

ISMA
ANNO 1994

**ISMA University
of Applied Sciences**

**Kherson State Agrarian
and Economic University**

LIFE ON THE CUTTING EDGE: SCIENCE. LIBRARIES. SOCIETY

Scientific monograph

**IZDEVNIECĪBA
BALTIJA
PUBLISHING**
2025

*Recommended for printing and distribution via Internet
by the Academic Council of Baltic Research Institute
of Transformation Economic Area Problems according
to the Minutes № 7 dated 27.03.2025*

REVIEWERS:

Djakons Romans – Dr.sc.ing., Professor, Academician, Chairman of the Board of ISMA University of Applied Sciences;

Lavrenko Sergiy Olehovych – PhD in Agriculture, Associate Professor, Vice-Rector for Science and International Cooperation, Honored Inventor of Ukraine, Kherson State Agrarian and Economic University;

Liubymenko Svitlana Mykolaivna – Director of the Scientific Library, Kherson State Agrarian and Economic University;

Tokovylo Oksana Valeriivna – Head of the Department of maintenance and storage of the Scientific Library's collections, Kherson State Agrarian and Economic University;

Lavrenko Nataliia Mykolaivna – PhD in Agriculture, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of Land Management, Geodesy and Cadastre, Kherson State Agrarian and Economic University;

Kononenko Lesia Vitaliivna – PhD in Economics, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of Entrepreneurship, Accounting and Finance, Kherson State Agrarian and Economic University;

Savchenko Vira Meierivna – PhD in Economics, Professor, Senior Lecturer at the Department of Entrepreneurship, Accounting and Finance, Kherson State Agrarian and Economic University.

Life on the cutting edge: Science. Libraries. Society : Scientific monograph. Riga, Latvia : “Baltija Publishing”, 2025. 508 p.

© Kherson State Agrarian
and Economic University, 2025

© ISMA University
of Applied Sciences, 2025

ISBN 978-9934-26-535-8

CONTENTS

CHAPTER 1. SCIENCE AS A DRIVER IN TIME AND SPACE 1

SECTION 1. SEMIOTICS OF GAME DEVELOPMENT.

THE PRESENCE OF MARKERS OF THE SOVIET ERA

IN THE GAME NARRATIVE (Vizitiv Yu. M.)..... 1

1. Video games. The point of contact of conflicts..... 2

2. Memeticization of the game world on the Internet 6

3. On the history of dealing with the monumental legacy of the Soviet dictatorship in the gaming industry..... 8

4. Minecraft worlds – creativity or propaganda 12

5. Russian gamedev and agitprop..... 17

6. Projects of Ukrainian gamemakers 30

7. Prospects for studying American and European game development 32

SECTION 2. SCIENCE IS THE MAIN COMPONENT

AND DRIVING FORCE OF SOCIETY

(Kichura D. B., Sobechko I. B.)..... 44

1. The emergence and evolution of science.

Scientific activity and its types. 47

2. Features of science in the era of globalization 51

3. Types and characteristics of scientific research 53

4. Research activities of students 57

5. The future of modern nakiya in Ukraine..... 60

6. Scientific infrastructure of Ukraine during the war..... 64

SECTION 3. PROBLEMS OF STUDYING THE TEXT OF A MOVIE

AS AN OBJECT OF GENDER-COATED COMMUNICATIVE

BEHAVIOR (Kuzan H. S., Kosenko A. V., Onishchuk I. V.)..... 69

1. The compositional structure of the film 70

2. Movie as an object of gender-coated communicative behavior 71

SECTION 4. THE SYSTEM OF FORMATION OF SPIRITUAL

VALUES OF UNIVERSITY STUDENTS (Lappo V. V.)..... 79

1. Theoretical and methodological foundations of the problem of formation of spiritual values of students..... 80

2. Empirical analysis of the current practice of forming the spiritual values of students in the educational process of higher education institutions..... 83

3. Modeling and experimental verification of the effectiveness of the process of formation of spiritual values of student youth in the educational process of higher education institutions..... 87

SECTION 5. EVOLUTION OF SCIENTIFIC RESEARCH IN FOOD SCIENCE: FROM TRADITIONAL TO HEALTHY NUTRITION (Simakhina G. O., Naumenko N. V.).....		101
1. Nutrition as the organic connection between human and nature. The scientific statements of classical and updated nutritional theories		102
2. Conceptual fundamentals of healthy nutrition and their practical realization		108
3. Nutritional correction of diets with a help of healthy foodstuffs		112
SECTION 6. NEW TECHNOLOGIES OF PSYCHOEMOTIONAL STABILIZATION IN CARDIOVASCULAR DISEASES AND ANXIETY-DEPRESSIVE DISORDERS (Sisetskiy A. P.).....		121
1. The Test Self-identification System and Self-assessment of the Level of Psychoemotional Exertion		122
2. Types of reactivity of patients with coronary artery disease, hypertension and anxiety-depressive disorders		124
3. Landscape image kinesiotherapy of patients with coronary artery disease, hypertension and anxiety-depressive disorders.....		126
4. Holographic modeling of patients with coronary artery disease, hypertension and anxiety-depressive disorders		126
5. Results after landscape image kinesiotherapy and holographic modelling of patients with coronary artery disease, hypertension and anxiety-depressive disorders.....		127
SECTION 7. THE ROLE OF EMPIRICAL RESEARCH IN SCIENTIFIC KNOWLEDGE OF THE WORLD (Fedotova O. O.).....		132
1. Empirical research: the nature and methods		133
2. Current trends and prospects for the development of empirical research		138
SECTION 8. AUDIOVISUAL TRANSLATION AS THEORETICAL AND PRACTICAL CONSTANT OF SCIENTIFIC DISCOURSE (Shayner H. I., Podolyak Z. R., Vanivska O. M.).....		147
1. The study of audiovisual translation.....		148
2. The main linguistic features of the animation script.....		153

**CHAPTER 2. INFORMATION, LIBRARY, MUSEUM,
AND ARCHIVAL AFFAIRS IN THE CONTEXT
OF THE DEVELOPMENT OF SCIENCE
AND SOCIO-CULTURAL PROCESSES OF OUR TIME.....157**

**SECTION 9. ADAPTATION OF THE LIBRARY
AND LIBRARY FUND OF THE INSTITUTION
OF HIGHER EDUCATION TO THE NEEDS OF THE MODERN
INFORMATION SOCIETY (Dankevych Yu. V.) 157**

1. Automated information library services of a higher education
institution: innovations and prospects 158
2. Electronic transformation of library funds of higher education
institutions: preserving academic heritage and ensuring access..... 162

**SECTION 10. THE EVOLUTION OF THE SPECIALITY
“INFORMATION, LIBRARY AND ARCHIVAL SCIENCE”
IN THE CONTEXT OF DIGITALISATION OF SOCIETY
(Laba O. V.) 170**

1. Concerning the problems of transformation of speciality 029 170
2. The role of an information specialist in digital humanities 178
3. Digital curation 191

**SECTION 11. CULTURE AND ART: MODERN SCIENTIFIC
DIMENSION (Lavreniuk V. V.) 203**

1. Ukrainian-Russian Surzhik in the Professional Sphere..... 204
2. Development of Professional Speech of Engineering Students
in Ukrainian Language Classes for Professional Orientation..... 210
3. Tribute to Fashion or Ukrainian-English Surzhik: Anglicisms
in the Modern Ukrainian Language 214

**SECTION 12. SCIENTIFIC LIBRARY AS A CENTER OF CULTURE,
SCIENTIFIC, REFERENCE, BIBLIOGRAPHIC AND INFORMATION
HERITAGE (Lyubimenko S. M., Lavrenko S. O., Lavrenko N. M.) 219**

1. Formation of the Scientific Library of the Kherson State Agrarian
and Economic University 220
2. Current status and development of the Scientific Library
of the Kherson State Agrarian and Economic University 223

**SECTION 13. INFORMATION AND LIBRARY SCIENCE
IN UKRAINE IN 1917–1920 (Popov V. Z.) 233**

1. The functioning of the library network in 1917–1920 234
2. The role of newspaper information in the lives of ordinary citizens 240
3. Rumors as a substitute for official information..... 248

SECTION 14. THE PEOPLE’S MUSEUM OF HISTORY OF THE KHERSON STATE AGRARIAN AND ECONOMIC UNIVERSITY: FROM A LOOK INTO THE PAST – ON THE WAY TO THE FUTURE (Tokovylo O. V., Lavrenko S. O., Lavrenko N. M.)	257
1. Creation of the Folk Museum of History of the Kherson State Agrarian and Economic University	258
2. Description of historical figures in the Folk Museum of History of the Kherson State Agrarian and Economic University	263
3. Collection of rare and valuable publications on agricultural topics in the Folk Museum of History of the Kherson State Agrarian and Economic University	270
SECTION 15. PECULIARITIES OF FUNCTIONING AND INFORMATION COMMUNICATIONS OF LIBRARIES IN KHERSON DURING THE WAR (Tsepkalo T. O.)	277
1. Organisation of information resources and functioning of Kherson libraries in the conditions of military danger	278
2. Information communications of Kherson library institutions in social media	284
CHAPTER 3. CULTURE AND ART: THE MODERN SCIENTIFIC DIMENSION	290
SECTION 16. HUMANITARIAN POLICY IN UKRAINE (Kupriichuk V. M., Kupriichuk A.V., Pryshchepa V. V.)	290
1. The essence of humanitarian policy	291
2. Strategic goal and basic principles of humanitarian policy	298
SECTION 17. UKRAINIAN SACRED ART AND CULTURAL HERITAGE IN MODERN WAR REALITIES (Lishchynska-Mylian O. I.)	313
1. Cultural heritage and sacred art: categorical analysis and legislative support	314
2. Monuments of sacred art under threat in the context of the Russian-Ukrainian war from 2022	318
3. Preservation and protection of sacred heritage in times of war: theoretical and practical steps	322

SECTION 18. COLOR PERCEPTION OF MODERN YOUTH OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF GLOBAL CHALLENGES OF TODAY (BASED ON THE MATERIALS OF INTERNATIONAL ART THERAPY RESEARCH) (Sheretiuk R. M.)	331
1. Perception of colors through the body. International research on art therapy “I am my portrait. How do you see yourself?”	333
2. Specificity of color perception of modern Ukrainian students as an indicator of their emotional states	337

CHAPTER 4. DIGITAL TECHNOLOGIES IN THE DEVELOPMENT OF THE ECONOMY AND SOCIETY 344

SECTION 19. DIGITAL TECHNOLOGIES IN THE TRANSFORMATION OF THE GLOBAL FINANCIAL SECURITY SYSTEM: A THEORETICAL AND SOCIAL CONCEPT (Alekseyenko L. M., Tulai O. I., Artemenko L. B.)	344
1. A Vision for Regulatory Action to Support a Global Financial Security System	345
2. Digital transformation in the global financial inclusion segment.....	350

SECTION 20. DIGITALIZATION IN CONTEXT FORMING “SOCIETY 5.0” (Hranovska V. H., Kononenko L. V., Savchenko V. M.)	365
1. Digital circular economy: problems and prospects	365
2. Formation of digital competence and its infusion into the old rural development in the context of the “Society 5.0” paradigm.....	373

SECTION 21. DIGITALIZATION OF SOCIAL SERVICES: STATUS, CHALLENGES AND PROSPECTS (Hryniv A. P.)	386
1. Theoretical Foundations of Social Services Digitalization	387
2. Current State and Challenges of Social Services Digitalization in Ukraine.....	395

SECTION 22. DIGITAL TECHNOLOGIES IN DENTISTRY: MAIN ASPECTS, DEVELOPMENT TRENDS, AND APPLICATION FEATURES IN THE DENTAL MEDICAL CENTER OF BOHOMOLETS NATIONAL MEDICAL UNIVERSITY (Gushcha D. K., Mykhailov A. A., Tyshko D. F.)	409
1. The Process of Fabrication.....	410
2. Radiological Examination.....	411
3. 3D Scanning.....	412
4. Photographic Methods in Dentistry.....	413
5. Additional Diagnostic Methods	415

6. Application of digital technologies at the planning and manufacturing stage of orthopedic construction	415
SECTION 23. DIGITAL TECHNOLOGIES IN EXTREME CONDITIONS OF THE FUNCTIONING OF ENTREPRENEURSHIP (Kozmuk N. I.).....	
1. Extreme operating conditions of enterprises: classification, extreme factors, methods of response in modern conditions	421
2. Digital technologies as a means of optimizing the functioning of the enterprise in extreme conditions.....	426
3. Prospects and forecast indicators for the further implementation of digital technologies in business, taking into account today's conditions	428
SECTION 24. DIGITALIZATION IN EDUCATION: CURRENT TRENDS AND CHALLENGES (Kononenko S. O.).....	
1. Digitalization of the educational process in the context of distance learning	436
2. Digital technologies as a tool for the formation of information and research competencies in higher education.....	444
SECTION 25. STRATEGIC FRAMEWORK FOR THE DEVELOPMENT OF E-BUSINESS MODELS IN THE CONTEXT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT (Nazarenko Ya. Ya.)	
1. Key aspects of implementing e-business models in the context of sustainable development	454
2. Strategies for implementing electronic business models in the context of sustainable development.....	461
SECTION 26. BASICS OF INTEGRATING DIGITAL TECHNOLOGIES INTO AGRICULTURE (Pylypenko T. V., Khonenko L. H., Zelinskyi Yu. A.)	
1. Theoretical foundations of digitalisation	472
2. Digitalisation of agricultural production management processe.....	474
3. Digitalisation of the agricultural production process.....	475
SECTION 27. PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF MULTIDIMENSIONAL VECTOR INFORMATION TECHNOLOGIES AS AN ALTERNATIVE TO QUANTUM ONES (Riznyk V. V., Hladchuk M. A., Talan T. S.).....	
1. Analysis of methods for processing multidimensional vector signals...	486
2. Formulation of increasing the efficiency of multidimensional vector information technologies problem.....	489

РОЗДІЛ 1. НАУКА ЯК РУШІЙНА СИЛА В ЧАСІ ТА ПРОСТОРИ

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-535-8-1>

СЕМІОТИКА ГЕЙМДЕВУ. ПРИСУТНІСТЬ МАРКЕРІВ РАДЯНСЬКОЇ ЕПОХИ В ІГРОВОМУ НАРАТИВІ

Візитів Ю. М.

ВСТУП

Кількість гравців віртуального світу стабільно зростає. Ринок комп'ютерних розваг стає все привабливішим. Інтернет-користувачі, завдяки digital-технологіям, створюють свою публічну історію, формують свою цифрову ідентичність. Нерідко, вони перебувають у полоні стереотипів, закладених альтернативною історією популярних комп'ютерних ігор. У світі постають нові форми цифрової культури пам'яті, серед яких – відеоігри. Ігри на історичні теми або на сюжети альтернативної історії є достатньо поширеними. Відтак, комп'ютерні ігри є актуальним і орієнтованим на застосування предметом дослідження. Тим більше, що відеоігри практично не аналізувалися, з точки зору їх потенціалу участі в конструюванні історії та пам'яті.

Мета статті полягає в аналізі специфіки реальності геймдеву; у вивченні, з огляду на російсько-українську війну, ігрового ландшафту на елемент присутності радянських маркерів; оцінці реакції геймерів світової ігрової спільноти на візуальні пропагандистські наративи в іграх різної локалізації; партисипації культури пам'яті та геймдеву; вивченні семіотики відеоігор; дослідженні дискурсів пам'яті та практики пам'яті в контексті війни; вивченні факторів геймінгу, їхньому впливі на геймерів; вивченні процесів конструювання офлайн-та онлайн-ідентичності геймерів через присутність радянських символів в ігрових ландшафтах.

Науковий простір активно поповнюється дослідженнями, які аналізують переваги та ризики впливу на гравців ігор, зокрема комп'ютерних, з точки зору історії, культури, психології, філософії, освіти тощо. Нерідко такі дослідження є радикально контраверсійними, все залежить від поглядів та завдань, розв'язання яких стоїть на меті в дослідника.

1. Відеоігри. Точка дотику конфліктів

Комп'ютерні ігри захопили весь світ. Вони стали невід'ємною частиною, без сумніву, більшості населення планети. У 2011 році урядом США, в рамках Національної програми підтримки мистецтва (National Endowment for the Arts, NEA), відеоігри було визнано видом мистецтва. Про це пише вебсайт Eurogamer з посиланням на офіційний веб-сайт NEA. Загальносвітове визнання залишається все ще дискусійним. Згідно з дослідженням маркетингових аналітиків DFC Intelligence, консалтингової та дослідницької фірми, що спеціалізується на індустрії відеоігор, майже 3,1 мільярда людей у всьому світі цікавляться відеоіграми, з них 8% вважають себе завзятими гравцями¹. Навіть поверхневий аналіз проблеми геймінгу дозволяє зробити висновок про стрімку позитивну динаміку інтересу до відеоігор в світі. При цьому і попит, і пропозиція взаємно скориговані. Ігрова індустрія входить до галузей із найшвидшим темпом розвитку, її доходи постійно зростають.

За результатами дослідження, проведеного у 2021 році американською глобальною компанією NielsenIQ, яка збирає та аналізує інформацію про поведінку споживачів, середній вік українського гравця у відеоігри (на комп'ютерах, консолях, смартфонах) – 31 рік; чоловіки грають частіше від жінок – 51:49. Таким чином, представники покоління, що починало грати наприкінці 90-х років XX століття, становлять фундамент сьогодинішніх геймерів. Серед найпопулярніших причин грати дослідники називають: бажання розслабитися, необхідність «вбити час», спосіб відключитися від реальності, бажання відчутти адреналін, спосіб спілкування з друзями, опанування технологічних новинок, вивчення ігрових платформ, небажання відставати від друзів, кіберспорт².

Подібні процеси ми спостерігаємо і на полях гейміндустрії країни-агресорки. Наприклад, під час засідання наглядової ради організації «Росія – країна можливостей», диктатор Володимир Путін у своїй промові стосовно проблеми відеоігор підкреслив: «Це колосальний бізнес, багатомільярдний... Тим більше, що ми розуміємо, що ігрова індустрія сьогодні активно розвивається... Звичайно, питання: в які

¹ Сливенко О. Поринь у віртуальний світ і повернися «ватником»: як Росія поширює свою пропаганду через відеоігри. *ms.detector.media* : веб-сайт. URL: <https://ms.detector.media/propaganda-ta-vplivi/post/33008/2023-09-21-poryn-u-virtualnyy-svit-i-povernysya-vatnykom-yak-rosiya-poshyryuie-svoyu-propagandu-cherez-videogry/> (дата звернення: 24.10.2024).

² Глуховський М. Індустрія комп'ютерних ігор перемогла кіно. Дослідження українського ринку. *Главком* : веб-сайт. URL: <https://glavcom.ua/publications/industriya-kompyuternih-igor-peremogla-kino-doslidzhennya-ukrajinskogo-rinku-737655.html> (дата звернення: 24.10.2024).

ігри ми граємо? Вони забезпечують створення цього движка, ...де правильно показана історія, правильна ідеологія, цінності»³. Українським геймерам важливо пам'ятати, яку «правильну історію» та які наративи просуває кремлівський агітпроп!

Йоган Гейзинга, нідерландський історик культури ще в 1939 році в своїй книзі «Homo Ludens. Досвід визначення ігрового елемента культури» означив роль гри у виникненні і розвитку культури і в якій мірі культура є носієм гри. В умовах війни в Україні, актуальності набуває розділ V «Гра та війна» цієї монографії, де описані взаємопроникні особливості процесів, згаданих у назві розділу. Й.Гейзинга підкреслив: «...функція, притаманна як людям, так і тваринам, і не менш важлива за розумування й творення. Це – гра. Мені видається, що після Homo Faber – і чи не на одному шаблі з Homo Sapiens – заслуговує на своє місце в нашій номенклатурі й Homo Ludens – людина, що грається»⁴.

Наприклад, дослідник кіберпростору Майкл Хайм в 1991 році зазначав: «Наша любов до комп'ютерів, комп'ютерної графіки та комп'ютерних мереж сягає глибше, ніж естетичне захоплення та глибше, ніж гра почуттів... Наше захоплення комп'ютерами скоріше еротичне, ніж чуттєве, скоріше духовне, ніж утилітарне... Привабливість комп'ютера полягає не тільки в утилітарності чи естетиці, це еротично. Замість освіжаючої гри з поверхнями, як з іграшками чи розвагами, наша історія з інформаційними машинами проголошує симбіотичні стосунки та, зрештою, ментальний шлюб із технологією»⁵.

Комп'ютерні ігри в XX-XXI століттях стали джерелом новітньої інформації, платформою новітніх експериментів, інструментом прогресу та інструментом залежності, нарівні з алкоголем, нікотином та наркотиками. Всесвітньою організацією охорони здоров'я свого часу було визнано та класифіковано поняття «Розлад інтернет-ігор». Згаданий термін був введений для опису структурних і функціональних змін у системі винагород мозку. На нейронному рівні ці зміни такі ж, як і при інших залежностях⁶. З кожним роком у світі зростає динаміка

³ Заседание наблюдательного совета АНО «Россия – страна возможностей». Президент России. URL: <http://kremlin.ru/events/president/news/71697> (дата звернення: 08.11.2024).

⁴ Гейзинга Й. Homo Ludens. Досвід визначення ігрового елемента культури / пер. з англ. О. Мокровольського. Київ : Основи, 1994. 250 с.

⁵ Heim M. The Erotic Ontology of Cyberspace. *Cyberspace : First Steps*, (MIT Press) Cambridge, Mass, 1991. P.59-80.

⁶ Позитивний та негативний вплив відеоігор. Посібник. Kidslox : веб-сайт. URL: <https://kidslox.com/ua/guide-to/positive-and-negative-effects-of-video-games/> (дата звернення: 10.11.2024).

агресивної поведінки комп'ютерних фанів, спровокованої впливом комп'ютерних ігор, зокрема мілітарних⁷. Така ситуація є результатом емоційної соціальної незадоволеності гравців.

Успішними стають ті відеоігри, які допомагають гравцям «досягти Нірвани» – увійти в «стан потоку». Автором згаданого терміну є американський психолог угорського походження Мігай Чиксентмігай. Так, з відчуттям «потокового стану» в ігровому процесі пов'язані наступні моменти/дії: зрозумілість ігрових завдань; концентрація уваги і глибоке занурення; викривлене сприйняття часу; прямий негайний зв'язок, пов'язаний з успіхами і невдачами в процесі проходження рівнів; рівновага між здібностями, у нашому випадку геймера, і складністю виконуваного завдання; відчуття контролю над процесом і сприйняттям гри як винагороди тощо⁸.

Відеоігри є як розвагою, так і проявом запитів модерних субкультур. Вони відображають сучасні мораль і етику, світогляд, ілюзії, сподівання, мрії, впливають на уявлення про минуле та майбутнє. В умовах російсько-української війни, ми є свідками трансформації ідентичності, яка є нашим минулим, сучасним та майбутнім. Публічний простір наповнений інформацією про виклики і проблеми формування національної, європейської, гендерної, соціальної, професійної та особистісної ідентичності. У цьому контексті слід пам'ятати і про віртуальну/цифрову ідентичність як проєкцію фізичної особи, а також про те, як особистість проявляє себе у цифровому вимірі. Мова йде і про персональні дані, історію пошуку в інтернеті, паролі, логіни, і про акаунти в соцмережах.

Громадська організація «Український інститут медіа та комунікацій» за підтримки Київського офісу проекту Американської асоціації юристів «Ініціативи з верховенства права» (ABA ROLI) провела дослідження і підготувала аналітичний звіт «Карта ризиків для персональної цифрової ідентичності». Згідно з результатами дослідження, хакери РФ здійснюють кібератаки на цифрову ідентичність громадян України, використовуючи засоби соціальної інженерії (дослідження причин поведінки; дослідження факторів та оточення, що впливають на формування системи цінностей індивіда, і як результат – поведінки) та фішингу. В умовах війни, експерти серед

⁷ Лютиков О. У Туреччині фанат комп'ютерних ігор напав з ножом на відвідувачів мечеті: поранив щонайменше п'ятьох людей. Фото. *OBOZREVATEL NEWS* : веб-сайт. URL: <https://news.obozrevatel.com/ukr/abroad/u-turechchini-fanat-kompyuternih-igor-napav-iz-nozhem-na-vidviduvachiv-mecheti-poranim-schonajmenshe-pyatoh-lyudej-foto.htm> (дата звернення: 20.12.2024).

⁸ Чиксентмігай М. Потік. Психологія оптимального досвіду. Книжковий клуб. «Клуб сімейного довілля», 2017. 368 с.

інших ризиків для цифрової ідентичності виділили наступні: дезінформація та поширення інформації для емоційної дестабілізації; ізоляція від джерел достовірної інформації; шахрайство та крадіжка цифрових ресурсів; використання цифрових слідів для переслідування та загрози життю⁹.

Формування ідентичності, особливо в умовах війни, може бути складним та суперечливим процесом, що супроводжуватиметься кризами, конфліктами чи депресіями. Відтак, особливо важливо сформувати здорову та цілісну ідентичність. Проблем додає і контрверсійність публічного та цифрового середовища, які, нерідко у розрізі часу, не завжди діють злагоджено, послідовно, а то й переслідують антагоністичні цілі. На хвилі швидкісної діджиталізації сучасного суспільства, феномену гейміфікації як інноваційної технології навчання і продуктивної діяльності^{10 11}, проникнення геймінгу в практику музейної педагогіки¹², і навіть створення Міжнародним олімпійським комітетом Олімпійських ігор з кіберспорту, які вперше пройдуть в 2025 році в Саудівській Аравії¹³, особливо важливо критично оцінювати змістове наповнення цифрових продуктів (відеоігр) на зразок присутності пропагандистських кремлівських вкидів та фейків, радянської символіки, комуністичних вождів, імперських візуальних наративів тощо.

Віртуальна реальність має семіотичну природу, представлену текстовим, віртуальним і аудіальним наративом через систему знаків, які наповнюють змістовий і перцептивний простір. Через символи і знаки ми є свідками/учасниками постійної динаміки семіозису в іграх. Символи ігрового ландшафту по-різному інтерпретуються і забезпечують різноманітні ефекти.

Вірусні відеоігри є провідною темою на ігрових полях і впевнено завойовують собі ключову роль/першість під час неформального,

⁹ Detector media. Цифрова ідентичність – у небезпеці під час війни – звіт УІМК. *detector.media* : веб-сайт. URL: <https://detector.media/infospace/article/202180/2022-08-24-tsytrova-identychnist-u-nebezpetsi-pid-chas-viyny-zvit-uimk/> (дата звернення: 08.11.2024).

¹⁰ Саган О.В. Гейміфікація як сучасний освітній тренд. *Педагогічні науки*. 2022. Вип. 100. С.12-18. DOI: <https://doi.org/10.32999/ksu2413-1865/2022-100-2>

¹¹ Освіта.UA. Грай і вчись: добірка комп'ютерних ігор, корисних для підлітків. *Освіта.UA* : веб-сайт. URL: <https://osvita.ua/news/lifelonglearn/92277/> (дата звернення: 20.12.2024).

¹² Зайченко О. Гейміфікація музейного простору в аспекті типології поведінки музейного відвідувача. *Місто: історія, культура, суспільство*. 2017. № 1(2). С.87-98. DOI:10.15407/mics2017.02.087

¹³ Заблоцька О. Міжнародний олімпійський комітет одноголосно проголосував за створення Олімпійських ігор з кіберспорту. Вперше такі змагання пройдуть у 2025 році в Саудівській Аравії. *Суспільне. Культура* : веб-сайт. URL: <https://suspilne.media/culture/797417-mok-stvoriv-olimpijski-igri-z-kibersportu-so-vidomo/> (дата звернення: 22.12.2024).

позаігрового спілкування учасників, уже так би мовити, на побутовому рівні, офлайн. Ми спостерігаємо активний процес доповнення та аугментації реальності, коли персонажі, створені гейміндустрією, проникають у фізичний простір завдяки представникам різноманітних субкультур, комп'ютерним фанатам і, врешті-решт, бізнесменам, зацікавленим у виготовленні та продажу тематичної супутньої сувенірної продукції та іншого мерчу, що розповсюджується власниками ігрових брендів чи асоційованими особами.

Онлайн-розваги стають все привабливішими, аудиторія геймерів і кіберспортсменів невпинно збільшується. На задоволення їхніх потреб працює також і готельно-ресторанний бізнес. Відтак, замовники та підрядники розробляють для гравців спеціалізовані готелі, спрямовані на забезпечення потреб специфіки цільової аудиторії. Дизайнери працюють над інтер'єрами, які повинні задовольнити вимогливу, розпечену віртуальним світом публіку¹⁴.

Завдяки професіоналізму команд-розробників, ігрові всесвіти із захоплюючими сюжетами та глибоко проробленим візуальним наповненням, стають перспективними і для сфери кіноіндустрії. Відтак, чимало успішних геймпродуктів лягли в основу не менш успішних ігрових екранізацій – фільмів та серіалів. В основі кіноадаптацій ми бачимо також сюжети про геймерів, геймінг і кіберспорт^{15 16 17}.

2. Меметифікація ігрового світу в інтернет-просторі

Ігровий світ та геймери є джерелом матеріалу і для такого феномену як мем, який є унікальною одиницею партисипації, передачі культурної аудіовізуальної чи текстової інформації. Мем вдало відповідає сучасному прискореному темпу інфообміну та правилам спілкування у віртуальному світі. Українська наукова спільнота є свідком прориву в українському мемному середовищі, порівняно з іншими країнами, що є певним результатом російсько-української війни та необхідності швидкої інформатизації публічного простору. Мем перетворюється на потужне місце пам'яті, містить закодовані символи, знаки,

¹⁴ Esports hotel E-Zone 電腦空間 Osaka. URL: <https://e-sports-hotel-e-zone.hotels-in-osaka.com/en/> (дата звернення: 21.12.2024).

¹⁵ Танасійчук І. Фільми та серіали зняті за мотивами ігор: найкращі ігрові всесвіти, перенесені на екран. *Вікна. TV* : веб-сайт. URL: <https://vikna.tv/styl-zhyttya/filmy-ta-serialy-znyati-za-motyvyamy-kompyuternyh-igor-spysok/>

¹⁶ Гребеник М. Фільми про геймерів, які варто подивитися на вихідних – Pingvin.Pro. *Pingvin.Pro* : веб-сайт. URL: <https://pingvin.pro/blogy/advertisement/filmy-pro-gejmeriv-yakivarto-podyvuyutsya-na-vyhidnyh.html> (дата звернення: 21.12.2024).

¹⁷ Фільми по комп'ютерних іграх дивитися українською. *UAKino – дивитися фільми та серіали онлайн в HD якості* : веб-сайт. URL: <https://uakino.me/collections/po-kompiuternyh-igrah/> (дата звернення: 21.12.2024).

демонструє ідентичність, стає орієнтиром та джерелом пропаганди та сінестезії.

Для створення інтернет-мему необхідна передісторія, коли конкретна історична чи культурна подія вплітається в канву факту з ігрового сюжету. Мемі є як текстові, так і креалізовані, коли текст поєднується із зображенням. Саме у результаті креалізації, мем набуває комічного чи навіть іронічного емоційного забарвлення. Проблемою вивчення мемів займається відносно молода наука – меметика. Мем є достатньо складним предметом досліджень.

Вивчаючи мемне онлайн-життя, ми можемо простежити еволюцію використання візуального ігрового контенту для генерування мемів. Нерідко епічні ігрові зображення, оформлені в мем і, наприклад, пов'язані з російсько-українською війною, перебігом процесів декомунізації, дерусифікації, деімперіалізації в Україні, є не лише способом самовираження у віртуальному середовищі, але й способом психологічного захисту.

Всесвітньовідомим мемом став стоп-кадр надмірної емоційної реакції одинадцятирічного Сашка Фокіна, одного з учасників проекту телеканалу СТБ у жанрі реаліті-шоу «Кохана, ми вбиваємо дітей», створеного за британським форматом «Honey, we're killing the kids». Його герої – родини, в яких батьки і діти ведуть неправильний спосіб життя. Українське телевізійне реаліті-шоу транслювалося з 6 вересня 2011 року по 31 травня 2016 року. Суть проекту полягала в тому, що ведучий, психолог Дмитро Карпачов, «перевиховував» проблемних дітей та їхніх батьків. Телепередача неодноразово піддавалася критиці через девіантну поведінку учасників на камеру та шкідливий для дітей контент.

Олександр став мемним персонажем після виходу в ефір четвертого випуску програми. Хлопець залишається популярним на YouTube, його образ просувають у соціальних мережах, використовують для створення візуалу, генерування демотиваторів тощо. Хвилинне відео Олександра з фразою «Я буду встановлювати зараз всі ігри!» зібрало майже 10 мільйонів переглядів і понад 15 тисяч коментарів. Першопричиною появи хлопця в шоу була комп'ютерна ігрова залежність. Відповідно і популярність Сашку принесла саме його реакція на відкриття того факту, що з його персонального комп'ютера було видалено усі улюблені комп'ютерні ігри. Найчастіше образ Фокіна використовують для передачі інформації про втрату чогось пов'язаного з віртуальним світом, віртуальним життям^{18 19 20 21}. Цікаво,

¹⁸ Кохана, ми вбиваємо дітей! СТБ : веб-сайт. URL : <https://www.stb.ua/kohana/ua/> (дата звернення: 20.12.2024)

що на інтернет-сторінках, присвячених Сашку, в коментарях щодо його роду діяльності зазначають – «геймер, інтернет-мем», репутація – «негативна». Подібних Сашку ігromанів чимало, і це лише вершина айсбергу²². Інтернет-простір рясніє такого типу мемами, які поширюються користувачами з різною метою. Їх забувають і до них повертаються, осучаснюючи та поєднуючи з «гарячими новинами дня».

Таким чином, дуалізм будь-якої комп'ютерної гри зводиться до взаємозалежності фізичного простору, який наповнюється ігровими знаками, персонажами геймдеву, та віртуального світу, в який активно проникають у якості іконічних знаків реальні історичні особи та символи епох. Важливо розуміти, що аналогія з реальністю забезпечує краще розуміння гравцем правил гри та вищий рівень маніпулювання гравцем.

3. До історії поводження з монументальною спадщиною радянської диктатури в гейміндустрії

Сюжети ігрового світу безперечно впливають на думки геймерів, формують певні поняття, уявлення, стереотипи і, що важливо, нерідко транслують ряд меседжів, закладених творцями. Команди розробників створюють сценарії, які забезпечують ефект присутності у віртуальному світі та змушують геймера грати за чужими правилами. Нерідко, сценарії пишуться на основі реальних подій, які розбавляються яскравими, хвилюючими сценами по темі та неочікуваними поворотами сюжету.

Окрема ніша належить іграм, створеним із використанням резонансних подій, які привертають увагу суспільства, викликають жваві дискусії. Зокрема, в основі ідей для таких ігор лежать війни, воєнні конфлікти, воєнні компанії, діяльність терористичних організацій та відомих диктаторів, насильство з боку кримінальних угруповань, воєнізоване насильство, протестні рухи тощо. В уявленні більшості чітко сформувався і стереотип: комп'ютерна гра – отже, мова

¹⁹ Редакція Т. Від тролфейса – до упоротого лиса. Найпопулярніші мему Інтернету. *TCH.ua* : веб-сайт. URL: <https://tsn.ua/tsikavinki/vid-trollfeysa-do-uporotogo-lisa-naupopulyarnishi-memi-internetu-624417.html> (дата звернення: 20.12.2024).

²⁰ Сашко Фокін, *mepedia*. yak.koshachek.com : веб-сайт. URL: <https://yak.koshachek.com/articles/sashko-fokin-mepedia.html> (дата звернення: 21.12.2024).

²¹ Сашко Фокін. URL: https://www.youtube.com/channel/UCi8OqFobKVAsR_3aYEM4ZVg (date of access: 21.12.2024).

²² Contributors to Angry German Kid Wiki. Alan Slikk. *Angry German Kid Wiki*. URL: https://agk.fandom.com/wiki/Alan_Slikk (date of access: 22.12.2024)., Contributors to Angry German Kid Wiki. Kaeru Otoko. *Angry German Kid Wiki*. URL: https://agk.fandom.com/wiki/Kaeru_Otoko (date of access: 22.12.2024).

йде про стандартний сюжет, в якому супергерой рятує світ від монстрів. Відеоігри дозволяють гравцеві відчути себе всемогутнім і безкарним, набути невластивих йому інтелектуальних та фізичних здібностей, вийти за межі законів фізики, моральних принципів, кримінального кодексу, поринути в альтернативну реальність.

Відеоігри, через геймерський попит/запит на ігровий сюжет, певним чином віддзеркалюють усі ті процеси, які переживає суспільство. Відтак, ми можемо спостерігати і взаємозв'язок між відеоіграми та змінами, які відбуваються в Україні в останні десятиліття, наприклад – ленінопад та декомунізація. Процес переосмислення спадщини комуністичного режиму та вилучення елементів комуністичної ідеології з публічного простору України набув системності після 9 квітня 2015 року, коли Верховна Рада України ухвалила чотири закони про декомунізацію та державну політику пам'яті: «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років», «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки», «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті», «Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939-1945 років». Ці закони входили до так званого «декомунізаційного пакету». Таким чином, почалася масштабна реформа декомунізації, наслідком якої є очищення публічного простору від тоталітарної символіки, відхід від радянського минулого та його переосмислення. У широкому контексті – це прагнення остаточно дати належну оцінку злочинам тоталітарних режимів і залишити в минулому тоталітарні практики²³.

27 липня 2023 року набув чинності Закон України «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні та деколонізації топонімії»: закон визнає злочинною та засуджує російську імперську політику, забороняє пропаганду символіки російської імперської політики, визначає порядок усунення символіки з публічного простору. Це означає, що процес деколонізації отримує чітку правову рамку²⁴. Український інститут національної пам'яті (УІНП), що є спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у сфері відновлення та збереження національної пам'яті українського народу, дає роз'яснення питань: Що таке

²³ Декомунізація. Офіційний веб-сайт УІНП. *Новини. Офіційний веб-сайт УІНП*. URL: <https://old.uinp.gov.ua/page/dekomunizatsiya-0> (дата звернення: 24.10.2024).

²⁴ 27 липня набуває чинності закон про деколонізацію. *Український інститут національної пам'яті* : веб-сайт. URL: <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/27-lypnya-nabuvaye-chynnosti-zakon-pro-dekolonizaciyu> (дата звернення: 24.10.2024).

російська імперська політика? Що таке пропаганда російської імперської політики? Яких сфер стосується закон? Що забороняє закон? Хто/що підпадає під винятки у переліку символіки? На що не поширюється заборона на використання російської імперської символіки?»²⁵.

Наявність пам'ятників радянської епохи у вуличному публічному просторі українських міст є абсолютним анахронізмом. Як зазначає німецький історик Карл Шлегель в інтерв'ю DW: «Коли ми говоримо про декомунізацію, то розуміємо під цим не лише зміну символів, а й відновлення стосунків, де поважають права і свободи людини»²⁶.

Процес декомунізації – це не лише зміна назв вулиць і демонтаж пам'ятників; це також зміна міського простору, наповнення міста новими смислами, зміна зовнішнього вигляду, облаштування модерного публічного/приватного простору, формування нової міської культури, нової міської свідомості, ідентичності вулиць і міст. Більшість наших вуличних сенсів тягнуться з радянського минулого. Кінцева мета декомунізації – формування сучасних українських вуличних сенсів, ідентичності публічного простору. Вся ця сукупність аспектів декомунізації важлива для того, щоб українці почали формувати власні погляди на своє минуле, яке ми і називаємо національною пам'яттю. У цьому полягає прямий і безпосередній зв'язок між процесами декомунізації та формуванням національної пам'яті. Це усунення з публічного простору символіки комуністичного тоталітарного режиму, перейменування вулиць і населених пунктів, демонтаж пам'ятників, деконструкція міфів і стереотипів, які є в свідомості українського народу.

Але якщо в очищенні вуличного простору від символів комуністичного режиму на території України є помітні успіхи, то як бути з інтернет-простором, віртуальними світами, а саме онлайн-гейм-індустрією та їхнім впливом на формування ідентичності, культури пам'яті користувачів/серферів/юзерів? Публічний простір відеоігор також слід вивчати та очищувати від символів імперського та комуністичного минулого. В умовах російсько-української війни феномени геймдеву (мистецтво створення ігор), геймінгу (з англ. gaming – ведення гри; на комп'ютерному слензі – заняття, захоплення

²⁵ 27 липня набуває чинності закон про деколонізацію. *Український інститут національної пам'яті* : веб-сайт. URL: <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/27-lypnya-nabuvaye-chynnosti-zakon-pro-dekolonizaciyu> (дата звернення: 24.10.2024).

²⁶ Deutsche Welle. Німецький історик про європейський досвід декомунізації. DW. *dw.com* : веб-сайт. URL: <https://www.dw.com/uk/німецький-історик-декомунізація-не-зміна-символів-а-створення-відносин-права-і-свободи/a-19068521> (дата звернення: 24.10.2024).

іграми) та гейміфікації (з англ. gamification – геймізація, геймерізація, ігрофікація; сучасний напрям засвоєння інформації та навчання) активно використовується агітаційною пропагандою країни-агресорки.

У сучасному інформатизованому та глобалізованому світі відеоігри перетворюються на транслятори пропаганди²⁷. До прикладу, Аарон Делвіч, професор кафедри комунікації в Університеті Трініті (Сан-Антоніо, штат Техас, США), який викладає курси з віртуальних світів, пропаганди, трансмедійних розповідей і мобільних ігор, у своєму дослідженні «From The Green Berets to Americ's Army: Video Games as a Vehicle or Political Propaganda» («Від Зелених беретів до американської армії: відеоігри як транспортний засіб або політична пропаганда») стверджує: «...відеоігри мають потенціал формувати ставлення та поведінку таким чином, про який Геббельс навіть мріяти не міг. ...я визначив чотири риси відеоігор, які можуть функціонувати як механізми впливу на ставлення. Ці характеристики – чотири «Я» – це занурення, інтенсивність залучення, ідентифікація та інтерактивність»²⁸. Також науковець спрогнозував, що пропагандистські кола будуть використовувати усі чотири характеристики для досягнення своїх цілей, і закликав «дизайнерів ігор і вчених визнати етичну відповідальність, яка супроводжує це потужне середовище»²⁹.

Результатом системної роботи кремлівської пропагандистської машини є повторення/поширення/розшарення про-/російськими гравцями імперських наративів і перенесення їх на ігрові платформи, які нерідко частково або навіть зовсім припинили свою роботу на російському ринку. Наприклад, в 2023 році видання The New York Times на своїх шпальтах розмістило матеріали, які ілюструють приклади прокремлівської пропаганди в іграх Minecraft, Roblox, World of Tanks, World of Warships, Fly Corp, Armored Warfare, War Thunder. Так, Таня Беккер, дослідниця з компанії Active Fence (Компанія-розробник програмного забезпечення в Нью-Йорку, США), зазначила:

²⁷ Сливенко О. Поринь у віртуальний світ і повернися «ватником»: як Росія поширює свою пропаганду через відеоігри. *ms.detector.media* : веб-сайт. URL: <https://ms.detector.media/propaganda-ta-vplivi/post/33008/2023-09-21-poryn-u-virtualnyy-svit-i-povernysya-vatnykom-yak-rosiya-poshyryuie-svoyu-propagandu-cherez-videoigry/> (дата звернення: 24.10.2024).

²⁸ Delviche A. From The Green Berets to Americ's Army: Video Games as a Vehicle or Political Propaganda. *The players' realm: Studies on the culture of video games and gaming* за ред. J. H. Jefferson. N.C: McFarland & Co, 2007. P. 91-109.

²⁹ Delviche A. From The Green Berets to Americ's Army: Video Games as a Vehicle or Political Propaganda. *The players' realm: Studies on the culture of video games and gaming* за ред. J. H. Jefferson. N.C: McFarland & Co, 2007. P. 91-109.

«що ігровий світ – це насправді платформа, яка може впливати на громадську думку, впливати на аудиторію, особливо на молодь»³⁰.

4. Світи Minecraft – креативність чи пропаганда

Minecraft (з англ. mine craft – шахтарське ремесло) – гра з найвищими рейтингами продажів за всю історію відеоігор. Вона пропонує своїм геймерам величезний ігровий світ. Загалом, за увесь період часу з 2009 року, коли компанія Mojang Studios, випустила гру, було продано понад 300 мільйонів копій у всьому світі. Шведську компанію-розробницю інді-ігор (з англ. indie games від independent – вільні/незалежні ігри, нерідко дешеві чи безкоштовні) заснував Маркус «Notch» Перссон, програміст та ігровий дизайнер.

У травні 2024 року Minecraft відсвяткував свій п'ятнадцятирічний ювілей. Кількість активних гравців у Minecraft щомісяця перевищує 130 мільйонів³¹. Гра щорічно тішить користувачів новим контентом, активно розвиває віртуальний світ. Лідія «MinecraftChick» Вінтерс, колишній бренд-директор Mojang Studios, зазначила: «У Minecraft є люди, які прагнуть пригод. Деякі люблять будувати будинки, а інші – грати у кооперації з друзями. Усі ці види геймплею дуже важливі для нас»^{32 33}.

Аналізуючи світи Minecraft, створені українськими користувачами, ми бачимо як геймери крафять/будують фактично все – від креативних замків і міст до історичних особистостей. Контент українських майнкрафтерів містить моделі зброї і військової техніки, задіяної на фронтах російсько-української війни; моделі символів незламності України в умовах війни – «руській ваенний карабль іді на ...», острів Зміїний, пес Патрон, соняшники, кавуни; моделі історичних особистостей – Степана Бандери, Володимира Зеленського, Богдана Хмельницького; імпровізовані «батли» між українськими та

³⁰ Свиридюк.Ю. Росія займається пропагандою війни через відеоігри. *NYT.1* : веб-сайт. URL: <https://suspilne.media/541005-rosia-zajmaetsa-propagandou-vijni-cerez-videogri-pyt/> (дата звернення: 08.11.2024).

³¹ Warner Bros. показала перший трейлер кіноадаптації гри Minecraft. *espresso.tv* : веб-сайт. URL: <https://espresso.tv/kino-warner-bros-pokazala-pershiy-treyler-kinoadaptatsii-gr-minecraft> (дата звернення: 11.11.2024).

³² Олєфіренко М. Minecraft встановила рекорд серед усіх ігор на YouTube : понад трильон переглядів. 16.12.2021. URL: <https://life.fakty.com.ua/ua/tehnolohii/minecraft-vstanovyla-rekord-sered-usih-igor-na-youtube-ponad-tryljon-pereglyadiv/> (дата звернення: 11.11.2024).

³³ Welcome to the official site of Minecraft. *Minecraft.net* : веб-сайт. URL: <https://www.minecraft.net/en-us> (date of access: 11.11.2024).

російськими сегментами/об'єктами/світами/дизайнами; скіни С. Бандери тощо^{34 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44}.

Можемо стверджувати, що український сегмент Minecraft вирізняється патріотизмом. Сприяє цьому і «Організація українських майнкрафтерів», яка постала у 2022 році з метою підтримки, згуртування та розбудови україномовного контенту та просування українських авторів, майнкрафтерів в Україні та у світі. Адміністратори спільноти закликають: «Дорогий український глядач, досить вештатися по іноземним та ворожим-російським Ютуб каналам. Досить вже грати на російських серверах та робити росіянам донат...», «Приєднуйтеся до українського сегменту Ютуб та усіх інших соціальних мереж. Підписуйтеся та рекомендуйте український контент близьким та друзям, а від російськомовних відписуйтеся. Створюйте український контент на усіх можливих платформах, ведіть стріми та блоги українською мовою, або робіть донати українським авторам. Грайте на українських та україномовних серверах, засновуйте та гуртуйтеся в українські клани, захищайте українців та українську мову на усіх світових серверах. Так, в Україні є багато цікавого та якісного

³⁴ Бірка. Я Побудував Пам'ятник Богдану Хмельницькому в Майнкрафт і Майнкрафт українською, 2022. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Ap9KqbPDkVQ> (дата звернення: 11.11.2024).

³⁵ Майнкрафт сервер BanderaLand. Організація Українських Майнкрафтерів. Українські Сервера Майнкрафт : веб-сайт! URL: <https://minecraft.org.ua/minecraft-servers/BanderaLand/925> (дата звернення: 11.11.2024).

³⁶ Про ОУМ. Організація Українських Майнкрафтерів. Українські Сервера Майнкрафт! : веб-сайт URL: <https://minecraft.org.ua/about> (дата звернення: 11.11.2024).

³⁷ Теоо. Я Збудував Планету з Україною в Minecraft Hardcore. (Майнкрафт Українською), 2023. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=QXZyNMArJo8> (дата звернення: 11.11.2024).

³⁸ Кавун Майнкрафт. Як скрафтити Зеленського у Майнкрафті?, 2023. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=PBjBFT7C6Y0> (дата звернення: 11.11.2024).

³⁹ Олег Зірка. «Чути гімн» кліп в майнкрафті, 2023. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=8hRaiClMOII> (дата звернення: 11.11.2024).

⁴⁰ Azenatol. Я побудував пам'ятник: Богдан Хмельницький в майнкрафт українською, 2023. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=YGmS44E5r1o> (дата звернення: 11.11.2024).

⁴¹ Організація Українських Майнкрафтерів. Організація Українських Майнкрафтерів. Українські Сервера Майнкрафт! : веб-сайт URL: <https://minecraft.org.ua/> (дата звернення: 11.11.2024).

⁴² bcraft.fun. URL: <https://bcraft.fun/> (date of access: 11.11.2024).

⁴³ Кавун Майнкрафт. Українські сходи проти російських у Майнкрафті, 2023. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=sy7l7lgt8wA> (дата звернення: 11.11.2024).

⁴⁴ Кавун Майнкрафт. Зеленський поховав путіна у Майнкрафті, 2023. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=g3U61DVbIYE> (дата звернення: 11.11.2024).

україномовного контенту, але його все ще недостатньо та має бути ще більше!»⁴⁵.

Російсько-українська війна дала потужний стимул і усталенню українського геймінгового сленгу. В 2021 році Національна комісія зі стандартів державної мови організувала круглий стіл «Стандартування відеоігрової термінології», фактично з цього і розпочалася робота над відеоігровим словником. Пілотна версія «словника вер. 1.0» вийшла 28 червня 2022 року. Над її створенням працювала крос-функціональна команда, сформована з представників локалізаційних компаній UnlocTeam та SBT Localization, а також незалежні експерти – розробники, стримери, перекладачі, ігрові (відеоігрові) журналісти. Словник поширюється за ліцензією Creative Commons із зазначенням авторства на некомерційній основі. 26 серпня 2024 року вийшов оновлений робочий документ «словника вер. 2.0». Це важливий етап у процесі стандартизації мови українського геймінгу, що сприятиме розвитку вітчизняної ігрової індустрії та підвищенню якості локалізацій (адаптація технічного, візуального та звукового матеріалу під новий регіон)^{46 47 48}.

Глобалізація через онлайн-ігри призвела до того, що відеоігрова та коловідеоігрова термінологія англomовного походження активно проникає і в українську мову – нуб (з англ. noob – новий гравець, без досвіду), афк (з англ. AFK/away from keyboard – гравець, недоступний деякий час), бот (з англ. bots – неігровий персонаж), токсичний (з англ. toxic – токсичний, отруйний, грубий), лагає (з англ. lag – переривання ігрового процесу), ікспі (з англ. experience points – прогрес), скіл (з англ. skill – здібність, майстерність, вміння) тощо. Як результат, подібний сленг ми вже чуємо не лише з вуст молоді.

Вивчаючи доробки російських користувачів Minecraft, ми бачимо tutorіали (покрокові інструкції) на YouTube та в TikTok, наприклад, як побудувати/скрафтити герб та прапор СРСР, мавзолей і пам'ятник Леніну; відеоряди на тему – історія Росії з часів Київської Русі до СРСР, історія КДБ, фрагменти відеобіографій Сталіна, Леніна; як

⁴⁵ Організація Українських Майнкрафтерів. *Організація Українських Майнкрафтерів. Українські Сервери Майнкрафт!* : веб-сайт URL: <https://minecraft.org.ua/> (дата звернення: 11.11.2024).

⁴⁶ Відеоігрова та коловідеоігрова термінологія. Публічне обговорення. Google Docs. URL: https://docs.google.com/spreadsheets/d/1p0H6dFzah3INkernHXGju_tjvbXzpYnbOyNzJLzCWGrQ/htmlview (дата звернення: 14.11.2024).

⁴⁷ Геймінговий сленг може бути й українським. uGame. *Новини гравельної індустрії* : веб-сайт. URL: <https://www.ugame.in.ua/novini/gejmingovyj-sleng-mozhe-buty-j-ukrayinskyj/> (дата звернення: 14.11.2024).

⁴⁸ Що таке локалізація ігор? Скільки коштує локалізація ігор? URL: <https://pereklad.ua/ukr/blog/lokalizatsiia-igor/> (дата звернення: 14.11.2024).

завантажити моди, скіни, аватари Леніна, Сталіна, Пушкіна тощо. Нерідко, ці матеріали супроводжуються пафосними прорадянськими, проімперськими наративами про велич Росії, російського народу і його геніїв^{49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62}.

У 2017 році у місті Красноярськ, РФ, у рамках проекту «Міські історії», художники Олександр Закіров та Іван Тузов створили арт-об'єкт – пам'ятник Володимиру Леніну в стилі графіки Minecraft. Встановили «дєдушку Леніна» поблизу музейного центру сучасного мистецтва «Площа миру», який до 1991 року був філіалом Центрального музею ім. Леніна. Скульптурне зображення засновника СРСР, одягнене у чорний костюм і червону краватку, та стоїть у своїй фірмовій позі з витягнутою рукою. О. Закіров в інтерв'ю журналістам наголосив: «Пам'ятник встановлений не для того, щоб вшанувати пам'ять самого Леніна, а щоб вшанувати його візуальне зображення, адже Ленін уже давно став певним брендом... його зроблено з

⁴⁹ Ленин – Голова Майнкрафт. Головы Майнкрафт. URL: <https://mcheads.ru/humans/rfte> (дата звернення: 12.11.2024).

⁵⁰ Adamantine. Флаг СССР в Майнкрафт, 2020. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=LI2NyG2Lqfk> (дата звернення: 12.11.2024).

⁵¹ Ankalagon. Премьера Сталин! Майнкрафт машини, 2021. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=2IU-oHS8jBg> (дата звернення: 12.11.2024).

⁵² Ankalagon. Сталин и НКВД, 2023. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Nw-4ifQ9gMI> (дата звернення: 12.11.2024).

⁵³ It's RustyGuy. Building a Statue of Lenin in Minecraft, 2020. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=zKXF-y64vL0> (date of access: 12.11.2024).

⁵⁴ FUZZE. Пушкин в Майнкрафте #майнкрафт, 2023. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=qLW-4VJYue0> (дата звернення: 12.11.2024).

⁵⁵ MVA Gamer | Minecraft. Герб СССР в #майнкрафт #minecraftshorts #minecraft #shortvideo #майн #build #timelapse #shorts, 2023. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=QXFOWqu73UI> (дата звернення: 12.11.2024).

⁵⁶ T.N _/Play. Как построить статую Ленина в Майнкрафт, 2021. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=oj6-YJSgNhM> (дата звернення: 12.11.2024).

⁵⁷ TikTok – Make Your Day. TikTok – Make Your Day. URL: <https://www.tiktok.com/discover/как-создать-знак-коммунизма-в-майнкрафте> (date of access: 12.11.2024).

⁵⁸ Danymok. Russian History Portrayed by Minecraft, 2022. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Z1bZ4nbhz-w> (date of access: 12.11.2024).

⁵⁹ magicerofice. Minecraft: Recreating the Kremlin, 2024. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=11Ck6ZiByEA> (date of access: 12.11.2024).

⁶⁰ Baron Von Bornholm. Lenins Mausoleum And The Kremlin Necropolis – Project Moscow Subject 3, 2020. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=jpdWhScyCpQ> (date of access: 12.11.2024).

⁶¹ Bevor Sie zu YouTube weitergehen. URL: <https://www.youtube.com/@ItsRustyGuy> (date of access: 12.11.2024).

⁶² SOFter1 stream. Смерть Сталина – Поясняю в Майнкрафте, 2024. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=vgxMYI-cu50> (дата звернення: 12.11.2024).

гофрокартону і буде там стояти, поки не розмокне і не розкладеться, як в пісні Єгора Лєтова «...на піксельну плісняву і піксельний мед»»⁶³.

Красноярські ж представники Комуністичної партії Російської федерації на таке креативне бачення художниками-геймерами вождя світового пролетаріату образилися⁶⁴. Так, перший секретар красноярського відділення КПРФ Петро Медведєв поінформував журналістів радіостанції «Гаваріт Масква» про те, що партія створить спеціальну комісію, яка домагатиметься демонтажу пам'ятника: «Це, звісно, кошмар... Це не справа. Це блюзнірство, знущання. Якийсь чолов'яга затесався – у нього ні батьківщини, ні прапора, нічого немає. Ми його знесемо. І покарати [треба]. Я завтра туди з комісією виїду. Кошунство влаштовувати неприпустимо». Онлайн-видання «Запад24» на своїх шпальтах відібрало та розмістило реакції із соцмереж представників Національно-визвольного Руху (НВР) Москви і Самарської області: «Ми вважаємо, що це блюзнірство і знущання над Радянськими символами. З ім'ям Леніна наші предки йшли в атаку під час Великої Вітчизняної Війни і Ми не дозволимо інформаційним неофашистським диверсантам паплюжити Пам'ять і нашу Велику Радянську історію». За інформацією цього ж видання, невідомі «громадські працівники» просять притягнути до відповідальності організаторів «цього пасквіля за екстремізм і причетність до неофашистських організацій»⁶⁵.

Таким чином, багатовимірні матриці вуличного публічного простру та віртуального публічного простору перетнулися і взаємно доповнили один одного в архітектурній, візуальній, соціокультурній і символічній площині. Вертикальний маркер радянської епохи, а саме пам'ятник «вождю світового пролетаріату», проник у віртуальний простір і, трансформувавшись, відповідно до субкультури геймерів, повернувся в офлайн-простір. Перенесення історичної особи на ігрові поля тягне за собою і перенесення сенсів реального місця пам'яті, з комплексним змістом, цілями і значенням.

⁶³ Серєда К. В РФ установили картонный памятник Ленину в стиле Minecraft. *НикВести* : веб-сайт. URL: <https://nikvesti.com/news/public/120156> (дата звернення: 12.11.2024).

⁶⁴ Лапрад Т. Пиксельный Ленин в Красноярске. *Радио Свобода* : веб-сайт. URL: <https://www.svoboda.org/a/28882244.html> (дата звернення: 12.11.2024).

⁶⁵ Памятник Ленину в Красноярске в стиле Minecraft оскорбил чувства коммунистов » Запад24. *Запад24*. URL: <https://zapad24.ru/news/krasnoyarsk/54754-pamyatnik-leninu-v-krasnoyarske-v-stile-minecraft-oskorbil-chuvstva-kommunistov-i-obschestvennikov.html> (дата звернення: 24.12.2024).

5. Російський геймдев та агітпроп

П'єр Нора, французький історик, автор концепції «місць пам'яті», зазначає, що такі місця – монументи, пам'ятники, святині, музеї, архіви, кладовища, фестивалі, ювілейні дати – зберігають історію і створюють ілюзію вічності⁶⁶. І саме пам'ятники/монументи виступають одними з найзмістовніших місць пам'яті, адже їх можна читати як кодовані історичні інтерпретації. Зміни політичних режимів тягнуть за собою зміни у ставленні до вертикальних маркерів, що виливається в нові прочитання/інтерпретації, переозначення/переосмислення⁶⁷.

Пам'ятники стояли, стоять і будуть стояти в усіх містах/селах; вони були, є і будуть частиною знайомого пересічним громадянам публічного простору. Як елементи вуличного ландшафту, пам'ятники є складовою історії та сімейного наративу/буденності, виступають обов'язковими елементами становлення святкової обрядовості. З початком будь-яких протистоянь вертикальні маркери перетворюються на їхні епіцентри, як символічні місця.

Радянська символіка та монументальні вертикальні маркери присутні як в іграх американських, європейських, українських, так і російських розробників. У часи російсько-української війни особливо важливо зважати на те, що система ворожої пропаганди культивує стереотипи, використовуючи, в тому числі, й ігрові площини, залучаючи в них символічні місця пам'яті, при цьому не гребуючи і спекуляцією місцями травматичної пам'яті.

Незаперечним залишається той факт, що російський прокремлівський ігровий контент маркується радянською символікою виключно з пропагандистською метою. Так, 21 лютого 2023 року, за три дні до річниці початку Великої російсько-української війни та в день виступу Путіна з посланням до Федеральних зборів Росії, вийшла російська гра – Atomic Heart («Атомне серце»). Ця гра – черговий приклад застосування російським агітпропом, в інформаційній війні проти України, стратегії оперування символізмом дат, з прив'язкою до історичного контексту. Згадана відеогра належить до жанру пригодницького бойовика, розроблена російсько-кіпрською студією Mundfish і видана для PlayStation 4, PlayStation 5, Microsoft Windows, Xbox One, і Xbox Series⁶⁸.

⁶⁶ Nora P. Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire. *Representations, Special Issue: Memory and Counter-Memory*. 1989. No 26. P. 7-24.

⁶⁷ Carrier P. Chapter 1. Contemporary Memory Cultures in Europe: Monumental Forms, Cultural Codes, Analytical Concepts. Monuments and National Memory Cultures in France and Germany since 1989. The 'Vél' d'Hiv' in Paris and the 'Holocaust Monument' in Berlin. *Inaugural-Dissertation*. Free University Berlin. 2000. P.13-19.

⁶⁸ Новини У. Н. Україна закликала Sony та Microsoft заборонити продаж російської гри Atomic Heart. *УНН. Оперативні новини України та Світу. Українські Національні*

Гру інвестують Gaijin Entertainment, російський геймдевелопер відеоігор, що спеціалізується на розробці комп'ютерних ігор і супутніх їм технологій та базується в Угорщині, і GEM Capital, міжнародна інвестиційна компанія, що працює в сфері прямих інвестицій та венчурного капіталу і розташована на Кіпрі. За інформацією видання The Gamer, перша зі згаданих компаній спонсорє проросійський YouTube канал «Крупнокаліберний Переполюх», що пропагує/просуває російську армію. Як вдалося з'ясувати користувачам колишнього Twitter, GEM Capital належить екс-співробітнику російського Газпрому Анатолію Палію. Ця компанія також пов'язана з підсанкційними банками та організаціями⁶⁹.

До вивчення геймдеву Atomic Heart долучилися десятки представників українського геймінгового простору, і не тільки. Так, OSINT-спільнота Molfar, яка з початком повномасштабного вторгнення Росії в Україну у 2022 році «повністю присвятила себе воєнним розслідуванням, спростуванню пропаганди, ідентифікації воєнних злочинців та геопросторовій розвідці»⁷⁰, провела своє розслідування та виявила чимало неоднозначних фактів щодо розробників гри Atomic Heart. Так, серед них – «злив» даних держорганам РФ, зв'язки з «системотворчими» російськими компаніями Mail.ru Group, «Первий канал», «Єдіная Россія», Газпром, зв'язки з російськими олігархами, приховані співробітники з РФ, підсанкційні інвестори, крадіжки сюжетів, дизайнерських та девелоперських рішень тощо⁷¹.

Орест Сливенко, журналіст українського інтернет-видання «Детектор медіа», у своєму матеріалі так розповідає про сюжет Atomic Heart: «Гра позиціонується розробниками як ретро-футуристична в стилістиці СРСР. Вона описує події альтернативної історії 50-х років, коли Радянський Союз вийшов із Другої світової війни абсолютним переможцем»⁷². Валерій Ковтун, оглядач Інформаційної агенції ЛІГАБізнесІнформ пише: «В Atomic Heart немає ані прямої, ані навіть

Новини УНН : веб-сайт. URL: <https://unn.ua/news/ukrayina-zaklikala-sony-ta-microsoft-zaboroniti-prodazh-rosiyskoyi-gri-atomic-heart> (дата звернення: 16.11.2024).

⁶⁹ Борисіхіна К. BioShock по-радянськи. Геймери розкритикували російський шутер Atomic Heart. URL: <https://techno.nv.ua/ukr/games/rosiyska-komp-yuterna-gra-atomic-heart-viklikala-kritiku-geymeriv-novini-50298498.html> (date of access: 11.11.2024).

⁷⁰ OSINT-аренція Molfar. OSINT-аренція Molfar : веб-сайт. URL: <https://molfar.com/> (дата звернення: 24.12.2024).

⁷¹ Комп'ютерна гра Atomic Heart: пропаганда срср, підсанкційні інвестори, топи з рф. Molfar. OSINT-аренція Molfar : веб-сайт. URL: <https://molfar.com/blog/atomic-heart-is-a-russian-game> (дата звернення: 16.11.2024).

⁷² Сливенко О. Поринь у віртуальний світ і повернися «ватником»: як Росія поширює свою пропаганду через відеоігри. *ms.detector.media* : веб-сайт. URL: <https://ms.detector.media/propaganda-ta-vplivi/post/33008/2023-09-21-poryn-u-virtualnyy-svit-i-povernysya-vatnykom-yak-rosiya-poshyryuie-svoyu-propagandu-cherez-videoigry/> (дата звернення: 24.10.2024).

опосередкованої критики комуністичної ідеології, хоча вона ... тоталітарна і людиноненависницька за своєю суттю. ... У разі з Atomic Heart складається враження, що розробники щиро захоплюються СССР і захотіли через гру його популяризувати серед геймерів»⁷³.

Олі Велш, старший редактор геймерського видання Polygon, у дописі з наступною назвою «Atomic Heart – це дуже російський різновид відкату. Радянський Союз знову піднімається – а може й падає – у цьому олдскульному шутері, але чи потепліє до нього аудиторія 2023 року?» ділиться своїми враженнями: «Якою б не була національність чи політика людей, які її створили, не можна заперечувати, що Atomic Heart – це глибоко культурно-російська гра, як за своїм сеттингом, так і за тим, як вона увібрала певний колорит хардкорної комп'ютерної гри кінця 90-х – початку 2000-х: графічно просунуту, брутальну, системну та цинічну за своїм світоглядом. Радісне використання радянської іконографії та всіх відгомонів російської винятковості та імперіалізму, що з нею пов'язані, навряд чи можна назвати унікальним...»⁷⁴.

Як ми вже зазначали, непересічні історичні події, історії тоталітарних режимів та використання їхньої символіки у геймдеві є достатньо поширеною практикою. Присутність радянської/нацистської естетики в геймдизайні не завжди повинна однозначно сприйматися як пропаганда. За таких обставин, слід зважати на весь змістовий комплекс та оцінювати контекст критично. У випадку ж з Atomic Heart – сумніватися не доводиться.

Проте, аналізуючи ігрові медіа, які проводили плейтести гри напередодні її виходу в лютому 2023 року, ми можемо виділити достатньо високий рівень захоплення грою і, що сумно, слід констатувати факт цілковитого нерозуміння/небачення чи ігнорування запуску/активізації механізмів кремлівської пропаганди, тактик та стратегій, що фактично безперервно атакують геймера як на візуальному, так і на аудіальному рівні. Ймовірно, це пов'язано з незнанням чи поверхневим уявленням гравців про практики радянської тоталітарної системи та роль символізму для агітпропу.

Трістан Огілві, відеопродюсер сіднейського офісу IGN (Imagine Games Network, розважальний вебсайт, який розповідає про відеоігри,

⁷³ Ковтун В. У РФ за гроші Газпрому створили пропагандистську гру Atomic Heart. Чому Україна хоче заборонити її. *LIGA* : веб-сайт. URL: <https://tech.liga.net/ua/other/article/v-rf-za-dengi-gazproma-sozdali-propagandistskuyu-igru-atomic-heart-pochemu-ee-zapreshayut> (дата звернення: 24.12.2024).

⁷⁴ Welsh O. Atomic Heart is a very Russian kind of throwback. Polygon : веб-сайт. URL: <https://www.polygon.com/23553661/atomic-heart-preview-russia-mundfish-soviet-fps> (date of access: 25.12.2024).

фільми, музику та інші елементи масової культури) у своєму прес-релізі до гри писав: «Хороша новина полягає в тому, що після практичного знайомства з першими кількома годинами майже фінальної збірки гри, цей більшовицький BioShock здається, що він цілком вартий того, щоб почекати – його надпотужний бій, захоплююча історія та видовищний сеттинг – все це... утворює єдине ціле. Миготить яскравим життям...»⁷⁵.

Джош Вест, головний редактор геймерського видання GamesRadar+ поділився своїми враженнями: «Гра виглядає страшенно феноменально... Навколишнє середовище насичене ретельно продуманими деталями, які Mundfish використовує для легкого продажу концепції... Це світ, в якому вам захочеться проводити час...»⁷⁶.

Джошуа Воленс, журналіст видання PCGamer, що спеціалізується на комп'ютерних іграх, поділився своїми враженнями від гри: «Почнемо з хорошого: Atomic Heart виглядає чудово. Уявіть собі помадний, перламутровий оптимізм, який у нас асоціюється зі США 1950-х років у нашій власній реальності, і перенесіть його у світ високих сталінських хмарочосів і нудотно корисних роботів». Автор стверджує, що радянські плакати, які регулярно зустрічаються на задньому плані «розміщені рандомно». Але чи так це? Вочевидь, оглядач не вчитувався і не вникав у їхній зміст. Автор також констатує, що ці пропагандистські плакати «сприймаються як пасхальні яйця лише тими геймерами, які по життю є ботанами»⁷⁷.

Річард «Levelord» Грей, один з творців гри, американський геймдизайнер, який наразі проживає в Росії, у відео-анонсі до гри зазначив: «Ви зможете уявити та відчути, що таке справжній Радянський Союз. Це історія усіх історій!»^{78 79}.

За задумом творців, сюжет гри зводиться до того, що після Другої світової війни людей частково замінюють роботи, спроектовані

⁷⁵ Ogilvie T. Atomic Heart: The Final Preview. IGN : веб-сайт. URL: <https://www.ign.com/articles/atomic-heart-the-final-preview> (date of access: 25.12.2024).

⁷⁶ West J. No, Atomic Heart isn't a Soviet-set BioShock. Gamesradar : веб-сайт. URL: <https://www.gamesradar.com/atomic-heart-gameplay-preview-hands-on/> (date of access: 25.12.2024).

⁷⁷ Wolens J. Atomic Heart has a great aesthetic in search of a more interesting game. Pcgamer : веб-сайт. URL: <https://www.pcgamer.com/atomic-heart-preview/> (date of access: 25.12.2024).

⁷⁸ Сливенко О. Поринь у віртуальний світ і повернися «ватником»: як Росія поширює свою пропаганду через відеоігри. ms.detector.media : веб-сайт. URL: <https://ms.detector.media/propaganda-ta-vplivi/post/33008/2023-09-21-porin-u-virtualnyy-svit-i-povernysya-vatnikom-yak-rosiya-poshyryuie-svoyu-propagandu-cherez-videoigry/> (дата звернення: 24.10.2024).

⁷⁹ Ukrainian Toronto Television. What's wrong with Atomic Heart, 2023. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=b3x-ZhhpfM> (date of access: 16.11.2024).

«видатними радянськими науковцями». Роботи допомагають побудувати нове ідеальне суспільство, засноване на засадах колективізму, – «Колектив 2.0». Радянський вчений, якого розробники гри називають академіком Дмитрієм Сеченовим, створює універсальний «полімер» – речовину, яка змінює хід історії. За класичним сюжетом, коли роботи заповнили весь Союз, вони повстали проти людей, тоді у бій вступив агент КДБ Сергій Нечаєв.

В лютому 2023 року, через добу після виходу гри Atomic Heart, мережу фактично заповнили скріншоти з гри, які неоднозначно вказують на позицію розробників. Геймерська спільнота з усього світу помітила/зібрала ряд візуальних свідчень/нарративів/пасхалок, розміщених у грі на догоду путінській імперській машині (пасхалка – це сленговий термін, який служить для визначення навмисно прихованих у фільмах або комп'ютерних іграх повідомлень, картинок, предметів, секретних локацій або посилань до інших подій і творів⁸⁰).

Так, геймери фіксували моменти знущання над свинею, яку довго били палицею, і, як результат побоїв, – на боці уже мертвої тварини залишився кривавий слід у формі літери Z. Це викликало захоплення російських гравців, один з яких навіть запропонував: «А давайте придумаємо смішний підпис!». Серед іншого – використання дронів, що розносять по ігровому полю горщики з квітами герані. З початку російсько-української війни чимало гравців знають, що «Геранню-2» у Росії називають іранський БПЛА Shched-136, який активно застосовував загарбник проти України в 2022 році. Помітили геймери і такі пасхалки як магніти на холодильник, на яких зображені окуповані та постраждалі українські міста, наприклад, Донецьк, Запоріжжя. Чого варті консерви жовто-синього кольору з написом «колбасный фарш свиной»^{81 82} тощо.

Розробники Atomic Heart для знеславлення України на міжнародному рівні активно практикують застосування новітніх культурних символів українського спротиву в російсько-українській війні, викривлюючи засадничі сенси, символізм їхньої появи та популярності. Наприклад, це добре відомі герої вірусних мемів – «бойові гуси з українських біолабораторій», які також пророкують російському диктатору «Гаагу-Гаагу». Російські геймдеви вводять в

⁸⁰ Пасхалка – що це таке в іграх, кіно та літературі. *Termin.in.ua* : веб-сайт. URL: <https://termin.in.ua/paskhalka/> (дата звернення: 16.11.2024).

⁸¹ Карпенко О. «Аполітична» російська гра Atomic Heart висміює вбивства українців. *AIN. Новини IT і бізнесу в Україні* : веб-сайт. URL: <https://ain.ua/2023/02/22/atomic-heart-vysmiyue-vbyvstva-ukrayinciv/> (дата звернення: 16.11.2024).

⁸² Hasuko. Atomic Heart [DEMO] – Полное прохождение, 2023. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=eRQ8A-Z8w3E> (дата звернення: 16.11.2024).

офіційний тизер-трейлер DLC #2. TGS 2023 згаданих птахів, як карикатурних персонажів, що з'являються на фоні аудіоряду в стилі ковбойської кантрі-музики (DLC – додатковий цифровий вміст, який гравець може встановити поверх повної відеогри). Геймдизайнери закликають глядачів стати «свідками вереску»⁸³, тим самим висміюючи функціонал даного символу та історію природи його появи.

Таким чином, російські пропагандисти, через навішування стереотипів, штампів і кліше, працюють на дискредитацію України та створення її негативного образу не лише у внутрішньої аудиторії геймерів, але й далеко за межами ігрових полів. Український користувач Роман Єременко на своїй сторінці в мережі X написав: «Я геймдев і скажу так: ігри є проявом культури, вони мають здатність впливати на людей, а Росія, зокрема, використала свою культуру як зброю для поширення свого порядку денного. «Ця політична нісенітниця», як ви її називаєте, є вторгненням, геноцидом, реальністю, в якій ми живемо»⁸⁴.

Один із наративів, який просувають розробники гри Atomic Heart – позиціонування СРСР як «золотої доби». Більше того, акцент ставиться на використанні/активізації сентиментів старшого покоління і почуття ностальгії за втраченою молодістю, що підміняються поняттями/асоціаціями світлого та ідеального СРСР; реабілітації/воскресінні радянської ідентичності, сформованої на індивідуальному і колективному рівні «серих обивателів» Союзу. Сама ж емоція – ностальгія – трансформується у потужний інструмент пропагандистської машини.

Важливою складовою утвердження політичної і символічної влади СРСР було насадження єдиного культурного простору на всіх підкорених територіях. Відбувалися ці процеси шляхом масового встановлення пам'ятників, погрудь, пам'ятних знаків, меморіальних дощок; розміщення радянської символіки в екстер'єрах та інтер'єрах; меморіального маркування територій з розташуванням поховань, у тому числі, в публічному просторі і, нерідко, створенням кенотафів. Подібна діяльність була покликана просувати пропагандистські радянські наративи, створювати нові символічні прив'язки, насильно формувати нові громадські традиції, транслювати пропаганду на

⁸³ Atomic Heart – Official DLC #2 Teaser Trailer.TGS 2023. IGN : веб-сайт. URL: <https://www.ign.com/videos/atomic-heart-official-dlc-2-teaser-trailer-tgs-2023> (date of access: 25.12.2024).

⁸⁴ x.com. X (formerly Twitter). URL: https://x.com/Roal_Yr/status/1627745067875110914?ref_src=twsrc^tfw/twcamp^tweeembed|t_wterm^1627745067875110914|twgr^f6f6e46e90f98fb9d8ebee513a42ae181a4dde45|twcon^s1_&ref_url=https://ain.ua/2023/02/22/atomic-heart-vysmiyuye-vbyvstva-ukrayincziv/ (date of access: 16.11.2024).

населення, а також демонструвати вищість російської культури над поневоленими народами.

Назвати достовірну цифру, наприклад, пам'ятників Леніну, встановлених в СРСР, неможливо. Офіційна цифра – 10 тисяч. Український інститут національної пам'яті України зазначає, що свого часу лише на теренах нашої держави їх було понад 5 500 одиниць. Декілька хвиль Ленінопаду поклали край присутності такого роду об'єктів у публічному просторі України.

Жодним чином не слід забувати і про той факт, що нова окупаційна рашистська влада на захоплених українських територіях розпочинає встановлення своїх порядків із реанімації старих радянських символів, а саме з доставки та встановлення пам'ятників Леніну. Так, рашистський експеримент з переміщення в минуле у супроводі/компанії Леніна має місце в Новопискові і Білокуракіному Луганської області, Новій Каховці і Генічеську Херсонської області, Мелітополі Запорізької області, в Світлодарську на Донеччині^{85 86 87 88 89}.

У грі Atomic Heart романтизується комунізм, і не останню роль у цьому відіграє маркування ігрового ландшафту за допомогою грандіозної пафосності «кафедральних» монументальних пам'ятників, погрудь, голів, обелісків, меморіалів. Агітпроп вдається до практики героїзації/возвеличення радянських лідерів. Відтак, у грі ставляться візуальні акценти на сакралізованих пам'ятниках, адже у свідомості не лише радянської, але й пострадянської людини такі місця пам'яті мають чітку прив'язку до святкової обрядовості, сформованої та нав'язаної радянською владою.

⁸⁵ Степура А. Історикія: Встановлення окупантами пам'ятника Леніну на Луганщині – це символічний жест. *Суспільне. Новини* : веб-сайт. URL: <https://suspilne.media/311614-istorikina-vstanovlennia-okupantami-pamatnika-leninu-na-lugansini-ce-simvolichnij-zest/> (дата звернення: 19.12.2024).

⁸⁶ detector.media. У Новій Каховці окупанти встановили пам'ятник Леніну. *detector.media*. URL: <https://detector.media/infospace/article/198834/2022-04-30-u-noviy-kakhovtsi-okupanty-vstanovyly-pamyatnyk-leninu/> (дата звернення: 26.12.2024).

⁸⁷ Козлова Д. Повернення Леніна. В окупованому Світлодарську на Донеччині встановили пам'ятник «вождю». *Суспільне. Донбас* : веб-сайт. URL: <https://suspilne.media/donbas/330622-povernennia-lenina-v-okupovanomu-svitlodarsku-na-doneccini-vstanovili-pamatnik-vozdju/> (дата звернення: 26.12.2024).

⁸⁸ Чубенко Т. *sil.media*. Повернення леніна: як українцям на окупованих територіях нав'язують російську культуру. *Сіль Медіа* : веб-сайт. URL: <https://sil.media/p/povernennia-lenina-iak-ukrayintsiam-na-okupovanih-teritoriiakh-naviazuiut-rosiisku-kulturu-845643-2652> (дата звернення: 26.12.2024).

⁸⁹ В окупованому Новописковій рашисти вирішили повернути демонтованого леніна, – Гайдай. *Східний Варіант*. URL: <https://v-variant.com.ua/v-okupovanomu-novopskovi-rashisty-vyrishyly-povernuty-demontovano-ho-lenina-hayday/> (дата звернення: 26.12.2024).

В Atomic Heart присутні легко впізнавані, типові скульптури, які масово штампували по всьому Союзу. Так, відеоряд гри поцяткований десятками радянських вертикальних символів: у різних об'ємних/скульптурних формах Володимир Ленін; Карл Маркс (один з авторів «Маніфесту комуністичної партії» і класичної наукової праці з політичної економії «Капітал»); скульптурні композиції на історично-революційну та робітничо-селянську тематику; радянські «салдати-асавбадітелі» – «Альоші»; меморіальні комплекси, присвячені військовим подіям; серед усього іншого різноманіття і люта «Родіна-мать завьот»...

У панорамі ігрового поля регулярно під різними ракурсами підіймається/транслюється/нависає силует пам'ятника «Родіна-мать завьот» з виразом обличчя, неначе, в стані афекту. Дана скульптура є частиною комплексу «Героям Сталінградської битви», зведеного в 50-60-ті роки ХХ століття на Мамаєвому кургані в Волгограді (колишній Сталінград) РФ. Автором був «придворний» скульптор Євген Вучетич. У радянські часи жартували, що Вучетичем «совіти» планували помітити шлях наступу радянської армії: Сталінград (РРФСР) – Київ (УРСР) – Берлін (Німеччина).

З нагоди четвертої річниці капітуляції нацистської Німеччини, 8 травня 1949 року, в Трептов-парку в Берліні установили пам'ятник воїнам Радянської Армії – «Воїн-асвабадітель» авторства Є.Вучетича. Планувалося, що чергове творіння скульптора піднесеться на берегах Дніпра в Києві в образі української «Батьківщини-Матері», покритої сусальним золотом, але одіозний митець помер. Проект передали молодому українському архітектору Василю Бородаю, який переосмислив концепцію попередника і розробив ескіз монумента, який на думку його команди мав українську ідентичність. Київська «Батьківщина-Мати», з різних причин, так і не вписалася в канву, розроблену компартійно-радянською номенклатурою.

Уже згадувана волгоградська «Родіна-мать завьот» та берлінський «Воїн-асвабадітель» лягли в основу триптиха, а завершальним елементом до нього став Монументальний ансамбль у Магнітогорську (РРФСР/РФ): «Тил – фронту». За задумом творців, з уральської руди був викуваний меч, який робітник і солдат передають «Родіні-матері» і, який вона підіймає в Сталінграді та опускає лише після перемоги в Берліні.

Встановлюючи будь-який пам'ятник, держава демонструє, що ця фігура чи подія є важливою для кожного громадянина. На особисте сприйняття впливає і візуальне рішення пам'ятника, і інклюзія в навколишній ландшафт. У випадку з грою Atomic Heart, ідеологія

радянщини просто перекочувала у віртуальний світ, з якого впливає на формування віртуальної ідентичності, продовжує тиснути на геймера уже під кутом російського культурного продукту та історичного наративу.

Слід наголосити на тому факті, що волгоградська «Родина-мать...» є достатньо пізнаваним символом в інтернеті. Скульптура часто виступає ключовим персонажем агітпропівських мемів та відео-мемів – найпопулярнішого типу контенту, перевіреного/випробуваного засобу привернення уваги в інтернеті. Саме такі роботи викликають ефект «снігової кулі». Російська «Родина-мать завьот» є антагоністом української «Батьківщини-Матері», яка за роки війни та декомунізації переродилася на символ, культурно-просвітницьку платформу переозначення/переосмислення та розросійщення.

Напередодні річниці Великої російсько-української війни, в лютому 2023 року, рашисти випустили пропагандистський ролик, який в лічені години розлетівся соціальними мережами⁹⁰. У відео, яке ілюструє битву «Родини-мать...» і американської Статуї Свободи на фоні нью-йоркських висоток, чітко простежуються «духовніє скрепи» населення РФ. Це і – «Рассія саперніц не імеет», «можем павтарить», «деди насвалі». Радянські/російські пам'ятники та меморіали перенесені/релоковані у віртуальний світ – це інфраструктура пам'яті, матеріалізовані/віртуалізовані маркери фіксації наративів рашистської машини, націленої на відновлення колоніального ладу/устрою.

У ході російсько-української війни, в часи переоцінки радянської тоталітарної системи, критичного осмислення прокремлівських наративів, які спекулюють подіями Другої світової війни та наполягають на виключній, провідній ролі росіян у перемозі над нацизмом, брендуванні радянського монументального спадку, українське суспільство іде шляхом переосмислення своєї історичної спадщини, зміни ціннісних орієнтирів, шляхом критичного світосприйняття візуальних символів СРСР, зокрема, і творинь Вучетича.

У часи російсько-української війни, оцінюючи вуличний/публічний простір гри Atomic Heart, ми завважуємо пропагандистські акценти, спрямовані на підсвідомість простих обивателів, і свідчення інклюзії культурного середовища. Аналізуючи діалоги, монологи, слова автора із звукової доріжки, можемо фіксувати, що особливо пафосні фрази виголошуються саме в знакових місцях пам'яті – в присутності якогось

⁹⁰ Блокнот Волгоград. Битву Родины-матери и Статуи свободы воссоздали на видео, 2023. YouTube. URL: https://www.youtube.com/watch?v=I7u7vct9_9A (дата звернення: 28.12.2024).

із бетонних вожнів, колгоспних символів чи гігантських червоних плакатів: «...скільки щасливих і благополучних людей на вулиці, як в Китаї...», «...тут працюють найсвітліші уми всього СРСР, включно з Німецькою...», «...проходьте на екскурсії меморіалом і вшануйте перебіг усіх воєнних подій...», «...союзний Китай...», «...усі відкриття здійснені в СРСР! Весь світ зобов'язаний науковим прогресом СРСР!» тощо⁹¹. Гра вирізняється фактично безперервним музичним супроводом, використані саундтреки – це популярні радянські пісні другої половини ХХ століття, а також хіти Ніколая Баскова, який активно підтримує вторгнення в Україну.

Михайло Федоров, віцепрем'єр-міністр, міністр цифрової трансформації України, 3 березня 2023 року закликав корпорації Sony, Microsoft та Valve Corporation заблокувати продажі російської гри Atomic Heart, через яку російська пропаганда хоче закріпитися ще й в ігровій індустрії. На своїй сторінці у колишньому Twitter він зазначив: «Я вірю, що жоден із цих бізнесів не підтримує кривавий режим, вбивства чи романтизацію комунізму. Абсолютно новий рівень російської цифрової пропаганди – використання ігрової індустрії. Робимо все, щоб не дати їй цього зробити»⁹².

У свою чергу, Олександр Борняков, заступник міністра цифрової трансформації в коментарях для медіа про технології, інновації, винаходи в Україні та за її межами dev.ua повідомив: «Так само ми закликаємо обмежити розповсюдження цієї гри в інших країнах через її токсичність, потенційний збір інформації даних користувачів і можливість передачі їх третім особам у Росії, а також потенційне використання грошей, залучених з купівель гри, на ведення війни проти України»⁹³, «Хочемо наголосити також для західної аудиторії, що розробники гри не вийшли з публічною заявою про засудження путінського режиму та кривавої війни, яку росія розв'язала проти України»⁹⁴.

⁹¹ Hasuko. Atomic Heart [DEMO] – Полное прохождение, 2023. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=eRQ8A-Z8w3E> (дата звернення: 16.11.2024).

⁹² Новини У. Н. Україна закликала Sony та Microsoft заборонити продаж російської гри Atomic Heart. УНН. *Оперативні новини України та Світу. Українські Національні Новини УНН* : веб сайт. URL: <https://unn.ua/news/ukrayina-zaklikala-sony-ta-microsoft-zaboroniti-prodazh-rosiyskoyi-gri-atomic-heart> (дата звернення: 19.12.2024).

⁹³ d46FqI. У Мінцифрі відреагували на реліз російської гри Atomic Heart. dev.ua : веб-сайт. URL: <https://dev.ua/news/v-mintsyfri-vidreahuvay-na-reliz-rosiiskoi-hry-atomic-heart-1676979980> (дата звернення: 16.11.2024).

⁹⁴ Герасименко Я. У Мінцифрі закликали обмежити продаж російської відеогри Atomic Heart – 3MI. *Hromadske* : веб-сайт. URL: <https://hromadske.ua/posts/u-mincifri-zaklikali-obmezhati-prodazh-rosijskoyi-videogri-atomic-heart-zmi> (дата звернення: 28.12.2024).

Відповідь російських користувачів зводилася до того, що в Україні хочуть блокувати/кенселити Atomic Heart, і головна причина криється в тому, що гра створена в РФ.

Слід зазначити, що розробники гри так і не висловили свого ставлення щодо війни в Україні. За кілька місяців до виходу Atomic Heart, на офіційному акаунті Mundfish у колишньому Twitter з'явився допис англійською мовою: «Хлопці, ми взяли до уваги питання, пов'язані з позицією компанії Mundfish. Ми хочемо запевнити вас, що Mundfish – це розробник і студія з глобальною командою, зосередженою на інноваційній грі, і, безсумнівно, організація, яка виступає за мир проти насильства над людьми»⁹⁵. Допис був сприйнятий геймерською світовою спільнотою негативно і викликав хвилю обурення.

Ситуація загострилася і після чергового рішення студії Mundfish – перекласти офіційний вебсайт українською мовою – <https://mundfish.com/uk/>⁹⁶. Першим на це звернув увагу український блогер OLDboi та повідомив на своїй сторінці в мережі X⁹⁷. У геймерському середовищі поширювалися різні припущення, з якою метою це було зроблено: Це хитрий маркетинговий хід, щоб через скандал привернути більшу кількість клієнтів? Спроба затягнути українців у власне інфополе? Черговий виток російської пропаганди? Плани по створенню української локалізації гри? Окозамилювання світовій геймерській спільноті, яка не орієнтується в контексті гри та пропагандистських наративах, закладених у віртуальному світі?^{98 99}. Але як би там не було, розробникам украї необхідна українська аудиторія.

Допоки в Україні і світі доволі мляво реагують на ситуацію з пропагандистською Atomic Heart, в РФ спостерігається справжній сплеск/бум росту популярності гри. Відразу після виходу гри у 2023 році, студія Mundfish підписала ліцензійний договір з агентством Megalicense на запуск франшизи товарів у Росії та СНД, відповідно

⁹⁵ x.com. X (formerly Twitter). URL: <https://x.com/mundfish/status/1614903977333637120> (date of access: 30.12.2024).

⁹⁶ Atomic Heart. Mundfish : веб-сайт. URL: <https://mundfish.com/uk/> (date of access: 30.12.2024).

⁹⁷ x.com. X (formerly Twitter). URL: <https://x.com/OLDboiUA/status/1624834889542430720> (date of access: 30.12.2024).

⁹⁸ d46FqI. Російська геймдев-студія Mundfish додала українську мову до своєї гри Atomic Heart. Це спроба затягнути українців у власне інфополе. dev.ua : веб-сайт. URL: <https://dev.ua/news/rosiiska-heimdev-studiia-mundfish-dodala-ukrainsku-movu-do-svoiei-hry-atomic-heart-tse-sproba-zatiahnuty-ukraintsiv-u-vlasne-infopole> (дата звернення: 30.12.2024).

⁹⁹ Перемот С. Російські розробники Atomic Hearts переклали свій сайт українською. Навіщо вони це роблять? gamedev.dou.ua : веб-сайт. URL: <https://gamedev.dou.ua/forums/topic/41419/> (дата звернення: 30.12.2024).

заплановано виробництво одягу, електроніки, ігрової атрибутики, а також продуктів харчування і товарів для дому з символікою гри¹⁰⁰. Ряд російських та міжнародних брендів вже вступили в колаборації з грою. Ціль – створення інфоприводу, підвищення впізнаваності, просування продукту, залучення нової аудиторії, зміцнення зв'язку з аудиторією, отримання прибутку тощо.

Одним з прикладів колаборації Mundfish стала інтеграція в гру всіма пізнаваного солодкого бренду СРСР – молочного шоколаду «Альонка». Так, ігрова одноразова зброя «Пусковой блок» з DLC «Інстинкт Істреблення» була оформлена у вигляді плитки шоколаду, зі збереженням на обгортці оригінальним написом «Альонка» та логотипом кондитерської фабрики «Красний Октябрь». На обгортці ми бачимо знайому всім дівчинку, але вже без хустини, в білому скафандрі на синьому тлі. Саме в такому дизайні, кондитерами було випущено лімітовану серію плиток шоколаду для спеціальних подарункових наборів, приурочених до презентації DLC «Інстинкт Істреблення», яка мала місце 2 серпня 2023 року. Цей шоколад поширювався виключно серед блогерів та журналістів, присутніх на заході. Дещо пізніше, брендування з ігрового дизайну шоколаду було зняте і замінено на колаж, який поєднує хімічні колби та символи, розкриті долоні, також було введено напис «Менделєєв», а зображення осучасненої «Альонки» залишилося^{101 102}.

Цікаво, що навіть виробник презервативів Vizit випустив лімітовані колекційні екземпляри засобів контрацепції з персонажами Atomic Heart. Колекція вийшла того ж дня, що і перше сюжетне доповнення «Інстинкт Істреблення»¹⁰³.

У лютому 2024 року видавці Atomic Heart здійснили маркетинговий хід – у фаст-фуд мережі Burger King у продажі надійшли тематичні обіди «Атомік Бокс. Єш. Іграй. Виігравай». Слід зазначити, що Burger King – американська мережа ресторанів швидкого харчування, яка після повномасштабного вторгнення Росії в Україну так і не пішла з російського ринку. Загалом, у Росії все ще працюють понад 800 ресторанів Burger King. Новий презентований бокс містив, у тому

¹⁰⁰ Создатели игры Atomic Heart запустят франшизу товаров по вселенной игры. *AdIndex*. URL: <https://adindex.ru/news/marketing/2023/03/20/311341.phtml> (дата звернення: 05.01.2025).

¹⁰¹ Contributors to Atomic Heart Вики. Пусковой блок. *Atomic Heart Вики* : веб-сайт. URL: https://atomic-heart.fandom.com/ru/wiki/Пусковой_блок (дата звернення: 05.01.2025).

¹⁰² Миронова Е. Mundfish представила шоколадку «Алёнка» из Atomic Heart. *CyberMeta* : веб-сайт. URL: <https://cybersport.metaratings.ru/news/mundfish-predstavila-shokoladku-alyonka-iz-atomic-heart-274838/> (дата звернення: 05.01.2025).

¹⁰³ Варламов М. Vizit выпустил коллекционные презервативы по игре Atomic Heart. *rozetked* : веб-сайт. URL: <https://rozetked.me/news/29943-vizit-vypustil-kollekcionnye-prezervativy-po-igre-atomic-heart> (дата звернення: 05.01.2025).

числі, – лімітований «Атомік Вовпер» (гамбургер); оформлений в тематичному стилі гри Atomic Heart, гіфт-талон для отримання одного з гарантованих призів – завантажувана копія гри, друге сюжетне доповнення «Узнік Лімбо», скіни або інші подарунки^{104 105}. Дизайнери в оформленні продукції масштабно використали радянську символіку та скріншоти відеореєстру.

У вересні 2024 року на YouTube каналі AtomicHeartGames з’явилася інформація про кіноадаптацію гри від Mundfish¹⁰⁶. Над сценарієм працюватиме Роман Кантор, один з творців останньої російської екранізації роману Михайла Булгакова «Майстер і Маргарита». Автори кіноверсії роблять відсил не лише на гру, але й на роман-пріквел – «Atomic Heart. Предісторія. Підприємство 3826». Ця новина викликала ажіотаж у соціальних мережах та на шпальтах російських інтернет-видань: «Atomic Heart запам’ятався публіці якісно проробленим світом альтернативного Радянського Союзу і вражаючим сплавом чарівної атмосфери минулого і актуальними темами, які піднімають сюжет гри»¹⁰⁷.

Заборонити російським геймдевам створювати ігри і вихвалити в них СРСР/Росію неможливо, але слід бойкотувати/обмежити надходження та поширення такого роду продуктів на світові ринки та працювати на критичне роз’яснення закладених змістів. Сашко Перемот, редактор геймерського видання GameDev DOU, у своїх читачів запитує: «...а навіщо взагалі згадувати про цю гру? Чи не пряма дорога це до ефекту Стрейзанд? Якщо хто не знає, це соціальний феномен, який полягає в тому, що спроба видалити інформацію з інтернету призводить лише до її розповсюдження. І якби це була невеличка гра, на яку звертають увагу виключно завзяті геймери та поціновувачі російського геймдеву, тоді Atomic Heart треба було б ігнорувати. Та, знову ж таки, ситуація трошки складніша»¹⁰⁸.

¹⁰⁴ Атомік Бокс уже в Бургер Кінг! *burger-king.by* : веб-сайт. URL: <https://burger-king.by/novinki-i-aktsii/atomik-boks-uzhe-v-burger-king/> (дата звернення: 05.01.2025).

¹⁰⁵ «Бургер Кінг» представив бокси для фанатів Atomic Heart. *AdIndex* : веб-сайт. URL: <https://adindex.ru/news/creative/2024/02/7/320349.shtml> (дата звернення: 05.01.2025).

¹⁰⁶ AtomicHeartGames. Atomic Heart Екранізація От Кинопоиск, 2024. *YouTube*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Tz9kkQGREjE> (дата звернення: 05.01.2025).

¹⁰⁷ Бондаренко А. Не только играть, но и смотреть: что известно про экранизацию Atomic Heart. *sport-express.ru* : веб-сайт. URL: <https://www.sport-express.ru/zozh/movies/reviews/ekranizaciya-atomic-heart-cto-izvestno-i-kogda-vyydet-syuzhet-i-aktery-2256827/> (дата звернення: 05.01.2025).

¹⁰⁸ Перемот С. Як українські розробники причетні до створення Atomic Heart – російської гри на гроші «Газпрому». *GameDev DOU* : веб-сайт. URL: <https://gamedev.dou.ua/articles/atomic-heart-ukrainian-game-developers/> (дата звернення: 24.12.2024).

6. Проекти українського геймдеву

У розрізі часу, ми можемо простежити як змінюється філософія відеоігор, як трансформуються світоглядні орієнтири геймдевів і як вони ретранслюються в офлайн-простір. У продуктах українського геймдеву ми також натрапляємо на монументальні пам'ятники радянської епохи, хоча передумови їхньої присутності в ігровій площині кардинально різняться з російськими іграми.

В українському віртуальному світі існує чимало ігор, в основі сюжетів яких присутня українська складова. Це і авторська складова – коли за основу для гри взято твір українського письменника, географічна – коли події відбуваються в Україні, історична – коли взято факт чи подію з історії України тощо. Наприклад, з франшизою гри Metro 2033 (Метро 2033) – усе навпаки. Українські геймдеви, від української студії 4A Games, розробили серію відеоігор російською мовою, за романами російського письменника, журналіста, військового кореспондента Дмитра Глуховського – «Метро». Це постапокаліптичний роман про життя людей у московській підземці після ядерної війни.

Процес створення українських локалізацій розпочався в 2010-х роках і активізувався лише після анексії Криму та нападу Росії на східну Україну. Саме тоді українські перекладачі почали реалізовувати власні проекти. Так, ігри Metro 2033 (2010 року) та Metro: Last Light (Метро: Останнє світло, 2013 року) отримали українську локалізацію у 2014 році, завдяки українській локалізаційній спільці «Шляхбитаф», а озвучила гру аматорська студія «Омікрон»¹⁰⁹.

У лютому 2019 року вийшла третя відеогра з серії під назвою Metro: Exodus (Метро: Вихід). Вона отримала комерційний успіх уже з перших днів продажів. Американський щомісячний журнал онлайн-формату про комп'ютерні технології PC World вніс Metro: Exodus до десятки найкращих ігор для ПК 2019 року. Це пригодницька відеогра в жанрі шутер від першої особи. Час проходження гри – приблизно 64 години. Одним з ключових аспектів гри є її відкритий світ, який розблоковується поступово, поетапно, відкриваючи гравцю нові локації: 1. Москва, 2. Волга, 3. Військовий бункер, 4. Каспій, 5. Тайга в лісистій зоні Сибіру, 6. Новосибірськ, 7. Байкал – кінцева точка подорожі і фінал гри. Оглядач Igorbarn у медіавиданні Na chasi зазначає: «Одним із головних аспектів Metro: Exodus є її атмосфера,

¹⁰⁹ Наджафов І. «Дієвидло». Як і хто робить українську локалізацію відеоігор і чому геймери задоволені й незадоволені одночасно. *ms.detector.media* : веб-сайт. URL: <https://ms.detector.media/trendi/post/34557/2024-04-01-diiyevdlo-yak-i-khto-robyt-ukrainsku-lokalizatsiyu-videoigor-i-chomu-geymery-zadovoleni-y-nezadovoleni-odnochasno/> (дата звернення: 01.01.2025).

особливо для жителів України та інших країн, що входили до складу СРСР»¹¹⁰.

У згаданій частині шутера можна здобути ачивку (з англ. achivment – досягнення) за руйнування пам'ятника Леніну. Дане досягнення розробники назвали «Декомунізація». Щоб його отримати, слід на рівні Тайга, де герої стикаються з дикими тваринами та зустрічають ворогів і союзників, знайти дитячий піонерський табір, пройти його алеєю, яку прикрашають скульптури радянських піонерів, і діставшись мальовничого мосту та оглядового майданчика з пам'ятником Леніну, відстрелити скульптуру, використовуючи арбалет, руку, ногу та голову¹¹¹.

Цікаво, що досягнення «Декомунізація» отримало значний розголос у геймерській спільноті, і не тільки, саме завдяки репортажу російського державного телеканалу «Россія 24» від 18 лютого 2019 року. Алексей Казаков, ведучий новин, заявив: «...а ось розробники-українці, мабуть, захопилися своїми «майданними реаліями». І поглумилися над москвичами, що не знають, що за межами столиці, серед розрухи і полчищ мутантів, теж живуть люди. Як то кажуть – «розлога журавлина плюс махрова русофобія». Чимала частина російської аудиторії, зважаючи на відгуки в соціальних мережах, – розчарована, проте західна – в захопленні, ...[гра] в їхнє ставлення до Росії укладається ідеально...»¹¹².

Аналізуючи пафосну ретрансляцію новини на російську аудиторію, ми можемо бачити класичне медійне викривлення інформації, пропагандистське трактування вирваних з контексту гри подій, розраховане на необізнаних з основами медіаграмотності геймерів, та підігрівання/розпалювання поділу на «калектівний Запад» і «Рассію/русскіх».

Автор книги та сценарію відеогри Дмитро Глуховський в інтерв'ю російській суспільно-політичній газеті з опозиційно-ліберально-демократично-правозахисною орієнтацією «Новая газета» зазначив, що його тішить увага каналу «Рассія 24» до його твору: «Я радий, що у них

¹¹⁰ IgorBarn. Metro Exodus – огляд (No spoilers). *Na chasi* : веб-сайт.. URL: <https://nachasi.com/videogames/2023/02/20/metro-exodus-oglyad/> (дата звернення: 01.01.2025).

¹¹¹ Спільнота Steam. Посібник: Metro Exodus + DLC на 100%. *Steam Community* : веб-сайт. URL: <https://steamcommunity.com/sharedfiles/filedetails/?l=ukrainian&id=3022207784> (дата звернення: 02.01.2025).

¹¹² Echols W. Voice of America. Russian State TV Calls Video Game Metro Exodus “Russophobic”. *Voice of America* : веб-сайт. URL: <https://www.voanews.com/a/metro-exodus-russophobia-decommunization-fact-check/6742074.html> (date of access: 02.01.2025).

підгоріло. Дуже приємно, що мені вдалося трошки ткнути палицею в їхній вулик»¹¹³.

7. Перспективи вивчення американського та європейського геймдеву

На окреме дослідження заслуговує сторінка історії американського та європейського геймдеву, який також використовує для сюжету історію СРСР, радянської тоталітарної системи та комуністичні символи. В ігрових екстер'єрах безперечно домінує саме пам'ятник Леніну, як елемент геймдизайну та об'єкт, із яким можна взаємодіяти.

У 2000 році американський розробник відеоігор Westwood Studios (Лас-Вегас, штат Невада, США) розробив і випустив гру Red Alert 2 (Червона загроза), яка є частиною серії стратегічних ігор Command & Conquer (Командуй і перемагай). Гра набула популярності за свою унікальну суміш альтернативної історії та наукової фантастики – сюжет розгортається в альтернативній реальності, де Радянський Союз і Союзні сили борються за світове панування. У 2005 році гра була включена до Книги рекордів Гіннеса, як гра RTS (з англ. real-time strategy, RTS – стратегія в реальному часі) із найвищими продажами у світі на той час. У Red Alert 2 на території Радянського Союзу знаходяться пам'ятники Леніну, з якими гравці можуть вступати в інтерактивну взаємодію – руйнувати в процесі виконання місій. У Red Alert 3 бюст Леніна розташований над кнопкою відкриття лабораторії зі створення машини часу; статуя Леніна є на вищій радянського летовища, на даху Палацу рад у Москві; а вже після завершення радянської компанії, Ленін у своїй фірмовій позі, але під назвою «Статуя Леніна-Свободи», з'являється на постаменті, замість зруйнованої «Статуї Свободи» в Нью-Йорку¹¹⁴.

У відеогрі Call of Duty: Modern Warfare 2 (Поклик обов'язку: сучасне ведення війни 2), розробленій американською компанією Infinity Ward у 2009 році, події відбуваються у Східній Європі. У відеогрі збережено елементи радянського минулого, можна побачити залишки радянської архітектури та символіки. Загалом гра не фокусується на декомунізації. Проте, в ній є місія «No Russian» («Ніяких росіян»), де дія відбувається в московському аеропорту з

¹¹³ Реалії. Крим. В українській грі «Metro: Exodus» російські ЗМІ знайшли «русофобію» (+ відео). *Крим.Реалії*: веб-сайт. URL: <https://ua.krymr.com/a/news-hra-metro-exodus-rusofobiia-rosiiski-zmi/29779266.html> (дата звернення: 02.01.2025).

¹¹⁴ AlexPlays0 – Прохождение компьютерных игр. Red Alert 3 – Статуя Ленина свободы, 2017. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=H46QN5xAocs> (дата звернення: 04.01.2025).

інтерактивним елементом – пам'ятником Леніну, по якому можна стріляти.

Також, у відеогрі Rise of Nations (Світанок націй), розробленій американською компанією Big Huge Games в 2003 році, статую Леніна можна купити як реквізит за ігрові ресурси, що видобуваються в процесі гри. У відеогрі «Homefront» (Домашній фронт) 2011 року від американської компанії THQ є сцени, де гравці можуть взаємодіяти з радянською символікою та пам'ятниками Леніну. У грі Battlefield V (Поле битви), розробленій шведською компанією EA DICE 2018 року, є місії, дія яких відбувається під час Другої світової війни на Східному фронті, де гравці бачать радянські символи та архітектуру.

ВИСНОВКИ

Таким чином, у часи ретротопії Зігмунта Баумана, польського та англійського соціолога та філософа, тобто в часи ідеалізації минулого і ностальгії за цим минулим, та у час російсько-української війни, перед українською та світовою громадськістю постає ряд завдань, які потребують нагального розв'язання: Як віртуальний світ впливає на формування/утвердження віртуальної ідентичності? Які пропагандистські сенси закладаються в продукти геймдеву? Як просувати основи медіаграмотності в спільноті геймерів? Як забезпечитися від нав'язливого впливу прокремлівської пропаганди в офлайн- та онлайн-просторі? Як протидіяти ключовим наративам й тактикам агітпропу? Як визначати маніпулятивний медіаконтент, розрізняти дезінформацію, шкідливі пропагандистські наративи? Як працювати з радянським минулим, з символічними місяцями пам'яті – такими як пам'ятники, в тому числі і в ігровому віртуальному просторі? Яким чином залучати громадськість до вирішення проблеми очищення публічного простору від радянських пам'ятників та радянського минулого?

Проблема радянських маркерів в ігрових просторах дуже цікава та перспективна, і все ще чекає на свого дослідника. У подальшому автор даного дослідження планує продовжувати вивчати проблему присутності радянських символів у комп'ютерних іграх.

АНОТАЦІЯ

У світі постають нові форми цифрової культури пам'яті, серед яких і відеоігри. Інтернет-користувачі, завдяки digital-технологіям, створюють свою публічну історію, формують свою цифрову ідентичність, активізують процеси партисипації культури пам'яті та геймдеву. Нерідко, вони перебувають у полоні стереотипів, закладених

альтернативною історією популярних комп'ютерних ігор. З огляду на російсько-українську війну, в дослідженні автором було здійснено аналіз ігрового ландшафту на елемент присутності радянських маркерів; досліджено реакції геймерів світової ігрової спільноти на візуальні пропагандистські наративи в іграх; вивчено особливості семіотики ігор; досліджено дискурси пам'яті та практики пам'яті в контексті війни; досліджено процеси конструювання офлайн- та онлайн-ідентичності геймерів через присутність радянських символів в ігрових ландшафтах. Формат комп'ютерної гри дозволяє вільну інтерпретацію історичної події чи біографії історичної особи, а звідси – прямий шлях викривлення чи міфологізації історії, особливо, в часи воєн та економічних криз. Звідси, впливає необхідність розробки стратегій, спрямованих на протистояння маніпулятивному впливу агітпропу через віртуальний світ.

Література

1. Атомик Бокс уже в Бургер Кинг! *burger-king.by* : веб-сайт. URL: <https://burger-king.by/novinki-i-aktsii/atomik-boks-uzhe-v-burger-king/> (дата звернення: 05.01.2025).
2. Бірка. Я Побудував Пам'ятник Богдану Хмельницькому в Майнкрафт і Майнкрафт українською, 2022. *YouTube*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Ap9KqbPDkVQ> (дата звернення: 11.11.2024).
3. Блокнот Волгоград. Битву Родины-матери и Статуи свободы воссоздали на видео, 2023. *YouTube*. URL: https://www.youtube.com/watch?v=I7u7vct9_9A (дата звернення: 28.12.2024).
4. Бондаренко А. Не только играть, но и смотреть: что известно про экранизацию Atomic Heart. *sport-express.ru* : веб-сайт. URL: <https://www.sport-express.ru/zozh/movies/reviews/ekranizaciya-atomic-heart-cto-izvestno-i-kogda-vyydet-syuzhet-i-aktery-2256827/> (дата звернення: 05.01.2025).
5. Борисіхіна К. BioShock по-радянськи. Геймери розкритикували російський шутер Atomic Heart. URL: <https://techno.nv.ua/ukr/games/rosiyska-komp-yuterna-gra-atomic-heart-viklikala-kritiku-geymeriv-novini-50298498.html> (date of access: 11.11.2024)
6. «Бургер Кинг» представил боксы для фанатов Atomic Heart. *AdIndex* : веб-сайт. URL: <https://adindex.ru/news/creative/2024/02/7/320349.phtml> (дата звернення: 05.01.2025).
7. Варламов М. Vizit выпустил коллекционные презервативы по игре Atomic Heart *rozetked* : веб-сайт. URL: <https://rozetked.me/news/>

29943-vizit-vypustil-kollekcionnye-prezervativy-po-igre-atomic-heart
(дата звернення: 05.01.2025).

8. В окупованому Новопскові рашисти вирішили повернути демонтованого лєніна, – Гайдай. *Східний Варіант*. URL: <https://v-variant.com.ua/v-okupovanomu-novopskovi-rashysty-vyrishyly-povernuty-demontovanoho-lenina-hayday/> (дата звернення: 26.12.2024)

9. Відеоігрова та коловідеоігрова термінологія. Публічне обговорення. Google Docs. URL: https://docs.google.com/spreadsheets/d/1p0H6dFzah3INkemHXXGju_tjvbXzpYnbOyNzJLzCWGrQ/htmlview (дата звернення: 14.11.2024).

10. Геймінговий сленг може бути й українським. uGame. *Новини гральної індустрії* : веб-сайт. URL: <https://www.ugame.in.ua/novini/gejmingovyj-sleng-mozhe-buty-j-ukrayinskym/> (дата звернення: 14.11.2024).

11. Гейзинга Й. Homo Ludens. Досвід визначення ігрового елемента культури / пер. з англ. О. Мокровольського. Київ : Основи, 1994. 250 с.

12. Герасименко Я. У Мінцифри закликали обмежити продаж російської відеогри Atomic Heart – ЗМІ. *Громадське* : веб-сайт. URL: <https://hromadske.ua/posts/u-mincifri-zaklikali-obmezhati-prodazh-rosijskoyi-videogri-atomic-heart-zmi> (дата звернення: 28.12.2024).

13. Глуховський М. Індустрія комп'ютерних ігор перемогла кіно. Дослідження українського ринку. *Главком* : веб-сайт. URL: <https://glavcom.ua/publications/industriya-kompyuternih-igor-peremogla-kino-doslidzhennya-ukrajinskogo-rinku-737655.html> (дата звернення: 24.10.2024).

14. Гребеник М. Фільми про геймерів, які варто подивитися на вихідних – Pingvin.Pro. *Pingvin.Pro* : веб-сайт. URL: <https://pingvin.pro/blogy/advertisement/filmy-pro-gejmeriv-yaki-varto-podyvytysya-na-vyhidnyh.html> (дата звернення: 21.12.2024).

15. Декомунізація. Офіційний веб-сайт УІНП. *Новини. Офіційний веб-сайт УІНП*. URL: <https://old.uinp.gov.ua/page/dekomunizatsiya-0> (дата звернення: 24.10.2024).

16. Заблоцька О. Міжнародний олімпійський комітет одноголосно проголосував за створення Олімпійських ігор з кіберспорту. Вперше такі змагання пройдуть у 2025 році в Саудівській Аравії. *Суспільне. Культура* : веб-сайт. URL: <https://suspilne.media/culture/797417-mok-stvoriv-olimpijski-igri-z-kibersportu-so-vidomo/> (дата звернення: 22.12.2024).

17. Зайченко О. Гейміфікація музейного простору в аспекті типології поведінки музейного відвідувача. *Місто: історія, культура, суспільство*. 2017. № 1(2). С. 87–98. DOI: 10.15407/mics2017.02.087

18. Заседание наблюдательного совета АНО «Россия – страна возможностей». Президент России. URL: <http://kremlin.ru/events/president/news/71697> (дата звернення: 08.11.2024).

19. Зірка Олег. «Чути гімн» кліп в майнкрафті, 2023. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=8hRaiClMOII> (дата звернення: 11.11.2024).

20. Кавун Майнкрафт. Українські сходи проти російських у Майнкрафті, 2023. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=sy7l7gt8wA> (дата звернення: 11.11.2024).

21. Кавун Майнкрафт. Зеленський поховав путіна у Майнкрафті, 2023. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=g3U61DVbIYE> (дата звернення: 11.11.2024).

22. Кавун Майнкрафт. Як скрафтити Зеленського у Майнкрафті?, 2023. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=PBjBFT7C6Y0> (дата звернення: 11.11.2024).

23. Ковтун В. У РФ за гроші Газпрому створили пропагандистську гру Atomic Heart. Чому Україна хоче заборонити її. LIGA : веб-сайт. URL: <https://tech.liga.net/ua/other/article/v-rf-za-dengi-gazproma-sozdali-propagandistskuyu-igru-atomic-heart-pochemu-ee-zapreschayut> (дата звернення: 24.12.2024).

24. Козлова Д. Повернення Леніна. В окупованому Світлодарську на Донеччині встановили пам'ятник «вождю». Суспільне. Донбас : веб-сайт. URL: <https://suspilne.media/donbas/330622-povernenna-lenina-v-okupovanomu-svitlodarsku-na-doneccini-vstanovili-pamatnik-vozdu/> (дата звернення: 26.12.2024).

25. Комп'ютерна гра Atomic Heart: пропаганда срер, підсанкційні інвестори, топи з рф. Molfar. OSINT-агенція Molfar : веб-сайт. URL: <https://molfar.com/blog/atomic-heart-is-a-russian-game> (дата звернення: 16.11.2024).

26. Кохана, ми вбиваємо дітей! СТБ : веб-сайт. URL : <https://www.stb.ua/kohana/ua/> (дата звернення: 20.12.2024)

27. Карпенко О. «Аполітична» російська гра Atomic Heart висміює вбивства українців. AIN. Новини IT і бізнесу в Україні : веб-сайт. URL: <https://ain.ua/2023/02/22/atomic-heart-vysmiyuye-vbyvstva-ukrayincziv/> (дата звернення: 16.11.2024).

28. Лапрад Т. Пиксельный Ленин в Красноярске. Радио Свобода : веб-сайт. URL: <https://www.svoboda.org/a/28882244.html> (дата звернення: 12.11.2024).

29. Ленин – Голова Майнкрафт. Головы Майнкрафт. URL: <https://mcheads.ru/humans/rfte> (дата звернення: 12.11.2024).

30. Лютіков О. У Туреччині фанат комп'ютерних ігор напав з ножем на відвідувачів мечеті: поранив щонайменше п'ятьох людей. Фото. *OBOZREVATEL NEWS* : веб-сайт. URL: <https://news.obozrevatel.com/ukr/abroad/u-turechchini-fanat-kompyuternih-igor-napav-iz-nozhem-na-vidviduvachiv-mecheti-poraniv-schonajmenshe-ryatoh-lyudej-foto.htm> (дата звернення: 20.12.2024).

31. Майнкрафт сервер BanderaLand. Організація Українських Майнкрафтерів. *Українські Сервери Майнкрафт* : веб-сайт. URL: <https://minecraft.org.ua/minecraft-servers/BanderaLand/925> (дата звернення: 11.11.2024).

32. Миронова Е. Mundfish представила шоколадку «Алєнка» из Atomic Heart. *CyberMeta* : веб-сайт. URL: <https://cybersport.metaratings.ru/news/mundfish-predstavila-shokoladku-alyonka-iz-atomic-heart-274838/> (дата звернення: 05.01.2025).

33. Наджафов І. «Дієвидло». Як і хто робить українську локалізацію відеоігор і чому геймери задоволені й незадоволені одночасно. *ms.detector.media* : веб-сайт. URL: <https://ms.detector.media/trendi/post/34557/2024-04-01-diievdylo-yak-i-khto-robyt-ukrainsku-lokalizatsiyu-videoigor-i-chomu-geymery-zadovoleni-y-nezadovoleni-odnochasno/> (дата звернення: 01.01.2025).

34. Новини У. Н. Україна закликала Sony та Microsoft заборонити продаж російської гри Atomic Heart. *УНН. Оперативні новини України та Світу. Українські Національні Новини УНН* : веб-сайт. URL: <https://unn.ua/news/ukrayina-zaklikala-sony-ta-microsoft-zaboroniti-prodazh-rosiyskoyi-gri-atomic-heart> (дата звернення: 16.11.2024).

35. Олефіренко М. Minecraft встановила рекорд серед усіх ігор на YouTube : понад трильйон переглядів. 16.12.2021. URL: <https://life.fakty.com.ua/ua/tekhnolohii/minecraft-vstanovyla-rekord-sered-usih-igor-na-youtube-ponad-tryljon-pereglyadiv/> (дата звернення: 11.11.2024).

36. Освіта.ua. Грай і вчись: добірка комп'ютерних ігор, корисних для підлітків. *Освіта.UA*. URL: <https://osvita.ua/news/lifelonglearn/92277/> (дата звернення: 20.12.2024).

37. Організація Українських Майнкрафтерів. *Організація Українських Майнкрафтерів. Українські Сервери Майнкрафт!* : веб-сайт URL: <https://minecraft.org.ua/> (дата звернення: 11.11.2024).

38. Памятник Ленину в Красноярске в стиле Minecraft оскорбил чувства коммунистов» Запад24. *Запад24*. URL: <https://zapad24.ru/news/krasnoyarsk/54754-pamyatnik-leninu-v-krasnoyarske-v-stile-minecraft-oskorbil-chuvstva-kommunistov-i-obschestvennikov.html> (дата звернення: 24.12.2024).

39. Пасхалка – що це таке в іграх, кіно та літературі. *Termin.in.ua* : веб-сайт. URL: <https://termin.in.ua/paskhalka/> (дата звернення: 16.11.2024).

40. Перемот С. Як українські розробники причетні до створення Atomic Heart – російської гри на гроші «Газпрому». *GameDev DOU* : веб-сайт. URL: <https://gamedev.dou.ua/articles/atomic-heart-ukrainian-game-developers/> (дата звернення: 24.12.2024).

41. Перемот С. Російські розробники Atomic Hearts переклали свій сайт українською. Навіщо вони це роблять? *gamedev.dou.ua* : веб-сайт. URL: <https://gamedev.dou.ua/forums/topic/41419/> (дата звернення: 30.12.2024).

42. Позитивний та негативний вплив відеоігор – посібник. *Kidslox* : веб-сайт. URL: <https://kidslox.com/ua/guide-to/positive-and-negative-effects-of-video-games/> (дата звернення: 10.11.2024).

43. Про ОУМ. Організація *Українських Майнкрафтерів*. *Українські Сервери Майнкрафт!* : веб-сайт URL: <https://minecraft.org.ua/about> (дата звернення: 11.11.2024).

44. Реалії. Крим. В українській грі «Metro: Exodus» російські ЗМІ знайшли «русофобію» (+ відео). *Крим.Реалії* : веб-сайт. URL: <https://ua.krymr.com/a/news-hra-metro-exodus-rusofobiia-rosiiski-zmi/29779266.html> (дата звернення: 02.01.2025).

45. Редакція Т. Від тролфейса – до упоротого лиса. Найпопулярніші мемів Інтернету. *TCH.ua* : веб-сайт. URL: <https://tsn.ua/tsikavinki/vid-trollfeysa-do-uporotogo-lisa-naupopulyarnishi-memi-internetu-624417.html> (дата звернення: 20.12.2024).

46. Саган О.В. Гейміфікація як сучасний освітній тренд. *Педагогічні науки*. 2022. Вип. 100. С. 12–18. DOI: <https://doi.org/10.32999/ksu2413-1865/2022-100-2>

47. Сашко Фокін, memepedia. *yak.koshachek.com*. URL: <https://yak.koshachek.com/articles/sashko-fokin-memepedia.html> (дата звернення: 21.12.2024).

48. Сашко Фокін. URL: https://www.youtube.com/channel/UCi8OqFobKVAsR_3aYEM4ZVg (date of access: 21.12.2024).

49. Свиридюк.Ю. Росія займається пропагандою війни через відеоігри. *NYT.1* : веб-сайт. URL: <https://suspilne.media/541005-rosia-zajmaetsa-propagandou-vijni-cerez-videoigri-nyt/> (дата звернення: 08.11.2024).

50. Середа К. В РФ установили картонний пам'ятник Леніну в стилі Minecraft. *НикВести* : веб-сайт. URL: <https://nikvesti.com/news/public/120156> (дата звернення: 12.11.2024).

51. Сливенко О. Поринь у віртуальний світ і повернися «ватником»: як Росія поширює свою пропаганду через відеоігри. *ms.detector.media* : веб-сайт. URL: <https://ms.detector.media/propaganda-ta-vplivi/post/33008/2023-09-21-poryn-u-virtualnyy-svit-i-povernysya-vatnykom-yak-rosiya-poshyryuie-svoyu-propagandu-cherez-videoigry/> (дата звернення: 24.10.2024).

52. Создатели игры Atomic Heart запустят франшизу товаров по вселенной игры. *AdIndex*. URL: <https://adindex.ru/news/marketing/2023/03/20/311341.phtml> (дата звернення: 05.01.2025).

53. Спільнота Steam. Посібник: Metro Exodus + DLC на 100%. *Steam Community* : веб-сайт. URL: <https://steamcommunity.com/sharedfiles/filedetails/?l=ukrainian&id=3022207784> (дата звернення: 02.01.2025).

54. Степура А. Історикиня: Встановлення окупантами пам'ятника Леніну на Луганщині – це символічний жест. *Суспільне. Новини* : веб-сайт. URL: <https://suspilne.media/311614-istorikina-vstanovlenna-okupantami-pamatnika-leninu-na-lugansini-ce-simvolichnij-zest/> (дата звернення: 19.12.2024).

55. Танасійчук І. Фільми та серіали зняті за мотивами ігор: найкращі ігрові всесвіти, перенесені на екран. *Вікна. TV* : веб-сайт. URL: <https://vikna.tv/styl-zhyttya/filmy-ta-serialy-znyati-za-motyvyamy-kompyuternyh-igor-spysoy/>

56. Теоо. Я Збудував Планету з Україною в Minecraft Hardcore. (Майнкрафт Українською), 2023. *YouTube*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=QXZyNMArJo8> (дата звернення: 11.11.2024).

57. Фільми по комп'ютерних іграх дивитися українською. *UAKino* – дивитися фільми та серіали онлайн в HD якості : веб-сайт. URL: <https://uakino.me/colections/po-kompiuternyh-igrah/> (дата звернення: 21.12.2024).

58. Чиксентмігаї М. Потік. Психологія оптимального досвіду. Книжковий клуб. «Клуб сімейного довілля», 2017. 368 с.

59. Чубенко Т. *sil.media*. Повернення леніна: як українцям на окупованих територіях нав'язують російську культуру. *Сіль Медіа* : веб-сайт. URL: <https://sil.media/p/povernennia-lenina-iak-ukrayintsiam-na-okupovanikh-teritoriakh-naviazuiut-rosiisku-kulturu-845643-2652> (дата звернення: 26.12.2024).

60. Що таке локалізація ігор? Скільки коштує локалізація ігор? URL: <https://pereklad.ua/ukr/blog/lokalizatsiia-ihor> (дата звернення: 14.11.2024).

61. 27 липня набуває чинності закон про деколонізацію. *Український інститут національної пам'яті* : веб-сайт. URL: <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/27-lypnya-nabuvaye-chynnosti-zakon-pro-dekolonizaciyu> (дата звернення: 24.10.2024).

62. Adamantine. Флаг СССР в Майнкрафт, 2020. *YouTube*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=LI2NyG2Lqfk> (дата звернення: 12.11.2024).

63. AlexPlays0 – Прохождение компьютерных игр. Red Alert 3 – Статуя Ленина свободы, 2017. *YouTube*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=H46QN5xAocs> (дата звернення: 04.01.2025).

64. Ankalagon. Премьера Сталин! Майнкрафт машинима, 2021. *YouTube*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=2IU-oHS8jBg> (дата звернення: 12.11.2024).

65. Ankalagon. Сталин и НКВД, 2023. *YouTube*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Nw-4ifQ9gMI> (дата звернення: 12.11.2024).

66. Arenatol. Я побудував пам'ятник: Богдан Хмельницький в майнкрафт українською, 2023. *YouTube*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=YGmS44E5r1o> (дата звернення: 11.11.2024).

67. Atomic Heart – Official DLC #2 Teaser Trailer.TGS 2023. *IGN* : веб-сайт. URL: <https://www.ign.com/videos/atomic-heart-official-dlc-2-teaser-trailer-tgs-2023> (date of access: 25.12.2024).

68. Atomic Heart. *Mundfish* : веб-сайт. URL: <https://mundfish.com/uk/> (date of access: 30.12.2024).

69. AtomicHeartGames. Atomic Heart Экранизация От Кинопоиск, 2024. *YouTube*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Tz9kkQGREjE> (дата звернення: 05.01.2025).

70. Baron Von Bornholm. Lenins Mausoleum And The Kremlin Necropolis – Project Moscow Subject 3, 2020. *YouTube*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=JpdWhSCyCpQ> (date of access: 12.11.2024).

71. bcraft.fun. URL: <https://bcraft.fun/> (date of access: 11.11.2024).

72. Bevor Sie zu *YouTube* weitergehen. URL: <https://www.youtube.com/@ItsRustyGuy> (date of access: 12.11.2024).

73. Carrier P. Chapter 1. Contemporary Memory Cultures in Europe: Monumental Forms, Cultural Codes, Analytical Concepts. Monuments and National Memory Cultures in France and Germany since 1989. The 'Vél d'Hiv' in Paris and the 'Holocaust Monument' in Berlin. Inaugural-Dissertation. Free University Berlin. 2000. P.13-19.

74. Contributors to Angry German Kid Wiki. Alan Slikk. *Angry German Kid Wiki*. URL: https://agk.fandom.com/wiki/Alan_Slikk (date of access: 22.12.2024),.

75. Contributors to Angry German Kid Wiki. Kaeru Otoko. *Angry German Kid Wiki*. URL: https://agk.fandom.com/wiki/Kaeru_Otoko (date of access: 22.12.2024).

76. Contributors to Atomic Heart Вики. Пусковой блок. *Atomic Heart Вики*. URL: https://atomic-heart.fandom.com/ru/wiki/Пусковой_блок (дата звернення: 05.01.2025).

77. Danymok. Russian History Portrayed by Minecraft, 2022. *YouTube*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Z1bZ4nbhz-w> (date of access: 12.11.2024).

78. Delviche A. From The Green Berets to Americ's Army: Video Games as a Vehicle or Political Propaganda. *The players' realm: Studies on the culture of video games and gaming* за ред. J. H. Jefferson. N.C: McFarland & Co, 2007. P. 91-109.

79. Detector media. Цифрова ідентичність – у небезпеці під час війни – звіт УІМК. *detector.media* : веб-сайт. URL: <https://detector.media/infospace/article/202180/2022-08-24-tsyfrova-identychnist-u-nebezpetsi-pid-chas-viyny-zvit-uimk/> (дата звернення: 08.11.2024).

80. detector.media. У Новій Каховці окупанти встановили пам'ятник Леніну. *detector.media*. URL: <https://detector.media/infospace/article/198834/2022-04-30-u-noviy-kakhovtsi-okupanty-vstanovyly-pamyatnyk-leninu/> (дата звернення: 26.12.2024).

81. Deutsche Welle. Німецький історик про європейський досвід декомунізації. *DW. dw.com* : веб-сайт. URL: <https://www.dw.com/uk/німецький-історик-декомунізація-не-зміна-символів-а-створення-відносин-права-і-свободи/a-19068521> (дата звернення: 24.10.2024).

82. d46FqI. У Мінцифрі відреагували на реліз російської гри Atomic Heart. *dev.ua* : веб-сайт. URL: <https://dev.ua/news/v-mintsyfri-vidreahuvaly-na-reliz-rosiiskoi-hry-atomic-heart-1676979980> (дата звернення: 16.11.2024).

83. d46FqI. Російська геймдев-студія Mundfish додала українську мову до своєї гри Atomic Heart. Це спроба затягнути українців у власне інфополе. *dev.ua* : веб-сайт. URL: <https://dev.ua/news/rosiiska-heimdev-studiia-mundfish-dodala-ukrainsku-movu-do-svoiei-hry-atomic-heart-tse-sproba-zatiahnuty-ukraintsi-v-u-vlasne-infopole> (дата звернення: 30.12.2024).

84. Echols W. Voice of America. *Russian State TV Calls Video Game Metro Exodus "Russophobic"*. *Voice of America* : веб-сайт. URL: <https://www.voanews.com/a/metro-exodus-russophobia-decommunization-fact-check/6742074.html> (date of access: 02.01.2025).

85. Esports hotel E-Zone 電腦空間 Osasks. URL: <https://e-sports-hotel-e-zone.hotels-in-osaka.com/en/> (дата звернення: 21.12.2024).

86. FUZZE. Пушкин в Майнкрафте #майнкрафт, 2023. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=qLW-4VJYue0> (дата звернення: 12.11.2024).

87. Hasuko. Atomic Heart [DEMO] – Полное прохождение, 2023. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=eRQ8A-Z8w3E> (дата звернення: 16.11.2024).

88. Heim M. The Erotic Ontology of Cyberspace. *Cyberspace : First Steps*, (MIT Press) Cambridge, Mass, 1991. P.59-80.

89. IgorBarn. Metro Exodus – огляд (No spoilers). *Na chasi* : веб-сайт.. URL: <https://nachasi.com/videogames/2023/02/20/metro-exodus-oglyad/> (дата звернення: 01.01.2025).

90. It's RustyGuy. Building a Statue of Lenin in Minecraft, 2020. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=zKXF-y64vL0> (date of access: 12.11.2024).

91. magicerofice. Minecraft: Recreating the Kremlin, 2024. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=1lCk6ZiByEA> (date of access: 12.11.2024).

92. MVA Gamer | Minecraft. Герб СССР в #майнкрафт #minecraftshorts #minecraft #shortvideo #майн #build #timelapse #shorts, 2023. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=QXFOWqu73UI> (дата звернення: 12.11.2024).

93. Nora P. Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire. *Representations, Special Issue: Memory and Counter-Memory*. 1989. No 26. P. 7–24.

94. SOFter1 stream. Смерть Сталина – Поясню в Майнкрафте, 2024. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=vgxmYI-cu50> (дата звернення: 12.11.2024).

95. TikTok – Make Your Day. TikTok – Make Your Day. URL: <https://www.tiktok.com/discover/как-создать-знак-коммунизма-в-майнкрафте> (date of access: 12.11.2024).

96. T.N _/Play. Как построить статую Ленина в Майнкрафт, 2021. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=oj6-YJSgNhM> (дата звернення: 12.11.2024).

97. Ogilvie T. Atomic Heart: The Final Preview. *IGN* : веб-сайт. URL: <https://www.ign.com/articles/atomic-heart-the-final-preview> (date of access: 25.12.2024).

98. OSINT-агенція Molfar. *OSINT-агенція Molfar* : веб-сайт. URL: <https://molfar.com/> (дата звернення: 24.12.2024).

99. Ukrainian Toronto Television. What's wrong with Atomic Heart, 2023. *YouTube*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=-b3x-ZhhpfM> (date of access: 16.11.2024).

100. Warner Bros. показала перший трейлер кіноадаптації гри Minecraft. *espresso.tv* : веб-сайт. URL: <https://espresso.tv/kino-warner-bros-pokazala-pershiy-treyler-kinoadaptatsii-gri-minecraft> (дата звернення: 11.11.2024).

101. Welcome to the official site of Minecraft. *Minecraft.net* : веб-сайт. URL: <https://www.minecraft.net/en-us> (date of access: 11.11.2024)

102. Welsh O. Atomic Heart is a very Russian kind of throwback. *Polygon* : веб-сайт. URL: <https://www.polygon.com/23553661/atomic-heart-preview-russia-mundfish-soviet-fps> (date of access: 25.12.2024).

103. West J. No, Atomic Heart isn't a Soviet-set BioShock. *Gamesradar* : веб-сайт. URL: <https://www.gamesradar.com/atomic-heart-gameplay-preview-hands-on/> (date of access: 25.12.2024).

104. Wolens J. Atomic Heart has a great aesthetic in search of a more interesting game. *Pcgamer* : веб-сайт. URL: <https://www.pcgamer.com/atomic-heart-preview/> (date of access: 25.12.2024).

105. x.com. *X (formerly Twitter)*. URL: https://x.com/Roal_Yr/status/1627745067875110914?ref_src=twsrc^tfw|twcamp^tweetembed|twterm^1627745067875110914|twgr^f6f6e46e90f98fb9d8e513a42ae181a4dde45|twcon^s1_&ref_url=https://ain.ua/2023/02/22/atomic-heart-vysmiyuye-vbyvstva-ukrayincziv/ (date of access: 16.11.2024).

106. x.com. *X (formerly Twitter)*. URL: <https://x.com/mundfish/status/1614903977333637120> (date of access: 30.12.2024).

107. x.com. *X (formerly Twitter)*. URL: <https://x.com/OLDboiUA/status/1624834889542430720> (date of access: 30.12.2024).

Information about the authors:

Vizitiv Yulia Mykolaivna,

Candidate of Historical Sciences,

Associate Professor at the Department of History of Ukraine

Rivne State Humanitarian University

31, Plastova St., Building No. 5, Rivne, 33028, Ukraine

SCIENCE IS THE MAIN COMPONENT AND DRIVING FORCE OF SOCIETY

Kichura D. B., Sobechko I. B.

INTRODUCTION

Modern science has a significant impact on all aspects of human practical activity. With its help, dozens of expensive biologically active substances are obtained today, including hormones, enzymes, vitamins, antibiotics, and drugs. It plays a significant role in medicine, since thanks to the use of genetic engineering, it is possible to produce such valuable drugs as human insulin, interferons, and monoclonal antibodies in unlimited quantities. Biotechnology plays an extremely important role in the ecologization of industrial production based on the creation of waste-free processes: the use of biotechnological processes for water purification, biological methods for destroying pests of agricultural crops are confidently displacing seemingly competitive chemical insecticides, energy- and resource-saving production has been developed and implemented, and renewable energy sources are obtained.

The solution to such problems as food shortages and protein deficiency will probably be found with the help of biotechnology by reducing the cost of producing amino acids – a necessary component of pet food, by developing methods for obtaining single-cell protein (feed) by processing paraffins or other available raw materials: cellulose, agro-industrial or agricultural waste, wastewater, as well as by cloning plants and selecting highly efficient varieties. Scientists have calculated that every day 2-3 billion dollars are thrown away all over the planet as garbage, junk, waste, and money goes to the "other world" at a speed of 70 km / h. In 1960, the German brewer Frei Heineken traveled to the island of Curacao, near Venezuela in the Caribbean Sea, and on the beach he saw millions of bottles from under his beer and he was struck by the idea of building a house out of them, 15 million are thrown away in the world every day. bottles, 100,000 bottles are needed to build a house, such housing is quite warm, bright and does not require a significant amount of building materials. Calculate how much it would be possible to reduce the amount of household waste of this type on the one hand and improve the ecological situation on the planet as a whole. Here are the biggest disasters that have affected

humanity during the 20th – 21st centuries and the most dangerous for city life^{1 2 3}:

The biggest disasters of the 20th century:

1. Ukraine, 1986 – the accident at the Chernobyl nuclear power plant is called the biggest disaster caused by human activity. Given its psychological consequences and the general fear that it caused throughout the world, this may be true. In Ukraine alone, 3,278,521 people, including 1,264,329 children, were affected by the accident at the Chernobyl nuclear power plant. The number of liquidators includes 340,654 people, of whom 86,775 were directly involved in the liquidation of the accident. The number of disabled people reached 91,200 people. 90,784 people were evacuated from contaminated areas to Ukraine in the period from 1986 to 1990.

2. Armenia, 1988 – a needle in a haystack, the rescue service was sorting out collapsed buildings in the hope of finding "life" in the ruins. The most terrible earthquake of the 20th century. buried 25,000 people and caused material damage of 2.5 billion euros.

3. California, 1994 – an earthquake "swallowed" a house as a result of the Taliban, 50,000 people died, more than 3,000 were injured, the damage is estimated at 30 billion dollars.

4. New Orleans, 2005 – Hurricane Katrina broke the dam, the entire lake "burst", more than 1,000 residents died, flood damage is estimated at 129 billion dollars.

5. Florida, 1992 – Hurricane Andrew, which swept along the coasts of Florida and Louisiana, swept away everything in its path, its victims were 60 people, damage was caused to the tune of 38 billion dollars.

6. Asia, 2004 – oceanic requiem: as a result of the last devastating tsunami, Indonesia, India, Sri Lanka, Malaysia, Thailand, Bangladesh, Somalia were affected. The number of victims in Southeast Asia is from 150 to 170 thousand people, the number of victims is 5 million. According to UN estimates, 14 billion dollars are needed to eliminate the consequences of the natural disaster and rebuild the coastal infrastructure.

7. China, 1998 – Chinese soldiers tried to seal a broken dam with their bodies. After prolonged rains, the dam's waters burst, according to official data, 300 people died during the worst flood in the last 40 years, and damage amounted to 37 billion euros.

¹ Зербіно Д., Гжегоцький М. Екологічні катастрофи у світі та Україні. Львів: БАК. 2005. 280 с.

² Річард Доккінз Наука для душі нотатки раціоналіста / пер. з англ. Д. Прокопик. Київ: Наш формат. 2019. 384 с.

³ Кейті Мак Повний кінець на думку астрофізиків/ пер. з англ. А. Дудченко. Київ: Лабораторія. 2021. 192 с.

8. India, 1984 – poisonous gas leak in Bhopal, the death toll according to some data reached 6,000 people, about a third of this number were children. 20,000 people went blind, 200,000 people were found to have serious brain damage and paralysis. Children who were born soon after had physical and mental disabilities. The contaminated area was 5 km long and 2 km wide. The toxic gas completely destroyed the crops within a radius of 167 km., the land remained barren for a long time

9. Japan, 1995 – an earthquake measuring 7.2 on the Richter scale, which occurred on January 17, 1995, demolished part of a highway near the Japanese port city of Kobe. 4,499 people died, the damage amounted to 132 billion dollars.

10. Italy, 1963 – the breach of the Vaion dam took 2,600 people with it, the damage from this disaster was estimated at 900 million dollars.

city a:

1. Chernobyl (Ukraine) – a tragedy that has been said very little. Today, the number of people affected by radiation in this area is 5.5 million. The nuclear disaster that occurred on April 26, 1986, when during tests at the Chernobyl nuclear power plant an explosion melted the reactor core, brought a hundred times more radiation than the atomic bombs dropped on Hiroshima and Nagasaki.

2. Sumgait (Azerbaijan) is another center of the chemical industry of the post-Soviet space. Today, more than 275 thousand people live there, contaminated with heavy metals, oil waste and other chemicals. Children in this area are born with such genetic abnormalities as mental retardation and bone disease.

3. Vapi (India) – a city located at the end of a 400 km long belt of industrial complexes. It is home to over 1,000 industrial enterprises. The mercury level in Vapi's groundwater is almost 100 times higher than normal, and the air is full of heavy metals. The number of infected residents suffering from various chronic diseases has exceeded 70,000 this year.

4. Tianjin (China) is an industrial center for lead production, one of the most polluted places in China. The concentration of lead in the air and soil is almost 10 times higher than the permissible norm. The lead content in grain crops growing in this area is 24 times higher than the norm.

5. Sukinda (India) is home to the world's largest chromium mines. Most of the company's waste is discharged into rivers and lakes, as a result of which carcinogenic substances are present in almost all water supplies of the city. The city is home to over 2.5 million people, almost 90% of the population suffers from cancer.

6. Norilsk (Russia) – considered one of the most polluted cities in Russia, it often snows black, and the air smells of sulfur. Norilsk is home to the

world's largest heavy metal processing plants – copper, lead, nickel, selenium and zinc. Today, the city is home to about 134,000 infected people suffering from respiratory diseases. Since 2001, foreigners have been banned from entering the city.

7. Linfin (China) – the heart of China's coal industry in Shanxi Province. The level of sulfur dioxide and other harmful particles in the air significantly exceeds the norm, so much so that the air becomes gray and visibility deteriorates. The city has more than 200,000 infected people suffering from pneumonia, lung cancer and bronchitis.

8. La Oroya (Peru) – compared to other cities, this settlement is relatively small, with only 35,000 people living in it. However, more than 95% of residents are infected with serious diseases associated with high levels of lead in the blood. American factories for the extraction of minerals such as lead, copper and zinc are located on the territory of this fortification. A huge amount of sulfur dioxide is emitted into the atmosphere, which often causes acid rain.

9. Kabwe (Zambia) – at the beginning of the last century, large reserves of lead and cadmium were discovered here. Later, large enterprises for the processing of these metals were built there, as a result, today the level of air pollution with heavy metals is 4 times higher than the permissible norm. The number of infected people in the city exceeds 250 thousand people, they suffer from acute blood poisoning, which leads to frequent vomiting, diarrhea, lung disease and muscle atrophy.

10. Dzerzhinsk (Russia) – according to reports from ecologists, in 1930 – 1998 More than 200,000 tons of chemical waste, including the most dangerous known neurotoxins, were buried here. The city's water is partially contaminated with dioxanes and phenols, and the level of pollution is reportedly 17 million times higher than safe levels, with an average life expectancy of 45 years.

Despite significant progress and the approach of the 21st century, the problems on the planet are not getting any less. It's just that in some regions, they have been almost completely solved – Western Europe, the EU, while others have become waste dumps – most African countries, some South American countries, and here science, no matter how progressive it is, cannot solve this issue.

1. The emergence and evolution of science.

Scientific activity and its types.

The National Doctrine of the Development of Education in Ukraine in the 21st Century defines that the main factors of the further development of education are: the unity of education and science as a condition for the

modernization of the education system; sufficient funding for science and support for domestic scientific schools; fundamental nature of education, intensification of scientific research in higher educational institutions; formation of the content of education based on the latest scientific and technological achievements; innovative educational activities in educational institutions of all types, levels of accreditation and forms of ownership; legal protection of educational innovations and results of scientific and pedagogical activity as intellectual property; involvement in scientific activities of gifted students and students, pedagogical workers; deepening of cooperation and collaboration between educational institutions and scientific institutions, wide involvement of scientists of the National Academy of Sciences of Ukraine and academies in the educational process and research work in educational institutions; creation of a scientific and information space for children, youth and the entire active population, using the possibilities of new communication and information means for this; implementation of targeted programs that contribute to the integration of education and science; intensive development of pedagogy and psychology, including them in the list of priority areas of development of science in Ukraine. The emergence of science as a sphere of human activity is closely related to the growth of people's intelligence. Work as an activity is caused first by the struggle for survival, and then by the desire for comfort – this is only one of the driving forces of progress. On the other hand, when the first human needs are satisfied, the second driving force awakens – interest in oneself, colleagues, and the environment. Thus, two spheres of human interest are distinguished – material (the desire for comfort) and spiritual (the desire to satisfy curiosity). Labor activity includes the production activity of a person, which is aimed at obtaining a material product, and the spiritual sphere of activity includes art, the service sector, and science, which provide the intellectual (spiritual) wealth of society. The concept of science is based on its content and functions in society. Modern scientists define science as a socially significant sphere of human activity, the function of which is to develop and use theoretically systematized knowledge about reality, it is an integral part of the spiritual culture of mankind. As a system of knowledge, it encompasses not only factual data about objects of the environment, human thought and action, but also certain forms and methods of their awareness. Science acts as: a specific form of social consciousness, the basis of which is a system of knowledge; the process of knowing the laws of the objective world; a certain type of social division of labor; the process of producing knowledge and its use. Thus, science has historically developed into a clear system of concepts and categories, interconnected by reasoning, judgments and conclusions. Of course, not all knowledge can be considered scientific. Thus, the knowledge that a person receives only on the basis of

simple observation is not scientific, they are important in human life, but do not reveal the essence of phenomena, the relationship between them, which would allow explaining the principles of the emergence of the process, phenomena and their further development. The goal of science is to learn the laws of nature and society, the corresponding influence on nature and obtaining results useful to society. The subject of science is the interconnected forms of the movement of matter or the features of their reflection in the minds of people. It is the material objects of nature that determine the existence of many branches of knowledge. The reliability of scientific knowledge is determined not only by logic, but first of all by its mandatory verification in practice, because it is science that is the main form of cognition and the consolidation of knowledge about the surrounding world into a certain system and its use in the practical activities of people. Scientific activity is intellectual and creative aimed at obtaining and using new knowledge and has varieties: scientific research; scientific and organizational; scientific and informational; scientific and pedagogical activity, etc.

The main periods of the development of science. Historically, science has gone through a long and complex path of development from primary, elementary knowledge about nature to the knowledge of complex laws of nature, social development and human thinking. The first elements of science appeared in the ancient world in connection with the needs of social practice and were of a purely practical nature. Even at the dawn of its development, humanity improved living conditions by learning and transforming the world around it. Over centuries and millennia, experience was accumulated, generalized in a certain way and passed on to subsequent generations. The mechanism for imitating acquired knowledge was gradually improved by establishing certain rituals, traditions, and then writing. Thus arose the historically first form of science (the science of the ancient world), the subject of study of which was all of nature as a whole. The initially created (ancient) science was not yet divided into separate isolated branches and had features of natural philosophy. Natural philosophy corresponded to the method of naive dialectics and elemental materialism, when ingenious guesses were intertwined with fantastic fictions about the surrounding world. In the 5th century BC, mathematics began to stand out from the natural philosophical system of ancient science as an independent branch of knowledge, which was divided into arithmetic and geometry. In the middle of the 4th century BC, astronomy became isolated. In the scientific and philosophical system of Aristotle, the division of science into physics and metaphysics (philosophical ontology) was outlined. Further, within this system, logic and psychology, zoology and botany, mineralogy and geography, aesthetics, ethics and politics began to stand out as

independent scientific disciplines. Thus, the process of differentiation of science and the allocation of separate branches of knowledge independent in their subject and methods began. From the second half of the 15th century, during the Renaissance, a period of significant development of natural science as a science begins, the beginning of which (mid-15th century – mid-16th century) is characterized by the accumulation of a large amount of factual material about nature obtained by experimental methods. At this time, further differentiation of science occurs; universities begin teaching the basics of fundamental scientific disciplines – mathematics, physics, chemistry. The second period in the development of natural science, which can be characterized as revolutionary in science, occupies the time from the middle of the 16th century to the end of the 19th century, it was during this period that outstanding discoveries were made in physics, chemistry, mechanics, mathematics, biology, astronomy, geology. The geocentric system of constructing the world, which was created by Ptolemy in the Pst., is replaced by a heliocentric one (M. Copernicus, G. Galileo – 16-17th centuries); the laws of universal gravitation were discovered (I. Newton – the end of the 17th century), the conservation of mass in its chemical transformations (M. Lomonosov, A. Lavoisier – the second half of the 18th century), the basic laws of heredity were discovered (G. Mendel – the end of the 18th century). In the second half of the 19th century, D. Mendeleev discovered the periodic law in chemistry. A real revolution in natural science occurred as a result of such great discoveries: the creation of the evolutionary theory of Charles Darwin and the law of conservation and transformation of energy. The revolutionary processes that took place in science in the 16-19th centuries led to a fundamental change in views on the surrounding reality. The first stage of the revolution (mid-16th century – end of the 18th century) allowed us to conclude that behind the appearance of phenomena there is a reality that science is called upon to illuminate. The second stage of the revolution (the end of the 19th century) led to the collapse of the views according to which nature with its objects and connections was considered unchanging and moving forever in the same circle. The decisive role in general was played by I. Kant and P. Laplace, who created the cosmogonic theory. At the end of the 19th – beginning of the 20th century, the revolution in natural science entered a new, specific stage. Physics crossed the threshold of the microcosm, the electron was discovered (J. J. Thomson, 1897), the foundations of quantum mechanics were laid (M. Planck, 1900 p.), the discrete nature of radioactive radiation was discovered. In the 20th century, the development of science throughout the world is characterized by exceptionally high rates. On the basis of the achievements of mathematics, physics, chemistry, biology and other

sciences, molecular biology, genetics, chemical physics, physical chemistry, cybernetics, biocybernetics, etc. were developed⁴.

2. Features of science in the era of globalization

In modern conditions, the nature of scientific research and the approach to the study of natural phenomena have changed dramatically. The previous isolation of individual disciplines has been replaced by their interaction and penetration into each other. Now any object of nature or phenomenon is studied in a complex of interconnected sciences. The rapid pace of development of science in the 20th century. stimulated the creation of scientific knowledge, which studies the laws of the functioning and development of science, the structure and dynamics of scientific activity, the economy and organization of scientific research, and the forms of its interaction with other spheres of the material and spiritual life of our society. Science arose as a result of the needs of production in the 18th century, when numerous chaotic data of cognition were ordered, isolated and brought into a causal relationship and knowledge became science, and science approached its completion, that is, it was connected: on the one hand, with philosophy, on the other – with practice. Mass production, cooperation in large enterprises with the use of machines, for the first time on a large scale subjugate the forces of nature (wind, water) and the production process itself. The use of the forces of nature in production on a large scale, their inclusion in capital, coincide with the development of science as an independent factor of the production process. If the production process becomes a factor, a field of application of science, then science, on the contrary, becomes a factor, a function of the production process. The accumulation of empirical knowledge over millennia has allowed the development of tools of labor, albeit very slowly, but in the direction of increasingly complex devices. The empirical era in production lasted almost until the 20th century. Having reached a certain limit of complexity, empirical technology exhausted its capabilities. The practical needs of society determined the development of technical sciences, which caused progress in technology. Through technology, science began to increasingly influence production. Science began to turn into a branch of social production, which produces new information necessary for society. The process of producing new information took on the character of accelerated reproduction, and science began to develop rapidly, which meant the beginning of the era of the scientific and technological revolution. In the scientific community, three scientific directions are distinguished: classical,

⁴ Ювал Ной Харарі 21 урок для 21 століття / пер. з англ. О. Дем'янчук. Київ: Book Chef. 2022. 416 с.

non-classical (industrial society) and post-non-classical (post-industrial society), which arose respectively in the 16-17, 19 and the second half of the 20 centuries. Due to the specific conditions of development, classical science arose in the struggle against scholasticism and authoritarianism of medieval thinking, which was based on methods of measuring the object of knowledge, regardless of the subject. The past XX century went down in history as the century of rationalism and reason. About 500 natural sciences and 300 humanities and the techniques and technologies generated by them declared their focus on protecting human interests in nature and society. In industrial society, there is a concentration of production and population, urbanization, the formation of a system of values oriented towards efficiency, rationality to the capabilities of the natural environment, that is, at any price. Society, having reached an extremely high level of knowledge and development, has created a real threat to its existence. In fact, for the first time in history, in the first half of the 20th century, humanity reached a critical point and in the second half of this century, having crossed the threshold, it really entered the period of the "Great Crisis". Two world wars, atomic bombings, genocide have been experienced, new diseases have appeared, the environmental problem has become more acute, and this raises doubts about the absolute progress of the scientific and technological path of development. After all, the powerful development of the economy based on the achievements of scientific and technological progress has turned out to be destructive for the biosphere, the state of the environment has deteriorated, natural resources are being depleted, as a result of which poverty is growing, all spheres of social life are degrading, and spiritual values are being lost. Based on the analysis of the past, modern post-non-classical science chooses the path of anthropospheric, biospheric or noospheric development. At the same time, economic growth here is achieved on the basis of new technologies, there is a transition from a commodity-producing to a service economy, the production of services and information prevails. Hence the second name of the post-industrial society – information, a characteristic feature of which is knowledge and information technologies combined with high spirituality. Today, in the context of environmental research, man has reappeared at the center of science, and the scientific map of the world gives priority to the humanization of science, because "what a world, such is man, what a man, such is the world." Scientist V. Heisenberg, noting this trend of science, noted that the deeper we look into the Universe, the more we see man in it. Therefore, intelligent, creative human activity is a decisive factor in the development of the biosphere and its transformation into a noosphere, which will satisfy all the material, social and aesthetic needs of mankind. Post-nonclassical science

assumes a network of relationships that includes humans. A characteristic feature of post-nonclassical science is its "human dimension". The significance of modern science in Science is characterized by: awareness of the place and role of man in the system Man – Nature – Society. Human awareness of ignorance in any area of existence causes the objective necessity of acquiring and transforming new knowledge about the infinite general harmony with nature.

3. Types and characteristics of scientific research

Fundamental and applied scientific research. Scientific activity is considered intellectual creative work aimed at obtaining and using new knowledge. In practice, various types of scientific activity are used: scientific research; scientific and organizational; scientific and informational; scientific and pedagogical and others. An important task of scientific activity is the formation of a system of knowledge that contributes to the most rational organization of production relations and the use of productive forces in the interests of all members of society. It includes the performance of three social functions: cognitive – satisfying human needs in knowing the laws of nature and society. Since its inception, science has been struggling in the fields of worldview with theology. The main problems are: the structure and origin of the Universe, the origin of life and reason. From a worldview point of view, science as a sum of knowledge gives a scientific picture of the world, as a holistic system of ideas about the world, its properties and patterns of development. cultural and educational – the development of culture, humanization of education and the formation of a new person; practical and effective – improvement of production and the system of social relations, that is, the direct productive force of material production. The methods and data of science are used in the development of programs of special economic development. Therefore, we can say that the concept of science should be considered from three main positions. First, from the theoretical one as a system of knowledge, as a form of social consciousness; secondly, as a certain type of social division of labor, as scientific activity associated with a whole system of relations between scientists and scientific institutions; thirdly, from the position of practical application of the conclusions of science, that is, its social role. It is the material objects of nature that determine the existence of many branches of knowledge, united into three large groups of sciences, which differ in subjects and methods of research: natural sciences (physics, chemistry, biology, geography, astrology, etc.), sciences whose subject is various types of matter and forms of their movement, their interconnections and patterns; social (economic, philological, philosophical, logical, psychological,

historical, pedagogical, etc.), sciences whose subject is the study of socio-economic, political and ideological patterns of the development of social relations; technical (radio engineering, mechanical engineering, aircraft engineering), whose subject is the study of specific technical characteristics and their interrelationships. On the border between natural, social, technical sciences, new related branches of science are developing, such as technical cybernetics, ergonomics, bionics, biophysics, technical aesthetics, and others. The Higher Attestation Commission (HAC) of Ukraine, in agreement with the Ministry of Education and Science of Ukraine, the State Committee for Science and Technology of Ukraine, has approved a certain classification of branches of science⁵.

New knowledge obtained in the process of fundamental research and recorded on scientific information carriers in the form of a scientific report, scientific work, can be presented in the form of: scientific abstracts; scientific reports at conferences, meetings, seminars, symposiums; course (diploma, master's) works; scientific translations; dissertations (candidate or doctoral); dissertation abstracts; monographs; scientific articles; analytical reviews; author's certificates; bibliographic indexes; textbooks, teaching aids, etc. Science is an integral part of the spiritual culture of mankind. As a system of knowledge, it encompasses not only factual data about objects of the surrounding world, human thought and action, not only laws and principles of studying objects, but also certain forms and methods of awareness. In this way, science acts as a form of social consciousness. Generalizes and investigates the laws of the functioning of science as a system of knowledge and a social institution, carries out an applied systemic analysis of organizational, economic and socio-management conditions for increasing the efficiency of scientific activity processes, a complex of scientific disciplines under the general name scientific knowledge and state scientific institutions and formations. Applied research is research whose results are addressed to manufacturers and customers and which is guided by the needs or desires of clients. Fundamental research is aimed at expanding theoretical understanding and is addressed to other scientists. Modern technology is not as far from theory as it sometimes seems: it is not exclusively the application of existing scientific knowledge, but has a creative component. Methodologically, technical research (i.e. research in technical science) is not very different from natural science, therefore, in the idea of fundamental research as aimed at expanding theoretical understanding, there is no clear division between technical and scientific research. Engineering requires not only short-term research aimed at solving

⁵ Генрі Джі Коротка історія життя на землі / пер. з англ. С. Півень. Харків: КСД. 2023. 176 с.

special problems, but also a broad long-term program of basic research in laboratories and institutes specially designed for the development of technical sciences. At present, basic research is more closely related to applications than it was before. The use of basic research methods to solve applied problems is characteristic of the modern stage of scientific and technological development, and the fact that the research is fundamental does not mean that its results are not applicable in practice. However, work aimed at applied goals can be fundamental. Example We can cite as an example the names of specific scientists who were simultaneously or initially engineers: Josiah Willard Gibbs, a theoretical chemist, began his career as a mechanical inventor; John von Neumann, from a chemical engineer, returned to technology through abstract mathematics; Norbert Wiener and Claude Elwood Shannon were both engineers and first-class mathematicians. The list could be continued: Claude Louis Navier, an engineer for the French Corps of Bridges and Roads, also conducted research in mathematics and theoretical mechanics; William Thomson (Lord Kelvin) combined a separate scientific career with a lifelong involvement in engineering and technological innovation; Wilhelm Björknes, a theoretical physicist, became a practical meteorologist. Thus, a good practitioner seeks solutions even if they are not yet fully accepted by science, and applied research and development are increasingly carried out by people with initial training in basic science. Empirical analysis shows that the degree of interaction between academic and industrial research has increased significantly in recent decades, resulting in an increase in the share of academic research in business structures and private universities. Thus, we are talking about a convergence of the academic and technological order of knowledge. The academic order is associated with the processing and creation, theorizing and production of knowledge, in contrast to the technological order, which is aimed at finding, organizing and using already existing knowledge for applied purposes. In the modern information society, the search for existing knowledge necessary for organizing specific actions is becoming increasingly important, and one of the central problems is the problem of presenting knowledge for computer systems, since their users are specialists in various branches of science and technology, and not professional programmers. We will illustrate the change in the ratio of the academic, technological and economic order of knowledge (science, technology and economics) using the example of the inventions of Alexander Stepanovich Popov (1859-1906), Guglielmo Marconi (1874-1937) and Ferdinand Braun (1850-1918). Example In 1895, O. S. Popov used a coherer to record thunderstorms, providing it with a shaker and relay and connecting it to a suspended wire (receiving antenna). At the same time,

G. Marconi conducted a series of experiments using the Riga oscillator, connecting a suspended wire (transmitting antenna) to it. What new did Marconi do, if everything he used in his device was known to him? His contribution should be sought in a different direction. Unlike his predecessors, Marconi managed to come up with a functioning whole. Marconi's own inventive contribution was minimal. He translated scientific discoveries made by others into a useful and potentially profitable device. This was the final step in the line of scientific progress, which originated with Faraday, Maxwell and Hertz, in the sense that it reached the stage of commercial exploitation. Before that, the transfer of new knowledge took place exclusively in one direction – from science to technology and then to commercial use, but now the opposite flow of information was born. Marconi, aiming to achieve an ever-increasing distance that was less directly related to scientists, went beyond the sphere of knowledge where the science of that time could help him, and began to investigate problems for which science had no solution. In addition to using the already existing knowledge for practical purposes, Marconi, in a kind of feedback process, began to generate problems that science had to solve, and data for the rationalization of science itself. As an entrepreneur in the field of technology and a rationalizer, Marconi reached the problem area in which science had no ready-made answers. It was the feedback process, the generation of new information from the sphere of experience, which stimulated new scientific research. In the same way, A. S. Popov experimented in Russia with the transmission of signals without wires, but did not find sufficient support from the then officials. Only later was the importance of his discovery for the country correctly assessed: in Soviet Russia, both the radio industry and theoretical and applied research and development in this area received really serious state support. Marconi used many of the results of other researchers and inventors for his work and demonstrated commercial acumen. But very soon it turned out that it was impossible to advance further without obtaining new knowledge about the physical processes occurring in a new technical device. Ferdinand Braun was able to do both, who conducted this kind of research and patented the invention based on it. It becomes obvious that for the introduction of new technology into life, not only discoveries, inventions and their patenting play an important role, but also their adaptation to the industrial production of new technology, as well as the distribution of the newly created product (innovation) on the market. This ability to unite all these areas was demonstrated by F. Braun – a brilliant theoretical physicist and at the same time a practitioner. He not only timely and competently patented and protected his inventions, but also created an enterprise to promote his inventions and patents to the market, which later merged with

other firms and began to produce products under the name "Telefunken". The historical example we have considered very clearly shows how important it is not only to discover and invent, not only to establish priority and patent, but first of all to make the invention a public property through the formation of appropriate economic structures. Today, when not only finished products, but also knowledge and know-how enter the market, this is especially significant.

4. Research activities of students

Research activities of students are one of the most important means of improving the quality of training and education of specialists with higher education, capable of creatively applying the latest achievements of scientific and technological progress in practical activities. As is known, the economic and social reforms being implemented in Ukraine are significantly changing the nature of the work of specialists in the service sector. In accordance with this, the requirements for training personnel are changing accordingly. Among the most important are the requirements for the development of a creative, initiative specialist who has organizational skills and the ability to direct the activities of his unit to improve the technological process by introducing new achievements of scientific and technical thought into practice. An indispensable condition for fulfilling this requirement is the wide involvement of students of higher educational institutions in research work, their direct inclusion in the sphere of scientific life. Since the main task of higher education institutions is to train specialists for the national economy, the most important (and characteristic of higher education) issue of implementing R&D was and remains the question of its impact on the educational process. This is the main feature of the organization of science in higher education. Experience shows that the development of scientific research directly affects the quality of the educational process, since they change not only the requirements for the level of knowledge of students, but also the learning process itself and its structure in higher education, increasing the degree of preparedness of future specialists, their creative practical horizons. The development of science in higher education involves improving the quality of training specialists who, in turn, are able to independently solve serious scientific problems after graduation, to keep up with advanced ideas in the theory and practice of national economy management in a market economy. Therefore, it is in an educational institution that it is important to instill in students a taste for scientific research, to teach them to think independently at this stage. Thus, the development of science in higher education not only changes the content and meaning of academic disciplines, but also suggests new forms and methods

of conducting the educational process. The results of scientific research are used in new courses, lectures and practical (seminar) classes. As practice shows, involvement in scientific work makes the disciplines studied objective for students, stimulating their assimilation. Moreover, scientific research activity is an organic part and a prerequisite for the successful work of higher educational institutions. Students not only receive the latest scientific and practical information from teachers at lectures and seminars, laboratory work and industrial practices (especially senior students), but also participate in scientific research. Therefore, increasing the efficiency of university scientific and research works, involving students in their implementation also increase the quality of training of highly qualified specialists. Due to this, university science has the opportunity to rejuvenate scientific personnel, since the influx of young scientists is carried out constantly. This feature gives great advantages to higher education both from the point of view of the development of research itself and from the point of view of training scientific personnel. Therefore, the specifics of the work of higher educational institutions require not a simple, but an organic combination of educational and research work of teachers, postgraduates and students. Typical in this field are the integration and further specialization of scientific activity and acceleration of the pace of its development. At the same time, the presence of departments and specialties of different profiles and directions creates the opportunity to conduct complex research. In higher educational institutions, scientific research at the junction of sciences (for example, economics and management, accounting and economics, marketing and management, tourism and hospitality) is often developed. This gives a certain advantage to scientific research, since with all the complexity and diversity of the modern world, multifacetedness and complexity play an increasingly important role. As is known, institutes and universities have the opportunity to create collective forms of various units – such as inter-departmental and inter-faculty associations, the formation of joint groups to carry out this or that research work, etc. Purposeful implementation of scientific research in circles of the student scientific society, postgraduate students and young scientists in a higher educational institution contributes to the formation of a comprehensively developed personality of a specialist, scientist. The scientific work of students is organized by the graduating profile department, which is the basic methodological center for scientific work with students. To manage scientific research, it appoints a scientific supervisor (one for 6-7 students). The scientific and research activity of students includes two interrelated areas: teaching students the elements of research activity, organization and methodology of scientific creativity; scientific research carried out by

students under the guidance of professors and lecturers on a general departmental, general faculty or university scientific problem. The content and structure of students' scientific research activities ensure the consistency of means and forms of its implementation in accordance with the logic of the educational process, determines its continuity from course to course, from department to department, from one discipline to another, from one type of activity to another. The gradual increase in the volume and complexity of knowledge, skills, and abilities acquired by students in the process of performing their scientific work ensures the solution of the following main tasks: the formation of a scientific worldview, mastering the methodology and methods of scientific research; providing assistance to students in accelerated mastery of the specialty, achieving high professionalism; developing creative thinking and individual abilities of students in solving practical problems; instilling in students the skills of independent scientific research; developing initiative, the ability to apply theoretical knowledge in their practical work; expansion of the theoretical horizons and scientific erudition of the future specialist; creation and development of scientific schools, creative teams, education of a reserve of scientists, researchers, and teachers in the university. The organizational structure of scientific and research activities in a higher educational institution can be presented in the following form: vice-rector for scientific work; council for scientific and research activities of students of the institute (university) (RNDS); council of the student scientific and creative society of faculties; student scientific and creative societies of departments. Scientific management of the student scientific and creative society is carried out by a scientific director, who is elected by the Academic Council of the higher educational institution. The chairman and members of the council are appointed by orders of the institute, faculty. The scientific and research activities of students of a higher educational institution are carried out in the following main areas: scientific and research work, which is a component of the educational process and is mandatory for all students (writing essays, preparing for seminar classes, preparing and defending course and diploma theses, performing research tasks during the period of industrial practice on behalf of enterprises, etc.); scientific and research work of students outside the educational process. It includes: participation in scientific circles, performing self-financing scientific works within the framework of creative cooperation of departments and faculties; work in student information and analytical, legal consultations, tourist companies, translation agencies, etc.; advertising, lecturing activities; writing theses of scientific reports, publications, etc. In coursework in general theoretical and special disciplines, students use elements of scientific research in the form of scientific research, prepare a

literature review and develop proposals containing elements of novelty on the topic of the work; summarize advanced practical experience, apply economic and mathematical methods, computer and organizational techniques, information technologies. The problems of scientific research are reflected in the coursework of students, must find their continuation in the diploma work, and also be part of the scientific subject of the relevant department. Each student during educational and industrial practice, in addition to the general task provided for by the practice program, performs research tasks in accordance with his specialty, which are issued by the graduating department. The completion of the task is reflected in the diary in a separate section of the report on the completion of the practice and can be used when preparing reports at conferences, information seminars, when writing course and diploma works. The thesis must contain elements of research search, which characterizes the student's ability and readiness to theoretically comprehend the relevance of the chosen topic, its scientific and applied value, the possibility of conducting independent scientific research and applying the obtained results in the practical activities of the base enterprise, based on the materials of which the research was carried out. Therefore, the topic of the thesis must be closely related to the topic of the department's research work, to the interests of the enterprise on the basis of which the student is performing the thesis, be part of the economic research topic of the department, the faculty of the higher educational institution.

5. The future of modern nakiya in Ukraine

In the early nineties, when Ukraine had approximately the same level of provision with researchers as the leading countries of Europe, the International Monetary Fund (IMF) strongly recommended that it reduce its scientific potential by three times. Such a recommendation was quite understandable from geostrategic considerations in the light of the then understanding of the problems of its own security by Western countries. After all, our state, at that time still considered a significant part of the "post-Soviet bloc", mutual understanding between Ukraine and Russia did not cause serious doubts, and everyone knew that Soviet science, including Ukrainian science, largely worked in the interests of defense. Therefore, weakening this science, distracting domestic researchers from problems related to military affairs, was considered one of the directions of guaranteeing security. To accelerate such distraction, an international fund with the beautiful name Ukrainian Scientific and Technological Center (USTC) was even created, to which, of course, some Ukrainian scientists cannot but be grateful for support in difficult times, but which also played a noticeable role in stopping research, the results of which would be very

useful to us today. It also contributed to the fact that Ukraine ceased to be a noticeable competitor to world arms manufacturers. The recommendations shocked Ukrainian scientists, but were readily accepted by the authorities: they not only undertook their implementation, but also, like an overzealous supplicant who bowed without sparing his own forehead, significantly overfulfilled them – the number of researchers in Ukraine decreased by almost 5 times as a result of almost constant funding cuts and the so-called "optimization" of scientific institutions.

One of the most important indicators by which experts compare the capabilities of different countries for the innovative development of their economies is the number of researchers per million population. In 2015, on average across EU countries, this figure was 5,350 people. At the same time, the leadership of the European Union, having analyzed the possibilities of accelerating innovative development, came to the conclusion that this was not enough and set the task of attracting at least 3 million additional researchers to European science. However, the dynamics of the human resource potential of Ukrainian science is opposite to the European and global trends in its development, the number of researchers per million population is 2.6 times lower than in the EU. In the total number of employed population of Ukraine in 2015, scientists accounted for only 0.57%, and in 1990 – 1.16%. That is, we have reached the level of the least developed countries in terms of science, such as Romania (0.46%) and Cyprus (0.71%), in Finland and Denmark – 3.2%, in Switzerland – 2.66%, in Norway – 2.56%, in Slovenia – 2.27%. Moreover, in recent years, it has been growing quite intensively in the mentioned countries. On average, this indicator in the EU is 5-6 times higher than in Ukraine. Almost all of our neighbors, even those whose science was previously significantly inferior in authority to Ukrainian science – Turkey, Poland, Romania – are constantly increasing their scientific potential (not to mention the unprecedented rate of its growth in countries that set themselves the goal of catching up with economically developed competitors – in Japan, South Korea, China, etc.).

But was it easier, for example, during the Patriotic War with fascist Germany? During that extremely difficult – both in human terms and in economic terms – war, spending on science in the USSR was increased by 1.2 times. And immediately after the end of the war – in 1946 – the salaries of scientists were increased by 5-6 times. But is it possible, in principle, to "rapidly increase" it?! If a qualified worker can be trained in 1...2 years, a teacher or engineer in 4-6 years, then to form a full-fledged researcher – much more. To create a productively working scientific team, even decades may not be enough. After all, its capabilities are determined not only by the personal qualities of individual employees, but also by the rational

distribution of role functions and the harmonious combination of researchers of different generations. A feature of science is that the process of forming a researcher takes place in science itself – in the scientific team, so its personnel is replenished only due to the arrival of young people. Cases when people of mature age enter science, of course, do happen, but this is a rarity. Despite all the hardships, the arrival of young people to science until recently even increased somewhat, which was a reason for some restrained optimism about the possibilities of its revival in the future, despite the fact that a significant part of younger and middle-aged researchers, having obtained a certain qualification, left it in search of a more decent payment for their work. But after 2012, the decline in the prestige of the scientific profession and its lack of prospects in the eyes of young people prevailed: its arrival in science began to fall.

If nothing changes in the policy of our government towards science, and the dynamics of its human resources continue to show the same trends that we observed during 2010-2015, by 2025 the number of researchers in Ukraine will decrease by another 3.5 times compared to 2015 (i.e., there will be 7.5 times fewer of them than in 2005, and at least 20 times fewer than in the early nineties). The above indicators of the country's innovative capabilities will also fall by the same amount. If we allow this to happen, then this can already be considered the final completion of the liquidation of Ukrainian science and any hopes for a truly innovative development of our economy in the modern world. It is clear that such neglect of the fate of future generations cannot be allowed. To prevent this from happening, it is necessary to sharply improve the social status and working conditions of scientists so that the influx of young people into science begins to grow significantly, and researchers are not forced to flee science in search of more decent pay.

By implementing a policy to support science, the state will not even be able to reach the level of human resources in its science in 2010 in 20 years. Further searches for more effective options led to the conclusion: in order to approach the indicators of human resources in science commensurate with current European standards by 2035, Ukraine needs to at least double the number of young people entering science every 5 years. This is evidenced by the results of the calculation of the probable evolution of the human resources potential of domestic science, for the case when such a policy begins to be implemented not now, but only starting from 2020.

The situation in domestic science has already reached such a catastrophic level that achieving the desired indicators is practically impossible for at least 10 years (and therefore it will cost even more, and achieving the necessary goal will be even more problematic). Thus, extraordinary measures are urgently needed to support the scientific potential of the state –

measures aimed at its revival, not at survival, and immediately – otherwise survival may not work out. Ukraine has not yet seen such measures, and some may think that they are impossible at all. However, if you look closely at what is being done to increase the human resources potential of science in countries that really want to break out of the "third world" and become leaders in economic development – for example, China or India – it is not difficult to see that for this purpose they really go to extraordinary measures and expenses: enormous funds are spent on the return of scientists who have left the country and are working abroad, on luring young foreign researchers and students. The salaries of scientists in China have increased 24 times in 15 years. India, which is not at all rich, has even built an entire city for researchers and developers of IT technologies.

Is this a manifestation of special sympathy for science and scientists, or heartfelt kindness to them on the part of the authorities? Not at all – it is simply a pragmatic understanding that without science the country has no future. At the same time, the Ministry of Finance considers it a big step forward in the direction of supporting science, the fact that its funding has been constantly reduced in the state budget since 2010. Every year, the Ministry of Education and Science introduces more and more obstacles for young researchers, which hinder and slow down the replenishment of science with young people. This is motivated by the desire to improve the quality of training candidates of sciences and once again reach the level of "European standards", naively interpreted – almost with the exact opposite. For example, the degree of Candidate of Sciences (in the Western version – Phd – Doctor of Philosophy) in most Western countries was never considered something very unique. It was seen as confirmation that a young scientist had already proven that he could conduct scientific research. The degree of respect for the one who received it, and the degree of consideration in deciding his future fate, was determined (and is still determined) by the institution that awarded it: whether it was a reputable institute or university, or a little-known provincial institution.

Most often, nothing too big is made of the defense process itself. Let's remember what such a defense was for the young Albert Einstein – he brought a small notebook to the university, in which the essence of his work was outlined. The rector appointed three professors, whom he instructed to get acquainted with it. They met with the author and, having talked with him, decided that the work was interesting, which means that he could be awarded the degree of Doctor of Philosophy – that's all. In our country, this act has turned into a ritualistic rite, which is surrounded by hundreds of bureaucratic requirements and rules, is accompanied by the formation of a huge number of papers, the collection of numerous signatures, seals, etc.

And at the same time, with the active support of the media, the idea is persistently repeated that the level of requirements for dissertations is still insufficient and needs to be increased.

Interestingly, this is not a specific feature of the domestic bureaucracy, it is the result of a pattern that researchers have recorded all over the world: any attempts to eliminate the shortcomings of the bureaucratic management system using bureaucratic methods always lead only to their strengthening. After all, we have already reached a level where the same Einstein would hardly have broken through into our candidates of sciences, not to mention being elected a professor – after all, for example, he did not speak English very well at that time! (Princeton University went for it, not knowing our rules and the fact that taking into account the grandiose revolution in physics made by his work is not provided for in the instructions of our bureaucrats!). Not only does all this paperwork take up an extremely long time for both the applicant for a scientific degree and many participants in the procedure for preparing and conducting the defense, in Ukraine it has also become the basis of a mechanism for unscrupulous robbery of young scientists – the money they are forced to spend to defend their dissertation has become simply sky-high. At the same time, if once opponents were paid a certain amount for their work by an institution with a specialized academic council, then in the conditions of chronic underfunding of institutes, everyone was forced to agree that all this should be done at the expense of the one who is being defended.

6. Scientific infrastructure of Ukraine during the war

The war caused enormous damage to the scientific infrastructure of Ukraine – scientific research institutes, universities. However, great opportunities may await it ahead, which few countries are capable of realizing. Over the past few centuries, science has been a life-giving source of knowledge that has driven the progress of mankind in all areas – from medicine to engineering. And although some scientific discoveries serve vile purposes, a noble scientific culture not only produces valuable know-how, but also improves the environment in which these discoveries are used for various purposes. Ukraine is no exception to this, and the history of its science is rich and outstanding. The National Academy was founded on the basis of the Ukrainian Scientific Society in Kyiv a few months before the war with the Soviets in 1917 – a war of independence, after which Ukrainian science and all of Ukraine drowned in the Soviet experiment. The National Academy of Sciences of Ukraine appeared in its current form in 1994.

Another bastion of Ukrainian science has always been the All-Ukrainian Society "Prosvita" named after Taras Shevchenko, founded in 1873, which

now has branches all over the world. Over the past centuries, Ukraine has experienced many changes due to various geopolitical circumstances, but its scientific roots have stood up against all the currents that swept through it and raged around it.⁶

Let's leave history for a moment. What does the future hold? Perhaps one of the most interesting scientific potentials of Ukraine comes from its geographical location on the eastern flank of the West, on the western flank of Eurasia, and on the northern flank of the Global South. Here it can act, so to speak, as a scientific trade route for the creative exchange of ideas. Is it possible in Ukraine to build bridges across the two huge chasms of the modern world – between East and West and between North and South? This simple example clearly demonstrates the enormous intellectual potential of Ukraine, and to realize it, a free culture is needed, which is not constrained and not threatened by the spread of any ideas. Ukraine has both the necessary elements for this – the ability to work as a transmission line between the Western and Arab worlds and a culture of openness that brings these worlds closer together.

Ukraine understands this role well, its culture is diverse and multifaceted. Why not become a connecting link for the exchange of scientific ideas and innovations in a world dependent on technology, where effective scientific cooperation can at least partially solve the problem of a significant difference in living standards between the North and the South and reduce tensions between the East and the West? How to achieve this? Through scientific institutions in molecular biology, astrophysics, medicine, space science and many others, which will send students, postgraduates, candidates and doctors of sciences from different geographical regions, with different languages and cultures. Working together in this uniquely neutral geographical location, they will produce ideas that will revolutionize science. Here, these institutions will gain strength to cast a wide geographical net over Ukraine's thriving IT sector (which itself is a product of Ukraine's first computer schools, by the way).

Of course, the idea of international scientific cooperation is not new. There are a huge number of laboratories in the world that employ representatives of different cultures. But Ukraine's location is particularly well-suited to creating organizations that are not simply Western institutions with scientists from the East, or Eastern institutions with some Western scientists. In this "crucible," a true fusion of cultures can be born, where ideas that are independent of anyone will bubble up. Such organizations can be both state and non-state. And while we are nurturing ambitious ideas, such a bridge between the West and the East could put an end to other

⁶ Браян Грін До кінця часів / пер. з англ. С. Півень. Харків: КСД. 2024. 432 с.

disagreements. Since the Islamic world surrendered its dominant positions in mathematics, astronomy, and medicine to the West in the 17th century, there has been a scientific gulf between them. Could Ukraine be a catalyst and a conduit for the renewal of scientific cooperation and a fusion of ideas stronger than cultural and religious differences?

There is another facet of Ukraine's scientific potential – its turbulent past. Stability over centuries is always good for peace and predictability in society, but as a result, the desire for novelty disappears. Ukraine has the freedom of movement born of the kaleidoscopic changes in its history. Will it lack the energy to revive and build academies, institutes, and research centers with different cultures that would be the envy of the whole world? If such a vision were to be realized, the effect would be enormous. We would be able to extend our scientific tentacles around the world and create a truly global scientific community. Here comes the elephant – funding. All of humanity benefits from improving scientific culture in any country. If science works only for war or declines, it is bad for an open society. Where science has declined, there is no place for objective knowledge, independent institutions, or democracy. Therefore, it is in everyone's interest to help finance and support the reconstruction of science in Ukraine.

There are also broader, political aspects. Strong science does not exist only in countries of liberal democracy – a dedicated scientist can write an excellent scientific paper even under the worst totalitarian regime. However, I believe that the best conditions for scientific creativity exist in a society where different, even opposing ideas, can be expressed and implemented as fully as possible in all spheres of life, because this is what the culture of scientific work is all about. Healthy science brings energy, rationality, and strength to open decision-making processes. Freedom in society and freedom in science are a powerful symbiosis.

CONCLUSIONS

New scientific processes will quite possibly revolutionize various industries. In fact, a fantastic future is associated with the development of protein and genetic engineering, bioelectronics (biosensors, bioelements, genetically modified foods), with the production of new plant growth stimulants, highly effective drugs. On an industrial scale, such science includes, on the one hand, industries in which traditional methods are constantly being updated, and on the other, new industries in which not only man plays a major role. Among the first in the chemical industry is the synthesis of artificial products, polymers and raw materials for various industries, in the energy sector – the production of methanol, ethanol, biogas and hydrogen, in the field of biometallurgy – the extraction of metals. The

second group of industries includes product production (cultivation of yeast, algae, bacteria to obtain proteins, amino acids, vitamins, and to use their enzymes), increasing agricultural productivity (cloning and selection of plant varieties based on tissue and cell cultures, production of bioinsecticides); pharmaceutical industry (development of vaccines, synthesis of hormones, interferons, and antibiotics); environmental protection and reduction of its pollution (wastewater treatment, processing of household waste, production of compost, as well as the production of compounds that are broken down by microorganisms).

ABSTRACT

The biological diversity of plant cell and tissue cultures opens up interesting prospects for studying new useful compounds. Due to the terrible ecological situation on planet Earth, for example, the city of Naples (Italy) is drowning in garbage, every 10th inhabitant of this city has cancer, and 100 million tons of garbage are generated there per year. What is being done in Eastern European countries? For comparison, 10 million tons of household waste accumulates in Ukraine per year. Due to such significant garbage dumps, factories do not have time to process it, in addition, plastic bags and plastic containers when burned form dioxin – a poison that causes cancer. Each person throws away up to 100 kg of plastic bags and 100 kg of plastic containers per year, few countries can cope with such a large amount of garbage. In the Caribbean Sea, there are 3 islands of garbage the size of the territory of Ukraine (603 thousand sq. km). These islands drift between California and Japan, contaminating the sea water with the same dioxin, which is then consumed by sea creatures (fish, crabs, shellfish, etc.) and all this ends up on the table of the consumer a human. All these problems will soon be 100 years old and one could say that the so-called technical revolution or scientific progress of mankind has brought more harm than good, since the amount of waste generated due to this is constantly growing, but there is hope that the light at the end of the tunnel will still shine.

The success of such a scientific attitude extends to the international relations of any state, and again it is in the interests of all states everywhere to promote sound science as much as possible. One way to achieve this is to create an International Science Foundation that would provide large-scale technical and financial support to countries seeking to build and reform their scientific institutions. This foundation could make them as independent as possible from the state and ensure proper financial reporting according to uniform standards. In the absence of a global architecture for supporting science, individual states and existing blocs should materially support Ukraine in its efforts to rebuild its science. Ukraine could attract scientific

support, personnel and finances from all over the world. Ukraine, located at the junction of major political and cultural tectonic plates, could make the most of all opportunities, receiving funding from all corners of the world to increase its scientific portfolio. In its scientific aspirations, Ukraine should not be too modest and defer to authorities. Occupying a geopolitically advantageous position in the world, with a fundamentally liberal democratic system and the energy of a new self-awareness, it has every reason to occupy a prominent place in this world. Now, through the smoke of war, such ideas may seem like fantasies far from reality, but still one should look with great optimism at the potential of an independent-minded, scientifically motivated Ukraine.

References

1. Зербіно Д., Гжегоцький М. Екологічні катастрофи у світі та Україні. Львів: БАК. 2005. 280 с.
2. Річард Доккінз Наука для душі нотатки раціоналіста / пер. з англ. Д. Прокопик. Київ: Наш формат. 2019. 384 с.
3. Кейті Мак Повний кінець на думку астрофізиків / пер. з англ. А. Дудченко. Київ: Лабораторія. 2021. 192 с.
4. Ювал Ной Харарі 21 урок для 21 століття / пер. з англ. О. Дем'янчук. Київ: Book Chef. 2022. 416 с.
5. Генрі Джі Коротка історія життя на землі / пер. з англ. С. Півень. Харків: КСД. 2023. 176 с.
6. Браян Грін До кінця часів / пер. з англ. С. Півень. Харків: КСД. 2024. 432 с.

Information about the authors:

Kichura Daria Bohdanivna,

Candidate of Technical Sciences,
Associate Professor at the Department of organic substances
Institute of Chemistry and Chemical Technologies
of Lviv Polytechnic National University
12, Stepan Bandera str., Lviv, 79013, Ukraine

Sobechko Iryna Borusivna,

Doctor of Chemical Sciences,
Associate Professor at the Department of Physical,
Analytical and General Chemistry
Institute of Chemistry and Chemical Technologies
of Lviv Polytechnic National University
12, Stepan Bandera str., Lviv, 79013, Ukraine

PROBLEMS OF STUDYING THE TEXT OF A MOVIE AS AN OBJECT OF GENDER-COATED COMMUNICATIVE BEHAVIOR

Kuzan H. S., Kosenko A. V., Onishchuk I. V.

INTRODUCTION

The term "cinematic discourse" has received a rather broad interpretation in linguistic works. For example, modern linguists define this concept as a form of verbal-iconic behavior associated with a certain situation, culture, time, space; as a polycode cognitive-communicative education, which is characterized by connectivity, integrity, completeness and addressability; as a minimal unit of cinema; as a semiotically complicated and dynamic process of interaction between the author and the film recipient; as a connecting text combined with an audiovisual series and other extra-linguistic factors characteristic of film production, etc. In linguistics, the film is considered as a special communicative variety, which has been designated in the form of a number of terms, for example, "cinematic discourse", "cinematic text", "film dialogue", "video-verbal text", "film story", etc.^{1 2 3}

The original text of the film "Trainwreck" and its translation into Ukrainian were chosen as the research material. Humor, based on cultural realities, puts the translator in front of the need to look for appropriate ways of translating comic phenomena, resorting to certain transformations. This explains the research interest in the selected material. Based on the listed methods of creating a comic effect, excerpts of the film were selected by the continuous sampling method. For completeness of understanding, verbal and non-verbal context was also taken into account. The passages were then studied using comparative analysis and translation analysis to determine the degree of equivalence and correspondence to pragmatics – whether we can judge the adequacy of the translation, whether the comic effect is preserved

¹ Dordevic J., Stamenkovic D. The influence of monomodal and multimodal presentation on translation error recognition: an empirical approach. *Perspective Studies in Translatology*. 2020. № 29 (6).

² Drummond T., Wildfeuer J. The Multimodal Annotation of Gender Differences in Contemporary TV Series. Combining Qualitative Questions and Quantitative Results : Annotations in Scholarly Editions and Research, Functions, Differentiations, Systematization / ed. by J. Nantke, F. Schlupkohten. Berlin: de Gruyter, 2020.

³ Lisiecka A. Comparing multimodal film texts. The case of the movie "Fame" and its remake "Fame". L. : Routledge, 2019.

in the translation and whether it evokes the same reaction in the viewer. The fifth full-length work of Judd Apatow and the first film whose script was written not by the master of modern comedy, but by Amy Schumer. Initially, the film was conceived as a story about a saleswoman of used cars, a “loser”, who underwent a number of significant changes before she got to the screen. The director’s consistent visual style – the bright colors typical of comedy films are presented with long shots and pauses.

1. The compositional structure of the film

The compositional structure of the film is also far from conventional. The finale is the culmination of the action. Each scene seems important and monumental (due to this approach, absolutely all of Judd’s films in the director’s version have a running time exceeding three, and sometimes three and a half hours). Apatow, carefully building both sketches and tense dialogues, completely refuses literalness, like the impressionists, he seeks to create a mood, rather than to express himself categorically, to convince the public of one or another thesis.

Judd Apatow’s films are truly a unique phenomenon of modern cinema. The vast majority of filmmakers strive to get the lowest possible age rating and the loudest “star” names, not focusing on the realization of an artistic idea, guided by the rate of profit and ways to attract teenagers or infantile adults to the cinema, ready to buy a ticket for what marketing company. And Apatow, at the same time, works exclusively with the rating, and takes the leading roles of those who are talented and it does not matter how much he meets the glossy standards of beauty, how great his status is in the world of cinema. And this, the opposition mass, strategy works perfectly. Thus, it can be concluded that this is a romantic melodrama, just that a melodrama, moreover, it is filled with low-quality humor.

Let’s consider the plot. Amy Townsend (the character played by Amy Schumer) works in a men’s magazine, has a good education. However, she deliberately does not want to have a long-term relationship. The range of her figurative characteristics is wide: she can be exemplary, or she can smoke weed and overeat, etc. She thinks that no one can fall in love with her, because she is ugly, besides, she was fired from her job because she slept with a teenager. However, Amy understands that you need to give yourself a chance to change.

In terms of character volume, female characters seem to be talking more than men. In some cases, dialogues between female and male characters turn into women’s monologues, or women start speaking, and men are silent or say a word or two. In principle, women’s lines are long and give the

opportunity to continue the conversation, while men's lines, on the contrary, can be described as short and clear.

2. Movie as an object of gender-coated communicative behavior

Let's pay attention to the question *Why are you silent?* This type of question comes up several times throughout the film, and it's interesting that the women are always the characters who ask the men this type of question, rather than the other way around. In the movie, women are usually the initiators of the conversation, and they encourage men to communicate.

Among the phonetic characteristics of the speech behavior of female and male characters, the stretching of sounds is especially noticeable. In female characters, vowel stretching is used to express various emotions and feelings:

- *irritation: yaaa you got me,*
- *disapproval: no, it won't be like that,*
- *laughing stock: did you take care of me or what? what a poor man*
- *fear: I was so scared,*
- *disappointment: How come you sang to me about love and happiness, and in the end, there's only pain and disappointment?*
- *tenderness: we are with you today o-day; by the way, I was joking*
- *anger: and-and-and you, they make a fool of me here,*
- *threat: I won't write off the house for you, I'll bequeath everything,*
- *inspiration: – you cut your hair a little, or do I think?!*

On the other hand, there are fewer examples of stretching sounds in male speech. In fact, consonant stretching is used most to express negative emotions:

- *anger: vyh-h-oh,*
- *irritation: I can't see anymore; What, you can't understand whether he was at home or not?*
- *condemnation: she is Hitler in a skirt⁴.*

Intonation, that is. raising and lowering the tone of voice is also a difference in the speech behavior of female and male characters in the film. It is interesting to notice that there is almost no variation in the tone of voice in male speech. Men's speech seems flat and colorless. As such, there are very few examples of male voices rising or falling throughout the film. Comparing the speech behavior of men and women, it should be emphasized that the main character uses both raising her voice and stretching vowels to express her emotions, while on the contrary, the male character's voice seems to be devoid of emotions, i.e. flat, throughout almost the entire

⁴ Trainwreck. URL: <https://www.imdb.com/title/tt3152624/>

conversation. Only at the end of the conversation does he raise his voice to show his displeasure.

The intonation of female characters is colorful. Through the change of register, i.e. the raising and lowering of the voice, the female characters express

- *anxiety and sadness: how many were there? Well, more than a dozen?*
- *audacity: talk with your-and-we at a spiritual session,*
- *curiosity: let's tell, where did you come up with, where are we going?*⁵.

At the lexical level, the most noticeable characteristics of the linguistic behavior of the characters are various thematic categories, the use of obscene vocabulary, and the use of adverbs and exclamations.

The topics of the conversation and the linguistic behavior of the characters vary depending on the participants in that conversation. Let's collect some dialogues from the film, which will help us see which topics are discussed when the participants of the conversation are only men, and which ones are discussed in a female environment. When the participants of the conversation are a man and a woman, it is impossible to distinguish the general indicators of this conversation. The problem is that in such situations there is some kind of imbalance; male speech acquires the characteristics of female speech, and thus female speech becomes the dominant speech in the conversation (this process also works in reverse). Here is another pair of dialogues that show the dominant role of female speech in the conversation between women and men. In the film, general vocabulary is often used, and it is very interesting that it can be found more often in women's speech than in men's speech.

The female characters in the film are more expressive and dominant than the male characters and do not hesitate to use rude or taboo words in conversation. Thus, women do not resort to the use of euphemisms.

The female characters' parting questions indicate their insecurity in the conversation, that is, the purpose of using these parting questions is for the addressees to agree with their opinion or, on the other hand, to allow the addressees to express their own opinion about what was said. Through the use of dividing questions, the characteristics of the speech behavior of female characters in the conversation are outlined:

- *politeness,*
- *unobtrusiveness*
- *interest in the interlocutor.*

In men's speech, parting questions do not have the function of questions (no answer is expected from the interlocutor), but they are primarily a statement. It is interesting to mention that women also often use

⁵ Trainwreck. URL: <https://www.imdb.com/title/tt3152624/>

interrogative sentences in their monologues. Thus, they indirectly pay attention to the interlocutor. On the other hand, the monologues of the male characters are kind of a flat statement. In addition, when transferring oral speech to written speech, male speech contains a large number of punctuation marks: comma, colon, dash. On the contrary, in simple sentences of female speech, thoughts are separated only by commas.

As for elliptical structures, they are used infrequently. Since the spoken language of the characters is limited, that is, their speech behavior is usually predetermined, there is no room for improvisation in the film. Thus, the characters' flow of thoughts rarely stops (the exception is the influence of emotions on speech behavior, which, on the other hand, is normal in communicative situations from everyday life).

After a thorough analysis of the film, we can conclude that the hypothesis stated in the introductory part is proven, i.e. this film highlights the stereotypical language behavior of women and men and their stereotypical gender roles in society.

Even if the picture of the social roles of women and men over the last century has changed dramatically, the film "Girl Without Complexes" is an indicator that it is difficult to reset deeply rooted gender roles in society. The main character is waiting fate to take care of the child, and on the other hand, the main character is focused more on business than on family life. This division of social roles is stereotypical, and in our society, it is impossible to escape from such a view. In principle, society establishes rules, that is, women must live according to one principle, and men according to another.

Therefore, you can often hear sentences such as: *Don't say that! pick up statement! Don't cry, you're a man!*⁶.

In other words, everything is seen in black or white. In general, modern society is still trying to fulfill the principle of gender neutrality. In addition to this fact, it should be emphasized that the implementation of the principle of gender neutrality would lead to a significant change in our society: stereotypical gender roles and ideas about the ideals of femininity and masculinity would disappear, and gender sensitivity would become the main feature of society.

As we have already mentioned, mass media play an important role in presenting the picture of the world. That is, the film "Trainwreck" has a bright gender color. We will analyze the translation of the text of the mentioned film into Ukrainian. Concepts such as equivalence and adequacy were used in the analysis. Equivalent should be understood as a translation that reproduces the content of the original at one of the levels of equivalence; Adequate is defined as a translation that satisfies pragmatic goals, etc. in

⁶ Trainwreck. URL: <https://www.imdb.com/title/tt3152624/>

terms of achieving a comic effect. Achieving adequacy and striving for the greatest equivalence determines a successful choice of translation strategy.

In total, according to the specified criteria, 40 comic units were identified and analyzed: 20 units of the original work and 20 versions of the translation.

Examples are divided into 4 groups. The first 3 groups are divided according to the Raphaelson-West classification (linguistic, cultural and universal type), as this allows consideration of translation strategies; the last group contains passages in which there is a discrepancy between the original and the translation (that is, equivalence and adequacy are violated).

1. Group 1. Language type.

Humor is built with the help of linguistic means, it is based on the homonymy of words, their consonance, the literal reading of the components of phraseological units, etc. Among the methods of creating a comic effect for each type, we observe the following:

- Only one passage refers to the linguistic type of humor, the comic effect is based on consonance;
- The cultural type is characterized by humor built on stereotypes about different cultures, but there are also unexpected effects and comparisons;
- Among passages of the universal type, humor based on deviation from the norm prevails, exaggeration and inconsistency of reality are also found.

The presence in the analysis of passages with violations of equivalence and adequacy allows us to critically evaluate the quality of the translation. Analyzing translation mistakes helps you improve your own translation skills and sometimes helps you understand why they were made. There are certain limitations in audiovisual translation, for example, the need to synchronize speech with lip movement or a limited time interval.

Such restrictions create certain difficulties for the translator, who is forced to consider many factors during work. Most of the passages analyzed by us allow us to judge the equivalence and adequacy of the translation. Among translational transformations, generalization, compensation, modulation, and substitutions were used. Similarly, the sentences in the translation were often shortened to match the time interval of the speech.

In summary, we can mark the following conclusions. In the considered examples, cultural (35%) and universal humor (30%) prevail. The cultural type of humor is mainly based on existing stereotypes about different cultures, and the universal type of humor, for the most part, is based on deviation from the norm. One of the distinctive features of the English language is the speed of speech, as a result of which sentences were shortened taking into account the specifics of audiovisual translation. Long phrases were shortened due to the need to fit into the time interval, and in

most cases these transformations did not lead to a distortion of the meaning. The following translation transformations were used:

- 1) Generalization;
- 2) Modulation;
- 3) Compensation;
- 4) Grammatical substitutions.

Speaking about the adequacy and equivalence of the translation, we should note that 30% of the selected examples contained translation errors. Among the examples were passages where it was not possible to judge the equivalence of the translation, because the meaning of the statement was distorted, and a passage with a comic effect that was not intended in the original was analyzed. However, we can judge the translation equivalence of 70% of the selected passages discussed in detail in the chapter.

We will also consider translation errors, which are most likely related to the specifics of audiovisual translation, since the existing limitations would not allow the translator to put the explanation of the joke in a footnote or to transform the original text with the help of explication.

In this film, as in any other, the unity of the characters' images, their linguistic characteristics, and the interaction between them can be traced. In order to better understand the approaches to the translation of this type of audiovisual text, let's first consider what the "world" of this film is. By "the world" we understand cinematic world – a general fiction of the place of action where the main characters interact. Already from the name we can understand that this is some kind of reference to films about youth. So we tried to keep the same structures and allusions that the original titles evoke in the audience. Now we would like to consider the ways in which the pun is conveyed in this film.

Let's consider the dialogue:

- *Phew. It's getting hot. Cor.*
- *Yes. It is a bit warm.*
- *No I mean core! Of the earth!*

In this dialogue, we are interested in two homonyms: cor and core. The first word, according to the "Longman English Dictionary", means "interjection British English spoken used when you are very surprised or impressed by something", that is, it is just an exclamation something like "Oh my God!" or Lord! And the second word core, and this is clarified by the hero himself, means "Center of the Earth" [4].

It is very difficult to preserve the same homonymy in Ukrainian. The authors of the translation tried to preserve this play on words. In their translation, the dialogue looks like this: *Фуф. Тут спекотно. Ядрово. Так, тепло. Та ні, ядро геть! Землі!* [5].

We agree that maybe the exclamation translation option is not very good, but it correlates well with the core, which could not be changed in any way here. That's why the decision was made to play with the search for an exclamation point in order to preserve the play of words, because otherwise it would not be clear why there was such a contrast with No I mean... Therefore, we decided to use some neologism *ядрово*.

In this example, the translators also tried to preserve the pun.

Crumbs.

Bums indeed.

It is obvious that it was important for the translators to convey not so much the content of these exclamations as the exclamations themselves, because the pun is built on them. However, the translators could not find two similar-sounding exclamations, so they decided to make them belong to the same semantic field:

Млинець.

Так, сирники.

It should be noted that usually translators do not use such words, but here the programs deliberately chose to do so, just to play on the similarity of meanings:

млинець – сирники.

In another example, unfortunately, we had to abandon the pun:

You know the drill.

Yes it's the big thing that's eating the car.

The ejector seat drill.

Drill has two meanings at once:

1) "bur" and

2) "chair that catapults".

CONCLUSION

According to the results of the analysis of the film, the characteristics of the language behavior of female and male characters correspond to the facts from a theoretical basis, but there is one exception – the use of obscene vocabulary. In the film, the female characters use a stream of harsh words and vulgarities. This fact contradicts the general opinion that women's speech should be devoid of brutal words. Apart from this exclusion, the film uses stereotypical language behavior of women and men: female characters speak more than male characters; the main motto of male characters is economy of words; emotional vocabulary characteristic of women's speech, etc. As for emotional vocabulary, female characters from the film resort to using grammatical constructions or parts of speech that allow them to express their feelings (exclamations, diminutives, interrogatives, adverbs).

Summing up, in the modern film “Trainwreck” there are no changes in terms of gender issues. In fact, the film emphasizes the traditional social roles of female and male characters in society and their stereotypical speech and behavior types. Since society and language are related systems, it is not surprising that the lack of change in one system directly affects the lack of change in the other system. The linguistic picture of the world in terms of reflecting the social roles of men and women is very static. Based on the theory used in this work, it can be seen that genderism exists in every culture, that is, in every language. As a rule, social changes are accompanied by changes in the language system, but it should be emphasized that during the last century the language picture is static. In addition, researching the difference between female and male speech, linguists came to the conclusion that the modern Ukrainian language still has signs of androcentrism (this can be seen, for example, at the morphological level, in the process of forming feminine nouns). Gender neutrality seems to have become one of the characteristics of our modern society. Through the analysis of the language behavior of the female and male characters, we learned that the static social roles of women and men are expressed in this film. Moreover, the film reveals and confirms gender stereotypes about the talkativeness of women and about raising children. In general, the theory of the language behavior of women and men is consistent with the results of the analysis of the language behavior of the characters from the film. It is interesting that there is only one exception – obscene vocabulary is used in women’s speech more often than in men’s speech.

ABSTRACT

The article deals with problems of studying the text of a movie as an object of gender-coated communicative behavior. The original text of the film “Trainwreck” and its translation into Ukrainian were chosen as the research material. Humor, based on cultural realities, puts the translator in front of the need to look for appropriate ways of translating comic phenomena, resorting to certain transformations. This explains the research interest in the selected material. It is stated that social changes are accompanied by changes in the language system, but it should be emphasized that during the last century the language picture is static. In addition, researching the difference between female and male speech, linguists came to the conclusion that the modern Ukrainian language still has signs of androcentrism. This can be seen, for example, at the morphological level, in the process of forming feminine nouns. Gender neutrality seems to have become one of the characteristics of our modern society. Through the analysis of the language behavior of the female and

male characters, we learned that the static social roles of women and men are expressed in this film.

References

1. Dordevic J., Stamenkovic D. The influence of monomodal and multimodal *presentation on translation error recognition: an empirical approach*. *Perspective Studies in Translatology*. 2020. № 29 (6).
2. Drummond T., Wildfeuer J. The Multimodal Annotation of Gender Differences in Contemporary TV Se-ries. *Combining Qualitative Questions and Quantitative Results : Annotations in Scholarly Editions and Research, Functions, Differentiations, Systematization* / ed. by J. Nantke, F. Schlupkohten. Berlin: de Gruyter, 2020.
3. Lisiecka A. *Comparing multimodal film texts. The case of the movie "Fame" and its remake "Fame"*. L. : Routledge, 2019.
4. Trainwreck. URL: <https://www.imdb.com/title/tt3152624/>
5. Дівчина без комплексів. Український дубляж. URL: https://uakino.club/filmy/genre_comedy/1303-dvchina-bez-kompleksv.html

Information about the authors:

Kuzan Halyna Stepanivna,

PhD (Philology),

Associate Professor

Institute of the Humanities and Social Sciences

of Polytechnic National University

55, Stepan Bandera str., Lviv, Ukraine, 79013

Kosenko Anna Volodymyrivna,

Associate Professor at the Department of Communicative

Linguistics and Translation

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

2, Kotsiubynskyi str., Chernivtsi, 58002, Ukraine

Onishchuk Iryna Volodymyrivna,

Methodist

Separate structural subdivision "Ternopil Professional College"

of Ternopil Ivan Puluj National Technical University

7, Tarnavsky str., Ternopil, 46024, Ukraine

СИСТЕМА ФОРМУВАННЯ ДУХОВНИХ ЦІННОСТЕЙ СТУДЕНТІВ УНІВЕРСИТЕТУ

Лаппо В. В.

ВСТУП

Докорінні перетворення в Україні, глобалізаційні виклики, орієнтація на створення спільного Європейського простору вимагають суттєвих змін у системі вищої освіти, зокрема створення такого освітнього середовища, що забезпечить виховання особистості, якій властиві духовні цінності та високий рівень культури. За сучасних умов студентська молодь є головним суб'єктом реформування та інноваційного розвитку вищої освіти і суспільства загалом, тому проблема становлення духовних цінностей студентів набуває високої актуальності.

Методологічне підґрунтя духовного становлення і розвитку особистості в умовах реформування освіти визначено у дослідженнях І. Беха, О. Вишневецького, В. Жуковського, І. Зязюна, В. Кременя, Т. Потапчук, О. Сухомлинської, В. Тернопільської, Г. Шевченко.

Проте питання духовних цінностей особистості не знайшло на даний час достатнього розкриття в контексті педагогіки, що зумовлює доцільність обґрунтування проблеми формування духовних цінностей студентської молоді у освітньому процесі університетів. Потребують уточнення провідна категорія дослідження, необхідне визначення змісту та структури феномену «духовні цінності студентської молоді» у педагогічному ракурсі.

Мета дослідження: на основі теоретичного аналізу наукових джерел та педагогічної практики здійснити цілісне обґрунтування проблеми формування духовних цінностей студентської молоді в освітньому процесі університетів (відповідальність, толерантність, милосердя, гідність, самодостатність), розробити й апробувати структурно-функціональну модель аналізованого процесу.

На різних етапах наукового пошуку використано такі методи дослідження:

теоретичні – аналіз філософської, психологічної, педагогічної літератури, порівняння, класифікація, узагальнення для з'ясування змісту базових понять дослідження, зокрема уточнення сутності поняття «духовні цінності студентської молоді»; порівняльно-

історичний метод – для інтерпретації духовних цінностей в історико-педагогічній ретроспективі; теоретичне моделювання, узагальнення та систематизація для концептуалізації основних положень дослідження;

емпіричні – опитування (інтерв'ю, анкетування, тестування) студентів для визначення рівня сформованості структурних компонентів духовних цінностей; включене та опосередковане спостереження для збору емпіричного матеріалу; експертне опитування викладачів; вивчення навчально-методичної документації; педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний та контрольний етапи) для вивчення стану досліджуваної проблеми, перевірки ефективності розробленої структурно-функціональної моделі формування духовних цінностей у студентів закладу вищої освіти; верифікація отриманої інформації через зіставлення матеріалів дослідження.

1. Теоретико-методологічні засади проблеми формування духовних цінностей студентської молоді

Методологічну основу дослідження становлять філософські вчення про природу цінностей, їх зв'язок із культурними факторами та потребами, інтересами особистості; філософські ідеї про взаємозумовленість соціальних явищ і педагогічної дійсності, про необхідність їх вивчення в конкретно-історичних умовах; наукові положення про загальну культуру як рівень розвитку суспільства; ідеї діалектичного розвитку особистості внаслідок залучення до різноманітних видів діяльності; філософські, психологічні, соціально-педагогічні положення про розвиток особистості в соціальному середовищі, про соціальну зумовленість процесів формування свідомості й поведінки; концептуальні ідеї теорії всебічного розвитку цілісної особистості в освітньому процесі; положення системного, аксіологічного, полісуб'єктного підходів до організації освітнього процесу з метою формування духовних цінностей студентів університетів¹.

Теоретична основа дослідження охоплює теорії та концепції щодо: загальних закономірностей розвитку особистості (В. Андрущенко, І. Бех); психолого-педагогічні теорії стосовно особистості та її зміни в онтогенезі (Г. Костюк); самодeterminації, самоактуалізації особистості як активного суб'єкта поведінки, творця власного життя (Р. Роменець, В. Татенко, А. Маслоу, К. Роджерс, Е. Фромм); становлення загальної культури особистості (І. Василенко, А. Гелен, М. Коган, М. Коул, К. Нельсон); природи становлення ціннісної сфери особистості

¹ Кримський С.Б. Заклики духовності ХХІ століття: монографія. Київ : вид. дім «КМ Академія», 2019. 334 с.

(З. Карпенко, М. Рокич, В. Франкл); особистісного зростання людини в процесі комунікативної взаємодії (І. Бех, Г. Костюк); особистісно орієнтованого підходу у вихованні (І. Бех); гуманістичного виховання (В. Сухомлинський, К. Роджерс); системного підходу до виховання (М. Красовицький).

Вивчення філософських джерел засвідчило, що на сучасному етапі поняття «цінності» трактується як орієнтири діяльності особистості, яка реалізує їх на практиці (В. Віндельбанд, М. Гартман, Г. Гегель, І. Кант, Р. Лотце, Г. Ріккерт, М. Шелер). Сутність цінностей полягає в їх значущості для особистості. Цінності виявляються в суб'єкт-суб'єктних та міжкультурних взаєминах, скеровують, орієнтують, регулюють стосунки людей (О. Дробницький, М. Каган, К. Клакхон, О. Корнієнко, Т. Парсонс).

На підставі аналізу досліджень вітчизняних і зарубіжних учених (В. Гаврилюк, В. Дильтей, Н. Наумова, М. Рокич) з'ясовано, що сфера особистісних цінностей визначає життєві орієнтації особистості та є найважливішим регулятором її поведінки. У цінностях фіксується особлива значущість певних предметів (матеріальних чи ідеальних) для конкретної людини. Ціннісні орієнтації є найважливішим регульовальним і детермінуючим фактором мотивації особистості. У сучасній психологічній науці ціннісні орієнтації – це вибіркова, відносно стійка система спрямованості інтересів і потреб особистості, націлена на певний аспект соціальних цінностей. Детермінантами ціннісних орієнтацій виступають матеріальні умови життєдіяльності, а також індивідуально-типові риси, нахили і здібності людини.

Спрямованість особистості на певні цінності становить її ціннісні орієнтації. Система цінностей відіграє провідну роль у процесі розвитку особистості, є основою для забезпечення її стабільності, визначеності й передбачуваності вчинків та поведінки загалом, а також допомагає адаптуватися до певних змін у житті.

Поняття «духовність» представлено у філософії як цілісність, гармонійність, єдність людини із собою, іншими людьми, природою, суспільством, вищими силами. Духовність є специфічною моральною категорією, що характеризує мотивацію і сенс поведінки особистості (А. Адлер, С. Кримський).

У працях вітчизняних і закордонних психологів (М. Боришевського, О. Климишин, А. Маслоу, В. Москальця, Е. Помиткіна, М. Савчина) поняття «духовність» вживається для позначення світоглядних орієнтирів поведінки особистості. Учені доводять, що саме духовності властиві такі якості особистості, які підносять її над власними фізіологічними потребами. Водночас духовність розглядається як продукт і визначальне підґрунтя культури.

Сучасні науковці у сфері педагогіки (О. Вишневський, В. Жуковський, І. Зязюн, В. Караковський, В. Кремень, Т. Потапчук, О. Сухомлинська, Г. Шевченко) розкривають зміст духовності як суттєвої особистісної якості людини та зосереджують увагу на морально-етичних настановах, які мають абсолютний характер, універсальне значення й виступають основними категоріями духовності.

На важливості духовності як фундаментального надбання людини, у якому акумульовано всю людську культуру, наголошує І. Бех. Саме в царині культури (науки, мистецтва, релігії, моралі, права) створюються цінності, які привласнює особистість у процесі свого розвитку. Активно долучаючись до світу культури, вона й набуває духовності як вищого вияву людяності. Як вважає учений, духовність не приписується індивідові ззовні, вона виростає зсередини разом із особистісним «Я» людини, а часто навіть випереджає його формування і виражається лише в суспільно значущих прагненнях.

Духовні цінності, за І. Бехом, це безумовне високосмислове утворення, за допомогою якого формується «Я» духовне, і яке втілюється у відповідних вчинках, поведінці, спілкуванні, діяльності².

Ретроспективний аналіз стану опрацювання проблеми духовних цінностей у вітчизняній педагогічній науці засвідчив, що вчені О. Духнович, І. Огієнко, С. Русова, Г. Сковорода, М. Стельмахович, В. Сухомлинський, К. Ушинський, Я. Чепіга розглядали лише окремі складові цього феномену. Зокрема, виховання високодуховної особистості означало формування і розвиток гідності, честі, шляхетності, поваги, доброзичливості, почуття обов'язку перед батьківщиною, чуттєвого ставлення до світу³.

Методологічні підходи до вивчення проблеми формування духовних цінностей особистості: системний, аксіологічний, полісуб'єктний. Зокрема, полісуб'єктний підхід передбачає, що сутність особистості є значно більш різнобічною і складною, ніж процес діяльності, до якої її залучено; особистість розглядається як носій активного, творчого потенціалу, здатний свідомо планувати й організовувати власну діяльність на основі духовних цінностей.

Основні принципи формування духовних цінностей особистості студента у освітньому процесі закладу вищої освіти: цілеспрямоване створення емоційно збагачених виховних ситуацій; особистісно-розвивальне спілкування; використання співпереживання; система-

² Бех І.Д. Виховання особистості: у 2 кн. Кн. 1 : Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. Київ : Либідь, 2020. 280 с.

³ Духовні цінності українського народу / за ред. С.М. Возняка. Івано-Франківськ : Плай, 2017. 156 с.

тичний аналіз студентами власних і чужих учинків; проблемна форми подання навчального змісту.

Система духовних цінностей, інтеріоризація яких сприяє духовному вдосконаленню особистості студента охоплює: відповідальність, толерантність, милосердя, гідність, самодостатність.

На підставі здійсненого теоретичного аналізу уточнено зміст поняття «духовні цінності студентської молоді» як інтегральне особистісне утворення, спрямоване на інших людей (відповідальність, толерантність, милосердя) та на себе (гідність, самодостатність), що робить поведінку конструктивною та забезпечує можливість здійснення суб'єкт-суб'єктної взаємодії, адаптацію та самореалізацію особистості.

2. Емпіричний аналіз сучасної практики формування духовних цінностей студентської молоді у освітньому процесі закладах вищої освіти

Змістова структура феномену духовних цінностей особистості представлена взаємопов'язаними і взаємозумовленими компонентами: 1) когнітивним, який охоплює знання про сутність і зміст духовних цінностей особистості, відповідні моделі соціальної поведінки; 2) емоційно-ціннісним, котрий визначається почуттями, переживаннями, що відображають ставлення студентів до духовних цінностей як особистісних надбань; 3) праксичним, що проявляється у здатності особистості до практичних діянь (вчинків) на основі духовних цінностей.

З'ясовано, що студентський вік є оптимальним для розвитку ціннісно-сміслових структур свідомості особистості й характеризується як завершальний етап підготовки до самостійної професійної діяльності.

Вияв студентами духовних цінностей синтезує можливості вибору різноманітних варіантів поведінки, способів діяльності, які є адекватними щодо конкретних взаємин і тих умов, за яких вони реалізуються. У кожному випадку, вибираючи поведінку або різновид діяльності, студент мусить встановлювати нові зв'язки з іншими людьми, тому будь-який змістовний акт вибору, яким би індивідуальним він не здавався, є одночасно моментом функціонування спільності, до якої він залучений, показником його потреби у спілкуванні і взаємодії. Саме тому взаємостосунки, комунікацію не можна нав'язати ззовні. Потрібно, щоб вони народжувалися й розвивалися як результат активності самої особистості, яка усвідомила необхідність і відповідальність за їх удосконалення.

Духовні цінності студентів виступають їх ціннісними орієнтирами, виявляються у взаємостунках з оточуючими, здатності діяти відповідно до соціально прийнятих норм поведінки. Вони відображають ставлення до себе, інших людей, навколишнього світу.

Відповідно до структури феномену визначено та обґрунтовано критерії й показники сформованості духовних цінностей студентів університетів, виділено чотири рівні їх сформованості: високий, достатній, середній, низький.

Критерієм когнітивного компоненту виступає знання про духовні цінності, глибина їх осмислення та усвідомлення доцільності оволодіння ними (показники: розуміння сутності духовних цінностей особистості (відповідальність, толерантність, милосердя, гідність, самодостатність), механізмів їх прояву та усвідомлення необхідності їх виявлення в щоденній життєдіяльності; знання моральних норм, правил, моделей поведінки, прийнятих у соціумі, та усвідомлення доцільності їх дотримання; володіння системою знань про комунікативні властивості особистості, засоби і механізми взаємодії).

Критерієм емоційно-ціннісного компоненту визначено значущість для особистості духовних цінностей як основи поведінки, діяльності та спілкування (показники: ціннісне ставлення до правил, моделей поведінки, прийнятих у соціумі; емоційно-позитивне ставлення до себе, одногрупників, інших людей, навколишньої дійсності; гуманістична установка на взаємодію; розвинута емпатія; емоційна саморегуляція).

Критерієм практичного компоненту виступає здатність особистості діяти на основі духовних цінностей (показники: свідомо регульована поведінка, діяльність, спілкування на основі морально-духовних норм; ціннісний характер суб'єкт-суб'єктної взаємодії, готовність до соціально значущої активності).

В основу визначення рівнів сформованості духовних цінностей студентів покладено міру розвитку усіх структурних компонентів цього феномену за визначеними критеріями та показниками.

Високий рівень сформованості духовних цінностей студентської молоді характеризується знаннями про сутність духовних цінностей, їх повним осмисленням та усвідомленням доцільності оволодіння ними. Духовні цінності (відповідальність, толерантність, милосердя, гідність, самодостатність) є для студента особистісним надбанням, основою поведінки, діяльності та спілкування; такому студенту властива гуманістична установка на взаємодію, емоційно-позитивне ставлення до себе, одногрупників, інших людей, навколишньої дійсності.

Достатній рівень сформованості духовних цінностей визначається глибокими увлеченнями студента про норми, цінності, моделі поведінки,

прийняті в соціумі, та усвідомленням необхідності їх дотримання в повсякденних взаєминах. Духовні цінності є для студента особистісним надбанням. Для студентів цього рівня характерні прояви соціально цінної мотивації у взаємодії з іншими людьми, хоча іноді їх поведінка мотивована бажанням завоювати добре ставлення до себе, прагненням уникнути неприємної ситуації. Часто таким студентам притаманна непослідовність у словах і діях.

Середній рівень сформованості є рівнем фрагментарних знань особистості про духовні цінності. Вони не глибоко усвідомлені та не мають особистісного сенсу. Духовні цінності не є достатньою мірою значущими для студента, відтак його поведінка зазвичай зумовлена ситуацією – залежно від вимог, інтересів, потреб і під впливом важливих для нього людей. Він не завжди може регулювати свої емоції, почуття, дії, вчинки. Студент усвідомлює необхідність дотримання моральних норм, моделей поведінки, прийнятих у соціумі, але не завжди готовий реалізувати їх у різних життєвих обставинах. Вирізняється пасивністю щодо протистояння проявам негативної поведінки з боку інших. Навички саморегуляції розвинуті недостатньо.

Для низького рівня сформованості духовних цінностей характерні неповні знання про сутність духовних цінностей, норми, правила поведінки, прийняті в соціумі. Ці знання позбавлені системності і здебільшого не знаходять вияву у поведінці. Духовні цінності не є значущими для студента, він не розуміє важливості дотримання моральних норм у взаєминах з іншими людьми. Представники цього рівня не усвідомлюють цінності іншої людини, не поважають людської гідності, не проявляють у відносинах з іншими людьми відповідальності, толерантності, милосердя.

Констатувальний етап дослідно-експериментальної роботи охопив 974 студентів, 168 викладачів Буковинського державного медичного університету Інституту управління природними ресурсами Закладу вищої освіти «Університет економіки та права «КРОК»», Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, Ужгородського національного університету. До складу експериментальної групи (ЕГ) входило 479 студентів, до контрольної групи (КГ) – 495 студентів.

Для визначення рівнів сформованості духовних цінностей студентської молоді було використано комплекс методів та діагностичних методик, зокрема: метод спостереження за поведінкою студентів у взаємостосунках в освітньому процесі закладу вищої освіти під час спільної діяльності; метод узагальнення незалежних характеристик, за допомогою якого з'ясовано рівень сформованості певних ознак, рис, поведінкових характеристик студентів за оцінками, які їм давали викладачі, однокласники, а також самі студенти; анкетування, інтерв'ювання, тестування (за опитувальниками «Діагностика емпатії» І. Юсупова, «Орієнтаційна анкета» Б. Басса, тест КОЗ («Комунікативні й організаторські здібності» В. Синявського, Б. Федоришина)), бесіди з метою виявлення розуміння сутності поняття «духовні цінності», його основних ознак, механізмів прояву у взаєминах, спілкуванні з іншими. У процесі діагностування рівнів сформованості духовних цінностей студентської молоді поряд із даними, отриманими за допомогою стандартних і модифікованих методик, враховувалися експертні оцінки викладачів, кураторів академічних груп.

Аналіз результатів констатувального етапу експерименту засвідчив, що високий рівень сформованості духовних цінностей властивий 8,6% респондентів ЕГ та 8,7% респондентів КГ; достатній рівень зафіксовано у 15,3% учасників ЕГ та 16,3% студентської молоді КГ; середній рівень сформованості духовних цінностей притаманний 37,3% учасників ЕГ та 36,0% – КГ; низький рівень – 38,8% – студентам ЕГ та 40,0% – КГ. Таким чином, результати констатувального етапу експерименту виявили недостатній рівень сформованості у студентів духовних цінностей.

Результати констатувального експерименту засвідчили недостатній рівень духовної спрямованості освітнього процесу університетів, відсутність відповідного програмного забезпечення, брак уваги до духовного розвитку студентської молоді.

Вивчення стану навчально-виховної роботи закладу вищої освіти засвідчило значні недоліки в її проведенні: більшість викладачів не діагностують та не враховують рівень вихованості студентів, їх індивідуальних особливостей; досить часто вони акцентують свою увагу на отриманні формальних показників роботи, а не на формуванні у студентів духовних цінностей, розвитку потреби в адекватному самовираженні, самоствердженні, розкритті їхньої індивідуальності, творчого потенціалу в навчальній, суспільній діяльності; спостерігається надмірне захоплення викладачів, кураторів організаційними питаннями, а не розвитком самодіяльності й ініціативи юнаків та дівчат. Взаємодія викладача, куратора і студентів будується,

здебільшого, за об'єктним типом, а не на основі співробітництва і співтворчості.

Виявлений стан сформованості духовних цінностей студентів підтвердив необхідність розроблення структурно-функціональної моделі формування духовних цінностей студентської молоді у університеті, визначення та обґрунтування педагогічних умов, що забезпечуватимуть духовне вдосконалення особистості.

3. Моделювання й експериментальна перевірка ефективності процесу формування духовних цінностей студентської молоді в освітньому процесі закладу вищої освіти

Поєднання гуманітарної підготовки з професійною кваліфікацією майбутніх спеціалістів є однією з найактуальніших проблем діяльності університетів. Зокрема, наявність гуманітарної складової освіти сприяє реалізації особистості в соціумі, формуванню в неї духовних цінностей. Основні ознаки гуманітаризації освітнього процесу університетів як передумови формування духовних цінностей студентської молоді: підвищення ролі гуманітарних наук; максимальне наближення гуманітарних навчальних дисциплін до професійних потреб майбутніх фахівців; створення умов для розвитку творчих здібностей студентів у різних видах діяльності; формування загальнолюдської, духовної, професійної культури, вміння спілкуватися, відстоювати свої погляди і думки на засадах духовно-моральних цінностей; залучення студентів до різних видів суспільно значущої (зокрема доброчинної) діяльності. Водночас гуманітаризація передбачає таку технологію навчання, у якій усі педагогічні процеси спрямовані на диференційований розвиток і саморозвиток особистості, максимальне наближення кожної гуманітарної дисципліни до потреб особистості, передусім духовних, формування системи морально-правових відносин, моральної культури, оптимальне поєднання загальнолюдських і національних цінностей.

Проаналізовано зміст навчальних дисциплін суспільно-гуманітарного циклу («Філософія», «Історія української культури», «Культурологія», «Етика й естетика») і професійно-педагогічного циклу («Загальна педагогіка», «Історія педагогіки», «Педагогічна майстерність», «Теорія і методика виховання») з метою виявлення їх потенційних можливостей щодо формування духовних цінностей студентської молоді. Потенціал навчальних дисциплін зазначеного циклу зумовлений особливостями їх змісту, що являє собою сукупність теорій, положень, норм, знань із галузей, що безпосередньо пов'язані з духовним і соціальним життям людини й людських спільнот, створюють умови для всебічного, гармонійного розкриття духовного та

творчого потенціалу особистості, а саме: освіта, виховання, наука, культура, мораль, релігія, свобода, права і обов'язки людини, інформаційний простір, соціальна активність, праця, благодійність та ін. Водночас встановлено факт недостатнього висвітлення в проаналізованих програмах питань духовності, духовних цінностей, духовного становлення і розвитку особистості.

Зроблено висновок про актуальність використання потенціалу дисциплін професійно-педагогічного циклу («Загальна педагогіка», «Історія педагогіки», «Педагогічна майстерність», «Теорія і методика виховання») у процесі формування духовних цінностей студентів, що зумовлений особливостями викладання кожної з них, яке передбачає реалізацію низки виховних цілей: утвердження професійної гідності і відповідальності, розвиток здатності до вирішення виробничих питань з позиції духовності, опанування навичок професійної комунікації на засадах доброзичливості і толерантності, сприяння фаховому самовдосконаленню як складнику особистісного зростання тощо.

Позааудиторна діяльність визначена як система взаємопов'язаної діяльності суб'єктів освітнього процесу, що є невід'ємною частиною професійної підготовки і здійснюється поза розкладом навчальних занять. Позааудиторна діяльність поєднує в собі мету, завдання, зміст, форми і методи виховання, спрямовані на формування всебічно розвиненої духовної особистості з високим рівнем професійної культури.

Потенціал позааудиторної діяльності щодо формування духовних цінностей студентської молоді може бути реалізований за умови цілеспрямованого комплексного застосування різноманітних форм і методів, спрямованих на вирішення й моделювання професійних завдань та ситуацій, озброєння студентів методами і прийомами управління власним настроєм, самопочуттям і поведінкою, «прогрівання» життєвих ситуацій, які ефективно сприяють формуванню духовних цінностей.

Позааудиторна діяльність реалізується через інститут кураторів, який забезпечує організацію виховного процесу на рівні академічної групи. Куратор покликаний створювати сприятливі умови для згуртування колективу студентів, узгоджувати педагогічні зусилля всіх суб'єктів освітнього процесу щодо формування в молоді системи духовних цінностей та професійної компетентності.

Структура студентського самоврядування забезпечує виховання духовно-моральних якостей, які необхідні для подолання труднощів соціального життя, створює умови для розкриття організаторських здібностей, розвитку почуття відповідальності, сприяє самоактивізації, здійсненню саморегулювання, самоконтролю; відтак,

може стати ефективним засобом формування духовних цінностей студентської молоді.

Вивчення досвіду позааудиторної діяльності закладу вищої освіти засвідчило, що організація виховного процесу не завжди орієнтована на створення умов для саморозвитку, самоідентифікації особистості студента, реалізації його природних задатків і здібностей, формування в нього духовних цінностей.

З метою розв'язання означених проблем створено структурно-функціональну модель формування духовних цінностей студентської молоді в освітньому процесі закладу вищої освіти, розроблену на основі визначених теоретико-методологічних засад та репрезентовану у цільовому, теоретико-методологічному, змістовому, технологічному, результативному блоках. Визначення структурних і функціональних компонентів моделі зумовлено віковими особливостями юнаків і дівчат, специфікою освітнього процесу ЗВО, теоретичними і методичними здобутками сучасної педагогічної науки.

Цільовий блок містить мету й завдання. Мета визначає характер процесу виховання, головні підходи до організації педагогічної діяльності. Мета відповідно декомпонується на низку конкретних завдань: оволодіння студентами знаннями про духовні цінності особистості, механізми їх прояву, розвиток гідності, відповідальності, толерантності, милосердя, самодостатності; цілеспрямована організація суб'єкт-суб'єктної взаємодії, що забезпечує виявлення студентами духовних цінностей; розвиток оптимальних моделей взаємин у системі «викладач – студент» з метою забезпечення сприятливих умов для формування духовних цінностей студентів.

Теоретико-методологічний блок відображає теоретико-методологічні основи побудови процесу формування духовних цінностей студентської молоді в освітньому процесі закладу вищої освіти; містить основні методологічні підходи (системний, аксіологічний, полісуб'єктний), принципи формування духовних цінностей особистості студента (цілеспрямованого створення емоційно збагачених виховних ситуацій; особистісно-розвивального спілкування; використання співпереживання; систематичного аналізу студентами власних і чужих учинків; проблемної форми подання навчального змісту).

Змістовий блок моделі представлено взаємопов'язаними та взаємозумовленими компонентами феномену «духовні цінності особистості»: когнітивним, емоційно-ціннісним, праксичним, що мають бути відображені у змісті освітнього процесу та передбачають знання студентами сутності і змісту духовних цінностей особистості, моделей соціальної поведінки, усвідомлення доцільності їх дотримання;

розвиток почуттів, що відображають ставлення студентів до духовних цінностей як особистісних надбань; здатність особистості до практичних діянь (вчинків) на основі духовних цінностей.

Технологічний блок ґрунтується на педагогічних умовах, що сприяють духовному вдосконаленню студентів (конструювання духовноспрямованого змісту навчання студентів закладу вищої освіти; формування у студентській групі виховного середовища, що активізує інтеріоризацію студентами духовних цінностей; педагогічна підтримка студентів у духовному самовизначенні, вияві духовних цінностей у освітньому процесі закладу вищої освіти) і репрезентується у змістово-методичному забезпеченні формування духовних цінностей студентської молоді в освітньому процесі закладу вищої освіти.

Суттєвими елементами процесу виховання є цілеспрямована організація суб'єкт-суб'єктної взаємодії студентів у різних формах аудиторної та позааудиторної діяльності з метою усвідомлення ними сутності й змісту духовних цінностей, інтеріоризації їх як особистісної цінності, накопичення досвіду виявлення гідності, відповідальності, толерантності, милосердя, самодостатності; організація методичної роботи з викладачами, кураторами для підвищення їх компетентності щодо формування духовних цінностей студентів.

Результативний блок моделі синтезує показники її ефективності, що відображають ступінь досягнення передбачених завдань, а саме – підвищення рівня сформованості духовних цінностей студентів.

Центральним компонентом моделі, на який спрямовано дію всіх визначених взаємопов'язаних блоків, виступає особистість студента, котрій властиві духовні цінності (відповідальність, толерантність, милосердя, гідність, самодостатність).

Важлива відмінність розробленої структурно-функціональної моделі полягає в тому, що її структурні й функціональні компоненти є рухливими і динамічними унаслідок безперервних змін у змісті та характері навчально-виховної діяльності, стрімких трансформацій наукових, технічних і технологічних параметрів сфери професійної діяльності.

Формування духовних цінностей студентів у освітньому процесі закладу вищої освіти було побудовано на основі розробленої структурно-функціональної моделі, визначених та обґрунтованих педагогічних умов її ефективної реалізації. Отже, змістово-методичне забезпечення формування духовних цінностей студентів систематизовано відповідно до педагогічних умов.

Відповідно до першої педагогічної умови, конструювання духовно спрямованого змісту навчання студентів передбачало корегування

навчальних програм та оновлення методичного забезпечення суспільно-гуманітарних дисциплін («Філософія», «Історія української культури», «Культурологія», «Етика і естетика») та дисциплін професійно-педагогічного циклу («Загальна педагогіка», «Історія педагогіки», «Педагогічна майстерність», «Теорія і методика виховання»). Оптимізація пошуково-дослідної діяльності студентів в межах означених дисциплін мала на меті забезпечити сприятливі умови для опанування знань про особливості духовного світу людини, визначення духовних цінностей як феномену особистісного буття, способи їх прояву у суспільному житті. Водночас забезпечувалось формування вмінь і навичок сприйняття інформації духовного змісту, самостійного ознайомлення зі зразками духовної культури, обрання, формулювання і відстоювання власної точки зору у питаннях морального вибору.

З'ясовано, що значний потенціал щодо формування духовних цінностей студентської молоді має розроблений елективний курс «Духовні цінності особистості: шляхи формування», оскільки він створює оптимальні умови для здобуття студентами знань про духовні цінності, інтеріоризації їх як особистісної цінності, накопичення досвіду виявлення гідності, відповідальності, толерантності, милосердя, самодостатності. Змістове наповнення занять з елективного курсу було спрямоване на активне навчання студентів вольової саморегуляції, прийомів самовиховання, ознайомлення з техніками ефективного самопрограмування щодо виявлення духовних цінностей у повсякденному житті та екстремальних ситуаціях.

Програмою курсу передбачено самостійну роботу юнаків і дівчат над особистісним розвитком: індивідуальний тренінг самовиховання; застосування комплексу методів і засобів самоорганізації; опанування вмінь і навичок інтелектуального, емоційного, творчого самозбагачення.

Відповідно до другої педагогічної умови, формування у студентській групі виховного середовища, що активізує інтеріоризацію студентами духовних цінностей відбувалось у різноманітних формах організації освітнього процесу ЗВО. Означені форми систематизовано за такими ознаками: зміст і педагогічна ефективність щодо розвитку когнітивного, емоційно-ціннісного й праксичного компонентів духовних цінностей особистості; теоретичне й практичне значення стосовно формування оптимальних моделей взаємин у системі «викладач, куратор – студент – студентський колектив»; ступінь самостійності та активності студентів; місце та частка застосування в освітньому процесі; часовий інтервал здійснення.

Форми і методи, застосовані у процесі формування духовних цінностей, добирались з огляду на їх соціальну зумовленість і практичну значущість, для забезпечення різноманітних способів взаємодії викладачів і студентів. Провідними формами, за яких утверджувалися і розвивалися духовні цінності студентів, обрано:

- теоретичне навчання (лекція, семінар, елективний курс, конференція тощо);
- комбіноване навчання (самосемінар, співлекція, взаємолекція, тренінг-курс, усний журнал);
- навчально-практичні: година куратора, година спілкування, веб-квест, брейн-ринг, прес-конференція, екскурсія);
- практично-масові (конкурс, свято, вечір запитань і відповідей, КВК, турнір за вподобаннями); проєктна, суспільно корисна (у формі волонтерського руху) діяльність.

Для досягнення ефективності процесу формування духовних цінностей студентів застосовано низку методів, а саме: сократівські бесіди, сюжетно-рольові ігри, ділові ігри, складання індивідуальних програм особистісного зростання, самопрезентація, розроблення та захист творчих проєктів, дискусійні «гойдалки», вирішення індивідуально-ціннісних проблем («кути», «сніжки», «графіті»), вправи, обговорення моральних дилем та ін.

Зокрема, студентську молодь зацікавили години спілкування («У пошуках одвічних цінностей», «Духовні виміри нашого життя», «У милосердя погляд небайдужий»); веб-квести («Толерантна особистість», «Відповідальний вчинок, відповідальна поведінка», «В гідності сила людини», «Милосердя як духовна цінність», «Особистісна самодостатність»); реалізація проєктів («Посади дерево – залиши про себе згадку університету», «Стан охорони здоров'я в нашому місті», «Зробимо світ чистішим», «Турбота» тощо).

В академічних групах, залучених до експерименту, було проведено тренінг-курс, що охоплював серію занять за темами «Духовні цінності особистості», «Сприяння власному духовному вдосконаленню», «Людина починається з добра», «Відповідальність – оберіг життя», «Вчимося бути толерантними» та ін. Під час тренінгу студенти мали нагоду вдосконалити знання про духовні цінності, формувати навички позитивної вербальної й невербальної комунікації, виявляти гідність, відповідальність, милосердя, толерантність у взаєминах, розвивати вміння щиро ділитися своїми почуттями і розуміти почуття інших, усвідомлено сприймати потреби та проблеми інших людей, вирішувати конфліктні ситуації, проявляти активну життєву позицію, навчатися усвідомлювати власні досягнення.

Щодо третьої педагогічної умови, обґрунтовано значущість і зміст педагогічної підтримки як допомогу викладача, куратора академічної групи, спрямовану на формування глибокої внутрішньої мотивації до оволодіння духовними цінностями, самоосвіти, самовиховання, а також на сприяння адаптації до умов реального освітнього процесу університеті.

В індивідуальній підтримці студента щодо вияву духовних цінностей визначено кілька взаємопов'язаних етапів: діагностичний – з'ясування проблем розуміння й прояву духовних цінностей у взаєминах; пошуковий – спільний пошук причин і способів розв'язання проблем виявлення духовних цінностей у відносинах; проєктувальний – проєктування змін та налагодження взаємин з метою наближення до вирішення проблеми; діяльнісний – взаємодія викладача та студента у побудові власного алгоритму вияву духовних цінностей; рефлексивний – аналіз спільної діяльності щодо вирішення проблеми, обговорення отриманих результатів, способів уникнення подібних проблем у майбутньому.

До основних принципів забезпечення педагогічної підтримки щодо формування духовних цінностей студентів відносимо такі: їх згода на допомогу й підтримку, орієнтація на здатність студентів до самостійного вибору вияву вчинку-гідності, вчинку-толерантності, вчинку-відповідальності, вчинку-милосердя у взаєминах. Доведено, що педагогічна підтримка студентів у процесі формування духовних цінностей повинна мати системний характер, оптимізувати спілкування, підвищувати рівень особистісного розвитку викладача, а також передбачати можливість вияву індивідуального стилю спілкування, гнучкий і творчий підхід до вирішення проблем виховної взаємодії, прагнення суб'єктів до саморозвитку.

Встановлено, що ефективність процесу формування духовних цінностей значною мірою залежить від особистісних та професійних якостей викладача, куратора. Саме тому частиною експериментальної роботи було визначено організацію спеціального навчання викладачів. Робота з викладачами передбачала вирішення таких завдань: забезпечення усвідомлення педагогами необхідності реалізації суб'єкт-суб'єктної взаємодії в освітньому процесі; розширення кола знань викладачів про сутність духовних цінностей особистості, форми, методи формування та способи діагностики духовних цінностей у студентів; проєктування і реалізація виховної діяльності з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей юнаків і дівчат. Навчання викладачів передбачало впровадження в систему роботи університету методичного семінару-практикуму «Духовні цінності

особистості: сутність, зміст та особливості формування». Структура занять методичного семінару-практикуму охопила такі форми роботи: лекції-діалоги, семінари, дискусії, розв'язання педагогічних завдань, обмін досвідом, тренінг педагогічної рефлексії, обговорення результатів діагностування студентів.

На підсумковому етапі дослідження (після завершення формувального етапу експерименту) було проведено контрольний експеримент для визначення динаміки рівнів сформованості духовних цінностей студентів у контрольній і експериментальній групах.

Оцінка результатів експериментальної роботи здійснювалася на основі кількісного та якісного аналізу змін у рівнях сформованості духовних цінностей студентів (метод λ -критерій Колмогорова-Смирнова, Φ^* -кутове перетворення Фішера), порівняльного аналізу показників у експериментальних і контрольних групах (метод рангової кореляції Спірмена).

Аналіз результатів дослідження засвідчив факт суттєвого скорочення кількості студентів з низьким рівнем сформованості когнітивного компоненту духовних цінностей в ЕГ (на початку експерименту – 39,2%, наприкінці – 7,2%). У КГ динаміка цих процесів виявилась менш помітною, оскільки після завершення експерименту чисельність студентів з низьким рівнем когнітивного компоненту становила 28,4% (до експерименту – 31,2%). У 21,7% студентів ЕГ і 33,3% КГ констатовано середній рівень сформованості знань про духовні цінності і механізми їх вияву (проти 35,4% респондентів ЕГ і 33,2% КГ на початку експерименту). Отже, в експериментальній групі виявлено більш суттєву динаміку, ніж у контрольній групі.

Рівень сформованості емоційно-ціннісного компоненту духовних цінностей студентів, за результатами формувального етапу експерименту, зазнав позитивних змін. Виявлено збільшення кількості респондентів ЕГ, для яких характерна спрямованість на взаємодію, підтримку позитивних взаємин (з 19,2% до 48,5%), у КГ цей показник збільшився лише на 0,8%. Спостерігалася тенденція до збільшення кількості студентів ЕГ зі спрямованістю на ділову співпрацю (34,6% – після завершення експерименту, 10,2% – на його початку). Спрямованість на себе діагностували в 16,9% студентів ЕГ – після завершення експерименту та 41,2% – на початку експерименту. Результати контрольного зрізу засвідчили, що в КГ суттєвих змін не відбулось.

На етапі контрольного зрізу проаналізовано рівень сформованості практичного компоненту духовних цінностей студентів. Результати дослідження засвідчили, що в ЕГ знизилася чисельність респондентів,

які виявляють духовні цінності ситуативно (середній рівень сформованості): 40,7% – на початку експерименту, 16,9% – після його завершення. У 40,1% студентів ЕГ та 29,3% КГ зафіксовано вияв духовних цінностей у більшості випадків (достатній рівень сформованості), що на 10,4% більше, ніж на констатувальному етапі експериментального дослідження. У КГ відбулося зростання лише на 0,8%. В ЕГ у 34,9% студентів встановлено постійний вияв духовних цінностей (високий рівень сформованості) – на противагу 8,3% (на початку експерименту). Водночас зафіксовано зменшення показників низького рівня сформованості практичного компоненту духовних цінностей в ЕГ на 4,9%, у КГ – тільки на 1,9%.

Узагальнення показників сформованості духовних цінностей учасників ЕГ та КГ після завершення формувального етапу експерименту демонструє позитивну динаміку: високий рівень сформованості духовних цінностей властивий 32,8% респондентів ЕГ та 10,6% студентів КГ; достатній рівень зафіксовано у 39,9% учасників ЕГ та 17,4% студентської молоді КГ; середній рівень притаманний 20,1% студентам ЕГ та 35,6% – КГ; низький рівень – 7,2% респондентів ЕГ та 36,4% – КГ.

Характеристику рівнів сформованості духовних цінностей студентів до та після завершення формувального етапу експерименту подано у таблиці 1.

Таблиця 1

Характеристика рівнів сформованості духовних цінностей студентів до та після формувального етапу експерименту

Рівні	Контрольна група			Експериментальна група		
	до експерименту	після експерименту	динаміка	до експерименту	після експерименту	динаміка
Низький	40,0%	36,4%	-3,6%	38,8%	7,2%	-31,6%
Середній	36,0%	35,6%	-0,4%	37,3%	20,1%	-17,2%
Достатній	16,3%	17,4%	+1,1%	15,3%	39,9%	+24,6%
Високий	8,7%	10,6%	+1,9%	8,6%	32,8%	+24,2%

Показники рівнів сформованості духовних цінностей студентів ЕГ на контрольному етапі дослідження значно перевищують показники КГ, що підтверджує ефективність розробленої структурно-функціональної моделі формування духовних цінностей студентської молоді у освітньому процесі закладу вищої освіти та відповідних педагогічних умов.

ВИСНОВКИ

Здійснено теоретичне узагальнення та наукове вирішення проблеми формування духовних цінностей студентської молоді у освітньому процесі закладу вищої освіти. Результати проведеного дослідження підтвердили правомірність провідних положень гіпотези, засвідчили ефективність розв'язання поставлених завдань і надали підстави для низки висновків.

На основі аналізу наукових джерел у філософії, психології, педагогіці обґрунтовано теоретико-методологічні засади формування духовних цінностей особистості.

Аналіз підходів до визначення сутності поняття «духовні цінності» дав змогу інтерпретувати його як певний ступінь єдності духовно-моральних властивостей індивіда, що виявляються в суб'єкт-суб'єктних та міжкультурних взаєминах, скеровують, орієнтують, регулюють стосунки людей. Вони виступають у гармонійній єдності людини із самою собою, з іншими людьми, природою, суспільством.

Сутність поняття «духовні цінності студентської молоді» як інтегральне особистісне утворення, спрямоване на інших людей (відповідальність, толерантність, милосердя) та на себе (гідність, самодостатність), що робить поведінку конструктивною та забезпечує можливість здійснення суб'єкт-суб'єктної взаємодії, адаптацію та самореалізацію особистості в суспільстві.

Досліджено проблему формування духовних цінностей особистості в історико-педагогічній ретроспективі. Зокрема, з'ясовано, що ця проблема ще не знайшла достатнього розкриття в контексті педагогічної теорії. У працях учених-педагогів акцентовано увагу на характерних ознаках духовних цінностей, з-поміж яких: чуттєве ставлення до світу, вияв гідності, поваги, доброзичливості, толерантності, честі, почуття обов'язку у ставленні до людей і батьківщини. Духовність виявляється, насамперед, у суспільно значущих прагненнях особистості.

Визначено провідні методологічні підходи (системний, аксіологічний, полісуб'єктний) та принципи формування духовних цінностей студентської молоді в освітньому процесі закладу вищої освіти.

Змістова структура феномену духовних цінностей особистості представлена взаємопов'язаними і взаємозумовленими компонентами: 1) когнітивним, який охоплює знання про сутність і зміст духовних цінностей особистості, відповідні моделі соціальної поведінки; 2) емоційно-ціннісним, котрий визначається почуттями, переживаннями, що відображають ставлення студентів до духовних цінностей як особистісних надбань; 3) праксичним, що проявляється у здатності особистості до практичних діянь (вчинків) на основі духовних цінностей.

Студентський вік є оптимальним для розвитку ціннісно-смыслових структур свідомості особистості й характеризується як завершальний етап підготовки до самостійної професійної діяльності. Духовні цінності студентів зумовлюються їх ціннісними орієнтирами, моральними переконаннями, взаємостосунками з оточуючими, здатністю діяти відповідно до соціально прийнятих норм поведінки. Вони відображають ставлення до себе, інших людей, навколишнього світу.

Згідно зі структурою феномену визначено та обґрунтовано критерії й показники сформованості духовних цінностей студентів університетів, виділено чотири рівні їх сформованості: високий, достатній, середній, низький.

Розкрито потенціал суспільно-гуманітарних дисциплін та позааудиторної діяльності у формуванні духовних цінностей студентської молоді.

Потенціал суспільно-гуманітарних навчальних дисциплін зумовлений особливостями змісту, що становить собою сукупність теорій, положень, норм, знань із галузей, що безпосередньо пов'язані з духовним і соціальним життям людини і людських спільнот, створюють умови для всебічного, гармонійного розкриття духовного та творчого потенціалу особистості, а саме: освіта, виховання, наука, культура, мораль, релігія, свобода, права і обов'язки людини, інформаційний простір, соціальна активність, праця, благодійність та ін. Водночас встановлено факт недостатньої висвітлення в проаналізованих програмах питань духовності, духовних цінностей, духовного становлення і розвитку особистості.

За результатами вивчення досвіду позааудиторної діяльності закладу вищої освіти зроблено висновок, що організація виховного процесу не завжди орієнтована на створення умов для саморозвитку, самоідентифікації особистості студента, реалізації його природних задатків і здібностей, формування в нього духовних цінностей. Обґрунтовано, що потенціал позааудиторної діяльності щодо формування духовних цінностей студентської молоді може бути реалізований за цілеспрямованого комплексного застосування різноманітних форм і методів, що передбачають вирішення й моделювання професійних завдань і ситуацій, озброєння студентів методами й прийомами управління власним настроєм, самопочуттям і поведінкою, «програвання» життєвих ситуацій, які ефективно сприяють формуванню духовних цінностей.

Структурно-функціональна модель формування духовних цінностей студентської молоді в освітньому процесі закладу вищої освіти передбачає компоненти, які відображено у цільовому (мета і завдання), теоретико-методологічному (методологічні підходи, принципи),

змістовому (компоненти феномену «духовні цінності особистості»), технологічному (педагогічні умови; форми, методи, засоби формування духовних цінностей студентів), результативному (підвищення рівня сформованості духовних цінностей студентів) блоках.

Визначено та обґрунтовано педагогічні умови ефективності формування духовних цінностей студентської молоді в освітньому процесі закладу вищої освіти (конструювання духовноспрямованого змісту навчання студентів закладу вищої освіти; формування у студентській групі виховного середовища, що активізує інтеріоризацію студентами духовних цінностей; педагогічна підтримка студентів у духовному самовизначенні, вияві духовних цінностей в освітньому процесі закладу вищої освіти).

Конструювання духовно спрямованого змісту навчання студентів передбачає корегування навчальних програм та оновлення методичного забезпечення суспільно-гуманітарних дисциплін. Оптимізація пошуково-дослідної діяльності студентів в межах означених дисциплін має на меті забезпечити сприятливі умови для опанування знань про особливості духовного світу людини, визначення духовних цінностей як феномену особистісного буття, способи їх прояву у суспільному житті.

Значний потенціал у процесі формування духовних цінностей студентської молоді має розроблений елективний курс «Духовні цінності особистості: шляхи формування», оскільки він створює оптимальні умови для здобуття студентами знань про духовні цінності, інтеріоризації їх як особистісної цінності, накопичення досвіду виявлення гідності, відповідальності, толерантності, милосердя, самодостатності. Змістове наповнення занять було спрямоване на активне навчання студентів вольової саморегуляції, прийомів самовиховання, ознайомлення з техніками ефективного самопрограмування щодо виявлення духовних цінностей у повсякденному житті та екстремальних ситуаціях.

Програмою курсу передбачено самостійну роботу юнаків і дівчат над особистісним розвитком: індивідуальний тренінг самовиховання; застосування комплексу методів і засобів самоорганізації; утвердження морально-етичних почуттів, опанування вмінь і навичок інтелектуального, емоційного, творчого самозбагачення.

Формування у студентській групі виховного середовища, що активізує інтеріоризацію студентами духовних цінностей, відбувалось у різноманітних формах організації освітнього процесу ЗВО. Форми і методи, застосовані для формування духовних цінностей, добирались з огляду на їх соціальну зумовленість і практичну значущість; провідними формами освітнього процесу обрано такі: теоретичного навчання;

комбінованого навчання; навчально-практичні; практично-масові; проектна, суспільно корисна (у формі волонтерського руху) діяльність.

Педагогічна підтримка у процесі формування духовних цінностей студентської молоді – це допомога викладача, куратора академічної групи, спрямована на формування глибокої внутрішньої мотивації до формування духовних цінностей, самоосвіти, самовиховання, а також сприяння адаптації до умов реального освітнього процесу в університеті.

Дослідно-експериментальним шляхом перевірено ефективність структурно-функціональної моделі формування духовних цінностей студентської молоді в освітньому процесі закладу вищої освіти та педагогічних умов її ефективної реалізації. Згідно з результатами діагностування рівнів сформованості духовних цінностей у студентів контрольної та експериментальної груп, доведено ефективність зазначеної структурно-функціональної моделі: узагальнення показників сформованості духовних цінностей учасників ЕГ та КГ після завершення формувального етапу експерименту демонструє позитивну динаміку: високий рівень сформованості духовних цінностей властивий 32,8% респондентів ЕГ (динаміка: +24,2%); достатній рівень зафіксовано у 39,9% учасників ЕГ (динаміка: +24,6%); середній рівень притаманний 20,1% учасників ЕГ (динаміка: -17,2%); низький рівень – 7,2% студентам ЕГ (динаміка: -31,6%).

ВИСНОВКИ

Отже, аналіз результатів формувального етапу дослідження довів ефективність визначених теоретико-методичних засад формування духовних цінностей студентської молоді у освітньому процесі закладу вищої освіти, підтвердив педагогічну доцільність і дієвість розробленої структурно-функціональної моделі формування духовних цінностей студентської молоді та педагогічних умов її ефективної реалізації. Проведена експериментальна робота сприяла здобуттю студентами відповідних знань, становленню внутрішньої мотивації, розвитку емоційно-ціннісного та праксичного компонентів феномену, що забезпечило інтеріоризацію духовних цінностей.

Перспективи подальшого дослідження проблеми пов'язані з поглибленим концептуальним аналізом духовних цінностей особистості в сучасних умовах, виявом статевих та індивідуальних відмінностей проявів духовності, особливостей їх формування у студентської молоді. Потреба такого аналізу зумовлює пошук адекватних методів діагностики цього інтегрального утворення в контексті цілісного особистісного розвитку студентів та теоретичне обґрунтування ефективних освітніх технологій з його формування.

АНОТАЦІЯ

Теоретично узагальнено та науково вирішено проблему формування духовних цінностей студентської молоді в освітньому процесі університету. На основі аналізу наукових джерел з філософії, психології, педагогіки обґрунтовано теоретико-методичні засади формування духовних цінностей особистості.

Уточнено сутність поняття «духовні цінності студентської молоді». Окреслено змістову структуру духовних цінностей особистості у взаємозв'язку когнітивного, емоційно-ціннісного, практичного компонентів. Визначено та обґрунтовано критерії й показники, рівні сформованості духовних цінностей студентів університетів.

Розкрито потенціал суспільно-гуманітарних дисциплін та позааудиторної діяльності ЗВО щодо формування духовних цінностей студентської молоді. Розроблено, експериментально перевірено та доведено ефективність структурно-функціональної моделі формування духовних цінностей студентської молоді в освітньому процесі університету та педагогічних умов її ефективної реалізації.

Література

1. Бех І.Д. Виховання особистості: у 2 кн. Кн. 1 : Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. Київ : Либідь, 2020. 280 с.
2. Духовні цінності українського народу / за ред. С.М. Возняка. Івано-Франківськ : Плай, 2017. 156 с.
3. Кримський С.Б. Заклики духовності ХХІ століття: монографія. Київ : вид. дім «КМ Академія», 2019. 334 с.
4. Мартинюк І.О. Особливості духовного розвитку особистості за умов суспільної кризи. *Життєвотворчість особистості: концепція, досвід, проблеми*: наук.-метод. збірник / за ред. І.Г.Єрмакова. Запоріжжя: ХНРБЦ, 2016. С. 293–302.
5. Формування духовної культури учнівської молоді засобами мистецтва: монографія / за ред. Г.П. Шевченко. Луганськ: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2016. 256 с.

Information about the author:

Lappo Violetta Valeriivna,

Doctor of Pedagogical Sciences,

Professor at the Department of Pedagogy and Psychology

Kolomyia Educational Scientific Institute of the Vasyl Stefanyk

Precarpathian National University

8, Lysenka Str., Kolomyia, 78203, Ukraine

РОЗВИТОК НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У НУТРИЦІОЛОГІЇ: ВІД ТРАДИЦІЙНОГО ДО ОЗДОРОВЧОГО ХАРЧУВАННЯ

Сімахіна Г. О., Науменко Н. В.

ВСТУП

Нутриціологія – це наука про харчування здорової і хворої людини, а також про розроблення основ раціонального харчування і методів його організації. З цієї точки зору раціональне харчування – не лише обов'язковий складник комплексного лікування хвороб, а насамперед ефективних засіб їх профілактики. Ще в минулому найбільш яскраві уми людства емпірично виявили такий зв'язок. Так, наприкінці XVIII століття засновник німецького класичного ідеалізму І. Кант у роботі «Суперечка факультетів» писав, що дієта – це мистецтво запобігати хворобам. А наш сучасник, знаменитий письменник-фантаст, всесвітньовідомий учений, популяризатор науки Айзек Азимов сформулював своє бачення ролі харчування наступним чином: «Імовірно, першим серйозним досягненням медицини стало визнання лікарями того факту, що одна з заповуток здоров'я – проста та збалансована дієта»¹.

На сьогодні відомо понад 200 захворювань, у лікуванні яких відповідне харчування відіграє провідну роль. Загалом при лікуванні будь-яких хвороб адекватне харчування є обов'язковим компонентом лікування, чинником захисту організму від побічних дій ліків, прискорення одужання. А нестача у харчових раціонах певних нутрієнтів викликає найбільше захворювань і навіть онкологічні хвороби, які значною мірою є результатом неправильного харчування.

Усі ці особливості харчових продуктів та їхній вплив на організм людини досліджує наука нутриціологія. Сьогодні вона об'єднує різні потоки знань – медицини, харчових технологій, фізіології, гігієни харчування, біохімії, біотехнології.

Наука про харчування постійно розвивається, про що свідчать численні праці як закордонних, так і вітчизняних учених: Р. Аткинса, Дж. Ворд, Д. Джонсона, А. Робертсона, К. Тірадо, В. Ципріяна, В. Корзуна, В. Смоляра та інших. І цей перелік постійно поповнюється новими іменами, у тому числі молодим поколінням науковців.

¹ Asimov, I. Intelligent Man's Guide to Diets and Nutrition. Basic Books, 1995. P. 14.

Кожна людина повинна мати необхідні відомості про харчові сполуки, про їхню роль у життєдіяльності у житті здорової і хворої людини, про те, як правильно скласти власний раціон харчування. Все це формує культуру харчування, яка є невід'ємною складовою загальної культури суспільства.

Важливо зазначити, що на будь-якому етапі розвитку суспільства спостерігається зацікавленість його представників у формуванні та вдосконаленні системи харчування, спочатку на емпіричному, а згодом і на теоретичному рівнях. Завдяки цьому сучасний період наукових досліджень у нутриціології характеризується започаткуванням та інтенсивним розвитком нових наукових напрямів: оздоровчого харчування, нутригеноміки та нутригенетики, здобутки яких дають можливість упритул підійти до персоналізованого харчування.

Мета цієї роботи – узагальнити літературні дані щодо розвитку нових наукових досліджень нутриціології, починаючи від емпіричних уявлень про роль харчових продуктів у функціонуванні живого організму до сучасних наукових постулатів, які вказують на безпосередній зв'язок між структурою та якістю харчування і станом здоров'я людей.

Матеріалами даного дослідження стали наукові публікації зарубіжних і українських учених у провідних періодичних та спеціалізованих виданнях, які стосуються минулого і сучасного стану нутриціології як базової науки про харчування та найбільш тісний органічний зв'язок людини з природою, а також власні умовиводи на основі експериментальних досліджень.

1. Харчування – органічний зв'язок людини з природою.

Наукові постулати класичних і сучасних теорій нутриціології

Людина – це система, що живе у тісній взаємодії з Природою. Незважаючи на істотні особливості створеного нею життєвого середовища, людина продовжує бути невід'ємною частиною космосу, повністю підпорядкованою діючим у ньому законам. Саме в людині жива природа досягла ступеня еволюції, на якому в її існуванні та подальшому розвитку починають набирати панівного значення розум, воля та моральні ідеали. Розум дає людині можливість передбачити наслідки своїх вчинків, а воля – спрямувати їх у напрямі поставленої мети.

На думку М.Г. Холодного, відомого українського ботаніка та мікробіолога, вченого-натураліста ХХ століття, людина перебуває не над Природою, а всередині неї. Вона органічно пов'язана з

Природою всім своїм складним єством і діє на неї не ззовні, а зсередини².

Найбільш тісним, органічним, багатогранним зв'язком людини з природою є харчування. Це та основа, на якій ґрунтується вся її творча діяльність, звідки людина бере все необхідне для нормального функціонування і підтримання належного стану здоров'я, для реалізації себе в житті.

Дослідження нутриціологів³ свідчать про те, що в сучасному суспільстві одне лише традиційне харчування неминуче призводить до тих чи інших видів харчової недостатності. Причини цього загальновідомі – дефіцит білків, нестача вітамінів та інших есенціальних мікронутрієнтів, вживання рафінованої їжі, широке використання різноманітних харчових добавок, що не мають біологічної цінності.

Тому проблема поліпшення структури харчування, якості та безпеки харчових продуктів є сьогодні однією із найважливіших як у межах однієї країни, так і планети Земля в цілому. Разом з тим, накопичений світовий досвід показує, що вирішити цю проблему швидкого корегування структури харчування майже неможливо шляхом простого збільшення обсягів виробництва і розширення асортименту традиційних харчових продуктів.

Пошук альтернативних шляхів розв'язання цього надзвичайно важливого завдання привів учених і практиків до ідеї про необхідність розроблення та реалізації нових, значно досконаліших технологій виробництва харчових продуктів, адекватних за компонентних складом потребам сучасної людини. Це продукти оздоровчого, профілактичного, функціонального призначення⁴.

Протягом тисячоліть змінювались уявлення про те, як правильно харчуватись. Разом з цим завжди існувала мрія про ідеальну їжу, котра містила б лише корисні сполуки та сприяла людині у її вдосконаленні (думки про ідеальну їжу можна виявити уже в класичній грецькій міфології). Особливо актуальною ця мрія стала в нашому столітті, коли людина так часто вступає у конфлікт із природою.

Таким чином, спочатку мрія, а потім наукова ідея про ідеальну їжу та ідеальне харчування набирали все більшої популярності з багатьох причин, гуманістичне, соціальне та наукове знання яких очевидне.

² Холодний М.Г. Вибрані праці. Київ: Наукова думка, 1970. С. 41-42.

³ Дуденко Н.В. Нутриціологія. Харків: Світ книг, 2013. С. 160.

⁴ Сімахіна Г.О., Наumenко Н.В. Індустрія оздоровчих продуктів в Україні: стан та перспективи. *Science and innovation of modern world. Proceedings of the 5th International scientific and practical conference*. Cognum Publishing House. London, United Kingdom. 2023. С. 218.

Проблему ідеальної їжі та ідеального харчування сформулював на початку XX століття великий французький хімік П. Бертло. Він говорив, що створення ідеальної безбаластної їжі, котру можна вводити безпосередньо у кров, обминаючи шлунково-кишковий тракт, – завдання майбутнього століття. Вчений вважав, що пряме (парентеральне) харчування через кров дало б можливість позбавити людину від багатьох обтяжливих вегетативних функцій і зробило б її більш досконалою⁵.

Поняття щодо створення ідеальної їжі на рубежі XX і XXI століття визначились у наукову програму, а проблема ідеальної їжі та ідеального харчування стала однією із головних проблем нашого століття. І в Україні, й за кордоном вона базується на досягненнях усього комплексу фундаментальних біологічних та медичних наук.

З точки зору цієї теорії ідеальна їжа – це їжа, котра містить усі компоненти, необхідні для постійного молекулярного стану і життєдіяльності організму. При цьому в ідеальній їжі мають бути відсутні баластні та шкідливі речовини. Звідси й виникли спроби покращити та збагатити харчові продукти шляхом видалення баласту, токсичних речовин, а також надлишку деяких корисних компонентів.

Ідея ідеальної їжі, цілком скомпонованої з необхідних речовин у їхніх оптимальних пропорціях, у середині XX століття видавалась особливо привабливою. Такий розквіт цієї ідеї було зумовлено багатьма причинами, передусім швидким розвитком багатьох наук, зокрема хімії та біології, а також космонавтики з її потребами в ідеальному харчуванні.

Ідея ідеальної їжі та ідеального харчування в цілому ґрунтується на строгих наукових постулатах. В науковій формі її розвинуто на базі класичної теорії, що отримала назву теорії збалансованого харчування, сформованої під впливом робіт визначних учених, починаючи з Лавуазьє і Гельмгольца⁶.

Головне положення цієї теорії полягає в тому, що харчування – це процес підтримання та врівноваження молекулярного стану організму, тобто процес поповнення тих витрат, які відбуваються в організмі у зв'язку із основним обміном, витратами енергії при роботі, при рості молодого організму тощо. В результаті перетравлювання і поглинання різних харчових сполук з них вилучаються необхідні компоненти. Співвідношення харчових сполук, що надходять в організм у вигляді певного раціону, має бути добре збалансованим. При цьому існує рівновага між кількістю і спектром речовин, що надходять і

⁵ Ідеальне харчування – міф чи реальне меню? URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3659049-kilka-sliv-pro-himiu-izi.html> (дата звернення 07.01.2025)

⁶ Patton, L. Helmholtz's Physiological Psychology. January 2018. P. 97. URL: https://www.researchgate.net/publication/331520490_Helmholtz's_Physiological_Psychology (access date 07.01.2025)

витрачаються. За допомогою спеціальних внутрішніх механізмів така рівновага підтримується дуже точно.

На сучасному етапі знань медицини, біології, фізіології поняття про ідеальну їжу трансформувались у цілком реальне харчування, що поряд із необхідними поживними компонентами містить сполуки, які визначають стан здоров'я людини, її імунітет, здатність до адаптації, а також можливість протистояти різноманітним негативним зовнішнім і внутрішнім чинникам.

Саме тому останнім часом все більшої популярності набувають харчові продукти оздоровчого і профілактичного призначення, збагачені вітамінами, незамінними амінокислотами, мікро- та макроелементами, іншими біологічно активними речовинами (БАР). Завдяки таким продуктам людина може зберегти своє здоров'я, повністю задовольнити фізіологічні потреби в енергії та харчових сполуках, котрі використовуються організмом для побудови клітин, органів і тканин⁷. Таким чином, віковічна мрія людства про ідеальну їжу знайшла своє реальне втілення в оздоровчому харчуванні. І сьогодні таке харчування стало трендом на світовому ринку, і ця тенденція постійно посилюється.

В історії нутриціології виділяють декілька основних і найбільш відомих теорій та концепцій: *класична теорія збалансованого харчування; теорія адекватного харчування; нова теорія збалансованого харчування; концепція оздоровчого харчування*⁸. Кожна з них виникала у відповідь на появу нових потреб суспільного розвитку, зумовлених науково-технічними й соціально-економічними змінами у навколишньому середовищі та суспільстві.

Історія розвитку і становлення сучасної теорії харчування характеризується тривалими дослідженнями, експериментами, що їх проводили учені різних епох і країн.

Формування наукових положень про харчування та роль нутрієнтів у процесах життєдіяльності людини почалась лише в середині XIX ст., а основні засади було сформульовано наприкінці XIX – на початку XX ст. У цей період було обґрунтовано класичну парадигму харчування, яка поєднала в собі значні наукові відкриття – відкриття вітамінів, мінеральних елементів, з'ясування структури білків, жирів, вуглеводів і нуклеїнових кислот; наукові дані, пов'язані з будовою організму людини на клітинному рівні тощо.

Основна сутність класичної парадигми харчування полягає в тому, що вона показала необхідність забезпечити організм людини певними

⁷ Molnar, J., Pal, M. Important Nutritious Features of Atkins Type, Blood Type and Mediterranean Diets. *Ingredients and Additives*. Vol. 9, issue 7. P. 48.

⁸ Попова Н.В., Ковальов С.В. та ін. Тексти лекцій з нутриціології. Харків: Вид-во НФАУ, 2018. 126 с.

нутрієнтами для його нормальної життєдіяльності: білками, жирами, вуглеводами, вітамінами і мінеральними речовинами.

Класична парадигма харчування визначила весь подальший розвиток нутриціології як науки та практики, вперше пов'язавши здоров'я людини з харчуванням і склавши передумови сучасної теорії харчування, в основі якої лежить нерозривна триєдина система «*Людина → харчування → здоров'я*».

Теорія збалансованого харчування узагальнює положення класичної парадигми харчування стосовно потреби організму у різних нутрієнтах та взаємозв'язок між ними. Згідно з цією теорією, для нормальної життєдіяльності організму людини його необхідно забезпечити всіма харчовими сполуками у певних співвідношеннях між ними. У теорії обґрунтовано середні величини збалансованої добової потреби людини (практично здорової) у нутрієнтах. Ці величини залежать від статі, віку, характеру праці, клімату, фізіологічного стану здоров'я, індивідуальних особливостей людини⁹. У хворої людини добову потребу в окремих нутрієнтах необхідно корегувати на основі даних про особливості стану організму в даний період¹⁰.

Отже, норми харчування для різних груп населення, складання харчових раціонів для здорової і хворої людини, розроблення нових харчових продуктів – усе це ґрунтується на вченні про збалансоване харчування.

При оцінюванні норм харчування та складанні раціонів враховують збалансованість окремих компонентів. Так, співвідношення між білками, жирами і вуглеводами для молодих осіб, що займаються розумовою працею, складає 1 : 1,1 : 5.

Теорія збалансованого харчування зберігає своє значення і в наші дні. Вона окреслила особливу роль кожного із основних нутрієнтів в організмі людини, їхній взаємозв'язок у процесах обміну речовин, а також відповідність ферментативних систем біохімічним перетворенням в організмі.

Разом з тим, деякі положення цієї теорії останнім часом переглянуто і уточнено. Це пов'язано передусім з уявленням про «ідеальну» їжу, компоненти якої повністю засвоюються організмом людини, а всі інші (незасвоювані) були названі баластними. На основі цього було зроблено помилковий висновок, що для підвищення якості їжі необхідно видалити з неї всі баластні сполуки (пектинові речовини, харчові волокна тощо) і збагатити есенціальними нутрієнтами.

⁹ Наказ МОЗ України «Про затвердження норм фізіологічних потреб населення України в основних харчових речовинах і енергії» від 03.09.2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1206-17#Text> (дата звернення 07.01.2025)

¹⁰ James, P.T. New concepts of a balanced diet. *World Health*. July-August, 1991. P. 5.

Однак подальші дослідження, пов'язані із споживанням «ідеальної» їжі, вивченням ролі баластних речовин і кишкової мікрофлори в процесах травлення показали, що це положення теорії збалансованого харчування потребує перегляду і корегування.

Було встановлено, що постійне споживання «ідеальної» їжі призводить до метаболічної гіподинамії – зниження активності всіх обмінних процесів. Це явище можна умовно порівняти з м'язовою гіподинамією, що веде до детренованості м'язів.

Тому у 40-х роках минулого століття було сформовано нову теорію харчування, яка включає вчення про збалансоване харчування і разом з тим розширює уявлення про складні процеси в організмі людини з урахуванням новітніх знань про функції баластних речовин та кишкової мікрофлори у фізіології харчування¹¹.

Харчові волокна – це компоненти, які складають структурну основу клітинних стінок і оболонок плодів, зернових культур тощо. Це відходи перероблення зерна на борошно, шліфування рису, вижимки плодів тощо.

За теорією збалансованого харчування, такі компоненти вважались баластними і їх намагались видалити з харчових продуктів¹². І лише теорія адекватного харчування показала їхню надзвичайну важливість для нормального функціонування організму людини, особливо в нинішніх умовах несприятливого екологічного довкілля, забрудненого різноманітними шкідливими сполуками. Саме харчові волокна виводять із живого організму важкі метали, радіонукліди та інші токсичні речовини.

На основі наукових постулатів зазначених теорій харчування можна визначити основні вимоги до оздоровчого харчування¹³:

- достатня кількість харчування. Енергоцінність раціону має відповідати енерговитратам організму;
- якісне повноцінне харчування. У харчовому раціоні має бути достатня кількість усіх харчових речовин, необхідних для здійснення пластичних, енергетичних процесів та регуляції фізіологічних функцій;
- збалансованість. Харчовий раціон має бути збалансованим за вмістом білків, жирів, вуглеводів, вітамінів, мінеральних речовин та харчових волокон;

¹¹ Westerman, B.D. What Is Adequate Nutrition? *The American Journal of Nursing*. 1941. Vol. 41, issue 9. P. 1014.

¹² Yosafzai, M.U.R. Dietary fibers and their effects on health. Research Review. *International Journal of Multidisciplinary*. 2021. Vol. 6, issue 7. P. 36. DOI: <https://doi.org/10.31305/rijm.2021.v06.i07.007>

¹³ Сімахіна Г.О., Науменко Н.В. Харчування як основний чинник збереження стану здоров'я та життєзабезпечення організму людини. *Наукові праці НУХТ*. 2018. Т. 24, № 4. С. 205.

- дотримання режиму харчування. Забезпечення регулярності та оптимального розподілу їжі впродовж дня. Найкраще – 4-5-разове харчування;

- адекватність. Хімічний склад їжі має відповідати не лише індивідуальним потребам (енерговитрати, стать, вік), а й можливостям організму (стан травлення, обмін речовин, стан здоров'я);

- профілактична спрямованість та естетичне задоволення. Нутрієнти повинні забезпечувати захист внутрішнього середовища організму людини від несприятливих екзо- та ендогенних чинників. Їжа повинна мати приємний зовнішній вигляд, смак, аромат;

- безпека харчування. Їжа має бути нешкідливою та безпечною, тобто не містити хвороботворні мікроби, радіонукліди, токсини, важкі метали тощо.

На основі цих вимог автори сформулювали сформулювати концепцію оздоровчого харчування як найбільше досягнення наукових досліджень сучасної нутриціології. З нашої точки зору, концепція оздоровчого харчування – це сукупність поглядів та взаємопов'язаних потоків знань (як нових, так і вже осмислених наукою) щодо єдності усіх різноманітних функцій, які утворюють велику систему *людина – харчування – здоров'я*, і визначають основні напрями, стратегію, тактику створення нових продуктів профілактичної та оздоровчої дії, адекватних потребам людини.

2. Концептуальні засади оздоровчого харчування та їхня практична реалізація

Український ринок оздоровчих продуктів поступово заповнюється не лише імпортними, а й вітчизняними продуктами, до числа яких входять пробіотичні кисломолочні продукти, різноманітні напої, збагачені вітамінами, мінеральними речовинами та розчинними харчовими волокнами. Він також включає хлібобулочні вироби, готові сніданки, кондитерські вироби. З'явилися вітчизняні жирові продукти покращеного жирнокислотного складу за рахунок збагачення їх джерелами поліненасичених жирних кислот, вітамінізовані.

Однак можливість позиціонування перелічених продуктів як «оздоровчих» допустима лише за наявності відповідних нормативних документів, передусім – державного технологічного стандарту. Вони поки що не розроблені. Тому представники кафедри технології оздоровчих продуктів Національного університету харчових технологій узяли на себе ініціативу визначити хоча б базові поняття концепції оздоровчого харчування для використання науковцями, які працюють

у напрямі інтенсивного розвитку в Україні індустрії здорового харчування.

У попередньому розділі ми запропонували варіант формулювання терміна «концепція оздоровчого харчування». Логічним розвитком даної концепції автори вважають наукове обґрунтування і означення критеріїв, за якими харчовий продукт може бути віднесений до категорії оздоровчих. Формування критеріїв здійснювали з урахуванням головного завдання нутриціології – оцінки взаємодії біокомпонентів їжі, їх асиміляції, засвоєння, визначення впливу на стан здоров'я людини.

На сучасному етапі розвитку нутриціології і уявлень про специфіку та призначення оздоровчих продуктів виокремлено чотири таких критерії¹⁴:

Критерій 1. Специфічна особливість оздоровчих продуктів полягає у їхній здатності на молекулярному і клітинному рівнях забезпечити ефективний перебіг усіх метаболічних процесів у живому організмі.

Сьогодні нутриціологи більшості країн світу акцентують особливу увагу на виробництві таких продуктів, які здатні підтримувати стан здоров'я споживачів на належному рівні, а також знижувати ризик цілого ряду захворювань. Виробництво таких продуктів, як уже зазначали, є реалізацією концепції оптимального або здорового харчування (іноді його називають позитивним).

Критерій 2. Доведена наявність у продукті певних біологічно активних речовин у концентраціях достатніх, аби викликати необхідний позитивний ефект дії.

Оздоровчі продукти належать до продуктів масового споживання, мають вид традиційної їжі та призначені для харчування в складі звичайного раціону основних груп населення. Вони містять функціональні інгредієнти, що справляють біологічно значущий позитивний вплив на організм людини у ході обмінних процесів, що відбуваються в ньому.

Тому при створенні оздоровчого продукту один з основних етапів – це обґрунтування вибору тих біологічно активних речовин (функціональних інгредієнтів), які повинні сформувати нові властивості готового продукту, пов'язані з їхньою здатністю справляти певний фізіологічний вплив на ті чи ті органи та системи живого організму.

Критерій 3. Доведена ефективність оздоровчого продукту як сукупність його характеристик або властивостей, котрі знижують ризик розвитку аліментарних захворювань (пов'язаних із неправильним

¹⁴ Сімахіна Г.О., Гуліч М.П. Критерії віднесення харчових продуктів до категорії оздоровчих, функціональних. *Science and innovation of modern world. Proceedings of the 5th International scientific and practical conference*. Cognum Publishing House. London, United Kingdom. 2023. С. 209-216.

харчуванням), поповнюють або запобігають дефіцитові есенціальних біокомпонентів, зберігають і поліпшують стан здоров'я людини.

Критерій 4. Збалансованість складу харчового продукту для уникнення небажаного підвищеного вмісту певних компонентів (або, навпаки, їх нестачі) як основна ознака безпеки продукту.

Характеризуючи критерій безпеки, який обов'язково має враховувати збалансованість за складом харчового продукту, зрозуміло, що оздоровче харчування повинно справляти вплив на ауторегуляторні реакції організму, особливо на нервову й ендокринну регуляцію імунної системи, обмін речовин тощо, а також сприяти підвищенню загальної опірності організму і його адаптаційних резервів. Науково обгрунтовані раціони мають урахувати оптимальні межі фізіологічних коливань будь-якого нутрієнта, оскільки для організму шкідливим є як його нестача, так і надлишок. Наприклад, дефіцит вітамінів призводить до гіповітамінозу, потім до авітамінозу, а значний їхній надлишок – до гіпервітамінозу, що також негативно позначається на стані здоров'я.

Запропоновані критерії свідчать про те, що, порівняно зі звичайними повсякденними продуктами, функціональне харчування максимально корисне для відновлення здоров'я і підтримання його на належному рівні. Воно екологічно безпечне, не привносить в організм шкідливих компонентів. Важливим є те, що ці якості стосуються як продукту в цілому, так і його окремих інгредієнтів.

Здорове харчування не є ліками, але воно допомагає запобігати хворобам, старінню організму у несприятливих екологічних умовах. Більш того, є відомості, що такі продукти мають істотне значення для посилення дії лікарських засобів, забезпечуючи хімічний фон для кінетики та клітинної динаміки ліків, обмінних процесів, виведення продуктів метаболізму і токсичних речовин із організму. У своєму складі ці продукти містять, так би мовити, передліки, котрі, потрапивши в організм, виконують роль ліків.

Сучасна наука припускає, що фізичні, інтелектуальні та духовні сили людини взаємопов'язані на якомусь дуже глибокому рівні. І, можливо, в усіх цих сил одна й та сама основа – здорове харчування. Бо поліпшенні якості навіть звичайної, повсякденної їжі (не кажучи вже про функціональні продукти) неодмінно приводить до покращення дії всіх органів та систем. Отже, відновлення здоров'я починається з фізичного стану, а потім поширюється на всі інші, включаючи інтелект та духовність.

Сучасні здобутки нутриціології, розроблені концептуальні засади оздоровчого харчування дали можливість сформувати комбінований

харчовий раціон, який визначає стан здоров'я людини, ґрунтується на базі її потреб в енергії, білках, жирах, вуглеводах, вітамінах, мінеральних елементах.

Раціон має бути різноманітним, оскільки людина щодня повинна отримувати близько 600 різних компонентів. Рекомендований нами раціон включає традиційні продукти, оздоровчі продукти та натуральні дієтичні добавки. Загальні рекомендації з його формування такі:

- споживання різноманітних харчових продуктів з переважанням продуктів оздоровчого спрямування;
- підтримання ідеальної маси тіла;
- зниження споживання насичених жирів і підвищення частки поліненасичених жирних кислот;
- підвищення споживання вуглеводів (свіжих овочів, ягід, фруктів – не менше 400 г), не менш ніж 25-30 г харчової клітковини;
- зниження споживання солі (4-8 г на добу);
- зниження споживання цукру (30-50 г на добу);
- адекватне надходження в організм вітамінів (передусім вітамінів-антиоксидантів) і мінеральних речовин синергічної дії.

Один із основних викликів перед харчовою промисловістю України – модифікація рецептур традиційних продуктів на оздоровчі і розроблення принципово нового їх покоління. Асортиментна політика в цьому напрямі повинна відповідати світовим тенденціям, які характеризуються стрімким розвитком сегментів новітніх або інноваційних харчових продуктів (novel or innovation foods), готових до вживання страв (ready-to-eat), продуктів, виготовлених за новими технологіями або з нової сировини (novel food) та продуктів спеціального призначення¹⁵.

Саме оздоровчий складник у нових раціонах компенсує дефіцит біокомпонентів, властивий традиційним продуктам, в організмі людини; здійснює захисну роль від несприятливих чинників довкілля на рівні бар'єрних тканин організму (біомембран, стінок судин тощо), поліпшує знезаражувальну функцію печінки, знешкоджує шкідливі мікроорганізми, постачає організм сполуками антиканцерогенної та антиоксидантної дії. Біокомпоненти оздоровчої складової посилюють адаптаційні резерви та психологічну стійкість організму при комбінованому впливі екстремальних чинників довкілля; прискорюють відновлення метаболічних процесів після підвищених фізіологічних та нервово-емоційних навантажень, здійснюють біорегуляторну діяльність.

¹⁵ Голуб Б. Асортимент продуктів спеціального призначення на світовому ринку. *Товари і ринки*. 2006. №1. С. 59.

Зрозуміло, що при формуванні такого раціону необхідно науково обґрунтувати підбір продуктів, компоненти яких діяли б синергічно на рівні засвоєння в шлунково-кишковому тракті, що підвищуватиме їх ефективність і, відповідно, позитивний вплив на функціонування систем організму.

І об'єктивні, і суб'єктивні умови сьогодення свідчать на користь поєднання у раціонах якомога ширшого асортименту харчових продуктів: і тих, що виробляються харчовою промисловістю (традиційні продукти), і тих, що лише започатковують новий сектор ринку (оздоровчі продукти та дієтичні добавки). Екстраполюючи таку ситуацію на національний рівень, стає зрозумілим, що для нашої держави, яка третій рік поспіль перебуває в умовах воєнного стану, вироблення нової стратегії до формування харчових раціонів, передусім для військовослужбовців, є особливо значущим.

3. Нутриціологічне корегування харчових раціонів за допомогою оздоровчих продуктів

Досі питання формування таких комбінованих раціонів не розглядали ні нутриціологія, ні гігієна харчування, ні дієтологія. Лише періодично з'являються рецептури традиційних продуктів, збагачених харчовими волокнами, продуктами перероблення зернових та плодово-овочевих культур тощо, не об'єднаних в одному раціоні.

Тому проблема забезпечення населення України, передусім військовослужбовців, в екстремальних умовах життєдіяльності є сьогодні однією із найактуальніших. Із цих причин вивчення даної теми є важливим напрямом досліджень, у тому числі з точки зору продовольчої безпеки¹⁶.

Американський доктор медицини Дьюк Джонсон висловив науково обґрунтовану тезу: «...макронутрієнти можуть бути отримані організмом у більшості випадків у необхідних кількостях лише за рахунок поповнення раціону відповідними дієтичними добавками, оскільки надходження їх оптимальної кількості лише з традиційними харчовими продуктами неможливе»¹⁷. Це твердження підкреслює доцільність введення до комбінованого харчового раціону для екстремальних умов життєдіяльності натуральних дієтичних добавок різнобічного спрямування.

Відповідно до Закону 771/97 – ВР «Про основні принципи та вимоги до безпеки та якості харчових продуктів (редакція від 16.01.2020)»,

¹⁶ Шевченко О.Ю., Сімахіна Г.О., Шевченко А.О. Оздоровче харчування в контексті продовольчої безпеки в Україні. *Наукові праці НУХТ*. 2020. Т. 26, №6. С. 38.

¹⁷ Johnson, D. *The Optimal Health Revolution*. Manjul Publishing House, 2009. P. 34.

дієтична добавка – це харчовий продукт, що споживається у невеликих кількостях додатково до звичайного харчового раціону, який є концентрованим джерелом поживних речовин, у тому числі білків, жирів, вуглеводів, вітамінів, мінеральних речовин, і виготовлений у вигляді таблеток, капсул, драже, порошків, рідин або в інших формах¹⁸. Це офіційне визначення дозволяє правомірно використовувати дієтичні добавки як істотну складову оздоровчого харчування, в тому числі при формуванні комбінованих раціонів для екстремальних умов життєдіяльності.

Доцільно обговорити детальніше ще один новий складник майбутнього комбінованого раціону. Він, власне, і визначає його профілактичну, лікувальну, функціональну спрямованість – оздоровче харчування. Це принципово нове покоління продуктів на вітчизняному та світовому ринках, і саме ця категорія сьогодні є трендом розвитку харчової промисловості провідних країн світу.

В основі конструювання, виробництва та споживання оздоровчих продуктів має бути концепція оздоровчого харчування. У законодавчих актах її формулювання поки що відсутнє, тому автори цієї статті пропонують таке визначення: «Концепція оздоровчого харчування – це сукупність сучасних поглядів та взаємопов'язаних потоків знань (як нових, так і вже осмислених наукою) щодо єдності усіх різноманітних функцій, які утворюють велику систему людина – харчування – здоров'я, і визначають основні напрями, стратегію, тактику створення нових продуктів профілактичної та оздоровчої дії, адекватних потребам організму людини в конкретних умовах життєдіяльності.

Для практичної реалізації цієї концепції автори статті науково обґрунтували основний напрям інновацій та визначили пріоритетні засади розвитку високоефективних технологій оздоровчих продуктів¹⁹.

На основі наведених міркувань окреслено відомі на сьогодні функції традиційних та оздоровчих продуктів, включаючи дієтичні добавки, що визначаються наявними у їхньому складі біокомпонентами. Зрозуміло, що перелік функціональних властивостей оздоровчих продуктів буде постійно розширюватись, оскільки ця галузь харчової промисловості і медико-біологічні дослідження нової продукції стрімко розвиваються.

¹⁸ Чуешов В.І., Гладух С.В., Сайко І.В., Ляпунова О.О., Січкара А.А., Крутських Т.В., Рубан О.А. Технологія ліків промислового виробництва: підручник для студ. вищих навч. закл. Харків: НФАУ, 2012. С. 22-24.

¹⁹ Simakhina, G., Naumenko, N. Scientific substantiation of innovations and the conceptions of healthy foods resource-effective technology development. *Wissenschaftliche Forschung unter modernen Bedingungen der Instabilität: Innovative Technologie, Verkehrsentwicklung, Architektur und Bauwesen. Monografische Reihe «Europäische Wissenschaft»*. Buch 24. Teil 1. S. 79.

Таблиця 1

Функціональні ефекти нутрієнтів комбінованого харчового раціону

Комбіновані харчові продукти		
Функції продуктів	Традиційні	Оздоровчі, в тому числі дієтичні добавки
	Основні біокомпоненти	
Енергетична	Білки, жири, вуглеводи	Білки, жири, вуглеводи
Пластична	Білки, мінеральні елементи	Білки, мінеральні елементи в органічній формі
Смакова	Ефірні олії, органічні кислоти, цукри, прянощі	Ефірні олії, органічні кислоти, цукри, прянощі
Пристосувально-регуляторна	Ферменти, гормони, білки	Ферменти, гормони, білки
Підвищення біологічної цінності раціону	-	Вітаміни, мінерали в органічній формі, мінерні сполуки
Збалансованість компонентного складу	-	Оптимальне співвідношення білки : жири : вуглеводи, синергізм вітамінів і мінералів
Лікувально-профілактична, антиоксидантна	-	Вітаміни-антиоксиданти, біофлавоноїди, ПНЖК, мінерали в органічній формі
Біорегуляторна, адаптогенна	-	Рослинні біорегулятори, пептидні регулятори тваринного походження, ферменти
Імунорегуляторна	-	Комплекс вітамінів А, С, Е, вітамін D ₃ , цинк, селен, глутатіон, комплекс вітамінів групи В
Реабілітаційна	-	Вітаміни, мінерали в органічній формі, фітоекстракти, апіпродукти
Стресолімітуюча	-	Мінерали в органічній формі, вітаміни групи В, фітоекстракти

Відповідно до даних таблиці 1, за традиційними харчовими продуктами у складі комбінованих раціонів залишаються притаманні їм функції: **енергетична** (забезпечення організму енергією шляхом її виділення в процесі метаболізму вуглеводів, жирів, білків), **пластична** (забезпечення організму пластичними речовинами для побудови клітин, тканин, органів передусім за рахунок надходження білків; для побудови кісткової тканини велике значення має надходження до організму мінеральних речовин), **смакова** (регулювання харчової мотивації за рахунок надходження з їжею ефірних олій, органічних

кислот,прянощів тощо); **приспосувально-регуляторна** (регулювання діяльності систем травлення, виділення, терморегулювання).

Профілактична складова раціону (оздоровчі продукти та дієтичні добавки) забезпечує вирішення ряду першочергових завдань сьогодення. Користуючись даними доказової медицини, можна прогнозувати їхню здатність виявляти такі фізіологічні ефекти:

- компенсувати дефіцит есенціальних нутрієнтів, який виникає під впливом несприятливого зовнішнього середовища, а також за рахунок їх нестачі у складі традиційних харчових продуктів;
- покращити функціональний стан органів та систем організму;
- підвищити захисні функції імунної системи;
- підвищити фізичну витривалість та запобігати вияву хронічної втоми;
- посилити адаптаційні резерви організму, психологічну стійкість в екстремальних ситуаціях;
- забезпечити адекватні фізіологічні та психологічні реакції на стресори, запобігаючи духовній та моральній спустошеності.

Слід відзначити ще один позитивний ефект комбінованого раціону, сутність якого полягає в тому, що для оздоровчих продуктів введено поняття «ефективність» – це узагальнений показник, який характеризує властивості таких продуктів за наступними критеріями²⁰:

- збереження і поліпшення стану здоров'я споживачів при постійному вживанні оздоровчих продуктів;
- зниження ризику аліментарних хвороб;
- запобігання дефіциту основних біологічно активних речовин;
- стійкий позитивний ефект як у профілактиці хвороб, так і їх лікуванні.

Завдяки таким особливостям оздоровчих продуктів їх включення до складу щоденного раціону споживачів є обґрунтованим і доцільним.

Формування комбінованого харчового раціону обґрунтовується також технологічними та економічними чинниками: в нинішній час, та й у найближчі роки, харчова промисловість України неспроможна забезпечити населення винятково категорією оздоровчих продуктів – на сьогодні частка такої продукції у загальному обсязі виробництва становить 5-8%, переважно за рахунок хлібобулочних виробів та молочних продуктів. Тому потрібно віддавати перевагу традиційним продуктам, разом з тим, ставлячи до них вимогу модифікації рецептур за рахунок введення до їхнього складу есенціальних біологічно

²⁰ Cena, H., Calder, P.C. Defining a Healthy Diet: Evidence for the Role of Contemporary Dietary Patterns in Health and Disease. *Nutrients*. 2020. Vol. 12, issue 2. P. 335.

активних речовин, наближаючи таким чином їхні функціональні спроможності до рівня оздоровчих.

Під час компонування раціонів для спецконтингентів, наприклад військовослужбовців у зоні бойових дій, коли складно забезпечити їх свіжими продуктами, гарячими стравами тощо, варто віддати перевагу продуктам з тривалими термінами зберігання. Це можуть бути перші і другі страви на основі сублімованих напівфабрикатів тваринного і рослинного походження²¹, напої з плодоовочевих порошків розпилювального сушіння²², дієтичні добавки різного функціонального спрямування, борошняні, кондитерські вироби тощо.

Такою є ситуація в нутриціології сьогодні. Перспективи розвитку наукових досліджень у цій галузі ще більш вражаючі. Насамперед ідеться про наукові засади принципово нових напрямів у нутриціології – нутригенетики та нутригеноміки. Нутригенетика дуже швидко розвивається і посідає важливе місце у системі знань нутриціології, є істотною частиною персоналізованого харчування. Її мета – створення індивідуалізованих дієт на основі вивчення генетичних особливостей пацієнта, що, як і в разі використання оздоровчого харчування, забезпечувало б оптимальний стан здоров'я і попереджало розвиток різноманітних захворювань²³.

Нутригеноміка – це наука, що вивчає вплив компонентів їжі (нутриєнтів) на стан геному людини, експресію генів, їхню активність. Фахівці з нутригеноміки впевнені, що нутриєнти можуть «вмикати» або «вимикати» конкретні гени, активуючи певні фізіологічні процеси в організмі, сприяючи розвитку чи, навпаки, лікуванню хвороб та патологічних станів²⁴.

Без сумніву, триватимуть теоретичні та експериментальні дослідження в галузі оздоровчого харчування; його здатність підвищувати адаптаційні можливості організму до несприятливих чинників довкілля, до саморегулювання та самовідновлення; ідентифікація основних

²¹ Sokolowska, D., Grotkiewicz, K. Initial treatment, sublimation drying and storage time of sweet pepper crisps: microbiological quality. Part II. *Agricultural Engineering*. 2020. Vol. 24, No 1. P. 70-71.

²² Петрова Ж.О., Снежкін Ю.Ф. Енергоефективні теплотехнології переробки функціональної сировини: монографія. Київ: Наукова думка. 2018. С. 47.

²³ De Caterina, R., Martínez Hernández, J.A., Kohlmeier, M. Principles of nutrigenetics and nutrigenomics: fundamentals of individualized nutrition. London, United Kingdom. 2020.

²⁴ Омельчук С.Т., Велика Н.В., Залеський В.М. Молекулярно-генетичні механізми дії компонентів їжі: потенціал використання нутригенетики, нутригеноміки та інших постгеномних омїкс-технологічних платформ в практиці дієтолога. *Єдине здоров'я та проблеми харчування України*. 2017. №1 (46). С. 3-15. URL: <http://pronut.medved.kiev.ua/index.php/ua/issues/2017/1/item/495-molecular-and-genetic-action-mechanism-of-the-food-components-nutrigenetic-nutrigenomics-and-other-postgenomic-omix-platform-potential-in-dietologists-practice>

нутриєнтів, які здійснюють специфічні оздоровчі впливи на організм; пошук нових природних джерел, у тому числі нетрадиційних, для виробництва оздоровчих продуктів та натуральних дієтичних добавок.

ВИСНОВКИ

Нутриціологічними дослідженнями останніх 10-15 років доведено позитивний вплив принципово нового покоління харчових продуктів – оздоровчих – на нормалізацію функціонування усіх органів та систем організму людини, запобігання виникненню і розвитку аліментарних хвороб, тобто хвороб, пов'язаних із неякісним харчуванням.

На основі цих досліджень у харчовій промисловості виокремилася та інтенсивно розвивається нова галузь – індустрія оздоровчих продуктів. Її своєрідність як науки, так і практики в тому, що метою діяльності і основним критерієм ефективності є соціальний ефект: поліпшення та збереження стану здоров'я, підвищення якості життя наших громадян.

Таким чином, наукові здобутки нутриціології, медицини, біології, фізіології трансформували поняття про ідеальну їжу у цілком реальне харчування – оздоровче, яке, на відміну від традиційних харчових продуктів, відзначається збалансованим складом, високою ефективністю та біологічною цінністю, цілковитою безпекою для споживачів, тобто відповідає усім принципам харчування XXI століття (якість, безпека, ефективність).

У роботі наведено концептуальні засади формування комбінованого харчового раціону з переважанням оздоровчих продуктів та натуральних дієтичних добавок. Він забезпечує організм усіма необхідними біокомпонентами, дає можливість протистояти несприятливим впливам довкілля. Раціон, побудований за таким принципом, є надзвичайно важливим чинником у наш час воєнного стану, особливо для військово-службовців.

Перспективи подальших нутриціологічних досліджень не обмежені. Нові умови життя ставлять нові виклики перед кожною людиною, кожною країною. І, безумовно, перед харчовою промисловістю, яка повинна адекватно реагувати на запити населення і забезпечувати його необхідним харчуванням у необхідних кількостях. Це також є ключовим складником і продовольчої безпеки України.

На особливу увагу заслуговують також дослідження у галузі принципово нових наук – нутригеноміки та нутригенетики, здобутки яких дадуть можливість кожному нутриціологові сформувати персоналізовану дієту для пацієнта. Можна стверджувати, що оздоровче харчування знайде своє належне місце у складі таких дієт.

АНОТАЦІЯ

Головним завданням нутриціології є оцінка взаємодії біокомпонентів їжі, їх асиміляції та засвоювання, а також визначення впливу на організм людини. Саме нутриціологія, її основні концепції та парадигми формують ті завдання, які постають перед сучасною харчовою промисловістю. Одне з них – необхідність створення індустрії здорового харчування, продукція якої повною мірою втілює прадавню мрію людства про їжу, яка одночасно є ліками.

Наведений матеріал дає можливість простежити шлях удосконалення системи харчування, починаючи від емпіричних уявлень про роль харчових продуктів у функціонуванні організму людини до сучасних концепцій нутриціології. Зокрема, концепції оздоровчого харчування, яка є практичним утіленням наукових здобутків нутриціології. Перспективи подальших досліджень нутриціології вбачаються насамперед у розвитку її нових напрямів – нутригенетики та нутригеноміки, на основі використання досягнень яких цілком реальним є перехід до персоналізованого харчування як вершини здобутків нутриціології.

Література

1. Голуб Б. Асортимент продуктів спеціального призначення на світовому ринку. *Товари і ринки*. 2006. № 1. С. 59–65.
2. Дуденко Н.В. Нутриціологія. Харків: Світ книг, 2013. 560 с.
3. Ідеальне харчування – міф чи реальне меню? URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3659049-kilka-sliv-pro-himiu-izi.html>
4. Наказ МОЗ України «Про затвердження норм фізіологічних потреб населення України в основних харчових речовинах і енергії» від 03.09.2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1206-17#Text>
5. Омельчук С.Т., Велика Н.В., Залеський В.М. Молекулярно-генетичні механізми дії компонентів їжі: потенціал використання нутригенетики, нутригеноміки та інших постгеномних омікс-технологічних платформ в практиці дієтолога. Єдине здоров'я та проблеми харчування України. 2017. № 1 (46). С. 3–15.
6. Петрова Ж.О., Снежкін Ю.Ф. Енергоефективні теплотехнології переробки функціональної сировини: монографія. Київ: Наукова думка, 2018. 187 с.
7. Попова Н.В., Ковальов С.В. та ін. Тексти лекцій з нутриціології. Харків: Вид-во НФАУ, 2018. 126 с.
8. Сімахіна Г.О., Гуліч М.П. Критерії віднесення харчових продуктів до категорії оздоровчих, функціональних. *Science and innovation of modern world. Proceedings of the 5th International scientific*

and practical conference. Cognum Publishing House. London, United Kingdom. 2023. С. 209-216.

9. Сімахіна Г.О., Науменко Н.В. Індустрія оздоровчих продуктів в Україні: стан та перспективи. *Science and innovation of modern world. Proceedings of the 5th International scientific and practical conference.* Cognum Publishing House. London, United Kingdom. 2023. С. 217–225.

10. Сімахіна Г.О., Науменко Н.В. Харчування як основний чинник збереження стану здоров'я та життєзабезпечення організму людини. *Наукові праці НУХТ.* 2018. Т. 24, №4. С. 204–214. DOI: <https://doi.org/10.24263/2225-2924-2018-24-4-23>

11. Холодний М.Г. Вибрані праці. Київ: Наукова думка, 1970. 451 с.

12. Чуєшов В.І., Гладох Є.В., Сайко І.В., Ляпунова О.О., Січкара А.А., Крутських Т.В., Рубан О.А. Технологія ліків промислового виробництва: підручник для студ. вищих навч. закл. Харків: НФАУ, 2012.

13. Шевченко О.Ю., Сімахіна Г.О., Шевченко А.О. Оздоровче харчування в контексті продовольчої безпеки в Україні. *Наукові праці НУХТ.* 2020. Т. 26, №6. С. 36–44. DOI: <https://doi.org/10.24263/2225-2924-2020-26-6-6>

14. Asimov, I. Intelligent Man's Guide to Diets and Nutrition. Basic Books, 1995. 336 p.

15. Cena, H., Calder, P.C. Defining a Healthy Diet: Evidence for the Role of Contemporary Dietary Patterns in Health and Disease. *Nutrients.* 2020. Vol. 12, issue 2. P. 334–344. DOI: [10.3390/nu12020334](https://doi.org/10.3390/nu12020334)

16. De Caterina, R.; Martínez Hernández, J. Alfredo; Kohlmeier, Martin (2020). *Principles of nutrigenetics and nutrigenomics : fundamentals of individualized nutrition.* London, United Kingdom.

17. James, P.T. New concepts of a balanced diet. *World Health.* July-August, 1991. P. 5–7.

18. Johnson, D. The Optimal Health Revolution. Manjul Publishing House, 2009. 120 p.

19. Molnar, J., Pal, M. Important Nutritious Features of Atkins Type, Blood Type and Mediterranean Diets. *Ingredients and Additives.* Vol. 9, issue 7. P. 48–49.

20. Patton, L. Helmholtz's Physiological Psychology. January 2018. URL: https://www.researchgate.net/publication/331520490_Helmholtz's_Physiological_Psychology

21. Simakhina, G., Naumenko, N. Scientific substantiation of innovations and the conceptions of healthy foods resource-effective technology development. *Wissenschaftliche Forschung unter modernen Bedingungen der Instabilität: Innovative Technologie, Verkehrsentwicklung, Architektur und*

Bauwesen. Monografische Reihe «Europäische Wissenschaft». Buch 24. 2023, Teil 1. S. 76–84. DOI: <https://doi.org/10.30890/2709-2313.2023-24-01-006>

22. Sokolowska, D., Grotkiewicz, K. Initial treatment, sublimation drying and storage time of sweet pepper crisps: microbiological quality. Part II. *Agricultural Engineering*. 2020. Vol. 24, No 1. P. 69–78.

23. Westerman, B.D. What Is Adequate Nutrition? *The American Journal of Nursing*. 1941. Vol. 41, issue 9. P. 1014–1019.

24. Yosafzai, M.U.R. Dietary fibers and their effects on health. Research Review. *International Journal of Multidisciplinary*. 2021. Vol. 6, issue 7. P. 35–42. DOI: <https://doi.org/10.31305/rijm.2021.v06.i07.007>

Information about the authors:

Simakhina Galyna Oleksandrivna,

Doctor of Technical Sciences, Professor,
Head of the Department of Technology of Healthy Food Products
National University of Food Technologies
68, Volodymyrska str., Kyiv, 01601, Ukraine

Naumenko Nataliia Valentynivna

Doctor of Philological Sciences,
Professor at the Department of Foreign Languages
for Specific Purposes
National University of Food Technologies
68, Volodymyrska str., Kyiv, 01601, Ukraine

NEW TECHNOLOGIES OF PSYCHOEMOTIONAL STABILIZATION IN CARDIOVASCULAR DISEASES AND ANXIETY-DEPRESSIVE DISORDERS

Sisetskiy A. P.

INTRODUCTION

Coronary artery disease (CAD), hypertension (HT) – psychosomatic diseases¹ – and anxiety-depressive disorders (ADD)² are characterized by a high level of psychoemotional exertion, which increases significantly when they are combined. Moreover, inadequate psychological reactivity of patients with CAD, HT and ADD significantly worsens the course of the diseases³. Marking psychoemotional exertion and determining its intensity is a serious problem⁴. In addition, CAD, HT⁵ and ADD themselves are very serious stress⁶, which significantly worsens the condition of such patients⁷. ADD is associated with increased risk of primary and secondary cardiovascular events⁸.

¹ Hare DL, Toukhsati SR, Johansson P. Depression and cardiovascular disease: a clinical review. *Eur. Heart J.* 2014;35(21):1365-1372. DOI:10.1093/eurheartj/eh462

² Shao M, Lin X, Jiang D. Depression and cardiovascular disease: shared molecular mechanisms and clinical implications. *Psychiatry Res.* 2020;285:112802. DOI:10.1016/j.psychres.2020.112802

³ Bica T, Castelló R, Toussaint LL. Depression as a risk factor of organic diseases: an international integrative review. *J Nurs Scholarsh.* 2017;49(4):389-399. DOI:10.1111/jnu.12303

⁴ Toshiaki K., Yusuke T., Kosuke I. Depression Onset After a Spouse's Cardiovascular Event. *JAMA Network Open.* April 12, 2024;7(4):e244602:1-13. doi:10.1001/jamanetworkopen.2024.4602

⁵ Nemeroff CB, Goldschmidt-Clermont PJ. Heartache and heartbreak—the link between depression and cardiovascular disease. *Nat Rev Cardiol.* 2012;9(9):526-539. DOI:10.1038/nrcardio.2012.91

⁶ Lilja G, Nilsson G, Nielsen N. Anxiety and depression among out-of-hospital cardiac arrest survivors. *Resuscitation.* 2015;97:68-75. DOI:10.1016/j.resuscitation.2015.09.389

⁷ Lichtman JH, Froelicher ES, Blumenthal JA. American Heart Association Statistics Committee of the Council on Epidemiology and Prevention and the Council on Cardiovascular and Stroke Nursing. Depression as a risk factor for poor prognosis among patients with acute coronary syndrome: systematic review and recommendations: a scientific statement from the American Heart Association. *Circulation.* 2014;129(12):1350-1369. DOI:10.1161/CIR.0000000000000019

⁸ Larsen KK, Christensen B, Søndergaard J. Depressive symptoms and risk of new cardiovascular events or death in patients with myocardial infarction: a population-based longitudinal study examining health behaviors and health care interventions. *PLoS One.* 2013;8(9):e74393. DOI:10.1371/journal.pone.0074393

Correction of CAD, HT and ADD consists in the basic recovery the somatic and psychological integrity of the patient⁹. In their treatment and prevention, stabilization and restoration the psychoemotional sphere are as important as pharmacological¹⁰ and surgical correction¹¹.

Taking into account the possible side effects of pharmacological correction in CAD, HT and ADD¹², the role of non-pharmacological methods is increasing. Such effective methods are specially developed landscape image kinesiotherapy (LIK)¹³ and holographic modeling (HM)¹⁴.

Determination of types of psychological reactivity and the level of psycho-emotional exertion in patients with CAD, HT and ADD in the process of correction. To establish the effectiveness of LIK and GM as methods of non-pharmacological correction to lowering the level of psychoemotional exertion in these patients. Determine the possibility of reducing the intensity of pharmacological treatment in patients with CAD, HT and ADD when using LIK and HM.

1. The Test Self-identification System and Self-assessment of the Level of Psychoemotional Exertion

50 patients (men aged 41.9 ± 1.2 years) with stable exertional angina pectoris II-III FC, stage II hypertension and somatoform disorders receiving standard treatment, holographic modeling and landscape image kinesiotherapy were performed for 14 days. Cardiohemodynamics, ischemic activity and psychoemotional were studied. 24-hour monitoring of ECG and arterial blood pressure, coronary ventriculography, bicycle test, echocardiography, specially developed "Test Self-identification System" and "Self-assessment of the Level of Psychoemotional Exertion" were used for verification.

⁹ McDowell CP, Dishman RK, Vancampfort D, et al. Physical activity and generalized anxiety disorder: results from The Irish Longitudinal Study on Ageing (TILDA). *Int J Epidemiol*. 2018;47(5):1443-1453. DOI:10.1093/ije/dyy141

¹⁰ Goldstein CM, Gathright EC, Garcia S. Relationship between depression and medication adherence in cardiovascular disease: the perfect challenge for the integrated care team. *Patient Prefer Adherence*. 2017;11:547-559. DOI:10.2147/PPA.S127277

¹¹ Matthew E. Lapa, MD; Gretchen M. Swabe, MS; Bruce L. Rollman et al. MD Assessment of Depression and Adherence to Guideline-Directed Medical Therapies Following Percutaneous Coronary Intervention. *JAMA Network Open*. December 12, 2022;5(12):e2246317:1-11. DOI:10.1001/jamanetworkopen.2022.46317

¹² Qato DM, Ozenberger K, Olsson M. Prevalence of prescription medications with depression as a potential adverse effect among adults in the United States. *JAMA*. 2018;319(22):2289-2298.

¹³ . Sisetskiy A. P. REHABILITATION IN ARTERIAL HYPERTENSION, CORONARY ARTERY DISEASE AND SOMATOFORM DISORDERS IN WAR. International scientific conference "New trends and unsolved issues in medicine" July 29-30, 2022. Riga, Latvia : "Baltija Publishing", 2022. 324 P. P.167-170 DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-226-5-43>

¹⁴ Sisetskiy A.P. CAD patients with hypertension and somatoform disorders rehabilitation strategies. *Wiadomości Lekarskie*. V. LXXIV, ISS. 3 P.2. March 2021. S.805

To determine the psychoemotional state of the patient, the initial testing was carried out using a basic geometric figure, the perception of which is characterized by a high level of neurophysiological activity – a square.

The Test Self-identification System (TESS) consists of squares grouped into two blocks, each of which contains horizontal and vertical rows. The horizontal row consists of six basic squares, the vertical row consists of seven, each of which includes large outer and smaller inner squares of different structures in polar colors – black and white [Figure1].

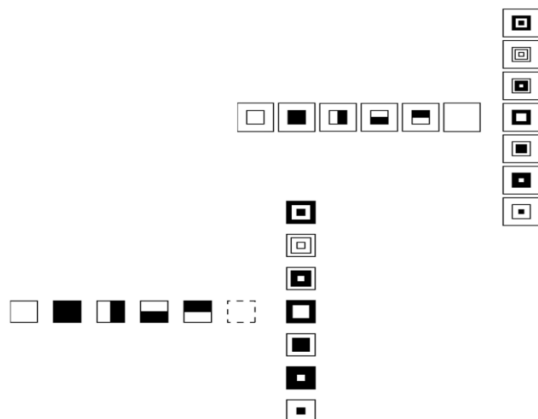

Figure 1. Test Self-identification System

The patient chooses the most liked square and the least liked square in the horizontal and vertical rows of the first and then the second blocks. Moreover, the patient first chooses from the first block, starting from the horizontal row, the square he liked the most and the square he liked the least, then repeats the same operation with the second block. Choosing a square with a white center is seen as a synchronized, positive, harmonious perception of oneself. Choosing a square with a black center is like an unsynchronized, negative, inharmonious perception. Choosing a square with a black and white center is a contradictory, uncertain self-perception. The patient is tested twice to control changes in his psychoemotional state in dynamics.

Self-assessment of the Level of Psychoemotional Exertion (SLPE) includes seven bimodal vertical scales. The first of them, fragmented into ten segments, corresponds to certain negative emotional states – anxiety, death fear, aggressive-ness, depression, loneliness, suicide and disharmony – and is composed of ten fragments, the lowest of which represents to the minimum level of psychoemotional stress (one point according to the ten-point system), and the upper one – the maximum – ten points. The second

one, whole, serves for the unconscious fixation of opposite to the negative emotions of the first scale positive states – serenity, will to live, empathy, unity, joy, upgrowth, sense of beauty [Figure 2].

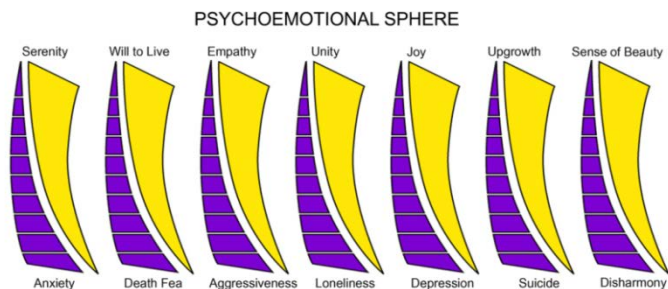

Figure 2. Self-assessment of the Psychoemotional Exertion Level

2. Types of reactivity of patients with coronary artery disease, hypertension and anxiety-depressive disorders

Taking into account cardiohemodynamic indicators, four types of reactivity of patients with coronary artery disease, HT and ADD are defined: I. Adequate. II. Hyperactive paid: 1) positive; 2) negative. II. Hyperactive peak: 1) positive; 2) negative; 3) combined. 2. III. Paradoxical. IV. Chaotic [Figure 3,4].

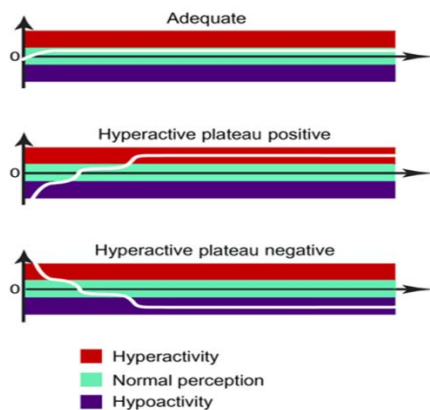

Figure 3. Types of reactivity of patients with coronary artery disease, hypertension and anxiety-depressive disorders

In each of the types, a blocked option was determined – spontaneous or conditioned termination of an emotional reaction or its change to the opposite. Before correction, 83% of patients had type II, 12% – type III, 5% – type IV, after correction: 75% – type I, 20% – type II, 5% – type III.

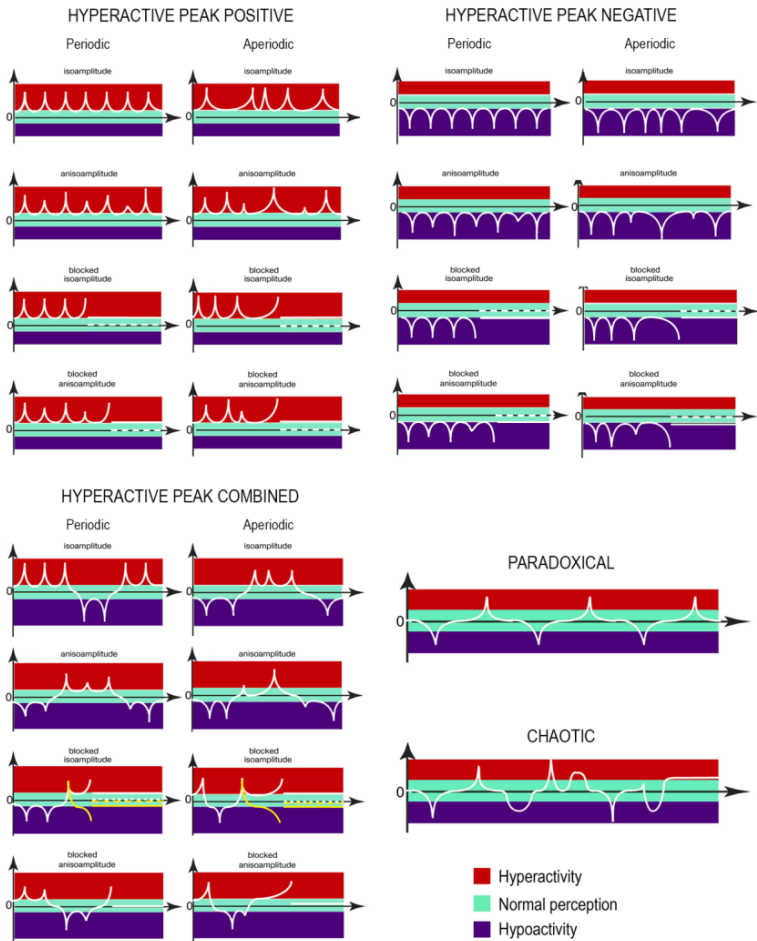

Figure 4. Types of reactivity of patients with coronary artery disease, hypertension and anxiety-depressive disorders

3. Landscape image kinesiotherapy of patients with coronary artery disease, hypertension and anxiety-depressive disorders

The patient walks and at the same times fixes positive images of nature in his memory, which he later reproduces at home. Then – a complex of individually selected static and dynamic relaxation and breathing exercises, which he modifies in the most acceptable way for himself, and the exercises are performed with visualization in the inner field of vision of pre-selected positive images of nature, taking into account cardiohemodynamic parameters.

The 1st stage. Walking at a moderate rate with an increase in heart rate by no more than 15 per 1 min., systolic blood pressure – no more than 20 mm Hg, diastolic – no more than 10 mm Hg and simultaneous fixation of positive images of the surrounding nature, reproduced later at home. *The 2nd stage.* A set of individually selected static and dynamic relaxation and breathing exercises taking into account the hemodynamic parameters determined for the 1st stage. Exercises are performed with visualization in the inner field of view of pre-selected positive images of nature. *The 3d stage.* Graphic and kinesthetic visualization of one's own state. In the inner field of view, the patient creates an integrative image, combining images of color (visual analyzer), sound (auditory analyzer), movement (proprioceptive analyzer), smell (olfactory analyzer) and taste (taste analyzer). Transforms it into a positive image and reflects arbitrary movements in natural conditions, and then – at home.

4. Holographic modeling of patients with coronary artery disease, hypertension and anxiety-depressive disorders

The patient visualizes an integrative image (hologram) of his internal state [Picture1] using all groups of analyzers – visual, auditory, tactile, gustatory, olfactory, tactile and proprioceptive – with further kinesthetic fixation, the results of which are taken into account when providing recommendations to the patient regarding his optimization physical and mental activity.

There is a real structuring by the patient of his internal psychological space based on a specific scale of his own psychoemotional state with a specific individual tool – an image of his own state. At the same time, the most adequate assessment of one's condition in the disease is achieved – an indispensable condition for effective rehabilitation and treatment. Characteristic deep personal graphic and kinesthetic self-identification in the case of a violation of the state of the organism with a minimal risk of negative effects of psychological intervention.

Psychological stability is achieved by kinesthetic (synchronized with breathing movements) and graphic (free associative drawing, corrective text) display of unconscious psychotraumatic factors in order to create an adequate positive image of one's own condition.

Picture 1. Patient P. Final integrative image of internal state

5. Results after landscape image kinesiotherapy and holographic modelling of patients with coronary artery disease, hypertension and anxiety-depressive disorders

Before using of LIK and HM during standart treatment there were no significant changes in the psychoemotional state and cardiohemodynamics.

Self-assessment of psychoemotional state before LIK and HM: very bad – 18%, bad – 74%, satisfactory – 8%. After 14 days of LIK and HM: bad – 6%, satisfactory – 24%, good – 57%, excellent -13%. Indices of psychoemotional stress before and after LIK and HM, respectively: anxiety 8.7 – 2.2, aggressiveness 4.7 – 1.3, death fear 8.7 – 2.2, loneliness 5.8 – 2.3, depression 4.9 – 1.5, suicide 3.5 – 1.1, disharmony 9.6 – 2.4. Self-assessment of the state according to TESS: choosing a square with a black center – 86 – 23%, with a white center – 9 – 77%.

After 14 days of LIK and HM an improvement in cardiohemodynamics was noted: the heart and stroke indices increased, the minute volume of blood circulation increased, and the stress phase of the right ventricle decreased ($P < .05$). Systolic blood pressure decreased from 173 ± 1 to 132 ± 1 mm Hg ($P < .05$), diastolic – from 104 ± 1 to 83 ± 1 mm Hg ($P < .05$). The frequency and duration of ischemic episodes decreased in 77% of patients. 67% of patients significantly reduced doses of β -adrenergic blockers and calcium channel blockers while maintaining stable cardiohemodynamic parameters. Reduced dose of antidepressants in 40%, tranquilizers were discontinued in 54% of patients with CAD, HT and ADD.

CONCLUSION

Four types of reactivity of patients with CAD, HT and ADD are defined: I. Adequate. II. Hyperactive paid: 1) positive; 2) negative. II. Hyperactive peak: 1) positive; 2) negative; 3) combined. 2. III. Paradoxical. IV. This is important in the optimal rehabilitation of its patients.

In the process of correction of such patients SLPE and TESS allow to determine and control their level of psychoemotional exertion and its individual changes in dynamics. Self-assessment of psychoemotional state after 14 days of LIK and HM significantly improved: before LIK and HM – very bad – 18%, bad – 74%, satisfactory – 8%, after – bad – 6%, satisfactory – 24%, good – 57%, excellent – 13%. Indices of psychoemotional stress before and after LIK and HM decreased significantly, respectively: anxiety 8.7 – 2.2, aggressiveness 4.7 – 1.3, death fear 8.7 – 2.2, loneliness 5.8 – 2.3, depression 4.9 – 1.5, suicide 3.5 – 1.1, disharmony 9.6 – 2.4.

Improvement of hemodynamics was noted: the heart and stroke indices increased, the minute volume of blood circulation increased, and the stress phase of the right ventricle decreased ($P < .05$). Systolic blood pressure decreased from 173 ± 1 to 132 ± 1 mm Hg ($P < .05$), diastolic – from 104 ± 1 to 83 ± 1 mm Hg ($P < .05$). The frequency and duration of ischemic episodes decreased in 77% of patients.

The doses of cardio group preparation in 67% of patients significantly reduced while maintaining stable cardiohemodynamic parameters. Also decreased the doses of antidepressants in 40% of patients. Tranquilizers were discontinued in 54% of patients with CAD, HT and ADD.

Landscape image kinesiotherapy and holographic modeling significantly reduce psychoemotional exertion, improving psychological state of CAD, HT and ADD patients with improvement of their cardiohemodynamics when reducing the intensity of pharmacological correction.

SUMMARY

Cardiovascular diseases, in particular coronary artery disease and hypertension, are characterized by a high level of psychoemotional exertion, especially uncontrolled in combination with anxiety-depressive disorders. Inadequate psychological reactivity of such patients significantly worsens the course of the diseases. Marking psychoemotional tension, determining and correction its intensity is a serious problem.

The purpose of the study was visualization, determination and reduction of psychoemotional exertion in coronary artery disease, hypertension, anxiety-depressive disorders patients and control of their correction process using specially developed methods of landscape image kinesiotherapy and holographic modeling.

In patients with coronary artery disease, hypertension and anxiety-depressive disorders receiving standard treatment, holographic modeling and landscape image kinesiotherapy were performed. Cardiohemodynamics, ischemic activity, psycho-emotional exertion were studied. 24-hour monitoring of ECG and arterial blood pressure, coronary ventriculography, bicycle test, echocardiography, specially developed "Test Selfidentification System" and "Self-assessment of the Level of Psychoemotional Exertion" were used for verification.

Four types of patients psychological reactivity were identified – adequate, hyperactive peak, paradoxical, chaotic. Psychoemotional state of patients with coronary artery disease, hypertension and anxiety-depressive disorders has improved significantly after the holographic modeling and landscape image kinesiotherapy. Indices of psychoemotional exertion were decreased. Cardiohemo-dynamics improved. The intensity of pharmacological correction has significantly decreased.

References

1. Hare DL, Toukhsati SR, Johansson P. Depression and cardiovascular disease: a clinical review. *Eur. Heart J.* 2014;35(21):1365-1372. DOI:10.1093/eurheartj/eh462
2. Shao M, Lin X, Jiang D. Depression and cardiovascular disease: shared molecular mechanisms and clinical implications. *Psychiatry Res.*2020;285:112802. DOI:10.1016/j.psychres.2020.112802
3. Bica T, Castelló R, Toussaint LL. Depression as a risk factor of organic diseases: an international integrative review. *J Nurs Scholarsh.* 2017;49(4):389-399. DOI:10.1111/jnu.12303
4. Toshiaki K.,Yusuke T., Kosuke I. Depression Onset After a Spouse's Cardiovascular Event. *JAMA Network Open.* April 12,2024;7(4):e244602:1-13. DOI:10.1001/jamanetworkopen.2024.4602

5. Nemeroff CB, Goldschmidt-Clermont PJ. Heartache and heartbreak—the link between depression and cardiovascular disease. *Nat Rev Cardiol.* 2012;9(9):526-539. DOI:10.1038/nrcardio.2012.91
6. Lilja G, Nilsson G, Nielsen N. Anxiety and depression among out-of-hospital cardiac arrest survivors. *Resuscitation.* 2015;97:68-75. DOI:10.1016/j.resuscitation.2015.09.389
7. Lichtman JH, Froelicher ES, Blumenthal JA. American Heart Association Statistics Committee of the Council on Epidemiology and Prevention and the Council on Cardiovascular and Stroke Nursing. Depression as a risk factor for poor prognosis among patients with acute coronary syndrome: systematic review and recommendations: a scientific statement from the American Heart Association. *Circulation.* 2014;129(12):1350-1369. DOI:10.1161/CIR.0000000000000019
8. Larsen KK, Christensen B, Søndergaard J. Depressive symptoms and risk of new cardiovascular events or death in patients with myocardial infarction: a population-based longitudinal study examining health behaviors and health care interventions. *PLoS One.* 2013;8(9):e74393. DOI:10.1371/journal.pone.0074393
9. McDowell CP, Dishman RK, Vancampfort D. Physical activity and generalized anxiety disorder: results from The Irish Longitudinal Study on Ageing (TILDA). *Int J Epidemiol.* 2018;47(5):1443-1453. DOI:10.1093/ije/dyy141
10. Goldstein CM, Gathright EC, Garcia S. Relationship between depression and medication adherence in cardiovascular disease: the perfect challenge for the integrated care team. *Patient Prefer Adherence.* 2017;11:547-559. DOI:10.2147/PPA.S127277
11. Lapa M. E., Swabe G. M., Rollman B. L. Assessment of Depression and Adherence to Guideline-Directed Medical Therapies Following Percutaneous Coronary Intervention. *JAMA Network Open.* December 12, 2022;5(12) : e2246317:1-11. DOI:10.1001/jamanetworkopen.2022.46317
12. Qato DM, Ozenberger K, Olfson M. Prevalence of prescription medications with depression as a potential adverse effect among adults in the United States. *JAMA.* 2018;319(22):2289-2298.
13. Sisetskiy A. P. REHABILITATION IN ARTERIAL HYPERTENSION, CORONARY ARTERY DISEASE AND SOMATOFORM DISORDERS IN WAR. International scientific conference “New trends and unsolved issues in medicine” July 29-30, 2022. Riga, Latvia : “Baltija Publishing”, 2022. 324 P. P. 167–170 DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-226-5-43>

14. Sisetskiy A.P. CAD patients with hypertension and somatoform disorders rehabilitation strategies. Wiadomości Lekarskie.V. LXXIV, ISS. 3 P. 2. March 2021. S.805

Information about the author:

Sisetskiy Andriy Petrovich,

PhD,

Assistant Professor at the Department of Internal Medicine № 3

Bogomolets National Medical University

13, Taras Shevchenko blvd., Kyiv, 01601, Ukraine

РОЛЬ ЕМПІРИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У НАУКОВОМУ ПІЗНАННІ НАВКОЛИШНЬОГО СВІТУ

Федотова О. О.

ВСТУП

Специфіка пізнання навколишньої дійсності значною мірою зумовлена методами дослідження, характеристиками суб'єкта й об'єкта у ході пізнавальної діяльності, методологічними підходами. Метод виникає і розвивається внаслідок творчої, активної діяльності суб'єкта з перетворення, освоєння світу. Відповідно до постановки нових проблем та зумовлених ними завдань, метод продовжує систематично вдосконалюватися.

Емпіричні дослідження сьогодні є невід'ємною частиною наукового прогресу. Вони дозволяють перевіряти теорії, відкривати нові знання та розробляти ефективні рішення на шляху розв'язання актуальних проблем суспільства. Розуміння методів емпіричного дослідження критично важливе для науковців з погляду на те, що саме прикладний методичний інструментарій забезпечує достовірність отриманих результатів.

У науковому процесі емпіричне дослідження займає центральне місце, оскільки дозволяє вченим отримувати дані, які є основою для формування нових знань. Вони сприяють вивченню навколишнього світу через спостереження, експеримент тощо. Кожна наукова дисципліна має свої особливості, і вибір методу дослідження завжди залежить від специфіки об'єкта, який вивчається, а також від цілей, які ставить перед собою дослідник.

Коли ми говоримо про емпіричні методи, важливо зазначити, що вони забезпечують можливість отримувати достовірні дані про реальність. На підставі того наукове дослідження стає менш схильним до суб'єктивних оцінок, і базується на фактах, які можуть бути перевірені та підтверджені.

Прискорений розвиток технологій відкриває нові горизонти для проведення емпіричних досліджень. Сучасні інструменти, такі як комп'ютерне моделювання, великі дані та автоматизовані системи збору інформації тощо, дозволяють вченим аналізувати величезні обсяги інформації надзвичайно оперативно та з високою точністю. Це не лише покращує якість досліджень, але й дозволяє виявляти нові причинно-наслідкові зв'язки між зафіксованими фактами.

Сьогодні розуміння основ емпіричного дослідження є необхідною умовою для проведення якісних наукових розвідок у будь-якій галузі. Грамотне володіння засадами прикладних досліджень допомагає вченим не лише обрати оптимальні методи роботи, але й вірно інтерпретувати отримані результати. Таким чином, емпіричне дослідження стає важливим інструментом у пошуку істини і розвитку науки загалом, що й зумовлює важливість обраної нами проблематики.

1. Емпіричне дослідження: сутність та методи

Емпіричне дослідження являє собою систематичний процес збору та аналізу даних, здобутих безпосередньо під час освоєння реального світу через спостереження, експерименти або інші методи¹. Його основна мета полягає у перевірці гіпотез, побудові теорій та отриманні достовірних знань про об'єкти вивчення.

На емпіричному рівні науковці проводять спостереження за явищами і процесами, фіксують факти, ставлять відповідні експерименти, установлюють співвідношення, зв'язки, закономірності між ними.

Відповідно до специфіки даного рівня об'єкт дослідження відображають з точки зору зовнішніх параметрів на підставі так званого «живого» спостереження. При тому характерною формою вираження емпіричного знання виступає сукупність суджень, на базі узагальнення яких дослідники формують закони, що відбивають зв'язки явищ реального світу, а також діяльності з його перетворення. Прикладне використання знання про навколишню дійсність (шляхом застосування емпіричних методів дослідження) дещо звужене. Стосовно до еволюції наукового знання у широкому розумінні, воно є вихідним для подальшого формування знання теоретичного рівня². Змістове наповнення прикладного знання отримують, зазвичай, за результатами застосування групи емпіричних методів. Вирішальну роль при тому відіграють, перед усе, форма одержаного знання та понятійно-категоріальний апарат. Проте з'ясувати ступінь затребуваності отриманих даних на емпіричному рівні доволі проблемно, наслідком чого стає помилковість під час прикладного застосування знань³.

До основних характеристик емпіричного дослідження належать:

- 1) достовірність;
- 2) повторюваність;

¹ Панішев А.В. Методологія наукових досліджень: навчальний посібник. Житомир: ЖДТУ, 2013. 148 с.

² Чмиленко Ф.О., Жук Л.П. Посібник до вивчення дисципліни «Методологія та організація наукових досліджень». Дніпропетровськ: РВВ ДНУ, 2014. С.19.

³ Берегова Г.Д., Дробітько А.І., Дубовик Л.П. Основи наукових досліджень: навчальний посібник. Херсон: Айлант, 2019. С.15.

- 3) систематичність;
- 4) контрольованість.

Таким чином, результати дослідження передбачають незалежність від суб'єктивних поглядів дослідника, а отримані дані повинні відображати реальний стан справ. Важливо зазначити, що дослідження має плануватися таким чином, щоб його результати могли бути підтверджені іншими науковцями. Воно проводиться за чітко визначеною процедурою, адже вчений намагається урахувати усі фактори, які можуть вплинути на результати наукової роботи.

Специфічними показниками емпіричного дослідження є: збір фактажу, первинний опис виявлених фактів; їх узагальнення, впорядкування і систематизація⁴.

Емпіричні дослідження послуговуються методологічним інструментарієм на підставі відповідних методів.

Загалом методи є предметом розгляду методології, що виступає філософським ученням, у межах якого вони розглядаються як інструменти, прийоми пізнання світу. Методологія наукового пізнання являє собою сукупність методичних прийомів, процедур наукового дослідження, певних норм, а також характерних форм і способів організації наукового знання⁵.

Емпіричні методи дослідження – дієві засоби отримання інформації про навколишній світ. Серед них найбільш поширені спостереження, експеримент, обстеження, вимірювання та порівняння. Однак, слід зазначити, що кожен зі згаданих методів має свою специфіку застосування. Вони можуть бути типологізовані за різними критеріями, що дозволяє дослідникам обирати найефективніші підходи в залежності від поставленої мети⁶.

Перш за все, методи розподіляються за характером впливу на об'єкт дослідження. Спостереження – один із найпростіших і найдавніших методів збору даних. Це метод, який передбачає пасивний збір інформації. Дослідник спостерігає за об'єктом, не втручаючись у природний стан, що дозволяє отримати дані про його характеристики в звичному середовищі.

⁴ Емпіричні методи наукового дослідження – теорія і практичний досвід / Н. Карпенко та ін. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія «Економічні науки»*. 2024. №4(114). С. 110. DOI: <https://doi.org/10.37734/2409-6873-2024-4-17>

⁵ Методичні рекомендації до вивчення дисципліни Філософські основи наукового пізнання: навчальний посібник / Зуєв В.М. та ін. Київ: КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2021. 154 с.

⁶ Цехмістрова Г.С. *Основи наукових досліджень: Навчальний посібник* Київ: Видавничий Дім «Слово», 2003. 240 с.

Для успішного застосування даного методу вчений повинен виходити з таких принципів, як:

- передбачуваність (використовується на базі чітко сформульованого завдання);
- спланованість (реалізується за певним планом, розробленим згідно із завданням проваджуваного спостереження);
- цілеспрямованість (шляхом спостереження досліджуються чітко встановлені параметри об'єкта);
- вибіркового характеру (науковець повинен визначити об'єкти, які узгоджуються з напрямком роботи);
- системність (відбувається як безперервний процес чи з урахуванням системних вимог)⁷.

Спостереження може бути як прямим, так і непрямим⁸. У випадку прямого спостереження дослідник безпосередньо спостерігає за об'єктом або явищем, занотовуючи свої результати в реальному часі. Наприклад, вивчаючи поведінку тварин у природі, вчений може просто спостерігати за їхньою взаємодією без втручання. Непряме спостереження, навпаки, передбачає використання спеціальних технічних засобів, скажімо, камер або мікроскопів, що дозволяє фіксувати процеси, які можуть бути недоступні для безпосереднього спостереження людським оком.

Метод спостереження також поділяють на включений або невключений. У першому випадку дослідник стає складовою частиною групи, яку він вивчає. Такий метод корисний, коли потрібно простежити соціальну динаміку поведінки певної групи. Невключене спостереження, з іншого боку, передбачає, що дослідник залишається стороннім спостерігачем, оскільки це важливо для забезпечення об'єктивності та зменшення його впливу на поведінку об'єкта.

Підкреслимо, що емпіричні методи – найважливіші у навчально-дослідній практиці, оскільки вони дозволяють накопичувати, фіксувати та узагальнювати робочий матеріал, отриманий науковцем.

На протипагу спостереженню, експеримент є активним методом, який передбачає втручання дослідника в процеси, що відбуваються з об'єктом. Мета експерименту – виявити причинно-наслідкові зв'язки. Наприклад, у медичних дослідженнях пацієнтам вводиться новий

⁷ Федотова О.О., Кудлай В.О. Методологія та організація наукових досліджень: конспект лекцій для здобувачів вищої освіти другого (магістерського) рівня ОПП «Керування документальними процесами та розвиток цифрової громади», спеціальності 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа». Київ: МДУ, 2024. С. 51.

⁸ Бутинець Т.А. Спостереження як основний метод наукового дослідження в контролі. *Міжнародний збірник наукових праць*. 2014. Вип. 1(13). С. 1-12. URL: https://library.ztu.edu.ua/ecopies/Zbirnyk/Problems_%20accounting_1_13/163.pdf (дата звернення 12.01.2025).

препарат і спостерігається його вплив на стан здоров'я, що дозволяє зробити висновки про ефективність лікування.

Експеримент також виступає ключовим методом емпіричного дослідження, який дозволяє дослідникам перевіряти істинність робочих гіпотез⁹. Класичний експеримент має чітко визначені незалежні та залежні змінні, а також контрольні групи, за допомогою чого можна точно вимірювати вплив однієї змінної на іншу. Наприклад, у медичних дослідженнях порівнюють ефект від застосування нового препарату на одну групу пацієнтів із плацебо – на іншій.

Природний експеримент ставиться в умовах, близьких до реальних, де важко контролювати всі змінні, що актуально для соціальних наук, де етичні чи практичні обмеження ускладнюють проведення класичних експериментів. У випадку, якщо дослідник позбавлений можливості повністю контролювати усі змінні, але все ж намагається встановити причинно-наслідкові зв'язки в ситуаціях, коли випадкове призначення з певних причин неможливе, застосовується квазіексперимент. Задля підвищення надійності й достовірності, квазіексперименти поєднують з іншими методами дослідження, зокрема, зі статистичними. Такий підхід дозволяє зменшити загрози внутрішньої та зовнішньої достовірності.

Плідним методом дослідження вважається обстеження (науковець спостерігає за ходом процесу, але не втручається у нього). Даний метод часто-густо застосовується з метою з'ясування резервів для покращення ефективності виробничої діяльності.

Ще один критерій класифікації емпіричних методів – це масштаб дослідження¹⁰. Лабораторні дослідження проводяться в контрольованих умовах, де вчений може точно регулювати змінні, а також умови експерименту. Це дозволяє отримувати точні дані, але може обмежувати їхню реальність. Так, в лабораторіях вивчають фізичні властивості матеріалів, проте одержані результати не завжди відповідають реальним умовам.

Польові дослідження, навпаки, проводяться в природних умовах, що сприяє здобуванню більш реалістичних відомостей про об'єкти. Дослідники можуть спостерігати за поведінкою людей або тварин у їхньому звичному середовищі, внаслідок чого формується більш глибоке розуміння явищ.

⁹ Бруханський Р.Ф. Методологія наукових досліджень і викладання облікових дисциплін: конспект лекцій (для студентів спеціальності «Облік і оподаткування»). Тернопіль: ТНЕУ, 2016. 114 с.

¹⁰ Цехмістрова Г.С. Основи наукових досліджень: навчальний посібник. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2003. 240 с.

Методи емпіричного рівня також класифікують за тривалістю проведення досліджень¹¹. Короткочасні продовжуються від кількох хвилин до декількох годин. Вони можуть бути корисними для швидкого збору даних або тестування гіпотез. Наприклад, короткочасне спостереження за реакцією учасників на певні стимули, може дати цінну інформацію.

Довготривалі дослідження, які продовжуються протягом кількох місяців чи років, допомагають отримати більш глибокі та детальні дані про об'єкт, що вивчається. Вони особливо актуальні в соціальних науках, де, наприклад, фіксування змін у поведінці, потребує певного часу для прояву.

Вимірювання – метод, який дозволяє визначити величину певної характеристики об'єкта. Воно буває прямим (коли характеристика визначається безпосередньо), або непрямим (коли величина визначається через інші пов'язані характеристики). Скажімо, для вимірювання рівня стресу у людини використовуються як прямі показники (наприклад, частота серцебиття), так і непрямі (опитування про відчуття стресу).

Порівняння – ще один важливий метод емпіричного дослідження. Якісне порівняння дозволяє встановити подібності і відмінності між об'єктами або явищами, що доцільно для формулювання теорій або гіпотез. Кількісне порівняння, з іншого боку, передбачає вимірювання ступеня подібності або відмінності. Це може бути реалізовано через статистичний аналіз даних¹².

Серед основних методів емпіричних досліджень також використовуються методи узагальнення, моделювання та експертних оцінок. Перший з них являє комплекс логічних операцій зі зведення окремих фактів у сукупність даних з метою виділення притаманних ознак та закономірностей, що описують досліджуваний об'єкт.

У свою чергу моделювання є відображенням побудови організаційних та інформаційних моделей явищ, що вивчаються для оптимізації дослідження та покращення за якісними параметрами.

Іноді послуговуються також методами експертних оцінок як системою логіко-математичних й статистичних процедур, фінальною метою реалізації яких є отримання від профільних фахівців інформації

¹¹ Цехмістрова Г.С. Основи наукових досліджень: навчальний посібник. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2003. 240 с.

¹² Бруханський Р.Ф. Методологія наукових досліджень і викладання облікових дисциплін: конспект лекцій (для студентів спеціальності «Облік і оподаткування»). Тернопіль: ТНЕУ, 2016. 114 с.

з певного питання; обрання правильного рішення за умови, коли більш точні методи нераціонально застосовувати¹³.

2. Сучасні тенденції та перспективи розвитку емпіричних досліджень

Емпіричні методи дослідження широко впроваджуються в різних галузях науки задля досягнення специфічних цілей. У природничих науках, таких як фізика, хімія та біологія, емпіричні методи – основа для перевірки теорій і відкриття нових явищ. Наприклад, фізики ставлять експерименти для перевірки законів природи, таких як закони руху або термодинаміки. Хіміки використовують спостереження та експерименти для вивчення реакцій між різними речовинами, що може призвести до відкриття нових матеріалів або технологій. Біологи, в свою чергу, досліджують живі організми, спостерігаючи за їхньою поведінкою в природному середовищі або в лабораторії, щоб зрозуміти тенденції еволюційних процесів або механізми розвитку захворювань.

Соціальні науки, такі як психологія, соціологія та економіка, також активно використовують емпіричні методи для вивчення людської поведінки та соціальних процесів. Психологи проводять експерименти та опитування, щоб з'ясувати, як реципієнти реагують на різні стресові ситуації, або які саме фактори чинять вплив на їхнє рішення. Соціологи досліджують соціальні групи та їхню взаємодію, використовуючи як кількісні, так і якісні методи для збору даних. Економісти аналізують економічні процеси через статистичні дані та за допомогою моделювання, що дозволяє прогнозувати тенденції розвитку економіки.

У гуманітарних науках, таких як історія, літературознавство та мистецтвознавство, емпіричні методи допомагають дослідникам аналізувати історичні джерела, художні твори та культурні явища. Історики використовують архівні документи та свідчення очевидців певних подій для реконструкції достовірної картини минулого¹⁴. Літературознавці вивчають тексти творів, щоб зрозуміти їхній контекст, авторські наміри та вплив на культуру. Мистецтвознавці аналізують художні роботи крізь призму технік, стилів і культурних впливів.

¹³ Федотова О.О., Кудлай В.О. Методологія та організація наукових досліджень: конспект лекцій для здобувачів вищої освіти другого (магістерського) рівня ОПП «Керування документальними процесами та розвиток цифрової громади», спеціальності 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа». Київ: МДУ, 2024. С.53.

¹⁴ Федотова О.О. Принцип історизму у методиці викладання дисциплін документально-комунікаційного циклу. Інновації в сучасній освіті: методологія, технологія, дидактичні та виховні аспекти: монографія / за заг. ред. В. В. Іванишин. Кам'янець-Подільський. Заклад вищої освіти «Подільський державний університет». Рига, Латвія: «Baltija Publishing», 2023. С. 383–390. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-300-2> ISBN 978-9934-26-300-2

Технічні науки (скажімо, інженерія та комп'ютерні науки) також активно застосовують емпіричні методи для розробки нових пристроїв і програмного забезпечення. Інженери провадять експерименти задля тестування нових матеріалів або конструкцій з метою забезпечення їхньої безпеки та ефективності. Комп'ютерні науки використовують методи емпіричного дослідження для оцінки продуктивності програмних продуктів та інформаційних систем.

Отже, емпіричні методи є універсальними інструментами наукового дослідження, які дозволяють отримувати об'єктивні дані та формувати нові знання в різних сферах, завдяки чому можна не лише підтверджувати чи спростовувати існуючі теорії, але й відкривати нові.

Сьогодні науковий світ переживає справжній бурхливий розвиток, який супроводжується появою нових технологій, та зумовлених ними, методологічних підходів. Означені тенденції значно впливають на проведення емпіричних досліджень. Внаслідок цього науковці не лише здобувають нові можливості, але й вимушені оперативно долати виклики. Інтеграція інноваційних підходів сприяє:

1. Проведенню крос-дисциплінарних досліджень (об'єднання знань з різних сфер допомагає отримати комплексні результати)¹⁵. Наприклад, поєднання екології та соціології активізує розробку ефективних стратегій сталого розвитку.

2. Становленню громадянської науки (залучення широкої аудиторії до збору даних, наприклад, через мобільні додатки, здатне суттєво розширити масштаби досліджень й підвищити їхню якість). Це також покращує ступінь обізнаності суспільства у проблемних аспектах наукової галузі.

3. Застосуванню візуалізації даних (новітні технології дають змогу представити великі обсяги даних у зрозумілому вигляді, що полегшує їх інтерпретацію).

Одним з найзначніших факторів впливу на розвиток емпіричних досліджень є цифрові технології. Постінформаційне суспільство провадить свою життєдіяльність в умовах розвитку епохи великих даних (Big Data), за якої обсяги інформаційних масивів, що накопичуються, стрімко збільшуються¹⁶. Це дозволяє вченим виявляти нові закономірності та тренди, які раніше залишалися поза увагою

¹⁵ Романова О.П. Крос-дисциплінарні комунікації у хореографічному коледжі в режимі офлайн +онлайн: «Філософія», «Культурологія». Man and society in the dimensions of socio-cultural transformation: Scientific monograph. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2022. Pp.158-170. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-208-1-8>

¹⁶ Кислова О. М. Великі дані в контексті дослідження проблем сучасного суспільства. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи. 2019. Вип. 42. С. 59–68. DOI: <https://doi.org/10.26565/2227-6521-2019-42-06>

через обмеженість традиційних методів збору й опрацювання інформації. Наприклад, алгоритми штучного інтелекту та машинного навчання стали незамінними помічниками в автоматизації процесів збирання, оброблення та аналізу даних. Вони не лише спрощують ці процеси, але й допомагають створювати точні прогностні моделі, що можуть передбачати результати досліджень.

Окрім того, комп'ютерне моделювання та симуляції відкривають нові горизонти для вивчення складних систем і процесів. Це особливо важливо для тих явищ, які важко або навіть неможливо вивчати експериментально. Завдяки цим технологіям можна простежити динаміку кліматичних змін, еволюцію соціальних мереж або навіть поведінку економічних систем.

Варто наголосити на значущості нових емпіричних методів збору даних. Онлайн-опитування стали зручним і швидким способом отримання великих обсягів інформації від респондентів з різних куточків світу. Аналіз даних із соціальних мереж дозволяє досліджувати громадську думку та поведінку споживачів, що є надзвичайно актуальним у сучасному суспільстві. Мобільні застосунки також відіграють важливу роль у зборі інформації в режимі реального часу. Останнє робить дослідження більш динамічними.

Характерною особливістю сучасних емпіричних розвідок є їх міждисциплінарність¹⁷. Співпраця вчених-представників різних галузей знань сприяє розробці комплексної проблематики. Наприклад, комбінація методів соціології та психології допомагає вивчати складні соціальні явища з позиції різних перспектив, на підставі чого отримані результати стають більш обґрунтованими та корисними для подальшого використання.

Проте, слід зауважити, що прискорений розвиток нових технологій має й зворотний бік. Скажімо, захист персональних даних набув нагальної потреби, оскільки зростання обсягів зібраної інформації вимагає посилення заходів із захисту конфіденційності. Тому важливо забезпечити інформовану згоду учасників досліджень шляхом пояснення мети, можливих ризиків та їхніх прав. Крім того, фізичний і психологічний комфорт людей не повинен ставитися під загрозу в процесі збору даних.

З погляду на сказане вище, подальші перспективи розвитку емпіричних досліджень виглядають доволі обнадійливо. Наприклад, використання великих даних у медицині може призвести до розробки персоналізованих методів лікування, які враховують індивідуальні

¹⁷ Рубанець О.М. Філософські проблеми наукового пізнання: навчальний посібник. Суми: Університетська книга, 2013. 232 с.

особливості пацієнтів. Аналогічно, розвиток «розумних» міст за допомогою аналізу даних з датчиків відкриває нові можливості для оптимізації міського середовища. А дослідження кліматичних змін з використанням супутникових знімків та моделей клімату допомагають краще адаптуватися до нових умов.

Одним із найважливіших аспектів наукової революції є розширення спектру емпіричних методів, які використовуються в різних галузях знань. На даному етапі вчені здатні збирати величезні обсяги інформації з таких джерел, як соціальні мережі, мобільні додатки та ін. Це створює нові можливості для дослідників, але, разом із тим, вимагає нових підходів до обробки та аналізу отриманої інформації. Зокрема, необхідно розробляти такі статистичні методи, які б забезпечували достовірність результатів, адже оброблення такої кількості даних передбачає високий рівень точності.

Крім того, адаптивні експерименти стають все більш популярними серед науковців. Традиційні експериментальні практики в дизайні іноді не здатні врахувати всі нюанси, що виникають під час дослідження. Адаптивні експерименти, навпаки, дозволяють вносити зміни в процес збору даних на основі попередніх результатів, завдяки чому не лише підвищується ефективність дослідження, але й його гнучкість та адаптованість до реальних умов.

Необхідно згадати про віртуальну (VR) та доповнену реальність (AR), які відкривають нові горизонти для проведення експериментів. Означені технології дають можливість вченим задавати контрольовані параметри з метою здійснення спостереження за поведінкою учасників у різноманітних умовах¹⁸. Це найбільш має сенс в таких галузях, як психологія, соціологія та медицина, де максимально враховуються численні фактори впливу.

Однак, разом із цими новими можливостями, з'являються й етичні виклики. Зростання обсягів даних підвищує важливість дотримання етичних норм при зборі та використанні інформації. Дослідники повинні розробити чіткі правила щодо отримання згоди респондентів, а також забезпечити прозорість у використанні даних. Це особливо актуально в умовах, коли чимало людей виступають об'єктами досліджень без усвідомлення даного факту.

Недискримінація також є важливим етичним аспектом. Використання алгоритмів машинного навчання може призвести до упереджень в ході прийняття рішень. Тому потрібно забезпечити дотримання принципів

¹⁸ Віртуальна реальність в освіті: як технології VR і AR змінюють навчання. URL: https://mental.ua/virtualna-realnist-v-osviti-yak-tekhnohohii-vr-i-ar-zminiuiut-navchannia/?srsltid=AfmBOoolu4T_FvWfllw_j2y-ELmbT5-6xWQhu-9ASVSUsSBHZPmvsYej

справедливості і рівноправності у застосуванні емпіричних методів, щоб уникнути дискримінації певних груп населення. Науковці повинні бути свідомими наслідків своїх дій і працювати над запобіганням будь-яким формам упередженості.

Захист персональних даних став ще одним ключовим питанням у сучасній науці. У зв'язку з посиленням вимог до захисту особистої інформації, дослідники повинні дотримуватися високих стандартів конфіденційності та безпеки. Тобто, слід не лише збирати дані, але й відповідально їх обробляти та зберігати.

Не менш актуальною є підготовка науковців до опанування нових інструментів та технологій, що передбачає володіння навичками роботи з великими даними та алгоритмами машинного навчання. Знання вказаних аспектів стане запорукою успішного проведення розвідок¹⁹.

Емпіричне дослідження, як основа наукового пізнання, не лише забезпечує отримання достовірної інформації, але й відіграє важливу роль у формуванні наукових теорій та прийнятті практичних рішень. У світлі швидких змін технологічного середовища та глобальних викликів (зміна клімату, пандемії, соціальна нерівність тощо) емпіричні методи стають особливо актуальними.

Подальший розвиток емпіричних досліджень, на нашу думку, включатиме:

1. Адаптацію до нових технологій (інтеграція штучного інтелекту та алгоритмів машинного навчання у процес збору та аналізу даних дозволить автоматизувати рутинні операції та зосередитися на більш складних питаннях).

2. Вдосконалення методів збору даних (використання сенсорних технологій та IoT може сприяти проведенню моніторингу навколишнього середовища або поведінки людей у реальному часі).

3. Розширення міжнародної співпраці (розширення співпраці між країнами та науковими установами може сприяти плідному обміну знаннями та ресурсами, оскільки глобальні проблеми потребують кардинальних рішень).

Таким чином, сучасні емпіричні дослідження характеризуються високим рівнем технологізації, міждисциплінарністю та акцентуванням на етичних аспектах.

¹⁹ Юрчук Н.П., Кіпоренко С.С. Розвиток технологій Big Data в умовах цифрових трансформацій. *Агросвіт*. 2021. № 9-10. С. 60-68. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6792.2021.9-10.60>

ВИСНОВКИ

На підставі отриманих результатів можна підсумувати, що емпіричне дослідження є невід'ємною частиною наукового прогресу. Його роль у формуванні достовірного знання про навколишній світ важко переоцінити. Успішний розвиток цього виду досліджень вимагає не лише впровадження технологічних інновацій, але й глибокого розуміння етичних аспектів, відповідальності перед суспільством, а також готовності до нових викликів.

Емпіричні методи, зважаючи на їх різноманітність, можуть бути адаптовані до специфічних потреб дослідника. Найбільш ефективними є такі методи емпіричного дослідження, як спостереження, експеримент, обстеження, вимірювання, порівняння. Кінцевий вибір певного методу напряму залежить від поставленої мети, завдань, а також параметрів об'єкта вивчення, що зумовлює важливість обраного методичного інструментарію.

Наразі емпіричні дослідження переживають період бурхливого розвитку, зумовленого швидкими змінами в технологічному та науковому середовищі. У цьому контексті інтеграція цифрових технологій, таких як великі дані, штучний інтелект та машинне навчання, відкриває нові горизонти для збору, аналізу, інтерпретації даних. Інноваційні засоби все частіше використовуються під час вирішення складних проблем.

Однією з ключових ознак емпіричних досліджень є їх міждисциплінарність, що зумовлює доцільність співпраці фахівців різних напрямів.

Технологізація також відіграє важливу роль у розвитку емпіричних досліджень. Сьогодні комп'ютерні технології застосовуються для автоматизації процесів збору та аналізу даних, завдяки чому вчені можуть зосередитися на більш складних аспектах роботи, залишаючи рутинні завдання машинам. Це дозволяє суттєво підвищити ефективність досліджень і зменшити ймовірність людських помилок.

Етичні питання в емпіричних дослідженнях стають дедалі важливішими. Тому в ході них обов'язково повинні враховуватися: етичні стандарти (дотримання етичних норм при зборі, аналізі та публікації даних, що включає в себе одержання інформованої згоди учасників, захист їхніх прав і конфіденційності) та відповідальність за наслідки (результати емпіричних досліджень можуть суттєво впливати на суспільство, тому науковці мають бути готові до обговорення гіпотетичних наслідків).

Отже, емпіричні дослідження мають значний потенціал для подальших відкриттів. Справжня сила науки полягає у здатності

адаптуватися до змінюваного світу та знаходити рішення для складних викликів, які стоять перед людством на сучасному етапі.

АНОТАЦІЯ

Метою статті є з'ясування ролі емпіричних досліджень у науковому пізнанні навколишньої дійсності. Методологія дослідження ґрунтується на принципах науковості, достовірності, системності. У процесі роботи використано методи: джерелознавчого аналізу, термінологічний, системний, аналітичний, теоретичного узагальнення.

Авторкою констатовано, що емпіричне дослідження виступає невід'ємною частиною наукового прогресу. Сучасна інтеграція цифрових технологій (великі дані, штучний інтелект та машинне навчання) відкриває нові горизонти для збору, аналізу та інтерпретації даних. Зазначено, що головна мета емпіричного підходу полягає у перевірці гіпотез, побудові теорій та отриманні достовірних знань про явища і процеси.

У публікації розкрито базові методи емпіричного дослідження (спостереження, експеримент, обстеження, вимірювання, порівняння тощо) та їх особливості. Підкреслено, що вибір конкретного методу залежить від поставленої мети, завдань, параметрів об'єкта вивчення.

Доведено, що сучасні емпіричні дослідження характеризуються високим рівнем технологізації, міждисциплінарністю та акцентуванням на етичних аспектах. Зроблено припущення, що подальший розвиток емпіричних досліджень може включати: адаптацію до нових технологій, вдосконалення методів збору даних, розширення міжнародної співпраці. Підсумовано, що емпіричні дослідження мають значний потенціал для подальших відкриттів.

Література

1. Берегова Г.Д., Дробітько А.І., Дубовик Л.П. Основи наукових досліджень: навчальний посібник. Херсон: Айлант, 2019. 162 с.
2. Бруханський Р.Ф. Методологія наукових досліджень і викладання облікових дисциплін: конспект лекцій (для студентів спеціальності «Облік і оподаткування»). Тернопіль: ТНЕУ, 2016. 114 с.
3. Бутинець Т.А. Спостереження як основний метод наукового дослідження в контролі. *Міжнародний збірник наукових праць*. 2014. Вип. 1(13). С. 1–12. URL: https://library.ztu.edu.ua/ecopies/Zbirnyk/Problems_%20accounting_1_13/163.pdf (дата звернення 12.01.2025).
4. Віртуальна реальність в освіті: як технології VR і AR змінюють навчання. URL: <https://mental.ua/virtualna-realnist-v-osviti-yak-tekhnohohii-vr-i-ar-zminiuiut->

navchannia/?srsId=AfmBOooIu4T_FvWfllw_j2y-ELmbT5-6xWQhu-9ASVSUsSBH2PmvsYeJ

5. Емпіричні методи наукового дослідження – теорія і практичний досвід / Н. Карпенко та ін. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія «Економічні науки»*. 2024. №4(114). С. 108–113. DOI: <https://doi.org/10.37734/2409-6873-2024-4-17>

6. Кислова О.М. Великі дані в контексті дослідження проблем сучасного суспільства. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи*. 2019. Вип. 42. С. 59–68. DOI: <https://doi.org/10.26565/2227-6521-2019-42-06>

7. Кірей К.О. Розвиток і трансформація поняття «Big Data». *Вісник Черкаського державного технологічного університету. Серія : Технічні науки*. 2019. №1. С. 33–40. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchdtu_2019_1_7 (дата звернення 16.01.2025). DOI: <https://doi.org/10.24025/2306-4412.1.2019.164787>

8. Краснобокий Ю.М., Левківський К.М. Словник-довідник науковця-початківця. Київ: НМЦВО, 2001. 72 с.

9. Методичні рекомендації до вивчення дисципліни Філософські основи наукового пізнання: навчальний посібник / Зуєв В.М. та ін. Київ: КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2021. 154 с.

10. Панішев А.В. Методологія наукових досліджень: навчальний посібник. Житомир: ЖДТУ, 2013. 148 с.

11. Романова О.П. Крос-дисциплінарні комунікації у хореографічному коледжі в режимі офлайн +онлайн: «Філософія», «Культурологія». Man and society in the dimensions of socio-cultural transformation: Scientific monograph. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2022. Pp.158–170. DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-208-1-8>

12. Рубанець О.М. Філософські проблеми наукового пізнання: навчальний посібник. Суми : Університетська книга, 2013. 232 с.

13. Федотова О.О., Кудлай В.О. Методологія та організація наукових досліджень: конспект лекцій для здобувачів вищої освіти другого (магістерського) рівня ОПП «Керування документальними процесами та розвиток цифрової громади», спеціальності 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа». Київ: МДУ, 2024. 122 с.

14. Федотова О.О. Принцип історизму у методиці викладання дисциплін документально-комунікаційного циклу. Інновації в сучасній освіті: методологія, технологія, дидактичні та виховні аспекти: монографія / за заг. ред. В.В. Іванишин. Кам'янець-Подільський. Зклад вищої освіти «Подільський державний університет». Рига, Латвія:

«Baltija Publishing», 2023. С. 383–390. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-300-2-43> ISBN 978-9934-26-300-2

15. Халімонов Я.І. Використання сенсорів та IoT-технологій для моніторингу параметрів робочого середовища. Автоматизація та Приладобудування = Automation and Development of Electronic Devices (ADED'2023): збірник студентських наукових статей. Харків: ХНУРЕ, 2024. Вип.1. С. 106–110.

16. Цехмістрова Г.С. Основи наукових досліджень: навчальний посібник Київ: Видавничий Дім «Слово», 2003. 240 с.

17. Чмиленко Ф.О., Жук Л.П. Посібник до вивчення дисципліни «Методологія та організація наукових досліджень». Дніпропетровськ: ПВВ ДНУ, 2014. 48 с.

18. Шевчук Р. Методологія наукового пізнання: від явища до сутності. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2016. Том 11. № 1. С. 31–44.

19. Юрчук Н.П., Кіпоренко С.С. Розвиток технологій Big Data в умовах цифрових трансформацій. *Агросвіт*. 2021. № 9–10. С. 60–68. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6792.2021.9-10.60>

Information about the author:

Fedotova Oksana Olehivna,

Doctor of Historical Sciences, Senior Research Officer,

Professor at the Department of Information Activities

Mariupol State University

6, Preobrazhenska str, Kyiv, 03037, Ukraine

AUDIOVISUAL TRANSLATION AS THEORETICAL AND PRACTICAL CONSTANT OF SCIENTIFIC DISCOURSE

Shayner H. I., Podolyak Z. R., Vanivska O. M.

INTRODUCTION

The development of intercultural dialogue and foreign economic relations of Ukraine in the field of cinematography, which continues regardless of the complex geopolitical situation, poses a new task to translation theorists and practitioners: the study of audiovisual translation as a special type of translation activity. The specified type of translation, remaining a translation in principle and obeying the basic laws of translation activity in the broadest sense of the word, has characteristic specific features that necessitate the formulation of a special approach to its study within the framework of traditional translation studies.

Audiovisual translation research is actively developing in Europe, the USA and China. In Ukraine, the theoretical understanding of this type of translation art is only at the initial stage. The absence of a generally accepted terminological apparatus, a developed methodology for the study of audiovisual text, a proven methodology for teaching audiovisual translation within the tradition of domestic translation studies, as well as clearly formulated quality criteria for this type of translation are indisputable factors for the activation of theoretical research in the field of translation of audiovisual products^{1, 2, 3, 4}

Despite the age-old history of the study of the film text as a special semiotic construct, the surge of interest in the problems of audiovisual translation took place in the late 1990s – mid-2000s. It was then that the so-

¹ Bort-Mir L., Ibañez M. Going Up is Always Good: A Multimodal Analysis of Metaphors in a TV Ad with FILMIP, the Filmic Metaphor Identification Procedure : Complutense Journal of English Studies. 2020. № 28 (28).

² Dordevic J., Stamenkovic D. The influence of monomodal and multimodal presentation on translation error recognition: an empirical approach : Perspective Studies in Translatology. 2020. № 29 (6).

³ Drummond T., Wildfeuer J. The Multimodal Annotation of Gender Differences in Contemporary TV Series. Combining Qualitative Questions and Quantitative Results : Annotations in Scholarly Editions and Research, Functions, Differentiations, Systematization / ed. by J. Nantke, F. Schlupkothen. Berlin : de Gruyter, 2020.

⁴ Jensen S. Musicalized Characters: A Study of Music, multimodality, and the empiric child perspective on mainstream animation. 2021. URL: <https://lnu.se/en/research/searchresearch/research-projects/project-music-multimodality-and-the-empiric-child-perspective-on-mainstream-animation/>

called audiovisual turn took place in translation studies, which contributed to the appearance of a large number of works devoted to this type of translation, both in Ukraine and abroad.

It is natural to assume that separate scientific paradigms have been gradually formed in the study of audiovisual translation, within the framework of which colleagues identify the patterns of transmission by means of the language of translation of meanings generated by verbal signs and consider the audiovisual text as a polymodal unity, and the translator as a participant. and ensuring its adequate perception by the viewer.

Despite the understanding of the audiovisual text as a semiotically heterogeneous unit of communication, which includes semiotic modes and submodes of different (not only linguistic) nature, which equally participate in the generation of the meanings of the audiovisual translation, the problem of the audiovisual translation of cartoons for a long time remained (and sometimes remains) insufficient researched. Scholars follow a text-centric approach to audiovisual translation. They focus on the linguistic, semiotic and linguistic-cultural specifics of the translation of film dialogue, which is seen as the ultimate unit of audio translation. Therefore, it should be considered in the process-oriented text-centric framework⁵. From a similar point of view, the translation of film dialogue is considered by researchers who study the linguistic-stylistic aspects of the translation of film texts⁶. There is also criticism of such a monomodal approach to the study of audiovisual translation and, based on the theory of polymodal communication, scientists talk about the need to expand and update the object of translation studies, not focusing exclusively on the verbal mode of audiovisual texts⁷. However, even a superficial analysis of the works and results of scientific research devoted to this type of translation proves that in domestic translation studies, the text-centric linguistic approach still remains the main one in the study of the translation of audiovisual texts, which are considered as monomodal verbal, that is, in isolation from other modes of polymodal audiovisual text.

1. The study of audiovisual translation

In Western translation studies, the study of audiovisual translation has received a different perspective. Colleagues first of all paid attention to the polymodal structure of the audiovisual text, focused on the modes that

⁵ Jewitt C., Bezemer J., O'Halloran K. *Introducing Multimodality*. L. N. Y. : Routledge, 2016.

⁶ Kress G., Van Leeuwen T. *Reading Images: The Grammar of Visual Design*. 2nd ed. L. : Routledge, 2006.

⁷⁷ Lisiecka A. *Comparing multimodal film texts. The case of the movie "Fame" and its remake "Fame"*. L. : Routledge, 2019.

function in the audiovisual text and are, according to the researchers, essential factors for translators.

Among the objective factors limiting the audiovisual interpreter, scientists mention the presence of several communication systems, including the verbal system with which the interpreter works directly, and the need to synchronize these communication systems. Failures in synchronization become sources of "noise", which can cause problems in decoding values or lead to communicative failure⁸. The scientific discourse also examines audiovisual translation through the prism of limitations, dividing them into two groups: internal limitations and external limitations. Internal limitations are explained by the individual characteristics of the translator as an interpreter, and external – by any factors limiting the possibility of communication (social, technical, financial limitations).

Within the framework of a similar, but already functional and didactic approach to the study of audiovisual translation, the works of domestic researchers were carried out. Scientists, on the one hand, pay attention to the history of the development of the theory and practice of audiovisual translation in Ukraine and beyond, pay attention to the functional limitations imposed on the translator by each type of audiovisual translation. On the other hand, the authors formulate methodological principles and technologies of teaching audiovisual translation, describe the structure of the corresponding course, and develop tasks for students. Thus, within the framework of the functional paradigm, there is a need to formulate different approaches to the study and teaching of different types of translation of audiovisual materials: subtitling, translation, voiceover and dubbing, creation of audio description, etc., due to technical limitations and specific organization of the work.

The functional approach to the study of audiovisual translation, on the one hand, is justified by the presence of a large number of factors that directly or indirectly affect the process and result of translation. On the other hand, most limitations of semiotic nature can be analyzed from the point of view of their communicative value. Different communicative systems are factors that, on the contrary, give the translator great freedom in choosing communicative strategies. In this case, they should be considered not as limitations, but as additional resources for the generation of meanings that make it possible to expand the repertoire of translation strategies, tactics and solutions in order to achieve the optimal communicative and pragmatic effect created by an audiovisual work on the recipient, that is, the viewer. Colleagues who study audiovisual translation from the point of view of the

⁸ Peirce C. S. *The Philosophy of Peirce: Selected Writings* / ed. by J. Buchler. L. : Routledge, 2001.

communicative-semiotic approach proceed from this position, in which the audiovisual text is considered as a syncretic polymodal unity, and the accounting of all semiotic resources during translation is the main requirement for the translator.

Translation scholars hold different points of view about the semiotic structure of an audiovisual text and its communicative potential, which must be revealed in the process of translation. For example, ten main codes are distinguished, which are combined in various combinations and create the semiotic space of the film as a “macrosign”:

- verbal,
- literary,
- theatrical,
- proxemic,
- kinesic,
- vestimentary,
- moral,
- makeup code,
- codes of courtesy,
- cinematographic code.

The specified codes are updated using four channels:

- visual-1 (verbal signs),
- visual-2 (non-verbal signs),
- audio-1 (verbal signs)
- auditory-2 (non-verbal signs) ⁹.

Also, in scientific research, we find 14 semiotic codes that are broadcast using audio and visual channels:

FOUR VERBAL CODES:

- linguistic,
- verbal-paralinguistic,
- artistic and theatrical,
- graphic

TEN NON-VERBAL CODES:

- noise-sound,
- non-verbal-paralinguistic,
- musical,
- photographic,
- scenographic,
- cinematic,

⁹ Pinto S. R. Film, dialects and subtitles: an analytical framework for the study of non-standard varieties in subtitling : Translator. 2017. № 24 (1).

- kinesic,
- proxemic,
- costume¹⁰.

H. Shtekl uses a similar logic to distinguish semiotic resources that generate meaning in an audiovisual text, building them in a slightly different hierarchy: key modes (images, music, sound, and linguistic mode) are actualized through perceptual channels, each of which has a variant of material realization for linguistic mode – static or animated written language). Each of the variants of material representation is represented by separate submodes that have specific characteristics¹¹.

No matter what the semiotic structure of an audiovisual text appears to the translator, its key property is polymodality (in English terminology – *multimodality*), i.e. “communicative artifacts and processes in which different sign systems (modes) are connected and, if necessary, semantic and formal relationships are recognized “the connection of all signs included in the used semiotic repertoire”¹². As a result, the communicative potential of this kind of texts comes to the fore, and the semiotic repertoire used to generate meanings is a unique resource that allows the translator to maximally convey the meanings that function in the text of an audiovisual work and make the necessary communicative effect on the viewer.

It should be noted that in recent years, translation experts are beginning to pay more and more attention to the communicative situation in which audiovisual translation is carried out. More and more often, researchers of audiovisual translation, who especially specialize in the field of media accessibility – the adaptation of audiovisual works for audiences with special cognitive needs – talk about the presence of a “maker – user gap”, that is, a gap between content producers and its recipients, who are in the creation and production of audiovisual content. Those who create an audiovisual work and those who translate it are not related to each other in any way. Content producers do not control the result of the translation and, accordingly, do not have information about how the results of their work. On the other hand, colleagues emphasize the need to focus on the translation not so much on the linguistic features of the original audiovisual work as on the impact that the resulting translation has on the audience. As a result, the goal of modern research in the field of audiovisual translation should be “building bridges” at the place of gaps “collective author (content producer) – translator –

¹⁰ Rasmussen D. S. Quantifying Uncertainty Negation and the Statistical Language of Film. 2018. URL: https://www.researchgate.net/publication/325416589_Quantifying_Uncertainty_Negation_and_the_Statistical_Language_of_Film

¹¹ Pinto S. R. Film, dialects and subtitles: an analytical framework for the study of non-standard varieties in subtitling : Translator. 2017. № 24 (1).

¹² Ibid.

recipient (viewer)". Such tasks can be solved using the communicative-functional approach, the essence of which involves considering the translation activity within the framework of a specific (although often predictable) communicative situation. A priori considering audiovisual translation as work with syncretic polymodal communicative education, it is necessary to express confidence that the translation process does not end with the text, it ends with the delivery of the text to the final recipient. This method makes it necessary to take into account not only auditory and visual perceptual channels, but also olfactory and kinesthetic channels. The possibility of working with all the listed channels is also facilitated by the development vector of modern cinema, aimed at applying further achievements in the field of virtual and augmented reality. These achievements are actualized thanks to 4DX™ technology. It serves to create an immersive environment, to achieve the effect of the viewer's full presence in the context of an audiovisual work.

The communicative situation of "delivery" of the translation to the viewer obliges the translator to take into account additional semiotic modes (smell, tactile sensations) in the process of selecting optimal translation solutions. Further perspectives of the theoretical understanding of the mentioned problem are related to the communicative-functional approach to the study of audiovisual translation. Therefore, there is a need to understand the process of audiovisual translation in a new paradigm: "collective author – translator – recipient". The development of a separate methodological apparatus that differs from that traditionally used within the framework of a monomodal approach to translation is required. It is necessary to identify and classify the strategies and tactics of audiovisual translation taking into account the communicative situation. It, in turn, is related to the specifics of performing certain types of audiovisual translation. According to many researchers, it is necessary to study the peculiarities of the generation of meanings in the form of the inclusion of various semiotic modes and submodes and the peculiarities of the perception of the translation result by the viewer. This kind of research in the field of audiovisual translation will contribute not only to the deepening of the understanding of the laws of the translation of audiovisual polymodal texts, but will also make an invaluable contribution to the study of the practice of audiovisual translation and the process of developing quality criteria for the translation of audiovisual products with cognitive needs (impaired vision and hearing).

2. The main linguistic features of the animation script

Among the main linguistic features of the animation script, the following can be distinguished.

At the lexical level, cartoons are characterized by

- use of clear and simple vocabulary,
- absence of unclear terms, professionalism, outdated words,
- justified use of neologisms.
- Peculiarities at the grammatical and syntactic level include: the use of simple grammatical forms,
 - diminutive suffixes,
 - simple syntactic constructions and sentences.

At the phonetic level cartoons are characterized by

- features of pronunciation used by the author to create a humorous effect.

Among the genre and stylistic features of the animated film script as a type of children's fiction, it should be noted

- connection with national culture,
- the absence of a large number of stylistic means of visual and artistic expressiveness, however, at the same time, they can be widely used as
 - epithets,
 - comparison
 - and personification.

As well as the characteristic feature is the use of

- repetitions
- phraseological turns
- proverbs,
- availability of songs.

CONCLUSIONS

When translating animated films, it is necessary to take into account both the features of the translation language and the psycholinguistic features of the target audience. Cartoons have a high developmental and educational potential. In turn, a certain concentration of attention and understanding of the structure of the narrative is required on the part of the child. This means that audiovisual translation deals exclusively with the translation of audio-media texts – serials, films of various genres, computer games, TV shows, etc. Subtitling, dubbing (“lip-sync”) and voice-over are considered the most common types of audiovisual translation. Each of them has its own characteristics. During the translation of cartoons, the translator faces many problems, which we will consider in this paragraph. Among them, in particular, there is the translation of film names and proper names. When

studying filmonyms to distinguish linguistic features, the structural aspect is important for tracing the connection between structure and semantics, when considering the contribution of a concise syntactic structure to the speed of perception and memorization of names. One of the consequences of this is a tendency towards more capacious generalized abstract thinking, the result of which is the intensive use of nominative structures. The main features of filmonyms are a special laconic form and iconicity. Structurally, filmonyms are the names of word forms, as a rule, presented in the form of nouns in the nominative case or phrases. You can also find filmonyms, which structurally represent a simple monosyllabic sentence or a simple impersonal monosyllabic sentence. Filmonyms are a special class of proper names. Filmonyms in connection with the purpose of attracting attention are often stylistically expressively colored, they are bright, noticeable, attract attention, and optimize further perception of the film. Filmonyms have similar features, features and categories that are characteristic of artistic names works, i.e. they also have specific grammatical and functional-semantic features. In the syntactic structure of filmonyms, general syntactic tendencies are reflected, which are models according to the traditional classification, the structure of which corresponds to simple monosyllabic sentences.

ABSTRACT

The article deals with the problem of audiovisual translation as theoretical and practical constant of scientific discourse. Cartoons have a high developmental and educational potential. In turn, a certain concentration of attention and understanding of the structure of the narrative is required on the part of the child. This means that audiovisual translation deals exclusively with the translation of audio-media texts – serials, films of various genres, computer games, TV shows, etc. Subtitling, dubbing (“lip-sync”) and voice-over are considered the most common types of audiovisual translation. Each of them has its own characteristics. During the translation of cartoons, the translator faces many problems, which we will consider in this paragraph. Among them, in particular, there is the translation of film names and proper names. When studying filmonyms to distinguish linguistic features, the structural aspect is important for tracing the connection between structure and semantics, when considering the contribution of a concise syntactic structure to the speed of perception and memorization of names.

References

1. Bort-Mir L., Ibañez M. Going Up is Always Good: A Multimodal Analysis of Metaphors in a TV Ad with FILMIP, the Filmic Metaphor Identification Procedure : *Complutense Journal of English Studies*. 2020. № 28 (28).
2. Dordevic J., Stamenkovic D. The influence of monomodal and multimodal presentation on translation error recognition: an empirical approach : *Perspective Studies in Translatology*. 2020. № 29 (6).
3. Drummond T., Wildfeuer J. The Multimodal Annotation of Gender Differences in Contemporary TV Se-ries. Combining Qualitative Questions and Quantitative Results : *Annotations in Scholarly Editions and Research, Functions, Differentiations, Systematization* / ed. by J. Nantke, F. Schlupkohten. Berlin : de Gruyter, 2020.
4. Jensen S. Musicalized Characters: A Study of Music, multimodality, and the empiric child perspective on mainstram animation. 2021. URL: <https://lnu.se/en/research/searchresearch/research-projects/project-music-multimodality-and-the-empiric-child-perspective-on-mainstream-animation/>
5. Jewitt C., Bezemer J., O'Halloran K. Introducing Multimodality. L. N. Y. : Rouledge, 2016.
6. Kress G., Van Leeuwen T. Reading Images: The Grammar of Visual Design. 2nd ed. L. : Routledge, 2006.
7. Lisiecka A. Comparing multimodal film texts. The case of the movie "Fame" and its remake "Fame". L. : Rout-ledge, 2019.
8. Peirce C. S. The Philosophy of Peirce: Selected Writings / ed. by J. Buchler. L. : Routledge, 2001.
9. Pinto S. R. Film, dialects and subtitles: an analytical framework for the study of non-standard varieties in subtitling : *Translator*. 2017. № 24 (1).
10. Rasmussen D. S. Quantifying Uncertainty Negation and the Statistical Language of Film. 2018. URL: https://www.researchgate.net/publication/325416589_Quantifying_Uncertainty_Negation_and_the_Statistical_Language_of_Film

Information about the authors:

Shainer Hanna Ihorivna,

PhD (Education),

Associate Professor

Institute of the Humanities and Social Sciences,

Polytechnic National University

55, Stepan Bandera str., Lviv, 79013, Ukraine

Podoliak Zoriana Romanivna,
Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor at the Department of Foreign Languages
National Forestry University of Ukraine
103, General Chuprinka str., Lviv, 79057, Ukraine

Vanivska Oleksandra Myronivna,
Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor,
Ukrainian National Forestry University
103, General Chuprinka str., Lviv, 79057, Ukraine

РОЗДІЛ 2. ІНФОРМАЦІЙНА, БІБЛІОТЕЧНА, МУЗЕЙНА ТА АРХІВНА СПРАВА У КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ НАУКИ ТА СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ПРОЦЕСІВ СУЧАСНОСТІ

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-535-8-9>

АДАПТАЦІЯ БІБЛІОТЕКИ ТА БІБЛІОТЕЧНОГО ФОНДУ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ ДО ПОТРЕБ СУЧАСНОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

Данькевич Ю. В.

ВСТУП

У сучасну епоху інформаційного суспільства бібліотеки та бібліотечні фонди закладів вищої освіти перетворюються на стратегічно важливі інституції, які забезпечують збереження, організацію та доступ до знань і академічної спадщини. Глобалізація, цифровізація, швидкий розвиток інформаційних технологій є складовими суттєвих змін в освітньому середовищі, формуючи нові виклики перед закладами вищої освіти. Одним із ключових аспектів цього процесу є необхідність адаптації бібліотек та бібліотечних фондів до потреб сучасного інформаційного суспільства.

Спираючись на авторитетні думки провідних дослідників, у статті ми будемо неодноразово наголошувати на тому, що із переходом до цифрових технологій бібліотеки не виконують роль як виключно місця зберігання друкованих видань. Вони стають інтеграторами інформаційного простору, що забезпечують оперативний доступ до електронних ресурсів, відкритих даних, наукових публікацій, освітніх платформ та дослідницьких баз. Бібліотечні фонди, у свою чергу, виконують роль ключових підрозділів для забезпечення інформаційних потреб користувачів, збереження інституційної пам'яті, документів та результатів наукових досліджень.

У цьому контексті виникає необхідність трансформації традиційних моделей роботи бібліотек і бібліотечних фондів, щоб відповідати вимогам цифрової епохи. Актуалізація та поповнення бібліотечних фондів новітніми джерелами сприяють інтеграції вітчизняної освіти у світовий інформаційний простір, а цифровізація – дає змогу забезпечити зручний і швидкий доступ до знань незалежно від місця перебування. Безперечно, що якість і доступність бібліотечних ресурсів

впливають на рівень підготовки фахівців, що відповідають потребам сучасного ринку праці. Власне бібліотечні фонди стають посередниками між традиційними знаннями та новітніми інформаційними техно-логіями, допомагаючи адаптувати освітні установи до вимог цифрової епохи.

Іншою складовою актуальності є зростаюча роль інформації у формуванні наукового та освітнього потенціалу країни. Інформація стала критично важливим ресурсом, доступ до якого повинен бути ефективно організованим. В умовах постійного зростання обсягів електронних даних важливість розробки інноваційних підходів до управління бібліотечними та архівними фондами неможливо переоцінити. Додатковим аспектом є відповідність міжнародним стандартам та рекомендаціям щодо збереження і доступу до електронних ресурсів.

Університети в усьому світі активно розвивають свої електронні бібліотеки, архіви та репозиторії, що сприяє інтеграції до глобального академічного середовища. Водночас, у цьому процесі важливо враховувати правові аспекти, зокрема захист авторських прав, конфіденційність даних і дотримання ліцензійних умов. Отже, дослідження адаптації бібліотек і архівів закладів вищої освіти до сучасних потреб інформаційного суспільства є надзвичайно актуальним. Воно спрямоване на вирішення ключових проблем, пов'язаних із впровадженням цифрових технологій, забезпеченням сталого розвитку академічних установ та розширенням доступу до знань.

1. Автоматизовані інформаційні бібліотечні послуги закладу вищої освіти: інновації та перспективи

Сучасний соціум характеризується подальшим стрімким розвитком інформаційних технологій, що, у свою чергу, впливає на всі сфери життя, зокрема, й на освітню галузь. На сьогодні, бібліотеки перестали виконувати функцію сховищ друкованої літератури. За інформацією, поданою у практичному посібнику «Бібліотеки – хаби цифрової освіти», наголошено, що «бібліотеки мають значний досвід у навчанні комп'ютерної грамотності та роботи з інтернетом своїх користувачів. Вже понад 30 років українські бібліотеки пропонують усім, хто має в тому потребу, і доступ до інтернету, і оволодіння інформаційними технологіями»¹.

Саме тому, погоджуючися із слушними думками укладачок практичного посібника, вбачаємо подальший розвиток усієї системи бібліотек саме у паралельному контексті із цифровізацією усіх послуг, що надаються державою відповідно до цифрової трансформації в

¹ Бруй О. та інші. Бібліотеки – хаби цифрової освіти. Київ, 2023. С. 8.

Україні. Цифровізація передбачає, у відповідності із документами, що бібліотеки України за сприяння Міністерства цифрової трансформації та Української бібліотечної асоціації «стануть хабами проєкту «Дія. Цифрова освіта» і запропонують всім охочим доступ до безкоштовного навчання на національній онлайн платформі з цифрової грамотності»².

Про це йшлося і в укладеному у травні 2020 року 4-сторонньому меморандумі «Про цифрову освіту на базі бібліотек», в якому Оксана Бруй, президентка ГО «Українська бібліотечна асоціація», зазначила, що «призначення бібліотеки як соціального інституту в суспільстві – це навчання протягом життя. Підписання меморандуму є дуже важливим, щоб бібліотеки могли повністю виконувати функцію центрів навчання протягом життя»³. Завдяки оцифруванню бібліотечних послуг, попри широкомасштабне вторгнення російської федерації в Україну, відбувається трансформація бібліотек як інформаційних установ у багатофункціональні центри, що відповідатимуть на запити швидкого доступу до ресурсів як професорсько-викладацького складу, так і здобувачів та здобувачок закладів вищої освіти.

Зокрема, електронні каталоги вже уможливили доступний та зручний пошук джерел за ключовими словами, автором, темою тощо. Використання спеціалізованих програмних комплексів значно спростило доступ до бібліотечних фондів та їхнє адміністрування. Як варіант, разом із чинними програмами, наприклад Alerph, у закладі вищої освіти можна використовувати й програму Koha як відкриту систему управління бібліотеками, що підтримує всі основні функції сучасної бібліотеки. Koha була розроблена в 1999 році в Новій Зеландії і з того часу здобула популярність у бібліотечних закладах у всьому світі, зокрема, й у закладах вищої освіти⁴.

Однією із найбільших переваг Koha є її відкритий вихідний код. Це означає, що бібліотеки можуть вільно завантажувати, використовувати, змінювати та адаптувати програму відповідно до своїх потреб. Відсутність ліцензійних витрат дозволяє значно зменшити фінансові витрати на автоматизацію бібліотеки, що є особливо важливим для

² Цифрові трансформації в Україні: чи відповідають вітчизняні інституційні умови зовнішнім викликам та європейському порядку денному? 2020. С. 49

³ Комітет підписав 4-сторонній меморандум про цифрову освіту на базі бібліотек. URL: https://komit.rada.gov.ua/news/main_news/povidomlen/73632.html

⁴ Короткий посібник користувача АБІС Koha. 2020. URL: https://wiki.koha.org.ua/%D0%9A%D0%BE%D1%80%D0%BE%D1%82%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%BF%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1%D0%BD%D0%B8%D0%BA_%D0%BA%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%83%D0%B2%D0%B0%D1%87%D0%B0_%D0%90%D0%91%D0%86%D0%A1_Koha

зкладів вищої освіти з обмеженим бюджетом. Необхідно наголосити, що саме вартість упровадження самої системи є достатньо високою⁵.

Koha підтримує модульну структуру, що дозволяє налаштовувати систему відповідно до специфічних потреб бібліотеки. Основні модулі включають: каталогізацію (OPAC – Online Public Access Catalog); управління фондами; обслуговування читачів; статистику та аналітику; управління електронними ресурсами. Завдяки масштабованості Koha може використовуватись як у невеликих, так і в університетських бібліотечних системах. Koha відповідає міжнародним стандартам, таким як MARC 21 чи Dublin Core, що полегшує інтеграцію з іншими бібліотечними системами та базами даних.

Так, відповідно до офіційної інформації, «формат MARC 21 для бібліографічних даних розроблений як носій бібліографічної інформації про друковані та рукописні текстові матеріали, комп'ютерні файли, карти, музику, безперервні ресурси, візуальні матеріали та змішані матеріали. Бібліографічні дані зазвичай включають заголовки, імена, теми, примітки, дані публікації та інформацію про фізичний опис елемента»⁶. Бібліографічний формат має такі складові: книги (БК) – використовуються для друкованих, електронних, рукописних і мікроформатних текстових матеріалів, що мають монографічний характер. Постійні ресурси (CR) – використовуються для друкованих, електронних, рукописних і мікроформатних текстових матеріалів, які видаються частинами з повторюваною схемою публікації (наприклад, періодичні видання, газети, щорічники).

Комп'ютерні файли (CF) – використовуються для комп'ютерного програмного забезпечення, числових даних, комп'ютерно-орієнтованого мультимедіа, онлайн систем або послуг. Інші класи електронних ресурсів кодуються для їхнього найважливішого аспекту. Матеріал може мати монографічний або серійний характер. Карти (MP) – використовуються для всіх типів друкованих, електронних, рукописних і мікроформатних картографічних матеріалів, включаючи атласи, листові карти та глобуси. Матеріал може мати монографічний або серійний характер.

Музика (MU) – використовується для друкованої, електронної, рукописної та мікроформної музики, а також музичних звукозаписів і немусичних звукозаписів. Матеріал може мати монографічний або серійний характер. Візуальні матеріали (VM) – використовуються для проєктованих медіа, непроєктованих медіа, двовимірної графіки,

⁵ Павло Жежнич та Андрій Андрухів розповіли про особливості впровадження нової автоматизованої бібліотечної системи. 2020. URL: <https://lpnu.ua/news/pavlo-zhezhnych-ta-andrii-andruxiv-rozpovili-pro-osoblyvosti-vprovadzhennia-novoi-abis>

⁶ Library of Congress. 2025. URL: <https://www.loc.gov/marc/bibliographic/bdintro.html>

тривимірних артефактів або природних об'єктів і комплектів. Матеріал може мати монографічний або серійний характер. Змішані матеріали (МХ)⁷.

Це важливо для академічних бібліотек, що працюють із глобальними інформаційними ресурсами та забезпечують обмін даними з іншими установами⁸. Koha має інтуїтивно зрозумілий інтерфейс, який спрощує роботу як для бібліотекарів, так і для користувачів. Функція OPAC надає здобувачам і викладачам можливість легко знаходити потрібні ресурси, резервувати книги, продовжувати терміни користування та перевіряти свою історію позичань онлайн. Koha активно підтримується глобальною спільнотою розробників та бібліотекарів, у свою чергу, регулярні оновлення програми включають нові функції та виправлення помилок, що забезпечує її актуальність у сучасному інформаційному середовищі. Спільнота також пропонує форуми та документацію, що полегшує впровадження та використання системи.

Попри всі переваги, впровадження Koha може бути складним для бібліотек, які не мають досвіду роботи з відкритим кодом. Для встановлення, налаштування та оптимізації системи часто потрібні технічні знання та залучення ІТ-фахівців, що може збільшити початкові витрати. Koha не має централізованої служби технічної підтримки, оскільки це проєкт з відкритим кодом, проте бібліотеки можуть звертатися до спільноти користувачів або наймати комерційні компанії для підтримки, відсутність офіційної технічної допомоги може бути проблемою у випадку термінових недоліків. Перехід на Koha вимагає навчання бібліотечного персоналу, що може зайняти значний час та ресурси. Особливо це стосується навчання каталогізації за міжнародними стандартами та використання аналітичних інструментів. Koha як міжнародна система може не завжди враховувати специфічні потреби місцевих бібліотек. Наприклад, у системі можуть бути відсутні деякі функції, що відповідають національним стандартам або законодавству країни. Це вимагає додаткової адаптації програмного забезпечення.

До того ж, для ефективного функціонування Koha необхідна надійна ІТ-інфраструктура, яка включає сервери, резервне копіювання даних і захист від кібератак. Відсутність належних ресурсів може створити ризики втрати даних або збоїв у роботі системи. Програма Koha є потужним інструментом для автоматизації бібліотек закладів вищої освіти, пропонуючи широкий спектр функцій для забезпечення сучасних інформаційних потреб. Її відкритий вихідний код, підтримка

⁷ Формат MARC 21 для бібліографічних даних. 2025. URL: <https://www.loc.gov/marc/bibliographic/bdintro.html>

⁸ Факти про систему Koha: переваги, недоліки, можливості. 2024. URL: <https://www.sitgist.com/uk/services/koha/facts>

міжнародних стандартів, дружній інтерфейс і активна спільнота розробників роблять її привабливим вибором для багатьох академічних установ. Водночас впровадження KoHa супроводжується певними викликами, такими як необхідність технічних знань, навчання персоналу та адаптація до локальних потреб.

Для успішного впровадження та використання KoHa у бібліотеках закладів вищої освіти важливо забезпечити належну ІТ-інфраструктуру, залучити кваліфікованих фахівців та створити умови для постійного професійного розвитку бібліотекарів. Це дозволить максимально ефективно використовувати можливості системи KoHa, сприяючи цифровій трансформації бібліотечних послуг та їх відповідності потребам сучасного інформаційного суспільства.

2. Електронна трансформація бібліотечних фондів закладів вищої освіти: збереження академічної спадщини та забезпечення доступу

На нашу думку, електронна трансформація бібліотечних фондів закладів вищої освіти, як зазначалося на початку статті, є важливим кроком у збереженні академічної спадщини, забезпеченні доступу до історичних матеріалів та інтеграції в сучасне інформаційне суспільство. У процесі адаптації до нових викликів цифрової епохи архіви закладів вищої освіти набувають стратегічного значення як платформи для підтримки наукових досліджень, навчального процесу та культурної комунікації. Збереження документів бібліотеки в електронному вигляді, їхнє оцифрування дозволяє зберегти унікальні видання, зменшуючи ризики їхнього фізичного пошкодження, втрати через старіння матеріалів або надзвичайні ситуації (пожежі, затоплення тощо). До того ж, цифрові копії стають додатковою гарантією збереження.

Використання цифрових інструментів на сьогодні уможливорює створення каталогів, автоматизацію пошуку і класифікацію документів. Це значно знижує навантаження на персонал і підвищує ефективність обслуговування. Обробка архівних матеріалів в електронному вигляді сприяє розвитку відкритої науки та підвищенню прозорості у використанні академічної спадщини. У ряді бібліотек закладів вищої освіти відкритий електронний архів академічних текстів наповнюється через систему репозиторія, наприклад, ETNUIR⁹. Інституційний репозиторій ETNUIR є сучасною платформою, що сприяє збереженню, поширенню та управлінню науковими і освітніми матеріалами закладу вищої освіти. Його впровадження відкриває перед бібліотекою університету численні

⁹ Інституційний репозиторій ETNUIR. 2025. URL: <https://tnu.edu.ua/biblioteka/>

можливості, спрямовані на підтримку академічної діяльності та інтеграцію до глобального інформаційного простору.

ETNUIR забезпечує збереження всіх академічних матеріалів у єдиній цифровій системі, що включає: статті викладачів; монографії; дисертації; навчальні посібники; студентські наукові роботи. Така централізація сприяє структурованому підходу до управління інформацією та її швидкому пошуку. ETNUIR підтримує політику відкритого доступу, що дозволяє користувачам з усього світу безкоштовно ознайомлюватися з академічними матеріалами закладу, що сприяє підвищенню впізнаваності наукових досягнень університету; покращенню цитованості публікацій; інтеграції у міжнародне академічне середовище.

Репозиторій є важливим джерелом для здобувачів та викладачів, забезпечуючи доступ до якісних навчальних матеріалів, що й надалі сприятиме підвищенню якості освіти; забезпеченню актуальності навчальних освітніх програм; інтеграції нових знань у навчальний процес. ETNUIR дозволяє зберігати унікальні матеріали, що мають історичну або культурну цінність, оцифрування і розміщення цих документів гарантує їхню доступність для майбутніх поколінь.

Система забезпечує зручний механізм внесення, зберігання та пошуку даних. Вона підтримує метадані стандарту Dublin Core, що спрощує каталогізацію матеріалів та їхню інтеграцію з іншими системами. На нашу думку, репозиторій дозволяє відстежувати активність викладачів і науковців; моніторити наукову продуктивність закладу; формувати звіти для внутрішнього та зовнішнього використання. ETNUIR підтримує інтеграцію з платформами, такими як Google Scholar, ORCID, Scopus, що підвищує видимість публікацій у глобальному науковому просторі та сприяє розвитку міжнародної співпраці. Репозиторій має простий і інтуїтивно зрозумілий інтерфейс через який досить легко завантажувати документи, як монографії, так і випускні кваліфікаційні роботи здобувачів, швидко знаходити необхідну інформацію та переглядати матеріали онлайн.

Окрім того, ETNUIR забезпечує захист даних за допомогою сучасних технологій шифрування та регулярного резервного копіювання, що мінімізує ризики втрати інформації. Тобто, інституційний репозиторій ETNUIR є потужним інструментом для модернізації бібліотечних послуг закладів вищої освіти. Його впровадження сприяє збереженню академічної спадщини, підвищенню якості освіти та інтеграції закладу до світового наукового співтовариства. Завдяки своїм численним перевагам ETNUIR стає важливим елементом цифрової екосистеми сучасного університету.

Важливим етапом у системі роботи з електронними архівами стає й цифровізація фондів бібліотек закладів вищої освіти. Є і оцінка архівних фондів, оскільки, початок процесу цифровізації передбачає проведення інвентаризації архівних фондів і визначення пріоритетних матеріалів для оцифрування, ними можуть бути документи, що мають наукову, історичну або культурну цінність. Перевагою оцифрування архівів, зокрема, бібліотек закладів вищої освіти, переведення в електронну форму є й те, що під час повномасштабного вторгнення документи вдалося зберегти і після відновлення навчального процесу надати бібліотечні послуги. На жаль, цього не можна було зробити у 2014 році, після анексії Кримського півострова російською федерацією. Так, залишилися на окупованій території бібліотечний фонд та архіви бібліотеки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського, що була заснована, разом із Університетом, у 1918 році у Сімферополі¹⁰. Формування нового фонду бібліотеки розпочалося після 2016 року, коли Університет відновив роботу у Києві.

На сьогодні, окрім вищезгаданого репозиторію ETNOUR, бібліотека працює із автоматизованою інформаційно-бібліотечною системою «УФД/Бібліотека»¹¹. Програма уможливила автоматизацію основних бібліотечних послуг, а саме: відбір документів за різними ознаками, перегляд бібліографічних описів, відомостей про наявність та електронних копій; каталогізацію видань, створення аналітичних описів, підготовки бібліографічних довідок та покажчиків; комплектування бібліотеки, облік та аналіз стану фонду; обслуговування читачів (замовлення, видача та повернення літератури)¹².

Отже, електронна трансформація фондів бібліотек закладів вищої освіти стає одним із ефективних інструментів для організації, структуризації та оптимізації роботи, що полегшує завдання користувачів у пошуку та отриманні необхідної інформації, оскільки, з'являється просторовий необмежений доступ до ресурсів. За допомогою пошукових алгоритмів стало можливим пришвидшене знаходження необхідних ресурсів за ключовими словами, тематичним напрямком або за авторством. Окрім того, електронний каталог дозволив доступ до документів чи книг незалежно від положення користувача, що сприяє підвищенню продуктивності наукового та освітнього процесів.

Оптимізація робочих процесів завдяки використанню цифрових технологій дозволяє мінімізувати витрати на подвійне зберігання

¹⁰ Загальна інформація про бібліотеку Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. 2025. URL: <https://tnu.edu.ua/biblioteka/>

¹¹ Український Фондовий Дім: «УФД/Бібліотека» (призначення). 2025. URL: <https://www.usb.com.ua/#>

¹² Ibid.

документів або втрату даних. У свою чергу, створення електронного каталогу в бібліотеках закладів вищої освіти потребує не лише технічної організації, але й забезпечення юридичної коректності. Одним із ключових аспектів є дотримання авторських прав, що регулює використання та розповсюдження інтелектуальної власності. Відповідно до Закону України «Про авторське право і суміжні права», у Статті 24, частині, що стосується безпосередньо бібліотек, передбачено, що вільне користування творами допускається без дозволу суб'єкта у випадку, коли «відтворюваним твором є окрема опублікована стаття та інші невеликі за обсягом твори чи уривки з письмових творів (крім комп'ютерної програми чи бази даних), з ілюстраціями або без них, і коли це відтворення здійснюється за запитами фізичних осіб, за умови що: бібліотеки, архіви або організації із збереження фондів аудіо-, відеозаписів мають достатні підстави вважати, що копія відтвореного твору використовуватиметься з метою навчання, наукового або приватного дослідження; обсяг такого відтворення відповідає визначеній меті; відтворення твору не має систематичного характеру»¹³.

На нормативно-правовому рівні, на нашу думку, дотримання авторських прав в інформаційному суспільстві досягається через те, що усі ресурси, включені до електронного каталогу, повинні мати відповідні ліцензії, які дозволяють їхнє використання. Наприклад, багато наукових статей доступні за умовами відкритих ліцензій, таких як Creative Commons¹⁴. Також, матеріали, які захищені авторським правом, повинні бути доступні лише тим користувачам, які мають на це законне право, наприклад, здобувачам/здобувачкам чи викладачам конкретного закладу. Під час оцифрування ресурсів необхідно чітко вказувати авторство та джерела інформації відповідно до міжнародних стандартів, а електронний каталог повинен мати технічні механізми, що запобігають несанкціонованому копіюванню або поширенню захищених матеріалів.

Попри це, досить часто оцифрування бібліотечних фондів має ряд проблем, серед яких: визначення правового статусу старих матеріалів, які були створені до сучасних нормативно-правових документів про авторські права; забезпечення відповідності міжнародним нормативним актам, особливо у випадках, коли бібліотека співпрацює з іноземними інформаційними установами; узгодження інтересів правовласників та інформаційних потреб. Саме тому, дотримання авторських прав є

¹³ Закон України «Про авторське право і суміжні права», 2023, № 57. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text>

¹⁴ Що таке Creative Commons. 2025. URL: <https://www.creativecommons.org.ua/about-creative-commons>

невід'ємною частиною формування електронного каталогу, адже воно забезпечує як законність діяльності бібліотеки, так і підвищує довіру до неї з боку академічної спільноти.

ВИСНОВКИ

Результати самостійного дослідження теми «Адаптація бібліотеки та бібліотечного фонду закладу вищої освіти до потреб сучасного інформаційного суспільства» доводять, що одним із ключових завдань для забезпечення ефективного функціонування освітніх та наукових установ є постійна робота із наповненням та удосконаленням автоматизованих інфоомаційних бібліотечних систем. Глобалізація, стрімкий розвиток технологій та цифровізація формують нові виклики, але водночас відкривають можливості для інтеграції бібліотек закладів вищої освіти у глобальний інформаційний простір. На основі проведеного дослідження можна виокремити кілька важливих аспектів, які визначають актуальність і перспективи трансформації як бібліотек, так і бібліотечних фондів, що виконують головну роль у підтримці наукової та освітньої діяльності. Вони є не лише джерелом інформації, а й інструментом для розвитку критичного мислення, академічної доброчесності та забезпечення безперервного навчання. У контексті цифрової трансформації важливим є розширення доступу до електронних ресурсів, наукових публікацій і баз даних, що сприяє інтеграції вітчизняної освіти у світовий інформаційний простір.

Цифровізація бібліотечних фондів уможливило забезпечення зручного та швидкого доступу до знань незалежно від місця перебування користувачів, що є актуальним в умовах воєнного часу. Отже, бібліотеки стають інтеграторами сучасного інформаційного простору, підтримуючи комунікацію між викладачами, здобувачами та дослідниками. А електронна трансформація – ключовий напрям розвитку бібліотек, яка включає створення електронних каталогів, репозиторіїв і цифрових архівів. Наприклад, впровадження інституційних репозиторіїв, таких як ETNUIR, дозволяє зберігати та поширювати наукові та освітні матеріали, сприяючи збереженню академічної спадщини та забезпеченню відкритого доступу до знань. Сучасні програмні системи забезпечують автоматизацію процесів управління бібліотечними фондами, підтримуючи міжнародні стандарти, що полегшує інтеграцію з глобальними базами даних. Разом із тим, важливим залишається навчання бібліотекарів для ефективного використання таких інструментів.

У свою чергу, оцифрування бібліотечних фондів відіграє критичну роль у збереженні унікальних видань і документів, особливо в умовах

ризиків, пов'язаних із фізичним пошкодженням матеріалів. Цифрові копії гарантують доступність і довговічність цінної інформації для майбутніх поколінь. У цьому контексті важливим є також дотримання міжнародних стандартів оцифрування та забезпечення безпеки даних. Крім того, цифрові архіви сприяють популяризації наукових здобутків і культурної спадщини. Інтеграція бібліотечних ресурсів із платформами відкритого доступу, такими як Google Scholar чи Scopus, підвищуючи видимість публікацій і сприяючи розвитку міжнародної співпраці. Саме тому, бібліотечні фонди закладів вищої освіти повинні залишатися динамічними структурами, здатними адаптуватися до змін у суспільстві та технологіях. Вони є ключовим елементом інформаційної екосистеми, яка підтримує наукову, освітню та культурну діяльність.

Адаптація бібліотек і бібліотечних фондів до потреб сучасного інформаційного суспільства є надзвичайно актуальною задачею, яка потребує скоординованих зусиль і інноваційного підходу. Результати цього процесу матимуть довготривалий вплив на розвиток освіти, науки й культури, сприяючи інтеграції України у глобальний інформаційний простір. Бібліотеки мають стати не лише місцем зберігання знань, а й платформою для їхнього активного створення, поширення та використання. Завдяки впровадженню цифрових технологій та розвитку електронних ресурсів бібліотечні фонди продовжать відігравати центральну роль у забезпеченні доступу до знань у ХХІ столітті.

АНОТАЦІЯ

Актуальність сучасних досліджень, пов'язаних із функціонуванням та подальшою роботою бібліотек та бібліотечних фондів, визначається їхньою провідною роллю у переосмисленні діяльності та наданням інформаційних послуг. Сучасні автоматизовані програми здатні зламати усталені стереотипи щодо розуміння бібліотеки виключно як місця видачі-здачі літератури. Електронні каталоги, електронні підручники та фахова література, оцифрування раритетних видань уможливають цілодобовий доступ до необхідного матеріалу. Осучаснені репозиторії бібліотек закладів вищої освіти створюють ресурсну базу для дистанційного та дуального навчання, забезпечуючи умови для швидкого пошуку й доступу до необхідних джерел, що сприяє ефективності навчального й наукового процесу. Крім того, бібліотечний репозиторій забезпечує централізоване збереження наукових, освітніх та історичних матеріалів, сприяючи збереженню академічної спадщини. Відкритий доступ до матеріалів репозиторію підвищує видимість та цитованість наукових праць,

зміцнюючи міжнародну репутацію закладу вищої освіти. А інтеграція репозиторію з глобальними інформаційними системами, такими як Google Scholar чи Scopus, розширює можливості для міжнародної співпраці та популяризації знань.

Література

1. Бібліотеки – Хаби цифрової освіти: практичний посібник/ автори-укладачі: О. Бруй, Т. Козицька, Г. Мацієвська, С. Моїсєєва, І. Шевченко; заг. ред. Я. Сошинської; ВГО Українська бібліотечна асоціація ; Проект підтримки Дія. Київ: ВГО Українська бібліотечна асоціація, 2023. 116 с. URL: Libraries_Hubs_digital_education.pdf <https://ela.kpi.ua/items/d990e863-116d-4907-88cc-c98d5f00b159> (дата звернення: 05.01.2025)

2. Цифрові трансформації в Україні: чи відповідають вітчизняні інституційні умови зовнішнім викликам та європейському порядку денному? 2020 URL: http://eap-csf.org.ua/wp-content/uploads/2021/04/Research_DT_PF_WG2_ua-1.pdf (дата звернення: 05.01.2025)

3. Комітет Верховної Ради України з питань цифрової трансформації. Комітет підписав 4-сторонній меморандум про цифрову освіту на базі бібліотек. Опубліковано 27 травня 2020, о 12:36. URL: https://komit.rada.gov.ua/news/main_news/povidomlen/73632.html(дата звернення: 05.01.2025)

4. Короткий посібник користувача АБІС Koha. 2020. URL: https://wiki.koha.org.ua/%D0%9A%D0%BE%D1%80%D0%BE%D1%82%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%BF%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1%D0%BD%D0%B8%D0%BA_%D0%BA%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%83%D0%B2%D0%B0%D1%87%D0%B0_%D0%90%D0%91%D0%86%D0%A1_Koha (дата звернення: 08.01.2025)

5. Павло Жежнич та Андрій Андрухів розповіли про особливості впровадження нової автоматизованої бібліотечної системи. Національний університет «Львівська політехніка». 2020. URL: <https://lpnu.ua/news/pavlo-zhezhnych-ta-andrii-andruxiv-rozpovily-pro-osoblyvosti-vprovadzhennia-novoi-abis> (дата звернення: 08.01.2025)

6. Library of Congress. MARC 21 Бібліографічний. 2025. <https://www.loc.gov/marc/bibliographic/bdintro.html> (дата звернення: 09.01.2025)

7. Формат MARC 21 для бібліографічних даних. 2025. URL: <https://www.loc.gov/marc/bibliographic/bdintro.html> (дата звернення: 09.01.2025)

8. Факти про систему Koha: переваги, недоліки, можливості. 2024. URL: <https://www.sitegist.com/uk/services/koha/facts> (дата звернення: 08.01.2025)
9. Інституційний репозиторій ETNUIR. Бібліотека Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. 2025. URL: <https://tnu.edu.ua/biblioteka/> (дата звернення: 09.01.2025)
10. Загальна інформація про бібліотеку Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. 2025. URL: <https://tnu.edu.ua/biblioteka/> (дата звернення: 09.01.2025)
11. Український Фондовий Дім: «УФД/Бібліотека» (призначення). 2025. URL: <https://www.ush.com.ua/#> (дата звернення: 09.01.2025)
12. Закон України «Про авторське право і суміжні права», 2023, №57. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text> (дата звернення: 10.01.2025)
13. Що таке Creative Commons. 2025. URL: <https://www.creativecommons.org.ua/about-creative-commons> (дата звернення: 10.01.2025)

Information about the author:
Dankevych Yuliia Volodumirivna,
Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of Computer
and Information Technologies
V.I. Vernadsky Taurida National University

ЕВОЛЮЦІЯ СПЕЦІАЛЬНОСТІ «ІНФОРМАЦІЙНА, БІБЛІОТЕЧНА ТА АРХІВНА СПРАВА» У КОНТЕКСТІ ЦИФРОВІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

Лаба О. В.

ВСТУП

У сучасному світі стрімкий розвиток інформаційних технологій і диджиталізація суспільства впливають на всі аспекти людської діяльності, включаючи збереження, управління та поширення культурної та інформаційної спадщини. Ці виклики зумовлюють трансформацію освітніх програм, професійних компетенцій та загального підходу до роботи з інформацією. Одним із прикладів таких змін є еволюція спеціальності «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа», яка відображає потребу інтеграції традиційних методів управління інформацією з сучасними цифровими технологіями.

У цьому контексті особливого значення набуває цифрова гуманітаристика, міждисциплінарна галузь, що поєднує гуманітарні науки з інформаційними технологіями. Вона відкриває нові можливості для дослідження та представлення культурної спадщини, сприяє створенню цифрових ресурсів і платформ для взаємодії з науковими даними.

Важливим напрямом, що розвивається у цій сфері, є цифрове кураторство. Це новітній підхід до організації, збереження та забезпечення доступу до інформаційних і культурних ресурсів у цифровому форматі. Цифрові куратори відповідають за впровадження технологій оцифрування, управління цифровими даними та створення інтерактивних платформ, які сприяють поширенню знань та культурних цінностей у глобальному цифровому просторі.

Актуальність підготовки фахівців з інформаційної, бібліотечної та архівної справи визначається потребою суспільства у професіоналах, які здатні відповідати на виклики цифрової епохи, забезпечувати доступність цифрових знань і зберігати культурну спадщину для майбутніх поколінь. Це не лише професія, а й соціальна місія, яка сприяє розвитку інформаційного суспільства та інтеграції у глобальний світовий простір.

1. До проблем трансформації спеціальності 029

Спеціальність 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа» пережила низку трансформацій на своєму шляху, які відображають зміни в суспільстві, технологіях та потребах ринку праці. Історія

розпочалася зі спеціальності «Документознавство та інформаційна діяльність». Цей етап був спрямований на підготовку фахівців, здатних працювати з управлінською документацією, організовувати документообіг, створювати інформаційні ресурси та аналізувати потоки інформації. Основний акцент робився на традиційні аспекти документознавства та використання інформації у бізнесі, управлінні та культурі.

У 2015 році відбулася трансформація спеціальності «Документознавство та інформаційна діяльність» у 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа» відповідно до наказу МОН України № 1151 від 6 листопада 2015 року¹. З урахуванням диджиталізації суспільства та змін у законодавстві України заклади вищої освіти адаптували свої програми, поєднавши документознавчі, бібліотечні та архівні компетенції. Це дозволило підготувати фахівців для роботи в умовах нових викликів: управління інформаційними системами, оцифрування архівів, створення цифрових бібліотек і забезпечення доступу до цифрових ресурсів. З'явилися міждисциплінарні компоненти – поєднання знань з інформаційних технологій, менеджменту, права та гуманітарних наук.

Сьогодні означена спеціальність перебуває на порозі зміни до В13 «Бібліотечна, інформаційна та архівна справа» відповідно до Постанови КМУ «Про внесення змін до переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої та фахової передвищої освіти»². Власне, новий перелік спеціальностей набув чинності 01.11.2024, але певні організаційні моменти ще потребують додаткового нормативно-правового врегулювання.

Нові виклики диджиталізації, глобалізації та інформаційного суспільства зумовили потребу в уточненні спеціальності 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа» та подальшій модернізації змісту освітніх програм. Передовсім, відбувається зміщення акценту на цифрові бібліотеки, електронні каталоги, мультимедійні ресурси та інформаційно-бібліотечний сервіс. Крім того, до однієї зі складових спеціальності – інформаційної справи, було б актуальним включення нових та поглиблення наявних компетенцій роботи з великими даними (Big Data), інформаційними системами, аналітикою даних, цифровими платформами та кібербезпекою. Важливою складовою є також посилення напрямків

¹ Наказ МОН України «Про особливості запровадження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2015 року № 266 №1151»: від 6 листопада 2015 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1460-15#Text>.

² Постанова КМУ «Про внесення змін до переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої та фахової передвищої освіти»: від 30 серпня 2024 р. № 1021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1021-2024-%D0%BF#Text>

з оцифрування архівів, управління електронними архівами, роботи з хмарними технологіями, забезпечення збереження та доступу до цифрової інформації тощо.

Можливими передумовами таких трансформацій є:

- Технологічний прогрес, зумовлений розвитком інформаційних технологій, хмарних сервісів, автоматизації процесів у бібліотеках та архівах, що вимагало нових знань і навичок.

- Зміна ролі інформації у суспільстві: інформація стала стратегічним ресурсом, а управління нею – ключовим елементом у діяльності будь-якої організації.

- Міжнародний досвід – багато країн також трансформують бібліотечну та архівну справу, додаючи цифрові компетенції, що стимулює адаптацію в Україні до міжнародних стандартів.

- Розширення ринку праці – сучасні випускники можуть працювати не лише в бібліотеках чи архівах, а й у медіа, бізнесі, ІТ-компаніях, культурних інституціях тощо.

Такі трансформації, як і імплементація більшості інновацій в загальнонаціональному масштабі, не відбуваються безперешкодно. З'ясуємо, які існують труднощі на цьому шляху.

1. Поза увагою лишилися певна складова документознавства, оскільки вона частково трансформувалася в Дб «Секретарська та офісна справа», але підготовка за цією спеціальністю передбачена лише для програм фахової передвищої освіти. На наступному рівні документознавство з'являється у переліку наукових спеціальностей³ 27.00.02 «Документознавство, архівознавство», що належить до галузі соціальних комунікацій або історичних наук. В той же час, на бакалаврському та магістерському рівнях вищої освіти підготовки таких фахівців не здійснюється.

2. Якщо вважати, що фахівців з документознавства готують на спеціальності 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа», що є логічно, бо документознавство та інформаційна діяльність трансформувалося в означену спеціальність у 2015 році відповідно до згаданого вище нового переліку спеціальностей⁴, то через приналежність до галузі 02 «Культура» такі фахівці забезпечують роботу з документами в установах саме цієї галузі – бібліотеках, архівах, музеях тощо. В той же час,

³ Перелік наукових спеціальностей: затверджено наказом Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України 14.09.2011 № 1057. Редакція від 30.12.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1133-11#n16>.

⁴ Наказ МОН України «Про особливості запровадження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2015 року № 266»: № 1151 від 6 листопада 2015 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1460-15#Text>

науковцями, зокрема С. Кулешовим обґрунтоване визначення управлінського документознавства⁵. «Поряд із загальним існує спеціальне документознавство. Його єдиним конституюваним представником на сьогодні є традиційне документознавство, і яке, зважаючи на характер дослідницької проблематики, слід назвати управлінським. Можливе виокремлення й інших напрямів спеціального документознавства, що досліджують різні види документів, типи документації чи характеристики документа». Автор визначає об'єктом управлінського документознавства управлінську документацію, а похідними від центральної ланки є й інші складові об'єкта – сфера створення управлінської документації та сфера функціонування управлінської документації⁶. З цих міркувань розуміємо, що управлінське документознавство існує у різних сферах, не обмежуючись сферою культури й установ, що входять до неї (бібліотек, архівів, музеїв). Великий масив управлінської документації формується, до прикладу, в установах публічного управління, в інших галузевих установах й організаціях. Нами було досліджено⁷ формування управлінської документації в автотранспортних організаціях, зокрема в закладах підготовки водіїв транспортних засобів та в лабораторії з проведення випробувань колісних транспортних засобів, де система менеджменту цих організацій базується на рекомендаціях і вимогах до функціонування управлінської документації, що є логічним, адже підтвердження всіх бізнес-процесів означених організацій реалізується через управлінську документацію.

З огляду на це бачимо, що системи управлінської документації інших галузей, крім культури, є поза увагою переліку спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців. Це призводить до ситуацій, коли, скажімо, впровадження електронного документообігу, формування вимог до системи управлінської документації здійснюється не фахівцями-документознавцями, а галузевими фахівцями без урахування вимог документознавців та архівістів, або до таких робіт залучається діловодний персонал на основі здобутої фахової передвищої освіти, до компетенцій якого, проте, не належить окреслена проблематика.

⁵ Кулешов С. Г. Управлінське документознавство: навчальний посібник. Київ: ДАККІМ, 2003. С. 7.

⁶ Там само. С. 10.

⁷ Лаба О. В., Захара І. Я. Впровадження автоматизованої інформаційної системи в діяльності закладів з підготовки водіїв транспортних засобів: діловодний аспект. *Молодий вчений*. 2018. № 4. С. 42-45; Лаба Оксана, Захара Ігор. До питання інформаційної взаємодії випробувальної лабораторії колісних транспортних засобів: діловодний аспект. *International Journal of Innovative Technologies in Social Science*. December 2021. № 4(32). С. 39-45. DOI: https://doi.org/10.31435/rsglobal_ijitss. URL: <https://rsglobal.pl/index.php/ijitss/issue/view/261>.

Тобто, з описаного бачимо, що фахівців у сфері документознавства для інших галузей, крім культури, не готують в Україні, хоча необхідність формування й ведення системи управлінської документації в усіх сферах господарювання є усвідомленою у суспільстві.

3. Не все однозначним є, на наш погляд, і в трансформуванні інформаційної діяльності в інформаційну справу як складових означених вище спеціальностей «Документознавство та інформаційна діяльність» й «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа» відповідно, особливо в умовах інтенсивного розвитку й становлення інформаційного суспільства. Першою з проблем є відсутність визначень як інформаційної діяльності, так і інформаційної справи на рівні нормативно-правового регулювання. Певні наукові напрацювання існують, однак єдині підходи не визначені. Крім того, більша частина наукових публікацій стосується науково-педагогічної складової підготовки фахівців означеної спеціальності⁸. В той же час, проблема існує у розрізі відсутності усталеного трактування міждисциплінарної природи спеціальності «інформаційна справа». Передовсім, підготовка інформаційних фахівців розглядається як складова підготовки фахівця з інформаційної, бібліотечної та архівної справи. Тобто, проблема схожа з тією, яка була описана вище щодо фахівця з документознавства, зокрема управлінського. Інформаційна справа, безперечно, включає бібліотечну та архівну складові, оскільки це установи, які, працюють з інформацією та документами як основними її носіями. В той же час, інформаційна справа не обмежується означеним. Зокрема, поза увагою інформаційної справи залишилися такі складові, як до прикладу, підготовка фахівців з комунікацій у соціальних мережах, а також реалізації інших видів цифрових комунікацій, як наприклад, ведення тематичних блогів, вебсайтів тощо.

Звісно, тут можна говорити про підготовку фахівців за спеціальністю С7 «Журналістика», але не завжди ведення соціальних мереж чи тематичних блогів передбачає їхню приналежність до медіа. Аналіз професійних компетентностей⁹ фахівців означеної спеціальності дає

⁸ Матвієнко Оксана, Цивін Михайло. Професіологічний дискурс спеціальності "Інформаційна, бібліотечна та архівна справа". *Вісник Книжкової палати*. 2022. № 7. С. 23–30. [https://doi.org/10.36273/2076-9555.2022.7\(312\).23-30](https://doi.org/10.36273/2076-9555.2022.7(312).23-30); Матвієнко О. В., Цивін М. Н., Гуменчук А. В. Сучасні концепції документно-інформаційної науки: підготовка фахівців за спеціальністю 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа»: навчально-методичний посібник. Київ: Ліра-К, 2021. 140 с. URL: <https://knushop.com.ua/image/catalog/lira20230617/pdf/12840.pdf?srsltid=AfmBOoqNmeUV7kCft0TVgRUpSFdtjAa-owD5Zqr2F66F4PL3k3fVfKmu>.

⁹ Стандарт вищої освіти України: спеціальність 061 Журналістика; ступінь бакалавр. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2021/07/28/061-Zhurnalistyka-bakalavr.28.07-1.pdf>; Стандарт вищої освіти: спеціальність 061 Журналістика; ступінь магістр. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/>

підстави стверджувати, що основною складовою діяльності таких фахівців є створення медіапродуктів та журналістська справа. Інтернет можна розглядати як медіа-середовище, аналогічне телебаченню, радіо та пресі. Інтернет сьогодні – це «система взаємополучених комп'ютерних мереж»¹⁰, які медіа використовують, зокрема, для налагодження їхніх цифрових комунікацій. Крім того, наприклад, ведення блогу вступника¹¹ на вебсайті одного з закладів вищої освіти виходить за межі журналістської практики. І тут неможливо залишити поза увагою інформаційних фахівців не в контексті бібліотечної й архівної складової, а у широкому розумінні їхньої діяльності, пов'язаної зі збором, обробкою і використанням інформації.

Працевлаштування магістрів з журналістики, відповідно до стандарту спеціальності, передбачає роботу в інформаційних, рекламних та PR-агенціях. В той же час, аналогічний стандарт магістерського рівня спеціальності 029 визначає наступні можливості працевлаштування: SEO manager (фахівець з позиціонування сайтів та пошукової оптимізації), Social Media Marketing Manager (фахівець з маркетингу в соціальних мережах), Digital marketing manager (Менеджер з маркетингу в електронних медіа), Client manager (Менеджер роботи з клієнтами), Content manager (Контент-менеджер)¹². З огляду на означене, чітко видно точки перетину спеціальностей «Журналістика» та «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа» у частині власне інформаційної складової.

Тут варто також згадати фахівця з маркетингу (спеціальність 075 «Маркетинг» та D5 «Маркетинг» за переліками спеціальностей 2015 та 2024 років). Відповідно до визначених компетентностей, такий фахівець, з-поміж іншого, повинен вміти застосовувати цифрові інформаційні та комунікаційні технології, а також програмні продукти, необхідні для належного провадження маркетингової діяльності та практичного застосування маркетингового інструментарію¹³, а інструментарієм діяльності такого фахівця є «сучасні універсальні та спеціалізовані інформаційні системи і програмні продукти, необхідні для прийняття та

sites/1/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2022/11/11/061-Zhurnalistyka.mahistr-994-08.11.2022.pdf.

¹⁰ Інтернет. Українська бібліотечна енциклопедія. URL: <https://ube.nlu.org.ua/article/%D0%86%D0%BD%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%BD%D0%B5%D1%82>.

¹¹ Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу. URL: nug.edu.ua/vstup.

¹² Стандарт вищої освіти України: спеціальність 029 Інформаційна, бібліотечна та архівна справа; ступінь магістр. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2019/05/28/029-informatsiyna-bibliotechna-ta-arkhivna-sprava-magistr.pdf>.

¹³ Стандарт вищої освіти України: спеціальність 075 Маркетинг; рівень бакалаврат. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/12/21/075-marketing-bakalavr-1.pdf>.

імплементції маркетингових управлінських рішень»¹⁴. З описаного бачимо певну суголосність у компетенціях із фахівцем спеціальності 029, що і створює конкуренцію на ринку працевлаштування.

Тобто, інформаційний фахівець сьогодення – це фахівець з інтегрованими компетенціями з інформаційної справи, журналістики й маркетингу, не обмежений сферою культури, оскільки на практиці діяльність інформаційного фахівця є затребуваною і в інших галузях. В той же час, фахівці з журналістики чи маркетингу не можуть забезпечити повну відповідність інформаційній складовій у контексті збору, обробки, зберігання, використання й інтерпретування інформації.

Це означає, що як і для управлінського документознавства, так і для інформаційної справи важливо розширення галузі його реалізації або розроблення міжгалузевого концепту. Сповідуючи запропоновану широку міжгалузеву концепцію документознавства та інформаційної справи, таку спеціальність доречно було б розглядати у контексті технологій, до прикладу, документно-інформаційних технологій або інформаційно-комунікаційних технологій. Така спеціальність бакалаврського та магістерського рівнів могла би забезпечити підґрунтя для наукової спеціальності 27.00.06 «Прикладні соціально-комунікаційні технології», але не обмежитись нею. Більше того, означена наукова спеціальність передбачає дослідження прикладних комунікаційних технологій в системі соціальної діяльності в різних галузях, зокрема в науці, політиці, виробництві, культурі, освіті тощо¹⁵. Це ще раз підтверджує необхідність підготовки «універсальних міжгалузевих» інформаційних фахівців бакалаврського та магістерського рівнів для різних галузей народного господарства, не обмежуючи таку підготовку галузю культури.

Співзвучні у певних аспектах підходи знаходимо у низки авторів. Зокрема, науковці Н. Е. Кунанець, В. В. Пасічник та А. А. Федонюк обґрунтовують соціокомунікаційну інженерію як «сукупність методів, засобів та способів, які, за їх системного використання, дають змогу проектувати та створювати якісні та ефективні соціокомунікаційні технології та системи. Тобто соціокомунікаційна інженерія є наукою, яка досліджує процеси побудови, проектування і створення соціокомунікаційних технологій та систем»¹⁶. Автори вважають, що соціокомуні-

¹⁴ Стандарт вищої освіти України: спеціальність 075 Маркетинг; рівень магістр. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2019/11/11/2019-11-05-075-marketing-magistr.pdf>.

¹⁵ Паспорт спеціальності 27.00.06 – прикладні соціально-комунікаційні технології. URL: <https://asp.knu.ua/doc/Pasport/27.00.00/27.00.06.pdf>.

¹⁶ Кунанець Н. Е., Пасічник В. В., Федонюк А. А. Соціокомунікаційна інженерія: об'єкт, предмет і методи дослідження. 2015. С. 375. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2018/jun/12908/25kunanecnepasichnikvv.pdf>.

каційна інженерія використовує загальнонаукові методи дослідження, а також методи, притаманні інженерній та гуманітарним галузям.

Такий підхід підтримує О. М. Холод, який обґрунтовує доцільність вивчення соціально-комунікаційного інжинірингу, тобто процесу «створення, прогнозування, адаптації і реалізації комунікаційних технологій, стратегій і моделей соціальної дії, взаємодії і стосунків між соціальними фігурантами (суб'єктами й об'єктами) з метою здійснення маніпуляції (позитивного або негативного впливу)»¹⁷.

Зауважимо, що в окремих ЗВО, зокрема в Івано-Франківському національному технічному університеті нафти і газу, існують нині освітньо-професійні програми з підготовки фахівців з інформаційного інжинірингу у сфері соціальних комунікацій, відкриті на базі спеціальності 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа», що є обґрунтовано з тієї точки зору, що власне фахівці з інформаційної справи здобувають низку компетенцій, здатних забезпечити інформаційно-інженерну соціокомунікативну складову, зокрема, «здатність застосовувати комп'ютерні технології з метою вдосконалення професійної діяльності, розуміти принципи проектування та функціонування автоматизованих БД, семантичного вебу, веб-сервісів та соціальних медіа», а також «використовувати прикладні соціокомунікативні технології для організації ефективного спілкування на професійному, науковому та соціальному рівнях на засадах толерантності, діалогу і співробітництва»¹⁸.

Грунтовне дослідження професії інформаційного фахівця представлено у науковій праці О. Матвієнко та М. Цивіна, у якій автори роблять наголос на професіології інформаційного фахівця і вважають, що ця професія наразі перебуває на етапі інституціоналізації й наголошують на тому, що «професіологічний складник "інформаційної справи" спеціальності "Інформаційна, бібліотечна та архівна справа" сьогодні не є предметом спеціальних досліджень», а «чинником, котрий гальмує розвиток "інформаційної професіології" є невизначеність основних концептів: яку професію вважати об'єктом "інформаційної професіології" ("професіології інформаційної справи") і хто є "інформаційним фахівцем"?», адже професіологія інтернет-маркетолога та менеджера

¹⁷ Холод О. М. Соціальнокомунікаційний інжиніринг як методологія дослідження соціальних комунікацій. *Світ соціальних комунікацій*. 2012. Т. 8. С. 7.

¹⁸ Стандарт вищої освіти України: спеціальність 029 Інформаційна, бібліотечна та архівна справа; ступінь магістр. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2019/05/28/029-informatsiyna-bibliotechna-ta-arkhivna-sprava-magistr.pdf>.

вебпроекту, суттєво різнитимуться¹⁹. В той же час, автори приходять до висновку, що освітньо-професійні програми спеціальності «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа» спрямовані у частині інформаційної справи на підготовку фахівців для документно-інформаційної діяльності в широкому контексті застосування цифрових засобів²⁰.

Проаналізовані дослідження підтверджують запропонований широкий концепт інформаційного фахівця у наступних аспектах:

- невизначеність професіології інформаційного фахівця через різноманітність напрямів і форм його взаємодії із соціально-інформаційним простором та завдань, які він виконує;
- велика частка цифрових компетенцій у підготовці інформаційного фахівця;
- актуальність соціально-комунікаційного інжинірингу на нинішньому етапі розвитку інформаційного суспільства й максимальна наближеність компетенцій інформаційного фахівця спеціальності «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа» для реалізації цього виду інжинірингу.

Описані вище чинники дають підстави стверджувати, що трансформація спеціальності демонструє її адаптацію до сучасних реалій та готовність відповідати на нові виклики інформаційного суспільства.

2. Роль інформаційного фахівця у цифровій гуманітаристиці

З'ясування ємкості й багатовекторності професії інформаційного фахівця наштовхує на виявлення взаємозв'язку інформаційної справи як складової спеціальності «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа», де готують таких фахівців, із цифровою гуманітаристикою.

Інформаційні технології проникають нині в усі сфери суспільного життя. І це є не лише мейнстрімом інформаційного суспільства, а й нормою, задекларованою низкою нормативно-правових актів, зокрема в Україні. Не залишила осторонь тотальна диджиталізація і гуманітарну сферу, в тому числі й гуманітарні наукові дослідження. На думку Т. Ярошенко, «цифрові дані (оцифровані або «народжені» в цифрі), віртуальна реальність, 3D-моделі, мультимедіа – нині це реалії не лише повсякчасного життя, а й наукової діяльності»²¹.

¹⁹ Матвієнко Оксана, Цивін Михайло. Професіологічний дискурс спеціальності "Інформаційна, бібліотечна та архівна справа". *Вісник Книжкової палати*. 2022. № 7. С. 27. DOI: 10.36273/2076-9555.2022.7(312).23-30.

²⁰ Матвієнко Оксана, Цивін Михайло. Професіологічний дискурс спеціальності "Інформаційна, бібліотечна та архівна справа". *Вісник Книжкової палати*. 2022. № 7. С. 28. DOI: 10.36273/2076-9555.2022.7(312).23-30.

²¹ Ярошенко Т. Цифрова гуманітаристика: нова галузь знань чи «молоде вино в старих міхах»? (До питання концепції, методології, історії, основних центрів і проєктів, дискусій довкола). *Культура і мистецтво ХХІ століття: полілог сучасної гуманітаристики* =

Пожавлення наукових розвідок щодо цифрової гуманітаристики спостерігається в Україні в останні роки. Про це стверджують самі дослідники у публікаціях з означеної тематики, вказуючи на доробок таких авторів як В. Атаманчук, О. Воскобойнікової-Гузевої, В. Воронкової, Л. Дубровіної, В. Копанєвої, Л. Костенка, В. Кулікова, К. Лобузінної, О. Матвієнко, Т. Симоненко, М. Чікарькової, С. Чуканової, Т. Ярошенко. Зародження окремого міждисциплінарного напрямку у світі датується початком XXI століття, однак поштовхом до інтенсивнішого його дослідження став Маніфест з цифрової гуманітаристики (Manifesto for the Digital Humanities, 2010), відповідно до якого курси з цифрової гуманітаристики мають бути включені до програм з усіх гуманітарних та суспільствознавчих дисциплін²².

Нині найпопулярніші напрями цифрової гуманітаристики пов'язані з переведенням в цифровий формат культурної спадщини і формуванням спеціальних баз даних; створенням цифрових колекцій і архівів; формуванням та джерелознавчим аналізом корпусів текстів; комп'ютерним аналізом художніх текстів; підготовкою електронних мультимедійних наукових та навчальних видань; візуалізацією, статистичним та бібліометричним аналізом даних; створенням баз даних і знань, електронних довідників; підготовкою інтерактивних цифрових карт, супроводом віртуальних гуманітарних проєктів та онлайн-ових наукових співтовариств тощо²³. Дослідники О. Матвієнко та М. Цивін називають основними завданнями цифрової гуманітаристики дослідження соціокультурних наслідків цифрових технологій, критичний аналіз їх можливостей та обмежень, нові медіа, створення цифрових бібліотек, архівів, баз даних культурного надбання і музейних колекцій, цифрові реконструкції, тобто діяльність, яка потребує спільних зусиль гуманітаріїв та фахівців з цифрових технологій²⁴, додаючи ще медійну цифрову складову, порівняно з іншими науковцями.

Для реалізації проєктів цифрової гуманітаристики використовуються гуманітарні дані (*Humanities Data*), які, на відміну від даних в точних науках, що легко піддаються уніфікації і формалізації, складаються

Culture and art of the XXI century: polylogue of modern humanities: колективна монографія. Київ: Видавничий центр КНУКіМ, 2023. С. 168. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/5ddfa761-9ef8-4314-92a2-9dba299b3e4a/content>.

²² Воскобойнікова-Гузева Олена. Цифрова гуманітаристика в інформаційних проєктах та підготовці кадрів. С. 22. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/28655/1/O_Voskoboinikova-Guzeva_CGVIPTAPK.pdf.

²³ Цифрова гуманітаристика. *ResearchUA*: цифровий проєкт НБУВ. URL: <http://research.nbuv.gov.ua/node/53>.

²⁴ Матвієнко О., Цивін М. Цифрова гуманітаристика як методологічна основа розвитку ІТ-освіти у вищих навчальних закладах культури. *Цифрова платформа: інформаційні технології в соціокультурній сфері*. 2018, № 2. С. 28. DOI: <https://doi.org/10.31866/2617-796x.2.018.155658>. URL: <http://infotech-soccult.knukim.edu.ua/article/view/155658>.

з унікальних об'єктів вивчення: персоналій, подій, суспільних явищ, концепцій²⁵.

Т. Ярошенко відносить до цифрових даних гуманітарної сфери наступні²⁶:

- науково-дослідні об'єкти культурної спадщини (об'єкти для дослідження і проведення реставрації та консервації культурної спадщини), зокрема оцифровані рукописи, тощо;
- колекції музики та інструментів (колекції музичних партитур, записів, музичні інструменти та відповідні музикознавчі дані);
- архіви літератури (тексти, текстові колекції/сховища літературних творів, бази даних і метаданих);
- мовні ресурси, інструменти й сервіси (корпуси, лексика, граматики), інструменти і сервіси, створені за мовними та мовленнєвими технологіями;
- історичні архіви/бази даних (тексти, мапи, малюнки тощо), бази аналітичних історичних даних і метаданих;
- бази даних і колекції мистецьких творів та їх цифрових копій;
- археологічні, антропологічні та етнологічні бази даних / колекції / артефакти / цифрові репліки тощо.

В той же час, вважаємо, що означений перелік може бути доповнений архівами службових електронних документів, адже вони можуть бути як самостійними об'єктами досліджень, так і цифровою базою для наукових розвідок з документознавства чи архівознавства.

У цьому ж дослідженні авторка чітко окреслює коло фахівців, яких об'єднує цифрова гуманітаристика, серед яких основними є²⁷:

- бібліотечні й архівні фахівці (знання в галузі курування, зберігання та збереження фізичних і цифрових об'єктів, наприклад, створення метаданих, е-бібліотек, репозитаріїв тощо);
- дослідники в галузі різних гуманітарних дисциплін (аналіз, теорія та філософія джерел тощо);
- фахівці з інформатики та інженери-програмісти для проектування та створення технічної інфраструктури (мережі, архітектури, сховища, механізми довгострокового збереження, програмне забезпечення);

²⁵ Цифрова гуманітаристика. *ResearchUA*: цифровий проект НБУВ. URL: <http://research.nbuv.gov.ua/node/53>.

²⁶ Ярошенко Т. Цифрова гуманітаристика: нова галузь знань чи «молоде вино в старих міхах»? (До питання концепції, методології, історії, основних центрів і проектів, дискусій довкола). *Культура і мистецтво XXI століття: полілог сучасної гуманітаристики* = *Culture and art of the XXI century: polylogue of modern humanities*: колективна монографія. Київ: Видавничий центр КНУКіМ, 2023. С. 179–180. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/5ddfa761-9ef8-4314-92a2-9dba299b3e4a/content>.

²⁷ Там само. С. 181.

– інформаційні аналітики (вивчення інформаційної поведінки тощо).

Як бачимо, означений перелік не обмежується лише дослідниками в галузі соціогуманітарних наук, а й охоплює значно ширше коло теоретиків і практиків, зокрема ІТ-фахівців, математиків, картографів, бібліотекарів, архівістів, музейників, освітян, журналістів тощо. В той же час, Олена Воскобойнікова-Гузєва вважає, що «питання підготовки кадрів для такої сфери діяльності ще тільки починає досліджуватися, попри той факт, що у світі вже існують певні міждисциплінарні підходи і рішення»²⁸.

Вивчення історіографії цифрової гуманітаристики в Україні дало нам підстави для виокремлення її основних ознак, зокрема:

- цифрова гуманітаристика має міждисциплінарну природу;
- цифрова гуманітаристика розглядається як цифрова база для здійснення наукових та інших досліджень соціогуманітарного спрямування, а також як самостійний напрям;
- підготовка фахівців з цифрової гуманітаристики як окремого напрямку/спеціальності/освітньої програми в Україні на разі не здійснюється;
- набувають популярності наукові розвідки щодо світових практик з впровадження освітніх програм цифрової гуманітаристики.

Зважаючи на всеохопну диджиталізацію в Україні, вважаємо за необхідне провести певні розвідки щодо освітніх програм цифрової гуманітаристики у Великобританії, проаналізувавши компетенції фахівців означеної освітньої програми та можливості їхнього працевлаштування, що дасть змогу спроектувати передовий досвід зарубіжних країн на реалізацію світових трендів в українській освіті.

Зауважимо, що ґрунтовні напрацювання у цій царині представлені у публікаціях О. Воскобойнікової-Гузєвої²⁹, у яких висвітлено передовий досвід канадських університетів, а також Т. Ярошенко³⁰, де значна увага приділена освітнім програмам з цифрової гуманітаристики в США та низці європейських країн. В той же час, досвід Великобританії

²⁸ Воскобойнікова-Гузєва Олена. Цифрова гуманітаристика в інформаційних проєктах та підготовці кадрів. С. 23. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/28655/1/O_Voskoboinikova-Guzeva_CGVIPTAPK.pdf.

²⁹ Воскобойнікова-Гузєва Олена. Цифрова гуманітаристика в системі вищої освіти Канади. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика*. (Серія: педагогічні науки). 2019. № 2 (59). С. 58-62. URL: <http://npo.kubg.edu.ua/article/view/181589/181475>.

³⁰ Ярошенко Т. Цифрова гуманітаристика: нова галузь знань чи «молоде вино в старих міхах»? (До питання концепції, методології, історії, основних центрів і проєктів, дискусій довкола). *Культура і мистецтво XXI століття: полілог сучасної гуманітаристики = Culture and art of the XXI century: polylogue of modern*–208. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/5ddfa761-9ef8-4314-92a2-9dba299b3e4a/content>.

щодо освітніх програм цифрової гуманітаристики не був об'єктом досліджень опрацьованих нами джерел.

Слід звернути увагу, що у 2025 спостерігається позавлення набору на освітні програми з цифрової гуманітаристики у Великобританії. Розглянемо топові пропозиції з результатів пошуку. Порівняння відобразимо в таблиці 1.

Однією з перших є пропозиція навчання за означеною освітньою програмою на базі Центру соціальної гуманітаристики, культури й медіа (Centre for Digital Humanities, Cultures and Media)³¹, де можна здобути як бакалаврський, так і магістерський рівень підготовки, що передбачає вміння оцінювати цифрові форми інтелектуального пошуку, художнього вираження та громадянської активності, проводити незалежні дослідження цифрових технологій і медіа з особливим акцентом на їх культурні та суспільні наслідки. В той же час, акцент робиться на мистецькій складовій, зокрема щодо вивчення цифрових артефактів.

Магістерська програма у London's Global University³² з цифрових гуманітарних наук знайомить студентів з критичним розумінням цифрової сфери та надає їм технічні навички, необхідні для трансформації їхніх прагнень у сучасну кар'єру, навчаючи студентів різноманітним методам цифрових досліджень, етичному використанню штучного інтелекту, роботі з контентом у соціальних мережах та взаємодії з індустрією, надаючи їм цифровий інструментарій для виконання новаторської роботи в галузі цифрової гуманітаристики. Це готує студентів до того, щоб стати передовими інноваторами в таких галузях, як штучний інтелект, дослідження та дизайн даних, соціальні медіа, телерадіомовлення, музеї, галереї та державний сектор.

Digital Humanities of Oxford³³ в Оксфордському університеті – це проєкт короткотермінового навчання, що реалізувався щорічно до 2021 року включно у формі різних подій – літніх шкіл, стажувань тощо. Інформація про події останніх років відсутня. В той же час, у 2021 була започаткована магістерська програма з цифрового навчання³⁴. Мета магістерської програми «Цифрова наука» – ознайомити студентів з усім

³¹ Centre for Digital Humanities, Cultures and Media. URL: <https://www.digital-humanities.manchester.ac.uk/study/>.

³² Digital Humanities MA. London's Global University. URL: <https://www.ucl.ac.uk/prospective-students/graduate/taught-degrees/digital-humanities-ma>.

³³ What is Digital Scholarship? University of Oxford. URL: <https://digitalscholarship.web.ox.ac.uk/what-digital-scholarship#collapse3217736>.

³⁴ Announcing a new Master's degree in Digital Scholarship. University of Oxford. URL: <https://www.humanities.ox.ac.uk/article/announcing-a-new-masters-degree-in-digital-scholarship>.

спектром проблем, які виникають при застосуванні цифрових інструментів і методів у традиційній гуманітарній науці³⁵.

Як бачимо, відмінність цієї магістерської програми від описаних вище – це відсутність прив'язки до ступеня магістра з мистецтв, а також не обмеження цифровою гуманітаристикою, а дотримання концепції цифрової науки, яка може мати прив'язку як до Оксфордського інституту Інтернету (в галузі соціальних наук), так і до Оксфордського центру електронних досліджень (у відділі математичних, фізичних та природничих наук)³⁶.

У Королівському коледжі Лондона функціонує кафедра цифрової гуманітаристики на факультеті мистецтв та гуманітарних наук (Department of Digital Humanities, Faculty of Arts & Humanities)³⁷, де здійснюють підготовку як бакалаврів, так і магістрів. Бакалаврська програма передбачає вивчення того, як люди, компанії, уряди та інші інституції трансформуються під впливом соціальних мереж, машинного навчання, штучного інтелекту, цифрового менеджменту, журналістики даних, цифрової реклами тощо. Існує також низка магістерських програм з цифрових гуманітарних наук, включаючи спеціалізації з цифрової культури та суспільства, великих даних, управління цифровими активами тощо.

В університет Шеффілда існує Інститут цифрових гуманітарних наук (The Digital Humanities Institute, University of Sheffield), який пропонує магістерський курс з цифрової культури та комунікації, що вивчає культурний контекст розвитку цифрових медіа з історичної, критичної та теоретичної точок зору. Цифрова культура – це поява і використання цифрового контенту, мереж і технологій, наприклад, соціальних мереж, алгоритмів, онлайн-груп, цифрових зображень і звуків, а також їхній інтерактивний зв'язок зі способами творення, споживання і зміни культури.³⁸

Цифрові гуманітарні науки в Ланкастерському університеті (Digital Humanities, Lancaster University)³⁹ – магістерський курс, що передбачає отримання технологічних навичок та знань – від візуалізації та дизайну даних до аналізу та пошуку текстів і географічної інформації, створення цифрових активів і баз даних, відповідні міждисциплінарні

³⁵ MSc in Digital Scholarship. URL: <https://www.humanities.ox.ac.uk/mscdigsch>.

³⁶ What is Digital Scholarship? University of Oxford. URL: <https://digitalscholarship.web.ox.ac.uk/what-digital-scholarship#collapse3217736>.

³⁷ Department of Digital Humanities. Faculty of Arts & Humanities. King's College London. URL: <https://www.kcl.ac.uk/ddh>.

³⁸ Digital Culture and Communication. University of Sheffield. URL: <https://www.sheffield.ac.uk/postgraduate/taught/courses/2025/digital-culture-and-communication-ma>.

³⁹ Digital Humanities MA. Lancaster University. URL: <https://www.lancaster.ac.uk/study/postgraduate/postgraduate-courses/digital-humanities-ma/2025/>.

теорії та методи, а також застосування штучного інтелекту, зокрема обробка природної мови, машинне навчання та комп'ютерне бачення. Примітно, що вступ можливий на основі диплома з відзнакою з будь-якої гуманітарної дисципліни або суміжних предметів, наприклад, бібліотекознавства, журналістики.

У Даремському університеті (Durham University, Digital Humanities) реалізується магістерська програма «Наука про дані (цифрові гуманітарні науки)» – міждисциплінарний курс про дані, навіть якщо перша освіта пов'язана з не кількісними предметами, такими як мистецтво та гуманітарні науки, у результаті якого здобувач отримає навички обробляти та аналізувати дані, ділитися своїми висновками з широкою аудиторією та застосовувати ці знання в практичних ситуаціях⁴⁰.

Магістерська програма з цифрової гуманітаристики Кембриджського університету (Cambridge Digital Humanities, University of Cambridge)⁴¹ досліджує шляхи взаємодії гуманітарних наук з цифровими дослідницькими підходами, розглядає вплив цифрових інновацій на культурні форми та практики, а також вивчає цифрове майбутнє. Це однорічна магістерська програма міждисциплінарного характеру, розрахована на різні рівні володіння методами та підходами цифрової гуманітаристики, оскільки існує потреба в тому, щоб гуманітарні науки впоралися з новими формами, практиками, соціальними утвореннями та епістемічними культурами, сформованими в цифрову епоху (табл. 1).

Отже, на основі аналізу програм з цифрової гуманітаристики у восьми освітніх закладах Великобританії, можна виокремити певні тенденції:

- цифрова гуманітаристика є міждисциплінарною програмою у Великобританії, що співзвучно з результатами досліджень українськими науковцями досвіду інших зарубіжних країн;
- переважають магістерські програми з цифрової гуманітаристики;
- цифрову гуманітаристику часто реалізують на основі даних, що належать до сфери соціальних комунікацій, зокрема даних музеїв, виставок, бібліотек, а також медіа;
- підготовка фахівців здійснюється на базі гуманітарних або дотичних спеціальностей, в результаті чого здобувачі отримують ступені магістрів з мистецтва, гуманітарних наук або комунікацій.

⁴⁰ Master of Data Science (Digital Humanities). Durham University. URL: <https://www.durham.ac.uk/study/courses/master-of-data-science-digital-humanities-g5k923/>.

⁴¹ MPhil in Digital Humanities. University of Cambridge. URL: <https://www.cdh.cam.ac.uk/mphil/>.

Таблиця 1

**Підготовка фахівців із цифрової гуманітаристики
в освітніх закладах Великобританії**

№ з/п	Назва освітнього закладу	Бакалавр	Магістр	Можливості працевлаштування
1.	Centre for Digital Humanities, Cultures and Media	Бакалавр з мистецтва Розвиток цифрових навичок для вирішення основних проблем у медіа	Магістр з мистецтва Глибоке розуміння соціальних медіа, ідентичності, штучного інтелекту, даних, платформізації та спостереження. Засвоєння ідей та методів у дослідженнях цифрових медіа, цифрових гуманітарних наук, науки та технологій, візуальних досліджень, історії, географії, соціології та мистецтва.	Кар'єра в цифрових, культурних та креативних секторах, включаючи маркетинг, аналітику даних, журналістику та видавництво, цифрові медіа та комунікації, дизайн, візуальне мистецтво, моду, аналітичні центри, неурядові організації, освіту, управління проєктами, консалтинг та політику.
2.	London's Global University	-	Магістр з мистецтва Міждисциплінарна магістерська освітня програма в галузі інформатики, комп'ютерних наук, мистецтв та гуманітарних наук, а також соціальних та історичних студій	Медіа, телерадіомовлення, музеї, управління, адвокація та соціальна справедливість
3.	Digital Scholarship University of Oxford	-	Магістр з гуманітарних наук Використання цифрових інструментів і методів до традиційних гуманітарних наук, здобуття технічних навичок для їхнього застосування у своїй гуманітарній дисципліні	Інформація про можливості працевлаштування відсутня До освітнього процесу задіяна бібліотека, провідні музеї і медіа

Продовження таблиці 1

4.	Department of Digital Humanities King's College London	Цифрові медіа та культура Поєднує в собі теорію та практичні підходи з гуманітарних наук, культурології та медіа-досліджень, соціології, комп'ютерних та інформаційних наук	Великі дані в культурі та суспільстві – досліджує, як дані, які ми генеруємо у повсякденному житті, формують соціальні, культурні, політичні та економічні процеси та генерують знання. Зосереджується не лише на технічних аспектах даних, їх обробці, штучному інтелекті, машинному навчанні тощо, але й на соціальних аспектах Управління цифровими ресурсами та медіа Магістерська програма навчає принципам креативного менеджменту з акцентом на цифрові ресурси. Вивчаючи, як адмініструвати постійно зростаючі обсяги цифрового контенту, здобувачі навчаються керувати людьми, процесами, робочими процесами, бізнес-моделями, інноваціями, підприємництвом та іншими сферами більш етично. Цифрова культура та суспільство Вивчає, як цифровий розвиток у всьому світі формує різні соціально-політичні та економічні сфери, такі як робота, врядування, ідентичність, культурна комунікація, фінанси, промисловість та багато інших.	Спектр карєрних можливостей широкий, зважаючи на різноманітність освітніх програм

Продовження таблиці 1

			Цифрова економіка Завдяки глобальному фокусу на ринку праці, ринках, платформах та інституціях, здобувачі отримують загальне уявлення про трансформації, що відбуваються завдяки цифровим технологіям. Цифрове майбутнє навчає цифровим тенденціям у різних галузях та секторах, включаючи культуру, творчість, медіа та ігрову індустрію. Цифрова гуманітаристика поєднує цифрову теорію та практику для вивчення людської культури у всіх її формах – від історії, мов та музики до музеїв, цифрових публікацій тощо.	
5.	The Digital Humanities Institute, University of Sheffield	-	Магістр з цифрової культури та комунікації Досліджує, як технології трансформують людський досвід, як цифровий контент і теорії використовуються в культурі та спадщині, а також як здійснюється управління цифровими проєктами.	Кар'єра в креативних індустріях, секторі культурної спадщини (включаючи галереї, бібліотеки, архіви та музеї), а також в інформаційному, медіа та комунікаційному секторах.
6.	Digital Humanities, Lancaster University	-	Магістр з цифрової гуманітаристики навчається видобувати та аналізувати інформацію у великих обсягах за допомогою	Управління культурною спадщиною. Галереї, музеї та архіви. Науково-дослідні ради з питань інфраструктури.

Продовження таблиці 1

			методів текстового аналізу картографувати історичні джерела та літературні твори застосовувати та проводити дослідження за допомогою таких методів, як мережевий аналіз, просторова статистика та корпусна лінгвістика збирати та візуалізувати дані, створювати інтерактивні карти історій та часових шкал використовувати методи штучного інтелекту для ідентифікації, вилучення та аналізу інформації	Державна служба для цифрових розробок. Аналіз геоінформаційних систем. Цифрова бібліотечна справа.
7.	Digital Humanities, Durham University	-	Магістр з наук про дані Вивчається: Вступ до комп'ютерних наук Вступ до математики для науки про дані Інтелектуальний аналіз тексту та мовна аналітика Дослідження даних, візуалізація та неконтрольоване навчання Стратегічне лідерство Застосування науки про дані в археології та спадщині Якісні підходи до цифрових гуманітарних наук Комп'ютерна музика Етика та упередженість в аналітиці даних	Робота в багатьох секторах, включаючи науку, гуманітарні науки, охорону здоров'я, охорону навколишнього середовища та соціальну сферу, де розуміння та досвід роботи з даними призводять до трансформацій у способі життя та роботи людей

Продовження таблиці 1

8.	Cambridge Digital Humanities, University of Cambridge	-	Магістр з філології у цифровій гуманітаристиці вивчає способи, якими гуманітарні науки можуть взаємодіяти з цифровими дослідницькими підходами, розглядає вплив цифрових інновацій на культурні форми та практики, а також досліджує цифрове майбутнє.	Робота щодо цифрових форм, автоматичного написання, культури ШІ, глобальних цифрових гуманітарних наук та цифрових підходів до минулого.

Варто сказати, що проєкція зарубіжного досвіду щодо підготовки фахівців з цифрової гуманітаристики на українську систему освіти вказує на максимальну дотичність до спеціальності 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа», фахівці якої отримують набір спеціальних компетенцій, що відповідають низці вимог цифрової гуманітаристики, зокрема щодо роботи з неструктурованими гуманітарними даними. Такі компетенції визначені стандартом спеціальності магістерського рівня⁴², зокрема:

- здатність використовувати автоматизовані технології для вирішення практичних, управлінських, науково-дослідних і прогностичних завдань у професійній діяльності;
- здатність застосовувати технології та процедури аналітико-синтетичного опрацювання наукової та управлінської інформації;
- здатність відстежувати тенденції розвитку предметної сфери шляхом проведення аналізу інформаційних потоків та масивів;
- здатність застосовувати комп'ютерні технології з метою вдосконалення професійної діяльності, розуміти принципи проектування та функціонування автоматизованих БД, семантичного вебу, веб-сервісів та соціальних медіа.

Використання автоматизованих та комп'ютерних технологій у професійній діяльності свідчить про володіння цифровими компетенціями фахівцями з інформаційної, бібліотечної та архівної справи, в той час як наукова та управлінська інформація, інформаційні потоки та масиви,

⁴² Стандарт вищої освіти України: спеціальність 029 Інформаційна, бібліотечна та архівна справа; ступінь магістр. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2019/05/28/029-informatsiyna-bibliotechna-ta-arkhivna-sprava-magistr.pdf>.

зокрема у галузі культури, до якої належить означена спеціальність, часто існує у формі гуманітарних даних, що також співзвучне з цифровою гуманітаристикою.

Зважаючи на набір компетенцій фахівця з інформаційної, бібліотечної та архівної справи та використовуючи світовий досвід із формування міждисциплінарних програм вважаємо, що означена спеціальність може виступати базовою для формування міждисциплінарних програм магістерського рівня з цифрової гуманітаристики. Зауважимо, що впровадження таких програм власне на магістерському рівні є логічним не лише з позиції використання досвіду світових практик, а й з точки зору відповідності наказу МОН від 1 лютого 2021 року № 128 «Про затвердження Вимог до міждисциплінарних освітніх (наукових) програм», зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 6 квітня 2021 року за № 454/36076⁴³, у якому основний акцент зроблено на міждисциплінарних програмах для другого та третього рівнів вищої освіти. Зауважимо, що для бакалаврського рівня такої можливості не передбачено. Міждисциплінарні (розширені) освітні програми можливі також для початкового рівня (короткого циклу) вищої освіти, що передусе бакалаврському.

Враховуючи концепцію освітніх закладів Великобританії щодо цифрової гуманітаристики, простежуємо серед компетенцій та програмних результатів фахівця з інформаційної, бібліотечної та архівної справи необхідність підсилення медійної складової. Примітним є те, що одним із результатів навчання такого фахівця передбачено вміння «використовувати прикладні соціокомунікативні технології для організації ефективного спілкування на професійному, науковому та соціальному рівнях на засадах толерантності, діалогу і співробітництва»⁴⁴, однак означена складова доречно може бути підсилена відповідними компетенціями спеціальності «Журналістика», зокрема щодо комунікаційних процесів у суспільстві (власне журналістська, видавнича, рекламна та ін. діяльність) та їх репрезентація у широкому спектрі медіапродуктів; типології, структури і соціальних функцій сучасних комунікаційних технологій; медіа у системі соціального управління та самоорганізації суспільства; медіавпливів

⁴³ Наказ МОН від 1 лютого 2021 року № 128 «Про затвердження Вимог до міждисциплінарних освітніх (наукових) програм»: зареєстровано в Міністерстві юстиції України 6 квітня 2021 року за № 454/36076. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0454-21#n13>.

⁴⁴ Стандарт вищої освіти України: спеціальність 029 Інформаційна, бібліотечна та архівна справа; ступінь магістр. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2019/05/28/029-informatsiyna-bibliotechna-ta-arkhivna-sprava-magistr.pdf>.

на масову свідомість на глобальному, регіональному та локальному рівнях⁴⁵.

3. Цифрове кураторство

Усвідомлення того, що цифровізація торкнулася сьогодні усіх без винятку сфер суспільного життя, спонукає до появи нових тенденцій і трендів у суспільстві, а відтак – і до потреби у фахівцях, відповідних викликам диджиталізованого суспільства.

Досліджуючи цифрову гуманітаристику, яка сьогодні чітко не окреслена ані в науковому концепті, ані в контексті підготовки фахівців у цій сфері, маємо все ж чітке усвідомлення її як міждисциплінарної галузі, сформованої на перетині інформаційно-комунікаційних, гуманітарних та IT-наук, що має справу з гуманітарними даними. Для того, щоби гуманітарна сфера могла адаптуватися у цифровому середовищі й подолати виклики проникнення у неї інформаційних технологій, актуальним трендом стає цифрове кураторство.

Наукова дискусія про цифрове кураторство актуалізувалася в Україні порівняно недавно, як і щодо цифрової гуманітаристики. Чи є зв'язок між цими поняттями? Навіть без глибинних наукових розвідок зрозуміло, що про них говорять у контексті інформаційної, бібліотечної та архівної справи та соціальних комунікацій. Однією з можливих причин до того, що означену спеціальність намагаються адаптувати, пов'язати, перейняти зарубіжний досвід чи здійснити ще низку інших можливих маніпуляцій, є невизначеність професіології інформаційного фахівця, про яку йшлося у нашому дослідженні вище, відсутність професіограми не лише інформаційного фахівця, а й сучасного бібліотечного та архівного фахівця у контексті диджиталізації означених галузей.

Вивчення наукових підходів до цифрового кураторства в Україні формує уявлення про нього з двох ключових поглядів:

1) цифрове кураторство – система заходів, призначена для активного управління та збереження цифрових ресурсів з метою їх подальшого ефективного використання, в тому числі й збереження їх для майбутніх поколінь⁴⁶, а також підтримка та управління на всіх етапах життєвого циклу цифрових даних (від їх створення, відбору, збереження, зберігання, забезпечення довготривалого та надійного

⁴⁵ Стандарт вищої освіти: спеціальність 061 Журналістика; ступінь магістр. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2022/11/11/061-Zhurnalistyka.mahistr-994-08.11.2022.pdf>.

⁴⁶ Лобузин І. Цифровий менеджмент інформації в бібліотеках: світовий досвід системного впровадження. *Бібліотека. Наука. комунікація: актуальні тенденції у цифрову епоху*: міжнародна наукова конференція. 2019. URL: <http://conference.nbuv.gov.ua/report/view/id/846>.

доступу та організації багаторазового використання), та набуття цифровою інформацією доданої цінності для поточних та майбутніх використань⁴⁷, тобто у підходах авторів І. Лобузін та Т. Ярошенко акцент зроблено на цифрових даних і перетворення їх в інформаційні ресурси, цінні для потенційних користувачів;

2) цифрове кураторство як діяльність консультанта у галузі розвитку цифрової грамотності, який допомагає громадянам одержати навички роботи з комп'ютером, оргтехнікою, електронними ресурсами⁴⁸.

О. Матвієнко називає означені підходи інформаційно-ресурсним та соціально-освітнім відповідно⁴⁹.

І. Лобузін наводить як приклад досвід Британської бібліотеки, яка у 2015 році оголосила стратегічний план, відповідно до якого кожен бібліотекар Британії має стати цифровим куратором до 2020 року⁵⁰. Однак, такий підхід пов'язаний із низкою викликів для бібліотекарів, які потребують системної роботи не лише із підготовки фахівців із належними цифровими навичками й компетенціями, а й постійне підвищення їхньої кваліфікації відповідно до рівня розвитку інформаційних технологій і стану їхньої імплементації у бібліотечну та інші сфери. Проаналізуємо підґрунтя й передумови до впровадження цифрового кураторства в Україні у контексті інформаційної, бібліотечної та архівної справи.

1) Не викликає сумніву доцільність впровадження інституції цифрових кураторів, адже ми чи не щодня спостерігаємо, а можливо й використовуємо їхні послуги (або аналогічні, однак не названі означеним терміном). Це до прикладу, консультант у центрі надання адміністративних послуг, який допомагає зареєструватися в електронній черзі, працівник банку, який допомагає скористатися

⁴⁷ Ярошенко Т. О., Сербін О. О. Цифрове кураторство: виклики та можливості для бібліотечно-інформаційної освіти. *Вісник ХДАК*. 2023. Випуск 63. С. 56–71. URL: <https://doi.org/10.31516/2410-5333.063.04>. <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ff711633-8d86-4184-8777-0bc4dd0abf8a/content>.

⁴⁸ Матвієнко О., Цивін М. Цифрове кураторство як соціально-освітня діяльність бібліотечного фахівця. *Український журнал з бібліотекознавства та інформаційних наук = Ukrainian Journal on Library and Information Science*. 2022. Випуск 9. DOI: 10.31866/2616-7654.9.2022.259145. URL: <http://infotech-soccult.knukim.edu.ua/article/view/247473/244921>.

⁴⁹ Матвієнко О., Цивін М. «Цифрові трансформації» спеціальності 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа». *Цифрова платформа: інформаційні технології в соціокультурній сфері*. 2021, Том 4, № 2. С. 150. DOI: 10.31866/2617-796X.4.2.2021.247473. URL: <http://infotech-soccult.knukim.edu.ua/article/view/247473/244921>.

⁵⁰ Лобузін І. Цифровий менеджмент інформації в бібліотеках: світовий досвід системного впровадження. *Бібліотека. Наука. комунікація: актуальні тенденції у цифрову епоху: міжнародна наукова конференція*. 2019. URL: <http://conference.nbuv.gov.ua/report/view/id/846>.

банкоматом клієнту тощо. У цих випадках, безперечно, маємо справу з соціально-освітнім цифровим кураторством.

2) Цифрові куратори актуальні для різних сфер. Про різні види цифрового кураторства у своєму дослідженні говорить І. Лобузн⁵¹, виділяючи кураторство контенту та медіакураторство, організацію цифрового збереження та кураторство щодо здійснення цифрової наукової комунікації. Справедливим буде констатувати, що цифрові куратори потрібні у всіх сферах, галузях, окремих установах й організаціях, де відбувається автоматизація певних управлінських чи бізнес-процесів шляхом впровадження цифрових інформаційних технологій.

3) Потреба у цифровому кураторстві особливо гостро відчувається для інформаційних установ й організацій. Це зумовлено, з однієї сторони тим, що швидкими темпами відбувається оцифрування фондів, зокрема бібліотечних, архівних, музейних, а з іншої – значна кількість даних, в тому числі й гуманітарних, створюється нині одразу у цифровій формі. Це зумовлює потребу в соціально-освітньому кураторстві як для працівників цих інформаційних установ, які змушені швидкими темпами опановувати навички роботи з технологіями, які вони не використовували раніше, так і для користувачів цих інформаційних ресурсів. Сьогодні розроблено чимало онлайн-виставок, 3D-екскурсій музеями чи архівами, впроваджено електронні каталоги й повнотекстові бази даних в інформаційних установах, однак статистика їхнього відвідування й використання у демографічному розрізі могла би бути предметом окремого дослідження, адже практика часто свідчить про відсутність навичок щодо користування цифровими інформаційними ресурсами у низки категорій населення нашої країни. Дослідження цифрових навичок українців проводиться кожні два роки. Останнє було здійснено у 2023 році й відповідно до його результатів, частка дорослого населення із рівнем цифрових навичок нижче базового становить 40,4% населення України⁵². Це ще раз підтверджує актуальність цифрового кураторства для більшості сфер суспільного життя, особливо гуманітарної. З іншого боку, цифрове кураторство як діяльність для збереження цифрових ресурсів, зокрема культурної спадщини, також є актуальним завданням для низки сфер.

⁵¹ Лобузн І. Цифровий менеджмент інформації в бібліотеках: світовий досвід системного впровадження. *Бібліотека. Наука. комунікація: актуальні тенденції у цифрову епоху*: міжнародна наукова конференція. 2019. URL: <http://conference.nbuv.gov.ua/report/view/id/846>.

⁵² Дослідження цифрової грамотності в Україні. 2023. URL: https://osvita.diia.gov.ua/uploads/1/8864-presentation_ua_2023.pdf.

4) Чи можна покласти функцію цифрового кураторства на бібліотеки? Безперечно, що так, адже бібліотеки сьогодні намагаються знайти своє місце у диджиталізованому суспільстві. Однак, не обмежитись виключно ними, всі інституції соціокомунікативної сфери повинні виконувати цю функцію.

5) Визначення ролі фахівця з інформаційної, бібліотечної та архівної справи у цифровому кураторстві актуалізує поглиблення дослідження міждисциплінарної парадигми підготовки таких фахівців. В той же час, беззаперечним залишається той факт, що професійні навички, досвід і знання таких фахівців тісно пов'язані з управлінням, збереженням та забезпеченням доступу до інформаційних ресурсів. У контексті цифровізації їхня роль стає ще важливішою, адже вони адаптують традиційні підходи до нових технологічних реалій.

Основними функціями фахівців з інформаційної, бібліотечної та архівної справи у цифровому кураторстві є:

1. Управління цифровими ресурсами, зокрема оцифрування документів, книжкових фондів, архівних матеріалів, створення, каталогізація та індексація цифрових колекцій, розробка метаданих для забезпечення пошуку та організації ресурсів.

2. Збереження інформації, а саме розробка стратегій довготривалого зберігання цифрових даних, забезпечення захисту цифрових ресурсів від втрат, пошкоджень чи обмеження доступу, використання технологій для забезпечення автентичності та цілісності цифрових архівів.

3. Забезпечення доступу до цифрових бібліотек, архівів, інформаційних платформ, використання відкритих даних для забезпечення громадського доступу до культурної, наукової та освітньої спадщини, розробка інтерактивних інструментів для користувачів (віртуальні виставки, тематичні колекції тощо).

4. Етичні та правові аспекти дотримання авторських прав та забезпечення відповідального використання цифрових матеріалів, робота з персональними даними та конфіденційною інформацією, а також захист цифрових даних від піратства та несанкціонованого доступу.

5. Освітня функція, а саме підвищення цифрової грамотності серед населення, навчання користувачів ефективного використання цифрових ресурсів, організація тренінгів та воркшопів з роботи з цифровими інструментами.

6. Інновації у професії у контексті впровадження штучного інтелекту для аналізу великих масивів даних, використання хмарних технологій для зберігання інформації та обміну нею, розробка віртуальної та доповненої реальності для представлення культурної спадщини.

До цифрового кураторства першочергово варто долучати таких фахівців:

- Архівісти – створюють цифрові архіви, що забезпечують доступ до історичних документів та збереження національної спадщини.

- Бібліотекарі – розвивають цифрові бібліотеки та навчають користувачів працювати з електронними каталогами і ресурсами.

- Інформаційні фахівці – займаються розробкою інформаційних систем і баз даних, організовуючи потоки інформації у цифровому середовищі.

- Музейні працівники, працівники виставкових залів та галерей – здійснюють оцифрування музейних колекцій, створюють цифрові репліки артефактів, картин та інших об'єктів культури, розробляють інтерактивні онлайн-платформи, що дозволяють відвідувачам оглядати експонати з будь-якого куточка світу.

- Культурні менеджери, функцією яких є розробка цифрових стратегій та краудфандинг для цифрових проєктів.

- Аналітики даних у культурній сфері, які займаються збором і аналізом даних про відвідувачів, уподобання аудиторії та популярність цифрових ресурсів, розробляють рекомендації для персоналізації цифрових турів чи доступу до колекцій.

Як бачимо, фахівці з інформаційної, бібліотечної та архівної справи можуть стати базовою ланкою цифрового кураторства. Їхній внесок забезпечує баланс між технологіями та культурною спадщиною, створюючи стійку систему управління цифровими ресурсами.

В той же час, підготовка фахівців інформаційної, бібліотечної та архівної справи не заперечує необхідності розроблення міждисциплінарних освітніх програм із цифрового кураторства та цифрової гуманітаристики. Зауважимо, що деякі українські заклади вищої освіти та організації вже пропонують відповідні курси та ініціативи. Розглянемо деякі з них.

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана (КНЕУ) пропонує освітню програму «Цифрове врядування», яка спрямована на формування компетентностей у сфері цифрових трансформацій та управління цифровими ресурсами⁵³.

Луцький національний технічний університет (ЛНТУ) на факультеті цифрових, освітніх та соціальних технологій пропонує спеціальності й освітні програми, пов'язані з комп'ютерними технологіями та цифровим менеджментом, що можуть бути корисними для майбутніх

⁵³ Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана. URL: https://kneu.edu.ua/ua/depts4/mdu/nepa_mag/dg_zfn/?utm_source=chatgpt.com.

цифрових кураторів, зокрема «Цифрові технології», «Прикладна лінгвістика» тощо⁵⁴.

Національний університет «Києво-Могилянська академія» досліджує нові професійні кваліфікації та компетентності в галузі цифрового кураторства, що свідчить про розвиток відповідних освітніх програм⁵⁵.

Проект «Підтримка цифрової трансформації» – ініціатива, спрямована на розвиток цифрових навичок та компетенцій в Україні, включаючи підготовку фахівців у сфері цифрового кураторства⁵⁶.

Незважаючи на позитивні зрушення, підготовка фахівців з цифрового кураторства в Україні стикається з певними викликами, такими як недостатня кількість спеціалізованих освітніх програм та потреба в оновленні навчальних планів відповідно до сучасних вимог. Проте, з огляду на зростаючу потребу в управлінні цифровими ресурсами, можна очікувати подальший розвиток цієї сфери та появу нових освітніх можливостей для майбутніх цифрових кураторів.

Варто також зазначити, що цифрове кураторство охоплює різні аспекти, включаючи організацію віртуальних виставок, управління цифровими колекціями та забезпечення доступу до цифрових ресурсів. Тому підготовка фахівців у цій сфері потребує міждисциплінарного підходу та співпраці між різними освітніми та культурними інституціями.

Загалом, розвиток цифрового кураторства в Україні є перспективним напрямом, який сприятиме збереженню та популяризації культурної спадщини в цифровому форматі, а також забезпечить ефективне управління цифровими ресурсами в різних сферах суспільного життя.

ВИСНОВКИ

Спеціальність 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа» за доволі короткий час свого становлення в Україні зазнала щонайменше трьох трансформацій – від «Документознавства та інформаційної діяльності» до «Бібліотечної, інформаційної та архівної справи», впровадженій у листопаді 2024 року. Така еволюція супроводжувалася низкою неврегульованих аспектів, основними з яких є відсутність чітко

⁵⁴ Факультет цифрових, освітніх та соціальних технологій. ЛНТУ. URL: https://lntu.edu.ua/uk/struktura/fakulteti/fakultet-cifrovih-osvitnih-ta-socialnih-tehnologiy?utm_source=chatgpt.com#part1.

⁵⁵ Ярошенко Т. О., Сербін О. О. Цифрове кураторство: виклики та можливості для бібліотечно-інформаційної освіти. *Вісник ХДАК*. 2023. Випуск 63. С. 56-71. URL: <https://doi.org/10.31516/2410-5333.063.04>.
<https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ff711633-8d86-4184-8777-0bc4dd0abf8a/content>.

⁵⁶ Проект «Підтримка цифрової трансформації». URL: <https://www.facebook.com/share/p/1Cy4ea3N3W/>.

окресленого поступу підготовки фахівців з документознавства за усіма рівнями освіти, а також відсутність усвідомлення міждисциплінарної парадигми інформаційної справи. Було запропоновано розроблення міждисциплінарних освітніх програм на перетині інформаційної справи, журналістики й інформаційних технологій, які доречно було б реалізувати як інформаційно-комунікаційні або документно-інформаційні технології.

З метою вивчення зарубіжного досвіду щодо формування схожих за концепцією міждисциплінарних освітніх програм було проаналізовано практику підготовки фахівців із цифрової гуманітаристики в освітніх закладах Великобританії. Було з'ясовано, що спеціальність «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа» може виступати базовою для їхнього формування. Крім того, досвід Великобританії підтвердив необхідність підсилення журналістської (медійної) складової у компетенціях фахівців з цифрової гуманітаристики.

Актуальним трендом диджиталізованого суспільства є цифрове кураторство. Підготовка фахівців у цій сфері також потребує міждисциплінарного підходу та співпраці між різними освітніми та культурними інституціями.

АНОТАЦІЯ

Це дослідження присвячене аналізу трансформації спеціальності «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа», розгляду ключових аспектів цифрової гуманітаристики та ролі інформаційного фахівця у ній, а також розкриттю змісту цифрового кураторства у сучасному суспільстві.

Спеціальність 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа» в Україні зазнала кількох трансформацій, остання з яких відбулася у листопаді 2024 року. Було з'ясовано, що основними проблемами є відсутність послідовності у підготовці фахівців із документознавства та нерозуміння міждисциплінарної природи інформаційної справи. Для вирішення цих викликів запропоновано створення міждисциплінарних освітніх програм, що поєднують інформаційну справу, журналістику та інформаційні технології.

Було вивчено досвід Великобританії у підготовці фахівців із цифрової гуманітаристики, який продемонстрував доцільність використання спеціальності «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа» як базової основи для таких програм. Також підкреслено важливість посилення медійної складової в таких освітніх програмах.

Встановлено, що у диджиталізованому суспільстві актуальним напрямом є цифрове кураторство, яке вимагає міждисциплінарного

підходу та взаємодії різних установ. Впровадження цих ініціатив сприятиме формуванню конкурентоспроможних фахівців, здатних відповідати викликам цифрової епохи.

Література

1. Воскобойнікова-Гузева Олена. Цифрова гуманітаристика в інформаційних проєктах та підготовці кадрів. С. 22–25. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/28655/1/O_Voskoboinikova-Guzeva_CGVIPAPK.pdf.

2. Воскобойнікова-Гузева Олена. Цифрова гуманітаристика в системі вищої освіти Канади. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика*. (Серія: педагогічні науки). 2019. № 2 (59). С. 58–62. URL: <http://npo.kubg.edu.ua/article/view/181589/181475>.

3. Дослідження цифрової грамотності в Україні. 2023. URL: https://osvita.diia.gov.ua/uploads/1/8864-presentation_ua_2023.pdf.

4. Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу. URL: nung.edu.ua/vstup.

5. Інтернет. *Українська бібліотечна енциклопедія*. URL: <https://ube.nlu.org.ua/article/%D0%86%D0%BD%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%BD%D0%B5%D1%82>.

6. Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана. URL: https://kneu.edu.ua/ua/depts4/mdu/nepa_mag/dg_zfn/?utm_source=chatgpt.com.

7. Кулешов С. Г. Управлінське документознавство: навчальний посібник. Київ: ДАКККиМ, 2003. 62 с.

8. Кунанець Н. Е., Пасічник В. В., Федонюк А. А. Соціокомунікаційна інженерія: об'єкт, предмет і методи дослідження. 2015. С. 374–389. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2018/jun/12908/25kunanecnepasichnikvv.pdf>.

9. Лаба О. В., Захара І. Я. Впровадження автоматизованої інформаційної системи в діяльності закладів з підготовки водіїв транспортних засобів: діловодний аспект. *Молодий вчений*. 2018. № 4. С. 42–45.

10. Лаба Оксана, Захара Ігор. До питання інформаційної взаємодії випробувальної лабораторії колісних транспортних засобів: діловодний аспект. *International Journal of Innovative Technologies in Social Science*. December 2021. № 4(32). С. 39–45. DOI: https://doi.org/10.31435/rsglobal_ijitss. URL: <https://rsglobal.pl/index.php/ijitss/issue/view/261>.

11. Лобузін І. Цифровий менеджмент інформації в бібліотеках: світовий досвід системного впровадження. *Бібліотека. Наука. комунікація: актуальні тенденції у цифрову епоху: міжнародна наукова конференція*. 2019. URL: <http://conference.nbuv.gov.ua/report/view/id/846>.

12. Матвієнко О. В., Цивін М. Н., Гуменчук А. В. Сучасні концепції документно-інформаційної науки: підготовка фахівців за спеціальністю 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа»: навчально-методичний посібник. Київ: Ліра-К, 2021. 140 с. URL: <https://knushop.com.ua/image/catalog/lira20230617/pdf/12840.pdf?srsId=AfmBOoqNmeU7kCfT0TVgRUPSFdtjAa-owD5Zqrp2F66F4PL3k3fvfKmu>.

13. Матвієнко О., Цивін М. «Цифрові трансформації» спеціальності 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа». *Цифрова платформа: інформаційні технології в соціокультурній сфері*. 2021, Том 4, № 2. С. 146–158. С. 150. DOI: 10.31866/2617-796X.4.2.2021.247473. URL: <http://infotech-soccult.knukim.edu.ua/article/view/247473/244921>.

14. Матвієнко О., Цивін М. Цифрова гуманітаристика як методологічна основа розвитку ІТ-освіти у вищих навчальних закладах культури. *Цифрова платформа: інформаційні технології в соціокультурній сфері*. 2018, № 2. С. 26–36. DOI: <https://doi.org/10.31866/2617-796X.2.2018.155658>. URL: <http://infotech-soccult.knukim.edu.ua/article/view/155658>.

15. Матвієнко О., Цивін М. Цифрове кураторство як соціально-освітня діяльність бібліотечного фахівця. *Український журнал з бібліотекознавства та інформаційних наук = Ukrainian Journal on Library and Information Science*. 2022. Випуск 9. DOI: 10.31866/2616-7654.9.2022.259145. URL: <http://infotech-soccult.knukim.edu.ua/article/view/247473/244921>

16. Матвієнко Оксана, Цивін Михайло. Професіологічний дискурс спеціальності «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа». *Вісник Книжкової палати*. 2022. № 7. С. 23–30. [https://doi.org/10.36273/2076-9555.2022.7\(312\).23-30](https://doi.org/10.36273/2076-9555.2022.7(312).23-30).

17. Наказ МОН від 1 лютого 2021 року № 128 «Про затвердження Вимог до міждисциплінарних освітніх (наукових) програм»: зареєстровано в Міністерстві юстиції України 6 квітня 2021 року за № 454/36076. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0454-21#n13>.

18. Наказ МОН України «Про особливості запровадження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2015 року № 266 № 1151»: від 6 листопада 2015 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1460-15#Text>.

19. Наказ МОН України «Про особливості запровадження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти, затвердженого постановою Кабінету Міністрів

України від 29 квітня 2015 року № 266»: від 6 листопада 2015 року № 1151. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1460-15#Text>.

20. Паспорт спеціальності 27.00.06 – прикладні соціально-комунікаційні технології. URL: <https://asp.knu.ua/doc/Pasport/27.00.00/27.00.06.pdf>.

21. Перелік наукових спеціальностей: затверджено наказом Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України 14.09.2011 № 1057. Редакція від 30.12.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1133-11#n16>.

22. Постанова КМУ «Про внесення змін до переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої та фахової передвищої освіти»: від 30 серпня 2024 р. № 1021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1021-2024-%D0%BF#Text>.

23. Проект «Підтримка цифрової трансформації». URL: <https://www.facebook.com/share/p/1Cy4ea3N3W/>.

24. Стандарт вищої освіти України: спеціальність 029 Інформаційна, бібліотечна та архівна справа; ступінь магістр. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2019/05/28/029-informatsiyna-bibliotechna-ta-arkhivna-sprava-magistr.pdf>.

25. Стандарт вищої освіти України: спеціальність 061 Журналістика; ступінь бакалавр. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2021/07/28/061-Zhurnalistyka-bakalavr.28.07-1.pdf>.

26. Стандарт вищої освіти: спеціальність 061 Журналістика; ступінь магістр. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2022/11/11/061-Zhurnalistyka.mahistr-994-08.11.2022.pdf>.

27. Стандарт вищої освіти України: спеціальність 075 Маркетинг; рівень бакалаврат. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/12/21/075-marketing-bakalavr-1.pdf>.

28. Стандарт вищої освіти України: спеціальність 075 Маркетинг; рівень магістр. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2019/11/11/2019-11-05-075-marketing-magistr.pdf>.

29. Факультет цифрових, освітніх та соціальних технологій. ЛНТУ. URL: https://lntu.edu.ua/uk/struktura/fakulteti/fakultet-cifrovih-osvitnih-ta-socialnih-tehnologiy?utm_source=chatgpt.com#part1.

30. Холод О. М. Соціальнокомунікаційний інжиніринг як методологія дослідження соціальних комунікацій. *Світ соціальних комунікацій*. 2012. Т. 8. С. 7–12.

31. Цифрова гуманітаристика. *ResearchUA*: цифровий проєкт НБУВ. URL: <http://research.nbuv.gov.ua/node/53>.

32. Ярошенко Т. О., Сербін О. О. Цифрове кураторство: виклики та можливості для бібліотечно-інформаційної освіти. *Вісник ХДАК*. 2023. Випуск 63. С. 56–71. URL: <https://doi.org/10.31516/2410-5333.063.04>. <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ff711633-8d86-4184-8777-0bc4dd0abf8a/content>.

33. Ярошенко Т. Цифрова гуманітаристика: нова галузь знань чи «молоде вино в старих міхах»? (До питання концепції, методології, історії, основних центрів і проєктів, дискусій довкола). *Культура і мистецтво XXI століття: полілог сучасної гуманітаристики = Culture and art of the XXI century: polylogue of modern humanities*: колективна монографія. Київ: Видавничий центр КНУКиМ, 2023. С. 168–208. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/5ddf761-9ef8-4314-92a2-9dba299b3e4a/content>.

34. Announcing a new Master's degree in Digital Scholarship. University of Oxford. URL: <https://www.humanities.ox.ac.uk/article/announcing-a-new-masters-degree-in-digital-scholarship>.

35. Centre for Digital Humanities, Cultures and Media. URL: <https://www.digital-humanities.manchester.ac.uk/study/>.

36. Department of Digital Humanities. Faculty of Arts & Humanities. King's College London. URL: <https://www.kcl.ac.uk/ddh>.

37. Digital Culture and Communication. University of Sheffield. URL: <https://www.sheffield.ac.uk/postgraduate/taught/courses/2025/digital-culture-and-communication-ma>.

38. Digital Humanities MA. London's Global University. URL: <https://www.ucl.ac.uk/prospective-students/graduate/taught-degrees/digital-humanities-ma>.

39. Digital Humanities MA. Lancaster University. URL: <https://www.lancaster.ac.uk/study/postgraduate/postgraduate-courses/digital-humanities-ma/2025/>.

40. Master of Data Science (Digital Humanities). Durham University. URL: <https://www.durham.ac.uk/study/courses/master-of-data-science-digital-humanities-g5k923/>.

41. MPhil in Digital Humanities. University of Cambridge. URL: <https://www.cdh.cam.ac.uk/mphil/>.

42. MSc in Digital Scholarship. URL: <https://www.humanities.ox.ac.uk/mscdigsch>.

43. What is Digital Scholarship? University of Oxford. URL: <https://digitalscholarship.web.ox.ac.uk/what-digital-scholarship#collapse3217736>.

44. What is Digital Scholarship? University of Oxford. URL: <https://digitalscholarship.web.ox.ac.uk/what-digital-scholarship#collapse3217736>.

Information about the author:

Laba Oksana Vasylivna,

Candidate of Historical Sciences,

Associate Professor at the Records Management and Information

Activity Department

Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas

15, Karpatska str., Ivano-Frankivsk, 76019, Ukraine

КУЛЬТУРА ТА МИСТЕЦТВО: СУЧАСНИЙ НАУКОВИЙ ВИМІР

Лавренюк В. В.

Вступ

У скарбниці духовних цінностей кожного народу чільне місце посідає державна мова, оскільки виконує в людському суспільстві цілий ряд надважливих функцій: крім комунікативної, засобу спілкування і порозуміння між людьми, це і мислетворча, і пізнавальна, і філософко-світоглядна, ідентифікаційна, етична, естетична, експресивна, волюнтаривна, виховна, і певна річ, державотворча функції. Нам, громадянам України, в такий буремний і трагічний для нашої держави час, – війни проти московської агресії з її «денацифікацією» та «денационалізацією», – треба пам'ятати в першу чергу, оскільки наразі це питання військової і ментальної перемоги Держави Україна. До того ж, дбати про чистоту й високу мовну культуру – це дбати про культуру взагалі в усіх сферах суспільного життя. Дбати про очищення мови від усякого засмічення й про дальше піднесення її культурного рівня – це обов'язок усього українського суспільства, не кажучи вже про тих людей, що безпосередньо працюють над мовою – вчених-мовознавців, письменників, журналістів, дикторів, працівників редакцій і видавництва, викладачів середніх і вищих закладів освіти. Адже від мови наших підручників, газет, науково-популярної і художньої літератури залежить, чи мова мільйонів читачів удосконалюватиметься й збагачуватиметься, чи, на жаль, засмічуватиметься. До того ж, високою культурою мовлення мають відзначатися публічні виступи найвищих посадовців. Неприпустимо, щоби поважні державні мужі на міжнародних заходах дозволяли собі застосування обценної лексики, а точніше, брутальну московську лайку й мову криміналітету, що є порушенням морально-етичних, естетичних, виховних норм, і аж ніяк не корелюється з нормами дипломатичного протоколу. Знижена лексика псує імідж української влади на міжнародному рівні і принижує громадян-патріотів України. Мова – надзвичайно тонкий інструмент, яким треба володіти досконало. В одних устах вона звучить з такою силою, що, кажучи словами Івана Франка, «мов трубою міліони зве за собою»¹, в інших – лише ріже слух.

¹ Франко І.Я. Гімн. *Зібрання творів у 50-ти томах*. Київ: Наукова думка, 1976. Т. 1. С. 22.

На превеликий жаль, незважаючи на прийняті закони щодо мовного питання, функціонування державної української мови в Україні, і наприкінці третього року кровопролитної російсько-української війни у південних регіонах нашої держави ми скрізь у побуті чуємо спілкування російською мовою, «как привыкли», а російсько-український суржик виявився доволі живучим в усіх сферах суспільного життя, професійного зокрема, при вивченні фахових дисциплін. За таких умов дуже повільно відбуваються позитивні зрушення в культурі мовлення українських школярів і студентів, їх досконалого володіння державною українською мовою.

1. Українсько-російський суржик у професійній сфері

Дисципліна «Українська мова (за професійним спрямуванням)» є необхідною складовою частиною вивчення циклу загальної підготовки обов'язкової частини навчального плану для студентів закладів вищої освіти.

Її мета – формування професійно-комунікативної компетентності та набуття комунікативного досвіду, що сприяє ефективній самореалізації та підвищенню конкурентоздатності сучасного фахівця; практичне оволодіння правилами академічного письма, офіційно-ділового, наукового, розмовного стилів української мови, що забезпечить професійне спілкування на належному мовному рівні. Її завдання:

- вироблення навичок оптимальної мовної поведінки та академічної доброчесності у професійній сфері;

- вплив на співрозмовника за допомогою вмілого використання різноманітних мовних засобів;

- розвиток мовнокомунікативної, текстової, термінологічної, лексикографічної культури дослідника у галузі створення письмових текстів академічного характеру;

- оволодіння культурою монологу, діалогу та полілогу;

- ефективне сприйняття, відтворення та продукування фахових текстів;

- засвоєння лексики і термінології свого фаху;

- вибір комунікативно виправданих мовних засобів.

Студенти мають знати:

- роль української державної мови у професійній діяльності;

- норми сучасної української літературної мови;

- стильові різновиди сучасної української мови,

- правила укладання та оформлення ділової документації відповідно до чинних стандартів;

- фахову термінологію.

Студенти мають вміти:

- дотримуватись вимог культури усного й писемного професійного мовлення;
- оперувати фаховою термінологією;
- складати та редагувати наукові та фахові тексти;
- опрацьовувати інформаційні джерела та складати їхні бібліографічні описи;
- цитувати відповідно до українських та міжнародних стандартів;
- згортати наукову інформацію шляхом анотування, реферування та конспектування;
- складати ділові документи відповідно до комунікативної ситуації та мети.

Проте вельми дивує позиція Міністерства освіти і науки України стосовно місця української мови в програмах вищої школи. Наприклад, дисципліну «Українська мова (за професійним спрямуванням)» викладають на I-III курсах (на різних спеціальностях по-різному), причому, на її вивчення виділено всього 90 годин, а це мізерна кількість, враховуючи її мету і завдання. До того ж, іспит замінено заліком. У результаті переважна кількість наших студентів продовжує говорити українсько-російським суржилом. Для того, щоб навчити студентів правильно застосовувати професійну й офіційно-ділову термінологію, грамотно застосовувати мовні норми усно і письмово, укладати ділові папери (листи, службові записки, заяви, протоколи, резюме тощо), треба не зменшувати кількість навчальних годин на лекції, практичні заняття, самостійну роботу, а значно збільшити. Замість заліку запровадити усний іспит. Та й самі програми (з української історії, літератури, мови середньої, не лише вищої школи) докорінно переглянути й оновити. Лише такий, серйозний і вдумливий підхід має дати підстави для суттєвого підвищення культури українського мовлення серед учнівської і студентської молоді, майбутніх інженерів, держслужбовців, працівників сфери обслуговування тощо.

Надзвичайно важливим моментом роботи викладача-мовника є вироблення орфоепічних норм, правильного наголосу в словах. Часто чуємо в мовленні студентів (і не лише):

Перепис замість *перепис*
рукопис замість *рукопис*
показ замість *показ*
приріст замість *приріст*
креміль замість *креміль*
середина замість *середина*
різкий замість *різкий*

старий замість *старий*
новий замість *новий*
засув замість *засув*
малий замість *малий*
щипці замість *щипці*
тощо.

Таке порушення норм українського наголосу відбувається, певна річ, під впливом російської мови. Ще, на жаль доволі часто трапляються в письмових роботах і усному мовленні студентів такі «чорні перли»:

- *ведучий спеціаліст* – *провідний спеціаліст*;
- *прораб не підписав* – *виконроб не підписав*;
- *профсоюзний комітет* – *профспілковий комітет*;
- *ми працювали зверху плану* – *ми працювали понад план*;
- *зверхурочні години* – *понадстрокові години*;
- *вредне для здоров'я людей виробництво* – *шкідливе для здоров'я людей виробництво*;
- *підбирати кадри* – *добирати кадри*;
- *у нас нехватка робочих* – *у нас не вистачає (бракує) робітників*;
- *на заводі потрібні зборицики* – *на заводі потрібні складальники*;
- *кровельні роботи* – *покрівельні роботи*;
- *крановицики* – *кранівники*;
- *бригада каменщиків* – *бригада мулярів*;
- *працює на залізній дорозі* – *працює на залізниці*;
- *покрасочний цех* – *фарбувальний цех*;
- *кузнєчний цех* – *ковальський цех*;
- *штамповочний цех* – *штампувальний цех*;
- *сборочний цех* – *складальний (збиральний) цех*;
- *літєйка стоїть* – *ливарня стоїть (не працює)*;
- *смазочні матеріали* – *мастильні матеріали*;
- *металічний каркас* – *металевий каркас*;
- *отвьортка* – *викрутка*;
- *гвозді* – *цвяхи (гвіздки)*;
- *сильніше нажати на рычаг* – *сильніше натиснути на важіль*;
- *горюча суміш поступає в циліндр* – *пал ьна суміш надходить у циліндр*;
- *треба зробити пару оборотів* – *треба зробити кілька обертів і т. ін.*

Чимало труднощів виникає у студентів під час правильного добору синонімів, на які українська мова надзвичайно багата. Доволі часто перевагу надають якомусь одному слову із синонімічного ряду, до того

ж, не найкращому. Пояснити це можна і недостатнім рівнем володіння українською мовою, і впливом інших мов, і невибагливістю в доборі засобів мовного спілкування.

Часто плутають студенти слова **башта** і **вежа**. Обидва вони відповідають російському іменникові **башня**. Але слово **башта** треба ставити там, де мовиться про військові споруди давноминутих або минутих часів загальної й української історії (доба Козаччини). Слушним це слово буде, й у сучасній військовій техніці (наприклад, **башта** в танку). А ось там, де йдеться про будови, що втратили військове значення, або про архітектурні об'єкти, надто готичного типу, більше пасуватиме слово **вежа**. Так само в технічних конструкціях слід користуватися словом **вежа**, наприклад, *телевізійна вежа, вежа підйомного крана*.

Так само часто не помічають різниці між словами **замісник** і **заступник**. Замісник – людина, яка тимчасово виконує чийсь обов'язки (є замість когось): *«Практикант працював як замісник учителя»*.

Одне із значень слова **заступник** *«офіційна назва особи, що заступає якогось начальника, керівника»*. Заступник здебільшого відає певними ділянками роботи, має певне коло обов'язків. Заступник працює одночасно з начальником, тому це слово входить у словосполучення, які є назвами посад:

«заступник декана», «заступник директора», «заступник головного редактора», «заступник прокурора».

Українське слово **зустрічатися** помилково вживають як відповідник до всіх значень російського **встречаться**. Подумаймо і зробимо правильний висновок: зустрічаються тоді, коли є якась зустріч. Речення *«У книзі зустрічаються цікаві факти»; «Він зустрівся з труднощами»* неприродні, хоч усі слова українські. Зміст фраз можна передати по-різному: *«У книзі трапляються цікаві факти», «має труднощі», «зіткнувся з труднощами»*. А **зустрічаються**, насамперед, люди: *«зустрілися спортсмени», «вони зустрілися, щоб поговорити», «зустрівся поглядом з колючими очима»*. Тож будьмо уважними і дбаймо, щоб, як писав Антоненко-Давидович, не зустрічалися без зустрічі.

Не слід також забувати й про те, що не є взаємозамінними словами **об'єм** і **обсяг**. Вони розрізняються за значенням, а відповідно – й здатністю сполучуватися з іншими словами. **Об'єм** – «величина у довжину, висоту і ширину, вимірювана в кубічних одиницях». Вживається у сполученнях: *«об'єм конуса, куба, циліндра, колби, посудини, печі, тіла, серця, мозку, повітря, рідини»*, **об'єм** може бути великим, малим, значний, повним, середнім. Нормативними є вислови:

«визначити об'єм чогось», «циліндр об'ємом 400 кубічних сантиметрів», «тіло в об'ємі має п'ять кубічних дециметрів», «об'єм повітря збільшується при нагріванні» та ін.

Обсяг – взагалі «розмір, величина, кількість, значення, важливість, межі чогось». Вживається зі словами: «обсяг роботи, капіталовкладень, будівництва, бюджету, заготівель, промислової продукції, знань, інформації, брошури, книжки, рукопису, поняття, слова, навантажень», **обсяг** може бути величезний, значний, невеликий, середній. Можна сказати: «визначити обсяг», «підрахувати обсяг», «величезна за обсягом і значенням праця», «у повному обсязі», «брошура обсягом 20 сторінок». Уживання таких словосполучень, як «об'єм робіт», «об'єм інформації» (потрібно: **обсяг**), а також «розмір статті», «розмір книги» є порушенням норми.

Окремою темою розмови є вживання паронімів. Їх звукова близькість спричинює семантично неприпустиме вживання один замість одного, що призводить до ще більшого затемнення змісту висловлювання. Наприклад, за сучасними нормами **адрес** і **адреса** розрізняються значенням і сполучуваністю.

Адрес – це письмове вітання особі, організації, переважно з нагоди ювілею: «адрес ювілярові», «адрес гарно оформлений», «адрес від колишніх студентів», «адрес з нагоди п'ятдесятиріччя».

Адреса – місце проживання чи перебування особи, місце знаходження установи; напис на конверті, бандеролі, пачці тощо. «Не знаю точно Вашої адреси», «адреса нашої установи», «жити (проживати, мешкати) за адресою», «надсилати на адресу»; уживаючи це слово в переносному значенні (тобто сказане стосується мене), говоримо: «це сказано на мою адресу» (а не «сказано в мою адресу», «сказано в мій адрес»).

Можна сказати: *«ще не написали адреса»* (тобто не виготовили письмового вітання) і *«ще не написали адреси»* (не заадресували листа, бандеролі, пачки).

А плутають ці слова тому, що в російській мові у першому і в другому значеннях вживається одне слово – **адрес**.

Так само і близькі за звучанням слова **освітлений** // **освічений**, історично споріднені, але за існуючими нормами вживаються в різних значеннях. **Освітлений** – *«який стає видимим, бо на нього падає світло»*. **Освітленим** може бути *будинок, зал, коридор, вулиця, площа, парк*. Можна сказати *«освітлена вогнем, полум'ям, прожектором, сонцем»*, а в переносному значенні – *«щастям, радістю, благородством»*. Це слово вживається ще на означення рідини, з якої вилучено сторонні домішки, внаслідок чого вона стала прозорою, світлою (*«освітлена вода», «освітлений сік»*).

Освічений – це той, хто має освіту, культурний: «освічений (а, е) народ, суспільство, товариство, людина». Отже, у висловах «освічена вулиця», «освічене електричними вогнями місто» слова **освічена, освічене** потрібно виправити на **освітлена, освітлене**.

Особливої уваги потребує часте й недоречне вживання нашими студентами слова **«рахуємо»**. Наприклад, можна почути таке: *«Я прийшов на рахунок передачі модуля»*, *«рахую, що це не правильно»*, *«рахую можливим»* та ін. При доброму знанні української та російської мов легко виявити, що не кожне значення російського слова **считать** перекладається українською як **рахувати** і, відповідно, не кожне значення російського слова **счет** – як **рахунок**. Ось декілька прикладів:

- считать возможным – *вважати (визнавати) за можливе (можливим);*

- считать своим долгом – *вважати своїм обов'язком (за свій обов'язок);*

- каждая минута на счету – *не можна гаяти ні хвилини(жодної хвилини), кожна хвилина порахована;*

- на этот счёт – *щодо цього;*

- это не в счет – *це не береться до уваги;*

- покончить счёты – *покінчити (порвати) з усім;*

- в конечном счёте – *в остаточному підсумку, врешті-решт, зрештою.*

Можна сказати «вніс гроші на рахунок у банку», «відкрив рахунок», «заплатив згідно з рахунком», а наведені вище фрази слід виправити: *«Я прийшов спитати про перездачу модуля (стосовно модуля)», «вважаю (думаю), що це неправильно», «вважаю за можливе»*.

Так само детально слід зупинитися на вживанні слова **питання**. Його вживають, де треба і не треба. Ним зловживають, виступаючи на зборах, нарадах, пишучи різні ділові папери; численні сполучення з цим словом оканцелярюють мовлення, роблять штампованим, «дерев'яним». Питання *ставлять, піднімають, зачіпають, порушують, торкаються, розглядають, обговорюють, вирішують*; воно *важливе, першочергове, складне, злободенне, гостре, заслухане, поставлене, підняте, порушене, передане, болюче*; *виносять питання на передній край, на питанні зупиняються, недостатньо реагують на питання, справляються з питанням*. До ще більшого оканцелярення мови призводить те, що віддієслівний за своїм походженням іменник **питання** вживається поряд з іншими віддієслівними іменниками. Наприклад, *«питання створення гарних умов праці», «вирішення питання фінансування», «питання збереження навколишнього середовища (довкілля)», «питання забезпечення розв'язання питання» (!) та ін.*

У багатьох випадках, до речі, без слова **питання** можна легко обійтися, і це аж ніяк не впливає на значення повідомлення, можна також замінити іншими словами:

– доповідач торкнувся питання розвитку демократії – *доповідач говорив про розвиток демократії*;

– хочу зупинитися на питанні, що мене найбільше хвилює – *хочу сказати про те, що мене найбільше хвилює*;

– не все вирішено в питанні збереження документації – *не все зроблено, щоб зберегти документацію*.

Пам'ятаймо: соціальна шкідливість штампів у тому, що суспільство швидко звикає до них. Тиражовані, повторювані, вони стають елементом суспільної свідомості і, за низького рівня критичного мислення, загальної байдужості до культури власного мовлення, ведуть лише до дрімучої одноманітності, безликості, безбарвності.

2. Розвиток фахового мовлення студентів інженерних спеціальностей на заняттях з української мови за професійним спрямуванням

Одним із першочергових завдань викладача-мовника – навчити студентів-нефілологів усіх спеціальностей мови ділових паперів, спеціальних текстів, багатства ділової лексики та фразеології української мови. Тому об'єктом проблемного навчання виявляються правильний вибір слова, що застерігає від помилок у неправильному вживанні усталених форм, сполук, прийменників, що разом є засобом боротьби за чистоту і правильність мови.

Важливою ділянкою на шляху подолання труднощів, пов'язаних із перекладом текстів, є вибір прийменника. Сфера вживання прийменників у діловій мові необмежена, тому варто врахувати деякі застереження. Виражаючи смислові відношення між словами не самотійно, а спільно з відмінковими закінченнями іменника або займенника, він утворює прийменниково-відмінкову конструкцію (напр., *занепокоєні з приводу поведінки – занепокоєні поведінкою*). Існує розгалужена система синонімів із зазначенням різних відношень:

– **просторових**: *зі станції, із будинку, з курсу, посеред кімнати, л/п/й стола, поперед нас, поза увагою, попід парканом, з-під шафи, понад річкою, через проблеми, уздовж траси, крізь отвір, навпроти журі, проміж цеглинами та ін.*

– **часових**: *під чаї навчання, напередодні тесту, наприкінці сесії, протягом кварталу, об обідній порі, близько години, (у)впродовж дня, після практики та ін.;*

– **причинових:** *через хворобу, за обставин, у зв'язку з відпусткою, (у)внаслідок стихії, у силу обставин та ін.;*

– **мети:** *зادля успіху, щодо покращення, для звіту, заради спільної мети, на випадок та ін.;*

– **допустовості:** *завдяки тренуванням, попри труднощі, відповідно до умов, при нагоді, окрім навчання, у разі потреби, незважаючи на зауваження та ін.*

Значна кількість помилок у студентських роботах і в усному мовленні (часто також чуємо і по телебаченню) трапляється при побудові словосполучень з прийменниками – калюк з російської. Найбільше помилок припадає на прийменник **по** та **в**. В українській мові прийменник **ПО** має вживатись залежно від контексту як **НА, ЗА, З, ІЗ, ДО, ЧЕРЕЗ, ЩОДО, У, ПО, ПІСЛЯ** або взагалі як безприйменникова конструкція (рос. оцeнить по достоинству – укр. оцінити належно; по ошибке – помилково). Наприклад:

1. Рос. **по** – укр. **за, з/із:** по договоренности – *за домовленістю*, по необходимости – *за необхідності*, по поручению – *за дорученням*, по указанию – *за вказівкою*, по вине – *з вини*, по инициативе – *з ініціативи*, полномочия по найму – *повноваження із найму*.

2. Рос. **по** – укр. **з:** учитель з фізики, іспит з математики, відділ з питань збуту і т. ін.;

3. Рос. **по** – укр. **через:** по недоразумению – *через непорозуміння*, по болезни – *через хворобу*;

4. Рос. **по** – укр. **щодо:** мероприятия по усилению – *заходи щодо посилення*, конкретное предложение по ... – *конкретна пропозицій щодо*;

5. Рос **по** – укр. **після:** по окончании действия контракта – *після закінчення дії контракту*, по возвращении – *після повернення*, по предъявлению документа – *після подачі документа*;

6. Рос **по** – укр. **на:** по усмотрению – *на розсуд*, по требованию – *на вимогу*, по просьбе – *на прохання*, по предложению директора – *на пропозицію директора*;

7. Рос. **по** – укр. **до:** пришлось по вкусу – *припало до смаку*;

8. Рос. **по** – укр. **у:** ответчик по делу – *відповідач у справі*;

9. Рос. **по** – укр. **по** (дуже рідко!): по очереди – *по черзі*, ставка по кредитам – *ставка по кредитах*, принадлежит по праву – *належить по праву*; по ходу дела – *по ходу справи*.

Російські словосполучення з прийменником **В** українською мовою передаються за допомогою прийменників **НА, ДО, З/ЗА, ПРИ, У/В, ЯК, О/ОБ**, або ж безприйменниковими конструкціями. Наприклад:

– в случае – **на** випадок, в защиту – **на** захист, восстановить в должности – *поновити на посаді*;

– ввести в состав – *ввести до складу*, вовлечь в работу – *залучати до роботи*, взнос в бюджет – *внесок до бюджету*, внесение изменений в ... – *внесення змін до...*;

– в соответствии с... – *згідно з...*;

– в случае необходимости – *за необхідності* і т.ін.

Синтаксичні норми пояснюються національною специфікою мови, вмілі використання прийменників у діловій мові сприяє піднесенню рІІІПЧ мовної культури.

Значна частина помилок студентів-нефілологів при укладанні текстів пов'язана із пошуком відповідників дієприкметників в українській мові, наприклад: рос. м. *используемый (инструмент), пересекающиеся (балки), выполняемая (работа), скомбинированные (участки), находящийся (в отдалении)*.

Дієприкметники мають категорії виду, стану (активний і пасивний), часу, роду, відмінка. Проте, в українській мові рідковживаними є дієприкметники теперішнього часу пасивного стану (із суфіксами **-уч-** (**-юч-**) і **-ч-** (**-яч-**) і взагалі відсутні теперішнього часу пасивного стану (рос. на **-емый**).

У перекладі з російської українським відповідником є так званий **описовий зворот (або підрядним реченням)**.

Усе сказане можна відобразити в таких таблицях 1 і 2.

Таблица 1

Час	Мова	Активний стан	Пасивний стан
Теперішній	Російська	-ущ/ющ (ий), -аш/ящ(ий) (знающий, пересекающийся)	-емый (используемый, размещаемый)
Теперішній	Українська	-ч(ий) зрідка! (<i>правлячий</i>) Переважно описовий зворот (той, який/що перетинається, той, який/що править	лише описовий зворот який використовується, який розміщується

Таблица 2

Час	Мова	Активний стан	Пасивний стан
Минулий	Російська	-вш/ш(ий): <i>получивший, предложивший</i>	-нн(ый); -т(ый): <i>скомбинированный, полученный, взятый</i>

Минулий	Українська	-л(ий): почорнілий, скам'янілий; а також описовий зворот (той, який/що отримав	-н(ий): <i>сcombinationаний,</i> -т(ий): <i>взятий,</i> <i>механізований.</i>

Як відомо, специфічною рисою офіційно-ділового стилю є наявність у мові *типових мовних зворотів*, – *штампів*. В українській мові (як і в будь-якій іншій) вони мають свою специфіку і тому потребують окремого вивчення. Виняткова роль цих зворотів – у прискоренні сприйняття і розуміння текстів.

Наведемо найбільш уживані лексичні й фразеологічні покручі в українській мові, утворені шляхом калькування з російської:

- діюче законодавство – **чинне законодавство**;
- громадянське законодавство – **цивільне законодавство**;
- приймати зобов'язання – **брати зобов'язання**;
- приймати участь – **брати участь**;
- дисциплінарне взыскание – **дисциплінарне стягнення**;
- повістка дня – **порядок денний**;
- відповідно з... – **згідно з...(чим?), відповідно до (чого?)**;
- виплатити збитки – **відшкодувати збитки**;
- обортові кошти – **обігові кошти**;
- нанести збитки (принести шкоду) – **завдати шкоди (збитків)**;
- понести збитки – **зазнати збитків**;
- в залежності від підстав – **залежно від підстав**;
- у зв'язку з сімейними обставинами – **за сімейних обставин**;
- довідка прикладається – **довідку додаю, додаток**;
- обоюдна згода – **обопільна згода**;
- грошові засоби, грошові кошти – **кошти**;
- відпустка за свій рахунок – **відпустка без утримання**;
- працюю старостою групи – **виконую обов'язки старости групи**;
- користується авторитетом – **має авторитет, має шану**;
- глибокоповажний пан – **високоповажний пане, шановний пане**;
- буду будувати – **будуватиму**;
- забезпечити безпеку – **гарантувати безпеку**;
- дати добро на ... (щось) – **дати згоду на ...**;
- взаємовідносини – **взаємини, відносини**;
- халатне відношення – **байдуже, недбале ставлення**;
- працювати круглодобово – **працювати цілодобово**;
- до уваги приймається та обставина – **до уваги береться та обставина**;

- підготувати доклад – *підготувати доповідь*;
 - поділені за слідуючими ознаками – *поділені за такими ознаками*;
 - любе питання – *будь-яке питання*
- і т.ін.

Часто-густо «забувають» наші студенти й про те, що унікальність української мови щодо російської виявляється й у вживанні службових частин мови – сполучників, прийменників, часток. Український сполучник сурядності *і* може чергуватися з *й*, їхнім синонімом може бути сполучник *та*. У російській мові таких особливостей щодо *и* немає.

Українські сполучники зі значенням причиновості: *бо, тому що, через те що, оскільки, у зв'язку з тим, що...* (останній характерний для офіційно-ділової сфери). У російській еквівалентами їм будуть: *ибо, потому что, так как, поскольку, оттого что*.

У зв'язку з цим в українській мові часто вживають небажану кальку «*так як*», що є ненормативним: «*Змагання не відбулися, так як прийшло мало людей*» (необхідно: *тому що, бо, оскільки*).

Уживання *так як* можливе в таких випадках: «*Говорив так, як ніколи досі*»; «*Вимовляв так, як закріплено нормами вимови*». Треба завжди пам'ятати про недоречність буквального перекладу, а також і про те, що українська мова має свою неповторну лексику і фразеологію, свої багаті виражальні засоби. Навчати цього треба глибоко й ґрунтовно протягом усього навчання у школі, а в університеті – розвивати і вдосконалювати набуті знання.

3. Данина моді чи українсько-англійський суржик: англіцизми в сучасній українській мові

Останніми роками Україна активно інтегрується в міжнародний безпековий, інформаційний та культурний простір. Відкритість українського суспільства, можливість його громадян вільно подорожувати світом, значна кількість туристів з-за кордону, участь українських представників у міжнародних мистецьких конкурсах, фестивалях, спортивних змаганнях, підвищена зацікавленість у вивченні іноземних мов, функціонування Інтернету, а з початком російсько-української війни (особливо її гарячої фази) навчання і лікування наших військових за кордоном надзвичайно посилили міждержавні і міжмовні контакти. А отже, ці процеси зумовили значне оновлення лексики української мови. Вже давно звичними для нашого вуха стали слова на позначення назв:

– *побуту* – *бриджі, джемпер, джинси, крекер, ланч, міксер, плед, секондхенд, тостер, хендмейд, худі, шорти*;

– **електроніки** – акаунт, браузер, гаджет, Інтернет, комп'ютер, ноутбук, принтер, процесор, сканер, смартфон, юзер;

– **спорту** – байкер, боулінг, дайвінг, плеймейкер, раунд, сет, скейтборд, тайм-аут;

– **професій** – аніматор, аудитор, брокер, дизайнер, дилер, копірайтер, логіст, маркетолог, мерчендайзер, провайдер, продюсер, промоутер, ріелтор, сек'юриті, спічрайтер;

– **масові культури** – бізнес-вумен, бізнес-леді, бойфренд, джентльмен, імідж, кросворд, майстер-клас, мітинг, постер, рімейк, ток-шоу, феєшенбельний, хіт, хіт-парад, шоу-рум тощо.

Сьогодні в українській мові існує величезна кількість англійських слів, що офіційно значаться в поважних українських словниках. Проте, ставлення лінгвістів до цього явища неоднозначне. Є експерти, які цілком схвально ставляться до активного функціонування таких слів в українській мові: «Вони вважають, що мови мають інтенсивно розвиватися, щоб відображати постійно мінливі тенденції та реалії, а коли вони приходять ззовні, для їхнього вираження потрібні слова, запозичені з тієї ж культури»².

Проте, є чимало фахівців, які вважають, що такі процеси сильно шкодять українській мові, витісняючи її питому лексику: «На думку опонентів, слова, запозичені з англійської, заважають визнанню рідної мови, підривають соціалізацію і навіть можуть негативно вплинути на традиційну граматику та морфологію»³.

Серед англіцизмів, «модних» у мовленні журналістів, теле- і радіоведучих, а відтак і в масовій молодіжній культурі, без яких проте можна було б обійтися, наприклад:

– **акаунт** – обліковий запис, «обліковка»;

– **блекаут** – системна аварія в енергосистемі, що супроводжується масовим відключенням споживачів;

– **буккросинг** – книгообіг, книгообмін;

– **булінг** – цькування;

– **дискурс** – міркування, довід, доказ;

– **дедлайн** – кінцевий термін;

– **інфлуенсер** – впливовець;

– **кешбек** – повернення клієнтові частини грошей за сплачені картою покупки; по суті, відкладені знижка;

– **контент** – інформаційний зміст сайта: тексти, графіка, звукова інформація; книги, газети, збірники статей;

² Мартинова Т.Г., Кукушкін В.В. Англіцизми в сучасній українській мові. Закарпатські філологічні студії. Ужгород: УНУ, 2023. Вип. 28. Т. 1. С. 57.

³ Там само.

- **комікс** – послідовність малюнків, зазвичай із короткими текстами, які створюють певну зв'язну розповідь;
 - **лайк** – вподобайка;
 - **лайфхак** – корисна порада, що допоможе розв'язати ту чи іншу проблему;
 - **локаут** – зупинка роботи або істотне скорочення обсягів роботи підприємства зі скороченням заробітної плати з метою тиску на працівників з боку роботодавця;
 - **локдаун** – це нагальний протокол дій і система обмежувальних заходів з метою запобігти поширенню захворюваності;
 - **мастрід** – «те, що варто читати», «варточит»;
 - **онлайн** – «на лінії», «на зв'язку», «у мережі»;
 - **офлайн** – «поза лінією»; вживається в комп'ютерних технологіях і телекомунікаціях;
 - **подкаст** – різновид аудіо- і відеоконтента, коли один чи два ведучих обговорюють різні теми; подкаст від інтерв'ю відрізняється тим, що в інтерв'ю ведучий ставить запитання гостю, а в розмовному подкасті кожен постає в ролі ведучого і висловлює свої думки;
 - **пазл** – складна картинка на зразок мозаїки, головоломка;
 - **скіл, скіли** – навичка, вміння, управність;
 - **селфі** – самознімка, самофотографування;
 - **стікер** – наліпка;
 - **тимблдинг** – гуртування, колективна праця;
 - **фідбек** – відгук, зворотний зв'язок;
 - **хайп** – шум, галас, лемент;
 - **челендж** – виклик, змаг, змагання
- тощо.

Інколи здається, що до українсько-російського суржику долучився ще й українсько-англійський, широко вживаний у засобах масової інформації, освіті, науці, культурі, політиці. Як слушно зауважують українські науковці Мартинова Т.І. й Кукушкін В.В.: «Прихильники «золотої середини» вважають, що все має бути в міру. Звісно, надмірне використання англіцизмів у мовленні може неймовірно ускладнити розуміння мовця, особливо для тих, хто не належить до його/її соціальної групи або працює в іншій сфері»⁴.

ВИСНОВОК

Отже, підбиваючи підсумки викладеного вище, слід наголосити на необхідності підвищення уваги з боку держави до викладання

⁴ Мартинова Т.Г., Кукушкін В.В. Англіцизми в сучасній українській мові. Закарпатські філологічні студії. Ужгород: УНУ, 2023. Вип. 28. Т. 1. С. 57.

української мови в середніх і вищих навчальних закладах, зокрема дисципліни «Українська мова (за професійним спрямуванням)» для студентів-нефілологів усіх спеціальностей, а саме:

- видання якісної навчальної літератури з дисципліни;
- значного збільшення, а не зменшення обсягу навчальних годин;
- повернення у вищих навчальних закладах іспиту з дисципліни «Українська мова (за професійним спрямуванням)» в кінці вивчення курсу (замість заліку);
- запровадження державного іспиту з української мови (за професійним спрямуванням) у вищих навчальних закладах.

А головне, щоб мовне законодавство в Україні ефективно запрацювало, саме державна влада має створити для цього красиві, сприятливі умови, як моральні, так і матеріальні, на всіх рівнях суспільного життя, заохочуючи громадян до глибокого і всебічного вивчення мови, літератури й історії своєї держави, бо лише високі освіта, наука і культура, патріотичне виховання є запорукою її добробуту і процвітання.

АНОТАЦІЯ

У скарбниці духовних цінностей кожного народу чільне місце посідає державна мова, оскільки виконує в суспільстві цілий ряд надважливих функцій: крім комунікативної, засобу спілкування і порозуміння між людьми, це і мислетворча, і пізнавальна, і філософсько-світоглядна, ідентифікаційна, етична, естетична, експресивна, волонтеративна, виховна, і певна річ, державотворча функції. Дбати про очищення мови від усякого засмічення й про дальше піднесення її культурного рівня – це обов'язок усього українського суспільства, не кажучи вже про тих людей, що безпосередньо працюють над мовою – вчених-мовознавців, письменників, журналістів, дикторів, працівників редакцій і видавництв, викладачів середніх і вищих закладів освіти. Адже від якості наших навчальних програм, підручників, засобів масової інформації і художньої літератури залежить якість володіння громадянами державною мовою і, як наслідок, – рівень культури українського суспільства загалом.

Високою культурою мовлення мають також відзначатися і публічні виступи найвищих посадовців держави, бо це важлива складова патріотичного виховання української молоді і запорука єдності всього українського суспільства, що перебуває у війні.

Першочерговим завданням у цьому питанні є:

- видання якісної навчальної літератури з дисципліни;

- значного збільшення, а не зменшення, обсягу навчальних годин у середніх і вищих навчальних закладах на вивчення української мови;
- повернення іспиту з дисципліни «Українська мова (за професійним спрямуванням)» в кінці вивчення курсу (замість заліку) у вищих навчальних закладах;
- запровадження державного іспиту з української мови (за професійним спрямуванням) у вищих навчальних закладах,
- поширювати знання про Україну, історію її держави і багатовікової культури, важливої складової – мови.

Гарантом існування й усебічного розвитку мови є держава, а гарантом усебічного розвитку і процвітання держави – є мова.

Література

1. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики. Київ: Академія, 2004. 342 с.
2. Ганич Д.І., Олійник І.С. Словник лінгвістичних термінів. Київ: Вища школа, 1985. 360 с.
3. Зубков Н. Сучасний український правопис. Комплексний довідник. Харків: Торсінг, 2012. 208 с.
4. Козачук Г.О. Українська мова. Практикум. Навч. посіб. 2-ге вид., переробл. і допов. Київ: Вища школа, 2008. 414 с.
5. Лавренюк В.В. Лексична, граматична, стилістична норми в мові ділових паперів: Тренінг-курс. Одеса: НУОП, 2017. 126 с.
6. Мартинова Т.Г., Кукушкін В.В. Англіцизми в сучасній українській мові. *Закарпатські філологічні студії*. Ужгород: УНУ, 2023. Вип. 28. Т.1. С. 56-59.
7. Франко І.Я. Гімн. *Зібрання творів у 50-ти томах*. Київ: Наукова думка, 1976. Т.1. С. 24-26.

Information about the author:

Lavreniuk Violetta Vasylivna,

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at the Department of Information Activities and
Media Communications

Odessa Polytechnic National University

1, Shevchenko Ave., Odessa, 65044, Ukraine

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА ЯК ЦЕНТР КУЛЬТУРИ, НАУКОВОЇ, ДОВІДКОВОЇ, БІБЛІОГРАФІЧНОЇ ТА ІНФОРМАЦІЙНОЇ СПАДЩИНИ

Любименко С. М., Лавренко С. О., Лавренко Н. М.

ВСТУП

Протягом тисячоліть бібліотеки здобували ресурси, систематизували їх, зберігали та робили доступними (чи ні) для відвідувачів. Але форми цих джерел змінилися – від сувоїв і кодексів; до платівок і лазерних дисків; до електронних книг, електронних баз даних і відкритих наборів даних. Бібліотеки також взяли на себе безліч соціальних і символічних функцій, які постійно змінюються¹.

Із появою технологій і штучного інтелекту традиційні бібліотеки все ще залишаються важливим джерелом для дослідників і вчених. Бібліотеки призначені не лише для книг і періодичних видань; вони можуть надати безцінні ресурси для досліджень, інновацій та можливості для співпраці. У багатьох бібліотеках зберігаються важливі записи, які неможливо знайти в іншому місці. Архіви бібліотек зберігають безцінні ресурси, які мають широкий спектр колекцій з історії, мистецтва, екології тощо. Ці колекції є важливими ресурсами для будь-якого дослідника. Окрім зберігання важливих архівів, бібліотеки також можуть служити місцем зустрічі для заходів, семінарів, публічних лекцій тощо^{2 3 4}.

Бібліотеки – це культурні та наукові установи з фондами, стосами книг, читальними залами, фізичними навчальними просторами, а також віртуальними центрами споживання та виробництва знань. Вони відіграють важливу роль в освіті та інформаційній грамотності. Вони є культурним надбанням, одним із тих рідкісних місць, де технології та

¹ Mattern S. Library as Infrastructure. *Places J.* 2014. https://placesjournal.org/article/library-as-infrastructure/?gclid=CjwKCAjw1ZbaBRBUEiwA4VQCIYNWoNU7ec6EeHydL6zG0VtJY11whWBR0kFY_GZm4gi8ijDanooXeRoC6wMQAvD_BwE&cn-reloaded=1

² Duerinckx A., Hens C., Kerckhoffs S., Van Laer J., Verstraelen K. The Citizen in Flemish Citizen Science: Demography, Motives, and Experiences; Scivil: Leuven, Belgium, 2021.

³ Columbic Y.N., Orr, D., Baram-Tsabari A., Fishbain B. Between vision and reality: A study of scientists' views on citizen science. *Citiz. Sci. Theory Pract.* 2017, 2, 6.

⁴ Mumelaš D., Martek A. Benefits of Citizen Science for Libraries. *Publications* 2024, 12, 8. <https://doi.org/10.3390/publications12010008>

навіть продуктивність зустрічаються з суспільними та людськими цінностями⁵.

Наукова бібліотека – це бібліотека, яка містить повний асортимент матеріалів, зосереджених на одній або кількох темах. Як правило, він включає в себе ретельну компіляцію матеріалів, пов'язаних із конкретними темами, і створений для задоволення вимог наукових досліджень, гарантуючи, що вони оснащені справжніми матеріалами з високоякісним вмістом. Наукові бібліотеки в основному пов'язані з університетами, які займаються інтенсивними дослідженнями, і мають великі колекції, присвячені науковим дослідженням. Варто відзначити, що LIBER сформулював власне визначення дослідницької бібліотеки через зміни в ландшафті європейських університетів. Ці зміни відзначені створенням нових університетів, злиттям університетів та розширенням співпраці між вищими навчальними закладами. Запропонована LIBER підкреслює, що наукові бібліотеки, які бажають приєднатися, повинні дотримуватися цінностей: надання якісних послуг користувачам бібліотек та інформації, забезпечення інтелектуальної свободи, сприяння співпраці з різними партнерами, відповідальне управління колекціями та ресурсами, демонстрація лідерства та інновацій, а також сприяння інклюзивності, рівності та реалізації потенціалу є ключовими принципами бути обійнятим. Наукові бібліотеки мають потенціал відігравати ключову роль у просуванні як громадянської, так і відкритої науки^{6 7 8}.

1. Становлення Наукової бібліотеки Херсонського державно аграрно-економічного університету

Наукова бібліотека Херсонського державно аграрно-економічного університету завжди була центром культури, довідкової, бібліографічної та інформаційної спадщини. Історія Наукової бібліотеки дуже тісно переплітається з історією ХДАЕУ і бере свій початок з 19 століття. Наукова бібліотека Херсонського державного аграрно-економічного університету розпочала свою діяльність у 1874 році з відкриттям Херсонського сільськогосподарського училища. Згідно зі

⁵ Schöpfel J. Smart Libraries. *Infrastructures*. 2018; 3(4):43. <https://doi.org/10.3390/infrastructures3040043>

⁶ Hormia-Poutanen, K.; Matheson, A. LIBER Definition of Research Library: Background Paper; LIBER: Hague, The Netherlands, 2017; Available online: https://libereurope.eu/wp-content/uploads/2020/12/Mar2017Mail_DefinitionofResearchLibrariesBackgroundPaper.pdf

⁷ LIBER. Libraries Joining LIBER: Endorsement Proposal. 2017. Available online: https://libereurope.eu/wp-content/uploads/2020/12/Mar2017Mail_EndorsementProposal.pdf

⁸ Kaarsted T., Blake O., Nielsen K.H., Alving B., Rasmussen L.T., Overgaard A.K., Hansen S.M.B. How European Research Libraries Can Support Citizen-Enhanced Open Science. *Open Inf. Sci.* 2023, 7, 20220146

статутом училища від 13 грудня 1873 року, обов'язки директора бібліотеки були покладені на молодшого вчителя⁹.

Першим директором бібліотеки був О.І. Скрипницький (1876–1877 рр.). Почалося активне формування бібліотечного фонду на основі пожертвувань книг від багатьох установ та приватних осіб. З того часу почали складатися її багаті фонди і славні традиції. У 1893 р. бібліотека поділялася на фундаментальну та учнівську, загальним для них був хронологічний каталог. Комплектувалася бібліотека літературою з сільського господарства та природознавства, а також вітчизняною літературою загальної тематики.

На кінець 1895 р. фонд бібліотеки налічував більше 16000 екземплярів. В «Звіт про стан Херсонського земського сільськогосподарського училища за 1904 рік» окремим розділом виділена робота бібліотеки училища. Обов'язки завідувача бібліотеки виконував викладач Ф.Д. Рубін, який згодом став професором, доктором сільськогосподарських наук, директором Земського сільськогосподарського училища, а потім і сільськогосподарського технікуму.

У 20-х роках Херсонський сільськогосподарський технікум перетворено на інститут. У 1921 р. студентський комітет сільськогосподарського технікуму видав книгу викладача Г.К. Пачорського – професора, засновника фітоценології, фундатора Херсонського природничо-історичного музею «Основи фітосоціології» (курс лекцій, читаний на агрономічному факультеті колишнього Херсонського політехнічного інституту у 1919–1920 рр.). Зараз ця книга є бібліографічною рідкістю. Унікальний екземпляр цього видання знаходиться у фонді рідкісних та коштовних книг Наукової бібліотеки, який налічує майже 700 примірників із сільського господарства, ботаніки, генетики, ентомології, зоології, геології, інших галузей знань. До 1941 року бібліотека налічувала понад 100000 книг.

Під час Другої світової війни інститут було евакуйовано у м. Ставрополь. У приміщенні університету розміщені німецькі казарми та конюшні. Був знищений майже весь бібліотечний фонд, ним опалювали приміщення.

Після звільнення Херсона від нацистів у 1944 році, все в бібліотеці було розпочато з чистого аркуша. Це був найскладніший період у становленні та розвитку бібліотеки. Співробітники інституту змогли зібрати 5610 книг. Цінну допомогу студентам надавали викладачі: Єрїх Христофорович Бурзі, Григорій Федорович Вацелко, Григорій Петрович Чучко та інші надавали особисті колекції для користування студентами в бібліотеці. Завідувачкою бібліотеки була Олена Вікторівна Кутіганська,

⁹ Ушкаренко В.О., Мартинова Т.Д. Херсонський державний аграрний університет. Історичний нарис. Херсон: Айлант, 1999. 180 с.

яка почала працювати в бібліотеці в 1935 році. Вона була високоосвіченою людиною, яка любила бібліотечну справу. Особливу увагу було приділено систематизації зібраного матеріалу. Було створено алфавітний систематичний каталог, систематичну картотеку дисертацій та картотеку персоналій. Ці заходи зробили фонди бібліотеки більш доступними і зручними для студентів і викладачів.

Станом на 1 липня 1945 року бібліотека налічувала 11200 книг, переважно підручників. Крім того, інститут передплачував 17 газет і 61 журнал. Ще в 1944 р. бібліотекарі розпочали наукову роботу над довідково-пошуковим апаратом: алфавітним генеральним і систематичним каталогом, систематичною картотекою статей і картотекою осіб. Бібліотека розміщувалася в одному приміщенні, яке містило книгосховище, абонемент і читальний зал, бібліотека зазнала інтенсивного розвитку. Почали відкриватися читальні зали в головному корпусі університету, абонемент і читальний зал, активно комплектуються бібліотечні фонди за новими спеціальностями, упорядковуються алфавітні каталоги, створюються пересувні бібліотечні пункти на кожному факультеті, створюється відділ інформаційно-бібліографічного обслуговування.

Значний внесок у розвиток бібліотечної справи та організацію бібліотечного обслуговування зробила ветеран Другої світової війни, ветеран праці Наталія Яківна Барсукова, яка працювала в бібліотеках навчальних закладів з 1954 року і до кінця свого життя в 2001 році спочатку бібліотекарем, а потім завідувачем бібліотеки. Наталія Яківна присвятила бібліотеці 47 років свого життя і була прикладом людини, яка не тільки любила свою професію, а й багато зробила для підвищення її рівня та престижу.

У 1957–58 роках до послуг читачів відкрили нову читальну залу в головному корпусі загальною площею 88 м² на 80 посадкових місць та при гуртожитку №1 була окрема бібліотека та читальна зала на 50 посадкових місць. Загальний фонд налічує 68444 примірників. З 1959 року бібліотека відносилася до категорії спеціальних науково-навчальних бібліотек.

Інтенсивного розвитку Наукова бібліотека досягла у 70-80-х роках: відкривається читальна зала в головному корпусі університету, абонемент та читальна зала в корпусі гідромеліоративного факультету, йде активне комплектування бібліотечного фонду для нових спеціальностей, організовано читацький алфавітний каталог, працюють пересувні бібліотечні пункти на кафедрах, створено Сектор інформаційно-бібліографічного обслуговування та бібліотечну Раду, а в 1987 р. – Довідково-бібліографічний відділ, який майже 20 років очолювала Є.І. Козлова.

1970–90 роки в історії Наукової бібліотеки були дуже насиченими та важливими. Це період якісного комплектування бібліотечних фондів та інтенсивного його нарощування. Завдяки системному аналізу, кропіткій і наполегливій роботі працівників бібліотеки було сформовано якісний і збалансований фонд літератури понад 300000 примірників з суспільно-політичних, економічних, природничих, юридичних, гуманітарних та інших галузей, які представлені багатьма мовами світу.

Відповідно наказу Міністерства вищої та середньої спеціальної освіти СРСР №990 від 16 грудня 1976 року «Про затвердження типового положення про центри методичних об'єднань бібліотек вищих навчальних закладів міста (регіону)» було прийняте Положення про об'єднання бібліотек, яке обслуговує спеціалістів сільського господарства Української РСР. Згідно цього документу з 1979 року бібліотека була призначена головним методичним центром серед сільськогосподарських бібліотек міста та області, куди увійшли бібліотеки науково-дослідних інститутів, дослідних станцій, аграрних технікумів. Бібліотека набула статусу наукової (протокол № 1 від 30 жовтня 1979 року). Бібліотека стала методичним центром для сільськогосподарських бібліотек Херсонської області, об'єднавши в мережу бібліотеки науково-дослідних інститутів, випробувальних центрів та сільськогосподарських вузів. У цей період значно збільшився фонд бібліотеки, були створені нові відділи, зокрема відділ інформаційно-бібліографічного обслуговування.

З розвитком університету, появою нових напрямків підготовки спеціалістів змінювався профіль комплектування фондів. Змінювалася структура: створювалися факультетські і кафедральні бібліотеки, пункти видачі в гуртожитках, що наближало літературу до місця навчання та проживання читачів. У 1973–76 роках відкрито відділ обслуговування та читальну залу в корпусі гідромеліоративного факультету. У 1988 році у головному корпусі відкрито нову читальну залу.

Система каталогів і картотек розкриває книжковий фонд бібліотеки. Серед них: алфавітний, систематичний, каталог зарубіжних видань, каталог дисертацій та авторефератів дисертацій, систематична картотека статей, тематичні картотеки.

2. Сучасний стан та розвиток Наукової бібліотеки

Херсонського державного аграрно-економічного університету

З 2001 до 2017 рр. Наукову бібліотеку очолювала Н.В. Анічкіна. З другої половини 2002 р. розпочалися інноваційні зміни в організації роботи Наукової бібліотеки, а саме автоматизація бібліотечних процесів. Вивчивши досвід провідних бібліотек України, заступник директора

з інформаційно-бібліотечних технологій Т.В. Гончаренко почала активно впроваджувати інноваційні технології і сервіси в Науковій бібліотеки. Першим етапом було встановлення АБІС «ІРБІС» та створення автоматизованих робочих місць у відділах бібліотеки. На другому етапі було розпочато роботу зі створення електронного каталогу бібліотеки, який дозволив розкрити все багатство власних фондів та оперативно виконувати бібліографічні довідки користувачів. Бібліотека отримала доступ до Інтернету, стали доступні повнотекстові бази даних, почала формуватися Електронна бібліотека, було створено Корпоративну бібліотечну систему Херсонського територіального об'єднання сільськогосподарських бібліотек.

Впровадження інноваційних технологій змінює ресурсний потенціал Наукової бібліотеки. Помітно збагатилась і видова структура фондів за рахунок нетрадиційних носіїв інформації: електронних, мікроносіїв, кіно-фотодокументів, неопублікованих матеріалів. Поступово створюється електронна бібліотека. Тож з 2002 р. всі електронні видання, що надходять до наукової бібліотеки (створені або придбані науковою бібліотекою, оцифровані, подаровані науково-педагогічними працівниками університету) з різними рівнями доступу згідно з авторськими договорами, укладеними із авторами цих видань, представлені у локальній мережі університету та в електронному каталозі. Електронна бібліотека перебуває у постійному розвитку.

Електронний каталог бібліотечної системи ХДАЕУ налічує близько 180000 бібліографічних записів. Бібліотека ХДАЕУ має бібліотечну систему, якою користуються понад 1000 бібліотек України.

У 2004 році Наукова бібліотека ХДАУ вперше посіла перше місце серед 22 аграрних вищих навчальних закладів України. Одним із напрямів наукової діяльності бібліотеки є створення та видання серії науково-бібліографічних видань. Наукова бібліотека є головною бібліотекою Херсонського територіального об'єднання, яка створює зведені бібліографічні покажчики. Зведений бібліографічний покажчик – це тематичний покажчик з актуальних питань агропромислового комплексу, зведений бюлетень про нові надходження літератури до фонду асоціації та зведений каталог періодичних видань, передплачених бібліотеками асоціації. Фонд налічує 431985 екз., читачів – 7090, відвідувань – 154875, книговидач – 638050, штат – 29. За результатами діяльності 2005–2006 рр. Державна наукова сільськогосподарська бібліотека УААН (нині ННСТБ НААНУ) визнала Наукову бібліотеку ХДАЕУ найкращою в бібліотечно-інформаційному забезпеченні навчально-виховного процесу серед вищих навчальних закладів України III–IV рівнів акредитації.

Одним із напрямків наукової діяльності бібліотеки є підготовка та випуск наукових бібліографічних видань за серіями: «Історія університету» та «Вчені-аграрії» (у подальшому перейменовану на «Біобібліографія діячів сільськогосподарської науки України»), які були започатковані у 2005 р. Наукова бібліотека є головною бібліотекою Херсонського територіального об'єднання, створює зведені бібліографічні покажчики: тематичні з актуальних питань АПК, «Зведений бюлетень нових надходжень літератури до фондів бібліотек об'єднання», «Зведений каталог періодичних видань, передплачених бібліотеками об'єднання». У 2014 р. унікальний багатогалузевий фонд Наукової бібліотеки налічував 454150 примірників. До послуг читачів – 2 абонементи та 7 читальних залів. Читачів – 6631. За рік всі структурні підрозділи обслуговували 22500 читачів, число книговидач близько 900000, відвідувань – більш 190000, передплачено понад 250 назв періодичних видань,

У 2006 р. відбулась подія, яка значно вплинула на бібліографічне обслуговування в науковій бібліотеці – відкриття електронної читальної зали на шість автоматизованих робочих місць (АРМ). Це забезпечило доступ читачів до електронних носіїв інформації навчального та наукового характеру, дало можливість працювати з електронним каталогом наукової бібліотеки. Далеко не кожен студент в той час мав свій персональний комп'ютер вдома, отож читальна зала була завжди заповнена гомінкою молоддю. Працівники відділу із знанням справи стали обслуговувати кожного користувача в режимі «запит–відповідь», надавати індивідуальні консультації, виконувати розширені тематичні довідки (пошук та підбір повнотекстової інформації з використанням фонду наукової бібліотеки, ресурсів Інтернет). Пошук нових форм і методів бібліографічного сервісу постійно триває. Бажання йти в ногу з часом спонукає розширити зону обслуговування за рахунок віддалених користувачів.

У цей час для студентів факультету Рибного господарства та природокористування відкривається нова читальна зала на 30 посадкових місць у корпусі №4.

У 2007 році було придбано повну версію АБІС «ІРБІС 64» у складі трьох АРМів «Адміністратор», «Каталогізатор», «Читач». Обсяг електронного каталогу – 31840 анотованих бібліографічних записів.

Крім поточних надходжень електронний каталог постійно поповнюється бібліографічними описами видань з ретрофонду. Ретрокаталогізація книжкового фонду – важлива ланка в забезпеченні якісного обслуговування користувачів наукової бібліотеки. Завдяки ретрокаталогізації видань формується основа майбутнього повноцінного

електронного довідково-пошукового апарату всього фонду наукової бібліотеки.

Цього ж року виходить з друку перший випуск «Зведеного бюлетеня нових надходжень до фондів сільськогосподарських бібліотек Херсонського територіального об'єднання». Він інформує читачів про нові надходження та сприяє активізації спільного використання фондів, використовуючи нову сервісну послугу – електронну доставку документів.

У 2009 році з нагоди 30-річчя від дня заснування Херсонського територіального об'єднання сільськогосподарських бібліотек підготовлено і надруковано 8 випуск видання з серії «Історія університету» – «Херсонському територіальному об'єднанню сільськогосподарських бібліотек – 30 років (1979–2009 рр.)», де представлені матеріали з історії створення та етапи розвитку об'єднання, розкрито зміст роботи, проаналізовано стан та перспективи розвитку кожної бібліотеки як єдиної системи бібліотечних фондів регіону.

У 2012 році за результатами рейтингу сільськогосподарських бібліотек ВНЗ III-IV рівнів акредитації за ознакою «Науково-методична, науково-дослідна, видавнича діяльність» наукова бібліотека зайняла 1 місце за загальними показниками та 2 місце серед 23 бібліотек ВНЗ України.

У 2014 році до 140-річчя від дня заснування Херсонського державного аграрного університету та ровесниці університету наукової бібліотеки, підготовлено і надруковано 16 випуск видання з серії «Історія університету» – «Наукова бібліотека Херсонського державного аграрного університету на службі освіти, науки та виховання».

У 2016 році загальний фонд наукової бібліотеки складав 443153 примірників. Обслуговування користувачів ведеться на 2-х абонементних та у 7 читальних залах. Окрім мережі Інтернет наукова бібліотека обладнана безкоштовними точками доступу на основі технології Wi-Fi.

Постійні контакти наукової бібліотеки з керівництвом університету, окремими викладачами та кафедрами лежать в основі систем інформування – ДОК (диференційне обслуговування керівництва університету та ВРІ (вибіркове розповсюдження інформації), відповідно до тематики науково-дослідних робіт науковців. Складаються інформаційні списки статей за галузевою тематикою, тематичні бібліографічні покажчики та біобібліографічні покажчики наукових праць, на WEB-сторінці наукової бібліотеки систематично розміщується інформація про нові надходження. Багато науковців завдячують бібліографам у пошуку джерел для наукових робіт, кандидатських та докторських дисертацій, а студенти –

для курсових, дипломних, наукових, контрольних робіт, рефератів. Бібліографія завжди була і залишається вірним супутником науки в університеті.

Електронна бібліотека представлена в єдиному інформаційному просторі веб-сторінками на сайті університету, на яких можна отримати інформацію про структурні підрозділи бібліотеки та їх функції, перегорнути сторінки історії бібліотеки, отримати інформацію про нові надходження, здійснити пошук в електронному каталозі та базах даних, отримати доступ до інформаційних ресурсів ознайомитися з фондами дисертацій та авторефератів дисертацій, отримати віртуальні довідки, скористатися послугою електронної доставки документів. Зокрема, бібліотека зберігає близько 700 рідкісних книг з агрономії, ботаніки, генетики, ентомології, зоології та геології з 1826 по 1946 роки.

Наукова бібліотека використовує усі форми інформаційної, громадської та культурно-просвітницької діяльності, включаючи дні інформації, професійні дні, дні кафедр, літературно-просвітницькі години та книжкові виставки. Читачам пропонуються бібліотечні послуги, що включають усні та письмові запити, консультації з питань бібліографії монографій, дисертацій, авторефератів дисертацій, індексів УДК та ін. Для студентів перших курсів організовуються екскурсії до бібліотеки та проводяться практичні заняття з основ інформаційної культури.

Основними напрямками роботи Наукової бібліотеки є розвиток інтелектуальної свободи читачів, розширення доступу до інформації, посилення представницької ролі науковців Університету у світовому просторі наукової комунікації, впровадження наукометричних та бібліометричних методів дослідження.

Наукова бібліотека ХДАЕУ має два абонементи та сім читальних залів (у тому числі електронний читальний зал). Міждисциплінарна та унікальна колекція постійно зростає. Наразі фонд бібліотеки налічує майже півмільйона примірників навчальної, наукової та довідкової літератури, періодичних видань, аудіовізуальних матеріалів та електронних публікацій. Її відвідують в середньому понад 7000 осіб на рік. Серед них студенти денної та заочної форм навчання, викладачі, співробітники університету та місцеві фахівці сільського господарства. Хоча основною функцією бібліотеки завжди була підтримка навчального процесу та наукових досліджень, сьогодні зусилля співробітників бібліотеки позитивно орієнтовані і спрямовані на користувачів та їхні потреби. Основою бібліотечної діяльності є інформація, а бібліотекарі – організатори інформації та доступу до неї. «Бібліотекарі – це перші посланці краси і знань, ті, хто відкриває браму із закритих полиць і виводить назовні таємні слова, які просвітлюють

допитливий розум. Жоден каталог чи опис не замінить бібліотекаря», як сказав Микола Реріх про бібліотекарів та їх скромну роботу, «саме люблячі слова та досвідчені руки творять справжнє диво просвітлення». Письменники і художники оспівували і прославляли представників різних професій, але бібліотекарям в цьому відношенні не так пощастило – можливо, через нібито низьку значимість бібліотечної роботи в суспільстві.

Організація освітнього процесу наразі зазнає стрімкої трансформації відповідно до потреб і запитів суспільства. Безумовно, якісні процеси підготовки майбутніх фахівців можливі лише за умови використання цифрових технологій. Тому зростає потреба в діджиталізації навчального процесу та впровадженні дистанційної освіти в синхронному та асинхронному форматах. Інформаційно-матеріальне забезпечення підготовки майбутніх фахівців у вищих навчальних закладах здійснюють університетські бібліотеки. Оцифрування інформаційно-бібліотечних процесів є важливою умовою забезпечення здійснення якісної науково-дослідної та викладацької діяльності в університетах.

Сьогодні акценти наукової бібліотеки спрямовуються на впровадження нового спектра послуг, спрямованих на підтримку фахової комунікації, моніторинг, аналіз та інтеграцію результатів досліджень вчених ХДАЕУ до світового наукового простору, формування позитивного іміджу університету в Україні та світі.

Співробітники Наукової бібліотеки університету активно використовують цифрові технології для інформування та бібліотечної підтримки освітнього та наукового процесів, створюючи таким чином сучасний центр діджиталізації в університеті ХДАЕУ. Основною цифровою підтримкою бібліотеки університету для забезпечення якісної підготовки майбутніх фахівців є електронний каталог, репозитарій, оцифрування рідкісних і цінних видань та бібліотечні послуги онлайн (довідки, консультації, екскурсії тощо). Доступ до електронного каталогу здійснюється через веб-сайт бібліотеки в режимі 24/7 і відображає наявні бібліотечні фонди. Електронний каталог постійно поповнюється новими книжковими надходженнями, а також активними колекціями.

Сьогодні акценти наукової бібліотеки спрямовуються на посилення своєї ролі у процесах представництва вчених університету в глобальному просторі комунікацій, впроваджує наукометричні та бібліометричні методи дослідження: веде моніторинг в бібліометричних та наукометричних базах даних з метою виявлення статей науково-педагогічних працівників університету; здійснює інформаційну підтримку вчених щодо сприяння входження їх робіт у міжнародні та національні бібліометричні бази; оцінює ефективність наукових

досліджень вчених університету за допомогою бібліометричних показників – рівня цитування, h-індекса, публікаційної активності автора; здійснює інформаційно-консультативну допомогу вченим щодо реєстрації в ідентифікаторах ORCID, Google Scholar, Science Index, ResearcherID; складає рейтинги вчених університету відповідно кількості публікацій, рівня цитувань та індексу Хірша автора по різних наукометричних базах та ін.

Наукова бібліотека проводить вебінари, відео-уроки, презентації з бібліометрики, наукометрики та інформаційної культури, знайомить з особливостями інтеграційних процесів з метою покращення розвитку публікаційної активності та цитування наукових працівників університету.

Одним із шляхів підвищення міжнародного рейтингу університету (науковців) є розміщення наукового доробку вчених та молодих науковців в Інституційному депозитарії ХДАЕУ, який є джерелом забезпечення вільного доступу до публікацій наукових працівників університету та фондів електронних видань бібліотеки. Формується виключно на базі відкритого програмного забезпечення Dspace, що дозволяє збирати, зберігати і поширювати контент.

Наукова бібліотека організовує й активно веде роботу зі студентами у напрямку формування духовно-моральних цінностей. Мета – виховання гармонійної, свідомої свого громадського обов'язку та поваги до історичної спадщини, відкритої до творчого розвитку особистості, формування загальної та фахової культури майбутніх фахівців. Культурно-просвітницька діяльність наукової бібліотеки включає різноманітні форми і методи інформування та популяризації літератури: це книжкові виставки, бібліографічні огляди, тематичні перегляди, бесіди, творчі зустрічі, презентації та ін..

Для виконання поставлених завдань у відповідності до вимог часу, постійно розширюються та удосконалюються структура, функції, методи та технології діяльності наукової бібліотеки.

Нині Наукова бібліотека рівняється на кращий досвід вітчизняних та зарубіжних бібліотек закладів вищої освіти. Її діяльність спрямовується на виконання всіх стратегічних освітніх, наукових завдань Херсонського державного аграрно-економічного університету в контексті європейських вимог та у відповідності із загальними тенденціями реформування вищої освіти України.

ВИСНОВКИ

Бібліотеки завжди були осередками знань, культури та освіти. У світі, де інформація стала всюдисущою, бібліотеки переосмислюють

свою роль і функції в новій екосистемі. Вони виконують важливу роль у суспільстві, надаючи доступ до інформації, яка сприяє розвитку інтелектуальної свободи, критичного мислення і творчості. У ХХІ столітті, коли технології продовжують стрімко розвиватися, значення бібліотек стає ще більш актуальним.

Сучасні бібліотеки – це не лише сховища книг, а й інформаційні центри, які використовують нові технології для забезпечення доступу до знань. В умовах інформаційної ери, бібліотеки стають важливими гравцями у формуванні інформаційної грамотності суспільства. Вони можуть перепрофілюватися на центри цифрової грамотності, де люди можуть отримати навички роботи з новими медіа, а також розвивати уміння критично оцінювати інформацію з різних джерел.

Наукова бібліотека Херсонського державно аграрно-економічного університету завжди була центром культури, довідкової, бібліографічної та інформаційної спадщини. Історія Наукової бібліотеки дуже тісно переплітається з історією ХДАЕУ і розпочала свою діяльність у 1874 році з відкриттям Херсонського сільськогосподарського училища.

Нині Наукова бібліотека Херсонського державного аграрно-економічного університету рівняється на кращий досвід вітчизняних та зарубіжних бібліотек закладів вищої освіти. Її діяльність спрямовується на виконання всіх стратегічних освітніх, наукових завдань в контексті європейських вимог та у відповідності із загальними тенденціями реформування вищої освіти України.

АНОТАЦІЯ

Наукова бібліотека є важливим центром для дослідників, студентів і науковців, забезпечуючи доступ до широкого спектра інформаційних ресурсів. Вона надає не лише книги, а й електронні бази даних, наукові журнали, статті та монографії, що спрощує процес дослідження. Завдяки спеціалізованому фонду та обслуговуванню, наукові бібліотеки підтримують різні галузі знань, включаючи гуманітарні, природничі та соціальні науки. Бібліотеки також організовують семінари, лекції та тренінги, що сприяють розвитку інформаційної грамотності у користувачів. Крім того, сучасні наукові бібліотеки активно впроваджують новітні технології, такі як цифрові бібліотеки та інструменти для управління бібліографічною інформацією. Це дозволяє відвідувачам отримувати доступ до ресурсів у зручний і швидкий спосіб. Наукові бібліотеки також виконують роль наукових комунікаційних платформ, сприяючи обміну знаннями та співпраці між дослідниками. Вони допомагають формувати критичне мислення та науковий підхід до вирішення проблем через доступ до актуальної

інформації. Загалом, роль наукової бібліотеки в сучасному світі важко переоцінити, адже вона сприяє розвитку науки та освіти в цілому.

Література

1. Mattern S. Library as Infrastructure. *Places J.* 2014. https://placesjournal.org/article/library-as-infrastructure/?gclid=CjwKCAjw1ZbaBRBUEiwA4VQCIYNWoNU7ec6EeHydL6zG0VtJY11whWBR0kFY_GZm4gi8ijDanooXeRoC6wMQAvD_BwE&cn-reloaded=1
2. Duerinckx A., Hens C., Kerckhoffs S., Van Laer J., Verstraelen K. The Citizen in Flemish Citizen Science: Demography, Motives, and Experiences; Scivil: Leuven, Belgium, 2021.
3. Golumbic Y.N., Orr, D., Baram-Tsabari A., Fishbain B. Between vision and reality: A study of scientists' views on citizen science. *Citiz. Sci. Theory Pract.* 2017, 2, 6.
4. Mumelaš D., Martek A. Benefits of Citizen Science for Libraries. *Publications* 2024, 12, 8. <https://doi.org/10.3390/publications12010008>
5. Schöpfel J. Smart Libraries. *Infrastructures.* 2018; 3(4):43. <https://doi.org/10.3390/infrastructures3040043>
6. Hormia-Poutanen, K.; Matheson, A. LIBER Definition of Research Library: Background Paper; LIBER: Hague, The Netherlands, 2017; Available online: https://libereurope.eu/wp-content/uploads/2020/12/Mar2017Mail_DefinitionofResearchLibrariesBackgroundPaper.pdf
7. LIBER. Libraries Joining LIBER: Endorsement Proposal. 2017. Available online: https://libereurope.eu/wp-content/uploads/2020/12/Mar2017Mail_EndorsementProposal.pdf
8. Kaarsted T., Blake O., Nielsen K.H., Alving B., Rasmussen L.T., Overgaard A.K., Hansen S.M.B. How European Research Libraries Can Support Citizen-Enhanced Open Science. *Open Inf. Sci.* 2023, 7, 20220146.
9. Ушкаренко В.О., Мартинова Т.Д. Херсонський державний аграрний університет. Історичний нарис. Херсон: Айлант, 1999. 180 с.

Information about the authors:

Lyubimenko Svitlana Mykolaivna,

Director

Scientific Library of Kherson State Agrarian and Economic University,
Head of the Information and Bibliographic Department
Kherson State Agrarian and Economic University
23, Sritenska str., Kherson, 73006, Ukraine

Lavrenko Sergiy Olehovich,

Candidate of Agricultural Sciences,
Associate Professor at the Department of Agriculture
Kherson State Agrarian and Economic University
23, Stritenska Street, Kherson, 73006, Ukraine

Lavrenko Nataliia Mykolayivna,

Candidate of Agricultural Sciences,
Associate Professor at the Department of Land Management,
Geodesy and Cadastre
Kherson State Agrarian and Economic University
23, Stritenska Street, Kherson, 73006, Ukraine

ІНФОРМАЦІЙНО-БІБЛІОТЕЧНА СПРАВА В УКРАЇНІ У 1917–1920 РР.

Попов В. Ж.

ВСТУП

Значення інформації важко переоцінити у зв'язку з будь-якими суспільними процесами. Не слід залишати поза увагою таке явище, як дезінформація. Якщо дезінформація вміло підготовлена, якщо вона потрапила на підготовлений ґрунт, вона дозволяє всіляко маніпулювати громадською думкою. Дезінформація розповсюджується в умовах обмеженості або відсутності інформації.

Інформацію та дезінформацію у всі часи використовували державні та політичні діячі. Потрібні їм відомості доносилися до цільової аудиторії за допомогою засобів масової інформації, які особливого значення набували в кризових умовах.

Роль друкованих та усних засобів поширення інформації у повсякденному житті населення промислово розвинутих регіонів України у 1917–1920 рр. була надзвичайно важливою. В умовах революції та викликаного нею громадського протистояння, коли політична ситуація змінювалася в Україні дуже стрімко, всі громадські організації були зацікавлені або у продовженні виходу існуючих, або у появі нових газет. Пересічні громадяни також потребували інформації, та отримували її або з доступних їм газет та інших друкованих джерел, або користувалися чутками й плітками, як правило, недостовірними.

Національно-демократична революція 1917–1920 рр. в Україні сприяла пробудженню творчого потенціалу суспільства, зростанню прагнення до користування досягненнями культури, створила необхідні духовні та матеріальні умови для загального піднесення культурного рівня громадян країни. Одночасно в умовах таких характерних для громадянської війни явищ, як хаос та анархія, дефіцит найнеобхідніших продуктів, розвиток культури не те що фінансувався за залишковим принципом, а часто взагалі відбувався поза увагою офіційних органів управління. У цьому випадку культурні інституції функціонували тільки завдяки громадській ініціативі або почину окремих осіб. Певну роль продовжували грати громадські об'єднання та органи місцевого самоврядування. Як завжди, в умовах перманентної кризи, спрацьовувала така особливість повсякденності,

як інерційність людського існування. Люди дотримувалися звичайних правил, намагаючись якомога довше зберегти хоча б зовнішні ознаки втраченого способу життя. Цим можна пояснити, наприклад, тяжіння до бібліотек, як осередків традиційного дозвілля. Тут люди задовольняли свою потребу у спілкуванні, в отриманні нової інформації, а іноді й у бажанні відгородитися від важких реалій тогочасного життя.

Зміст дозвілля визначався рівнем розвитку матеріального виробництва та рівнем культури суспільства. Не менш важливим був стан самого суспільства – наявність або відсутність соціальної стабільності, суспільної злагоди. Розвиток культурної сфери залишався одним із найважливіших напрямків соціальної практики. Функціонування культурних інституцій забезпечувало безперервність розвитку суспільства, зв'язок між поколіннями, відтворювання соціальних взаємостосунків. У періоди глибоких суспільних трансформацій традиційні форми культурної взаємодії сприяли зняттю соціальної напруженості, зниженню в населення рівня психологічної тривожності, характерної для умов соціальної кризи.

1. Функціонування мережі бібліотек у 1917–1920 рр.

Виходячи з обмежених можливостей громадян у проведенні вільного часу, в 1917–1920 рр. читання перетворилося в одну з основних форм проведення дозвілля. Соціальні потрясіння у роки революції та громадянської війни, здавалося б, повинні були повністю зруйнувати старі звички, обмежити людські прагнення виключно матеріальними потребами. Втім, нові часи не тільки не скасували потребу в книгах, а посилили її. Люди прагнули відволікання від важкої, а іноді страшної повсякденності. З іншого боку, посилилася також потреба у газетах, але вже з іншої причини – необхідності дізнатися про навколишні події.

Отже, читання залишалося одним з основних занять населення у вільний час. Більше того, у 1917 році ще відкривалися нові бібліотеки, тобто попит на їх послуги зростав. Частіше за все, в тогочасних умовах ініціатива з відкриття нових культурних закладів належала місцевим мешканцям. Наприклад, громада селища Ульяновка звернулася до виконавчого комітету Костянтинівської підрайонної ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів з проханням «про дозвіл відкрити у селищі читальню, придбати для неї брошури, книжки, листівки та соціалістичні газети». Прохання було задоволене¹.

¹ Протоколи засідань виконкому. *Донецький обласний державний архів*. Ф. Р – 2602. Оп. 1. Спр. 1, арк. 11.

Показово, що підготовка приміщення під бібліотеку та придбання книжкового фонду планувалися за кошти громади.

Звіт про діяльність народних бібліотек Богодухівського повіту Харківської губернії за 1917 р., який надійшов до Богодухівської повітової земської управи, доводить до відому уповноважених осіб, що «у зв'язку з революційним часом» зріс інтерес до газет і брошур².

Набувало подальшої популярності читання вголос; на думку бібліотекарів це було «новою формою» отримання інформації у період революції. Якщо до революції читання вголос було характерним для сімейного кола, то після 1917 р. новим було залучення до такої практики звичайних відвідувачів бібліотек, не знайомих один з одним. Тому ті бібліотеки, де не було читальних залів, ставили питання про їх відкриття навіть у 1919 році, зокрема перед відділом народної освіти Нікопольського міського військово-революційного комітету³.

Звіт про роботу бібліотек Харківської губернії за 1918 р. містив інформацію про те, що земства продовжували виплачувати зарплату бібліотекарям, виходячи зі своїх обмежених можливостей. Цікавим вдається той факт, що, згідно зі звітом, до 90% бібліотек продовжували надходити газети та журнали. Серед них були щоденні видання, які почали виходити в період існування Української Народної Республіки та Української Держави. Поступово набували популярності такі газети, як «Хлібороб», «Народна справа», «Земська справа», «Хуторянин», «Народне життя», «Південний край».

На відміну від періодичних видань, надходження нових крижок мало більш епізодичний характер, бо поступово скорочувалися можливості державних та приватних видавництв. Так, з 63 бібліотек Богодухівського повіту нові надходження літератури отримали лише 8 бібліотек, причому, як правило, приходило всього по декілька книг.

У цілому книжкові фонди поповнювалися приблизно так само, як у 1917 році. Книги надходили від губернського та повітового земства, в одну бібліотеку – внаслідок ліквідації місцевої школи. У трьох бібліотеках були створені «Просвіти». Наголошувалося зростання попиту на газети та журнали, у 1918 році читачі цікавилися брошурами політичного характеру⁴. Одночасно бібліотекари селища Любівка та слободи Козіївка відзначили падіння попиту на книги, оскільки наявна в них література не відповідала запитам населення, тобто застарілі

² Звіти про діяльність народних бібліотек. *Державний архів Харківської області*. Ф. 306. Оп. 1. Спр. 80, арк. 21, 21 зв.

³ Листування з відділом народної освіти. *Державний архів Дніпропетровської області*. Ф. Р-4367. Оп. 1. Спр. 38, арк. 98.

⁴ Статистичні відомості про народні бібліотеки. *Державний архів Харківської області*. Ф. 306. Оп. 1. Спр. 81, арк. 18 зв.

бібліотечні фонди майже не поповнювалися новими виданнями⁵. До листопада 1918 р. безкоштовні народні читальні-бібліотеки Товариства письменності Харкова опинилися у критичному стані, внаслідок припинення фінансування⁶.

Попри складний час, окремі ентузіасти, громадські організації, кооперативи продовжували видавничу справу. Наприклад, у квітні 1918 р. анонсувалося «розкішне народне видання» «Кобзаря», що готувалося, зі вступною статтею професора Д. Багалія⁷. У Харкові вийшов тижневик сатири та гумору за редакцією О. д'Актиля «Анчар»⁸. Відомі до революції письменники гастролювали українськими містами, збираючи значне число слухачів. Так, влітку 1918 р. харків'яни відвідували «вечори інтимного читання» в саду комерційного клубу⁹. Журналіст, що був присутній на заході, охарактеризував вечір як такий, що «подарував кілька хвилин справді художньої насолоди». Проте, на думку автора повідомлення, «широкій публіці хотілося б почути щось більш безпосередньо її приголомшуюче»¹⁰. Тобто, пересічні городяни прагнули сильних емоцій.

У номері «Південного краю» від 2 січня 1919 р. декілька рядків було присвячено важкому становищу письменників. Письменника названо «волоцюгою з усіма ознаками важкої боротьби за життя», міста України – «приймальнями розсіяного мистецтва». І лише слово, на думку автора допису, залишилося єдиним скарбом, що «зберігся після великого краху». Люди навчилися цінувати книгу. «Були речі, які ходили в рукописних списках. Випадково, скупю й контрабандно дарувала у 1918 році нам література свої коштовності»¹¹.

У 1919 році практика відносної доступності книг та газет продовжувала реалізовуватися, щоправда, при більшовиках читацьку справу брали під свою опіку ради, а при білих провідну роль відігравала ініціатива громадськості. Культурний відпочинок організовувався профспілками, які не чекали на додаткові розпорядження згори. Наприклад, у лютому 1919 р. культурно-освітня комісія профспілки «Гірничопраця» Павловського рудника в Донбасі прийняла ухвалу: «З огляду на те, що на нашому Павловському руднику абсолютно відсутнє суспільне місце, куди б міг прийти кожний робітник та службовець, а також їх сім'ї, щоб розумно

⁵ Статистичні відомості про народні бібліотеки. *Державний архів Харківської області*. Ф. 306. Оп. 1. Спр. 81, арк. 35 зв.

⁶ Південний край (Харків). № 162. 2 листопада 1918 р.

⁷ Рух (Харків). № 1. 4 квітня 1918 р.

⁸ Південний край (Харків). № 135. 1 жовтня 1918 р.

⁹ Південний край (Харків). № 95. 9 серпня 1918 р.

¹⁰ Південний край (Харків). № 97. 11 серпня 1918 р.

¹¹ Те, що гине та виникає. *Південний край* (Харків). № 2. 2 січня 1919 р.

провести своє дозвілля за читанням газет, книг чи якоюсь сімейною грою, організувати робітничий клуб. Слід негайно відкрити читальню та бібліотеку, відвести для цього будинок для приїжджих»¹². Читальні організовувалися також партійними осередками. У травні 1919 р. партійним осередком була організована читальня у Юзівці¹³. Протягом весни 1919 р. хати-читальні, народні університети, школи грамоти відкривалися різними повітовими радами Харківської губернії¹⁴. Готувалося видання місцевих газет¹⁵.

Нікопольський відділ народної освіти у липні 1919 р. вказував у листі до ВРК: «У сучасних умовах тяжіння (довколишніх волостей) до Нікополя ще більше посилюється. У Нікополя є всі дані стати привабливим осередком для довколишніх волостей. Тут є велика Центральна бібліотека»¹⁶. Відділ освіти серйозно поставився до відновлення бібліотечної справи і в серпні 1919 р. видав наказ, згідно з яким всі громадяни, що мали на руках книги колишньої Міської бібліотеки, отримані за абонементом, а також розкрадені «під час повстання та перевезень Нечаївської та інших бібліотек», були повинні здати такі у триденний термін до приміщення бібліотеки. В іншому випадку їх обіцяли притягнути до відповідальності аж до ревтрибуналу. Також вимагалось повернути всі меблі, розграбовані у Нечаївській економії, оскільки вони представляли художню цінність і були необхідні для нікопольської Центральної бібліотеки, що відкривалася¹⁷.

Більшовики практикували вилучення книг з приватних бібліотек з метою забезпечення їх доступності для всіх бажаючих. У перші тижні після встановлення радянської влади були взяті на облік всі приватні книгосховища¹⁸. У окремих військових частинах створювалися власні бібліотеки, відібрані у господарів, що втекли, які постійно поповнювалися «добровільними пожертвами та примусовим відбиранням» літератури у тих, для кого вона, на думку командування, була зайвою¹⁹.

¹² Протоколи, засідання, оголошення та ухвали. *Державний архів Луганської області*. Ф. Р-2399. Оп. 1. Спр. 1, арк. 47, 47зв.

¹³ Донецька комуна. № 40 (53). 4 травня 1919 р.

¹⁴ Листування з органами місцевої радянської влади. *Державний архів Харківської області*. Ф. 304. Оп. 1. Спр. 2265, арк. 99зв.

¹⁵ Там само. Арк. 93зв.

¹⁶ Листування з відділом народної освіти. *Державний архів Дніпропетровської області*. Ф. Р-4367. Оп. 1. Спр. 38, арк. 6, 6зв.

¹⁷ Там само. Арк. 16.

¹⁸ Громадянська війна в Україні. Том перший, книга перша. Під ред. проф. С.М. Королівського. К.: Наукова думка, 1967. С. 623.

¹⁹ Громадянська війна в Україні. Том другий. Під ред. проф. С.М. Королівського. К.: Наукова думка, 1967. С. 25.

Влітку 1919 р. у Києві, не дивлячись на велику кількість книгарень, не можна було купити книгу. Для цього треба було мати ордер з Народного комісаріату просвітництва. Але швидко з'ясувалося, що гарні книги можна було купити просто на вулиці. На кожному розі стояла «скриня або кіоск», набиті «прекрасними виданнями». Чомусь вулична вільна торгівля ще не була заборонена, і букіністи робили «прекрасну справу». Спостерігачам було «боляче дивитися» на ці книги. Майже всі вони були з ініціалами, багато з них з написами. З усіх речей, які гинули в революцію, інтелігенція найбільше шкодувала за книгами, оскільки вони і купувалися, і зберігалися «з найбільшою любов'ю». Книги з націоналізованих бібліотек продавалися тільки тим, у кого були «мандати». Продовжували свою невтомну діяльність всілякі підприємці від мистецтва. Вони пропонували письменникам свої послуги як імпресарію, умовляли їхати з ними великими містами з метою публічного читання своїх творів «щовечора за тисячу думських».

Білогвардійський режим, на відміну від більшовицького, особливо не церемонився з громадськими бібліотеками. У Маріуполі було реквізовано приміщення Зборів службовців Маріупольського порту, де розташовувалася бібліотека. Необхідність відновлення її роботи стала одним з додаткових аргументів у проханні ради старшин Зборів щодо повернення приміщення²⁰.

Відновлення влади рад активізувало процес створення осередків культурного дозвілля. Наприкінці 1919 – на початку 1920 р. Харківський губернський агітаційно-освітній підвідділ доповідав військово-революційному комітету про відкриття 15 районних бібліотек, 42 хат-читальнь, 20 просвіт²¹. «Просвіти» стали центрами українського руху на місцях. Вони мали свої театральні трупи, хорові колективи, оркестри, видавництва, бібліотеки²².

У лютому 1920 р. у відділі соціального забезпечення Харківського губернського ревкому зареєструвалося декілька культурно-просвітницьких товариств, серед яких було Харківське товариство діячів періодичної преси та літератури, «Українська культура», «Копійка на рідну школу», «Просвіта», «Інститут народної освіти», Південноросійське товариство акліматизації, Харківська група есперантистів «Торренто» та інші²³. Заслугує на пошану невибагливість есперантистів, група яких

²⁰ Заяви громадян. *Донецький обласний державний архів*. Ф. Р-2568. Оп. 1. Спр. 5, арк. 22.

²¹ Відомості про роботу агітаційно-освітнього підвідділу. *Державний архів Харківської області*. Ф. Р-4986. Оп. 1. Спр. 12, арк. 3.

²² Романько І.І. Театральна справа в Україні під час влади національних урядів (1917-1920 рр.). К.: Інститут історії України, 1999. С. 6.

²³ Листування з різними установами. *Державний архів Харківської області*. Ф. Р-202. Оп. 2. Спр. 11с, арк. 354.

просила відділ комунального господарства надати стіл для інформаційного бюро всього лише на головних сходах будівлі відділу комунального господарства²⁴. У Харкові активно функціонував книжковий склад «Союз» – «єдиний на Півдні розподільник кооперативної літератури» серед населення²⁵.

З моменту свого повернення більшовики звертали увагу, серед іншого, й на приватні книжкові колекції. Один з перших наказів Старобільського повітового ревкому вимагав від волосних ревкомів вжити термінових заходів для охорони покинутих у поміщицьких садибах бібліотек. У тому ж наказі оголошувалося про націоналізацію всіх приміщень, зайнятих під бібліотеки. З 28 грудня 1919 р. всі бібліотеки були відкриті «для безкоштовного користування населенням міста та повіту»²⁶. Усвідомлюючи важливість друкованого слова для пропаганди, голова ревкому Шахов наказав вилучити всю літературу, що «суперечить духу робочо-селянської республіки та її завоюванням»²⁷. Щоправда, з наказу незрозуміло, у чому могли полягати суперечності та які завоювання малися на увазі.

Не дивлячись на значення бібліотечної справи, революційні органи влади відмовлялися брати на себе зобов'язання щодо роботи бібліотек при колишніх режимах. Так, на прохання службовців Харківської громадської бібліотеки про виплату заборгованості по заробітній платні, Харківський губернський ревком 1 січня 1920 р. ухвалив рішення: «Оплату службовцям проводити з моменту зайняття місцевості радянськими військами»²⁸.

У Луганську бібліотеки були відкриті позашкільним підвідділом тільки наприкінці березня 1920 р. Центральна бібліотека почала роботу у приміщенні колишньої міської громадської приймальні, в будівлі Азовсько-Донського банку. Кам'яно-Бродська відкрилася в приміщенні Торговельної школи на Садовій вулиці, а Гусиновська – в будинку громадянина Безпечного, на розі Преображенської площі і вулиці з тією ж назвою. Читачам пропонувалися наукові книги, журнали, белетристика²⁹. Виходячи з обмежених можливостей щодо розширення бібліотечного фонду, користувачам бібліотек нагадувалося про

²⁴ Листування з різними установами. *Державний архів Харківської області*. Ф. Р-202. Оп. 2. Спр. 11с, арк. 11.

²⁵ Листування з кооперативними та професійними організаціями. *Державний архів Харківської області*. Ф. Р-202. Оп. 1. Спр. 17, арк. 34.

²⁶ Накази повітового ВРК. *Державний архів Луганської області*. Ф. Р-1173. Оп. 1. Спр. 3, арк. 13.

²⁷ Там само. Арк. 13зв.

²⁸ Листування з відділами губернського ревкому. *Державний архів Харківської області*. Ф. Р-202. Оп. 2. Спр. 3с, арк. 34.

²⁹ Ухвали та накази районного відділу народної освіти. *Державний архів Луганської області*. Ф. Р-463. Оп. 1. Спр. 2, арк. 105.

необхідність погашення попередніх боргів. Мова йшла про бібліотечні книги, що залишилися у громадян з колишніх часів. Їх пропонувалося повернути до 5 травня 1920 р. Санкції у випадку неповернення книжок планувалися у революційному дусі – списки тих, хто не поверне книги, загрожували передати до карного розшуку³⁰. Всього в Луганському районі існувало 17 земських бібліотек³¹. У Алчевському повіті було зареєстровано 23 бібліотеки-читальні³². В інших селах відкрилися хати-читальні та школи для дорослих, а в селі Макарів Яр – стаціонарна та шість пересувних бібліотек³³.

Хати-читальні відкривалися комнезами, наприклад, у липні 1920 р. у Єнакієво. Наголошувалося, що читальні охоче відвідують селяни³⁴. У серпні 1920 р. селяни Часів-Ярської волості організували два культурно-освітні гуртки, у яких влаштовувалися вечірні заняття, народні читання, лекції і тому подібне³⁵. Вихід відроджених радянських газет відновлював колишні та створював нові робочі місця, у зв'язку зі зростанням тиражів. Так, «Всеросійська кочегарка» запросила на роботу коректорів та хронікерів³⁶, про що розмістила відповідне оголошення на своїх шпальтах.

2. Роль газетної інформації у житті пересічних городян

Початок революційних подій у Російській імперії викликав ажіотажний попит міського населення, яке належало до різних соціальних прошарків, на щоденні газети. «Одеські новини» 2 березня 1917 р. розмістили характерну замальовку міського повсякдення: «Велике пожвавлення спостерігається з ранку на околицях міста. Газети розбирають нарозхват». У трамвайному вагоні навколо одного номера газети скупчилося декілька людей³⁷. Через день газета «Одеський листок» охарактеризувала стан міського населення таким чином: «На нього налетів шквал, який розбив всі традиції, все те, що століттями впроваджувалося у свідомість обивателя. Дихання історії відчутне в кожному листку телеграм, у кожному новому повідомленні. Багато хто зберігав історичні відтепер номери учорашніх газет»³⁸.

³⁰ Ухвали та накази районного відділу народної освіти. *Державний архів Луганської області*. Ф. Р-463. Оп. 1. Спр. 2, арк. 116.

³¹ Звіти про діяльність волосних ревкомів. *Державний архів Луганської області*. Ф. Р-463. Оп. 1. Спр. 26, арк. 20.

³² Всеросійська кочегарка. 14 серпня 1920 р.

³³ Звіти про діяльність вол. осних ревкомів. *Державний архів Луганської області*. Ф. Р-463. Оп. 1. Спр. 26, арк. 21зв.

³⁴ Вісті (ВУЦВК). № 134. 2 червня 1920 р.

³⁵ Всеросійська кочегарка. 10 серпня 1920 р.

³⁶ Всеросійська кочегарка (Бахмут). 11 грудня 1920 р.

³⁷ По місту. *Одеські новини*. № 10351. 2 (15) березня 1917 р.

³⁸ У ці дні. *Одеський листок*. 4 (17) березня 1917 р.

Київська «Вечірня газета» 4 березня 1917 р. відзначала: «Кожний, усвідомлюючи важливість поточного моменту, активно працює, жваво цікавлячись усім, що відбувається у Росії»³⁹. 5 березня «Одеський листок» продовжив знайомити своїх читачів зі ставленням городян до друкованого слова: «Наелектризовані за останні дні жителі, проковтнувши ранкові газети, потроху висипали на вулицю. Тисячі робітників в урочний час, прочитуючи на ходу ранкові газети, поспішали на роботу». Ближче до обіднього часу кафе наповнювалися публікою, яка прагнула все нових і нових повідомлень. Коли на вулиці з'являлися газетярі, їх «оточували і розривали на частини. Ледве якийсь щасливець здобував телеграму, як він робився центром загальної уваги. Його миттю оточував натовп і він вголос читав»⁴⁰.

Редакції, оцінивши обстановку, підняли ціни на свою продукцію. «У редакціях, де всі вибилися із сил, випускалися все нові та нові вісті і верткі газетярі швидко розносили їх нетерплячому обивателю, який прагнув швидше стати громадянином»⁴¹. У невеликих містах зацікавленість політикою була менш помітною. Наприклад, влітку 1917 р. мешканці містечок чорноморського узбережжя більше цікавилися кримінальними новинами та побутовими скандалами, аніж революцією, війною і долею країни, і газетам доводилося потурати смакам своїх читачів, серед яких були купці, рибаки, дрогалі тощо.

Українська Центральна Рада під час свого перебування при владі приділяла велику увагу проблемам періодичної преси, розуміючи її значення. На черговому засіданні Ради 31 жовтня 1917 р. говорилося, що, не зважаючи на оголошений загальний страйк, цього дня вийшли таки три газети – «Киянин», «Народна воля» та «Робітнича газета». Депутати, які виступали на засіданні, не дивувалися з того, що «чорносотенний «Киянин» порушує страйк, оголошений пролетаріатом». Але факт виходу «Робітничої газети» оратори пояснювали тим, що «ця газета дотримується більшовицького напрямку, і тому більшовики дозволяють їй виходити»⁴².

Поштові відправлення переміщувалися країною навіть з початком бойових дій. Так, щоденні газети, хоча й нерегулярно та з певним запізненням, але продовжували доставлятися передплатникам у окремі міста, які ще не були відрізані громадянською війною. У січні 1918 р. один з кореспондентів севастопольської газети «Вільний Південь» ділився зі своїми читачами радістю: «Сьогодні прийшли столичні

³⁹ Вечірня газета (Київ). № 1354. 4 березня 1917 р.

⁴⁰ По місту. *Одеський листок*. № 62. 5 березня 1917 р.

⁴¹ Там само.

⁴² Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. К.: Наук. думка, 1996. Т. 1. С. 378.

газети. Добре так відпочити з цигаркою в зубах за столичною газетою. За теперішніх часів – рідкісне задоволення»⁴³.

Для пересічних обивателів інформація з газет була вкрай необхідною. З газетних сторінок городяни дізнавалися про серйозні обмеження, що накладалися на них владою. Так, в одному з номерів «Вісника Єнакієво» у квітні 1918 р. заборонялося винокуріння у приватних заводах та квартирах, під загрозою штрафу у 500 карбованців, при повторному порушенні призначався штраф у 1000 карбованців, разом з виселенням з оселі⁴⁴. У іншому номері газети, у зв'язку з уведенням військового стану, всі масові заходи повинні були проводитися винятково з дозволу коменданта. Порушення громадського порядку каралися суворо – аж до розстрілу на місці. Комендант також наказав здати до міліції всю зброю, загрожуючи надалі «провести оточення будинків, обшук і розстріл на місці»⁴⁵.

Надмірна політизація громадян на початку революції достатньо швидко змінилася втомленістю та байдужістю, що відбилося на їх ставленні до періодичної преси. У травні 1918 р. катеринославська «Південна зоря» надрукувала «Листи з Одеси», де від імені одеситів політичне життя оголошувалося «чимось зовнішнім», внаслідок чого мешканці міста набагато менше цікавилися поточними новинами, які їм пропонували щоденні газети. Городяни нібито розглядали всі політичні події «тільки з точки зору обивательського спокою». Будь-які зміни оцінювалися через їх можливість «забезпечити хоча б мінімум відпочинку після важкої трирічної війни, напівголодного існування, надмірної дорожнечі і цілого року жахів нашої революції»⁴⁶.

На відміну від Центральної Ради, що дотримувалася принципу свободи преси, гетьманський уряд, і підтримуючі його німці та австрійці здійснювали за періодичною пресою строгий контроль. У зв'язку зі страйком залізничників у Катеринославі у серпні 1918 р. австрійське окупаційне командування заборонило газетам «повідомляти відомості про страйк, окрім офіційних, а також коментувати їх». У разі порушення цього наказу газетам загрожувало закриття та передавання їх керівників до австрійського польового суду⁴⁷.

Національно орієнтовані газети, що виходили у Києві в період Директорії, інформували читачів про злочини білогвардійців. В українських газетах «Нова Рада» та «Відродження» велася активна кампанія проти «добровольців», і містилися дійсно вагомні аргументи.

⁴³ Поганий п'югон. *Вільний Південь* (Севастопіль). № 43. 19 січня 1918 р.

⁴⁴ Вісник Єнакієво. 14 (1) квітня 1918 р.

⁴⁵ Вісник Єнакієво. 23(10) квітня 1918 р.

⁴⁶ Дрібниці життя. *Південний край*. № 21. 10 травня 1918 р.

⁴⁷ Громадянська війна на Україні 1918-1920... Том перший, книга перша. С. 360.

Причому ці аргументи, у тому числі факти про каральні дії, не були дезінформацією. «Нова Рада» наводила факти грабежів «добровольців». Для додаткового інформування громадян, у тому числі і в разі відсутності газет, використовувалися плакати. У листопаді 1918 р. у Харкові Виконавче бюро Комітету громадського піклування займалося улаштуванням голодуючих дітей з Петрограду. Коли 16 листопада потрібно було оприлюднити звернення про допомогу дітям, то, «зважаючи на невихід місцевих газет», керівництво бюро звернулося з листом до редакції газети «Південний край», з проханням розмістити відповідну відозву у вітринах контори «Південного краю»⁴⁸. Редакція газети запевнила, що будуть «вжиті всі заходи для широкого розголосу цієї справи (статті, відозви)»⁴⁹.

Багато одеських обивателів скептично сприймали газетну інформацію, тому що самі газети не завжди орієнтувалися в процесах, що відбувалися, та користувалися неперевіреними відомостями. Проте, іноді одеська періодична преса займала цілком визначені політичні позиції. У січні 1919 р. редактор газети «Одеські новини» І.М. Хейфец, на думку агентів Добровольчої армії, прийняв під свій захист прихильників Директорії, і прагнув довести, що петлюрівський рух нічого спільного з більшовиками не мав, що він є «здоровим національним демократичним рухом». Навіть небільшовицькі газети формували в суспільстві певну напруженість, соціальну незадоволеність. У лютому 1919 р. буржуазний «Одеський листок» звернув увагу читачів на «сучасних мільярдєрів-спекулянтів, які можуть їздити і на власних автомобілях та рикасах», а також «платити спекулянтські ціни нашим «милим» візникам». Що ж до бідного населення, «для якого, власне, і призначений трамвай», то воно не може платити тієї ціни, яку наразі передбачено стягувати⁵⁰. Не відставали і більш ліві «Одеські новини». Газета вказувала на «безмірне марнотратство окремих осіб». Їхній «бенкет під час чуми» продовжувався з безперервним «блиском і тріском», а «фатальне кільце навкруги буржуазії» звужувалося та звужувалося дедалі більше⁵¹. Хоча для «Новин» такі статті не були характерними. Вони виходили в скороченому розмірі й містили, в основному, стислу інформацію.

У цей же час робітничє населення промислових районів продовжувало цікавитися політичними новинами. Цей інтерес трансформувався як у практичні акції з розповсюдження друкованого

⁴⁸ Протоколи нарад, проекти та листування. *Державний архів Харківської області*. Ф. 304. Оп. 1. Спр. 3453, арк. 203.

⁴⁹ Там само. Арк. 229.

⁵⁰ Одеський листок. № 40. 9 лютого 1919 р.

⁵¹ Одеські новини. № 11553. 13 березня 1919 р.

слова, так і в жваве обговорення новин. У лютому 1919 р. профспілка Павловського рудника у Донбасі ухвалила негайно відвести для читальні та бібліотеки будинок для приїжджих, щоб кожний робітник та службовець, а також їхні сім'ї, могли піти і «розумно провести своє дозвілля» за читанням газет⁵².

Як повідомляла бахмутська газета «Червоний вал» у березні 1919 р., «кожен найменший поріжок» був політичною трибуною, де сходилися сусіди під час вечірнього відпочинку «для вирішення своїх нагальних питань»⁵³. На жаль, газети не завжди могли допомогти громадянам, оскільки їх редакції самі не орієнтувалися у ситуації. На запитання читача – «Як ставитиметься радянська влада до дрібної торгівлі?» – «Донецька комуна» ухильно повідомила: «Пряму відповідь дати важко. Радянська влада ще не встигла розробити свою остаточну конструкцію, вона ще у процесі утворення»⁵⁴.

Прихід «добровольців» до українських міст супроводжувався закриттям опозиційних газет, та відродженням лояльних періодичних видань. Інструктор Харківського губернського виконкому Г. Шовкун у липні 1919 р. доповідав своєму керівництву, що у Харкові «негайно з приходом денікінських банд» почали виходити газети «Нова Росія», «Південний край» та «Полудень». Перші два дні у газетах розміщувалися тільки довідки про становище фронту, різні накази та оголошення. Незабаром почали з'являтися передовиці та різні статті⁵⁵.

Далеко не всі городяни були в захваті від «Киянина» і тому подібних друкованих видань. О. Слобідський у своїх спогадах наводить таку замальовку з натури. На харківській вулиці, біля мапи бойових дій, зібралися представники інтелігенції. «Дивіться-но, як наші напірають! Це не війна, а якась тріумфальна хода до Москви!». – «Щось надто швидко наступають». – «Кидайте всі ваші справи – і прямим сполученням до Ялти. Там зараз благодать, про більшовиків і думати забули». – «У наше століття всіяке буває, і краще бути завжди напоготові». Поряд стояло декілька робітників. «Брудні, неумиті, тільки що з роботи», вони вели свою розмову. «Наші все відступають. І коли це скінчиться?» – «Брешуть вони, собаки! Ходімо до мене додому, там я тобі дам газету. Своя, брат, свіжа! Тільки що отримана»⁵⁶.

Газети неодноразово дезінформували своїх читачів, та ще й дуже часто з посиланням на авторитетні джерела. Так, харківська

⁵² Протоколи, засідання, оголошення та ухвали. *Державний архів Луганської області*. Ф. Р-2399. Оп. 1. Спр. 1, арк. 55.

⁵³ Червоний вал (Бахмут). 15 березня 1919 р.

⁵⁴ Питання читачів. *Донецька комуна*. № 41. 6 травня 1919 р.

⁵⁵ Громадянська війна на Україні 1918–1920... Том другий. С. 231.

⁵⁶ Слобідський О. Це було... Харків: Пролетар, 1926. С. 49–50.

«Батьківщина» в номері від 9 жовтня 1919 р. повідомила про взяття Петрограда військами генерала Юденича, пославшись на інформацію англійської місії в Ростові⁵⁷. Інформація супроводжувалася подробицями, які надавали їй додаткової достовірності. «Відважним нальотом» містом оволодів полковник Родзянко, «на Адміралтействі вивішений російський національний прапор», англійські кораблі «увійшли в гирло Неви». 10 жовтня, посилаючись на радіо Ліона, ця газета розповіла про завзяту зустріч військ Юденича мешканцями Петрограда. «Солдати роздавали населенню хліб, цукор та сіль. Купка комуністів обстріляла загін з даху будинку. Комісари були обеззброєні та розтерзані розлюченим натовпом»⁵⁸.

Щоденні газети почали все частіше приховувати від своїх читачів справжній стан речей. У жовтні 1919 р. у Києві всю ніч було чути артилерійську канонаду, яка була пов'язана з наближенням більшовиків. Наступного дня вже о сьомій ранку у продажу з'явився «Киянин», але там городяни не знайшли інформації про причину канонади. На стовпах були розклеєні оголошення, що небезпеки місту немає, Добровольча армія перейшла у наступ та «жене ворога». Мешканців закликали до повного спокою. Але дуже довго «всі влади одурювали», тому населення не вірило у міцність добровольчої влади⁵⁹.

Необхідність видання своїх друкованих органів усвідомлювалася й іншими учасниками подій в Україні. У зайнятому білогвардійцями Харкові восени 1919 р. більшовики-підпільники успішно працювали у таємній друкарні, де «видавалося багато листівок, навіть один номер «Донецького пролетаря» був випущений»⁶⁰.

У жовтні 1919 р. у Бердянську, в період правління махновців, виходила газета «Вільний Бердянськ»⁶¹. Цей орган «розвінчував політику Добровольчої армії», інформував читачів про становище у зонах бойових дій та критикував демократичні організації за їх «недостатню активність»⁶².

Учасник Зимового походу армії УНР Ю. Тютюнник наполіг на організації друкування листівок «для широкої інформації серед населення». При Київській дивізії знаходилася редакція газети «Україна», яка змогла випустити п'ять номерів, загальним накладом близько 20 тисяч примірників. Зміст газет та листівок, які всі армійські

⁵⁷ Петроград взятий. *Батьківщина* (Харків). № 86. 9 жовтня 1919 р.

⁵⁸ Подробиці взяття Петрограда. *Батьківщина* (Харків). № 87. 10 жовтня 1919 р.

⁵⁹ Вернадський В.І. *Щоденники*. С. 171.

⁶⁰ Громадянська війна на Україні 1918-1920... Том другий... С. 504.

⁶¹ Чоп В. М. «Вольный Бердянск»: місто в період анархістського соціального експерименту. Запоріжжя: РА «Тандем-У», 2007. С. 199.

⁶² Там само. С. 200.

частини поширювали «серед населення та ворогів», був спрямований проти антиукраїнської агітації, яку вели «білі та червоні росіяни»⁶³.

Газетами, що виходили по різні лінії фронту, цікавилися всі сторони конфлікту. Відповідальні особи всіляко стимулювали напівлегальний обіг протилежних за ідеологічним спрямуванням газет. У липні 1919 р. Луганський білогвардійський пропагандистський пункт запрошував «всіх панів, що приїжджають з Совдепії», поділитися свіжими радянськими газетами, обіцяючи «винагороду за угодою»⁶⁴.

Дещо пізніше радянське Бюро української преси, інформуючи про білогвардійський режим у Харкові, посилалося на «чорносотенну газету «Російське життя», що знову виходила в місті, яка, «злорадно торжествуючи», повідомляла, що «навіть художник, який малював плакати у період радянської влади, поніс заслужене покарання»⁶⁵. Бюро інформації при Раді робітничо-селянської оборони УРСР у вересні 1919 р. знайомилося зі змістом білогвардійських газет, зокрема тих, що виходили у Києві, – «Киянин», «Луна», «Вечірня газета». Бюро відзначало, що у Києві «не виходить жодна українська газета»⁶⁶, і затверджувало, що білогвардійські газети «повідомляють щодня всякі небилиці про стан справ на фронті»⁶⁷.

Командувач армії УНР М.В. Омелянович-Павленко у квітні 1920 р. відзначав: «Щодня ми регулярно читали більшовицьку пресу, а більшовики також мали нагоду кожного ранку читати наші відозви та прокламації за підписом отаманів Тютюнника та Гулого-Гуленка»⁶⁸. Більшовицькі газети не залишали поза увагою український національний рух. Омелянович-Павленко вказував, що у більшовицьких газетах його армія стала об'єктом цькування: «Вірні своїй методі, більшовики у своїх журналах всю свою ненависть спрямовували на ватажків армії; це їм давало часто позитивні наслідки, коли військова маса була випадковою або несвідомою. У даному випадку наслідки були зворотними: козаки ще більш тісною стіною ставали біля своїх командирів і складали одне міцне, повне взаємної довіри козацтво»⁶⁹.

Бійцям армії УНР іноді доводилося читати й білогвардійські газети: «Тільки одного разу ми мали нагоду читати в органі Добрармії, яка поспішно евакуювала Одесу під натиском більшовиків,

⁶³ Тютюнник Ю. Зимовий похід 1919–1920 рр. Коломия – Київ, 1923. Частина I (політичний огляд). С. 35.

⁶⁴ Луганські вісті. № 27. 31 липня 1919 р.

⁶⁵ Громадянська війна на Україні 1918–1920... Том другий... С. 245.

⁶⁶ Там само. С. 354–355.

⁶⁷ Там само.

⁶⁸ Омелянович-Павленко М.В. Спогади командарма (1917–1920). К.: Темпора, 2007. С. 334.

⁶⁹ Там само.

прихильне до нас повідомлення про марш нашого війська. Орган писав: «Коли б ми мали людей з такою розвинутою любов'ю до рідного краю, яку мають українці, тоді б не довелося нам бути сьогодні у такому прикрому стані»⁷⁰.

Остаточно затвердившись в Україні, більшовики поспішали використовувати інформаційно-пропагандистський потенціал засобів масової інформації. Газети трансливали населенню розпорядження радянської влади, намагалися роз'яснювати її політику. У березні 1920 р. бердянські «Вісті» помістили наказ про здавання всього вина у триденний термін до повітового земельного відділу. За невиконання наказу загрожувала вища міра покарання за законами військово-революційного часу⁷¹.

У Харкові другий губернський з'їзд Рад 13 травня 1920 р. ухвалив: «Для інформування села про події, що відбуваються, ставиться у обов'язок волосним виконкомом регулярно відправляти кур'єрів у повітові виконкоми для доставки на село газет, зокрема «Селянської бідноти»⁷². Більшовики вважали найшкідливішими для себе не помилки у внутрішній політиці, а «відсутність агітаторів», небезпека якої полягала в тому, що «населення починає втрачати віру у справжній світлий лад»⁷³.

Харківська газета «Комунар» відзначала, що у пропагандистській діяльності пресі належить перше місце. Вона ставила завдання «мобілізувати всі радянські та партійні газети, що виходять на території України». Провінційна преса мала забезпечувати читачів «безперестанними бойовими закликами». Указувалося на важливість того, «щоб друковане слово доходило до того, для кого воно призначене, до кого воно волає». «Комунар» інструктував місцеві організації: «На додаток до газетної агітації повинно бути організовано масове видання плакатів, листівок та ін. Наповніть міста й села плакатами і листівками, хай кожна огорожа кричить про фронт. Усі ці засоби мають бути пущені в хід відразу і притому в найширшому масштабі, щоб сколихнути болото, яке застоюлося». Тобто, замість достовірної інформації пропонувалося використовувати виключно «бойові заклики».

Агітаторам доручався систематичний обхід будинків робітників і селян. Мета обходу полягала у бесідах і в розповсюдженні при цьому листівок та прокламацій. Окрім візитів в оселі, передбачалися відвідини чайних, кафе, трактирів, «з метою вмілого та тактовного

⁷⁰ Омелянович-Павленко М.В. Спогади командарма (1917-1920). К.: Темпора, 2007. С. 334.

⁷¹ Вісті (Бердянськ). 10 березня 1920 р.

⁷² Громадянська війна на Україні 1918–1920... Том третій... С. 114.

⁷³ Донецька комуна. № 40(53). 4 травня 1919 р.

втручання у розмови та роз'яснення у належному напрямку питань, що обговорювалися». Рекомендувалося використання «у найширших розмірах таких скупчень мешканців, як черги у продовольчих лавок, групи на рогах жвавих вулиць, на призьбах та інше»⁷⁴.

Іншим важливим джерелом цінних відомостей були військово-службовці Червоної армії, що переміщалися з ешелонами по країні. Серед найбільш активних розповсюджувачів інформації були матроси з бронепоездів та кавалеристи багатьох ескадронів, які на кожній зупинці розповідали всім охочим про стан справ у країні.

3. Чутки як заміник офіційної інформації

У разі відсутності надійних джерел інформації, в умовах хаосу та плутанини, населення задовольнялося чутками. Інформаційний вакуум заповнювався найфантастичнішими подробицями подій, що відбувалися, наданими, як правило, безпосередніми їх свідками, які бачили все, про що розповідали, на власні очі. Будь-яка неофіційна інформація ділилася на дві категорії – або її носії розраховували на чийсь зовнішню допомогу, та обіцяли негайне розв'язання всіх проблем, або під впливом чергової порції новин зникали останні надії.

Чутки циркулювали у міському середовищі постійно, навіть у 1917 році, коли ще не бракувало газет. Березневий «Одеський листок» констатував: «Як і раніше, в публіці – царство чуток. Передають «достовірні» вісті із столиці, і «по секрету» на всю вулицю розповідають останні новини місцевого життя. Чого тільки немає у цих чутках! І таємні збори групи чорносотенців, і арешт добре відомих ватажків цих зборів, і нові призначення у місті, і багато чого іншого. Говорять також про отримання маніфестів і про важливі розпорядження»⁷⁵.

Кореспондент «Одеської пошти» у грудні 1917 р. в дні озброєного протистояння з більшовиками, аналізував характер чуток, що розповсюджувалися обивателями: «Цілий день я провів на вулиці, не побачив нічого страшного, зате чув: «На вокзалі бій! – Стріляють із кулеметів уздовж Пушкінської! – Вбивають гімназистів! – «Синоп» оголосив, що о другій годині почне обстріл міста! – Між двома військовими суднами в порту зараз почнеться бій!» Фантазія обивателів працювала шосили»⁷⁶.

Для кожного часу були характерні свої чутки, їх тематика змінювалася залежно від ходу подій. У січні 1918 р. у Києві, в дні наступу більшовиків на місто, газети, звичайно, не виходили й усі вимушені були задовольнятися лише чутками. Містяни традиційно говорили про якусь допомогу ззовні. Втім, газети часто теж

⁷⁴ Комунар (Харків). 14 березня 1920 р.

⁷⁵ По місту. *Одеський листок*. № 62. 5 березня 1917 р.

⁷⁶ Білий прапор. *Одеська пошта*. № 3197. 2 грудня 1917 р.

користувалися тими ж самими джерелами, що й розповсюдjuвачі чуток, і тому служили іноді не каналом передавання правдивої, об'єктивної інформації, а засобом нагнітання панічних настроїв.

Наприклад, севастопольська газета «Вільний Південь» помістила у січні 1918 р. фейлетон, у якому за допомогою літературних засобів формувався страх перед «татарською загрозою»: «Холодна сира імла закрила обличчя будинків. У порту тривожно й настирливо реве гудок. Гуде настирливо, настирливо. Зве!». Дія відбувається «у тумані», обличчя, що миготять у натовпі, названі «похмурими», гвинтівки «гарячково» стиснуті в руках. Люди біжать до порту, до вокзалу, зникають в імлі. В тумані чутний шепіт: «Татари йдуть, татари йдуть». Татари йдуть, «немов шістсот років тому». «Потворні» та «страшні» чутки «тонуть в імлі». Місто накрила «страшна, холодна імла». У цій імлі, у «жахливих чутках», зростала «смутна, незрозуміла тривога»⁷⁷.

Таж сама газета за два дні опублікувала фейлетон під красномовною назвою «Таргани», де винуватцями паніки оголошувалися невідомі безіменні громадяни: «Вони ходять вулицями, полохливо озираючись, говорять тільки пошепки, повідомляють страшні новини, пророкують майбутні жахи. І все вони знають з достовірних джерел, від надійних осіб. Все вони самі бачили, самі чули. Заходять в оселі й усюди несуть за собою отруту і заразу свого шепоту, лякають таких точно, як вони самі. Коли в місті тривожно, вони – перші творці паніки»⁷⁸.

У відозві Одеського комітету РСДРП(б) від 18 березня 1918 р. йшла мова про те, що чутки та плітки утворювалися в кафе, ресторанах, у редакції «буржуазної та продажної» газети «Робітниче слово»⁷⁹.

В.І. Вернадський, який мешкав весною 1918 р. у Полтаві, часто відзначав відсутність газет або доставку їх із запізненням, та записував до щоденника враження про характер численних чуток: «Разом з алармістськими чутками усюди протилежні». Обиватель, на думку академіка, шукав у цих чутках психологічного захисту. Городяни передавали один одному різні відомості. Це була інформація «про різку зміну настрою села». Йшлося про те, що мешканки передмість почали рятувати від розправ колишніх царських офіцерів. Говорили також про «українські та чехословацькі небільшовицькі дружини» і про нібито численне антибільшовицьке представництво, що було у складі Червоної гвардії⁸⁰. Через декілька днів Вернадський записав: «Газет немає чотири дні, пошта закрита»⁸¹.

⁷⁷ В імлі (фейлетон). *Вільний Південь*. № 39. 14 січня 1918 р.

⁷⁸ Таргани. *Вільний Південь*. № 40. 16 січня 1918 р.

⁷⁹ Громадянська війна на Україні 1918–1920... Том перший, книга перша. С. 56.

⁸⁰ Вернадський В. І. *Щоденники (1917–1921)*. К.: НАНУ, 2011. Том 9. С. 55.

⁸¹ Там само. С. 58.

11 (24 за новим стилем) березня 1918 р. новий запис: «Місто сповнене чутками»⁸². Часто не було відомостей про те, що відбувалося не тільки в країні, а навіть і на сусідній вулиці: «Як дивно: чуєш кулемет, і не знаєш, що відбувається у місті»⁸³. За декілька днів новий запис: «Місто повне чуток». Майже місяць у Полтаві не було київських газет, навіть харківські декілька днів не продавалися: «Ми відрізані від усього. Місцева газета дуже бідна на інформацію»⁸⁴. І ще пізніше: «Вся Полтава сповнена чутками, і часто, здається, надійовіше свідчення очевидця виявляється фантазією»⁸⁵.

На газети очікували з нетерпінням, з дня на день, але коли вони доходили до полтавських читачів, то часто розчаровували неповним змістом. 19 березня (1 квітня): «У газетах про німців ані слова. Неначе їх немає»⁸⁶. В.І. Вернадський згадав ще одне джерело інформації – розповіді очевидців, що приїжджали з різних районів країни, а також листи, що хоча й зрідка, але доходили до адресатів. 8 квітня: «Крим, говорять, узятий німцями, татарами і румунами. Нещодавно звідти Коцюбинський, розповідав жахи про вбивства та пограбування, які проводилися більшовиками. Повідомив, що Крим убитий»⁸⁷. 18 квітня: «Сьогодні розповіді Янчевецького, що недавно приїхав з Дону. Там ще не все скінчено»⁸⁸.

В один з днів квітня Вернадський отримав «чудового великого листа» від І.І. Петрункевича з Криму і висловився в щоденнику з цього приводу: «Невже доведеться йому пережити турок?» Тоді ж Володимир Іванович надіслав до Криму листівку В.О. Оболенському⁸⁹. У цілому ситуація характеризувалася станом «повної відрізаності» від подій, що відбувалися. «Полтавські газети заповнені випадковим та нікчемним матеріалом і з нього нічого не можна зрозуміти. Отримуємо вкрай рідка київські газети, і в них мало». Коли до Полтави через десяти руки дійшов останній на той момент номер «Киянина» «з чудовою статтею Шульгіна від 10 березня», його читали та обговорювали дуже широко⁹⁰. Опинившись на пошті після тривалої перерви, Вернадський з гіркотою записав: «Пошта порожня, порожня»⁹¹. І знову, вже у травні –

⁸² Вернадський В. І. *Щоденники (1917–1921)*. К.: НАНУ, 2011. Том 9. С. 61.

⁸³ Там само. С. 62.

⁸⁴ Там само. С. 64.

⁸⁵ Там само. С. 65.

⁸⁶ Там само. С. 67.

⁸⁷ Там само. С. 69–70.

⁸⁸ Там само. С. 72.

⁸⁹ Там само. С. 76.

⁹⁰ Там само. С. 72.

⁹¹ Там само. С. 73.

нові, посилені чутки «про перемогу французів та американців, і навіть узяття Страсбурга»⁹².

В умовах стрімкої зміни ситуації іноді тільки чутки допомагали орієнтуватися людям, які не бажали опинитися на території, що контролювалася їхніми реальними або потенційними супротивниками. У 1919 році в щоденнику Володимира Вернадського з'явилися нові записи про чутки у Києві. На Хрещатику, біля кінематографа «Експрес», «Бюро української преси» щодня вивішувало основні телеграми, відомості, вісті. Втім місцеві мешканці не довіряли офіційній інформації. У лютому в місті все більше розповсюджувалися чутки «про слабкість більшовиків» і про тягар їх режиму. З'явилися також чутки про контрибуцію⁹³.

Через декілька сторінок: «Становище взагалі незрозуміле. У місті всілякі чутки: Київ обкладений французами та петлюрівцями, а більшовицькі газети переповнені відомостями про перемоги більшовиків. Обиватель не вірить. Його дратують постії та реквізиції. Поширюються чутки про тиждень бідноти, який нібито почався»⁹⁴. У останній день лютого: «Дивно важке та незрозуміле становище. Ніхто нічого не знає. Абсолютно відрізані від світу. Газети переповнені брехнею і зосереджуються на дрібних та вузьких суперечках. Київ сповнений чутками. Достовірніші вісті при перевірці виявляються невірними. В ці дні – знову чутки про невпевненість більшовиків, бої біля Фастова, взяття Петрограду, прихід союзників»⁹⁵.

Слобідський стверджував, що серед білогвардійських агітаторів знаходилися колишні представники кримінального світу. До особливого виду агітаторів належали професійні жебраки, які оголошували себе жертвами більшовиків. Вони билися головою об землю, гойдалися, тремтіли, загортали ноги за шию, і були скрізь, по всьому Харкову. Їх стогони та крики приголомшували обивателів і мали на меті викликати у них страх. Але досить швидко городяни звикли до їх «награних агітаційних криків»⁹⁶. Агітаційні потяги використовувалися для перевезення вантажів спекулянтів та заборонених товарів. «Спирт перевозився бочками й абсолютно відкрито»⁹⁷. Тому результативність роботи агенції була невисокою. Втім, щоб перемагати в боротьбі з ворожою агітацією, білогвардійці користувалися адміністративним

⁹² Вернадський В. І. *Щоденники (1917–1921)*. К.: НАНУ, 2011. Том 9. С. 80.

⁹³ Там само. С. 129.

⁹⁴ Там само. С. 130.

⁹⁵ Там само. С. 132.

⁹⁶ Слобідський О. *Це було...* С. 51.

⁹⁷ Там само. С. 52.

ресурсом. Так, всі київські газети у вересні 1919 р. мали виходити тільки «з дозволу на те київського губернатора»⁹⁸.

Чутки постійно виникали, циркулювали, обростали подробицями, потім змінювалися новими чутками. О. Слобідський зафіксував ситуацію виникнення не просто чутки, а обростання реального факту фантастичними деталями. Під час зустрічі потягу з пораненими добровольцями на залізниці у Харкові, на платформі зібралася купка цивільних осіб. Обивателі «завжди і при всіх подіях» хотіли бути «в курсі того, що відбувається»⁹⁹. Робітник-залізничник прошепотів пану, що стояв поблизу: «Десь під Білгородом здоровий бій був». Обивателю цього було достатньо, і він вибухнув проникливим монологом: «Отже, більшовики відступили? Дві тисячі поранених, п'ять тисяч полонених, вбито трьох комісарів, захоплено бронепоезд. Дякую, голубчику». І пан спробував підійти до своїх зі свіжими новинами. Залізничник намагався його зупинити: «Я ж нічого подібного не говорив. Звідки ви все це узяли?». Але обиватель вже не зважав: «Це я все так, між іншим, припустив». І він швидко зник, «гордий свідомістю, що перший дізнався такі приголомшуючі новини»¹⁰⁰.

Навіть за непрямыми ознаками городяни могли здогадатися про істинне становище на фронтах. У вересні 1919 р. у київських газетах масового характеру набули оголошення про продаж будинків, домашньої обстановки та іншого майна. Зрозуміло, що київська буржуазія, яка не була впевнена у стабільності положення, «гарячково розпродавала своє майно і спішила виїхати на Дон»¹⁰¹.

Наприкінці громадянської війни у блокованому червоними Криму мешканці в інформаційному плані знову опинилися у полоні чуток. В.І. Вернадський у січні 1920 р. в Сімферополі відзначив, що базар «найвірніше відображає становище стосовно більшовиків, ніж інші міські чутки. Низи мають стосунки з більшовиками і передають відповідні настрої і припущення, хоч би й у спотворених та перебільшених формах»¹⁰². У серпні він записав у щоденнику: «Ніхто нічого не знає, і користуються чутками найнеймовірнішими»¹⁰³. Характеризуючи зміст місцевих газет, Вернадський з гіркотою визнавав, що «ми всі живимосся тут бездарною та беззмістовною пресою, ще гірше, ніж на Дону. Іноді здається, що зараз якось більше починає приходити листів з-за кордону. Боїшся вірити цій ознаці поліпшення. Починають

⁹⁸ Громадянська війна на Україні 1918-1920... Том другий... С. 367.

⁹⁹ Слобідський О. *Це було...* С. 55.

¹⁰⁰ Там само. С. 56.

¹⁰¹ Громадянська війна на Україні 1918-1920... Том другий..... С. 366.

¹⁰² Вернадський В.І. *Щоденники...* С. 20.

¹⁰³ Там само. С. 96.

траплятися й книги, і журнали – але все з okazjiєю». Нарешті, у листопаді, за оцінкою Вернадського, у місті циркулювали «дикі чутки – звичайні міражі, які підсилювали настрої»¹⁰⁴.

Остаточна перемога більшовиків не вплинула на зміни у громадських настроях, хоча політичне керівництво покладало значні надії, в першу чергу, на отримання пересічними громадянами газетної інформації. На початку листопада 1920 р. політичне управління Револьюційної воєнної ради республіки констатувало, що, не дивлячись на розповсюдження газет серед населення Маріуполя, Мелітополя, Бердянська, Олександрівська, та «співчутливе ставлення до них» городян, настрої населення міст залишався «абсолютно пасивним»¹⁰⁵. Харківська газета «Комунар» вказувала, що «достатньо широкі прошарки пролетаріату» охоплюють настрої «боязкості, байдужості, відсталості».

ВИСНОВОК

У подіях української національно-демократичної революції 1917–1920 рр. значну роль відіграла друкована інформація. Зростання політичної активності населення на початку революції зробило більш популярним друковане слово. Вихід газет був зумовлений або політичними симпатіями і антипатіями чергової влади, або особистою ініціативою видавців та журналістів. Влада прагнула контролювати друковане слово у своїх інтересах. Газетами, що виходили в Україні на користь різних політичних кіл, реалізовувалися всі основні функції засобів масової комунікації – інформаційна, пропагандистська, розважальна, а також функція маніпулювання громадською думкою.

Потреба в інформації в період революції для населення українських міст була одним з пріоритетів. Знання про вірогідне настання політичних змін дозволяло обирати варіант поведінки, якнайкращий для забезпечення власної безпеки і первинних потреб. Пересічні городяни з нетерпінням чекали на чергову порцію новин, а при відсутності газет користувалися різноманітними чутками, інколи більш точними, аніж повідомлення офіційної преси.

Інформація про події, що відбувалися у країні, була, частіше за все, уривчастою, суперечливою, недостовірною. Чутки, одна безглуздіша за іншу, привчили людей не вірити нікому й нічому, окрім власних вражень. Городяни могли вірити тільки тому, що бачили на власні очі.

Характер чуток залежав від політичної ситуації у країні загалом і в окремих регіонах зокрема. Їхній зміст визначався співвідношенням сил між ключовими військово-політичними гравцями, інтересами

¹⁰⁴ Вернадський В.І. *Щоденники...* С. 110.

¹⁰⁵ Громадянська війна на Україні 1918–1920... Том третій.... С. 711.

різних соціальних груп, психологічним станом основної маси населення, соціальними очікуваннями окремих категорій громадян.

Остаточне затвердження радянської влади не зняло з порядку денного необхідність розповсюдження більшовицьких ідей через періодичні видання. Володіння інформацією допомагало пристосуватися до нової ситуації, змінити або виробити нову лінію поведінки відповідно до змінюваних вимог. Вона мала визначальне значення для виживання населення в період соціально-політичної кризи.

Особливістю функціонування суспільства як структури була персоніфікація соціальних інститутів. Діяльність більшості сфер суспільного життя перейшла у ведення окремих індивідів, які з ряду мотивів продовжували виконувати свої обов'язки. Коли пересічний громадянин втратив змогу якось вплинути на долю країни, він переніс свою увагу на справи свого закладу, будинку, двора, вулиці. Отже, робота конкретних установ почала залежати лише від активності та ініціативності особового складу співробітників. Бібліотеки не були виключенням.

Народні бібліотеки (у селах – хати-читальні) працювали протягом всієї громадянської війни, їх кількість то скорочувалася, то збільшувалася, але ніколи не падала до нуля. При більшовиках бібліотеки підпорядковувалися відділам народної освіти, при інших режимах ними опікувалися земства, кооперативи, сільські громади. Нові книги надходили в незначних кількостях тільки у 1917–1918 рр., пізніше не надходили взагалі, тож доводилося всіляко оберігати, і всіма засобами, у тому числі репресивними, відновлювати старі фонди.

АНОТАЦІЯ

Події національно-демократичної революції 1917–1920 рр. в Україні вплинули на всі сторони повсякденного життя українських городян. Не була виключенням і бібліотечна справа. Обмеження можливостей поповнювати книжковий фонд та скорочення централізованого фінансування ускладнили роботу бібліотечної мережі. Втім прагнення місцевих мешканців до читання зберігалось протягом всіх років революції, тому більшість бібліотек продовжила своє функціонування. Крім художньої літератури, містяни цікавилися газетами, що надходили, бо отримання актуальної інформації було пов'язано з плануванням подальших дій, с формуванням стратегії буденної поведінки. Дефіцит газет, що час від часу виникав внаслідок політичної невизначеності, компенсувався численними чутками, які суттєво впливали на суспільні настрої, в діапазоні від ейфорії до паніки. Інформація, що надавалася, як правило, викривлялася залежно від мети, яку мали перед собою її автори.

Література

1. Білий прапор. *Одеська пошта*. № 3197. 2 грудня 1917 р.
2. Вернадський В. І. *Щоденники (1917–1921)*. К.: НАНУ, 2011. 326 с.
3. Вечірня газета (Київ). № 1354. 4 березня 1917 р.
4. В імлі (фейлетон). *Вільний Південь*. № 39. 14 січня 1918 р.
5. Вісті (ВУЦВК). № 134. 2 червня 1920 р.
6. Відомості про роботу агітаційно-освітнього підвідділу. *Державний архів Харківської області (ДАХО)*. Ф. Р-4986. Оп. 1. Спр. 12. 1920 р. 27 арк.
7. Вісник Єнакієво. 14 (1) квітня 1918 р.
8. Вісник Єнакієво. 23(10) квітня 1918 р.
9. Всеросійська кочегарка. 10 серпня 1920 р.
10. Всеросійська кочегарка (Бахмут). 11 грудня 1920 р.
11. Громадянська війна в Україні. Том І, книга І. Під ред. І.К. Рибалки. К.: Наукова думка, 1967. 874 с.
12. Громадянська війна в Україні. Том ІІ. Під ред. С.М. Королівського. К.: Наукова думка, 1967. 916 с.
13. Донецька комуна. № 40(53). 4 травня 1919 р.
14. Дрібниці життя. *Південний край*. № 21. 10 травня 1918 р.
15. Заяви громадян про звільнення від реквізицій. *Донецький обласний державний архів (ДОДА)*. Ф. Р-2568. Оп. 1. Спр. 5. Спр. 5. 1919 р. 68 арк.
16. Звіти про діяльність волосних ревкомів. *Державний архів Луганської області (ДАЛО)*. Ф. Р-463. Оп. 1. Спр. 26. 1920. 43 арк.
17. Звіти про діяльність народних бібліотек Богодухівського повіту за 1917 р. *ДАХО*. Ф. 306. Оп. 1. Спр. 80. 1918 р. 207 арк.
18. Комунар (Харків). 14 березня 1920 р.
19. Листування з відділом народної освіти про його перетворення, про підвищення зарплати акторам. *Державний архів Дніпропетровської області (ДАДО)*. Ф. Р-4367. Оп. 1. Спр. 38. 1919 р. 22 арк.
20. Листування з кооперативними та професійними організаціями. *ДАХО*. Ф. Р-202. Оп. 1. Спр. 17. 1920 р. 153 арк.
21. Листування з органами місцевої радянської влади. *ДАХО*. Ф. 304. Оп. 1. Спр. 2265. 1919 р. 337 арк.
22. Листування з різними установами. *ДАХО*. Ф. Р-202. Оп. 2. Спр. 11с. 1920 р. 456 арк.
23. Луганські вісті. № 27. 31 липня 1919 р.
24. Накази повітового ВРК. *ДАЛО*. Ф. Р-1173. Оп. 1. Спр. 3. 1919 – 1920. 51 арк.
25. Одеський листок. № 40. 9 лютого 1919 р.
26. Одеські новини. № 11553. 13 березня 1919 р.
27. Омелянович-Павленко М. В. Спогади командарма (1917–1920). К.: Темпора, 2007. – 608 с.
28. Південний край (Харків). № 95. 9 серпня 1918 р.

29. Південний край (Харків). № 135. 1 жовтня 1918 р.
30. Петроград взятий. *Батьківщина* (Харків). № 86. 9 жовтня 1919 р.
31. Питання читачів. *Донецька комуна*. № 41. 6 травня 1919 р.
32. Поганий тютюн. *Вільний Південь* (Севастопіль). № 43. 19 січня 1918 р.
33. По місту. *Одеські новини*. № 10351. 2 (15) березня 1917 р.
34. Протоколи засідань виконкому. *ДОДА. Ф. Р* – 2602. Оп. 1. Спр. 1. 1917 р. 28 арк.
35. Протоколи, засідання, оголошення та ухвали. *ДАЛО. Ф. Р*-2399. Оп. 1. Спр. 1. 1919 р. 64 арк.
36. Протоколи нарад, проекти та листування. *ДАХО. Ф. 304*. Оп. 1. Спр. 3453. 1918–1919 рр. 337 арк.
37. Романько І.І. Театральна справа в Україні під час влади національних урядів (1917–1920 рр.). К.: Інститут історії України, 1999. 36 с.
38. Рух (Харків). № 1. 4 квітня 1918 р.
39. Слобідський О. Це було... (на Україні в 1918–1920 рр.). Харків: Пролетар, 1926. 102 с.
40. Статистичні відомості про народні бібліотеки Богодухівського повіту за 1918 р. *ДАХО. Ф. 306*. Оп. 1. Спр. 81. 1920 р. 127 арк.
41. Таргани. *Вільний Південь*. № 40. 16 січня 1918 р.
42. Те, що гине та виникає. *Південний край* (Харків). № 2. 2 січня 1919 р.
43. Тютюнник Ю. Зимовий похід 1919-1920 рр. Коломия – Київ, 1923. 100 с.
44. Ухвали та накази районного відділу народної освіти, волревкомів, міліції. *ДАЛО. Ф. Р*-463. Оп. 1. Спр. 2. 1919–1920. 119 арк.
45. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. К.: Наук. думка, 1996. Том 1. 588 с.
46. У ці дні. *Одеський листок*. 4 (17) березня 1917 р.
47. Червоний вал (Бахмут). 15 березня 1919 р.
48. Чоп В. М., Лиман І.І. «Вольный Бердянск»: місто в період анархістського соціального експерименту (1918–1921 роки). Запоріжжя: РА «Тандем-У», 2007. 479 с.

Information about the author:

Popov Vyacheslav Zhanovich,

Doctor of Historical Sciences, Professor,

Professor at the Department of Sociology

Kyiv National Economic University named after Vadim Getman

54/1, Beresteyskiy Avenue, Kyiv, 03057, Ukraine

**НАРОДНИЙ МУЗЕЙ ІСТОРІЇ ХЕРСОНСЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО АГРАРНО-ЕКОНОМІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ:
ВІД ПОГЛЯДУ У МИНУЛЕ – НА ШЛЯХУ У МАЙБУТНЄ**

Токовило О. В., Лавренко С. О., Лавренко Н. М.

ВСТУП

Важливу роль у процесі розвитку української державності та національному відродженні, вихованні молодого покоління патріотів, безперечно, відіграють музеї, створені при навчальних закладах. Сьогодні музеї і колекції університетів та інших вищих навчальних закладів України вивчають і зберігають значну частину державного Музейного фонду України, а також досліджують і популяризують історію науки і освіти, формують науковий світогляд молоді. Їх зібрання захоплюють розмаїттям колекцій і унікальністю збережених раритетів, яких немає в будь-яких інших музеях України, вони активно залучаються до наукових досліджень і навчальних програм, культурно-просвітницької і виховної роботи.

Музеї звертаються до своїх громад, сприяючи важливим і актуальним розмовам через свої колекції та роблячи об'єкти доступними та значущими для широкого кола відвідувачів. Музейний досвід – це багатшарова подорож, яка є пропріоцептивною, сенсорною, інтелектуальною, естетичною та соціальною. Крім того, це робить музей місцем навчання, дивування, роздумів і відпочинку, сенсорної стимуляції, нових соціальних зв'язків, створення довготривалих спогадів і спогадів про минулі події. Із запропонуванням поняття «нематеріальна культурна спадщина» виставки більше займаються представленням інформації та історій, що стоять за об'єктами, тобто розповіддю історій, особливо спробою представити явища. У контексті музею явища, які більше звертають увагу на нематеріальне, з історіями, людьми та часом, що стоять за об'єктами як такими, відрізняються від об'єктів. У музеї через візуалізацію та інтерпретацію інформації, вбудованої в об'єкти, явища з'єднуються, впорядковуються, виражають відповідно до логіки інформації, водночас вбудовуючи сюжетну лінію з багатими значеннями в простір, зокрема, приєднуючи емоцію до контексту, отже, спостерігайте за музеєлізацією від об'єктів до спогадів, яка є важливою не лише всередині музею, але й для трансформації повсякденного життя

із захоплюючим відтінком, починаючи від крихітного портативного об'єкта до великого міста, люди, речі, об'єкти та значення, пов'язані з живим світом, можуть бути повністю музеєлізовані, створюючи поширені музеї пам'яті. У цьому випадку музей стає не лише місцем, де виставляються об'єкти, але й дозволяє відвідувачам відчувати, зрозуміти й навіть втілити історію через ці об'єкти¹.

1. Створення Народного музею історії Херсонського державного аграрно-економічного університету

Народний музей історії Херсонського державного аграрно-економічного університету був створений у 1960 році за ініціативи завідувача кафедри історії і філософії, доктора історичних наук, професора Давидова Михайла Йосиповича. Його створення стало можливим завдяки ініціативі студентів та викладачів, які прагнули зберегти історію навчального закладу та вшанувати його традиції. Поступово музей почав формувати своє фонди, в які ввійшли експонати, що відображають історію університету, його видатних викладачів, студентів, а також історію аграрної освіти в Україні.

За майже 65 років існування Народний музей історії Херсонського державного аграрно-економічного університету став тим центром, де зосереджено відомості про педагогічну діяльність викладацького складу та досягнення випускників за 150-річну історію навчального закладу.

В основних та допоміжних фондах Народного музею історії Херсонського державного аграрно-економічного університету налічується понад 3500 одиниць зберігання. Це та потужна інформаційна база, яку використовують не лише в роботі музею, але й як довідковий матеріал у роботі аспірантів, студентів, викладачів та працівників інших установ. Експозиція музею має вісім тематичних розділів. Усі історичні періоди розвитку навчального закладу в експозиції представлено поетапно, починаючи із часу заснування в 1874 році.

У музеї представлено різноманітні експонати, які охоплюють різні етапи розвитку університету та аграрної освіти:

- документи, фотографії та нагороди;
- експонати, що ілюструють життя студентів і викладачів;
- сільськогосподарська техніка та обладнання різних епох;
- матеріали, пов'язані з видатними науковцями та випускниками університету.

¹ Wang S. Museum as a Sensory Space: A Discussion of Communication Effect of Multi-Senses in Taizhou Museum. *Sustainability*. 2020, 12(7):3061. <https://doi.org/10.3390/su12073061>

Музей є відкритим для всіх бажаючих, зокрема для школярів, студентів і науковців. Тут проводяться тематичні екскурсії, лекції та семінари, які сприяють глибшому розумінню історії аграрної освіти і науки.

У другій половині XIX ст. гостро постало питання необхідності поглиблення знань про рільництво, налагодження ефективного сільськогосподарського виробництва. Головними завданнями тогочасних господарів Таврійського краю було поліпшення сортів культивованих зернових культур, удосконалення землеробських знарядь, запозичення західноєвропейського досвіду, сприяння розвитку виноградарства, садівництва, овочівництва, інших галузей сільського господарства. Саме тому у 1872 р. було прийнято рішення про створення Земського сільськогосподарського училища в передмісті Херсона².

Відкриття училища було обумовлене необхідністю організувати в південному регіоні України навчання спеціалістів-агрономів з метою підвищення сільськогосподарської культури, організації надання кваліфікованої агрономічної допомоги, адже існували певні складнощі у веденні сільського господарства: великі масиви землі, відведені під сівбу, почали втрачати родючість, складними були кліматичні умови. Всі ці причини зумовили появу першого на півдні України Херсонського земського сільськогосподарського училища III розряду. Це стало можливим завдяки зусиллям Одеського товариства сільського господарства південної Росії та Херсонського губерньського земства (голова Ерделі О.С.), при участі вчених (Ізмаїльського О.О., Стебута І.О.). Перед заснованим Херсонським земським сільськогосподарським училищем ставилося завдання – готувати управителів поміщицьких маєтків, хоча не виключалося й використання випускників в державному апараті, у першу чергу в земських установах. В подальші роки на перше місце висували завдання обслуговування селянського господарства.

Основними завданнями Народного музею історії Херсонського державного аграрно-економічного університету є вивчення і відображення в експозиціях як минулого, так і сучасних здобутків нашого університету, сприяння підвищенню іміджу. Відображення в експозиціях традицій наукових досліджень і навчання, висвітлення життя і діяльності відомих випускників, відображення студентського життя (навчання, дозвілля, традиції) – все це має бути в основі побудови

² Херсонському земському сільськогосподарському училищу – 150 років. Державний архів Херсонської області. Режим доступу: <https://kherson.archives.gov.ua/informacyjna-diyalnist/dokumentalni-vystavky-on-line/hersonskomu-zemskomu-silskogospodarskomu-uchylyshhu-150-rokiv/>

ідентичності нашого університету. Це зрештою і є та нематеріальна культурна спадщина, яку треба зберегти.

Речові пам'ятки розповідають про становлення та розвиток навчального закладу, де його історична хода оживає у фото, документах, рукописах, друкованих виданнях викладачів, випускників, студентів.

В експозиціях музею них немало оригінальних, які мають історичні цінності. Саме вони є золотим фондом музею. Це і документи, і фотографії, і книги, і спогади вихованців учбового закладу, серед яких Е.Ф. Лискун – випускник Херсонського сільськогосподарського училища 1896 року, в подальшому доктор сільськогосподарських наук, професор, проректор, завідувач кафедри сільськогосподарської Академії ім. К.О. Тимірязєва; І.Ф. Гаркуша – президент Академії наук Туркменістану, випускник 1926 року³.

Найціннішими експонатами Музею є дипломи випускників і науковців кінця XIX століття.

**Рис. 1. Білет учня 4 класу
Херсонського земського
сільськогосподарського училища,
звільненого у відпустку. 1899 р.**

Серед експонатів є групові та індивідуальні фотографії 1888, 1902, 1904, 1907 років. У Народному музеї історії Херсонського державного аграрно-економічного університету зберігається унікальна фотографія всього викладацького й учнівського складу 1914 року.

³ Народний музей історії Херсонського державного аграрного університету. уклад.: В.О. Ушкаренко та ін. Херсон: РВВ «Колос», 2010. 18 с.

Рис. 3. Свідцтво Херсонського земського сільськогосподарського училища на право навчання у вищих навчальних закладах. 1909 р.

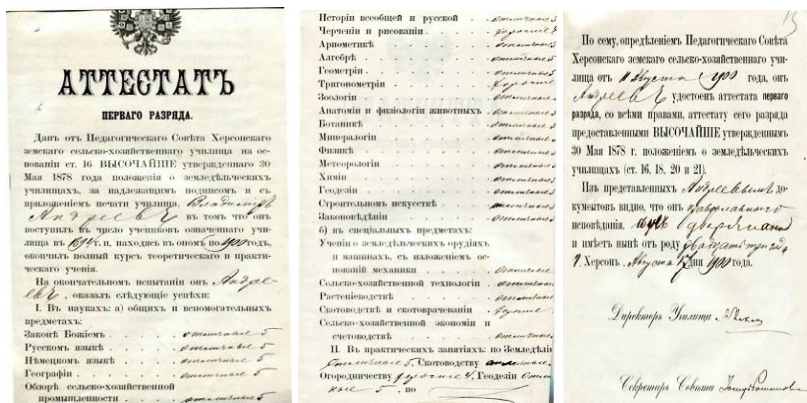

Рис. 2. Атестат I розряду про закінчення Херсонського земського сільськогосподарського училища. 1900 р.

Історичну цінність представляють рукописні книги, різного роду прохання, заяви, повідомлення, написані в 80-90-х роках XIX століття. Дуже цікава доповідь Міністра юстиції Муравйова від 07 грудня 1894 року на ім'я Його Височайшої імператорської Величності про революційні гуртки та їх учасників в Херсонському земському сільськогосподарському училищі та інші, не менш цікаві матеріали.

Рис. 4. Викладацький і учнівський склад Херсонського земського сільськогосподарського училища у 1914 році

Рис. 5. Перший випуск агрономів-зоотехніків у Херсонському сільськогосподарському інституті, 1930 рік

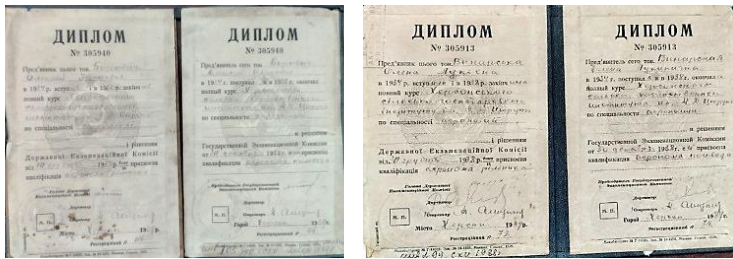

Рис. 6. Дипломи випускників Херсонського сільськогосподарського інституту (1934–1938 років навчання)

В подальшому училище зазнало ряд перетворень. У 1923 – воно називалося сільськогосподарським технікумом і при ньому була створена агрономічна профшкола. У 1925 році у технікумі навчалось 166 студентів і він мав назву: Херсонський сільськогосподарський технікум ім. О.Д. Цюрупи. У 1928 році реорганізовано в Херсонський сільськогосподарський інститут ім. О.Д. Цюрупи⁴.

У Народному музеї історії Херсонського державного аграрно-економічного університету зберігається колекція випускних альбомів та планшетів 1930–1940-х років, рукописи та видання наукових праць, нагороди заслужених діячів освіти і науки, спортивних команд університету, наукові прилади, фотографії та інші предмети, пов'язані з історією Херсонського державного аграрно-економічного університету, зібрання раритетних видань 1874–1945 років (рис. 5).

2. Опис історичних постатей в Народному музеї історії Херсонського державного аграрно-економічного університету

У Народному музеї історії Херсонського державного аграрно-економічного університету також представлені особові архіви випускників та працівників освітньої установи. Серед них – архів засновника школи Зрошувального землеробства Сергія Дмитровича Лисогорова.

Сергій Дмитрович народився в Олександрійському районі Кіровоградської області у родині священика й сам закінчив духовну семінарію у Одесі. У 1922 році вступив до Херсонського сільськогосподарського інституту, який закінчив у 1925 році. Спочатку працював в окремому управлінні м. Херсона, з березня 1926 року – технік із сортовипробування на Херсонській дослідницькій станції, а в 1928 році був призначений спеціалістом і завідувачем відділу рільництва.

⁴ Ушкаренко В.О., Мартинова Т.Д. Херсонський державний аграрний університет. Історичний нарис. Херсон: Айлант, 1999. 180 с.

Починаючи з 1926 року, науково-дослідницька робота С.Д. Лисогорова присвячена вирішенню питань землеробства в посушливому степу України та Північному Кавказі. В 1938 року захистив дисертацію, отримавши ступінь кандидата сільськогосподарських наук й за рік був обраний доцентом кафедри фізіології рослин Херсонського сільгоспінституту. На цій посаді працював до серпня 1941 року. У 1944 році повернувся до роботи в інституті. У 1949 році захистив докторську дисертацію, з 1951-го став професором.

Рис. 7. Посвідчення професора Лисогорова С.Д.

Життєвим кредом у Сергія Дмитровича було: «пізнавати об’єктивні закони розвитку природи, на основі чого будувати наукову і громадську діяльність у землеробстві, передавати світло знань своїм послідовникам, працювати над собою все життя, поповнюючи запас необхідних знань, незалежно від звання чи посади, тому що припинити активно міркувати – значить припинити жити; бути стриманим і стерпним з усіма, не принижуючи чиєїсь гідності, цінувати працю і вміння кожної людини, любити і зберігати природу». Сергій Дмитрович писав: *«Що залишу я в житті? Саме цінне – це мої учні-агрономи, а також, головне – низка вчених – кандидатів і докторів наук, що взирає в майбутнє...»* *«Я мрію про те, щоб і моя праця продовжувала жити після мене в праці моїх учнів – як в галузі виробництва, так і в лабораторії вченого...»*. *«Щоб зі мною не трапилось, з кожним із Вас залишиться частка мого серця, моєї душі, мого тепла. Я б хотів вічно жити в Вашій пам’яті»*.

Науково-дослідницька робота С.Д. Лисогорова нерозривно була зв’язана з його постійною педагогічною діяльністю. Часто він свої лекції починав здивуванням, а потім в процесі читання обґрунтовував, зачаровував студентів послідовністю, логічністю, побудови і висновками. С.Д. Лисогоров прагнув на лекції кожне положення зробити максимально доступним для слухачів.

Ім’я С.Д. Лисогорова як вченого-зрошенця набуло міжнародного визнання. Так, в 1963 році в складі вітчизняних вчених він був запрошений на міжнародний симпозіум у Швецію. В 1968 році представляв делегацію вчених на всесвітньому конгресі з питань зрошувального землеробства (Чехословаччина).

Рис. 8. Професор Лисогоров С.Д. проводить лекцію 1970-ті роки

31 жовтня 1967 року Сергію Дмитровичу Лисогорову одному з перших в місті, було присвоєне звання «Почесний громадянин міста Херсон». За наукову, педагогічну та громадську діяльність С.Д. Лисогорова нагороджена орденом Леніна, Трудового Червоного Прапора, Вітчизняної війни I ступеня, медалями.

В особовому архіві Сергія Дмитровича Лисогорова, який знаходиться у Народному музеї історії ХДАЕУ, представлені анкета, короткі біографічні відомості членів родини С.Д.Лисогорова, газетні вирізки, запрошення, листування, а також вірші та нариси, написані Сергієм Дмитровичем.

У тоненькому зошиті на 17 рукописних сторінках представлені вірші, датовані 1935–1944, 1990 роками.

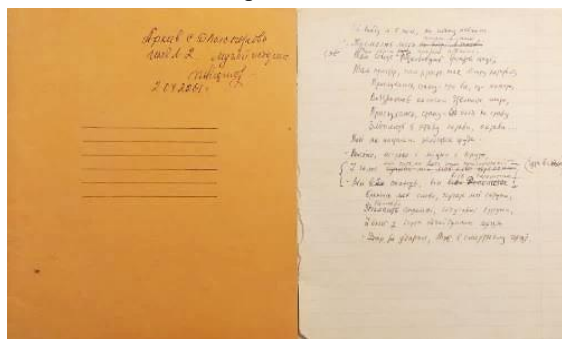

Рис. 9. Рукописний зошит віршів С.Д. Лисогорова

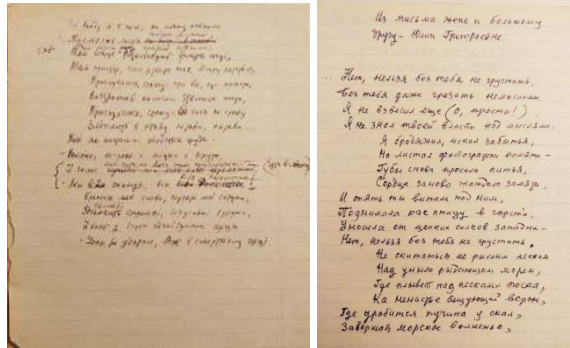

Рис. 10. Вірші С.Д. Лисогорова, які зберігаються в особовому архіві Народного музею історії ХДАЕУ

Найбільша кількість віршів, представлених у творчому доробку, датована 1941-1944 роками. Це такі назви віршів як «Самота» (серпень-вересень 1941 р.), «Осінь» (жовтень 1941 р.), «Зима» (1941 р.), «Осіній настрій» (1942–1944 рр.), «Зима-зима» (1942-1943 рр.), «Хмарно» (1943 р.).

Вірші 1943-1944 років мають більш оптимістичний настрій – Сергій Дмитрович неначе передчуває, що зовсім скоро буде звільнена його рідна Херсонщина. Так, вірш «Весна і воля» написаний в перший місяць після звільнення рідного міста.

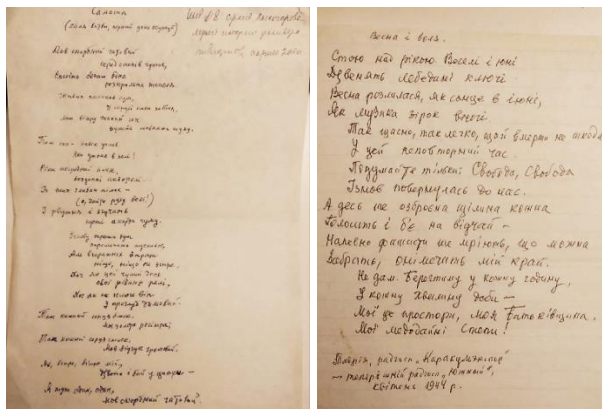

Рис. 11. Вірш С.Д.Лисогорова «Самота» (серпень-вересень 1941 р.) та «Весна і воля» (квітень 1944 р.), який зберігається в особовому архіві Народного музею історії ХДАЕУ

З-поміж усіх матеріалів особового архіву Сергія Дмитровича Лисогорова особливу ліричність привертає до себе увагу нарис «Разок намиста». Це історія про любовний трикутник, у який в юнацькі роки потрапив херсонець Сергій Лисогоров, його дружина Юлія Воцелко і відомий український поет Павло Тичина. Цей епізод життя Павла Григоровича не згадується в його офіційній біографії, тому ми не можемо засвідчити цілковиту достовірність викладених автором фактів. Але таки є бажання поділитися красивою ліричною сповіддю подружжя Лисогорових, яка може бути цікавою і для краєзнавців, і для шанувальників української літератури⁵.

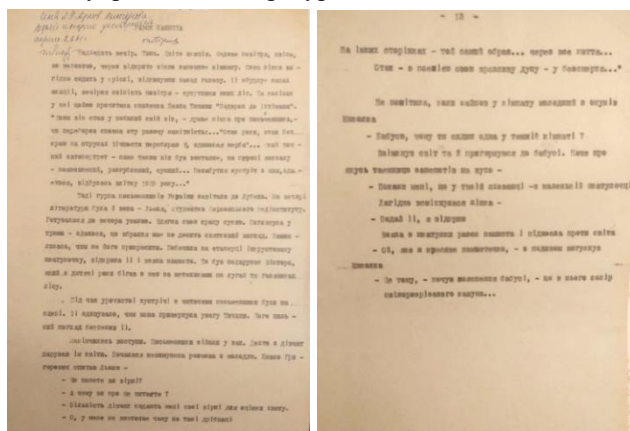

Рис. 12. Нарис С.Д.Лисогорова «Разок намиста»

Ця історія кохання почалася у 1929 році. Група українських письменників приїхала у місто Лубни. Поспішала на зустріч із ними й студентка Херсонського педінституту Льоля Воцелко. Вона одягла свою найкращу сукню, а шию прикрасила разком яскравого намиста, подарованого коханим – Сергієм Лисогоровим. Льоля й подумати не могла, що її одразу помітить, виділить з усієї публіки Павло Тичина. Його погляд збентежив дівчину. Після урочистої частини між ними зав'язалася невимушена розмова. Павло Григорович поцікавився, чи не пише вона віршів – Льоля відповіла, що не займається такою нісенітницями. Але навіть така різка відповідь не зупинила Павла Тичину – були й інші зустрічі з поетом, цікаві й змістовні розмови. Одного разу Тичина зовсім несподівано зізнався у коханні. Льоля

⁵ Фетісова О. Невідома херсонська любов Павла Тичини. Музей книги: сайт Херсонської ОУНБ ім. Олеса Гончара. Режим доступу: <https://museum.lib.kherson.ua/nevidoma-hersonska-lyubov-pavla-tichini.htm?ps=18>

не могла дати раду своїм почуттям. Вона пам'ятала слова хлопця, з яким в дитинстві бігала за метеликами по зеленій галявині неподалік від лісу. Саме його кохала Льоля. Тому й відмовила Поету. Красиве і довге життя прожила Юлія Григорівна Воцелко із Сергієм Дмитровичем Лисогоровим – людиною душевною, широкою, доброю і сміливою.

У Народному музеї історії Херсонського державного аграрно-економічного університету зберігаються особові документи викладачів та випускників, які брали участь у Другій світовій війні: директора університету Сергія Марковича Курдеса, студента другого курсу, добровольця Євгена Івановича Масалова.

Сергій Маркович Курдес народився 7 листопада 1904 року у селі Михайлівка Краснопілляського району Сумської губернії в селянській родині. У 1930 році він закінчив Полтавський сільськогосподарський інститут, у 1932 – аспірантуру.

Рис. 13. Документи з особового архіву С.М. Курдеса, датовані 1939–1940 роками

З березня 1932 року працював у Херсонському сільськогосподарському інституті на посаді викладача, заступника директора і декана агрономічного факультету, ректора інституту (1937–1938 рр.).

27 червня 1940 року захистив кандидатську дисертацію, а у жовтні 1940 року був затверджений у вченому званні доцента по кафедрі «Загальне землеробство».

Сергій Маркович Курдес одним з перших в інституті пішов на фронт захищати батьківщину. Загинув у 1942 році під час оборони Севастополю. У сповіщенні було записано: «Курдес Сергій Маркович, перебуваючи на фронті, зник безвісти 6 червня 1942 року». В особовому архіві С.М. Курдеса зберігаються його листи з фронту до дружини, Ольги Іванівни Недохлебової.

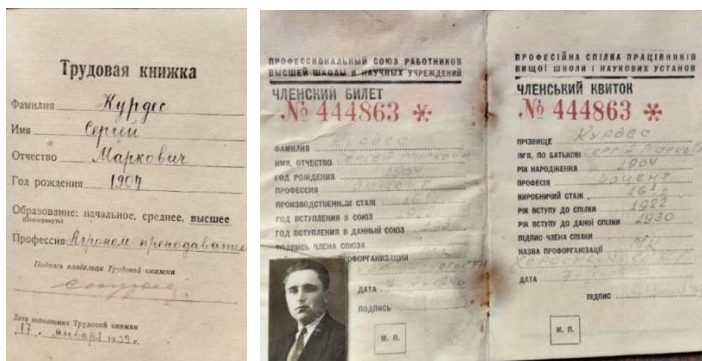

Рис. 14. Документи з особового архіву С.М.Курдеса, датовані 1939–1940 роками

Євген Іванович Масалов пішов на фронт добровольцем, коли був студентом другого курсу Херсонського сільськогосподарського інституту. У 1943 році закінчив Харківське військово-авіаційне училище.

Рис. 15. Документи з особового архіву Євгена Івановича Масалова

Загинув на фронті 20 квітня 1945 року. Його син також закінчив Херсонський сільськогосподарський інститут.

В знак пошани полеглих у Другій світовій війні їх імена висічені на меморіальній стелі університету, а в Народному музеї історії Херсонського державного аграрно-економічного університету оформлена експозиція, в якій представлені матеріали з особових архівів⁶.

⁶ Корзун О.В. Особливості розвитку сільськогосподарської дослідної справи в УРСР у роки Другої світової війни. *Історія науки і техніки*. 2018. Т. 8. Вип. 2(13). С. 489–499.

**3. Колекція рідкісних та цінних видань
сільськогосподарської тематики в Народному музеї історії
Херсонського державного аграрно-економічного університету**

У Народному музеї історії Херсонського державного аграрно-економічного університету зберігається колекція рідкісних та цінних видань сільськогосподарської тематики.

Шлехтендаль Д. Книга «Визначник комах, запровадження їх вивчення». Це праця німецьких вчених Дідеріха Шлехтендаля та Даніла Вюнше, яка була видана у 1890 році у московському видавництві (рис. 16).

Дідеріх Франц Леонард фон Шлехтендаль (1794-1866) – німецький ботанік і міколог. Спеціалізувався на папоротевидних і насінневих рослинах. Протягом 1819–1833 рр. фон Шлехтендаль був куратором Королівського гербарію, поклавши таким чином основу для нинішнього ботанічного музею в Берліні. Учений вніс значний вклад в ботаніку, описавши безліч видів рослин.

Книга «Ентомологічні дослідження та екскурсії, зроблені в Бессарабській, Катеринославській, Полтавській, Таврійській та Херсонській та ін. губерніях у 1887 р.» (Одеса, 1898 р.) – це звіт обласного ентомолога, агронома Петра Ахіллесовича Забаринського. Він народився в Полтаві, активно брав участь у роботі Одеської ентомологічної комісії, у 1888–1896 рр. (рис. 17).

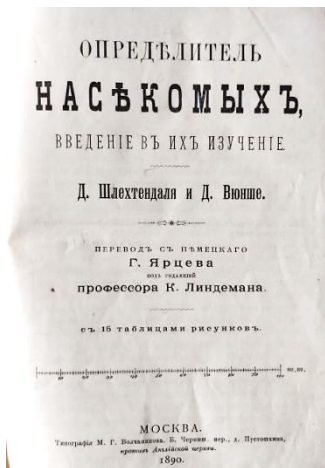

Рис. 16

Рис. 17

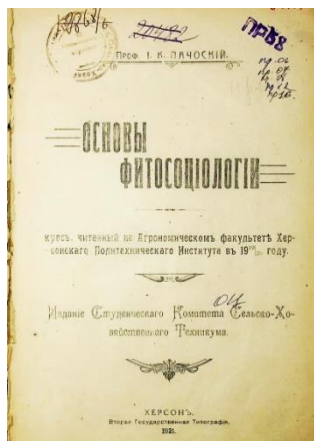

Рис. 18

Книга «Основы фیتосоціології» Й.К. Пачоського є бібліографічною рідкістю. Автор – Йосип Конрадович Пачоський – був видатним професором, основоположником фітоценології, засновником Херсонського природничо-історичного музею. У 20-ті роки ХХ століття він був викладачем Херсонського сільськогосподарського технікуму. Цю книгу – курс лекцій, який був прочитаний на агрономічному факультеті у 1919–1920 рр. – видали у 1921 році представники студентського комітету сільськогосподарського технікуму. До речі, захоплюючі лекції Й.К. Пачоського відвідували не тільки студенти, але й вільні слухачі (рис. 18).

Протягом 60-ти років існування Народного музею історії Херсонського державного аграрно-економічного університету його відвідування музею стало важливою частиною освітнього процесу, що сприяє формуванню у студентів поваги до історії та культурної спадщини Херсонського державного аграрно-економічного університету. Адже в музеї минуле переплітається із сучасним: багато студентів, викладачів мають змогу побачити свої фото на нових стендах та відчути гордість за його випускників.

Використання потенціалу університетського музею повинно, у першу чергу, нашим студентам, прищепити повагу до традицій нашої Alma mater плекати в них відчуття зв'язку з університетською спільнотою. А поза стінами закладу – можливість донести до широкого загалу його унікальну історію та цінності, акумульовані в його стінах.

Народний музей історії Херсонського державного аграрно-економічного університету являє собою цінне джерело знань

про історію аграрної освіти в Україні та культурну спадщину регіону. Одним з основних напрямків діяльності музею є зберігання та експозиція знарядь праці й предметів побуту. Поява експонатів надає можливість поповнити та створити нові експозиції. Так, у 1995 році завдяки колективу кафедри історії та філософії, під керівництвом професора Мохненка Сергія Степановича була відкрита експозиція «Знаряддя праці й домашнього вжитку кінця XIX – початку XX століття», цей період в історії аграрного сектора України був ключовим, адже він ознаменував зміни в аграрному виробництві, техніці, а також в культурному та соціальному житті.

Знаряддя праці, що використовувалися в сільському господарстві, відображають досягнення аграрної інженерії та техніки свого часу. Вони свідчать не лише про технологічні нововведення, а й про соціально-економічні аспекти життя селян. Наприклад, плуги, борони, жниварки, та інші ручні інструменти допомагали підвищити продуктивність праці, оптимізувати процеси обробки землі, що в свою чергу формувало нову аграрну культуру.

Зберігання цих знарядь у музеї дозволяє майбутнім поколінням не лише ознайомитися з їх фізичними особливостями, але й зрозуміти, як вони вплинули на життя людей, які їх використовували. Вивчення знарядь праці може стати основою для численних досліджень у сфері агрономії, економіки, історії та соціології.

У народному музеї також важливе місце займають предмети домашнього вжитку, які використовувалися в побуті селян. Серед них – кухонне начиння, текстиль, меблі, знаряддя для обробки тканини тощо. Ці предмети не лише відображають матеріальну культуру того часу, а й несуть в собі соціальну пам'ять, вказуючи на стиль життя, традиції і звичаї.

Наприклад, керамічний посуд, який використовувався для зберігання їжі, свідчить про локальні традиції гончарства, тоді як текстильні предмети можуть розповісти про техніки ткацтва, які передавалися з покоління в покоління. Збереження таких предметів в музеї підтримує культурну спадщину та ідентичність народу.

Зберігання знарядь праці та предметів домашнього вжитку також відкриває нові горизонти для наукових досліджень. Використання музейних експонатів у навчальному процесі дозволяє студентам вивчати історію науки і техніки, взаємозв'язок між традиціями та сучасністю в аграрній економіці.

Дослідження асортименту знарядь та предметів побуту може сприяти розвитку нових наукових ідей, інновацій у сільському господарстві та ремеслах, впровадженню відновлювальних технологій.

Рис. 15. Знаряддя праці й домашнього вжитку кінця XIX – початку XX століття

Збереження історичних знарядь праці та побутових предметів є критично важливим для формування культурної ідентичності. У світі, де глобалізація призводить до уніфікації культури, важливо не забувати про локальні традиції та специфіку. Музей, виступаючи як хранитель пам'яті, допомагає підтримувати цю унікальність.

Люди, які відвідують музей, мають можливість усвідомити цінність власної історії, традицій та звичаїв. Це сприяє формуванню національного духу і гордості за своє минуле.

У 2006 та у 2009 роках за сприяння міжнародної організації «Херсонське земляцтво» урочисто відкриті експозиції, присвячені видатним випускникам університету – Мозговому Івану Олексійовичу та Проценко Діні Йосипівні. У 2014 році були проведені роботи з реекспозиції Народного музею історії Херсонського державного аграрно-економічного університету, оновлені структуру виставкових залів. До цього процесу були залучені як викладачі кафедр, так і студенти Херсонського державного аграрно-економічного університету. Відбувається постійне поповнення колекції Народного музею фотоальбомами, спортивними кубками, особистими речами випускників та викладачів університету.

Починаючи з 2014 року в колекції Народного музею збираються матеріали про випускників та викладачів, які стали на захист своєї Батьківщини. Це фотографії, нагороди, спогади рідних та друзів.

Під час повномасштабного вторгнення росії місто Херсон було в окупації довгих і важких вісім з половиною місяців. Окупаційна влада почала «відновлювати» вищу освіту шляхом захоплення будівель, арештів викладачів. У серпні 2022 року російські окупанти захопили корпуси, гуртожитки і матеріально-технічну базу Херсонського державного аграрно-економічного університету. Також вони “призначили” свого “ректора”, але розпочати діяльність не встигли – 11 листопада 2022 року місто Херсон було деокуповано. У приміщенні університету залишились «сліди діяльності» колаборантів і представників окупаційної влади (пропагандистські друковані матеріали, символіка тощо).

ВИСНОВКИ

Народний музей історії Херсонського аграрно-економічного університету є не лише важливою складовою частиною університетського життя, але й цінним культурним, освітнім та науковим ресурсом для студентів, викладачів та ширшої громади. Його створення стало важливим кроком у збереженні пам’яті про історію аграрної освіти в Україні, особливо в контексті розвитку регіону Херсонщини.

Основним завданням музею є збереження та популяризація культурної спадщини, яка пов’язана із сільським господарством. Значна частина експонатів, що представлена в музеї, належить до історії аграрних традицій Херсонщини, що робить музей важливим свідком та хранителем ідентичності регіону. Це не тільки підкреслює значення аграрного сектора в історії краю, але й сприяє усвідомленню важливості агрономічних професій серед молоді.

Музей виконує важливу освітню роль, надаючи студентам можливість дізнатися більше про історію сільськогосподарських практик, технологій і досягнень науковців. Він слугує платформою для проведення лекцій, семінарів та екскурсій, що робить навчальний процес більш інтерактивним і цікавим. Студенти можуть побачити наочно результати багатих аграрних традицій і сучасних технологій, що допомагає їм глибше усвідомити ту роль, яку вони відіграють у розвитку галузі.

Народний музей також стає осередком наукової діяльності, де проводяться дослідження, пов’язані з аграрною історією, а також розвитком нових агрономічних практик. Музей є на зразок дослідницького центру. Це створює умови для розвитку наукового мислення та заохочує студентів до того, щоб вони самостійно досліджували минуле та його вплив на сьогодення.

Музей також виконує соціальну функцію, об’єднуючи різні верстви населення навколо спільної мети – збереження історії та культурної

спадщини. Активна участь громади у житті музею стимулює формування цивільної свідомості та відповідальності за збереження історії. Особливо важливо, що музей відкритий для відвідувачів з усіх куточків України, що дозволяє поширювати знання про аграрну історію серед широкого загалу.

Народний музей не тільки зберігає спадщину, але й адаптується до нових викликів, впроваджуючи інноваційні проекти та ініціативи. Використання сучасних технологій для віртуальних виставок, мультимедійних презентацій та інтерактивних елементів приваблює молодь і робить музей більш доступним для нових поколінь. Це сприяє популяризації аграрних знань і підвищує інтерес до сільського господарства.

Роки минають, змінюються покоління, а Народний музей історії університету залишається невичерпною скарбницею людської пам'яті, зберігаючи документи, матеріали, фотографії та особисті речі, пам'ятні знаки, кубки, нагороди, подарунки – усе те, що дозволяє доторкнутися душою до живої історії, показати різні аспекти діяльності Херсонського державного аграрно-економічного університету з підготовки висококваліфікованих спеціалістів.

АНОТАЦІЯ

Важливу роль у процесі розвитку української державності та національному відродженні, вихованні молодого покоління патріотів, безперечно, відіграють музеї, створені при навчальних закладах. Сьогодні музеї і колекції університетів та інших вищих навчальних закладів України вивчають і зберігають значну частину державного Музейного фонду України, а також досліджують і популяризують історію науки і освіти, формують науковий світогляд молоді. Їх зібрання захоплюють розмаїттям колекцій і унікальністю збережених раритетів, яких немає в будь-яких інших музеях України, вони активно залучаються до наукових досліджень і навчальних програм, культурно-просвітницької і виховної роботи. За майже 65 років існування Народний музей історії Херсонського державного аграрно-економічного університету став тим центром, де зосереджено відомості про педагогічну діяльність викладацького складу та досягнення випускників за 150-річну історію навчального закладу. Це та потужна інформаційна база, яку використовують не лише в роботі музею, але й як довідковий матеріал у роботі аспірантів, студентів, викладачів та працівників інших установ.

Література

1. Wang S. Museum as a Sensory Space: A Discussion of Communication Effect of Multi-Senses in Taizhou Museum. *Sustainability*. 2020, 12(7):3061. <https://doi.org/10.3390/su12073061>
2. Херсонському земському сільськогосподарському училищу – 150 років. Державний архів Херсонської області. Режим доступу: <https://kherson.archives.gov.ua/informaczijna-diyalnist/dokumentalni-vystavky-on-line/hersonskomu-zemskomu-silskogospodarskomu-uchylyshhu-150-rokiv/>
3. Народний музей історії Херсонського державного аграрного університету. уклад.: В.О. Ушкаренко та ін. Херсон: РВВ «Колос», 2010. 18 с.
4. Ушкаренко В.О., Мартинова Т.Д. Херсонський державний аграрний університет. Історичний нарис. Херсон: Айлант, 1999. 180 с.
5. Фетісова О. Невідома херсонська любов Павла Тичини. Музей книги: сайт Херсонської ОУНБ ім. Олеса Гончара. Режим доступу: <https://museum.lib.kherson.ua/nevidoma-hersonska-lyubov-pavla-tichini.htm?ps=18>
6. Корзун О.В. Особливості розвитку сільськогосподарської дослідної справи в УРСР у роки Другої світової війни. *Історія науки і техніки*. 2018. Т. 8. Вип. 2(13). С. 489–499.

Information about the authors:

Tokovylo Oksana Valeriivna,

Head of Department of Maintenance and Storage of Funds
Kherson State Agrarian and Economic University
23, Stritenska str., Kherson, 73006, Ukraine

Lavrenko Sergiy Olehovych,

Candidate of Agricultural Sciences,
Associate Professor at the Department of Agriculture,
Kherson State Agrarian and Economic University
23, Stritenska str., Kherson, 73006, Ukraine

Lavrenko Nataliia Mykolaiivna,

Candidate of Agricultural Sciences,
Associate Professor at the Department of Land Management,
Geodesy and Cadastre
Kherson State Agrarian and Economic University
23, Stritenska str., Kherson, 73006, Ukraine

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА ІНФОРМАЦІЙНИХ КОМУНІКАЦІЙ БІБЛІОТЕК МІСТА ХЕРСОНА В УМОВАХ ВІЙНИ

Цепкало Т. О.

ВСТУП

Розвиток інформаційно-комунікаційної сфери та глобалізаційні процеси впливають на суспільні зміни, соціальну взаємодію та інформаційні потреби, що в свою чергу зумовлює трансформацію сучасних бібліотечних структур. Традиційні способи надання бібліотечних послуг поступово, але невідно змінюються у зв'язку з цифровізацією суспільства, використанням нових комунікаційних технологій та комп'ютерних мереж. Адаптація бібліотечних ресурсів до нових запитів користувачів особливо важлива в кризових умовах, спричинених пандемією та російсько-українською війною.

Інноваційні технології та соціальні мережі як фактор розвитку сучасних книгозбірень та їх роль в інформаційно-комунікаційній взаємодії бібліотеки та користувачів досліджували В. Бондаренко, Н. Гагаріна, С. Гарагуля, В. Горовий, В. Загуменна, О. Карашук, Л. Коновал, О. Кузьменко, О. Лебедюк, І. Лобузін, О. Мар'їна, В. Медведєва, В. Струнгар, Н. Тарасенко та ін. Науковці відзначають важливість модернізації бібліотечних технологічних процесів, використання нових підходів і методів у цій сфері. Зокрема, В. Бондаренко зауважує: «Використання інноваційних технологій спрямовано на систематичне стимулювання розвитку бібліотек шляхом змістовного структурно-організаційного оновлення, технічної й технологічної модернізації всіх процесів, посилення їх інтелектуальної складової, а також позитивних змін у свідомості бібліотекарів»¹.

Функціонування українських бібліотек з початком повномасштабного вторгнення російських окупантів на територію нашої держави змінилось відповідно до інформаційних запитів користувачів та умов бібліотечних закладів на окупованих або прифронтових територіях. Задля безпеки громадян працівники книгозбірень організували безпечні

¹ Бондаренко В. Інноваційні технології як фактор розвитку сучасних інформаційних комунікацій інформаційно-аналітичного обслуговування дистантних користувачів бібліотеки. *Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського*. 2011. Вип. 32. С. 208.

простори для проведення заходів та впроваджують інноваційні технології для онлайнної взаємодії.

Попри складну ситуацію в країні соціальні інститути суспільства взяли на себе обов'язок сприяти зміцненню національної єдності, формування громадянської позиції, розвитку сфери культури. Ця місія великою часткою лягла на бібліотеки як соціально-комунікативні структури. О. Кузьменко та В. Загуменна підкреслюють: «Під впливом соціально-економічних трансформацій та впровадженням інформаційно-комунікаційних технологій в бібліотеки відбувається переосмислення та трансформація культурної функції, сутністю якої є сукупність видів діяльності, спрямованих на духовний розвиток громадян, залучення їх до цінностей вітчизняної та світової культури, створення умов для культурного дозвілля»².

В. Горовий окреслює перспективи бібліотечних закладів, серед котрих: «може підвищуватися ефективність використання спеціальної інформації. Для цього бібліотечні установи мають удосконалити, з урахуванням вимог сьогодення, стратегії комплектування інформаційними ресурсами, форми інформування потенційних користувачів про наявні ресурси (розвиток електронних каталогів, видання тематичних реферативних матеріалів, організація власної інформаційно-аналітичної та наукової діяльності, спрямованої на розкриття фондів, виявлення нових закономірностей розвитку інформаційних процесів у суспільстві і використання їх у практичній діяльності тощо)»³. Відповідно в умовах війни та збройної небезпеки сучасні прифронтові бібліотеки також мають можливість розвиватися та мобілізувати власні зусилля задля поширення інформації, організації онлайнного обслуговування, підтримки дистантних зв'язків із користувачами та проведення різноманітних заходів, адаптованих до кризової ситуації.

1. Організація інформаційних ресурсів та функціонування бібліотек міста Херсона в умовах воєнної небезпеки

Станом на січень 2025 року ситуація в місті Херсоні залишається критичною, адже кожного дня російські окупанти з Лівобережжя Херсонщини атакують мирних жителів збройними засобами, що ускладнює функціонування багатьох структур, в том числі і бібліотечних. Будівля Херсонської обласної універсальної наукової

² Коновал Л. В. Інформаційні потреби користувачів наукових бібліотек: стан і перспективи розвитку в умовах електронної комунікації: автореф. дис. ... канд. наук із соц. комунікацій: 27.00.03 – книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство; 27 – соціальні комунікації. Київ, 2018. С. 40-41.

³ Горовий В. Бібліотеки як джерело наповнення соціальних інформаційних комунікацій сучасності. *Бібліотечний вісник*. 2009. № 6. С. 39.

бібліотеки імені Олеся Гончара зруйнована внаслідок бомбардування. У період окупації міста (з 24 лютого по 11 листопада 2022 року) фонди книгозбірні були пограбовані, вивезені невідомо куди або частково знищені. Про евакуйовані видання інформація не надається. Проте адміністрація та колектив обласної бібліотеки продовжили свою діяльність, орієнтуючись на віртуальну взаємодію із користувачами. Дистантне обслуговування та інтелектуальні технології вийшли на перший план.

Беручи до уваги, що основна функція бібліотечного сегменту – інформаційна, то херсонські бібліотеки переформатувались на інформаційно-сервісну модель спілкування. Так, Л. Коновал вважає, що «бібліотечно-інформаційне обслуговування визначається як комплексний процес створення та поширення інформації, спрямований на задоволення інформаційних потреб користувачів, через сукупність різних видів бібліотечних послуг, як традиційних, так і з використанням інформаційно-комунікаційних технологій»⁴. Відповідно кожна книгозбірня має орієнтуватися перш за все на інформаційні продукти та послуги, а також залучення сучасних засобів доступу до них.

Ситуація Херсонської обласної універсальної наукової бібліотеки імені Олеся Гончара залишається критичною, доступу до фондів наразі працівники не мають, проте на офіційному сайті установи є розділ «Електронна бібліотека» (<https://lib.kherson.ua/e-lib.htm>), в котрому представлені всі оцифровані екземпляри книг. Наприклад, поетична збірка О. Бутузова «Дивина буття» (<https://lib.kherson.ua/publ.divina-buttya-978-966-630-014-3>).

Цей розділ поділяється на підрозділи: Краєзнавчі видання, Рідкісні та цінні видання, Інші видання. Краєзнавчі видання (усього – 147 одиниць) містять блоки «Історія», «Літературознавство», «Твори місцевих авторів», «Видання, що продовжуються». Рідкісні та цінні видання (усього – 92 одиниці) представлені блоками «Україніка», «Видання XVIII століття», «Видання XIX – початку XX століття», «Рукописні видання». Блок з іншими виданнями не наповнений. Тобто в доступі є всього 239 оцифрованих екземплярів, серед яких абсолютну більшість складають видання кінця XIX – початку XX століття. Сучасна література для користувачів наукової бібліотеки станом на 15 січня 2025 року в електронному форматі не представлена.

⁴ Коновал Л. Інформаційні потреби користувачів наукових бібліотек: стан і перспективи розвитку в умовах електронної комунікації: автореф. дис. ... канд. наук із соц. комунікацій: 27.00.03 – книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство; 27 – соціальні комунікації. Київ, 2018. С. 9.

О. Карашук відзначає: «Основним полем конкуренції за вплив на користувачів стає ділянка відносин інформацієдавця та інформацієкористувача»⁵. Тож працівники ХОУНБ ім. О. Гончара продовжують дистантне обслуговування користувачів за їх запитом у розділі «Віртуальна довідкова служба» (<https://lib.kherson.ua/vss.htm>). Комунікація тут побудована у формі «питання – відповідь». Так, бібліотекарі формують список літератури за темою наукового дослідження або спрямовують користувача на сайти інших бібліотек, з котрими вони співпрацюють. У доступі й досі є електронний каталог (<https://lib.kherson.ua/cab-catalog.htm>), що не оновлювався з 12 січня 2022 року у зв'язку з воєнними подіями.

У перспективі колектив ХОУНБ ім. О. Гончара планує відновити свою діяльність після закінчення російсько-української війни та поповнити електронні інформаційні ресурси, створити колекції оцифрованих документів тощо. І. Лобузін вважає, що «найбільш перспективною стратегією формування цифрових бібліотечних ресурсів є *колекційний принцип* за типами документів й окремими темами у межах визначеної комплексної культурно-освітньої програми. Такий підхід дає змогу інтегрувати у єдиному комплексі різні цифрові об'єкти (цифрові копії бібліотечних та архівних документів, матеріальних пам'яток, аудіо- та відеоматеріалів)»⁶.

Херсонська обласна бібліотека для дітей імені Дніпрової Чайки також активно функціонує у дистанційному режимі. Електронна бібліотека (https://www.library.kherson.ua/lw/?page_id=12690) пропонує гіперпосилання на такі ресурси: збірник творів переможців відкритого літературного конкурсу для дітей і молоді у жанрі фантастики та фентезі «ФантФест» за 2014-2018 рр. та за 2019-2020 рр.; твори для дітей херсонських письменників «Малючок-Степовичок і Со»; різноманітні бібліографічні покажчики «Літературно-красознавчі студії»; літературознавчі статті, біографічні нариси, бібліографія «Херсонські письменники – дітям»; електронні публікації бібліотеки імені Дніпрової Чайки на платформі Calameo; аудіобібліотечка «Казочка на добраніч»; дитяча публічна онлайн-бібліотека «Читанка»; електронна бібліотека творів для дітей «Бібліотека Їжачка-Розумничка»; електронна аудіобібліотечка улюблених творів літератури для дітей «Почитайко»; проект Львівської обласної науково-

⁵ Карашук О. Бібліотеки в комунікативному процесі. *Вісник Книжкової палати*. 2018. № 3. С. 30.

⁶ Лобузін І. Цифрові колекції наукової бібліотеки: організація інформаційних ресурсів та мережевої комунікації: автореф. дис. ... канд. наук із соц. комунікацій: 27.00.03 – книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство; 27 – соціальні комунікації. Київ, 2017. С. 13.

педагогічної бібліотеки «Книга вголос»; класичні та сучасні казки українською мовою «Тося читає казки»; бібліотека аудіокниг «Слухай». Проте оцифрованих видань на сайті не представлено, послуги з оцифрування книг не пропонуються, що частково може бути зумовлене збройною небезпекою, що панує в місті.

Вивчення та задоволення потреб користувача є першочерговою задачею сучасних бібліотек. Це підтверджує О. Лебедюк: «Інтелектуалізація діяльності, а саме постійна і зростаюча необхідність використання об'єктивної, повної і точної інформації в процесі прийняття рішень кожною людиною потребує максимального задоволення її інформаційних потреб»⁷. Відповідно виникає потреба в реструктуризації бібліотечних установ міста Херсона з орієнтацією на отримання релевантних і верифікованих результатів запиту читачів, створення інтерфейсу репрезентації електронних ресурсів, збільшення питомої ваги найпопулярніших ресурсів тощо.

С. Гарагуля зауважує: «Найсуттєвішою зміною, що супроводжувала становлення інформаційного суспільства, став перехід від концепції володіння інформацією до концепції відкритого до неї доступу»⁸. Відповідно розширення бібліотечно-інформаційних технологій, особливо в кризових умовах, є стратегічно важливим кроком для налагодження соціальної взаємодії, розвитку інформаційної сфери, підтримки широко спектра дистанційних зв'язків, що передбачають в перспективі тривалу взаємодію.

Серед інших форм комунікації бібліотек міста Херсона – онлайн-заходи та зустрічі, що забезпечують міжособистісну комунікацію, взаємодію між різними соціальними групами та інформаційно-психологічний обмін. Серед заходів ХОУНБ ім. О. Гончара такі: серія лекцій архітектора та краєзнавця Сергія Дяченка в рамках проєкту «Вечір історії з Гончарівкою» (<https://lib.kherson.ua/oleksandrivskiy-shanets-vid-pochatku-do-kintsya.htm>); курси іноземних мов, проєкт «Українська культура: пізнаємо себе» та навчальний проєкт «Український фольклор» (<https://lib.kherson.ua/kursi-i-lektsii.htm>); онлайн-зустрічі клубу «Розмова» (<https://biblio.lib.kherson.ua/dzhepard.htm>); читачий клуб «Новела» (<https://biblio.lib.kherson.ua/yak-potrapit.htm>) та ін.

⁷ Лебедюк О. Бібліотека ВНЗ як інформаційна модель та інформаційна система. *Науково-дослідна діяльність спеціальних бібліотек України – важлива складова розвитку сучасного бібліотекознавства: матеріали всеукраїнського наук.-практ. семінару, Київ, листопад 2009 р.* / редкол.: Артемов Ю. І., Грудініна Н. Д., Плужнікова Н. С., Вараксіна Н. В., Самчук Л. І., Хемчян І. І., Коваленко І. Й. Київ: Держ. наук.-пед. бібліотека України ім. В. О. Сухомлинського, 2009. С. 195.

⁸ Гарагуля С. Бібліотеки в інформаційному суспільстві: орієнтація на користувача. *Бібліотечний вісник*. 2014. № 6. С. 18.

Херсонська обласна бібліотека для дітей імені Дніпрової Чайки пропонує для молодших читачів більше форм комунікації та взаємодії. Одним із способів зацікавити своїх юних користувачів є проведення конкурсів онлайн (<https://www.library.kherson.ua/lw/?cat=87>), серед котрих такі: відкритий літературний конкурс творів у жанрі фантастики та фентезі «ФантФест», Всеукраїнський дитячий літературний конкурс «Творчі канікули 2024», обласний конкурс малюнків «Рідна Херсонщина: пензлем і серцем», Всеукраїнський конкурс дитячого малюнку «Зелене відновлення України: дитячий погляд» та ін. ХОБДД ім. Дніпрової Чайки також організувала бібліотечний клуб вивчення англійської мови «English Speaking Practice» та облаштувала безпечний простір для зустрічі з дітьми в рамках клубів «Творчий простір» та літературної студії «Контур».

Промоція книгочитання на сайті дитячої бібліотеки відбувається дуже цікаво та креативно. Онлайнова програма підтримки та стимулювання дитячого читання «Канікули з книгою – 2024» (https://www.library.kherson.ua/lw/?page_id=25782) розроблена на основі списку рекомендованої літератури для учнів на літо. Цей проєкт пропонує заохочувальну систему у вигляді Бібліотечної Інтелектуальної Валюти (БІВи), за котру можна придбати книги з призового фонду «Книжні кіоски». Результати читання фіксуються в спеціальних електронних щоденниках. Також дітям в рамках цього проєкту пропонуються інші активності на вибір, серед котрих креативні асоціативні головоломки, онлайнові ігри-подорожі та літні табори, відеомайстерня, бібліотечні зустрічі, інтерактивні програми.

Цифрове середовище функціонування бібліотек зумовлює використання мультимедійних засобів, котрі, за В. Медведєвою, дають змогу:

- «– посилювати інформативність масового заходу;
- підвищувати його наочність за допомогою структурної надмірності;
- стимулювати мотивацію користувачів до пошуку детальніших відомостей за тематикою заходу;
- підвищувати доступність і сприйняття інформації тощо»⁹.

Херсонські бібліотеки теж застосовують у своїй роботі мультимедійні ресурси, серед котрих віртуальні екскурсії у форматі VR. «Такий формат – це сферичне відео, в якому глядач може дивитися в будь-якому напрямку, ніби перебуваючи в центрі події. Хоча це створює певний ступінь занурення, глядач прив'язаний до цього

⁹ Медведєва В. Удосконалення іміджу сучасної бібліотеки в інформаційному просторі. *Вісник Книжкової палати*. 2016. № 3. С. 15.

центрального місця та не може змінити своє положення в середовищі»¹⁰. Наприклад, Херсонська обласна бібліотека для дітей імені Дніпрової Чайки пропонує своїм користувачам VR-тур бібліотекою (<http://surl.li/zubvpn>). А Херсонська обласна універсальна наукова бібліотека імені Олеся Гончара організовує онлайнвіртуальні екскурсії, зокрема, під час зустрічі із Андрієм Бойко-Гагариним, старшим зберігачем фондів Музею грошей Національного банку України, відбулась така екскурсія на тему «Історія грошового обігу в Україні» (<https://biblio.lib.kherson.ua/istoriya-groshovogo.htm>).

Із використанням мультимедійних засобів херсонська дитяча обласна бібліотека пропонує юним користувачам також віртуальні книжкові виставки (https://www.library.kherson.ua/lw/?page_id=24914), відео та буктрейлери на YouTube (<https://www.youtube.com/@ChajkaLibrary>), інтерактивний бібліографічний проєкт «Проекції доли Миколи Куліша» (<https://www.library.kherson.ua/lw/kulish.html>) та ін.

Ще однією формою комунікації бібліотеки ХОБДД ім. Дніпрової Чайки є блогінг, що пропонує різні блоки. Блог новин бібліотеки (<https://xobd-news.blogspot.com/>) – це платформа, де публікуються повідомлення про всі події, організовані працівниками цієї установи, починаючи з 2012 року. Станом на 15 січня 2025 року тут розміщено 4004 публікації. У блозі «Бібліотечні волонтери» (<https://volontery-ks.blogspot.com/>) юні читачі можуть ознайомитися з віртуальними виставками книг, а також взяти участь в інтерактивній грі «Літературні образи у фразях». Блог «English Clubs = WOA Center FL» (<https://library-ks-woa.blogspot.com/>) покликаний сприяти вивченню англійської мови, а тому тут іноземною мовою розповідається про всі зустрічі клубу вивчення англійської мови, починаючи з 2015 року (всього 528 станом на 15 січня 2025 року). Блог літературної студії «Контур» (<https://kontur-ks.blogspot.com/>) представляє собою повідомлення про діяльність клубу, літературні зустрічі та читання. Ця сторінка станом на 15 січня 2025 року має 16 підписників та 93778 переглядів. Блог «Інтернет-центр» (<https://xobd-ic.blogspot.com/>) – це проєкт Інтернет-центру LEAP Херсонської обласної бібліотеки для дітей імені Дніпрової Чайки, де представлено інформацію для дітей про інноваційні цифрові та комп'ютерні технології, у доступній формі розповідається, як користуватися різними інтерактивними тестами, сервісами для створення зображень, як розвивати медіаграмотність, що таке нейронні мережі тощо. Станом на 15 січня 2025 року, починаючи з

¹⁰ Каленич В. Імерсивні технології журналістики в українському та світовому медіапросторі. *Вісник Львівського університету. Серія Журналістика*. 2024. Випуск 54-55. С. 217.

2015 року, тут опубліковано 633 дописи. Кількість переглядів сторінки – 136062, що свідчить про її популярність.

Отже, функціонування обласних бібліотек міста Херсона в умовах збройної небезпеки та війни переформатувалось в режим онлайн. Надання бібліотечних послуг відбувається дистанційно. Інформаційна комунікація із користувачами відбувається у різних формах, що включають онлайнві заходи, літературні клуби, конкурси, інтерактивні ігри, віртуальні екскурсії, блоги та ін.

2. Інформаційні комунікації херсонських бібліотечних установ у соціальних мережах

Комунікативно-інформаційна функція соціальних мереж активно реалізується сучасними бібліотечними структурами, котрі спрямовані на підтримку соціальної інтернет-комунікації, обмін інформацією, взаємозв'язок з користувачами. Бібліотечно-інформаційні процеси в соціальних медіа формують культурне та освітнє середовище, заповнюють інформаційний вакуум, підвищують імідж установи. Н. Гагаріна відзначає: «Офіційна мережева сторінка формує суспільну думку про установу, інформує широку аудиторію про діяльність бібліотеки, дозволяє оперативно доносити інформацію до користувачів та встановлює з ними інтерактивну взаємодію»¹¹.

Херсонська обласна універсальна наукова бібліотека імені Олеса Гончара та Херсонська обласна бібліотека для дітей імені Дніпрової Чайки мають офіційні сторінки в соціальній мережі Facebook, що сприяє популяризації цих бібліотечних установ серед користувачів цієї платформи, підтримки віртуальної взаємодії з аудиторією, інтенсивності циркуляції інформації. Ми обрали для аналізу саме цю мережеву платформу, зважаючи на дослідження Т. Гранчак, яка визначила, що 72% бібліотек використовують саме цей ресурс¹². Так, станом на 15 січня 2025 року сторінка ХОУНБ ім. О. Гончара (<https://www.facebook.com/khersonlibrary>) у Facebook має 3,3 тис. позначок «подобається» та 4,2 тис. читачів; ХОБДД ім. Дніпрової Чайки (<https://www.facebook.com/library.ks.ua>) – 1,7 тис. позначок «подобається» та 2,4 тис. читачів. Такі цифри засвідчують актуальність мережевих сторінок херсонських бібліотек. До порівняння візьмемо сторінку у Facebook Вінницької обласної універсальної наукової

¹¹ Гагаріна Н. Соціальні мережі як ефективний канал комунікації бібліотеки. *Феномен бібліотек у сучасному світі* : збірник матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф., м. Маріуполь, 30 вересня 2020 р. : у 3 ч. / гол. ред. Ю. С. Сабадаш ; упоряд. С. Янковський. Маріуполь : МДУ, 2020. Ч. II. С. 20.

¹² Гранчак Т. Використання національними бібліотеками соцмереж для представлення бібліотечних продуктів і послуг. *Бібліотечний вісник*. 2016. № 1. С. 19.

бібліотеки ім. В. Отамановського (<https://www.facebook.com/vinounb>), котра має 2,6 тис. позначок «подобається» та 3,3 тис. читачів, хоча цей заклад працює повноцінно на відміну від херсонських установ.

Зауважимо, що обидві аналізовані мережеві сторінки херсонських бібліотек публікують повідомлення про всі події підряд, в тому числі дублюють цікаву інформацію, котру розміщено на їх офіційному сайті. Тобто алгоритму роботи на таких сторінках особливо не вироблено, хоча адміністратори сторінки ХОБДД ім. Дніпрові Чайки додали зверху модуль «Вибрані», де методом бічного скролінгу можна проглянути інформацію та світлини про основні події та заходи книгозбірні.

О. Карашук, досліджуючи соціальні мережі як інноваційне джерело надання бібліотечних продуктів і послуг, зауважує: «На сьогодні в бібліотечній системі України не розроблено документів, що регламентують діяльність бібліотек у соціальних медіа, тому створення сайтів і представництв бібліотек у соціальних мережах відбувається з урахуванням загальноприйнятих вимог до їх функціонування, а їх інформаційне наповнення часто визначається бібліотечними працівниками інтуїтивно»¹³. Саме таку ситуацію ми бачимо на сторінках херсонських бібліотек у соціальній мережі.

Функціонування мережевих сторінок ХОУНБ ім. О. Гончара та ХОБДД ім. Дніпрові Чайки у Facebook підвищує видимість цих структур у соціумі, допомагає відслідковувати інтереси та вподобання користувачів, що сприяє підвищенню орієнтації інформації на запити цільової аудиторії. Під час опису події можна тегнути учасника, тоді на його сторінці його друзі та підписники теж побачать цей допис, дехто відреагує на нього коментарем або «вподобайкою» і це також підвищить рейтинг сторінки. Наприклад, у дописі про арттерапевтичні заняття для дітей з ментальними порушеннями на сторінці ХОУНБ ім. О. Гончара відмічено офіційну сторінку новинного медіа «Суспільне Херсон», охоплення котрої в десятки разів більше, аніж бібліотечної сторінки, що відповідно розширить коло читачів цього допису.

Як зазначає Н. Тарасенко, «публікації в соціальній мережі повинні бути регулярними, щоб онлайн-користувач “зловив хвилю” періодичності наповнення сторінки бібліотеки та знав наперед, коли на нього чекає нова інформація»¹⁴. Ми простежили, що ХОБДД ім. Дніпрові Чайки публікує дописи в соціальній мережі кожного дня,

¹³ Карашук О. Соціальні мережі як інноваційне джерело надання бібліотечних продуктів і послуг. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. 2018. Вип. 50. С. 376.

¹⁴ Тарасенко Н. Інноваційні аспекти бібліотечно-інформаційного виробництва. *Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського*. 2015. Вип. 41. С. 550.

частіше по 2 публікації, рідше – 1. Публікації на сторінці ХОУНБ ім. О. Гончара з'являються тоді, коли відбулась якась подія або дублюється інформація з офіційного сайту тоді, коли там розміщена. Тобто в один день може бути додано 3 дописи, в інші два дні – жодного, що може знижувати популярність цієї сторінки.

Контент сторінок херсонських бібліотек у Facebook не відзначається особливою мультиформатністю, оскільки відеопублікації тут можна віднайти рідко. Здебільшого кожен допис становить собою текстову та візуальну частину. У текст додаються гіперпосилання на офіційну сторінку бібліотечної установи, де також можна прочитати цю ж інформацію, а візуальний контент – це світлини, зроблені під час заходів, або скріншоти з онлайн-зустрічей. Наприклад, у дописі на сторінці Херсонської обласної універсальної наукової бібліотеки імені Олеся Гончара від 11 грудня 2024 року про онлайнове читання та обговорення новели Михайла Яцківа «Гермес Праксітеля» в клубі «Новела» додано скріншот з екрану та гіперпосилання на деталі заходу на офіційному сайті: <https://biblio.lib.kherson.ua/germes-praksitelya.htm>. Херсонська обласна бібліотека для дітей імені Дніпрові Чайки, публікуючи повідомлення про святкову майстерню «Диво на Різдво» від 19 грудня 2024 року, відмітила в текстовій частині організатора проєкту Департамент реалізації гуманітарної політики ХОДА, а також подала покликання на цю інформацію: https://xobd-news.blogspot.com/2024/12/blog-post_19.html. Публікація супроводжується фотосюжетом із безпекового простору. Зауважимо, що коментарів під дописами на цій сторінці дуже мало.

Отже, офіційні сторінки херсонських бібліотек у соціальній мережі Facebook є частиною інформаційної комунікації з користувачами. Контент Херсонської обласної універсальної наукової бібліотеки імені Олеся Гончара та Херсонської обласної бібліотеки для дітей імені Дніпрові Чайки має інформативний характер, містить хештеги та покликання на публікації на офіційних сайтах установ. Зворотній зв'язок аудиторії майже відсутній, нечасті коментарі можна зустріти здебільшого на сторінці ХОУНБ ім. О. Гончара.

ВИСНОВКИ

Сучасні українські бібліотеки активно адаптуються до цифровізаційних процесів та воєнних умов в країні. Херсонська обласна універсальна наукова бібліотека імені Олеся Гончара та Херсонська обласна бібліотека для дітей імені Дніпрові Чайки, що на сьогоднішній день знаходяться в прифронтовій зоні, в умовах особливої збройної небезпеки переформатували свою діяльність у

віртуальне середовище. Проте дитяча бібліотека також облаштувала безпековий простір в укритті для безпосередніх зустрічей з дітьми та проведення для них різноманітних цікавих заходів. На офіційному сайті ХОУНБ ім. О. Гончара розміщено незначну кількість оцифрованих видань, проте надаються онлайнві бібліотечні послуги з підбору списку літератури. Поповнення сайту інформаційними ресурсами із фондів бібліотеки наразі неможливе через вимушену їх евакуацію. ХОБДД ім. Дніпрової Чайки намагається всіляко враховувати інтереси та потреби юних користувачів, а тому пропонує для них різні цікаві конкурси, інтерактивні ігри, віртуальні виставки та екскурсії. Сторінки обох бібліотек у соціальній мережі Facebook здебільшого наповнені контентом про події, зустрічі та заходи і носять інформативний характер. Комунікація з користувачами мінімізована.

Діяльність та активність херсонських бібліотек є особливо важливими в сучасній ситуації російсько-української війни, адже їх освітня та культурна спрямованість допомагає херсонцям, які на сьогоднішній день потерпають від збройних атак агресорів, вірити в українську націю, її силу та незламність. Проведення обласними бібліотеками різноманітних заходів спрямоване на психологічну підтримку користувачів, формування громадянської позиції та підвищення рівня обізнаності населення про безпекові дії.

АНОТАЦІЯ

У науковій розвідці розглядаються особливості функціонування та інформаційних комунікацій Херсонської обласної універсальної наукової бібліотеки імені Олеса Гончара та Херсонської обласної бібліотеки для дітей імені Дніпрової Чайки. Вивчається стан бібліотечних структур міста Херсона в умовах воєнної небезпеки. Звертається увага на онлайнві ресурси офіційних сайтів бібліотек, їх інформаційні послуги. Через ситуацію, пов'язану з евакуацією фондів, цифровізація видань призупинена, проте установи продовжують свою діяльність. Організуються онлайнві зустрічі, читання, клуби, освітні курси тощо. Інтерактивні ресурси, застосовані бібліотеками, сприяють зацікавленню користувачів. Ведення сторінок у соціальній мережі Facebook зумовлює залучення аудиторії та підвищенню іміджу бібліотечних установ. Контент обох бібліотек у соціальних мережах носить інформативний характер.

Література

1. Бондаренко В. Інноваційні технології як фактор розвитку сучасних інформаційних комунікацій інформаційно-аналітичного обслуговування дистантних користувачів бібліотеки. *Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського*. 2011. Вип. 32. С. 207-221.
2. Гагаріна Н. Соціальні мережі як ефективний канал комунікації бібліотеки. *Феномен бібліотек у сучасному світі : збірник матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф., м. Маріуполь, 30 вересня 2020 р. : у 3 ч. / гол. ред. Ю. С. Сабадаш ; упоряд. С. Янковський*. Маріуполь : МДУ, 2020. Ч. II. С. 20-24.
3. Гарагуля С. Бібліотеки в інформаційному суспільстві: орієнтація на користувача. *Бібліотечний вісник*. 2014. № 6. С. 17-23.
4. Горовий В. Бібліотеки як джерело наповнення соціальних інформаційних комунікацій сучасності. *Бібліотечний вісник*. 2009. № 6. С. 34-39.
5. Гранчак Т. Використання національними бібліотеками соцмереж для представлення бібліотечних продуктів і послуг. *Бібліотечний вісник*. 2016. № 1. С. 18-29.
6. Каленич В. Імерсивні технології журналістики в українському та світовому медіапросторі. *Вісник Львівського університету. Серія Журналістика*. 2024. Випуск 54-55. С. 212-221. <http://dx.doi.org/10.30970/vjo.2024.54-55.12161>
7. Карашук О. Бібліотеки в комунікативному процесі. *Вісник Книжкової палати*. 2018. № 3. С. 28-30.
8. Карашук О. Соціальні мережі як інноваційне джерело надання бібліотечних продуктів і послуг. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. 2018. Вип. 50. С. 371-387.
9. Коновал Л. Інформаційні потреби користувачів наукових бібліотек: стан і перспективи розвитку в умовах електронної комунікації: автореф. дис. ... канд. наук із соц. комунікацій: 27.00.03 – книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство; 27 – соціальні комунікації. Київ, 2018. 24 с.
10. Кузьменко О., Загуменна В. Трансформація та розширення функцій бібліотек у сучасному цифровому просторі. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2021. № 3. С. 38-44. DOI: <https://doi.org/10.32461/2409-9805.3.2021.244715>.
11. Лебедюк О. Бібліотека ВНЗ як інформаційна модель та інформаційна система. *Науково-дослідна діяльність спеціальних бібліотек України – важлива складова розвитку сучасного бібліотекознавства: матеріали всеукраїнського наук.-практ. семінару*,

Київ, листопад 2009 р. /редкол.: Артемов Ю. І., Грудініна Н. Д., Плужнікова Н. С., Вараксіна Н. В., Самчук Л. І., Хемчян І. І., Коваленко І. Й. Київ: Держ. наук.-пед. бібліотека України ім. В. О. Сухомлинського, 2009. С. 191-201.

12. Лобузін І. Цифрові колекції наукової бібліотеки: організація інформаційних ресурсів та мережевої комунікації: автореф. дис. ... канд. наук із соц. комунікацій: 27.00.03 – книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство; 27 – соціальні комунікації. Київ, 2017. 21 с.

13. Медведєва В. Удосконалення іміджу сучасної бібліотеки в інформаційному просторі. *Вісник Книжкової палати*. 2016. № 3. С. 15-16.

14. Тарасенко Н. Інноваційні аспекти бібліотечно-інформаційного виробництва. *Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського*. 2015. Вип. 41. С. 543-559.

Information about the author:

Tsepkalo Tetiana Oleksandrivna,

PhD in Philology,

Associate Professor at the Department of Journalism, Advertising and

Public Relations

Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University

32, Ostrozhskogo str., Vinnitsia, 21100, Ukraine

РОЗДІЛ 3. КУЛЬТУРА ТА МИСТЕЦТВО: СУЧАСНИЙ НАУКОВИЙ ВИМІР

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-535-8-16>

HUMANITARIAN POLICY IN UKRAINE

Kupriichuk V. M., Kupriichuk A.V., Pryshchepa V. V.

INTRODUCTION

Humanitarian policy is the most important of all the policies intended to manage the evolution of pertinent social subsystems. This policy plays this role because it directly addresses the establishment of frameworks for resolving the most pressing issues facing both individuals and human communities. These include state-confessional and interethnic relations, science, education, culture, and information space.

In addition, given the external threats and domestic difficulties the state faced following the Russian Federation's full-scale invasion of sovereign Ukraine on February 24, 2022, as well as the necessity of concurrently implementing several urgent social reforms during the war and the post-war period due to resource constraints, the formulation and execution of an effective humanitarian policy are crucial for Ukraine. Finding solutions that would guarantee a notable improvement in people's living standards in a short amount of time is therefore imperative.

The current sociopolitical processes in Ukraine have brought the need for updating the public administration system to a higher level of actualization, dictated changes in managerial approaches to state-building, and raised social expectations regarding the professionalism and morality of managerial staff. It is evident that during times of war, civil servants' advanced, retraining, and training requirements increase significantly and are directly impacted by the training curricula. It is now necessary for knowledge to come before life. As a result, when making managerial decisions, consideration should be given to global trends, tendencies, and a strategic vision of the opportunities for the advancement of the political, economic, and humanitarian domains. Civil servants play a crucial role in fostering the development of society's spiritual and value potential, which serves as a driving force behind social transformations and a crucial component of national consolidation.

In our opinion, regardless of the place of work of a civil servant and the position he holds, the need for a deep understanding of the current problems of humanitarian development in Ukraine is determined by a number of social needs. Among them, we will highlight, first of all, the needs of:

- conscious choice by officials of adequate methods of managing the humanitarian organization of society, taking into account in managerial activities the laws of development of humanitarian structures and humanitarian institutions, the determining importance of humanitarian security for ensuring sustainable social development, the need to form a single humanitarian space in the state as the main marker of its identity;

- development and adoption of management decisions taking into account various interest groups in conditions of social inequality and cultural diversity;

- strategic analysis, construction of predictive models of humanitarian development, development and implementation of coordination of international, European, state and regional, sectoral (inter-sectoral) humanitarian programs and projects;

- integration of public interests with the professional activities of employees of state authorities and local self-government bodies for the active implementation of state-civil partnership in the field of humanitarian development.

For the authors of the monograph section, it was important to present to managers and everyone interested in this issue a European understanding of the essence of state regulation of humanitarian development as a purposeful, focused on achieving a positive result of the process of making managerial decisions to ensure people's living conditions by reducing the negative consequences of stratification differences in society.

1. The essence of humanitarian policy

The humanitarian development of any society is carried out as a result of two processes: objective progress and self-regulation of spiritual life in accordance with the laws of historical development that are independent of the subjective will of people, their desires and aspirations, and the conscious purposeful influence of social institutions, primarily the state, on this sphere in order to obtain the expected results.

The intensity, content richness, and social effectiveness of humanitarian development depend on how harmoniously these two processes are combined. Attempts by the state to impose content, forms, norms, standards, directions, etc. on objective processes of cultural development usually result in deformations of cultural life, which ultimately leads to the spiritual degradation of society, which inevitably has a powerful destructive effect on the entire system of social relations.

A vivid example here is the influence of the Soviet state on the cultural life of the Soviet people. Communist ideology rigidly determined the content and ideological orientation of artistic creativity, education, science, publishing, mass media, and other components of spiritual culture. Through strict censorship, obstruction, and direct repression of cultural figures and their creative works that did not fit into the “Procrustean bed” of the official communist doctrine, the Soviet state slowed down and deformed the cultural development of the USSR, made it one-sided, ideologically and aesthetically impoverished, and therefore anemic, unable to satisfy the spiritual needs of people, act as a stimulator of the individual towards creative self-realization and an active civic position. This obviously explains the fact that in the late 80s and early 90s of the last century, the Soviet spiritual elite (as, incidentally, the masses of the people) did not come out to defend the social order in which they carried out their life activities, but, on the contrary, in their majority actively contributed to its destruction, the transition to a different type of social relations¹.

However, if humanitarian development ceases to be an object of regulatory influence of the state, and is left to “run its own course”, it undergoes no less deformations than if it were over-regulated. Ukrainians had the opportunity to see this from their own experience, when after the declaration of independence the Ukrainian state almost completely lost its influence on the humanitarian development of the country and has not been able to properly regulate it to this day.

Spiritual life is an extremely vulnerable sphere of human relations, which is easily deformed and destroyed under the pressure of adverse economic, political, and social circumstances, and therefore requires constant protection and care from the state and the public.

Market relations, for which the criterion of success and acceptability of certain actions is profit, mercantile benefit, in themselves, as a rule, have a negative impact on the production and consumption of spiritual values, trying to turn them into ordinary goods, a clear confirmation of which is the incredible spread in our time of the so-called “mass culture” – a surrogate for spiritual culture, which is increasingly pushing folk and elite culture to the sidelines of spiritual life.

In view of this, for the establishment of normal functioning and development of spiritual culture, systematic purposeful, regulating, organizing and coordinating activities of social institutions are necessary, primarily the state, as the main subject of managerial influence on social relations.

¹ Соціальна і гуманітарна політика: підручник / В.П.Трошинський та ін.; за ред. Ю.В.Ковбасюка. Київ: НАДУ, 2016. 792 с.

Such a system of activities, which aims to comprehensively promote the creation, development, preservation and optimal consumption of spiritual values, is called humanitarian policy.

From the substantive side, humanitarian policy is a set of goals, principles, mechanisms and specific measures aimed at creating conditions for the full humanitarian development of society, revealing and enriching its intellectual potential, ensuring the comprehensive spiritual and creative realization of the individual and the sociodynamics of education, science, art, literature and other components of spiritual life necessary for this².

Modern humanitarian policy in developed countries has a consistently human-centric, humanistic in content and orientation character: it orients all spheres of social existence, the entire complex of social relations (economic, political, social, cultural) to meet the immediate needs and interests of people, their comprehensive harmonious development. This approach is based on considering a person as the main value of social life – the creator of social development, its core and ultimate goal. A person is a social being. The human individual is formed as a personality through socialization – assimilation and refraction through the prism of one's own individuality of the entire complex of social relations.

At the same time, society is a kind of “common denominator” – the general result of the individual efforts of its members. This means that a person forms himself, reveals his capabilities only through active social activity, constructive interaction with all other members of society. It is well known that sociality is an important form of human activity and all his abilities as an active being have a social nature. And the driving force, a kind of conductor of vital energy that unites people into a holistic social organism, is spirituality. It is she who is the basis of human power, determines the ability of the human individual to rise above his own limitations as a single being and to join the grandiose system of social relations as their carrier, user and creator. Moreover, thanks to his socio-spiritual essence, a person becomes the meaningful, semantic center of the entire visible world, he, as M. Scheller noted, combines in himself all the essential stages of existing existence in general, all nature comes into being in him. to the concentrated unity of one's being³.

The uniqueness of spirituality is determined by the fact that it is a way of self-identification and self-realization of subjects of different levels – from individual human personalities to nations, local historical civilizations and humanity as a whole. The development of spiritual culture has a nonlinear

² Соціогуманітарні чинники інтеграції і консолідації українського суспільства : аналіт. доп. / В. П. Трошинський та ін. Київ, 2018. 160 с.

³ М. Шелер. сутність моральної особистості. URL: <http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/sheler.html>

character, a complex synergistic nature, which appears differently at the general social, i.e. macro level and at the level of individual human relationships, i.e. micro level. Synchronization of development and interaction of these levels is an extremely difficult task, the successful solution of which largely depends on the fate of both individual people and their historical communities.

This determines the special role and significance of humanitarian policy. It is designed to use and rationally use all resources available in society – material and technical, organizational and managerial, regulatory and legal, educational and propaganda, etc. – to ensure the conditions for the formation, development and optimal functioning of spiritual relations, the comprehensive disclosure of the creative potential of a person, primarily his spiritual self-realization as the basic basis of all other forms of social activity. The essential thing in such a policy is the formation of conditions for the free expression of the individual's will in choosing the forms of social activity, the type of activity that will most contribute to the disclosure of the creative possibilities and preferences of each individual⁴.

Another great Ukrainian enlightener-humanist G. Skovoroda developed and substantiated the theory of such activity, which corresponds to the inner nature of man, his needs and innate inclinations, and therefore is the highest pleasure and true happiness for man. G. Skovoroda called this form of free activity “related” labor. Society must provide each of its members with the opportunity to “find themselves” – to know themselves, their inclinations and natural inclinations and to freely realize them in the appropriate, most suitable form of activity for this purpose. And this requires a deep transformation of the spiritual world of man: he must know himself, direct the knowledge acquired by him in the process of socialization to reveal his own essence, to know what his spiritual nature is.

Only by understanding that spirituality is the substantial basis of his bodily existence, that it is the spirit that determines his status and role in the universe, will a person direct all his strength to harmonizing relations with his fellow human beings, with the world as a whole through conscious, free “related” activity. A society that will provide the possibility of self-knowledge and self-realization of each of its members in “related” work will be a harmonious combination of the life activities of everyone in a single social organism. Here the principle of “unequal equality” is achieved, that is, the same possibility of self-realization for any individual and the same value of each member of the community, regardless of the size and significance of his personal contribution to the common “cauldron”.

⁴ Формування української ідентичності в умовах сучасних викликів: теоретичні і політичні аспекти: монографія / В. П. Трощинський та ін. Київ: НАДУ, 2018. 256 с.

These ideas of G. Skovoroda remain relevant to this day. They only require development in the direction of concretization, the search for effective mechanisms for the transformation of social relations, capable of ensuring their humanization⁵.

Radical changes in humanitarian policy should take place in the direction of humanizing the functioning of state structures, their management activities (nowadays, processes of their dehumanization are often carried out), changing state priorities to the primary solution of problems of spiritual improvement of the nation, satisfying individual cultural requests of citizens. To achieve such a goal, a real, not a declarative, unification of efforts of state and non-state bodies, all subjects of public life is necessary. for the formation of a single humanitarian space of Ukraine. It should be taken into account that free labor, creative self-realization of the individual brings people not only moral satisfaction, spiritual enjoyment, it is also a source of well-being, an increase in the standard of living. That is, humanitarian development stimulates the transformation of the entire complex of social relations, humanizes social life as a whole, and humanitarian policy plays the role of a powerful lever and at the same time a regulator of such transformations.

The global task to which the efforts of humanitarian policy should be directed is the formation of a new quality of life for citizens of Ukraine by creating conditions for the comprehensive harmonious development of a person, the realization of all his personal and professional opportunities, the achievement of high standards and a healthy lifestyle, the combination of material and spiritual interests, the harmonization of relations between members of society and between the social and natural environment, which will contribute to an increase in the level of social activity of citizens, the formation of a developed civil society, and the cultural and political consolidation of the Ukrainian nation as a modern European community⁶. It is important to realize that spiritual life is not just one of the spheres of social relations along with others, but permeates all social existence as a whole, largely determining its content, direction, priorities and effectiveness. Economy, politics, social relations, geopolitics, environmental programs, everyday life, the entertainment industry, etc. are formed and modified in accordance with the system of spiritual values that guides the carriers of these components of social life in their activities.

With the beginning of the First World War, the famous philosopher V. Ern published an article with the outrageous title “From Kant to Krupp”,

⁵ Повна академічна збірка творів / Григорій Сковорода; за ред. Леоніда Ушкалова. 2-ге вид. Харків. 2016. 1400 с. URL: <https://savchook.com/books/skovor>

⁶ Карлова В. Духовні цінності в структурі національної самосвідомості: українські реалії. URL: <https://search.ukr.net/?q=моральні%20норми%20>

which caused a lot of controversy in the society of that time. V. Ern connected two seemingly incompatible things into a single whole: the teachings of the 18th century German thinker I. Kant and the barbaric shelling of Belgian cities by the Krupp concern in 1914. V. Ern proved that there is a direct cause-and-effect relationship between these phenomena: the awareness of the German national idea initiated by I. Kant ended a hundred and more years later with the terrible destruction of European cities. The formed, and subsequently deformed and distorted self-consciousness of the German people led to catastrophic consequences not only for the Germans, but also for many other peoples⁷.

Given such opportunities, the place and role of spiritual life, the state must be extremely responsible for humanitarian policy, proceeding from the understanding that its will and actions determine what the spirituality of nations will be and what impact it will have on the life of the people, and ultimately on its historical destiny.

Humanitarian policy in the current conditions of economic, political, spiritual transformation of Ukraine is designed to narrow, and in the future to nullify in the spiritual life of a person and society those factors, values that lose their significance or slow down the process of social dynamics and create conditions for strengthening the role of those determinants that determine spiritual progress, increase social, intellectual security.

The main task of humanitarian policy in modern Ukraine is to form a stable mechanism in society for achieving sustainable human development, involving people in socio-cultural creativity, and a high level of social and spiritual mobility. Humanitarian policy should be aimed at creating conditions for strengthening the process of dynamics of the country's spiritual life, reforming those spheres of society's activity that directly or indirectly affect the enrichment of a person's spiritual potential. Strengthening this process should lead to the final liberation of the individual from those forms of social relations that fetter human initiative. The process of sociodynamics means the transition from its static existence to its dynamic one. The dynamics of spiritual life implies the autonomy of the individual, the transition from total regulation to a reasonable level of freedom in all spheres of individual life, spiritual pluralism. It means a transition from one-dimensionality to multidimensionality, multifacetedness, alternativeness of spiritual processes, which determine the development of individual freedom, full self-realization of the potential of individuality. Ultimately, the dynamics of spiritual life implies a transition from

⁷ Владимир Францевич Эрн. Сборник «Меч и Крест». От Канта к Круппу. URL: [https://ru.wikisource.org/wiki/%D0%9E%D1%82_%D0%9A%D0%B0%D0%BD%D1%82%D0%B0_%D0%BA_%D0%9A%D1%80%D1%83%D0%BF%D0%BF%D1%83_\(%D0%AD%D1%80%D0%BD\)](https://ru.wikisource.org/wiki/%D0%9E%D1%82_%D0%9A%D0%B0%D0%BD%D1%82%D0%B0_%D0%BA_%D0%9A%D1%80%D1%83%D0%BF%D0%BF%D1%83_(%D0%AD%D1%80%D0%BD))

totalitarian or primitive institutional forms of its organization to civilized forms, which are based, first of all, on self-organization, the realization by the individual of social and spiritual values, which constitute the essence of the life of society⁸.

Humanitarian policy is obliged to contribute by all means to ensuring that spiritual and intellectual life in Ukraine is carried out on the principles of humanism in the context of civilizational and world humanitarian experience of mankind based on the achievements of national and universal cultural progress. Humanitarian policy should be aimed at creating conditions for a person, his various spiritual needs and interests to be constantly at the center of attention of the state and society. It is designed to promote the establishment in society of a system of national and universal values – democracy, justice, welfare, peace, etc. Thus, humanitarian policy should orient all spheres of human activity, without exception, to humanistic values, no matter how different they may be in their content, scope, method of consumption, etc.⁹

The enormous role of spirituality in the development and harmonization of social relations, stimulation of human activity towards creative self-realization, consolidation of society and humanization of all spheres of its functioning does not diminish the intrinsic value of spiritual values as objects and means of moral satisfaction and aesthetic pleasure. That is, spiritual life and its fruits are not only a means, but also intrinsic value, giving people direct pleasure from the creation and consumption of spiritual values. Scientific works, art books, architectural monuments, instructive. parables and fables, songs, dramatic works, films, etc. not only form the system of life-meaning guidelines of a person, contribute to the socialization of the individual, his inclusion in existing social relations, which, of course, is extremely important, but also provide an opportunity for a person to get pleasure from life, relax, relieve psychological stress and at the same time recharge with positive emotions, replenish vital energy. Apathy, nihilism or cynical destructive activity, which increasingly cover modern civilization, are a consequence of spiritual decline, primitivization of spiritual and value orientations and preferences of modern man. Only a wise, consistent humanitarian policy of the state, combined with the consolidated efforts of all social institutions that have an impact on spiritual processes, and the rational position of the citizens themselves, their desire for spiritual

⁸ Державна політика в соціогуманітарній сфері : підручник / В. А. Скуратівський та ін.; за ред. В. П. Трошинського. Київ : НАДУ, 2010. 284 с.

⁹ Картунов О. В. Західні теорії етнічності, нації та націоналізму: навч. посіб. Київ: Ун-т економіки та права «КРОК», 2007. 192 с.

purification and self-improvement, can prevent the spread and deepening of such negative phenomena¹⁰.

2. Strategic goal and basic principles of humanitarian policy

The humanitarian policy of the state is a system of measures that it takes to ensure the formation and full functioning and development of all components of the spiritual life of society.

For the effectiveness of targeted regulatory influence on the humanitarian sphere, the state must, first of all, clearly define the strategic goal of the spiritual progress of society, the main priorities and tasks that require special attention in this area, formulate the basic principles of the implemented humanitarian policy, clarify the state and features of the development of spiritual life in different regions of the country, take care of the necessary regulatory, material and technical, financial, organizational, human resources, etc. resources adequate to the goals and objectives set.

The strategic goal of the humanitarian policy of the Ukrainian state at the current stage is the spiritual consolidation of the people, the creation of a single humanitarian space, which involves the orientation of all citizens (or, at least, the vast majority of them) to a single holistic system of national spiritual values.

Such values include, first of all: the state language, common historical memory, folk traditions and customs, national symbolism, psychological stereotypes of social behavior, the system of education and science, humanistically oriented worldview guidelines and moral norms, state-building political consciousness. In turn, the above-mentioned spiritual values form a national social ideal, a single national idea, a generally recognized (paradigmatic) ideology of state-building, and a developed national self-consciousness.

Taken together, or rather, in their organic unity, these spiritual phenomena determine a clear national self-identification of both each individual citizen and the people as a whole, which is the spiritual basis of the economic, political, and socio-cultural integrity and unitarity of the Ukrainian state, a powerful driving force of national progress¹¹.

A single humanitarian space, in addition to the orientation of citizens towards common spiritual values, also means the commonality of principles and equality of opportunities for spiritual production and consumption of created spiritual values, the identity of the essential content of forms of

¹⁰ Купрійчук В. М. Гуманітарна політика українських урядів у добу національної революції (1917–1920 рр.): монографія. Київ: Європ. ун-т, 2014. 378 с.

¹¹ Реформування соціальної політики в Україні: проблеми та перспективи : навч.-наук. вид. / В. А. Скуратівський та ін.; за ред. В. П. Трошинського. Київ: НАДУ, 2012. 368 с.

social consciousness in all subjects of social life, the harmonization of socio-cultural development of different regions. The humanitarian policy of the state should be rebuilt in such a way as to provide all citizens and social communities with the opportunity to realize their creative abilities and aspirations for cultural self-realization and the full consumption of spiritual achievements available in society.

The process of production and consumption of spiritual values has significant differences from similar processes in the material sphere.

First, material production is regulated mainly by the needs of consumption: demand, after all, determines the content, quantity and quality of goods. There is no such direct dependence in spiritual production and consumption. True spiritual values are often created without a corresponding request from society and can remain unused for a long time, without losing their value, but even, on the contrary, increasing it over time. For example, T. G. Shevchenko in one of his poems ("Why not write it yourself") complained that for ten years since the publication of "Kobzar" the Ukrainian public had not reacted to its appearance in any way ("No one barks, no one shits, as if I had never been there"). What was the further fate of Shevchenko's works and what is the attitude to the spiritual values embedded in them at the present time not only of the Ukrainian, but also of the world community is well known¹².

This conflict of the discrepancy between the demand for products of spiritual production and the available supply from its creators was aphoristically reflected by the famous German thinker F. Nietzsche: "He offers snacks, but no one wants them... His pipe is blowing, but no one wants to dance."¹³

Therefore, the state in its humanitarian policy should take care not only of how to ensure the possibility of full-fledged spiritual production and general accessibility to created goods, but also of forming in citizens the need to consume these goods.

This last point is of particular importance in our time, when the consumption of spiritual goods is subject to powerful deforming influences from the so-called mass culture, which, in essence, is an ersatz culture.

Influencing the emotional world of a person through primitive audio and video stimuli, a cacophony of sounds, unnaturally combined images, feelings, symbols, contrived illogical situations, specially selected dosed information, etc., mass culture excites national passions and asocial instincts, deforms the spiritual world of the individual, and ultimately desocializes him

¹² Тарас Шевченко. Зібрання творів: У 6 т. Київ, 2003. Т. 2: Поезія 1847-1861 pp. 675 с. URL: <http://litopys.org.ua/shevchenko/shev290.htm>

¹³ Фрідріх Ніцше. Так казав Заратустра. Жадання влади. Переклад з німецької Анатолій Онішко та Петро Тарашук. Київ: Основи, 1993. 415 с.

as a whole, turning him into a faceless unit of a gray crowd, biomass that is easy to manipulate.

Secondly, when developing conceptual principles of humanitarian policy regarding the production and consumption of spiritual goods, the state must take into account the peculiarity of spiritual life, that its values do not undergo depreciation and destruction during their consumption. On the contrary, the more intensively and on a larger scale spiritual values are consumed, the more they assert themselves in social life. If, for example, food products, household items, production equipment and similar material values in the process of consumption either cease to exist immediately, or wear out, collapse and cease to correspond to their purpose as they are used, then the products of spiritual activity only in the process of their consumption, full-fledged functioning, acquire real life.

The more people read the works of Homer or admire the sculptures of Praxiteles or listen to the music of A. Mozart, sing folk songs, etc., the more powerfully these spiritual phenomena will influence public life, the higher and more imperishable their value will become. At the same time, such a feature of the products of spiritual culture, their imperishability, cause additional difficulties in the humanitarian policy of the state. There is an avalanche-like accumulation of products of spiritual activity and it is difficult for society to navigate this mass of values, to ensure support for the production and consumption of those of them that are most significant for people's lives. Therefore, choosing the right priority areas of humanitarian policy is one of its most important tasks. This choice is determined, first of all, by the strategic goals that the state sets for itself and the principles that it bases its humanitarian (and not only humanitarian) policy on. Having determined the strategic goals, principles and priorities of humanitarian policy, the state takes a system of specific measures aimed at implementing the tasks set, moving "from words to deeds"¹⁴.

The humanitarian policy of the modern Ukrainian state is focused on achieving three main goals:

1. Maximum promotion of the development of technological knowledge capable of ensuring powerful scientific and technological progress necessary to increase the competitiveness of the domestic economy, its ability to meet the needs of the population, and its reliable social protection.
2. Full-fledged socialization of the country's citizens, the formation of a comprehensively developed, socially active personality with a clearly defined constructively patriotic civic position.

¹⁴ Ситник П. К. Гуманістичні засади консолідації українського суспільства : монографія. Київ: НІСД, 1996. 44 с.

3. Creation of spiritual foundations for the humanization of the entire complex of social relations, the actual transformation of a person, each member of society into an intrinsic value, the subordination of all state policy to the imperative: "Man is above all!"

The above-mentioned strategic goals of humanitarian policy establish the basic principles of its implementation. Principles are regulatory guidelines that link the goal with the method of its achievement, indicate possible or necessary ways, mechanisms, and means of realizing the set goal. If, for example, Leninist policy set the goal of building a classless society of social equality, it also proclaimed the principles corresponding to this goal: the destruction of private ownership of the means of production and its replacement by public property; planned production instead of its spontaneous market regulation; collectivism of workers instead of competitive struggle, etc. Accordingly, the policy was also built: the notorious class struggle, nationalization, collectivization, five-year plans, etc.¹⁵.

The main principles of the humanitarian policy of the modern Ukrainian state include, first of all, the following.

1. Comprehensive and constant support by the state for the spiritual development of Ukrainian society, promotion of the flowering of mass folk art. The Ukrainian state must be aware of the special role of spiritual life as a determining factor in social progress and the highest form of manifestation of the essence of man as a creative self-sufficient being who consciously transforms the surrounding social and natural environment in accordance with his needs and goals. Historical experience shows that spiritual progress underlies all other things: economic, political, social, everyday, technological, etc. Conversely, the decline of spiritual culture inevitably leads to the deformation of all spheres of human life, degradation, and ultimately the destruction of those state formations in which it occurs. Therefore, the state's comprehensive and constant care for the spirituality of its population, the maximum involvement in the active spiritual life of the broadest masses of the people should be the basic principle of its humanitarian policy.

2. The state can count on the effectiveness of its humanitarian policy provided that there is a deep theoretical justification for the conceptual model of this policy and the mechanisms for its practical implementation in life, taking into account domestic and foreign experience in this area of state regulation. Violation of this principle leads to chaotic, unmotivated actions

¹⁵ Ситник П. К. Духовність як рушійна сила суспільного розвитку / Державне управління в Україні: реалії та перспективи : зб. наук. пр. за ред. В. І. Лугового, В. М. Князева. Київ : НАДУ, 2005. 534 с.

and measures in humanitarian policy that do not satisfy the mature needs of spiritual development, or even hinder it.

Unfortunately, our present is full of such negative cases. The humanitarian policy of our state is often oriented towards superficial ideas about its strategic goals, objectives, opportunities, mechanisms and means of achieving the desired result. There are frequent cases of blind copying of foreign experience in the development of science, education, art, entertainment industry, etc., without correlating it with the national peculiarities of spiritual life, historical traditions of cultural creativity of the Ukrainian people. The consequence of this is the primitivization of spiritual demands and tastes of a significant part of the population, the spread of pseudo-values in spiritual production and consumption, the decline in the level of political, legal, moral, and aesthetic consciousness, the vulgarization of worldview and life-meaning guidelines, which has an extremely negative impact on the life position of citizens, directing their activity in a destructive direction, when a person, instead of striving for self-realization in the process of creative socially useful activity, focuses his efforts on satisfying his own selfish interests at any cost, giving free rein to base passions and primitive instincts. Humanitarian policy, management practice without a fundamental theoretical justification creates a situation in cultural life similar to that symbolically reflected in the famous biblical parable “About the blind guides”, who lead the same blind people and all fall into the pit together, that is, it is anemic, powerless, destructive in its consequences.

3. The next important principle of humanitarian policy is the social expediency of its content and form of implementation, its historical justification and compliance with the objective law of development and universal humanistic values.

Society develops according to its internal objective laws. Free human activity, the efforts of individuals or their communities to achieve certain goals can be effective only within the limits of what is “permitted” by these laws. This means that when developing a humanitarian policy (as well as any other), the state must clearly clarify: what is the objective situation in this area at the moment; what are the patterns of the historical development of this area; what needs are ripe, vitally necessary and what means and mechanisms for their satisfaction are permissible in view of their compliance with available resources and universal humanistic values¹⁶.

Otherwise, politics turns into a complex of adventurous actions that end in its complete collapse, as happened, for example, with the forced imposition of atheism in the Soviet Union, or with the so-called “Cultural Revolution”

¹⁶ Ситник П. К., Дербак А. П. Проблеми формування національної самосвідомості в Україні : монографія. Київ: НІСД, 2004. 226 с.

in China in the second half of the 60s of the last century. In the modern world, an increasingly important place among the criteria for the social expediency of certain political actions is their compliance with generally recognized humanistic values. A policy that is aimed at satisfying the needs of some members of society to the detriment of others, or one state at the expense of other peoples, cannot be justified. The discriminatory nature of internal humanitarian policy, as well as the aggressive nature of external humanitarian policy, cannot be justified by any social expediency. Therefore, modern humanitarian policy can be effective provided that its actions are socially expediency, and this expediency itself is determined by the level of humanizing influence of the implemented policy on social relations.

4. An equally important principle that should guide the subjects of the humanitarian policy of the Ukrainian state is the full compliance of management decisions with the current legislation of Ukraine, primarily its Constitution. Over the years of independence, a number of regulatory and legal acts have been developed and adopted, which together have formed a sufficiently solid legal basis for humanitarian policy. Back in 1992, the Verkhovna Rada of Ukraine adopted the “Fundamentals of the Legislation of Ukraine on Culture”¹⁷, which defined the basic legal principles for the development of the humanitarian sphere. An important regulatory and legal document of humanitarian policy was the “Conceptual Directions of Activities of Executive Bodies in Relation to the Development of Culture”¹⁸, approved by the Cabinet of Ministers’ Resolution of June 28, 1997. The following laws of Ukraine have contributed to the development of the regulatory and legal framework of humanitarian policy: “On Libraries and Library Affairs”¹⁹, “On Cinematography”²⁰, “On Museums and Museum Affairs”²¹, “On Publishing”²², “On the Protection of Public Morality”²³, “On Freedom of Conscience and Religious Organizations”²⁴, “On Education”²⁵,

¹⁷ Основи законодавства України про культуру. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2117-12#Text>

¹⁸ Про затвердження концептуальних напрямів діяльності органів виконавчої влади щодо розвитку культури: Постанова Кабінету Міністрів України від 28 черв. 1997 р. № 675. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-97-%D0%B2%D1%80#Text>

¹⁹ Про бібліотеки та бібліотечну справу: Закон України від 27 січ. 1995 р. № 32. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/32/95-%D0%B2%D1%80#Text>

²⁰ Про кінематографію: Закон України від 13 січ. 1998 р. № 9. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/9/98-%D0%B2%D1%80#Text>

²¹ Про музеї та музейну справу: Закон України від 29 черв. 1995 р. № 249. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/249/95-%D0%B2%D1%80#Text>

²² Про видавничу справу: Закон України від 5 черв. 1997 р. № 318. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/318/97-%D0%B2%D1%80#Text>

²³ Про захист суспільної моралі: Закон України від 20 лист. 2003 р. № 1296-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1296-15#Text>

²⁴ Про свободу совісті та релігійних організацій: Закон України від 23 квіт. 1991 р. № 987-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text>

“On the Protection of Cultural Heritage”²⁶ and others. Of course, the legislation of Ukraine in the humanitarian sphere is not perfect. They need a clearer legal solution to the problem of ensuring the state status of the Ukrainian language, protecting the national information space, relations between the church and the state, etc. However, the main problem of the functioning of current legislation in humanitarian policy is ensuring their compliance, compliance by subjects of humanitarian policy with the provisions of relevant regulatory legal acts, which does not always take place at the current stage of development of our state, opening up space for arbitrariness and abuses by managers in the cultural life of the country²⁷.

5. The measures taken by the state to optimize its humanitarian policy are designed to ensure equal access for all citizens of the country to the production and consumption of spiritual goods. This principle follows from the humanistic nature of humanitarian policy. Actually, the humanism of public administration in the humanitarian sphere means nothing more than equal concern for the spiritual needs of all members of society, the desire to create for them equal living conditions that would give everyone the opportunity to fully reveal their creative abilities and satisfy their own cultural needs. The rights of citizens to participate in spiritual life declared by law must be provided with appropriate resources: material, technical, financial, organizational, managerial, and informational. A huge role in involving citizens in cultural creativity belongs to the propaganda and cultural and educational activities of the state. It is necessary not only to provide citizens with the opportunity to carry out a full-fledged spiritual and cultural life, but also to encourage them to do so, to develop the desire to be co-creators of the cultural process, to teach them to correctly navigate the existing wealth of spiritual values, to distinguish the true achievements of the human spirit from pseudo-values. Historical experience shows that the decline of the spiritual culture of various societies occurred, as a rule, not due to a lack of spiritual values, but due to a perversion in their consumption, caused by the conscious manipulation of the preferences and tastes of the population. Therefore, the humanitarian policy of the state must solve a double task: 1) to ensure access to the creation and consumption of products of spiritual production; 2) to contribute to the transformation of the

²⁵ Про освіту: Закон України від 5 вер. 2017 р. № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>

²⁶ Про охорону культурної спадщини: Закон України від 8 черв. 2000 р. № 1805-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#Text>

²⁷ Соціальна і гуманітарна політика: підручник / В. П. Трошинський та ін.; за ред. Ю.В.Ковбасюка. Київ: НАДУ, 2016. 792 с.

provided opportunities into accomplished facts of national existence by involving broad segments of the population in active cultural life²⁸.

6. To ensure the effective performance of its social functions by spiritual culture, the humanitarian policy of the state should be aimed at a harmonious combination of creative and search, educational and upbringing aspects of spiritual life. Only such a transition will ensure the formation of a full-fledged personality, conscious socially active citizens.

The creative search for science, art, literature and other components of spiritual culture is a source of new spiritual values. However, the latter acquire social significance, turn into a spiritual driving force of social progress, provided that they are actively assimilated by members of society. And this is the function of education. Educational progress is the basis of the socialization of a particularity. It is in it that the individual absorbs knowledge about the surrounding natural and social environment and his place in it, ultimately, learns himself and his connection with the world. The knowledge and value orientations obtained serve as guides for the individual in his life activities, form his aspirations, vision of his opportunities and responsibilities, and a certain life position. In order for a person's behavior not to conflict with the interests of society, painstaking, purposeful educational work is necessary. Education is an extremely important component of humanitarian policy. Education creates an intellectual basis for the formation of a personality. Education organizes and subordinates acquired spiritual values to certain life goals, encourages the individual to actively realize himself, and directs his activities in a socially useful direction. Violation of the principle of unity of the creative-search, educational and educational process deforms not only spiritual culture, but also social life as a whole²⁹.

7. A significant role in the consolidating influence of humanitarian policy on Ukrainian society is played by the principle of priority of national spiritual values with complete freedom to satisfy their cultural needs by national minorities and sub-ethnic groups.

Ukraine is a unitary state with a multiethnic population. In addition to the titular ethnic group, representatives of many peoples live here, who have more or less preserved their cultural identity and are interested in the full-fledged functioning of their spiritual values. In this format, the aspirations of national minorities are not only acceptable, but also positive for the nation as a whole, since they increase its spiritual wealth, diversify the cultural creative process, introducing new elements into it. The humanitarian policy

²⁸ Соціогуманітарні чинники інтеграції і консолідації українського суспільства: аналіт. доп. / В. П. Трошинський та ін. Київ: НАДУ, 2018. 160. с.

²⁹ Формування української ідентичності в умовах сучасних викликів: теоретичні і політичні аспекти : монографія / В. П. Трошинський та ін. Київ: НАДУ, 2018. 256 с.

of the state should in every way contribute to the preservation of the cultural values of different ethnic groups and their harmonious integration into the fabric of the national cultural palette. At the same time, the state must introduce effective mechanisms of managerial influence that would make it impossible for certain ethnic groups to oppose their cultural activities to national values and suppress them in the spiritual life of the nation. At present, extremely dangerous are, for example, attempts by the Russian national minority to ensure the actual dominance of the Russian language, Russian mass media, mythologized historical memory, Russian mass culture, etc. in Ukraine. There are attempts by the Romanian minority to oust national spiritual values from their use, replacing them with their own. There are known cases of destructive humanitarian behavior even among sub-ethnic groups of Ukraine, such as the claims of the leaders of the Ruthenian movement to the complete national identity of this, in fact, only an ethnographic group of the Ukrainian ethnic group. Therefore, in the humanitarian policy of the state, the principle of the priority of national spiritual values should be undeniable and implemented in practice consistently and without any exceptions³⁰.

8. The next important principle of humanitarian policy is the principle of careful treatment of the national cultural heritage and its harmonious combination with modern spiritual processes and trends in Ukraine and the world.

The spiritual heritage of previous generations has a dual significance for the present:

- first, they are objects of spiritual consumption, a source of spiritual pleasure for people. We receive intellectual and sensory-emotional pleasure from the works of domestic writers, composers, artists, scientists, from folk songs, dances, fairy tales, artistic products, etc.;

- secondly, the spiritual achievements of national history are incorruptible carriers of the experience of the cultural creativity of the people, a kind of “manual” for learning the patterns of the spiritual development of the nation, analyzing the reasons for spiritual ups and downs in this field. And since the products of spiritual creativity reflect the social activity of the people, their practical life, then spiritual achievements play the role of a guide in practical life, in all its spheres: politics, economic activity, everyday life, etc. The experience of past times, superimposed on the present situation, is actualized, used to solve urgent problems. The state policy becomes more effective, the more harmoniously it combines the past, the present and prospects for the future. In addition, the national cultural

³⁰ Карлова В. Духовні цінності в структурі національної самосвідомості: українські реалії. URL: <https://search.ukr.net/?q=моральні%20норми%20>

heritage acts as a kind of matrix for assessing and using the experience of spiritual and practical development of foreign countries, refraction of this experience through the prism of national interests³¹.

9. Given the historically determined diversity in the spiritual life of different regions of Ukraine, an important principle of the state's humanitarian policy is the coordination of national tasks in the humanitarian sphere with regional peculiarities and interests.

The complex geopolitical situation, which was inherent in the entire history of the formation and development of the Ukrainian state, led to significant differences in the course of spiritual life in different regions. Both the objective influence of different cultures (Greek, Byzantine, Polish, Turkish, Russian, Lithuanian, etc.), and the forced, purposeful imposition of their systems of spiritual values by the enslavers on the territories of the Ukrainian lands they captured, left a noticeable mark on the legacy of independent Ukraine. Currently, regional political and business elites are quite actively trying to use these objectively existing differences in mentality, worldview and moral orientations, and political consciousness of the population of certain parts of the Ukrainian territory in order to achieve their goals – seizing power and material enrichment. Therefore, the state's humanitarian policy should take into account the existing features of the spiritual life of each region as fully as possible³².

10. The complexity of the tasks facing humanitarian policy requires a systematic approach to its implementation. A systematic approach implies, first of all, the coordination of actions of all subjects of humanitarian policy both vertically and horizontally. Synchronous efforts of various state administration structures and full-scale constructive cooperation of these structures with local self-government bodies and public organizations are necessary. The practice of ignoring regulatory legal acts, decrees, and resolutions of central authorities by local councils, executive bodies, and individual officials is unacceptable.

On the other hand, the systematic nature of humanitarian policy implies consistency and persistence of managerial efforts in implementing its strategy, the comprehensive use of all available legitimate means to achieve the intended goals.

Before developing a program of specific political measures in the humanitarian sphere, it is necessary to carefully study the situation in all regions of the country, to find out the peculiarities and trends of their cultural development, the needs of the population, the positions and

³¹ Державна політика в соціогуманітарній сфері : підручник / В. А. Скуратівський та ін.; за ред. В. П. Трошинського. Київ: НАДУ, 2010. 284 с.

³² Купрійчук В. М. Гуманітарна політика українських урядів у добу національної революції (1917–1920 рр.): монографія. Київ : Європ. ун-т, 2014. 378 с.

capabilities of local authorities, the state of public opinion and political activity of the masses. Clear adherence to the principle of systematicity in humanitarian policy is a necessary prerequisite for the successful solution of the tasks set by it³³.

11. The consistent implementation of a systemic approach in humanitarian management requires the presence of highly qualified managerial personnel who are able to objectively assess the situation and energetically take adequate measures to solve emerging problems. This determines the special importance of the principle of professionalism and competence of humanitarian policy subjects. Since the spiritual life of society consists of many elements interconnected by a complex system of relationships, which are also constantly developing and changing, only those managers who comprehensively and deeply know the object of their managerial influence and have the appropriate skills can respond to these changes in a timely and effective manner and direct them in the direction that is optimal for society. Quite often, highly professional managers show helplessness when they have to take care of an industry or cultural object with which they are not sufficiently familiar. Unfortunately, we are now witnessing similar cataclysms when civil servants who have shown themselves positively in one area are “transferred” to another, where their management becomes ineffective or even unsuccessful precisely because of incompetence. It often happens the other way around: a person possesses all the necessary knowledge about the object of management, but has not acquired the necessary skills and abilities of management activity, has not formed as a specialist. In this case, his efforts will also not give the desired result. Only the unity of knowledge, abilities and abilities of subjects of humanitarian policy makes it possible to achieve (with the appropriate level of financial, regulatory, organizational, communicative, informational, etc. support) the desired results. From this follows another important principle of humanitarian policy³⁴.

12. The maximum possible involvement of budget allocations and private funds in financing the humanitarian sphere. Humanitarian policy without financial support for the implemented measures turns into empty declarations. The tradition of financing the spiritual sphere on a residual principle has taken root in the state. Even for the development of science and education, which in our time are generally recognized drivers of technological, and therefore,

³³ Реформування соціальної політики в Україні: проблеми та перспективи : навч.-наук. вид. / В. А. Скуратівський та ін.; за ред. В. П. Трошинського. Київ : НАДУ, 2012. 368 с.

³⁴ Ситник П. К. Духовність як рушійна сила суспільного розвитку. / Державне управління в Україні: реалії та перспективи : зб.наук. пр. за ред. В. І. Лугового, В. М. Князева. Київ: НАДУ, 2005. 534 с.

economic and social progress, meager budget funds are allocated. As for the arts, literature, folk art, cinema, protection of historical and cultural monuments, etc., the situation is even more deplorable. Attracting private funds for the development of the humanitarian sphere provides an opportunity to improve the financing of certain humanitarian programs to some extent, but creates additional threats and obstacles in this area. Firstly, such a source of funding is not stable. Private entrepreneurs, firms, institutions, etc. can at any time reduce or stop their support for certain cultural objects. Secondly, such assistance is provided disinterestedly only in exceptional cases. In the vast majority of cases, the attraction of private funds leads to the commercialization of cultural life, which, as a rule, deforms the traditional system of spiritual values of the nation, subordinates the spiritual life of business, in fact, to the pursuit of profits. As a result, private capital distorts spiritual production and consumption in the direction of its maximum profitability, without taking into account national interests. Therefore, there is an urgent need to develop such regulatory and organizational mechanisms for attracting private funds to the humanitarian sphere, which would maximally harmonize private and national interests and minimize the risks of the destructive impact of business on culture³⁵.

The principles considered are the methodological basis for determining the priorities of the humanitarian policy of the Ukrainian state.

CONCLUSIONS

Summing up the above, we note that in the conditions of the Russian-Ukrainian war and the post-war period, humanitarian policy is designed to use and rationally use all resources available in society, namely: material and technical, organizational and managerial, regulatory and legal, educational and propaganda, etc. – to ensure the conditions for the formation, development and optimal functioning of spiritual relations, the comprehensive disclosure of a person's creative potential, primarily his spiritual self-realization as the basic foundation of all other forms of social activity. Essential in such a policy is the formation of conditions for the free expression of the individual's will in choosing the forms of social activity, the type of activity that will most contribute to the disclosure of the creative possibilities and preferences of each individual.

It is humanitarian policy in developed countries that has a consistently human-centric, humanistic in content and orientation character, orienting all spheres of social existence, the entire complex of social relations (economic, political, social, cultural) to meet the immediate needs and interests of

³⁵ Ситник П. К., Дербак А. П. Проблеми формування національної самосвідомості в Україні : монографія. Київ: НІСД, 2004. 226 с.

people, their comprehensive harmonious development. This approach is based on considering a person as the main value of social life – the creator of social development, its core and ultimate goal. A person is a social being. A human individual is formed as a personality through socialization – assimilation and refraction through the prism of one's own individuality of the entire complex of social relations.

ABSTRACT

The monograph section provides definitions of humanitarian policy, its humanistic orientation in modern Ukraine; the role and significance of humanitarian policy; the main directions of changes in humanitarian policy, its global task at the present stage; the main tasks of the humanitarian policy of the Ukrainian state at the present stage; the strategic goal of humanitarian policy; the main goals and principles of the humanitarian policy of the modern Ukrainian state. It is noted that humanitarian policy in the current conditions of economic, political, and spiritual transformation of Ukraine is designed to narrow, and in the long term, to nullify in the spiritual life of a person and society those factors and values that lose their significance or slow down the process of social dynamics and to create conditions for strengthening the role of those determinants that determine spiritual progress and increase social and intellectual security. From the substantive side, humanitarian policy is a set of goals, principles, mechanisms and specific measures aimed at creating conditions for the full humanitarian development of society, revealing and enriching its intellectual potential, ensuring the comprehensive spiritual and creative realization of the individual and the socio-dynamics of education, science, art, literature and other components of spiritual life necessary for this.

References

1. Соціальна і гуманітарна політика: підручник / В. П. Трошинський та ін.; за ред. Ю. В. Ковбасюка. Київ: НАДУ, 2016. 792 с.
2. Соціогуманітарні чинники інтеграції і консолідації українського суспільства : аналіт. доп. / В. П. Трошинський та ін. Київ, 2018. 160 с.
3. Шелер М. Сутність моральної особистості. URL: <http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/sheler.html> (дата звернення: 14.01.2025).
4. Формування української ідентичності в умовах сучасних викликів: теоретичні і політичні аспекти: монографія / В. П. Трошинський та ін. Київ, 2018. 256 с.
5. Повна академічна збірка творів. / Григорій Сковорода; за ред. Леоніда Ушкалова. 2-ге вид. Харків, 2016. 1400 с. URL: <https://savchook.com/books/skovor> (дата звернення: 15.01.2025).

6. Карлова В. Духовні цінності в структурі національної самосвідомості: українські реалії. URL: <https://search.ukr.net/?q=моральні%20норми%20> (дата звернення: 15.01.2025).

7. Владимир Францевич Эрн. Сборник «Меч и Крест». От Канта к Круппу. URL: <https://ru.wikisource.org/wiki/%D0%9E%D1%82%D0%9A%D0%B0%D0%B> (дата звернення: 15.01.2025).

8. Державна політика в соціогуманітарній сфері: підручник / В. А. Скуратівський та ін.; за ред. В. П. Трощинського. Київ, 2010. 284 с.

9. Картунов О. В. Західні теорії етнічності, нації та націоналізму: навч. посіб. Київ: Ун-т економіки та права «КРОК», 2007. 192 с.

10. Купрійчук В. М. Гуманітарна політика українських урядів у добу національної революції (1917–1920 рр.): монографія. Київ: Європ. ун-т, 2014. 378 с.

11. Реформування соціальної політики в Україні: проблеми та перспективи: навч.-наук. вид. / В. А. Скуратівський та ін.; за ред. В. П. Трощинського. Львів: НАДУ, 2012. 368 с.

12. Тарас Шевченко. Зібрання творів: У 6 т. Київ, 2003. Т. 2: Поезія 1847–1861 р. 675 с. URL: <http://litopys.org.ua/shevchenko/shev290.htm> (дата звернення: 14.01.2025).

13. Фрідріх Ніцше. Так казав Заратустра. Жадання влади. Переклад з німецької Анатолій Онишко та Петро Тарашук. Київ: Основи, 1993. 415 с.

14. Ситник П. К. Гуманістичні засади консолідації українського суспільства : монографія. Київ: НІСД, 1996. 144 с.

15. Ситник П. К. Духовність як рушійна сила суспільного розвитку: зб. наук. пр. за ред. В. І. Лугового. Київ: НАДУ, 2005. 534 с.

16. Ситник П. К., Дербак А.П. Проблеми формування національної самосвідомості в Україні : монографія. Київ: НІСД, 2004. 226 с.

17. Основи законодавства України про культуру. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2117-12#Text> (дата звернення: 14.01.2025).

18. Про затвердження концептуальних напрямів діяльності органів виконавчої влади щодо розвитку культури: Постанова Кабінету Міністрів України від 28 черв. 1997 р. № 675. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-97-%D0%BF#Text> (дата звернення: 14.01.2025).

19. Про бібліотеки та бібліотечну справу: Закон України від 27 січ. 1995 р. № 32. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/32/95-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 14.01.2025).

20. Про кінематографію: Закон України від 13 січ. 1998 р. № 9. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/9/98-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 14.01.2025).

21. Про музеї та музейну справу: Закон України від 29 черв. 1995 р. № 249. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/249/95-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 14.01.2025).

22. Про видавничу справу: Закон України від 5 черв. 1997 р. № 318. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/318/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 14.01.2025).

23. Про захист суспільної моралі: Закон України від 20 лист. 2003 р. № 1296-IV/ URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1296-15#Text> (дата звернення: 14.01.2025).

24. Про свободу совісті та релігійних організацій: Закон України від 23 квіт. 1991 р. № 987-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text> (дата звернення: 14.01.2025).

25. Про освіту: Закон України від 5 вер. 2017 р. № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 14.01.2025).

26. Про охорону культурної спадщини: Закон України від 8 черв. 2000 р. № 1805-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#Text> (дата звернення: 14.01.2025).

Information about the authors:

Kupriiukh Vasyl Mykhailovych,

Doctor of Science in Public Administration, Professor,
Professor at the Department of Law and Public Administration
Ivan Franko Zhytomyr State University
40, Velyka Berdychivska str., Zhytomyr, 10001, Ukraine

Kupriiukh Andriy Valeriyovych

Postgraduate Student at the Department
of Law and Public Administration
Ivan Franko Zhytomyr State University
40 Velyka Berdychivska str., Zhytomyr, 10001, Ukraine

Pryshchepa Volodymyr Volodymyrovych

Postgraduate Student at the Department
of Law and Public Administration
Ivan Franko Zhytomyr State University
40 Velyka Berdychivska str., Zhytomyr, 10001, Ukraine

УКРАЇНСЬКЕ САКРАЛЬНЕ МИСТЕЦТВО І КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА В СУЧАСНИХ ВОЄННИХ РЕАЛІЯХ

Ліщинська-Милян О. І.

ВСТУП

Українську культурну спадщину творять унікальні і самобутні вияви культурного генія нашого народу на тлі неповторного природного багатства наших теренів. Тисячолітня історія українців засвідчує творчу і миролюбну наснагу народу, сродну працю на рідній землі. Множина пам'яток історії, мистецтва, релігійного життя вільно творена багатоголоссям етносів і народів, які проживали в Україні, різними релігійними конфесіями і спільнотами: християнами, мусульманами, юдеями та іншими. Одним із питомих проявів культури українців є релігійна спадщина і пам'ятки сакрального мистецтва. Їх багатоманіття і поліконфесійність засвідчує свободу і вільний вияв культурного будівництва на наших землях.

Мирне буття, культурний, політичний, соціально-економічний розвиток українців перервано віроломним і неспровокованим збройним наступом російського агресора, починаючи з 2014 р. і особливо жорстокою кровопролитною фазою повномасштабної війни з 24 лютого 2022 р. Війна призводить до неоправданих втрат і руйнувань, у тому числі і знищення та руйнування культурних пам'яток. Болючими і відчутними серед культурних згуб є руйнування сакральної спадщини. Адже пам'ятки сакрального мистецтва – одвічна основа української культури, фундамент історичної пам'яті українства, запорука самобутності і національної безпеки.

Сьогодні перед державними інституціями і широкими колами громадськості гостро стоїть питання захисту, відновлення, повернення сакральних культурних пам'яток. Начасним завданням є різного роду законодавчі ініціативи, звернення до міжнародних нормативно-правових актів, узгодження їх з національним законодавством. Налагодження дієвої співпраці з закордонними партнерами та культурозахисними організаціями. Все це необхідне для адекватного реагування на воєнні злочини країни-агресора. Важливо документувати, фіксувати, каталогізувати втрати, руйнування, пошкодження пам'яток, у тому числі сакральної спадщини, яка відіграє ключову роль в утвердженні національно-культурної ідентичності.

Доцільно напрацьовувати комплексні програми відповідної державної культурної політики, провадити наукові дослідницькі і пам'ятко-охоронні проекти. Серед першорядних кроків – теоретичні і практичні заходи зі збереження сакральної спадщини на тлі загроз і викликів російсько-української війни.

1. Культурна спадщина і сакральне мистецтво: категоріальний аналіз та законодавче забезпечення

Культурна спадщина невід'ємна і дуже цінна складова всесвітнього надбання людства. Охоплює усю сукупність успадкованих сучасниками від попередніх поколінь культурних цінностей. Головні ідеї осмислення і потрактування культурної спадщини напрацьовані в документах ЮНЕСКО, визнаних світовим співтовариством: культурна спадщина, незалежно від її географічного розташування, національної, державної приналежності, є спільним надбанням усього людства. Захист, збереження та використання культурної спадщини надзвичайно важливі для історичного, соціально-економічного і політичного, головно, культурного розвитку країн та народів світу.

Титульний документ, що закладає відповідний категоріальний і методологічний дискурс цього питання, – Конвенція культурної і природної спадщини ЮНЕСКО 1972 р. Поняття «культурна спадщина» (стаття 1 Конвенції) охоплює: 1) пам'ятки (здобутки архітектури, монументальної скульптури й живопису, археологічні елементи, які мають видатну універсальну цінність, історично-культурну і наукову значущість); 2) ансамблі (групи будівель, архітектура, що мають видатну універсальну цінність з погляду історії мистецтва і науки); 3) визначні місця (зони з видатною універсальною цінністю для історії, естетики, антропології)¹.

Згідно з українськими нормативно-правовими актами, культурна спадщина – це сукупність успадкованих людством від попередніх поколінь об'єктів культурної спадщини (стаття 1 Закону України «Про охорону культурної спадщини», 2000 р.)². Титульною частиною спадщини є пам'ятки культури – значущі архітектурні, історичні, мистецькі та інші твори, що є набуток окремої країни та людства загалом і охороняються законом.

До культурної спадщини належить сакральне мистецтво та його пам'ятки. Враховуючи складність і багатоаспектність поняття

¹ Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини 1972 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_089#Text

² Про охорону культурної спадщини: Закон України № 1805-III від 08 червень 2000 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 39. Ст. 333. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14>

«сакральне мистецтво», доцільно зупинитися на його детальнішому змістовому і семантичному розкритті. Сакральний (від латинських слів *sacer, sacrum*) – святиня, священний, пов'язаний з божеством, поклонінням. Поняття сакрального розривається через ірраціональне, воно пов'язане з релігійним досвідом і переживаннями (з культом, ритуалами, цінностями). Дослідниця В. Головей визначає сакральне як епіцентр культурного розвитку, в якому поєднані смисли, норми, цінності, світоглядні засади: це важливий соціокультурний феномен, що пливає на розвиток людини і суспільства³. Сакральне – це метакатегорія, цілісна система духовних абсолютів і смисложиттєвих цінностей людини.

Сакральне осмислене як основа культури через гармонійну єдність у ньому трьох головних цінностей – істини, добра, краси. Сакральне скероване до вічності, воно потрясає, викликає одночасно містичний страх і благоговійне захоплення, дає доторкнутися до абсолютного, значуще-цінного. Сакральне оприявнюється через опозицію до профанного (минушого, обмеженого, тутешнього, належного звичному часопростору). Саме через профанне і наявний кордон між цими поняттями сакральне актуалізується і набуває виразності⁴.

Естетичним модусом сакрального і формою його маніфестації, на думку В. Головей, є мистецтво, наповнене цілим спектром значень, смислів, символів. Сакральне якнайповніше проявляється через візуальне мистецтво (архітектуру, малярство, декоративно-прикладну творчість). Сакральне мистецтво має особливий онтологічний, феноменологічний, аксіологічний статус: освячене традицією як репрезентант сакрального виміру⁵. Важливою особливістю сакрального мистецтва є органічна єдність релігійно-культової і художньо-естетичної функцій.

Мистецтво відображає онтологічний модус сакрального – розкриття ідеї вічності і досконалості, цілісності буття, величі, краси абсолютного. Онтологічна значущість ідеально впорядкованого буття і божественної мотивованості. Сакральне мистецтво виконує роль посередника між Абсолютом і людиною. Як слушно вказує Р. Горбань, в підґрунті сакрального мистецтва закладено механізми сугестивного впливу на свідомість і світогляд вірян, що дозволяють у процесі

³ Головей В. Репрезентація сакрального в мистецтві: філософсько-естетичний аналіз [Текст] : автореф. дис. ... д-ра філос. наук : 09.00.08; Східноукр. нац. ун-т ім. Володимира Даля. Луганськ, 2013. С. 24.

⁴ Див. Балог П. Сакрум і профанум храму. URL : <https://www.verbum.com.ua/04/2020/temple-of-the-art/sacrum-and-profanum/>

⁵ Головей В. Репрезентація сакрального в мистецтві: філософсько-естетичний аналіз [Текст] : автореф. дис. ... д-ра філос. наук : 09.00.08; Східноукр. нац. ун-т ім. Володимира Даля. Луганськ, 2013. С.26.

естетичного сприйняття поступово долати і витіснити негативні емоції та відчуття, наповнювати внутрішній світ добром, світлом, любов'ю⁶.

У сакральному мистецтві поєднані релігійне, культове, ритуальне, міфологічне, світоглядне, етичне, естетичне, психологічне, аксіологічне, семіотичне начала. Осереддя сакрального мистецтва – його культова, богопізнавана, освячуюча й одухотворююча роль. Воно звернене до абсолютного буття, універсального сущого. В сакральному мистецтві присутні два онтологічні горизонти – земний і небесний, з'єднані в єдину. Панує особливий часопростір: зображення не певної точки простору, а всюдисущості, не в реальному часі, а в над(по)часовості з погляду вічності.

Пам'яткам і об'єктам сакрального мистецтва властиві універсалізм і синтетичність (поєднання архітектури, малярства, пластики, декоративно-прикладного мистецтва). Відтак, вони становлять той значущий культурний ландшафт, що забезпечує багатство і розмаїття етнокультур світу. В українській культурі релігійна духовність відіграє основоположну і невід'ємно вагому роль, є запорукою нашої національно-культурної самобутності. Релігійний ландшафт сучасної України виразно поліконфесійний. Його складають християнські, мусульманські, юдейські, орієнтальні, (нео)язичницькі деномінації і рухи. Титульна конфесія – християни (головно, православні, а також греко-католики, католики, протестанти).

Сакральне мистецтво як частина культурної спадщини завдяки своїй специфіці і соціокультурній поліфункціональності відіграє дуже важливу роль в суспільній консолідації, збереженні історичної і національно-культурної пам'яті та ідентичності, утвердженні національної самосвідомості, тяглості культурної традиції. Конфесійне розмаїття своєю чергою творить неповторне багатство релігійних проявів сакральної художньої культури України. Поліфункціональний потенціал сакрального мистецтва згуртовує українців, посилює їх моральний дух і героїзм в умовах воєнних загроз. Сакральна культурна спадщина утверджує стійкість українства, зміцнює їх завзяття, надає сили для спротиву і відсічі російської воєнної агресії.

Збереження і захист пам'яток сакрального мистецтва в умовах війни безумовно забезпечується через нормативно-правову базу. Дуже важливим є апелювання до міжнародних документів, які випрацьовані світовою спільнотою і апробовані численними збройними конфліктами і війнами.

⁶ Внутрішнє облаштування храму (спецкурс з релігієзнавства) : Навчально-наочний посібник / автор-укладач Р.А.Горбань. К. : Видавництво «Білий Тигр», 2019. 338 с. URL : https://shron1.chtyvo.org.ua/Horban_Richard/Vnutrishnie_oblashtuvannia_khramu_spetskurs_z_relihiieznavstva.pdf ; PHPSESSID=1on200c6e2h5j06eqamqkudb11

Однією з базових є Гаазька конвенція про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 р. Згодом Конвенція була доповнена Другим протоколом, прийнятому 26 березня 1999 р. За статтею 4 Конвенції кожна сторона конфлікту має вжити всіх практично можливих застережних заходів під час вибору засобів і методів нападу для уникнення або зведення до мінімуму завдання випадкової шкоди культурним цінностям, що перебувають під захистом; учасники конфлікту мають скасувати чи призупинити напад, якщо стає очевидним, що об'єкт є культурною цінністю, яка перебуває під захистом; а також наголошено, що шкода, завдана під час збройного конфлікту культурним цінностям кожного народу, розглядається як шкода для культурної спадщини всього людства⁷.

Грубе порушення норм міжнародного законодавства дає підстави кваліфікувати дії російської федерації під час військового конфлікту як військові злочини та злочини проти людства.

Ще один важливий документ – Стратегія посилення дій Організації щодо захисту культури та сприяння культурному плюралізму в разі збройного конфлікту – був ухвалений в 2015 р. 38-ю Генеральною конференцією ЮНЕСКО. Резолюції 2199 Ради Безпеки ООН від 2015 р. засуджує знищення культурної спадщини; Резолюція 2347 Ради Безпеки ООН від 2017 р. наголошує, що незаконне знищення культурної спадщини, пограбування та незаконне вивезення культурних цінностей у разі збройного конфлікту, спроби заперечувати історичне коріння й культурне розмаїття, що можуть підживлювати та посилювати конфлікти й стати на заваді національному примиренню, підривають безпеку, стабільність, соціально-економічний та культурний розвиток постраждалих держав⁸. На сьогодні на міжнародному рівні напрацьовані механізми притягнення до відповідальності винних у нищенні та шкоді культурній спадщині в умовах війн та збройних конфліктів. Прикладом слугує відповідна діяльність Міжнародного кримінального суду на основі Римського статуту. Також питання захисту культурної спадщини стоїть і серед цілей сталого розвитку ООН до 2030 р. Нова політика ЮНЕСКО передбачає популяризацію культури через спадщину і творчість (ключові фактори сталого розвитку); повернення викрадених пам'яток;

⁷ Другий Протокол до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 року, м. Гаага, 26 березня 1999 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-99#Text

⁸ Культурна спадщина та національна безпека : аналіт. доп. / [В. Потапенко, Ю. Тищенко, Ю. Каплан та ін.] ; за ред. В. Потапенка. Київ : НІСД, 2023. С. 6. URL : https://niss.gov.ua/sites/default/files/2023-09/ad_kult_spad_nac_bezp_06092023.pdf

а також сприяння утвердженню суспільств, заснованих на пошані і збереженні культурної спадщини та різноманітності⁹.

Культурна спадщина, її збереження і захист в епіцентрі уваги багатьох міжнародних інституцій різного статусу та підпорядкування. Серед них – Міжнародна рада з охорони пам'яток та історичних місць (ICOMOS), Міжнародний центр з дослідження збереження та реставрації культурних цінностей (ICCROM), Міжнародний альянс із захисту спадщини в зонах конфлікту (ALIPH Foundation) та ін. Ці організації не в змозі захистити пам'ятки України від ракетних та інших воєнних атак, але вони активно консультують, співпрацюють з нашими діячами й інституціями, акумулюючи світовий досвід, допомагають підготувати українських фахівців із захисту і відновлення постраждалих пам'яток.

2. Загроженої пам'ятки сакрального мистецтва в умовах російсько-української війни з 2022 р.

Культурна спадщина України підпадає під захист численних документів міжнародної нормативно-правової бази і національного законодавства. Пошкодження, нищення, втрати пам'яток культури і об'єктів культурної спадщини кваліфікується як злочин і карається згідно з законом.

Варто наголосити, що питання загроз і руйнування культурної спадщини внаслідок російської агресії проти України розглядали на засіданні Ради Безпеки ООН за формулою Аррії (формат неофіційних зустрічей) 16 липня 2022 р. Українська сторона відзначила, що неспровоковані і навмисні атаки російських військ на матеріальну і нематеріальну культурну спадщину нашої держави є намаганням країни агресора стерти українську ідентичність, відтак, вся культурна спадщина зараз загрожена і перебуває під ударом¹⁰.

На культурній мапі України незліченна кількість пам'яток історії й археології, релігії і культу, архітектури і візуального мистецтва. Українська культурна спадщина представлена численними пам'ятками місцевого, національного значення та Всесвітньої культурної спадщини ЮНЕСКО. Під час повномасштабної війни уся культурна спадщина України опинилася перед загрозою знищення і руйнування.

⁹ Культурна спадщина та національна безпека : аналіт. доп. / [В. Потапенко, Ю. Тищенко, Ю. Каплан та ін.] ; за ред. В. Потапенка. Київ : НІСД, 2023. С. 12.. URL : https://niss.gov.ua/sites/default/files/2023-09/ad_kult_spad_nac_bezp_06092023.pdf

¹⁰ Культурна спадщина та національна безпека : аналіт. доп. / [В. Потапенко, Ю. Тищенко, Ю. Каплан та ін.] ; за ред. В. Потапенка. Київ : НІСД, 2023. С. 13. URL : https://niss.gov.ua/sites/default/files/2023-09/ad_kult_spad_nac_bezp_06092023.pdf

За даними Міністерства культури та стратегічних комунікацій України станом на кінець 2024 р. значних руйнувань і пошкоджень зазнала культурна інфраструктура держави (клубні заклади, бібліотеки, заклади мистецької освіти, музеї та галереї, театри, кінотеатри та філармонії, заповідники, парки та зоопарки, цирки). Загальна чисельність пошкоджених пам'яток культурної спадщини в Україні становить 1255 об'єктів, з них пам'яток національного значення – 125, місцевого значення – 1055¹¹. Пошкоджені будівлі в буферних зонах об'єктів світової спадщини ЮНЕСКО історичних центрів Львова і Одеси. Найбільше збитків культурним об'єктам завдано в Донецькій, Харківській, Херсонській, Київській, Миколаївській, Запорізькій, Луганській областях. Варто відзначити, що ці дані неповні, позаяк в тимчасовій окупації перебувають значні терени Луганської, Запорізької, Донецької та Херсонської областей. Відтак, неможливо провести облік збитків і руйнувань цих територій.

З початком повномасштабної війни російська федерація займається злочинним вивезенням культурних цінностей. Так, окупаційні сили викрали артефакти з майже сорока українських музеїв, серед яких музейні установи Маріуполя, зокрема Художній музей ім. А. Куїнджі; Мелітопольський краєзнавчий музей, приміром колекція скіфського золота з розкопок Мелітопольського кургану; Херсонський краєзнавчий музей та ін. (станом на 2023 р.)¹².

Воєнні злочини і факти масового нищення культурної спадщини України в ході повномасштабного російського вторгнення документують у різний спосіб. Фіксацією воєнних злочинів займаються державні органи і відомства, інституції, громадські організації, діячі культури та активісти. Серед іншого збирають дані щодо втрат і пошкоджень сакральної спадщини. Варто відзначити відповідну діяльність Державної служби України з етнополітики та свободи совісті; проєкт УКФ «Мапа культурних втрат»¹³; онлайн-проєкт громадських активістів «Храми під вогнем».

¹¹ 1255 пам'яток української культурної спадщини постраждали через агресію Росії / Новини Релігійно-інформаційної служби України. URL : https://risu.ua/1255-pamyatok-ukrayinskoyi-kulturnoyi-spadshchini-postrazhdali-cherez-agresiyu-rosiyyi_n153335

Див. Руйнування культурної інфраструктури / Міністерство культури та стратегічних комунікацій України. URL: https://mcs.gov.ua/news/2156-obyektiv-kulturnoyi-infrastruktury-zaznaly-poshkodzhen-chy-rujnuvan-cherez-rosijsku-agresiyu/?fbclid=IwY2xjawHsm81leHRuA2FlbQIxMAABHZNl2mJoOLaPmoMu5qUcP9zWfVXpZwdyabVeon4kqSueQC0ZdxN1L6WjYw_aem_9LnTBmYdDq6OrJHbIpgGA

¹² Культурна спадщина та національна безпека : аналіт. доп. / [В. Потапенко, Ю. Тищенко, Ю. Каплан та ін.] ; за ред. В. Потапенка. Київ : НІСД, 2023. С. 26. URL : https://niss.gov.ua/sites/default/files/2023-09/ad_kult_spad_nac_bezp_06092023.pdf

¹³ Мапа культурних втрат / УКФ. URL : <https://uaculture.ucf.in.ua/culture-loss/>

Титанічну роботу опрацювання втрат, руйнувань, пошкоджень сакральних пам'яток здійснює громадська організація «Майстерня академічного релігієзнавства» і команда проєкту «Релігія в огні: документування воєнних злочинів Росії проти релігійних громад України»: Басаурі Зюзіна А. М., Лещинський А., Нікіфоров К., Підгорна Л., Севаст'янів У., Фенно І., Халіков Р. Проєкт, започаткований в березні 2022 р., спрямований на фіксацію та документування руйнацій релігійних споруд, а також злочинів проти релігійних діячів різних конфесій; аналіз змін в релігійному житті українців¹⁴. Учасники проєкту ведуть постійний моніторинг стану релігійних громад в Україні, фіксують зруйновані і пошкоджені релігійні споруди У представленому звіті «Релігія в огні» покликаються на міжнародні та українські нормативно-правові документи¹⁵. Вказують, що відповідно до норм міжнародного гуманітарного права, Додаткового протоколу до Женевської конвенції 1949 р. (від 1977 р.), Другого протоколу до Гаазької конвенції (від 1999 р.) всі релігійні споруди є захищеними об'єктами, на які заборонено здійснювати напад, а атаки на ці об'єкти кваліфікуються як воєнні злочини. Українське законодавство (зокрема ст. 438 кримінального кодексу України «Порушення законів та звичаїв війни») також визначає воєнними злочинами неправомірні дії, такі як умисний обстріл релігійних споруд, невибірковий обстріл, викрадення, катування, вбивство релігійних діячів, пограбування релігійних громад, т. ін.

Учасники проєкту «Релігія в огні» ведуть постійний моніторинг стану релігійних громад в Україні і констатують, що за час великої війни зруйновано і пошкоджено 590 релігійних споруд (тут і нижче дані станом на серпень 2024 р.)¹⁶. Повністю зруйнованими є 46 споруд, важких пошкоджень зазнали 88 об'єктів; найбільша кількість руйнувань сакральних споруд в Донецькій області (123 об'єкти), Київській (86), Херсонській (79), Луганській (74), Харківській (72)¹⁷. Руйнування і нищення зазнають різноконфесійні сакральні пам'ятки: християнські, юдейські, ісламські, індуїстські, караїмські та ін.¹⁸. До прикладу, російською армією повністю зруйнований храм Міжнародного товариства свідомості Крішни у м. Краматорськ; пошкоджено Маріупольську мечеть Сулеймана Пишного та Роксолани;

¹⁴ Див. Релігія в огні: вебсайт. URL : <https://uk.religiononfire.mar.in.ua/>

¹⁵ Релігія у часи війни: моніторинг пошкоджених споруд та змін у діяльності громад. Звіт за проєктом «Релігія в огні» (24 лютого 2022 року – 24 серпня 2024 року). Київ: Видавництво Руслана Халікова, 2024. С. 7-8. URL : <https://www.mar.in.ua/wp-content/uploads/2024/11/Religion-on-Fire-Report-2024.pdf>

¹⁶ Там же. С. 7.

¹⁷ Там же. С. 16.

¹⁸ Релігія в огні: вебсайт. URL : <https://uk.religiononfire.mar.in.ua/>

Харківську Караїмську кенасу, яка є пам'яткою архітектури регіонального значення, а також харківські синагоги Хоральну та Чоботарську. Найбільше постраждалих культових споруд Української Православної Церкви (53,4% від усіх, що зазнали російських атак)¹⁹.

Дослідники проєкту «Релігія в огні» представили широку панораму стану сакральних пам'яток, постраждалих під час повномасштабної війни з лютого 2022 р. Виокремили різні типи пошкоджень: від повного знищення і до незначних пошкоджень. Так, серед **повністю зруйнованих** об'єктів культурної спадщини місцевого значення – Георгіївська церква (с. Заворичі, Київська область); пам'ятка дерев'яної архітектури др. пол. XIX ст. («козацька церква») – храм Вознесіння Господнього (с. Лук'янівка, Київська область) та ін. **Важких руйнувань** зазнали такі об'єкти: пам'ятка архітектури місцевого значення поч. XX ст. – Вознесенська церква (с. Лукашівка, Чернігівська область); пам'ятка архітектури місцевого значення сер. XIX ст. – храм Димитрія Солунського (с. Верхньоторецьке, Донецька область); пам'ятка архітектури місцевого значення кін. XIX ст. – храм св. Андрія Першозваного (м. Харків); пам'ятка архітектури національного значення сер. XIX ст. – церква Різдва Богородиці (с. В'язівка, Житомирська область) та ін. Фіксують **середні руйнування** таких об'єктів: пам'ятка архітектури місцевого значення поч. XIX ст. – Миколаївська церква (с. Семереньки, Сумська область); пам'ятка національного значення XIX ст. – Свято-Успенська Святогірська лавра (м. Святогірськ, Донецька область); пам'ятка місцевого значення кін. XIX ст. – храм Преображення Господнього (с. Солдатське, Сумська область); пам'ятка регіонального значення поч. XX ст. – церква Георгія Побідоносця (м. Охтирка, Сумська область); пам'ятка регіонального значення сер. XIX ст. – церква Різдва Богородиці (м. Дергачі, Харківська область); пам'ятка дерев'яної архітектури кін. XIX ст. – церква Різдва Богородиці (с. Перемога, Київська область) та ін. **Незначних руйнувань** зазнала велика кількість українських сакральних споруд. До прикладу такі: пам'ятка архітектури національного значення, найвизначніший збережений зразок українського (козацького) відродження XVII-XVIII ст. – Катерининська церква (м. Чернігів); пам'ятка національного значення поч. XX ст. – Пантелеймонівська церква (м. Суми); пам'ятка архітектури національного значення доби Гетьманщини кін. XVII ст. – Свято-Троїцький монастирський собор (м. Чернігів); пам'ятка національного

¹⁹ Релігія у часи війни: моніторинг пошкоджених споруд та змін у діяльності громад. Звіт за проєктом «Релігія в огні» (24 лютого 2022 року – 24 серпня 2024 року). Київ: Видавництво Руслана Халікова, 2024. С. 17. URL : <https://www.mar.in.ua/wp-content/uploads/2024/11/Religion-on-Fire-Report-2024.pdf>

значення кін. XVIII ст. – собор Успіння Богородиці (м. Харків); пам'ятка національного архітектурно-історичного заповідника «Чернігів Стародавній», найдавніший збережений храм часів давньої Русі XI ст. – Спасо-Преображенський собор (м. Чернігів).

Великого суспільного резонансу набули руйнування сакральної пам'ятки національного значення – Миколаївського костелу в Києві внаслідок російської ракетної атаки 20 грудня 2024 р. Це особливо значуща пам'ятка, символ сакральної архітектури Києва. Костел побудований визначним архітектором В. Городецьким у 1899-1909 рр. в неоготичній стилізації історизму (вільна інтерпретація французької готики періоду її розквіту XIII-XIV ст.); з унікальними архітектурними прийомами: складний декоративний фасад, середньовічні ремінісценції ліпнини собору. Велике центральне візерунчасте вікно-троянда з вітражем – знищене під час обстрілу 20 грудня 2024 р.²⁰.

Значних пошкоджень під час російської ракетної атаки 23 липня 2023 р. зазнала головна православна сакральна споруда Одеси – Спасо-Преображенський кафедральний собор. Не зважаючи на тилловий характер міста Львова, тут також постраждала релігійна споруда: ракетний обстріл 3 травня 2022 р. пошкодив пам'ятку сакрального мистецтва – церкву Пресвятої Трійці.

Відтак, воєнне лихоліття несе загрозу тисячолітній унікальній культурній спадщині України. Порушення законів і звичаїв війни російською державою не залишає жодного безпечного місця і захищеного об'єкта – усі терени нашої держави потерпають від свавілля агресора. Своєю чергою це посилює згуртованість і дієвість українців у боротьбі з культурним геноцидом.

3. Збереження та захист сакральної спадщини на тлі воєнних загроз: теоретичні та практичні кроки

Гостроактуальним завданням є питання захисту об'єктів сакрального мистецтва і культурної спадщини в умовах війни. Проаналізувавши набутий пам'яткоохоронний досвід за час повномасштабної війни, можна виокремити кілька головних напрямків захисту пам'яток. Серед них – теоретичні і практичні заходи. Отже, до теоретичних кроків захисту пам'яток сакрального мистецтва відносимо такі: законодавчі ініціативи, науково-дослідницькі; пам'яткоохоронний дискурс; напрацювання державної культурної політики; присвоєння охоронного статусу сакральним спорудам і ансамблям; інституційна взаємодія і запозичення міжнародного досвіду; впровадження поняття

²⁰ Вечерський В. Миколаївський костел у Києві // Велика українська енциклопедія. URL : <https://vue.gov.ua/>

цифровій сакральній культурній спадщини. До практичних пам'ятокзахисних кроків належать такі: захист сакральних пам'яток від можливих уражень; перенесення пам'яток і колекцій в безпечні місця; відбудова і відновлення понищених пам'яток і об'єктів; створення електронних реєстрів пам'яток та оцифрування культурної спадщини сакрального мистецтва. Важливість останнього пункту засвідчує значний інтерес до цього питання у наукових колах²¹.

Розглянемо детальніше умовно означені теоретичні кроки захисту пам'яток сакрального мистецтва. Важливими є законодавчі ініціативи і пам'яткоохоронний дискурс: апелювання до нормативно-правових актів, документування і фіксація злочинів, обговорення, консультування, взаємодопомога і запозичення досвіду. Законодавча база України у царині культури, охорони і збереження культурної спадщини містить цілий ряд вагомих документів: закони України «Про культуру», «Про музеї та музейну справу», «Про охорону культурної спадщини», «Про охорону археологічної спадщини», «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» та ін. На початку 2023 р. зареєстрували законопроект «Про внесення змін до Закону України «Про національну безпеку України» щодо збереження культурної спадщини України та національної пам'яті». Цей законопроект покликаний акцентувати питання збереження культурної спадщини як один із пріоритетів державної національної безпеки²².

Відбувається низка заходів з узгодження українського та зарубіжного законодавства. Ведуться обговорення питання приведення українського законодавства у відповідність до міжнародних стандартів, синхронізація документів в царині охорони і збереження культурної спадщини в умовах воєнного стану між представниками українських відомств та закордонними партнерами, насамперед з ЮНЕСКО²³.

Науково-дослідницька та пам'яткоохоронна діяльність супроводжується різними зібраннями, дискусіями, круглими столами, конференціями. Важливим є залучення до співпраці і консультацій закордонних спеціалістів. Регулярно проводяться зустрічі з польськими фахівцями, які працювали із пам'ятками Сирії (2012-2016 рр.),

²¹ Див. Кулиняк М. Цифрова культурна спадщина як феномен цифрової культури // Культурологічний альманах. Вип. 3. 2022. С. 218-228.

²² Культурну спадщину можуть визначити на законодавчому рівні «четвертим пріоритетом національної безпеки України» / Міністерство культури та стратегічних комунікацій України. URL : <https://mcsc.gov.ua/news/kulturnu-spadshhynu-mozhut-vyznachyty-na-zakonodavchomu-rivni-chetvertym-priorytetom-nacziionalnoyi-bezpeky-ukrayiny/>

²³ МКІП, ВРУ та ЮНЕСКО разом з експертами оновлять законодавство у сфері культурної спадщини / Міністерство культури та стратегічних комунікацій України. URL : <https://mcsc.gov.ua/news/mkip-vru-ta-yunesko-razom-z-ekspertamy-onovlyat-zakonodavstvo-u-sferi-kulturnoyi-spadshhyny/>

хорватськими, які набули відповідного досвіду під час воєнних дій у 1991-1995 рр. Проводяться онлайн-навчання з охорони пам'яток, у тому числі за участі експертів ЮНЕСКО²⁴.

На початку повномасштабної війни задля захисту і збереження історико-культурних пам'яток, сакральних споруд, мистецьких та музейних колекцій започаткована діяльність «Центру порятунку культурної спадщини» (м. Львів). «Штаб порятунку спадщини» (HERI) – громадська ініціатива, що постала в перші тижні повномасштабного російського вторгнення, займається консультуванням, захистом і переміщенням пам'яток і колекцій, цифровізацією та іншою допомогою музеям різних куточків України. Штаб координується ЮНЕСКО, Міжнародною радою музеїв, ICCROM та іншими міжнародними організаціями. У лютому 2022 р. створено Музейний кризовий центр на основі музею «Територія терору» (м. Львів), який за час війни надав допомогу більше ніж 200 музеям²⁵.

Дуже злободенними є комплексні заходи з формування державної політики щодо захисту сакрального мистецтва і культурної спадщини. Відповідна державна культурна політика є складником національної безпеки України. Її вагомою частиною має стати широка підтримка релігійних організацій, громад і активістів, адже вони плекають релігійну і національно-культурну ідентичність українців. Свобода совісті, виявлена в різноманітності конфесій і вільному забезпеченні релігійних потреб в Україні, сприяє стійкості українства в їх спротиві російським агресорам.

Доволі часто теоретичні ініціативи зі захисту культурної спадщини реалізуються на практиці. Визначні пам'ятки маркують міжнародним знаком «Блакитний щит», що означає посилений охоронний статус культурної спадщини, а їх знищення є прямим воєнним злочином. Практичні пам'яткоохоронні заходи можна продемонструвати на прикладі надання нового статусу пам'яткам культури: у січні 2023 р. історичний центр Одеси було внесено до списку об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО, що перебуває під загрозою.

Кандидатами на включення є ще близько двадцяти об'єктів, які внесені до попереднього списку Світової спадщини ЮНЕСКО. Серед них історичний центр Чернігова, будівля Держпрому в м. Харків, археологічна пам'ятка «Кам'яна могила» – всі ці пам'ятки постраждали від бойових дій під час повномасштабної війни. Споруди історичного

²⁴ Гринюк Л. Львів: захистити і вижити. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3604603-lviv-zahistiti-i-viziti.html>

²⁵ Вплив війни на розвиток культури Львівської міської територіальної громади. Дослідження Інституту стратегії культури, проведене С. Ткач. Львів, 2024. URL: <https://isc.lviv.ua/vplyv-vijny-na-rozvytok-kultury-lvivskoyi-miskoyi-terytorialnoyi-gromady/>

міста Чернігова зазнали руйнувань під час ракетного обстрілу 19 серпня 2023 р. Держпром попав від удар російської авіабомби 28 жовтня 2024 р., і це вже третя атака на цю пам'ятку. Історико-археологічний заповідник «Кам'яна могила» з лютого 2022 р. перебуває в окупації. За інформацією Запорізької ОВА, у травні 2023 р. російські окупанти вивезли артефакти з заповідника в Севастополь, а тут облаштували полігон.

Повномасштабна російсько-українська війна спричинила гостру потребу втілення ідеї захисту сакральної спадщини в практичних діях. Детальніше розглянемо низку заходів, умовно позначених як практичні захисні кроки. З перших днів війни збереження пам'яток супроводжувалося заходами з консервації та стабілізації нерухомих об'єктів. Першочергові охоронні кроки передбачали безпосередній захист від руйнувань і уражень. Насамперед це низка технічних заходів: зведення будівельних риштувань, залізобетонних підпор, обкладання мішками з піском, захист вікон щитами та екранами і т. ін. Так, у Києві налічується три тисячі пам'яток культури. Задля їх порятунку провели низку заходів, насамперед огорнули їх захисними сітками, обклали мішками з піском. Такі ж заходи провели задля захисту пам'яток у Харкові, Одесі та інших містах України.

Одразу після розгортання активної фази війни почалося переміщення музейних колекцій в надійні місця (закордон, підземні сховища тощо). До прикладу, у Львові у березні 2022 р. всі музеї міста свої експозиції перемістили до сховищ (так, Національний музей Львова переніс понад 180 тисяч одиниць колекції). Тоді ж львів'яни надійно захистили скульптури і вітражі Катебри, костелу св. Антонія, вітражі Успенської церкви авторства П. Холодного, фонтани на пл. Ринок, також перенесли в укриття надзвичайно цінний дерев'яний вівтар «Голгофа» Вірменської церкви²⁶. У Чернівцях захистили сакральну пам'ятку XIX ст. костел Найсвятішого Серця Ісуса: встановили захисні водонепроникні та вогнетривкі щити. Надійно захистили чи евакуювали колекції музеїв багатьох українських міст, як от Вінниці, Дніпра, Житомира, Києва, Одеси, Сум, Чернігова та ін.

Закордонні партнери пам'яткоохоронної сфери надають посильну допомогу. Смітсонівський інститут і Фонд Костюшка у США спільно з польським фондом «Фольковіско» спільними зусиллями діють задля захисту та збереження загроженої української спадщини. Світовий фонд ALIPH надає свою підтримку шляхом фінансування конкретних

²⁶ Котубей О. У Львові загортають скульптури і закривають вітражі, щоб захистити їх від можливих бомбардувань. URL : <https://suspilne.media/214139-u-lvovi-zagortaut-skulpturi-i-zakrivaut-vitrazji-sob-zahistiti-ih-vid-mozlivih-bombarduvan/>

проектів з захисту об'єктів культурної спадщини. Міністерство культури Польщі, Інститут Polonika, громадська організація «Фундація культурної спадщини Польщі» передали необхідні вогнезахисні матеріали; Фонд принца Клауса профінансував 3D сканування цілого ряду мистецьких об'єктів, цифрування архівів, реставрацію демонтованих вітражів і т. ін.²⁷. Польща прийняла на зберігання культурні цінності з України на період російсько-української війни. До прикладу з Львівської картинної галереї вивезли на тимчасове зберігання картини Я. Мальчевського, вони виставлені для огляду в залах Національного музею в Познані.

Серед іншого варто відзначити діджиталізацію сакральної спадщини. Так, за 2022–2023 рр. оцифровано майже 55% фондів збірок музейних колекцій Львова²⁸. Активне оцифровування української культурної спадщини здійснює компанія Skeiron в рамках проєкту #SaveUkrainianHeritage. Варто відзначити такі відскановані пам'ятки: Софійський собор у Києві; Вірменська церква, Бернардинський комплекс, Домініканський собор, собор св. Юра, Успенська церква, вежа Корнякта, церква Пресвятої Трійці (XVII ст.) – у Львові; Єлецький монастир (XI ст.) та Іллінська церква (XII–XVIII ст.) у Чернігові; костел св. Миколая в Кам'янському; три синагоги Чернівців: Гройсе Шіл, Бейт Тфіла Бен'ямін і Нова Велика синагога²⁹.

Спричинені війною руйнування і нищення сакральної спадщини України акумулюють потужну енергію гуртування і відсічі російській агресії, пошуку шляхів надійного захисту і збереження, відновлення і ревіталізації культурних пам'яток.

ВИСНОВКИ

Культурна спадщина – успадковані від попередніх поколінь об'єкти: пам'ятки, ансамблі та визначні місця. Вагомою її частиною є сакральна спадщина. Сакральне мистецтво – архітектура, образотворче і декоративно-прикладне мистецтво – є естетичною формою прояву священного, культового, духовного релігійного досвіду. Сакральне як соціокультурний феномен і система смисложиттєвих цінностей і орієнтирів, панування особливого часопростору (всюдисущості і над(поза)часовості) відіграє важливу суспільну культуротворчу роль

²⁷ Шиян О. Зруйнована історія. Що буде з пам'ятками архітектури України після війни. URL : https://zaxid.net/shho_bude_z_pamyatkami_arhitekturi_ukrayini_pislya_viyni_fahivtsi_n1547052

²⁸ Вплив війни на розвиток культури Львівської міської територіальної громади. Дослідження Інституту стратегії культури, проведене С. Ткач. Львів, 2024. URL : <https://isc.lviv.ua/vplyv-vijny-na-rozvytok-kultury-lvivskoyi-miskoyi-terytorialnoyi-gromady/>

²⁹ Skeiron. #SaveUkrainianHeritage. URL : <https://skeiron.com.ua/saveukrainianheritage-2/>

в житті народу. Сакральне мистецтво консолідує українське суспільство, формує національну самосвідомість, забезпечує історичну пам'ять і культурну тяглість. Сакральне мистецтво України творить багатокомпонентний етнічний і конфесійний ландшафт, представлений пам'ятками християн, мусульман, юдеїв та ін. Багатство і розмаїття нашої сакральної спадщини має нормативно-правове підкріплення в численних українських і міжнародних документах і пам'яткозахисних організаціях.

Віроломне повномасштабне російське вторгнення з 24 лютого 2022 р. супроводжується нищенням і руйнуванням, вивезенням пам'яток нашої культури, що кваліфікуються як неправомірні дії, воєнні злочини, порушення законів і звичаїв війни. Злочинні дії з руйнування сакральної спадщини під час російсько-української війни фіксуються багатьма діячами, спільнотами, відомствами. Варто виокремити проєкт «Релігія в огні» від громадської організації «Майстерня академічного релігієзнавства», що з перших днів повномасштабної війни документує злочини країни-агресора проти релігійних громад. Важливим результатом діяльності учасників проєкту є представлення широкої панорами стану релігійних громад і сакральних пам'яток усіх регіонів України і конфесій, а також різного стану ураження пам'яток: від повного знищення до незначних пошкоджень.

В Україні за час повномасштабної війни проводять різноманітні пам'яткозахисні заходи, в тому числі і щодо сакральної спадщини. Теоретичні кроки – законодавчий та науково-дослідницький пам'яткоохоронний дискурс; напрацювання державної культурної політики; присвоєння охоронного статусу сакральним спорудам і ансамблям; інституційна взаємодія і запозичення міжнародного досвіду. Практичні кроки – захист сакральних пам'яток від руйнування і нищення; перенесення пам'яток і колекцій в безпечні місця; відбудова і ревіталізація пам'яток і об'єктів; створення електронних реєстрів пам'яток та оцифрування культурної спадщини сакрального мистецтва.

АНОТАЦІЯ

Події російсько-української війни ставлять на порядок денний вирішення багатьох злободенних завдань з оборони і посилення національної безпеки. Актуальною місією є захист культурної спадщини і протидія культурному геноциду. Сакральні пам'ятки, як невід'ємна і значуща частина загальнокультурної спадщини, в умовах війни в зоні безперервної загрози і ризику втрати. Релігійні споруди, пам'ятки живопису, скульптури, декоративно-прикладного і ливарного мистецтва піддаються руйнуванню, нищенню, пошкодженню. Російські

агресори плондрують спадщину у всіх регіонах України, під удар потрапляють споруди різних конфесій (християнські, юдейські, ісламські, індуїстські, караїмські та ін.), усіх пам'яток охоронних типів (місцевого, регіонального, національного значення і Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО). Українське суспільство на рівні державних інституцій, громадських організацій та активістів напрацювало різні варіанти захисту і охорони пам'яток сакрального мистецтва. Головними напрямками захисту релігійних об'єктів є законодавчі та науково-дослідницькі ініціативи, напрацювання державної культурної політики та співпраця з закордонними партнерами, перенесення пам'яток в безпечні місця, відбудова і відновлення, діджиталізація культурної спадщини.

Література

1. Балог П. Сакрум і профанум храму. URL: <https://www.verbum.com.ua/04/2020/temple-of-the-art/sacrum-and-profanum/>
2. Вечерський В. Миколаївський костел у Києві. Велика українська енциклопедія. URL : <https://vue.gov.ua/>
3. Внутрішнє облаштування храму (спецкурс з релігієзнавства): Навчально-наочний посібник / автор-укладач Р. А. Горбань. Київ : Видавництво «Білий Тигр», 2019. 338 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Horban_Richard/Vnutrishnie_oblashtuvannia_khramu_spetskurs_z_relihiieznastva.pdf?PHPSESSID=1on200c6e2h5j06eqamqkudb1
4. Вплив війни на розвиток культури Львівської міської територіальної громади. Дослідження Інституту стратегії культури, проведене С. Ткач. Львів, 2024. URL: <https://isc.lviv.ua/vplyv-vijny-na-rozvytok-kultury-lvivskoyi-miskoyi-terytorialnoyi-gromady/>
5. Головей В. Репрезентація сакрального в мистецтві: філософсько-естетичний аналіз [Текст] : автореф. дис. ... д-ра філос. наук : 09.00.08; Східноукр. нац. ун-т ім. Володимира Даля. Луганськ, 2013. 35 с.
6. Гринюк Л. Львів: захистити і вижити. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3604603-lviv-zahistiti-i-viziti.html>
7. Другий Протокол до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 року, м. Гаага, 26 березня 1999 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-99#Text
8. Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини 1972 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_089#Text
9. Котубей О. У Львові загортають скульптури і закривають вітражі, щоб захистити їх від можливих бомбардувань. URL :

<https://suspilne.media/214139-u-lvovi-zagortaut-skulpturi-i-zakrivaut-vitrazi-sob-zahistiti-ih-vid-mozlivih-bombarduvan/>

10. Кулиняк М. Цифрова культурна спадщина як феномен цифрової культури. *Культурологічний альманах*. Вип. 3. 2022. С. 218–228.

11. Культурна спадщина та національна безпека : аналіт. доп. / [В. Потапенко, Ю. Тищенко, Ю. Каплан та ін.] ; за ред. В. Потапенка. Київ : НІСД, 2023. 58 с. URL: https://nlss.gov.ua/sites/default/files/2023-09/ad_kult_spad_nac_bezp_06092023.pdf

12. Культурну спадщину можуть визначити на законодавчому рівні «четвертим пріоритетом національної безпеки України» / Міністерство культури та стратегічних комунікацій України. URL: <https://mcsc.gov.ua/news/kulturnu-spadshhynu-mozhut-vyznachyty-na-zakonodavchomu-rivni-chetvertym-priorytetom-nacjonalnoyi-bezpeky-ukrayiny/>

13. Мапа культурних втрат URL: <https://uaculture.ucf.in.ua/culture-loss/>

14. МКІП, ВРУ та ЮНЕСКО разом з експертами оновлять законодавство у сфері культурної спадщини / Міністерство культури та стратегічних комунікацій України. URL : <https://mcsc.gov.ua/news/mkip-vru-ta-yunesko-razom-z-ekspertamy-onovlyat-zakonodavstvo-u-sferi-kulturnoyi-spadshhyny/>

15. Про охорону культурної спадщини: Закон України № 1805-III від 08 червень 2000 р. // Відомості Верховної Ради України. 2000. № 39. Ст. 333. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14>

16. Релігія в огні : вебсайт. URL : <https://uk.religiononfire.mar.in.ua/>

17. Релігія у часи війни: моніторинг пошкоджених споруд та змін у діяльності громад. Звіт за проектом «Релігія в огні» (24 лютого 2022 року – 24 серпня 2024 року). Автори: Басаури Зюзіна Анна Марія, Лешинський Антон, Нікіфоров Карен, Підгорна Лілія, Севастьянів Уляна, Фенно Ірина, Халіков Руслан. Київ : Видавництво Руслана Халікова, 2024. 34 с. URL: <https://www.mar.in.ua/wp-content/uploads/2024/11/Religion-on-Fire-Report-2024.pdf>

18. Руйнування культурної інфраструктури / Міністерство культури та стратегічних комунікацій України. URL: https://mcsc.gov.ua/news/2156-obyektiv-kulturnoyi-infrastruktury-zaznaly-poshkodzhen-chy-rujnuvan-cherez-rosijsku-agresiyu/?fbclid=IwY2xjawHsm81leHRuA2FlbQIxMAABHZNl2mJoOLaPmoMu5qUcP9zWrVXpZwdyabVeon4kqSueQC0ZdxN1L6WjYw_aem_9LnTBmYdDq6OrJHbIpjgGA

19. 1255 пам'яток української культурної спадщини постраждали через агресію Росії. Новини Релігійно-інформаційної служби України. URL: https://risu.ua/1255-pamyatok-ukrayinskoyi-kulturnoyi-spadshchini-postrazhdali-cherez-agresiyu-rosiyi_n153335

20. Шиян О. Зруйнована історія. Що буде з пам'ятками архітектури України після війни. URL: https://zaxid.net/shho_bude_z_pamyatkami_arhitekturi_ukrayini_pislya_viyini_fahivtsi_n1547052

21. Skeiron. #SaveUkrainianHeritage. URL : <https://skeiron.com.ua/saveukrainianheritage-2/>

Information about the author:

Lishchynska-Mylian Olha Ihorivna,

Candidate of Philosophical Sciences,
Associate Professor at the Department of Theory
and History of Culture
Ivan Franko National University of Lviv
1, University Str., 79000, Lviv, Ukraine

КОЛІРНА ПЕРЦЕПЦІЯ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ СЬОГОДЕННЯ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ МІЖНАРОДНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ З АРТ-ТЕРАПІЇ)

Шеретюк Р. М.

ВСТУП

У культурі різних народів емоційне і прикладне сприйняття (перцепція) кольору відмінне, оскільки пов'язане з їхньою тривалою історичною традицією. Колір, а конкретніше – сукупність кольорів, що виділяється у певній культурі як основний спектр, в очах її носіїв несе етнічну й естетичну цінність, має відповідне символічне значення, викликає певні асоціації. Більшість предметів матеріальної культури не можуть функціонувати поза кольором, а їхня семантика стає цілком зрозумілою лише в поєднанні з певними кольорами. Отже, наразі життя будь-якого соціуму насичене кольором, він функціонує в різних сферах його буття¹.

Прикладом того, що в культурі різних народів сприйняття кольорів має специфічні риси, є, зокрема, інтерпретації білого кольору. Його назва походить від стародавніх індійських слів «світло», «блиск» і «світлити». У європейській культурі білий колір має переважно позитивне значення. Так, у християнстві він символізує чистоту, цнотливість, очищену душу, спорідненість з божественним світлом, святе життя тощо. Це – колір янголів, святих і праведників, а також низки найважливіших християнських свят: Різдва, Водохреща і Вознесіння². В Європі медичний персонал зазвичай носить білі халати, що означає його чистоту, стерильність і гігієну. В Англії, Шотландії, Уельсі та Ірландії білий колір пов'язується зі спортом і дозволенням. У Німеччині, Австрії і Швейцарії він асоціюється з природою, зокрема з кольором снігу і гір. У культурі Південної Америки (Аргентина, Бразилія) білий колір символізує світло, прохолоду, чистоту, непорочність, досконалість, гідність. У культурі Ізраїлю він є символом природи, милосердя, прощення, миру, чистоти, радості, мудрості. В азіатських культурах (Китай, Гонконг, Тайвань) білий колір

¹ Нікішенко Ю.І. Колір у культурній традиції українців та їх степових сусідів алтайського походження. *Східний світ*. 2004. № 1. С. 93.

² Отич О. Колір як емоційно-змістовий код культури. *Рідна школа*. 2017. № 1-2. С. 20.

символізує смерть, траур, жалобу, старість, чистоту, осінь. У Сінгапурі та Малайзії він асоціюється з повагою. В Японії білий колір – знак трауру, жалоби, а біла гвоздика є символом смерті. Зрештою, білий голуб вважається міжнародним символом миру, а білий прапор – міжнародним знаком капітуляції³. Отже, в різних країнах і культурах значення білого кольору суттєво відрізняється. В одних він сприймається позитивно, в інших – нейтрально, а ще в інших сповнений негативного сенсу.

Нині вивчення символіки кольору є актуальним напрямом низки галузей гуманітарного знання: психології, соціології, філософії, етнології, культурології, мистецтвознавства, кольорознавства, мовознавства, літературознавства й інших, що визначає його міждисциплінарний характер. Як акцентують фахівці, сукупність кольорів певної культури можна сприймати як систему знаків і правил, згідно з якими відбувається шифрування, дешифрування, перенесення й зберігання інформації, де узагальнення за кольором відповідає загальним законам кольорового кодування. Йдеться про співвідношення кольорових кодів з інформаційним наповненням архетипів⁴.

Вже на ранньому етапі розвитку первісного суспільства колір стає одним з інструментів виділення та позначення найважливіших ділянок людського досвіду, ефективним засобом регулювання відносин між людиною та предметним світом, між світом людей і світом релігійно-магічних і природних сил, а також допомагає орієнтуватися в просторі і часі. Не випадково, що первісна людина ототожнювала кольори з найбільш важливими для неї стихіями та речовинами: вогнем, водою, землею, молоком, кров'ю. Їм відповідали червоний, чорний і білий, що сформували первісну універсальну тріаду кольорів. Згодом до неї приєднуються жовтий (колір землі та піску) і зелений (колір рослин у всіх народів), утверджуючи в науковій літературі поняття про «п'ять початкових кольорів», що відповідали п'ятьом основним природним елементам: вогню, землі, воді, дереву і металу. З часом як архетип первісна базова кольорова тріада «білий – червоний – чорний» увійде до різних культур, перетворившись на стійкий фундамент для розвитку етнічних колірних класифікацій. Отже, зі збагаченням основної колірної тріади іншими барвами відбувається перехід до виникнення й усталення регіональних відмінних колірних класифікацій. Так,

³ Веклич Ю.І. Значення кольорів у культурах народів світу у контексті формування соціокультурної компетенції майбутніх учителів початкової школи. *Проблеми сучасної педагогічної освіти. Педагогіка і психологія*. 2013. Вип. 39 (3). С. 59-60.

⁴ Назаренко О.В. Національно-культурний контекст символіки кольорів в українських фразеологізмах. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія Філологія*. 2020. № 46. Том 2. С. 43.

у культурах Стародавніх Єгипту, Греції, Риму, Індії і Китаю системи класифікації кольорів уже суттєво відрізнялися одна від одної ⁵.

Символіка кольору, притаманна традиційній культурі України, вповні відображена в усіх видах візуальної культури перших десятиліть ХХІ ст. Вона постає її глибинним соціокультурним елементом, що акумулює і транслює як загальнолюдські, так і національні цінності та ідеї. Отже, колір є вагомою складовою художньо-естетичного мислення українського народу. Підкреслимо, що світобаченню українців притаманний глибокий символізм, у якому тісно переплелися давні народні уявлення про часово-просторову модель світобудови, місце людини в ній, головні засади світоглядних орієнтацій, а також духовно-естетичні прагнення сучасної української спільноти. Так, з одного боку, з давніх часів особливе символічне навантаження для українців мали кольори базової тріади: білий як символ божественного і чистого, а також спокою; чорний як символ хаосу, руйнування, темних сил; червоний як символ крові, вогню і тепла. Саме ця сукупність барв є базовим кольоровим спектром української традиційної культури ⁶.

Водночас в умовах новітньої російсько-української війни репрезентантами національної свідомості українців стали кольори державного прапора України – синій і жовтий. Нині вони сприймаються і як символ великої Української держави, і як історичний артефакт, і як символ боротьби з ворогами, і як знак пам'яті про тих, хто віддав життя за свободу своєї Батьківщини, і як спосіб візуалізації патріотичних почуттів. Отже, нині для українців синьо-жовта колористика містить глибокі політичний, ідеологічний і соціокультурний контексти, що тісно переплітаються ⁷.

1. Сприйняття кольорів через тіло. Міжнародне дослідження з арт-терапії «Я – мій портрет. Яким ти себе бачиш?»

Навесні 2024 р. на запрошення Інституту образотворчого мистецтва Жешувського університету (Республіка Польща) студенти художньо-педагогічного та музичного факультетів Рівненського державного гуманітарного університету стали учасниками міжнародного проєкту «Я – мій портрет. Яким ти себе бачиш?» (Куратор: доктор Анна Стеліга).

⁵ Прищенко С.В. Кольорознавство: навчальний посібник / за редакцією професора Є.А.Антоновича. К.: ДАКККіМ, 2009. С. 16-17.

⁶ Павліченко С.О. Національно-культурний зміст в об'єктах візуальної культури: символіка кольору сучасних патріотичних муралів. *Культура і сучасність*. 2023. № 2. С. 35.

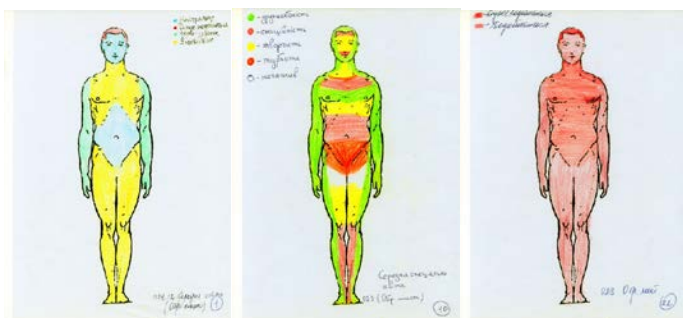
⁷ Павліченко С.О. Національно-культурний зміст в об'єктах візуальної культури: символіка кольору сучасних патріотичних муралів. *Культура і сучасність*. 2023. № 2. С. 36-37.

Автором воркшопу «Я – мій портрет. Яким ти себе бачиш?» є видатний польський дослідник у царині арт-терапії Веслав Кароляк. Саме йому належить твердження, що з усіх суджень, які виносить людина, жодне не є таким важливим, як те, яке вона виносить про себе.

Підґрунтям дослідження є міркування, що всі ми прагнемо створити про себе позитивний образ в очах оточуючих нас людей. Однак, коли ми створюємо свій привабливий імідж, чи не обманюємо ми себе? Можливо, варто подумати над тим, яким насправді є наші емоції? Зокрема, якими вони є щодо нашого тіла?

У міжнародному воркшопі взяли участь 50 студентів Рівненського державного гуманітарного університету: спеціальності 014.12 Середня освіта (Образотворче мистецтво) – 4, спеціальності 014.13 Середня освіта (Музичне мистецтво) – 4, спеціальності 023 Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація – 27, спеціальності 026 Сценічне мистецтво – 9, спеціальності 028 Менеджмент соціокультурної діяльності – 6.

Кожному респонденту пропонувалося виконати проєкційний малюнок: розфарбувати на власний розсуд схематичну фігуру людини, уявивши, що це його власне тіло: відповідними кольорами – ті частини тіла, які подобаються учаснику в собі, й іншими – ті частини тіла, які не дуже подобаються, або ж вони викликають певні зауваги. Як відомо, за цією методикою фахівці з арт-терапії з'ясовують, які кольори асоціюються з позитивними емоціями людини, а які – з негативними.

Збір, систематизація й аналіз матеріалів воркшопу ««Я – мій портрет. Яким ти себе бачиш?», здійсненого в Рівненському державному гуманітарному університеті, показали, що:

1) Лише 8 осіб із 50-ти означили позитивні кольори-емоції в характеристиці власного тіла (дуже позитивний і позитивний), що означає, що вони приймають його;

2) 1 особа охарактеризувала своє тіло через призму нейтральних (50/50) емоцій-кольорів;

3) 41 особа висловила через кольори критичне ставлення до свого тіла;

4) 7 респондентів у своїх творчих роботах-опитувальниках визначили всього 2 кольорові показники, а саме позитивний і негативний кольори, що асоціюються у них з тими чи іншими частинами їхнього тіла;

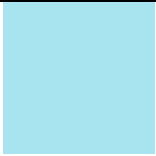
5) 22 респонденти визначили 3 позиції кольорової градації в характеристиці власного тіла: позитивний, негативний і нейтральний;

6) 8 респондентів означили 4 кольорові показники в характеристиці власного тіла: дуже позитивний, позитивний, нейтральний, негативний;

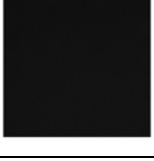
7) 3 респонденти означили 5 кольорових показників в описі частин свого тіла: позитивний, не дуже позитивний, нейтральний, поганий, найгірший;

8) 1 респондент виокремив 6 позицій кольорової градації в індивідуально-суб'єктивному сприйнятті власного тіла (табл. 1).

Таблиця 1

Колір	Позитивні емоції	Негативні емоції	Нейтральні емоції
	13 Україна (колосья); хороший; подобається; творчість; 90/100; прекрасно; добре; задоволена на всі 100%; щирість; позитивно; позитивний; дуже хороше	1 змінла б	5 нейтрально; таке собі, нейтрально; 50/50; задовільно
	9 подобається; дружелюбність; чудове ставлення; все добре; все добре / прекрасно; рослинистість; добре; чудово і зручно; +; хороший	3 негативно	3 50/50, але теж добре; нейтральний
	7 Україна (небо); вірність; добре; дуже добре, хороший; улюблений; подобається	1 погане	6 нейтрально; 50/50, меланхолік

Продовження таблиці 1

	7 подобається; дуже подобається; серце; любов; good	11 не подобається; поганий; погано; змінила б; біль; негативний; погане ставлення	2 Нейтрально; 50/50
	6 подобається; хороший; +; добре; дуже привабливо	5 не дуже подобається; не подобається; bad; негативний	4 подобається, але не до кінця; нейтрально; 50/50; нейтральний
	5 дуже подобається; подобається; емоційність; чудово; позитивно; позитивний	0	3 Сангвінік; 50/50, нормальне
	3 добре; +; турбота; подобається	2 негативно;	6 так собі подобається; менш подобається; 50/50; не дуже
	2 подобається; добре	2 не подобається; поганий; погано; найгірше	2 50/50; нейтрально
	1 подобається	4 поганий; не подобається; погано	2 50/50
	1 позитивно	6 -; не сильно сприймаю; 30/100; потребує доопрацювання; не подобається; --	1 нейтрально
білий	0	1 негатив	0

2. Специфіка кольоросприйняття сучасного студентства України як індикатор його емоційних станів

До тріади кольорів, які в українських студентів найчастіше асоціювалися з позитивними емоціями, увійшли жовтий (13 виборів), зелений (9 виборів) і блакитний (7 виборів).

Як випливає з цих результатів, перше місце в контексті благотворного психоемоційного впливу посіла жовта барва (13 виборів). Акцентуємо, що вона в українській етнокультурній інтерпретації символізує Сонце, сонячну енергію, тепло і радість. Це – колір життя, багатства, достатку і процвітання. Водночас є кольором золота і стиглих ланів пшениці, через які уособлює сонячне світло. Жовта барва хлібного лану – автентичний український символ мирної праці й достатку. Жовта кольорова гама передає оптимізм і радісний настрій. Також жовтий – символ поваги.

Друге місце у визначенні найбільш позитивного кольору в емоційному аспекті у сприйнятті українських студентів посів зелений (9 виборів). Зелений – символ життя, природи, енергії, розвитку, оновлення. Він є кольором пробудження, молодості та зростання. Зелений – своєрідний «міст» між двома протилежними барвами веселкового спектру – гарячим червоним і холодним синім, а тому виражає гармонію та рівновагу, виступає кольором компромісу, злагоди і надії.

На третьому місці найбільш позитивних кольорів з погляду українських студентів виявився світло-синій (блакитний) (7 виборів). Лазурна барва символізує чисте, ясне, безхмарне небо й уособлює мир і спокій. Вона є символом небесної блакиті, водної гладі, повітря, вічності і чистоти ⁸.

Негативні емоції у студентів Рівненського державного гуманітарного університету асоціюються з червоним (11 виборів), чорним (6 виборів) і фіолетовим (5 виборів) кольорами.

Символіка червоного кольору є однією з найбагатших у народній традиції українців. Він є традиційно найбільш уживаним у їхньому побуті, оскільки означає повноту життя, свободу і енергію. Це – символ життя, краси, здоров'я, радості, добра, любові. Його часто можна побачити в українській вишивці. Цей колір символізує молодість, родючість, родину, нерозривний зв'язок між рідними людьми, любов, добробут – усе те, що сприяє зміцненню сім'ї та щасливому життю подружжя. Водночас його вважають символом пролитої крові у боротьбі за Україну. Отже, як колір крові червоний асоціюється не

⁸ Топчий О.Ю. Національна специфіка символіки колоративу *СИНИЙ*. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. 2020. Том 31 (70). № 1. Ч. 3. С. 65.

лише з життям, але й зі смертю. У цьому контексті в українській традиції фіксується дуальність у сприйнятті символіки червоного кольору: він є як кольором життя, родючості, розмноження, так і смерті. Саме тому, як припускають дослідники, у первісній кольоровій тріаді червоний займав проміжне становище між негативним чорним і позитивним білим кольорами⁹.

Багатозначною є символіка червоного кольору і в українському сакральному мистецтві. У ньому він передусім асоціюється з божественною енергією і життєдайним теплом. Вогняна колісниця пророка Іллі, червоний плащ архистратига Михаїла, який виганяє диявола з неба, червона туніка Юрія Змієборця, котрий долає в боротьбі змія – так інтерпретує український іконопис переможну і життєдайну основу червоного кольору. Водночас у сакральній традиції України червоний колір асоціюється з кров'ю – це колір Євхаристії, тобто очищення і спасіння через прийняття дорогоцінної Крові, пролитої Ісусом Христом. Саме у значенні жертовної крові, символу самозречення забарвлювався одяг святих мучеників і мучениць на українських іконах. Обидва значення червоного кольору – життєдайної божественної енергії та жертовно пролитої крові – не виключають один одного, а взаємно доповнюють¹⁰.

На нашу думку, результати дослідження у межах воркшопу опосередковано засвідчують, що у сучасних реаліях України червоний колір асоціюється її молоддю з пролотою кров'ю загиблих у новітній російсько-українській війні. Це спостереження суголосне висновку сучасного українського дослідника Олександра Трегуба, що «сьогодні червоний – перш за все політичний колір», який символізує тоталітарний режим, насильство і жорстокість¹¹.

Чорний колір у воркшопі «Я – мій портрет. Яким ти себе бачиш?» викликав в українських студентів 1 позитивний, 1 нейтральний і 6 негативних відгуків. До слова, символіка чорної барви в українській народній вишивці є також неоднозначною, оскільки немає однієї-єдиної відповіді на питання, що означає чорний колір у декоративних композиціях, які прикрашають вишиті сорочку або рушник. Так, з одного боку, чорний колір ниток на вишиванці символізує землю-годувальницю, її родючість, мудрість і знання, а чорна вишиванка –

⁹ Нікішенко Ю.І. Колір у культурній традиції українців та їх степових сусідів алтайського походження. *Східний світ*. 2004. № 1. С. 96-97.

¹⁰ Волосюк М. Символіка кольорів ікони. URL: <https://int-konf.org/ru/2013/nauka-i-zhittya-suchasni-tendentsiji-integratsiya-u-svitovu-naukovu-dumku-23-25-05-2013/320-volosyuk-m-simvolika-koloriv-ikoni>

¹¹ Трегуб О. Червоний – не любов, а чорний – не журба: повна історія кольорів. URL: <https://www.platfor.ma/topics/knowledge/najyaskravishyj-tekst-v-istoriyi-oleksandr-tregub-vse-shho-treba-znaty-pro-kolory/>

мудрість, багатство і силу. Однак, з іншого – чорний колір в українському мистецтві є виразом печалі, смутку, скорботи і смерті. Наприклад, серед усього розмаїття українських вишиванок із чорним орнаментом вирізняються сорочки з міста Борщова (Тернопільщина). Борщівська вишивка, яка й донині вражає своєю красою, має трагічну історію. За однією з легенд, коли турки винищили всіх чоловіків у місті, жінки на знак скорботи присягнулися протягом семи поколінь дотримуватися жалоби, зокрема одягати сорочки лише з чорним орнаментом. Жінки, які народилися на початку ХХ ст. були останніми, хто мав додержуватися цієї клятви¹².

Доволі складним в інтерпретації учасників воркшопу «Я – мій портрет. Яким ти себе бачиш?» виявився фіолетовий колір. 6 осіб позначили його як «хороший» і «дуже привабливий», 5 переконані, що він «негативний» і «bad» («поганий»), а 4 оцінили його як «нейтральний». Отже, вказаним дослідженням зафіксована троїста природа фіолетової барви, оскільки вона викликає у приблизно однакової кількості респондентів позитивну, негативну і нейтральну асоціації. Це пояснюється тим, що фіолетовий поєднує емоційний ефект червоного (гарячого) та синього (холодного) кольорів: з одного боку, він – сповнений життя, а з іншого – туги та смутку, а тому притягує і відштовхує водночас. Фіолетовий – колір оригінальності, марнославства, розвиненої фантазії¹³, а також містики, магії та чаклунства¹⁴.

За підсумками реалізації програми воркшопу виразно нейтральним виявилось сприйняття респондентами помаранчевого кольору, оскільки 3 особи визначили його як позитивний колір, 2 – як негативний, а 6 – як нейтральний. Помаранчевий колір – яскравий, веселий, життєрадісний, полум'яний, але, приміром, в українській традиційній вишивці він зустрічається нечасто, його більшою мірою використовують як акцент, що підсилює емоційну енергетику декоративної композиції. Однак в одному з епізодів новітньої історії України помаранчевий колір відіграв ключову роль. Ідеться про Помаранчеву революцію, якій восени 2004 р. виповнилося 20 років.

21 листопада 2004 р. в Україні відбувся другий тур президентських перегонів, у якому брали участь тодішній прем'єр-міністр Віктор Янукович і лідер опозиції Віктор Ющенко. Після оголошення його

¹² Борщівська вишивка: історія сорочок з унікальними чорними візерунками. URL: <https://violity.com/ua/publication/6491-borshivska-vishivka-istoriya-sorochok-z-unikalnimi-chornimi-vizerunkami.html>

¹³ Тканко З. Колір як засіб вираження в мистецтві та моді. *Вісник Львівської національної академії мистецтв*. 2021. Вип. 21. С 136.

¹⁴ Сотник Л.І. Колір і його значення у мистецтві. *Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв*. 2015. № 6. С. 34.

результатів опозиція звинуватила команду Віктора Януковича в крадіжці голосів. Люди відразу почали виходити на вулиці на знак протесту проти фальсифікацій голосування, а вже 22 листопада 2004 р. у Києві почалася Помаранчева революція. Її назва пов'язана з помаранчевою атрибутикою лідера політичної партії «Наша Україна» Віктора Ющенка. Творці його виборчої кампанії при виборі кольору як складової її стратегії виходили з того, що помаранчевий налаштовує на оптимізм, відкритість і спілкування, допомагає досягти емоційної рівноваги, довіри до світу і почуття єднання з ним¹⁵. Зрештою, вони не помилилися в розрахунках, оскільки саме «енергетика єднання» протестувальників стала рушійною силою Помаранчевої революції й принесла їй перемогу. Однак здобутки Помаранчевої революції були нівельовані наступними подіями історичного поступу України. Думається, що саме тому через 20 років після Помаранчевої революції колір її атрибутики викликає у сучасної української молоді переважно нейтральні емоції.

ВИСНОВКИ

Колір є однією з основних категорій національної культури України, оскільки фіксує унікальну інформацію про своєрідність історичного шляху народу, особливості його художнього бачення світу. Він є одним із невід'ємних елементів культурного коду українців, а також маркером їх національної ідентичності. Щоправда, базовий кольоровий спектр української традиційної культури (білий – червоний – чорний) у сучасних реаліях зазнав відчутних трансформацій сприйняття.

Нині в українській студентській молоді однозначно приємні асоціації викликають жовтий, зелений і блакитний кольори. Вони є не лише символами життя, мирного неба, добробуту, оновлення і процвітання, а й віддзеркаленням її прагнень, надій і мрій. Водночас у контексті викликів сучасності вибір жовтого і блакитного засвідчує динамічні процеси утвердження національної ідентичності у свідомості молодих українців.

Висновок про вплив суспільно-політичного чинника на кольорну перцепцію студентів Рівненського державного гуманітарного університету підтверджується їхнім вибором кольорів, що тісно пов'язані з неприємними емоційними станами. Йдеться передусім про червоний. Попри багатовікову народну традицію, в якій він виступає символом життя, радості і любові, сьогодні червоний здебільшого

¹⁵ Дорош С. «Це мав бути мед». Чому революція в Україні 20 років тому була помаранчевою. *BBC News Україна*. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/c4g2l67gwkw0>.

асоціюється у них з кров'ю, пролитою співвітчизниками в новітній російсько-українській війні.

Специфічне кольоросприйняття сучасного студентства України як показника його емоційних станів доповнює сприйняття ним помаранчевої барви. Кольорова атрибутка Помаранчевої революції, ідеали якої так і не були втілені в життя, викликає у сучасної молоді переважно нейтральні емоції.

Отже, актуальність і значущість феномену кольору полягає в тому, що він як своєрідний соціологічний індикатор фіксує настрої українського студентства в контексті глобальних викликів сьогодення.

АНОТАЦІЯ

Сукупність усталених кольорів певної етнічної спільноти можна інтерпретувати як систему знаків і правил, згідно з якими відбувається зберігання інформації про своєрідність її історичного шляху, а також художнього бачення світу. Зокрема, символіка кольору, притаманна традиційній культурі України, вповні відображена в усіх видах візуальної культури перших десятиліть ХХІ ст. Вона постає її глибинним соціокультурним елементом, що акумулює і транслює як загальнолюдські, так і національні цінності та ідеї. Колір є одним із невід'ємних елементів культурного коду українців, а також маркером їх національної ідентичності. Базовим кольоровим спектром української традиційної культури є білий, червоний і чорний кольори. Однак у сучасних реаліях він зазнав відчутних трансформацій сприйняття.

Це підтверджується результатами міжнародного дослідження з арт-терапії «Я – мій портрет. Як ти себе бачиш?», що був проведений Інститутом образотворчого мистецтва Жешувського університету (Республіка Польща) в 2024 р. Його учасниками стали, зокрема, студенти Рівненського державного гуманітарного університету (50 осіб). Кожному респонденту пропонувалося виконати проєкційний малюнок: розфарбувати на власний розсуд схематичну фігуру людини, уявивши, що це його власне тіло: відповідними кольорами – ті частини тіла, які подобаються учаснику в собі, й іншими – ті частини тіла, які не дуже подобаються, або ж вони викликають певні зауваги. Як відомо, за цією методикою фахівці з арт-терапії з'ясовують, які кольори асоціюються з позитивними емоціями людини, а які – з негативними.

Вибір кольорів у цьому дослідженні засвідчив вплив суспільно-політичного чинника на колірну перцепцію студентів Рівненського державного гуманітарного університету. Колір як своєрідний соціологічний індикатор фіксує настрої українського студентства в контексті глобальних викликів сьогодення.

Література

1. Борщівська вишивка: історія сорочок з унікальними чорними візерунками. URL: <https://violity.com/ua/publication/6491-borshivskavishivka-istoriya-sorochok-z-unikalnimi-chornimi-vizerunkami.html> (дата звернення 15.12. 2024).
2. Веклич Ю.І. Значення кольорів у культурах народів світу у контексті формування соціокультурної компетенції майбутніх учителів початкової школи. *Проблеми сучасної педагогічної освіти. Педагогіка і психологія*. 2013. Вип. 39 (3). С. 56-62.
3. Волосяк М. Символіка кольорів ікони. URL: <https://int-konf.org/ru/2013/nauka-i-zhittya-suchasni-tendentsiji-integratsiya-u-svitovu-naukovu-dumku-23-25-05-2013/320-volosyuk-m-simvolika-koloriv-ikoni> (дата звернення 12.12. 2024).
4. Дорош С. «Це мав бути мед». Чому революція в Україні 20 років тому була помаранчевою. *BBC News Україна*. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/c4g2l67gwkw0> (дата звернення 22.12. 2024).
5. Назаренко О.В. Національно-культурний контекст символіки кольорів в українських фразеологізмах. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія Філологія*. 2020. № 46. Том 2. С. 43-46. DOI: <https://doi.org/10.32841/2409-1154.2020.46-2.10>
6. Нікіщенко Ю.І. Колір у культурній традиції українців та їх степових сусідів алтайського походження. *Східний світ*. 2004. № 1. С. 93-98.
7. Отич О. Колір як емоційно-змістовий код культури. *Рідна школа*. 2017. № 1-2. С. 18-22.
8. Павліченко Є.О. Національно-культурний зміст в об'єктах візуальної культури: символіка кольору сучасних патріотичних муралів. *Культура і сучасність*. 2023. № 2. С. 33-38. DOI: <https://doi.org/10.32461/2226-0285.2.2023.293741>
9. Прищенко С.В. Кольорознавство: навчальний посібник / за редакцією професора Є.А.Антоновича. К.: ДАКККиМ, 2009. 358 с.
10. Сотник Л.І. Колір і його значення у мистецтві. *Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв*. 2015. № 6. С. 32-36.
11. Тканко З. Колір як засіб вираження в мистецтві та моді. *Вісник Львівської національної академії мистецтв*. 2010. Вип. 21. С 128-138.
12. Топчий О.Ю. Національна специфіка символіки колоративу *СИНИЙ. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. 2020. Том 31 (70). № 1. Ч. 3. С. 64-69. DOI: <https://doi.org/10.32838/2663-6069/2020.1-3/11>

1. Трегуб О. Червоний – не любов, а чорний – не журба: повна історія кольорів. URL: <https://www.platfor.ma/topics/knowledge/najyaskravishyj-tekst-v-istoriyi-oleksandr-tregub-vse-shho-treba-znaty-pro-kolory/> (дата звернення 15.12. 2024).

Information about the author:

Sheretiuk Ruslana Mykolaivna,

Doctor of Historical Sciences,

Professor at the Department of Fine and Decorative and Applied Arts

named after Stepan Shevchuk

Rivne State University of Humanities

12, Stepan Bandera str., Rivne, 33000, Ukraine

РОЗДІЛ 4. ЦИФРОВІ ТЕХНОЛОГІЇ В РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ ТА СУСПІЛЬСТВА

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-535-8-19>

DIGITAL TECHNOLOGIES IN THE TRANSFORMATION OF THE GLOBAL FINANCIAL SECURITY SYSTEM: A THEORETICAL AND SOCIAL CONCEPT

Alekseyenko L. M., Tulai O. I., Artemenko L. B.

INTRODUCTION

The modern era of digitalization is accelerating financial changes and processes of globalization, debt regulation for balancing financial stability and sustainable development of society. Theories of the global financial security system are evolving from traditional methods to modernized digital technologies, the use of artificial intelligence, blockchain and big data analytics. These instruments allow monitoring financial flows, predicting risks and responding to changes in the financial sector in a timely manner¹.

In the context of the global financial security system, the world economy faces significant challenges, and structural reforms can improve economic resilience, accelerate adaptation to new conditions and help restore sustainable development. Priority spending areas include climate-related and demographic spending, and in emerging market countries, investments aimed at closing the gap in economic development. According to IMF research, by 2030, these spending needs will increase annual spending by about 7% of GDP in advanced economies, 9% of GDP in emerging market countries and 14% in low-income developing countries².

The Digital Innovation Development Strategy of Ukraine (WINWIN) until 2030 determines the vision of Ukraine as a country of innovation and outlines the key directions, principles, goals and objectives of state policy in the field of digital development of innovation activities. Digital transformation within the framework of the UNDP and Ministry of Digital Transformation of Ukraine project will contribute to the implementation of

¹ Рожко О., Алексеєнко Л., Тулай О. Преференційний доступ до фінансування у контексті становлення ефективної цифрової держави: теоретичний концепт. Модерні фінанси: глобальні виклики і сучасні тренди. Монографія / за ред. д.е.н., проф. А. І. Крисоватого. Тернопіль: Економічна думка, 2024. С. 778-798.

² How To Do Better. URL: <https://www.imf.org/en/News/Articles/2024/10/25/sp102524-annual-meetings-plenary>

digital education programs³, accessibility of government websites, Administrative Service Centers and the provision of comfort for people with disabilities.

1. A Vision for Regulatory Action to Support a Global Financial Security System

The political and economic dimensions of the IMF's regulatory work confirm that clear communication about the benefits of governance reforms and their focus on the common good will contribute to public awareness and positive attitudes towards a global financial security system. Despite the economic feasibility of reforms, society often shows distrust in state institutions and the acceptability of political change, the spread of disinformation and misconceptions about reforms⁴. This highlights the importance of trust as a key factor⁵. International institutions provide advice to countries: from supporting institutional development in conflict-affected countries to managing capital flows in emerging market countries, and also justify monetary policy recommendations on interest rates in advanced economies⁶.

In the area of financial security, the European Commission recognises that deepening European integration is also the most effective response to increasing global uncertainty⁷. In the EU, the application of protectionist measures to the real sector and labor markets from the problems associated with global fragmentation allows a more developed single market to strengthen economic stability in the world economy⁸. These are multifaceted strategic challenges, but Europe is able to solve them, relying on sound macroeconomic policies and a commitment to economic integration and continued multilateral cooperation.

³ Alekseyenko L. M., Tulai O. I. Management of education in the conditions of internationalization communicability of state values / Education, science, research during martial law : Collective monograph. Riga, Latvia : "Baltija Publishing", 2022. P. 126-146.

⁴ Petrushenko, Y., Alekseyenko, L., Dmytryshyn, M., Tulai, O., Sydor, I. Information and Communication Support for the Diversification of Business Processes in Conditions of Global Financial Uncertainty. In: Mansour, N., Bujosa Vadell, L.M. (eds) Finance and Law in the Metaverse World. Contributions to Finance and Accounting. 2024. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-031-67547-8_34

⁵ Nicolo Fraccaroli, Rhiannon Sowerbutts, Andrew Whitworth. Does regulatory and supervisory independence affect financial stability? Journal of Banking & Finance. January 2025. Vol. 170. 107318. <https://doi.org/10.1016/j.jbankfin.2024.107318>

⁶ How To Do Better. URL: <https://www.imf.org/en/News/Articles/2024/10/25/sp102524-annual-meetings-plenary>

⁷ European Commission. URL: https://commission.europa.eu/index_en

⁸ Alekseyenko Lyudmyla, Tulai Oksana. Communication support of local self-government in the context of the implementation of EU investment framework instruments. Моделювання соціально-економічного розвитку в системі забезпечення продовольчої безпеки: зб. тез VII Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Миколаїв, 8–9 травн. 2024 р.). Миколаїв: МНАУ, 2024. С. 4.

In the context of global political and economic challenges, the institutional basis and two-way communications (dialogue) are preferential for legitimizing reforms. A transparent and accessible communication system strengthens trust and ensures mutual understanding between the government, society and communities. Citizens should feel involved in the reform process and understand its ultimate goal. Ukraine is actively integrating the EU acquis in the field of free movement of capital, demonstrating a desire to harmonize financial regulation even in conditions of full-scale war⁹. Despite the challenges associated with military restrictions, the country is purposefully working on the implementation of EU law and the gradual lifting of these restrictions. Particular attention is paid to accelerating integration into the EU financial space, including preparations for joining the Single Euro Payments Area (SEPA).

In international practice, reducing discount rates reduces the burden on the state budget by reducing the cost of debt financing, but this is not enough to maintain stable debt in the long term¹⁰. Higher real interest rates compared to pre-pandemic levels maintain a strain on the budget, and therefore many countries need to improve their primary balance to reduce dependence on external financing.

In the paradigm of the financial security system, monetary policy in “extreme cases” deserves attention¹¹. When supply constraints cover significant sectors of the economy, tight monetary policy can help reduce inflation, although this is associated with risks for the real sector of the economy. We believe that these measures remain effective if they are used in the short term with the use of scientific and methodological approaches.

In an applied aspect, if supply constraints are localized only in certain industries, traditional monetary policy methods can be effective¹². This is due to the fact that reducing inflation does not require radical measures,

⁹ Алексеевко Л., Тулай О. Новітні тренди забезпечення безбар'єрності фінансового сектору у контексті євроінтеграції України. Науковий вимір осмислення та пошуку оптимальних моделей розвитку України: маркетинговий, економічний, фінансовий та управлінський аспекти : збірник матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. [м. Київ, 4-5 бер. 2024 р.]. Київ : Академія праці, соціальних відносин та туризму / За заг. ред.: Н. В. Писаренко, І. С. Чорнодіда. Київ : Вид-во АПСВТ, 2024. С. 20–21. DOI: 10.5281/zenodo.11222359

¹⁰ Alekseyenko L., Tulai O. Restarting financial communications in the conditions of geopolitical confrontation. Економіка, фінанси, банківська справа та освіта: актуальні питання розвитку, досягнення та інновації: матеріали IX Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф. (м. Одеса, 4–5 квіт. 2024 р.) / за ред. д-ра екон. наук, проф. Д.В. Завадської. Одеса: ОНЕУ, 2024. С. 17–20.

¹¹ Є три варіанти. У Нацбанку розповіли, що чекає на економіку України. URL: <https://biz.nv.ua/ukr/economics/nacbank-ociniv-zrostannya-vvp-ukrajini-v-iii-kv-2024-u-4-50465381.html>

¹² Інфляційний звіт, жовтень 2024 року. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/inflyatsiyniy-zvit-jovten-2024-roku>

since the overall economic situation remains controlled. Medium-term fiscal policy creates space for central banks to act more leniently in monetary policy, which allows them to lower interest rates without the risk of an inflationary surge¹³. In such conditions, monetary policy can promote growth by supporting the private sector through affordable financing, which reduces the cost of capital and stimulates investment¹⁴.

The IMF has been advocating fiscal restraint in recent years to support central banks in targeting inflation. It is important to focus on new approaches to fiscal policy, as fiscal reserves are depleted and debt levels in most countries are high. The trend towards rising debt began during a prolonged period of very low interest rates. The pandemic has necessitated unprecedented fiscal measures to save people's lives, and debts have grown even more. Kristalina Georgieva states that, firstly, in a world of systemic shocks and increased uncertainty, the need for the right policies is becoming more urgent, and making the right policy decisions will determine the future of the global economy. Second, geopolitical tensions increase the risks of fragmentation of the global economy, since in today's world we must be prepared for surprises¹⁵.

The growth of aggregate external public debt reflects a variety of factors, including increased military spending, insufficient tax revenues, economic crises, and external pressures. The debt cycle is the result of an ever-increasing accumulation of borrowing by consumers and governments. Atif Mian notes that total debt was about 140 percent of GDP from 1960 to 1980 in the United States, but has more than doubled since then to 300 percent of GDP¹⁶. This trend is global. Public and state-guaranteed external debt in Ukraine amounted to USD 159.74 billion¹⁷. The significant financial obligations that the Ukrainian government has to creditors can affect the country's financial stability and require compliance with fiscal discipline.

¹³ Alekseyenko Lyudmyla, Tulai Oksana. Strategic orientations of investment banking business in conditions of geopolitical tension. Світові тенденції та перспективи розвитку фінансової системи України: Матеріали XVII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 23 травн. 2024 р.). Київ: КНУ імені Тараса Шевченка, 2024. С. 13.

¹⁴ Lyudmyla Alekseyenko, Oksana Tulai, Bohdan Ferens, Volodymyr Tsap, Viktoriia Tsokalo, Liudmyla Artemenko. Informational Support for Communication of Reinvestment Recovery of the Economy. In: Alareeni, B., Hamdan, A. (eds) Technology: Toward Business Sustainability. ICBT 2023. Lecture Notes in Networks and Systems, 2024, vol 927, 927 LNNS, pp. 197–201. Springer, Scopus, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-031-54009-7_18.

¹⁵ Kristalina Georgieva. The 2020s: Turbulent, Tepid or Transformational? Policy Choices for a Weak Global Economy. URL: <https://www.imf.org/en/News/Articles/2024/04/sp041124-outlook-global-economy-policy-priorities-kristalina-georgieva>

¹⁶ Atif Mian. Breaking the Debt Supercycle. March 2024. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/fandd/issues/2024/03/Symposium-Breaking-the-debt-supercycle-Atif-Mian>

¹⁷ Державний та гарантований державний борг України в 2024 р. URL: <https://www.index.minfin.com.ua/ua/finance/debtgov/>

Traditional methods of regulating debt obligations are based on standard legal norms and international conventions. Such approaches typically involve limiting debt levels and establishing credit risk controls. However, with the advent of new financial instruments and technologies, traditional methods are becoming less effective. In the short term, debt can stimulate aggregate demand, whether it is used for consumption or investment. However, in the long term, debt financing of consumption can have negative consequences, as consumers are forced to repay borrowed funds. Debt repayment is accompanied by a decrease in consumption, which can lead to a decrease in aggregate demand and cause economic problems. Therefore, debt management should be directed to its effective use for productive purposes, such as investment, which will contribute to sustainable economic development. We share Atif Mian's view that debt cycles reflect problems on the demand side, with rising inequality and excessive accumulation by wealthy citizens, and problems on the supply side, with a limited response of investment, despite very low interest rates and the need for financing¹⁸.

Sovereign debt can be used to attract investment and smooth out fluctuations in income, but in reality it can lead to a deterioration in the financial situation of citizens due to increased economic volatility and reduced investment. Mark Aguiar in his publication "The Poisoned Chalice of Debt" notes that the negative consequences of sovereign loans lead to increased risks and a decrease in the attractiveness of the country's investment climate¹⁹. Such approaches to loans can contribute to further economic instability and deepening economic inequalities.

As part of the process of Ukraine's accession to the EU, legislation is being screened under the negotiating Chapter 3 "Freedom of enterprise and provision of services", which belongs to Cluster 2 "Internal market". This will facilitate the provision of services, the recognition of professional contracts, qualifications and the regulation of postal services. Funding from the G7 countries through the ERA program is important for maintaining macroeconomic stability²⁰. This will allow citizens to maintain access to

¹⁸ Atif Mian. Breaking the Debt Supercycle. March 2024. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/fandd/issues/2024/03/Symposium-Breaking-the-debt-supercycle-Atif-Mian>

¹⁹ Mark Aguiar. The Poisoned Chalice of Debt. June 2024. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/fandd/issues/2024/06/The-Poisoned-Chalice-of-Debt-Mark-Aguiar>

²⁰ Ukraine: Fifth Review Under the Extended Arrangement Under the Extended Fund Facility, Requests for Waivers of Applicability of Performance Criteria, Modification of Performance Criterion, Rephasing of Access, and Financing Assurances Review-Press Release; Staff Report; and Statement by the Executive Director for Ukraine. IMF. Country Report No. 2024/314. 2024. <https://doi.org/10.5089/9798400290534.002>

financial services, microfinance and other financial instruments even during a prolonged crisis²¹.

In the context of Ukraine's accession to the EU internal market in 2025, investment demand, which is a driver of economic dynamics, has continued to recover²². State investments in defense projects, such as weapons production, as well as costs for the restoration of destroyed infrastructure, have contributed to this process²³. Private investments have increased due to the improvement of financial indicators of enterprises and the need to purchase energy-independent equipment due to the difficult situation in the energy sector²⁴.

From a security perspective, the NBU updated its estimate of real GDP growth in the third quarter of 2024, increasing it to 4% year-on-year (the previous forecast was 3.1%)²⁵. This indicates higher than expected economic activity. The favorable factors were, firstly, a soft fiscal policy that supported aggregate demand in the economy. Secondly, the earlier start of harvesting late crops, which had a positive impact on the agricultural sector. At the end of the third quarter, the harvesting area exceeded last year's by 81%, and the harvest volume increased by 68%. Thirdly, the active work of the maritime corridor, due to which the volume of cargo transshipment in ports increased by 2.1 times compared to 2023.

The preferential nature of economic and security criteria in the segment of accession to the EU internal market highlights the multiplier effect of

²¹ Tulai Oksana, Alekseyenko Lyudmyla, Bilan Oleksandr, Viktoriia Tsokalo. Organizational and applied principles of financial security for the restoration of territorial communities in the conditions of geopolitical challenges. Інвестиції: практика та досвід. 2023. № 19. С. 62-68. DOI: 10.32702/2306_6814.2023.19.62; Alekseyenko L., Tulai O., Babii S. Financial sector: regulatory and communication transformations in the digital economy. Economic Analysis. 2023. Vol. 33 (3). pp. 222-231. DOI: <https://doi.org/10.35774/econa2023.03.222>

²² Alekseyenko Lyudmyla. Transaction costs of the market impact of share trading: digital manoeuvring technologies. Ukrainian Journal of Applied Economics and Technology. 2023. Vol. 8 (3). pp. 279-284. DOI: <https://doi.org/10.36887/2415-8453-2023-3-42>; Alekseyenko L. Investment activities on the stock market: information security in the network economy. Economic Analysis. 2023. 33 (2). pp. 282-290. DOI: <https://doi.org/10.35774/econa2023.02.282>

²³ Alekseyenko L., Tulai O., Dmytryshyn M., Bulavynets V., Savchuk S. Information Support for Financial Communication of Economic Recovery. In: Alareeni, B., Hamdan, A. (eds) Navigating the Technological Tide: The Evolution and Challenges of Business Model Innovation. ICBT 2024. Lecture Notes in Networks and Systems. 2024, vol 1083, pp. 273–277. https://doi.org/10.1007/978-3-031-67431-0_26

²⁴ Alekseyenko, L., Tulai, O., Dmytryshyn, M., Bulavynets, V., Savchuk, S. Information Support for Financial Communication of Economic Recovery. In: Alareeni, B., Hamdan, A. (eds) Navigating the Technological Tide: The Evolution and Challenges of Business Model Innovation. ICBT 2024. Lecture Notes in Networks and Systems, 2024, vol 1083. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-031-67431-0_26

²⁵ Є три варіанти. У Нацбанку розповіли, що чекає на економіку України. URL: <https://biz.nv.ua/ukr/economics/nacbank-ociniv-zrostannya-vvp-ukrajini-v-iii-kv-2024-u-4-50465381.html>

public investments²⁶. According to Keynesian theory, increased government spending in strategic sectors, such as defense and infrastructure, stimulates economic activity, creating additional demand in related sectors. Investment in renewable resources due to the instability of energy infrastructure stimulates the private sector to invest in sustainable and energy-efficient equipment, which contributes to the modernization of production and increased economic productivity. The restoration of an export-oriented economy (increased cargo handling through seaports) contributes to the activation of foreign trade, which forms a positive contribution to GDP, since exports are an important component of national income.

In the context of the intensification of conflicts (military actions), there was a redistribution of demand between sectors, caused by changes in consumer behavior and a shift towards essential goods. This is accompanied by supply disruptions, which increases inflationary pressure. The shift to online ordering has led to increased demand for electronics and logistics services, causing prices to rise in these sectors. As for the business activity expectations index, in October 2024 this index approached the neutral level (49.4) compared to 48.7 in September²⁷. Expectations will be positive if the index value exceeds the neutral level.

2. Digital transformation in the global financial inclusion segment

The systemic development of financial markets and the increasing complexity of financial instruments necessitate the constant adaptability of scientific approaches to regulating the scaling of digital technologies. Given the rapid technological changes and global financial trends, innovative strategies can become crucial for ensuring the stability and reliability of the financial system.

The Digital Innovation Development Strategy until 2030 determines the creation of favorable conditions for business, startups, investors and international partners in the sphere of innovation to protect the sovereignty and territorial integrity, reconstruction and support of the transformation process of Ukraine. The WINWIN Strategy is a comprehensive vision of concrete steps to strengthen the innovation ecosystem in Ukraine, effective regulation and opening new markets (Table 1).

²⁶ Alekseyenko Lyudmyla, Tulai Oksana. European Integration Vectors of Development: Implementation of the Ukraine Facility Program and Electronic Case Management. Майбутнє – аудит : Матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, м. Кривий Ріг, 15 січня 2024 р. / редкол.: М. І. Ступнік, В. С. Адамовська, М. Л. Крапивко, Є. В. Мішук [Електронний ресурс]. Кривий Ріг : Вид. Р.А. Козлов, 2024. С. 12-14.

²⁷ Індекс очікувань ділової активності. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/indeks-ochikuvan-dilovoyi-aktivnosti-mayje-dosyag-rivnovajnego-rivnya---pidsumki-opituvannya-pidpriyemstv-u-jovtni>

Table 1

Priority areas of innovation development until 2030

	Dimensions	Parameters of innovation development
1.	Fundamental directions:	opening markets for priority industries
		development and support of innovation infrastructure
		deregulation of innovation
		access to finance
		effective management of state institutions in the field of innovation
		protection of intellectual property
		development of knowledge-intensive innovations
		creation of inclusive innovations
		international cooperation
		creation of WINWIN CoE (Centres of Excellence) for each of the priority industries (list below)
2.	Key industries that are the basis for the development of innovations:	DefenseTech
		MedTech
		BioTech
		GreenTech
		EdTech
		AgroTech
		AI
		XR
		AUV
		Semiconductors
		Secure Cyberspace
		SpaceTech
		GovTech
3.	Transforming defense technologies into a global intelligent national security operating system:	unmanned (robotic) weapons systems
		biological and genetic engineering technologies
		artificial intelligence and machine learning in defense
		modern electronics and advanced materials
		sensors and data acquisition systems
		energy systems
		space technologies for defense
		development of innovative cyber defense systems

Based on²⁸.

²⁸ Цифрова держава без перешкод – як Мінцифра впроваджує стратегію безбар'єрності. URL: <https://thedigital.gov.ua>; WINWIN: Україна затвердила Стратегію цифрового розвитку інновацій до 2030 року. URL: <https://thedigital.gov.ua/news/winwin-ukraina-zatverdila-strategiyu-tsifrovogo-rozvitku-innovatsiy-do-2030-roku>

Digitalization and big data analytics affect traditional economic models and the consequences of sovereign borrowing for countries' economies. The value of sovereign debt markets for borrowing countries is ambiguous, whether viewed from the perspective of data or quantitative models²⁹. According to the traditional "neoclassical paradigm", financial inclusion should contribute to faster economic growth and less volatility of financial costs. Gregor Boehl, Flora Budianto and Elod Takats believe that the right combination of economic and innovation instruments can not only accelerate the energy transition, but also provide long-term benefits for the economy and the environment³⁰. Yanfei Dong, Jiayin Hu, Yiping Huang, Han Qiu and Yingguang Zhang recognize that regulatory measures in the field of credit reporting can effectively reduce the risks of excessive debt, promoting transparency in financial markets and the introduction of digital innovation³¹. The integration of non-bank lenders into national credit registries increases discipline among consumers and provides better control over credit risks, which is especially important in the context of BNPL's growing popularity.

Countries with large external public savings are in a better position compared to those that have actively borrowed on external markets. This suggests that sovereign borrowing can have negative effects on the economy, increasing volatility and limiting opportunities for economic growth. Paula Beltran Saavedra, Nicolas Fernandez-Arias, Chanpheng Fizzarotti and Alberto Musso acknowledge that the challenges highlight the importance of innovative development and the promotion of transformative reforms³². Li Nan, Papageorgiou Chris, Xu Tong and Zha Tao, using a structural model, identified the relationship between contemporary reforms and their impact on global financial inclusion³³.

Theoretical concepts of financial security trace the trade-off between the benefits of financial integration for the economic and social development of society. Matteo Maggiori, Chris Clayton and Jesse Schreger note that in the context of financial globalization, countries

²⁹ Mark Aguiar. The Poisoned Chalice of Debt. June 2024. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/fandd/issues/2024/06/The-Poisoned-Chalice-of-Debt-Mark-Aguiar>

³⁰ Gregor Boehl, Flora Budianto, Elod Takats. The macroeconomics of green transitions. BIS Working Papers. 2024. No 1237. P. 19-28.

³¹ Yanfei Dong, Jiayin Hu, Yiping Huang, Han Qiu, Yingguang Zhang. The use and disuse of FinTech credit: When buy-now-pay-later meets credit reporting. BIS Working Papers. 2025. No 1239. P. 55-78.

³² Paula Beltran Saavedra, Nicolas Fernandez-Arias, Chanpheng Fizzarotti, Alberto Musso. G20 Economies Should Target Reforms to Boost Medium-Term Growth Prospects. URL: <https://www.imf.org/en/Blogs/Articles/2024/11/21/g20-economies-should-target-reforms-to-boost-medium-term-growth-prospects>

³³ Li Nan, Papageorgiou Chris, Xu Tong, Zha Tao. Global Contagion of Financial Reforms. IMF. Working Paper. 2024. No. 2024/243. P. 26-44. <https://doi.org/10.5089/9798400295980.001>

depend on digital transformation, trade networks and resources³⁴. Sami Ben Naceur, Bertrand Candelon and Farah Mugarabi outline the importance of financial inclusion for designing and implementing stabilization policies that take into account various challenges and risks³⁵. Giulio Cornelli, Jon Frost, Jonathan Warren, Clair Yang and Carolina Velasquez emphasize modern finance and innovative technology landscapes for the development of the financial industry³⁶. Dominic Cucic and Denis Gorea note that non-bank institutions should be more actively involved in financial inclusion to enhance monetary policy³⁷. The expansion of the insurance system should contribute to the development of global financial inclusion³⁸.

Digital transformation within the framework of the UNDP and the Ministry of Digital Transformation of Ukraine project contributes to: monitoring the accessibility of government websites in accordance with the Resolution of the Cabinet of Ministers No. 757; conducting annual monitoring on more than 100 websites of executive bodies; more than 2,000 public servants from central bodies and regions have received training on the basics of digital accessibility³⁹. The strategy of barrier-free and digital accessibility in Ukraine is presented in Table 2.

Diia.Accessibility will facilitate the implementation of flagship projects aimed at creating an inclusive environment in the country. Experts from the Digital Accessibility Competence Center based on Action, with support from UNDP, are introducing mandatory accessibility criteria to ensure inclusion as a standard in digital transformation⁴⁰.

³⁴ Matteo Maggiori, Chris Clayton, Jesse Schreger. A theory of economic coercion and fragmentation. BIS Working Papers. 30 October 2024. No 1224. P. 38-56.

³⁵ Sami Ben Naceur, Bertrand Candelon, Farah Mugarabi. Systemic Implications of Financial Inclusion. IMF. Working Paper. 2024. No. 2024/203. P. 10-39. <https://doi.org/10.5089/9798400290763.001>

³⁶ Giulio Cornelli, Jon Frost, Jonathan Warren, Clair Yang, Carolina Velasquez. Retail fast payment systems as a catalyst for digital finance. BIS Working Papers. 21 November 2024. No 1228. P. 7-26.

³⁷ Dominic Cucic, Denis Gorea. Non-bank lending and the transmission of monetary policy. BIS Working Papers. 11 September 2024. P. 22-74.

³⁸ Алексеєнко Л. М. Теоретико-концептуальні підходи страхування вкладів у контексті глобальної фінансової інклюзії. Світ фінансів. 2024. № 4. С. 169–174. DOI: 10.35774/sf2024.04.167

³⁹ Цифрова держава без перешкод – як Мінцифра впроваджує стратегію безбар'єрності. URL: <https://thedigital.gov.ua>

⁴⁰ Цифрова держава без перешкод – як Мінцифра впроваджує стратегію безбар'єрності. URL: <https://thedigital.gov.ua>; WINWIN: Україна затвердила Стратегію цифрового розвитку інновацій до 2030 року. URL: <https://thedigital.gov.ua/news/winwin-ukraina-zatverdila-strategiyu-tsifrovogo-rozvitku-innovatsiy-do-2030-roku>

Table 2

Barrier-free and digital accessibility strategy in Ukraine

1.	Platform Action. Education:	More than 200 educational series with subtitles in Ukrainian and English have been launched. A separate course on digital accessibility “A State Without Barriers”, “Web Accessibility”, “Barrier-Free Literacy”
		20 educational products dubbed in sign language
		For visually impaired users, all images on the platform have alternative descriptions that can be read using screen readers.
2.	Administrative Service Centers (ASC):	Accessibility of ASC
		Arrangement of premises of ASCs: since the beginning of 2023, taking into account the needs of persons with disabilities, this level has increased by 16%
		The ability to get even more administrative services right from home
3.	Accessibility of websites and mobile applications:	Monitoring the accessibility of government websites
		Trainings on the basics of digital accessibility
		Diia.Accessibility, which is designed to provide all the necessary information for citizens in various life situations
4.	Digital Accessibility Competence Center:	Contributes to increasing the availability of government resources through training, consultations, and audits

*Based on*⁴¹.

In the banking system, the innovative Savings-and-Credit Contract (SCC) is used during the savings period as a signaling mechanism that allows borrowers with a high level of discipline to prove their solvency⁴². This mechanism is especially important in environments with high information asymmetry, where lenders do not have complete information about the solvency of borrowers. Consorcio participants show lower default rates, even if their observable characteristics (e.g., employment or credit rating) indicate higher risk. This suggests that SCCs effectively screen out unreliable borrowers. Unlike conventional loans, SCCs allow borrowers with limited liquidity to gradually accumulate funds while proving their financial

⁴¹ WINWIN: Україна затвердила Стратегію цифрового розвитку інновацій до 2030 року. URL: <https://thedigital.gov.ua/news/winwin-ukraina-zatverdila-strategiyu-tsifrovogo-rozvitku-innovatsiy-do-2030-roku>; Цифрова держава без перешкод – як Мініцифра впроваджує стратегію безбар'єрності. URL:<https://thedigital.gov.ua>

⁴² Bernardus F Nazar Van Doornik, Armando Gomes, David Schoenherr, Janis Skrastins. Savings-and-credit contracts. BIS Working Papers. 2024. No 1236. P. 13-45.

discipline. This helps to expand access to credit for a wider range of borrowers. Note that default penalties are an important tool to encourage responsible behavior of borrowers during the savings period.

The development of e-commerce in the EU leads to an increase in imports, which requires the introduction of innovations in customs processes to guarantee security aspects. Mariana Mazzucato believes that initially public investment can catalyze innovation and attract private investment in different sectors, which is especially important in countries where companies invest little in scientific research and development⁴³. The integration of innovative technologies and data analysis methods into the work of customs authorities allows them to respond more effectively to new challenges, contributing to increasing security and preserving the economic stability of the EU.

The Community for European Research and Innovation for Security (CERIS) focuses on EU-funded innovations and technologies to combat money laundering, postal smuggling, financial fraud, sanctions evasion and export controls⁴⁴. The area of e-commerce security and combating illicit transactions across EU borders concerns customs and law enforcement authorities (DG HOME), delivery and postal operators, business representatives, industry associations, as well as representatives of relevant European Commission services and EU agencies. In 2023, the EU imported 2.3 billion goods worth up to €150, with a total value of €28 billion. This represents around 1% of the total value of EU imports in 2023, with around 80% of the goods coming from China. It is expected that by the end of 2024, around 4 billion parcels will be imported into the EU⁴⁵. This increase in imports poses challenges for EU customs authorities. We believe that China's dominance as the main source of imports into the EU highlights the importance of adapting customs procedures to the new realities of global supply chains.

The fight against illicit transactions requires enhanced cooperation between EU Member States and other international partners⁴⁶. Initiatives such as CERIS provide a platform for sharing knowledge and innovation,

⁴³ Mariana Mazzucato. Policy with a Purpose. September 2024. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/fandd/issues/2024/09/policy-with-a-purpose-mazzucato>

⁴⁴ Alekseyenko Lyudmyla, Tulai Oksana, Babii Stepan. Information support for the recovery of the Ukrainian economy in the context of the New European Consensus on Development. Сучасні проблеми моделювання соціально-економічних систем: Матеріали XV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 11-12 квітн. 2024 р.). Харків, Conference MPSESM-XV, 2024.

⁴⁵ E-commerce security and countering illicit transactions. 19 July 2024. URL: https://home-affairs.ec.europa.eu/news/e-commerce-security-and-countering-illicit-transactions-2024-07-19_en

⁴⁶ European Research Area Conference 2024: A vision for the future of research and innovation in Europe. URL: <https://vetenskapallmanhet.se/2024/09/european-research-area-conference-2024-a-vision-for-the-future-of-research-and-innovation-in-europe/>

which helps to coordinate security and customs control actions. EU-funded research support contributes to the harmonisation of security standards and innovative approaches among Member States⁴⁷. Such cooperation allows customs authorities to share information more effectively and coordinate their actions in the fight against criminal organisations operating at international level.

Traditional threats such as drug and cigarette smuggling still remain relevant for customs services, but with globalisation and technological developments, new threats are emerging⁴⁸. The scale of the illicit trafficking of archaeological artifacts and the evasion of sanctions have become important challenges for modern customs authorities. Modern detection and monitoring technologies are needed to combat these phenomena. The latest technologies, in particular artificial intelligence and blockchain, can provide better monitoring of transactions and tracking of illegal goods, which will contribute to increasing the efficiency of customs control⁴⁹.

Technological innovations play an important role in the fight against smuggling: The development of big data analytics (Big Data) and artificial intelligence technologies allows customs authorities to more effectively detect anomalies in goods and financial transactions. The use of innovative technologies allows for automation of processes, reducing the risk of human error and speeding up checks⁵⁰. It should be noted that scanners with artificial intelligence can detect hidden objects without delays in customs operations.

⁴⁷ Alekseyenko Lyudmyla, Tulai Oksana, Babii Stepan. Information Support of International Information Support of International Marketing Strategies in the Corporate Segment of Sustainable Development. Сучасні технології маркетингу : Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. [м. Луцьк, 7 бер. 2024 р.] / Відп. ред. проф. В. С. Рейкін. Луцьк : Вежа-друк, 2024. С. 126–128.

⁴⁸ Alekseyenko L., Tulai O., Dmytryshyn M., Stetsko M., Kvasnytsia O., Vilchynskiy V. Information Assistance for Regulation of Financial Market Business Intelligence in the Context of Global Reset. In: Hamdan, A. (eds) Achieving Sustainable Business Through AI, Technology Education and Computer Science. Studies in Big Data. 2024. Vol 163. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-031-73632-2_58; Alekseyenko L. Solving the insolvency of troubled banks: a theoretical and applied aspect. Ukrainian Journal of Applied Economics and Technology. 2023. Vol. 8 (4). pp. 228–232. DOI: <https://doi.org/10.36887/2415-8453-2023-4-37>

⁴⁹ Алексеенко Л. М., Юркевич О. М. Інформаційно-комунікаційний супровід масштабування фінансових технологій. Модернізація економіки: сучасні реалії, прогностичні сценарії та перспективи розвитку: матеріали VI міжнар. наук.-практ. конф. (м. Херсон – м. Хмельницький, 18-19 квіт. 2024 р.). Херсон: Видавництво ФОП Вишемирський В.С., 2024. С. 328–329.

⁵⁰ Tulai Oksana, Alekseyenko Lyudmyla, Zapolskyi Oleksandr. Political and economic dimensions of cooperation between Ukraine and the European Union in the scaling of technological innovations. Актуальні проблеми та перспективи розвитку обліку, аналізу та контролю в соціально-орієнтованій системі управління підприємством: Матеріали VII Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Полтава, 28–29 бер. 2024 р.). Полтава, 2024. С. 574–576.

Modern criminal groups adapt to new conditions by using cryptocurrencies, which makes their activities more hidden and difficult to track. Therefore, investment in innovation and cutting-edge technologies is essential for government regulators to combat illegal activities⁵¹. This includes developing systems to detect financial fraud and hidden goods using advanced data analysis algorithms.

CERIS is an important step in implementing innovative solutions to improve the security of e-commerce and effectively combat illegal transactions in the context of growing import volumes. This is relevant for Ukraine in the context of the formation of a security space and regulatory framework⁵². First, the use of innovative scanners and sensors capable of non-invasively detecting threats is an important step in modernizing customs control and ensuring security in logistics centers and postal services. These technologies allow for the acceleration of the inspection of a large number of cargoes and parcels without stopping work processes, which is critical for maintaining economic efficiency and security.

Secondly, breakthrough data analysis models (artificial intelligence, machine learning algorithms) allow customs and law enforcement agencies to automatically detect suspicious transactions⁵³. This is especially important for combating money laundering and financial fraud, since such models can quickly process large volumes of information, which cannot be done manually.

Third, the transition to digital customs systems (using muons, artificial intelligence) will allow for faster and more accurate control of commodity flows, reducing delays at borders and increasing the effectiveness of the fight against smuggling.

Preferential competencies in the context of global financial inclusion should be considered through the introduction of agricultural notes as an innovative approach to the development of specialized financial instruments aimed at expanding access to financing for the agricultural sector. This can be justified in the context of greater inclusiveness in access to investment

⁵¹ Alekseyenko Lyudmyla, Tulai Oksana. Formation of the EU-Ukraine cross-border cooperation concept for the implementation of flagship projects. Підприємництво, торгівля, маркетинг: стратегії, технології та інновації [Електронний ресурс] : тези доп. VII Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Київ, 15 травн. 2024 р.) / відп. ред. В. А. Осика. Київ: Держ. торг.-екон. ун-т, 2024. С. 293–295.

⁵² Specific support for Ukrainian research and innovation. URL: <https://horizon-europe.org.ua/en/about-he/support-for-ukraine/>

⁵³ Jennifer Baker. Tech and the new mandate, Europe's AI opportunities and challenges. 08-10-2024. URL: <https://www.euractiv.com/section/artificial-intelligence/news/tech-and-the-new-mandate-europes-ai-opportunities-and-challenges/>

resources, which contributes to increasing the economic sustainability and competitiveness of the industry⁵⁴.

Since the beginning of 2025, Ukraine has been introducing a new financial instrument to attract investments in agriculture – agrarian notes⁵⁵. Agriculture plays a significant role in the structure of Ukraine’s GDP, especially due to its high export dependence. Earlier harvest dates and higher volumes of grown products directly affect economic dynamics in the short term. In accordance with the Law of Ukraine "On Agrarian Notes" dated February 22, 2024, a special Register of Agrarian Notes will be created, which will serve as a platform for reflecting transactions with this type of securities, including their registration, changes in details, encumbrance, termination and mechanisms for the forced execution of obligations. The NSSMC has already developed the necessary regulatory framework, including amendments to the Regulation on Depository Activities, as well as new acts regulating the circulation of agrarian notes in the Central Depository system. This tool was created taking into account market demands, which ensures its prospects in stimulating agricultural production.

The introduction of agricultural notes can be viewed through the prism of the theory of financial inclusion, which focuses on the creation of accessible, industry-specific instruments aimed at reducing information asymmetry and transaction costs. In the context of global financial inclusion, agricultural notes represent an innovative approach to capital mobilization for small and medium-sized agricultural enterprises, which often face limited access to traditional sources of financing. The implementation of this tool creates the prerequisites for capital market diversification.

CONCLUSIONS

First, in the context of global financial security, digital technologies require regulatory reform to ensure their wider adoption, and modern structural reforms should be focused on increasing labor productivity, innovative development, and environmental sustainability. This will facilitate the transition to an “ecologically transparent” economy, which is crucial in the context of modern climate challenges.

Secondly, the sustainable and secure development of society requires the regulation of debt obligations from traditional to innovative, and this

⁵⁴ Алексеєнко Л. М., Тулай О. І. Роль фінансових інновацій в протидії передчасній деіндустріалізації в світовій економіці. Управління розвитком соціально-економічних систем: Матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 21–22 бер. 2024 р.). Харків: ДБТУ. Ч. 1. 2024. С. 398–399.

⁵⁵ Новий фінансовий інструмент готовий до запуску: Комісія завершила підготовку нормативної бази для аграрних нот в Україні. URL: <https://www.nssmc.gov.ua/novyi-finansovyi-instrument-hotovy-do-zapusku-komisii-zavershylo-pidhotovku-normatyvnoi-bazy-dlia-ahrarykh-not-v-ukraini/>

contributes to adaptation to modern global challenges and technological trends. Uncontrolled sovereign borrowing can worsen the situation of citizens, increasing volatility and reducing investment, which will not contribute to the scaling of digital transformation. The use of blockchain can ensure transparency and security of transactions, reducing the risks of manipulation and fraud.

Third, in the security segment of the increase in the volume of imported goods, it is important to optimize data processing and analysis processes. Information support for the integration of solutions such as automated risk management systems will speed up the verification process and reduce the risks of illegal transactions. Innovative solutions will contribute not only to increasing security, but also to maintaining the competitiveness of the European market in the context of globalization. The implementation of the Digital Innovation Strategy by 2030 will enable Ukraine to make an economic leap by creating innovative products, goods and services and become a driver of innovation in the EU.

Fourth, SCCs are an effective tool for expanding access to credit, reducing default risks and addressing information asymmetry. Their implementation can significantly improve the functioning of credit markets, especially in countries with high levels of financial inequality. The integration of non-bank lenders into national credit registers increases discipline among consumers and provides better control over credit risks, which is especially important in the context of the growing popularity of BNPL.

Fifth, the digitalization and implementation of agricultural notes can be viewed through the prism of the theory of financial inclusion, which focuses on the creation of accessible, industry-specific instruments aimed at reducing information asymmetry and transaction costs. In the context of global financial inclusion, agricultural notes represent an innovative approach to capital mobilization for small and medium-sized agricultural enterprises, which often face limited access to traditional sources of financing. The implementation of this tool creates the prerequisites for capital market diversification.

SUMMARY

Financial inclusion contributes to the transformation of the global security system and the development of digital technologies. Security aspects are aimed at the stability of the financial system by attracting a balanced client base, reducing the risks of debt dependence due to greater uniformity of income and diversification of financial transactions. In the context of Ukraine's accession to the EU internal market in 2025, investment demand, which is a driver of economic dynamics, has continued to recover. This will allow citizens to maintain access to financial services, microfinance and other financial instruments even during a prolonged material law.

The scientific discourse of the vision of regulatory measures in supporting the global financial security system and mechanisms for ensuring trust in financial inclusion, which is the basis for expanding access to financial services, has been updated. Digital transformation within the framework of UNDP and Ministry of Digital Transformation of Ukraine projects will contribute to the implementation of digital education programs, the accessibility of government websites and the implementation of flagship projects aimed at creating an inclusive environment in the country. Given the rapid technological changes and global financial trends, innovative strategies can become crucial for ensuring the stability and reliability of the financial system.

References

1. Alekseyenko L. Investment activities on the stock market: information security in the network economy. *Economic Analysis*. 2023. 33 (2). pp. 282-290. DOI: <https://doi.org/10.35774/econa2023.02.282>.
2. Alekseyenko L. Solving the insolvency of troubled banks: a theoretical and applied aspect. *Ukrainian Journal of Applied Economics and Technology*. 2023. Vol. 8 (4). pp. 228–232. DOI: <https://doi.org/10.36887/2415-8453-2023-4-37>.
3. Alekseyenko L., Tulai O., Babii S. Financial sector: regulatory and communication transformations in the digital economy. *Economic Analysis*. 2023. Vol. 33 (3). pp. 222-231. DOI: <https://doi.org/10.35774/econa2023.03.222>.
4. Alekseyenko L., Tulai O., Dmytryshyn M., Bulavynets V., Savchuk S. Information Support for Financial Communication of Economic Recovery. In: Alareeni, B., Hamdan, A. (eds) *Navigating the Technological Tide: The Evolution and Challenges of Business Model Innovation*. ICBT 2024. Lecture Notes in Networks and Systems. 2024. Vol. 1083. pp. 269–282. https://doi.org/10.1007/978-3-031-67431-0_26.
5. Alekseyenko L., Tulai O., Dmytryshyn M., Stetsko M., Kvasnytsia O., Vilchynskyi V. Information Assistance for Regulation of Financial Market Business Intelligence in the Context of Global Reset. In: Hamdan, A. (eds) *Achieving Sustainable Business Through AI, Technology Education and Computer Science*. *Studies in Big Data*. 2024. Vol 163. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-031-73632-2_58.
6. Alekseyenko Lyudmyla. Transaction costs of the market impact of share trading: digital manoeuvring technologies. *Ukrainian Journal of Applied Economics and Technology*. 2023. Vol. 8 (3). pp. 279-284. DOI: <https://doi.org/10.36887/2415-8453-2023-3-42>.
7. Atif Mian. Breaking the Debt Supercycle. March 2024. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/fandd/issues/2024/03/Symposium-Breaking-the-debt-supercycle-Atif-Mian>.

8. Bernardus F Nazar Van Doornik, Armando Gomes, David Schoenherr, Janis Skrastins. Savings-and-credit contracts. BIS Working Papers. 2024. No 1236. 50 p.
9. Dominic Cucic, Denis Gorea. Non-bank lending and the transmission of monetary policy. BIS Working Papers. 11 September 2024. 100 p.
10. E-commerce security and countering illicit transactions. 19 July 2024. URL: https://home-affairs.ec.europa.eu/news/e-commerce-security-and-countering-illicit-transactions-2024-07-19_en.
11. Education, science, research during martial law : Collective monograph. Riga, Latvia : “Baltija Publishing”, 2022. 376 p.
12. European Commission. URL: https://commission.europa.eu/index_en.
13. European Research Area Conference 2024: A vision for the future of research and innovation in Europe. URL: <https://vetenskapallmanhet.se/2024/09/european-research-area-conference-2024-a-vision-for-the-future-of-research-and-innovation-in-europe/>.
14. Giulio Cornelli, Jon Frost, Jonathan Warren, Clair Yang, Carolina Velasquez. Retail fast payment systems as a catalyst for digital finance. BIS Working Papers. 21 November 2024. No 1228. 27 p.
15. Gregor Boehl, Flora Budianto, Elod Takats. The macroeconomics of green transitions. BIS Working Papers. 2024. No 1237. 33 p.
16. How To Do Better. URL: <https://www.imf.org/en/News/Articles/2024/10/25/sp102524-annual-meetings-plenary>.
17. Jennifer Baker. Tech and the new mandate, Europe’s AI opportunities and challenges. 08-10-2024. URL: <https://www.euractiv.com/section/artificial-intelligence/news/tech-and-the-new-mandate-europes-ai-opportunities-and-challenges/>.
18. Kristalina Georgieva. The 2020s: Turbulent, Tepid or Transformational? Policy Choices for a Weak Global Economy. URL: <https://www.imf.org/en/News/Articles/2024/04/sp041124-outlook-global-economy-policy-priorities-kristalina-georgieva>.
19. Li Nan, Papageorgiou Chris, Xu Tong, Zha Tao. Global Contagion of Financial Reforms. IMF. Working Paper. 2024. No. 2024/243. 57 p. <https://doi.org/10.5089/9798400295980.001>.
20. Lyudmyla Alekseyenko, Oksana Tulai, Bohdan Ferens, Volodymyr Tsap, Viktoriia Tsokalo, Liudmyla Artemenko. Informational Support for Communication of Reinvestment Recovery of the Economy. In: Alareeni, B., Hamdan, A. (eds) Technology: Toward Business Sustainability. ICBT 2023. Lecture Notes in Networks and Systems. 2024. Vol. 927. 927 LNNS. pp. 193–205. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-031-54009-7_18.
21. Mariana Mazzucato. Policy with a Purpose. September 2024. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/fandd/issues/2024/09/policy-with-a-purpose-mazzucato>.

22. Mark Aguiar. The Poisoned Chalice of Debt. June 2024. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/fandd/issues/2024/06/The-Poisoned-Chalice-of-Debt-Mark-Aguiar>.

23. Matteo Maggiori, Chris Clayton, Jesse Schreger. A theory of economic coercion and fragmentation. BIS Working Papers. 30 October 2024. No 1224. 87 p.

24. Nicolo Fraccaroli, Rhiannon Sowerbutts, Andrew Whitworth. Does regulatory and supervisory independence affect financial stability? Journal of Banking & Finance. January 2025. Vol. 170. 107318. <https://doi.org/10.1016/j.jbankfin.2024.107318>.

25. Paula Beltran Saavedra, Nicolas Fernandez-Arias, Chanpheng Fizzarotti, Alberto Musso. G20 Economies Should Target Reforms to Boost Medium-Term Growth Prospects. URL: <https://www.imf.org/en/Blogs/Articles/2024/11/21/g20-economies-should-target-reforms-to-boost-medium-term-growth-prospects>.

26. Petrushenko, Y., Alekseyenko, L., Dmytryshyn, M., Tulai, O., Sydor, I. Information and Communication Support for the Diversification of Business Processes in Conditions of Global Financial Uncertainty. In: Mansour, N., Bujosa Vadell, L.M. (eds) Finance and Law in the Metaverse World. Contributions to Finance and Accounting. 2024. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-031-67547-8_34.

27. Sami Ben Naceur, Bertrand Candelon, Farah Mugrabi. Systemic Implications of Financial Inclusion. IMF. Working Paper. 2024. No. 2024/203. 51 p. <https://doi.org/10.5089/9798400290763.001>.

28. Specific support for Ukrainian research and innovation. URL: <https://horizon-europe.org.ua/en/about-he/support-for-ukraine/>.

29. Tulai Oksana, Alekseyenko Lyudmyla, Bilan Oleksandr, Viktoriia Tsokalo. Organizational and applied principles of financial security for the restoration of territorial communities in the conditions of geopolitical challenges. Інвестиції: практика та досвід. 2023. № 19. С. 62-68. DOI: 10.32702/2306_6814.2023.19.62.

30. Ukraine: Fifth Review Under the Extended Arrangement Under the Extended Fund Facility, Requests for Waivers of Applicability of Performance Criteria, Modification of Performance Criterion, Rephasing of Access, and Financing Assurances Review-Press Release; Staff Report; and Statement by the Executive Director for Ukraine. IMF. Country Report No. 2024/314. 2024. 168 p. <https://doi.org/10.5089/9798400290534.002>.

31. WINWIN: Україна затвердила Стратегію цифрового розвитку інновацій до 2030 року. URL: <https://thedigital.gov.ua/news/winwin-ukraina-zatverdila-strategiyu-tsifrovogo-rozvitku-innovatsiy-do-2030-roku>.

32. Yanfei Dong, Jiayin Hu, Yiping Huang, Han Qiu, Yingguang Zhang. The use and disuse of FinTech credit: When buy-now-pay-later meets credit reporting. BIS Working Papers. 2025. No 1239. 84 p.

33. Актуальні проблеми та перспективи розвитку обліку, аналізу та контролю в соціально-орієнтованій системі управління підприємством: Матеріали VII Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Полтава, 28–29 бер. 2024 р.). Полтава, 2024. 1294 с.

34. Алексєєнко Л. М. Теоретико-концептуальні підходи страхування вкладів у контексті глобальної фінансової інклюдії. Світ фінансів. 2024. № 4. С. 167–179. DOI: 10.35774/sf2024.04.167.

35. Державний та гарантований державний борг України в 2024 р. URL: <https://www.index.minfin.com.ua/ua/finance/debtgov/>.

36. Економіка, фінанси, банківська справа та освіта: актуальні питання розвитку, досягнення та інновації: матеріали IX Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф. (м. Одеса, 4–5 квіт. 2024 р.) / за ред. д-ра екон. наук, проф. Д.В. Завадської. Одеса: ОНЕУ, 2024. 410 с.

37. Є три варіанти. У Нацбанку розповіли, що чекає на економіку України. URL: <https://biz.nv.ua/ukr/economics/nacbank-ociniv-zrostannya-vvp-ukrajini-v-iii-kv-2024-u-4-50465381.html>.

38. Є три варіанти. У Нацбанку розповіли, що чекає на економіку України. URL: <https://biz.nv.ua/ukr/economics/nacbank-ociniv-zrostannya-vvp-ukrajini-v-iii-kv-2024-u-4-50465381.html>.

39. Індекс очікувань ділової активності. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/indeks-ochikuvan-dilovoyi-aktivnosti-mayje-dosyag-rivnovajnogorivnuya---pidsumki-opituvannya-pidpriemstv-u-jovtni>.

40. Інфляційний звіт, жовтень 2024 року. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/inflyatsiyniy-zvit-jovten-2024-roku>.

41. Майбутнє – аудит : Матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, м. Кривий Ріг, 15 січня 2024 р. / редкол.: М. І. Ступнік, В. С. Адамовська, М. Л. Крапивко, Є. В. Міщук [Електронний ресурс]. Кривий Ріг : Вид. Р.А. Козлов, 2024. 387 с.

42. Моделювання соціально-економічного розвитку в системі забезпечення продовольчої безпеки: зб. тез VII Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Миколаїв, 8-9 травн. 2024 р.). Миколаїв: МНАУ, 2024. 317 с.

43. Модерні фінанси: глобальні виклики і сучасні тренди. Монографія / за ред. д.е.н., проф. А. І. Крисоватого. Тернопіль: Економічна думка, 2024. 1011 с.

44. Модернізація економіки: сучасні реалії, прогностичні сценарії та перспективи розвитку: матеріали VI міжнар. наук.-практ. конф. (м. Херсон – м. Хмельницький, 18–19 квіт. 2024 р.). Херсон: Видавництво ФОП Вишемирський В.С., 2024. 365 с.

45. Науковий вимір осмислення та пошуку оптимальних моделей розвитку України: маркетинговий, економічний, фінансовий та управлінський аспекти : збірник матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. [м. Київ, 4–5 бер. 2024 р.]. Київ : Академія праці, соціальних відносин та туризму / За заг. ред.: Н. В. Писаренко, І. С. Чорнодіда. Київ : Вид-во АПСВТ, 2024. 325 с. С. 20–21. DOI: 10.5281/zenodo.11222359.

46. Новий фінансовий інструмент готовий до запуску: Комісія завершила підготовку нормативної бази для аграрних нот в Україні. URL: <https://www.nssmc.gov.ua/novy-finansovy-instrument-hotovy-do-zapusku-komisiia-zavershyla-pidhotovku-normativnoi-bazy-dlia-ahrarnykh-not-v-ukraini/>.

47. Підприємництво, торгівля, маркетинг: стратегії, технології та інновації [Електронний ресурс] : тези доп. VII Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Київ, 15 травн. 2024 р.) / відп. ред. В. А. Осика. Київ: Держ. торг.-екон. ун-т, 2024. 460 с.

48. Світові тенденції та перспективи розвитку фінансової системи України: Матеріали XVII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 23 травн. 2024 р.). Київ: КНУ імені Тараса Шевченка, 2024. 232 с.

49. Сучасні проблеми моделювання соціально-економічних систем: Матеріали XV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 11–12 квітн. 2024 р.). Харків, Conference MPSESM-XV, 2024. 3 с.

50. Сучасні технології маркетингу : Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. [м. Луцьк, 7 бер. 2024 р.] / Відп. ред. проф. В. С. Рейкін. Луцьк : Вежа-друк, 2024. 365 с.

51. Управління розвитком соціально-економічних систем: Матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 21–22 бер. 2024 р.). Харків: ДБТУ. Ч. 1. 2024. 694 с.

52. Цифрова держава без перешкод – як Мінцифра впроваджує стратегію безбар'єрності. URL:<https://thedigital.gov.ua>.

Information about the authors:

Alekseyenko Lyudmyla Mykhailivna,

Doctor of Science in Economics, Professor,
Professor at the Department of Management and Administration
Ivano-Frankivsk Education and Research Institute of Management of
West Ukrainian National University
32, Dniesterska Str., Ivano-Frankivsk, 76000, Ukraine

Tulai Oksana Ivanivna,

Doctor of Science in Economics, Professor,
Head of the Department of International Relations and Diplomacy
West Ukrainian National University
11, Lvivska Str., Ternopil, 46009, Ukraine

Artemenko Liudmyla Borysivna

PhD of Science in Economics, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Economics and Finance
Ternopil Ivan Puluj National Technical University
56, Ruska Str., Ternopil, 46001, Ukraine

ЦИФРОВІЗАЦІЯ У КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ «SOCIETY 5.0»

Грановська В. Г., Кононенко Л. В., Савченко В. М.

ВСТУП

Основним «мегатрендом» сучасності є парадигма «Society 5.0». Натепер людське суспільство характеризується низкою глобальних тенденцій, серед яких екологічні проблеми, урбанізація, стрімке зростання чисельності населення тощо.

Сучасний етап розвитку суспільства характеризується проникненням інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) у всі сфери суспільного життя. Основною вимогою до формування «Society 5.0» є висока ступінь злиття кіберпростору і фізичного простору.

Парадигму «Society 5.0» було розроблено у 2016 році японськими науковцями та урядом, що крім цифровізації передбачало розв'язання загрозливих соціальних та екологічних проблем¹. У Європі аналогом є «Industry 5.0» та відповідно «Agriculture 5.0», «Education 5.0» тощо.

Концепція циркулярної економіки, що передбачає мінімізацію відходів та максимальне використання ресурсів у замкнутому циклі, стає все більш актуальною, оскільки дозволяє не тільки зменшити екологічне навантаження, але й створити нові економічні можливості. Реалізація засад циркулярної економіки безпосередньо пов'язано з цифровізацією.

В аграрному секторі реалізація засад циркулярної економіки передбачає використання сучасних цифрових технологій. Низький рівень впровадження циркулярної економіки обумовлено недостатнім рівнем цифрової компетентності, що визначає необхідність пошуку шляхів подолання цієї проблеми.

1. Цифрова циркулярна економіка: проблеми та перспективи

В умовах обмеження ресурсів та необхідності їх збереження для прийдешніх поколінь парадигма «Society 5.0» орієнтує на стале споживання, чому повною мірою відповідає циркулярна економіка. Реалізація засад циркулярної економіки натепер безпосередньо пов'язана із цифровізацією.

¹ Society 5.0. A people centric super – smart society Hitachi – U Tokyo Laboratory. Singapore: Springer, 2020. 177 p. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-981-15-2989-4>

Сучасна цифрова трансформація має потенціал бути не лише інструментом, але й каталізатором формування циркулярної економіки. Нате-пер є усі передумови щоб реалізувати цей потенціал та створити цифрову циркулярну економіку, що здатна забезпечити суспільну користь.

Концепція циркулярної економіки була запропонована американським економістом Кеннетом Боулдингом у 1966 році і насамперед мала екологічне спрямування. К. Боулдинг наголошував на необхідності інтеграції людини в циклічні процеси екосистеми². Згодом ця концепція трансформувалась і набула економічного змісту, проте за врахування екологічної складової.

Концепція циркулярної економіки є одним з базових інструментів забезпечення реалізації Цілей сталого розвитку, що актуалізується в умовах формування «Society 5.0». Циркулярна економіка узгоджується з Цілями сталого розвитку, що охоплюють економічну, соціальну та екологічну складові. Більше того, значна частина наукової спільноти взагалі розглядає циркулярну економіку як новий етап розвитку концепції сталого розвитку та зеленої економіки.

Формування «Society 5.0» стимулює подальшу еволюцію у сфері використання ресурсів шляхом конвергенції фізичної, цифрової та біологічної складових. Це зумовлено потужними можливостями відновлення та регенерації довкілля завдяки впровадженню інноваційних технологічних (насамперед цифрових) рішень. На відміну від лінійної моделі економіки, що ґрунтується на підході «бери – виробляй – викидай» (take-make-waste) (рис. 1), циркулярна економіка пропонує більш сталий та збалансований підхід.

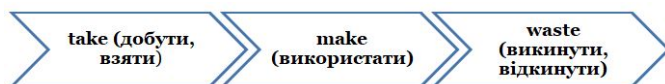

Рис. 1. Лінійна модель економіки

Якщо лінійна економічна модель базується на експлуатації необмежених обсягів природних ресурсів, то циркулярна – передбачає максимізацію цінності ресурсів, що використовуються; активне залучення вторинної сировини та, як наслідок, мінімізацію негативного впливу на довкілля (рис. 2).

Зародження концепції циркулярної економіки було пов'язане з усвідомленням необхідності використання відходів та їх повернення до виробничого циклу.

² Boulding K. The economics of the coming spaceship earth. *Arachnid*. URL: http://arachnid.biosci.utexas.edu/courses/THOC/Readings/Boulding_SpaceShipEarth.pdf

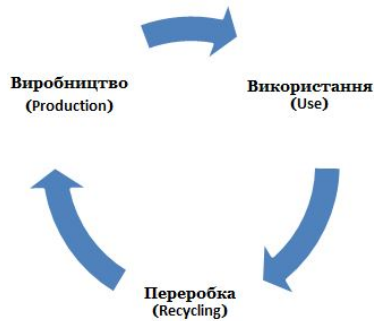

Рис. 2. Модель циркулярної економіки

Концепція циркулярної економіки відповідно до Цілей сталого розвитку, передбачає застосування системи економічно, екологічно та соціально відповідальних стратегій використання обмежених ресурсів. Для її успішної реалізації необхідна трансформація бізнес-практик та формування ефективної системи державного регулювання. Фундаментальні принципи циркулярної економіки розроблені С. Сове, С. Бернар, П. Слоан (рис. 3).

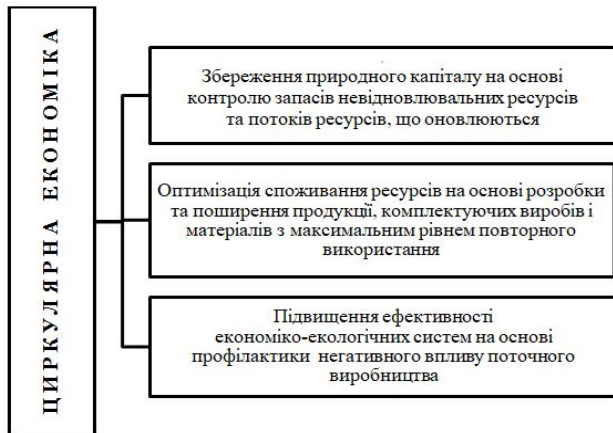

Рис. 3. Базові принципи циркулярної економіки

Джерело: згруповано авторами на підставі³

³ Sauvé, S., Bernard, S., & Sloan, P. (2016). Environmental sciences, sustainable development and circular economy: Alternative concepts for trans-disciplinary research. *Environmental Development*, 17, 48–56.

Успішна реалізація принципів циркулярної економіки потребує комплексного підходу, що включає технологічні інновації, інституційні реформи та формування суспільного розуміння та сприйняття філософії циклічності (циркулярності). У вітчизняній економіці натеper спостерігається недостатній рівень інтеграції концепції циркулярної економіки в суспільство (він значно нижчий ніж у європейських країнах та Китаї). Серед іншого науковці пов'язують це з низьким рівнем цифрових компетентностей та, відповідно, використання у господарській практиці сучасних цифрових технологій. Особливо гостро ця проблема стосується малого аграрного бізнесу.

У промисловості та сільському господарстві реалізація моделі циркулярної економіки ґрунтується на різних підходах. Сільське господарство за своєю природою є більш адаптованим до циркулярної економіки. Концепція циркулярної економіки у сільському господарстві відповідає базовим принципам ведення сільського господарства та має особливості, що забезпечують її реалізацію. Проте, тільки впровадження інноваційних цифрових технологій створює умови для реалізації концепції циркулярної економіки у сільському господарстві. Використання інноваційної складової забезпечує можливість широкого вибору напрямів використання відходів і вторинних ресурсів та уможливорює процес адаптації до природних, економічних, екологічних, соціальних і галузевих особливостей. Так, відходи тваринництва (гноївка, гній, послід, тощо) можуть використовуватися як джерело добрив для рослинництва, виробництва біогазу⁴. Але більшість сільськогосподарських підприємств спеціалізуються саме на рослинництві і використовують пестициди і мінеральні добрива, тоді як відходи тваринництва залишаються поза увагою. Крім того, за період з 01.01.1990 року по 01.01.2023 р. поголів'я ВРХ в Україні зменшилось з 25194,8 тис. голів до 2156,2 (у 11,68 разів); поголів'я вівців та кіз з 9003,1 тис. голів до 906,3 (у 9,93 рази); свиней з 19946,7 тис. голів до 5094 (у 3,91 рази); птиці з 255,1 млн. голів до 184,7 (у 1,38 рази)⁵. Це спричинило зменшення кількості гною, який є основним органічним добривом у всіх зонах України. У гної містяться усі поживні речовини, необхідні рослинам, і тому його називають повним добривом. Якість гною залежить від виду тварин, складу кормів, кількості і якості підстилки, способу накопичення й умов зберігання. З іншого боку, на тваринницьких фермах та птахофабриках спостерігається висока концентрація відходів життєдіяльності сільськогосподарських тварин

⁴ Кононенко Л., Сисоліна Н., Сисоліна І. Формування стратегії підприємства агропромислового комплексу в умовах циркулярної економіки. *Економічний простір*. 2023. № 184. С. 91–94. DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/184-15>.

⁵ Сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

на обмеженій території, що викликає проблеми їх переробки та утилізації. Так, пташиний послід містить велику кількість поживних і гумусоутворювальних речовин, яких потребують сільськогосподарські культури, що робить його одним із традиційних видів органічного добрива⁶ і основою органічного землеробства. Але водночас у великій кількості відходи сільськогосподарських тварин можуть бути небезпечними, забруднювати навколишнє природне середовище, викликати неприємний запах тощо. Недостатньо відпрацьовані технології переробки гною, посліду спричиняють екологічні, соціальні та економічні втрати. Все це ускладнює діяльність підприємств, що спеціалізується на виробництві продукції тваринництва та птахівництва. Реалізація засад циркулярної економіки передбачає використання інноваційних технологій при переробці гною та посліду, що повинно не тільки надійно їх знезаражувати, а й максимально зберігати в них поживні речовини. Використання сучасних цифрових технологій, і насамперед блокчейну (blockchain)⁷, дозволить створити ефективну систему для пошуку споживачів цих відходів та оптимізувати процеси їх подальшого використання.

Також у сільськогосподарському секторі використання датчиків забезпечує моніторинг факторів, що впливають на виробництво та спрямовано на його оптимізацію⁸. При цьому підвищується точність внесення добрив, пестицидів і гербіцидів, визначаються оптимальні дати посіву культур, ідентифікуються та видаляються бур'яни. Крім того, дані, що зібрані датчиками (такими як камери, мікрофони, акселерометри, газоаналізатори...) про тварин або середовище їх утримання, разом зі складними аналітичними методами надають ефективні інструменти для моніторингу тварин з метою оптимізації умов їх утримання та використання ресурсів. При цьому деякі операції натеper виконуються роботами, наприклад, доїння худоби або автоматична роздача кормів⁹. У цьому контексті Європейський союз визначає цифрові технології драйверами інновацій щодо соціальних, економічних та екологічних змін.

⁶ Скляр Р., Скляр О., Мілько Д. Особливості процесу метаногенерації пташиного посліду. Науковий вісник Таврійського державного агротехнологічного університету. 2018. № 8(2). URL: <https://oi.tsatu.edu.ua/index.php/visnik/article/view/7>

⁷ Karinaushenko, A., Tanklevska, N., Povod T., Kononenko, L., & Savchenko, V. Implementation of blockchain technology in agriculture: fashionable trends or requirements of the modern economy. *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*. 2023. No. 9(3). P. 124–149. DOI: <https://doi.org/10.51599/are.2023.09.03.06>

⁸ Lioutas, E.D.; Charatsari, C.; De Rosa, M. Digitalization of agriculture: A way to solve the food problem or a trolley dilemma? *Technol. Soc.* 2021, 67, 101744

⁹ Chiumenti, A.; da Borso, F.; Pezzuolo, A.; Sartori, L.; Chiumenti, R. Ammonia and greenhouse gas emissions from slatted dairy barn floors cleaned by robotic scrapers. *Res. Agric. Eng.* 2018, 64, 26–33.

Впровадження і застосування сучасних цифрових технологій у сільське господарство створює низку можливостей щодо реалізації засад циркулярної економіки (рис. 4).

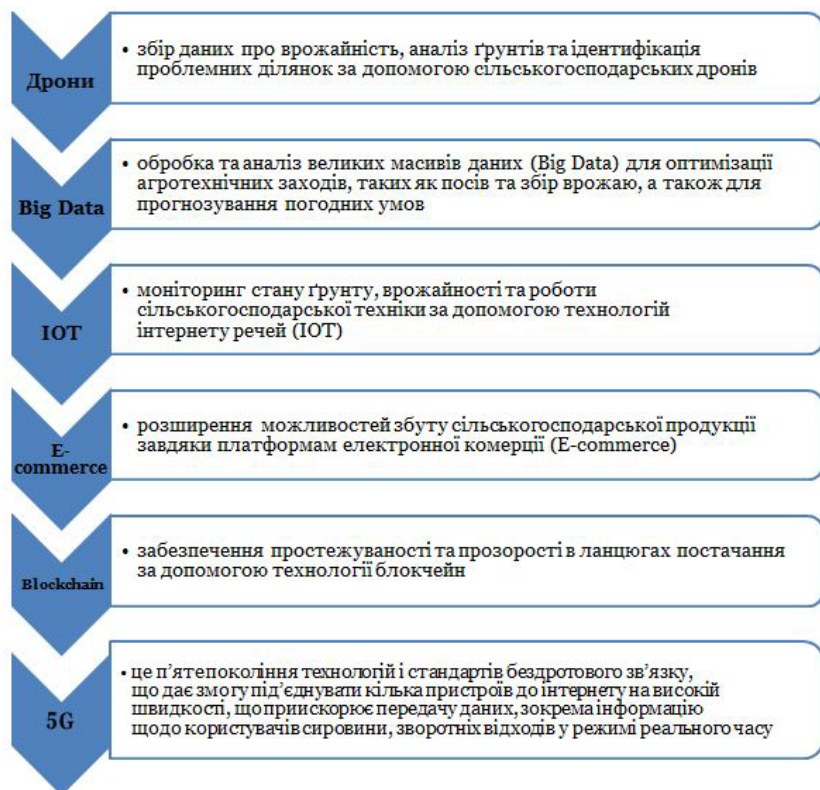

Рис. 4. Основні можливості сучасних цифрових технологій у контексті реалізації засад циркулярної економіки

Джерело: згруповано авторами на підставі^{10 11 12}

¹⁰ Кирилов Ю.Є., Грановська В.Г., Кононенко Л.В. Агроконсалтинг як інструмент забезпечення реалізації сталого сільського розвитку. *Економічний простір*. 2024. № 193. С. 102-108 DOI: <https://doi.org/10.30838/EP.193.102-108>

¹¹ Стегней, М. І., Черничко, Т. В., Михайляк, Г., & Медвідь, Л. І. Агропідприємництво в умовах розвитку цифрової економіки та в контексті забезпечення продовольчої безпеки. *Український журнал прикладної економіки та техніки*. 2023. 8, 1 <https://doi.org/10.36887/2415-8453-2023-1-16>

¹² Li, S.; Da Xu, L.; Zhao, S. 5G Internet of Things: A survey. *J. Ind. Inf. Integr.* 2018, 10, 1–9

Сучасне виснаження природних ресурсів, деградація екосистем та утворення небезпечних речовин, відходів, забруднень і викидів парникових газів безпосередньо пов'язані з діючими натеper моделями виробництва та споживання. Зокрема, видобуток та переробка сировини є причиною 90% втрат біорізноманіття у світі¹³. Зростає глобальне усвідомлення необхідності переходу від лінійної до моделі циркулярної економіки.

Незважаючи на значну підтримку концепції циркулярної економіки вона дотепер не набула широкої практичної реалізації. Концепція більше існує як ідея та ідеал, із визначеними зацікавленими сторонами, масштабами та різними секторами. Так, частка циркулярної економіки у світі є невеликою (натеper оцінюється лише в 7,2%¹⁴) і характеризується негативною динамікою (у 2020 році вона складала 8,6%¹⁵). Така ситуація, на думку науковців, пов'язана з різними факторами. Так, за одним з підходів, сама концепція циркулярної економіки ігнорує багато усталених знань.

Зокрема, вона не відповідає термодинамічному вченню про те, що не можна ні створювати, ні знищувати матерію; будь-які витрачені ресурси мають десь опинитися в екологічній системі, їх не можна знищити, а можна тільки перетворити й розсіяти¹⁶.

Відповідно, майбутнє циркулярної економіки, в якому відходів більше не буде, де матеріальні цикли замкнуті, а продукти переробляються нескінченно, у будь-якому практичному сенсі, неможливе. Так, кожний цикл створює дисипацію й ентропію, тобто відбувається втрата матеріалу, побічних продуктів, а також може мати місце зниження якості. Отже виникає необхідність введення нових продуктів (матеріалів, енергії тощо) до циклу з метою подолання дисипативних втрат. Відповідно виникає питання наскільки таку економіку можна вважати циркулярною. Так, циркулярна економіка не вирішує абсолютно проблему вторинної переробки відходів, тому, що вже при переробці відходів можуть виникати нові відходи (наприклад, викиди). Проте, незважаючи на наявність неоднозначних моментів, концепція циркулярної економіки – це єдина альтернатива лінійній, що має безперечні переваги.

¹³ Oberle, B., Bringezu, S., Hatfield-Dodds, S., Hellweg, S., Schandl, H., & Clement, J. (2019). *Global resources outlook: 2019*. International Resource Panel, United Nations Enviro, Paris, France.

¹⁴ Fraser, M., Haigh, L., & Soria, A. C. (2023). The circularity gap report 2023.

¹⁵ Circularity Gap Reporting Initiative. (2021). Circularity gap report 2021.

¹⁶ Giampietro, M., & Funtowicz, S. O. (2020). From elite folk science to the policy legend of the circular economy. *Environmental Science & Policy*, 109, 64–72. <https://doi.org/10.1016/j.envsci.2020.04.012>

На думку більшості науковців основна проблема низької практичної реалізації засад циркулярної економіки полягає у наявності перешкод на шляху її впровадження. Насамперед це пов'язано із недостатністю інформації щодо складу та можливостей повторного використання, ремонту та переробки того чи іншого матеріалу (продукту) вздовж ланцюга створення вартості. Це ускладнює реалізацію циркулярних практик, таких як технічне обслуговування, повторне використання, ремонт та переробка, коли у споживачів або переробників відсутня необхідна інформація щодо можливостей повторного використання того чи іншого продукту (матеріалу) та потенційних їх споживачів. Відповідно важливим напрямом подолання цієї проблеми є створення умов для впровадження та використання сучасних цифрових технологій.

Про важливість цифровізації для реалізації засад циркулярної економіки свідчать документи, що ухваленні Європейською комісією у 2020 році: План дій з економіки замкнутого циклу та Європейський зелений пакт¹⁷. Однією з цілей цих планів дій було визначено побудову цифрового сектору навколо сталості та зеленого зростання. Цифровізацію було запропоновано як базовий інструмент для реалізації Цілей сталого розвитку. На підставі таких програм Європейський союз досліджує і просуває цифрові технології для прискорення і максимізації впливу європейської політики на управління зміною клімату і захист навколишнього середовища. Передбачено, що до 2050 року Європа має стати першим кліматично нейтральним континентом, на підставі реалізації системи заходів впродовж усього життєвого циклу продуктів, що спрямована на захист навколишнього середовища і надання споживачам нових прав і можливостей¹⁸.

Природні ресурси є дуже важливим компонентом світової економіки. Управління природними ресурсами потребує інноваційних підходів до моніторингу та визначення життєвого циклу продуктів, товарів і послуг, а також для виявлення можливостей перетворення відходів, що утворюються, на сировину для інших виробничих процесів. Розвиток інноваційних технологій, зокрема цифрових, має забезпечити прогрес у напрямі раціонального використання природних ресурсів і захисту довкілля. Це можливо завдяки великому обсягу інформації щодо якості повітря, води, землекористування, флори та

¹⁷ Friends of the Earth Europe. Principles for Transformation: How the European Green Deal Can Achieve System Change. 30 April 2020. URL: <http://www.foeeurope.org/Principles-for-transformation>

¹⁸ Hernández-Chover, V., Castellet-Viciano, L., Bellver-Domingo, Á., & Hernández-Sancho, F. The potential of digitalization to promote a circular economy in the water sector. *Water*. 2022. 14(22), 3722.

фауни, а також інших аспектів, що пов'язані із використанням енергії, надходженням відходів, виникненням шуму та викидів.

Цифровізація може слугувати засобом і навіть каталізатором впровадження засад *циркулярної* економіки. Проте, слід зазначити, що даний процес не є миттєвим та пов'язаний з необхідністю подолання низки перешкод, що включає обмежений доступ до релевантних цифрових рішень, побоювання, пов'язані із захистом даних, потенційні негативні наслідки цифровізації та недостатній рівень цифрової компетентності у населення.

2. Формування цифрової компетентності та її вплив на сталий сільський розвиток у контексті парадигми «Society 5.0»

Особливе місце у процесі реалізації парадигми «Society 5.0» («Industry 5.0», «Agriculture 5.0», «Education 5.0» тощо) посідають цифрові технології, а відповідно і цифрові компетентності їх користувачів. Їх формування безпосередньо пов'язано із якісною освітою та заохоченням навчання впродовж всього життя. Увага до освіти на рівні міжнародних організацій підкреслює її значення, як дієвого інструменту забезпечення реалізації парадигми «Society 5.0». Освіту вже давно вважають рушійною силою технологічних та соціальних перетворень, що впливає на підходи та політику викладання і навчання.

Освітній процес сьогодні зазнає кардинальних змін. Формування і реалізація «Society 5.0» забезпечує можливість якісних змін трудового потенціалу, що створює підґрунтя для позитивних тенденцій. Проте, натеper формування сільського трудового потенціалу ускладняється негативною демографічною ситуацією у сільській місцевості. Це насамперед обумовлено різною якістю життя у сільській та міській місцевостях, різними можливостями для молоді тощо. Застосування цифрових технологій може як послаблювати ці негативні тенденції, так і посилювати їх. Формування цифрових компетентностей, забезпечення інклюзивної та рівної якісної освіти для всього населення (як міського, так і сільського) покликано уможливити нівелювання негативних потенційних наслідків цифровізації та сприяти розвитку сільських територій. У свою чергу, це потребує кардинальної трансформації освіти, що є необхідним починати вже сьогодні. Використання цифрових технологій створює все більше можливостей для здобувачів щодо навчання як у різний час, так і незалежно від фізичного місця знаходження з використанням індивідуальних графіків. Процес здобування освіти стає все більш індивідуалізованим – використання сучасних інструментів навчання дозволяє адаптувати освітній процес

до можливостей здобувача, а персоналізація навчання – модифікувати навчальний процес (використовувати різні пристрої, різні програми, штучний інтелект та методи в залежності від уподобань і можливостей здобувача). Дефініції «змішане навчання» (Virtual Flipped Classroom), «перевернутий клас» (теоретична частина вивчається поза класом, а практична – в інтерактивному режимі) та BYOD (Bring Your Own Device – принеси свій власний пристрій) мають стати важливими технічними складовими «Education 5.0», що впливає і на становлення «Agriculture 5.0».

Сьогодні широко використовується дефініція «ICT4D» – «цифрові технології для розвитку» (“digital-for-development”). І хоча вперше про «ICT4D» згадується ще у 60-х роках минулого сторіччя, саме сьогодні вчені виокремлюють новий етап їх розвитку, який характеризується настільки динамічною та глибинною трансформацією, що можна говорити про кардинальну зміну ролі цифрових технологій і виникнення нової парадигми «цифрові технології для розвитку»¹⁹.

Інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) натеper набули майже повного географічного та демографічного поширення; вони використовуються в усіх сферах людського життя (у домашньому господарстві; при зборі і обробці даних у бізнесі; у процесі ухвалення рішень; безпосередньо у процесі сільськогосподарського виробництва тощо). Тобто, сьогодні вже існує глобальна цифрова система – «нейромережа» розвитку – взаємопов’язана цифрова інфраструктура. Ця система складатись з мережі підсистем нижчого порядку, від стану і збалансованого розвитку кожної з яких залежить і стан загальної системи.

Натеper в Україні заклади загальної середньої освіти у сільській місцевості забезпечені ІКТ на достатньому рівні. Проте, залишається відкритим питання щодо можливості їх оптимального використання. Так станом на 2021/22 навчальний рік майже третина закладів загальної середньої освіти у сільській місцевості в Україні були малокомплектними²⁰, і не забезпечували належну якість навчання²¹. Тому, з метою забезпечення рівного доступу усіх дітей до якісної освіти, раціонального і ефективного використання ресурсів, Міністерством освіти і науки України було ініційоване створення опорних навчальних закладів, а малокомплектні школи було вирішено переформатувати у

¹⁹ Heeks, R. ICT4D 3.0? Part 1 – The components of an emerging “digital-for-development” paradigm. *The Electronic Journal of Information Systems in Developing Countries*. 2020. 86(3). Article e12124. <https://doi.org/10.1002/isd2.12124>

²⁰ НУШ (нова українська школа). 2022. URL: <https://nus.org.ua/articles/chomu-shkoly-v-selah-zakryvayut-ta-chy-vyshha-yakist-osvity-v-mistah/#:~:text=96> (дата звернення: 02.01.2025).

²¹ Міністерство освіти і науки України. 2023. URL: <https://mon.gov.ua/ua> (дата звернення: 02.01.2025).

філії опорної школи, що здебільшого виконують функції початкової школи. Проте, навіть за такого підходу утримання малокомплектної школи не завжди економічно обґрунтовано. Тому щорічно на сільських територіях ліквідуються малокомплектні школи. В Україні відповідно до демографічної ситуації та аргументу щодо економічної неефективності функціонування малих сільських шкіл триває процес оптимізації мережі шкільних закладів, який передбачає з 1 вересня 2025 року закриття шкіл з кількістю учнів меншою ніж 45 осіб, а з 1 вересня 2026 року – з кількістю учнів меншою ніж 60 осіб. При цьому позитивним є те, що передбачено можливість продовження функціонування таких шкіл у разі прийняття рішень територіальною громадою стосовно самофінансування.

За кордоном поширеною є позиція щодо недоречності обмеження значення школи та шкільного вчителя простим навчанням дітей. На противагу цьому має місце позиціювання школи як осередку соціальних перетворень, робота з дорослими (грамотність, соціальні та санітарні навички). Натепер в Україні здебільшого вирішено ці проблеми сільського населення, проте на часі формування цифрових компетентностей у всіх членів суспільства незалежно від віку, навчання основам фінансової, правової грамотності і підприємництва. В Україні ці функції згідно з чинним законодавством було покладено на дорадництво²². Проте практика свідчить, що є необхідним формування ефективної організаційної моделі поєднання формальної і неформальної освіти за участі всіх зацікавлених суб'єктів з метою забезпечення позитивних соціальних трансформацій. При цьому дорадництво може бути ефективним елементом цієї системи. Цікавим є підхід Nordholm D. *et al* згідно з яким шкільна освіта представлена різними сферами: освітньою, соціальною, адміністративною та сферою розвитку²³.

При здійсненні аналізу розбіжностей між теоріями розвитку та соціальної трансформації науковцями акцентується увага на тому, що освіта лише у широкому сенсі неформального навчання та у взаємодії із знаннями безпосередньо пов'язана із соціальними змінами, що обумовлено тим, що така освіта призводить до трансформації мислення. Науковці, що досліджують проблематику взаємозв'язку освіти та соціального розвитку, неоднозначно розглядають питання, що первинно – освіта або соціальні зміни. Відповідно, важливим є трактування освіти,

²² Про сільськогосподарську дорадчу діяльність: Закон України № 1807-IV від 17 червня 2004 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1807-15#Text> (дата звернення: 02.01.2025).

²³ Nordholm, D., Wermke, W., Andersson, A., & Kotavuopio Olsson, R. State, municipality and local community. Exploring principal's autonomy and control in the rural north of Scandinavia. *Education Inquiry*. 2022. 1-18. <https://doi.org/10.1080/20004508.2022.2149059>

як складової реалізації прав людини у контексті її забезпечення певною політичною програмою. На нашу думку, функціональне навантаження освіти, особливо за врахування потреб сільського розвитку, насамперед полягає у підготовці особистості, яка розуміє значення соціальних інновацій, є свідомою щодо власної причетності до соціальних трансформацій, має достатній рівень цифрових компетентностей та мотивації щодо навчання протягом всього життя.

Суттєвою проблемою закладів загальної середньої освіти у сільській місцевості є її низький рівень – учні цих шкіл відстають у навчанні від своїх однолітків у місті на 2,5 роки. Цифровізація створює можливості переформатувати у філії опорної школи навчальні заклади, які натепер виконують функції початкової. Проте, навіть за такого підходу утримання малокомплектної школи не завжди економічно виправдано.

Пандемія Covid-19 змусила адаптувати традиційні і усталені підходи до навчання та викладання у дистанційному форматі. Сьогодні навчальний процес в Україні відбувається в умовах повномасштабної російської агресії, що визначає необхідність якщо не переходу на дистанційне навчання, то як найменше застосування гібридного (змішаного) формату навчання. Це обумовило перебудову й адаптацію традиційних підходів до навчання та гнучкі форми викладання. Дослідження науковців свідчать про розвиток навчального простору і методик викладання, про їх адаптацію до постійних змін як зовнішнього так і внутрішнього середовища з метою забезпечення якості навчання²⁴.

Має місце нерівність у доступі до якісної освіти серед мешканців сільських і міських територій. Використання on-line навчання з одного боку дозволяє нівелювати ці нерівності, а з іншого призводить до низки невизначеностей. Сьогодні впровадження цифрових технологій у практику навчання та викладання обумовлює трансформацію освіти, як в Україні так і в усьому світі. Інноваційні цифрові технології створюють безпрецедентні можливості у сфері навчання та викладання. Освіта є одним із секторів який зазнає значного трансформування під впливом цифровізації. Проте, цей процес є складним і перманентним, у якому під впливом інноваційних технологій постійно еволюціонують методики і технології навчального процесу, що обумовлює необхідність фінансування та підтримки держави і громадськості.

Цифрова трансформація освіти – це процес технологічних та організаційних змін, який пов'язаний, насамперед, з розвитком цифрових

²⁴ Jakoet-Salie, A., & Ramalobe, K. The digitalization of learning and teaching practices in higher education institutions during the Covid-19 pandemic. *Teaching Public Administration*. 2023. 41(1), 59-71. <https://doi.org/10.1177/01447394221092275>

технологій. Трансформації освітніх підходів обумовлені їх адаптацією до мінливого освітнього середовища, що визначає необхідність постійного навчання співробітників і здобувачів. Це передбачає доступ до технологій всім членам суспільства, що сьогодні є проблемним для України. Ці проблеми часто називають цифровим розривом, який розраховується як різниця (співвідношення) між можливостями доступу різних людей до мережі “Інтернет” та до цифрових технологій²⁵. Причини цифрового розриву, як правило, визначаються технологічними та соціальними факторами і здебільшого спричинені недостатнім доступом до ІКТ та відсутністю цифрових навичок, розвиток яких є одним найважливіших елементів майбутньої повноцінної та активної участі здобувачів освіти у суспільному житті. За даними Міжнародного союзу електрозв’язку (МСЕ) «Факти і цифри 2023», стійкий, але нерівномірний прогрес у сфері глобального під’єднання до Інтернету підкреслює наявність цифрового розриву²⁶. Так, у 2023 році в усьому світі доступ до Інтернету мав 81 відсоток міських жителів, тоді як у сільській місцевості цей показник склав лише 50 відсотків населення. Розрив між містом і селом, який вимірюється як співвідношення цих двох відсотків, останніми роками практично не змінився: 1,7 у 2020 році і 1,6 у 2023 році. Проблемним для аграрної сфери є низький рівень цифрової грамотності працюючого населення.

Сільськогосподарські підприємства представлені різними за розміром, організаційно-правовою формою та моделями управління суб’єктами господарювання. Поряд із агрохолдингами, які мають складну територіальну структуру в якій дочірні підприємства територіально розосереджені, функціонують малі, які здебільшого представлені фермерськими господарствами та селянськими фермерськими господарствами, що мають різний рівень цифрової компетентності персоналу та доступу до цифрових технологій. Ми вважаємо, що при оцінці цифрового розриву доцільно враховувати не лише технічні можливості доступу до Інтернет ресурсів, але й рівень цифрової зрілості господарюючих суб’єктів та цифрових компетентностей сільських мешканців.

Формування цифрових компетентностей є важливим для аграрного бізнесу у контексті позитивного впливу сучасних цифрових технологій на підвищення його ефективності.

²⁵ Lythreathis, S., Singh, S. K., & El-Kassar, A. N. The digital divide: A review and future research agenda. *Technological Forecasting and Social Change*. 2022. 175, 121359. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2021.121359>

²⁶ Measuring digital development: Facts and Figures. 2023. URL: <https://www.itu.int/itu-d/reports/statistics/2023/10/10/ff23-internet-use-in-urban-and-rural-areas/> (дата звернення: 02.01.2025).

Цифровий розрив спостерігається не тільки між сільськими і міськими мешканцями, а і між працівниками агрохолдингів і інших суб'єктів господарювання. На відміну від великих агроформувань, український малий сільгоспвиробник орієнтований на внутрішній ринок, а це означає, що саме він на сучасному етапі забезпечує продовольчу безпеку країни та підвищує рівень життя в сільській місцевості. Малі агропідприємства є селозберігаючою моделлю (rural saving model) ведення бізнесу та саме вони забезпечують комплексний сталий розвиток сільських територій і збереження сільської поселенської мережі²⁷. Однак саме аграрні виробники, що відповідають цій моделі мають суттєві проблеми з матеріально-технічним, кадровим забезпеченням, підвищеною собівартістю продукції, відсутністю ринків збуту тощо. У сучасному бізнес середовищі подолання цих проблем та забезпечення конкурентоспроможності безпосередньо обумовлено формуванням цифрових компетентностей членів селянських домогосподарств, власників та працівників агробізнесу в межах реалізації концепції «регіону, що навчається». Відповідно ми розглядаємо формування цифрових компетентностей як обов'язкову умову реалізації парадигми «Society 5.0». Науковці визначають необхідність спрямування аграрної політики на стимулювання реалізації підприємницького потенціалу власників земельних ділянок, що неможливо без формування цифрових компетентностей²⁸. Це передбачає партнерську участь держави, бізнесу, громадськості (передусім територіальних громад), освітніх закладів (всіх рівнів).

Перехід до Society 5.0 із використанням цифрових інструментів у сучасному суспільстві є трендовим явищем. Цифровізація щодня проникає в усі сфери життя шляхом використання потужного програмного забезпечення, апаратних та цифрових інструментів. При цьому інновації у одній сфері обумовлюють виникнення інновацій у інших, тобто виникає цифровий вихор, який затягує у воронку галузь за галуззю. В цих умовах відбувається розвиток сучасних світових глобалізаційних процесів, які набувають все більших масштабів та торкаються практично усіх сфер життя. Це потребує забезпечення суспільства висококваліфікованими спеціалістами відповідного рівня, які будуть спроможні не тільки працювати в умовах тотальної цифровізації, а і активно адаптуватися до постійних змін, які пов'язані

²⁷ Sabii, I. Choosing a Model of the Agrarian Structure of Ukraine as a Foundation for Comprehensive Sustainable Rural Development. *Ekonomika APK*. 2021. 28(9), 82-90. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202109082>

²⁸ Добрунік, Т., Кузнецова, О. Проблеми і напрямки розвитку аграрного сектору України в умовах економічної нестабільності. *Економіка та суспільство*. 2022. (42).DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-42-25>

насамперед із процесами цифровізації усіх сфер. Підготовка фахівців з цифровою компетентністю є основним завданням сфери освіти.

Сьогодні спостерігається постійне підвищення вимог роботодавцями до випускників навчальних закладів, які повинні мати сформовані відповідні компетентності, що містять практичні вміння, навички й готовність їх реалізовувати. Традиційне навчання здебільшого сприяє формуванню теоретичних знань здобувачів, а впровадження в освітній процес інноваційних форм, методів та засобів має на меті сформувати ключові та базові компетентності. В умовах тотальної цифровізації особливе значення набуває отримання цифрової компетентності. До основних компонент цифрової компетентності відносять:

- безпеку – здатність безпечно та системно використовувати цифрові технології ідентифікації, а також звертати увагу на правові наслідки, права та обов'язки учасників цифрової взаємодії;

- виробництво / створення – можливість створювати, налаштовувати та редагувати цифровий контент, вирішувати цифрові проблем у цифровому просторі та досліджувати нові способи використання переваг технологій;

- спілкування – здатність спілкуватися, співпрацювати, взаємодіяти та брати участь у віртуальних командах і мережах, а також використовувати відповідні засоби масової інформації, тон і поведінку в них;

- робота з інформацією – здатність ідентифікувати, знаходити, отримувати, зберігати, упорядковувати й аналізувати цифрову інформацію та оцінювати її релевантність та ціль.

Проте, рівень цифрової компетентності досить різний залежно від спеціалізації здобувачів та їх майбутньої професійної спрямованості. За результатами загальноєвропейського дослідження «Цифрова компетентність на практиці: рамковий аналіз» цифрова компетентність визнана як одна з восьми ключових компетентностей у контексті навчання громадян упродовж життя в країнах Європейського Союзу²⁹. У цьому документі «цифрова компетентність» розглядається як здатність впевнено, критично та творчо використовувати інформаційно-комунікаційні технології для досягнення цілей, що належать до галузі роботи, зайнятості, навчання, дозвілля, включення та участі у житті суспільства. Тобто, цифрова компетентність є наскрізною і саме вона сприяє досягненню й опануванню інших компетентностей, які стосуються сфери мови та навичок спілкування, математичної грамотності, культурної обізнаності та самовираження, уміння навчатись упродовж

²⁹ Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80#n13> (дата звернення: 02.01.2025)

життя тощо. Вищезазначені компетентності покликані розвивати особистість відповідно до викликів, які висуває перед суспільством ХХІ століття, а це насамперед забезпечення активної участі громадянина у функціонуванні основних інститутів суспільства та економіки. Цифрова компетентність тісно пов'язана з такими категоріями як «цифрова комунікація», «цифровий контент» та «цифрові інструменти». Так, цифрова комунікація – це вид комунікації за допомогою цифрових технологій. Існують різні способи комунікації, наприклад, синхронний зв'язок (спілкування в реальному часі, зокрема за допомогою skype або відеочату) й асинхронні (неодночасне спілкування, наприклад, електронна пошта, форум для відправлення повідомлення, SMS).

Поняття цифрового контенту визначається як будь-який тип контенту у вигляді цифрових даних, що кодуються й можуть бути створені, переглянуті, розподілені, модифіковані та збережені з використанням комп'ютерів і цифрових технологій, зокрема Інтернету. Доступ до змісту може бути або безкоштовним, або оплачуваним. Приклади цифрового вмісту містять веб-сторінки та веб-сайти, соціальні медіа, дані та бази даних, цифрові аудіо, електронні книги, цифрові зображення, цифрове відео, відеоігри, комп'ютерні програми та програмне забезпечення.

Межі цифрової компетентності для громадян визначають цифрові технології, що використовуються з певною метою або для виконання певної функції обробки інформації, комунікації, створення контенту, безпеки чи вирішення проблем.

У сучасних умовах відбувається зміна авторитарної моделі навчання на адаптивну, особисто-орієнтовану. Сама ж методика навчання передбачає активну взаємодію між викладачем і здобувачами освіти. У цьому процесі провідна роль належить викладачу. Проте, сьогодні його час для безпосереднього контакту із здобувачами вищої освіти дуже обмежений, що пов'язано із низкою факторів (військові дії значно зменшують можливість безпосереднього контакту, лівова частка часу викладача витрачається на адміністративну роботу тощо). Це обумовлює необхідність забезпечення сучасної освіти відповідними цифровими технологіями. Включення цифрових технологій у навчальний процес дає можливість значно його оптимізувати. Так до переваг цифровізації освіти відносять: інноваційність (нові можливості для всіх суб'єктів освітнього процесу), модернізація освіти (перехід на новий якісний рівень), доступність (онлайн- університети, доступні кожному, по всьому світу, у будь-який час, які забезпечать якісною освітою кожного), сприятливість інтеграційним процесам та світовому процесу глобалізації (у випадку України це сприяння європейській інтеграції).

Використання таких програмних продуктів, як ZOOM, Google Meet, Cisco Webex Meetings, Schoology, BigBlueButton, Blackboard та інш., відіграє важливу роль у фундаментальному переході від традиційної аудиторії до віртуального класу та системи дистанційного навчання. Дистанційне навчання має ряд переваг: викладачі мають можливість постійно оновлювати відповідні електронні навчальні та допоміжні матеріали, зникає необхідність територіально знаходитись в одній точці, тощо. Але, дистанційне навчання має і ряд проблемних моментів.

Важливим при формуванні цифрової компетентності є створення дидактичних ігор та гейміфікації освітнього процесу як у форматі інтерактивних презентацій, так і повноцінних комп'ютерних ігор можливе з використанням платформи RPG Maker MV.

Перехід до Society 5.0 висуває чіткі вимоги щодо підготовки компетентного фахівця, тому однією з основних цілей сучасної освіти є підготовка фахівців із сформованою цифровою компетентністю. Це обумовлює необхідність опанування цифрових навичок та розвитку здібностей до постійного навчання в умовах подальшого розвитку цифрових технологій. Це обумовлює при формуванні цифрової компетентності акцентування уваги на таких складових:

- розробка чітких та загальноприйнятих критеріїв та рівнів сформованості цифрової компетентності;
- формування цифрової компетентності через діяльність;
- створення зручної та прийнятної системи моніторингу та тестування рівня цифрової компетентності.

Під час формування цифрової компетентності у здобувачів освіти викладачам є доцільним враховувати сучасні тенденції та запити цифрового середовища, пропонувати здобувачам цікаві та релевантні завдання, які допоможуть повною мірою розкрити їх творчий потенціал у цифровому середовищі за допомогою зрозумілих та прийнятних засобів. При цьому найбільш оптимальним є змішане навчання із використанням різних форм навчання для підвищення якості освіти.

ВИСНОВКИ

Цифрова трансформація постає не як окремий технологічний процес, а як фундаментальна зміна парадигми розвитку. Цифровізація є невід'ємною складовою переходу до «Society 5.0», де цифрові технології інтегруються в усі сфери суспільного життя, включаючи агропромисловий сектор, освіту тощо, з метою вирішення соціальних, екологічних та економічних проблем.

Має місце тісний взаємозв'язок між цифровою трансформацією, розвитком цифрової економіки та формуванням «Society 5.0».

Парадигма «Society 5.0» передбачає інтеграцію кіберпростору і фізичного простору, що дозволяє забезпечувати баланс економічного розвитку з вирішенням соціальних проблем шляхом надання товарів і послуг, які здатні задовольняти різні потреби для створення людиноцентричного суспільства, де технології слугують для вирішення соціальних проблем та досягнення сталого розвитку. В агропромисловому контексті це означає використання цифрових технологій для оптимізації виробництва, забезпечення продовольчої безпеки, зменшення негативного впливу на довкілля та покращення умов життя в сільських районах. Розвиток цифрової економіки, своєю чергою, створює сприятливе середовище для інновацій та інвестицій в цифрові технології в агропромисловому комплексі.

Реалізація засад циркулярної економіки, що підтримується цифровими технологіями, є важливим елементом переходу до «Society 5.0». Цифрові інструменти дозволяють оптимізувати процеси управління ресурсами, відходами та побічними продуктами, створюючи замкнуті цикли виробництва та мінімізуючи негативний вплив на довкілля. Це сприяє досягненню цілей сталого розвитку, які є ключовими для парадигми «Society 5.0».

Потенціал цифрових технологій для оптимізації аграрного виробництва безпосередньо пов'язаний з розвитком цифрової економіки та реалізацією парадигми «Society 5.0». Технології IoT, III, Big Data, блокчейн та 5G забезпечують збір, аналіз та обмін даними в реальному часі, що дозволяє приймати обґрунтовані рішення на всіх етапах виробництва. Це, своєю чергою, сприяє підвищенню ефективності, продуктивності та конкурентоспроможності агропромислового комплексу в умовах цифрової економіки.

Проблема цифрового розриву між містом та селом є серйозною перешкодою для реалізації потенціалу «Society 5.0». Подолання цього розриву є ключовим завданням для забезпечення рівного доступу до цифрових технологій та можливостей для всіх учасників аграрного сектору. При оцінці цифрового розриву доцільно враховувати не лише технічні можливості доступу до Інтернет ресурсів, але й рівень цифрової зрілості господарюючих суб'єктів та цифрових компетентностей користувачів.

Формування цифрових компетентностей є важливим для аграрного бізнесу у контексті позитивного впливу сучасних цифрових технологій на підвищення його ефективності.

АНОТАЦІЯ

У роботі досліджується вплив цифрової трансформації на реалізацію Цілей сталого розвитку та формування парадигми «Society 5.0». Акцентовано увагу на тому, що парадигма «Society 5.0» передбачає інтеграцію кіберпростору і фізичного простору, спрямована на забезпечення балансу економічного розвитку з вирішенням соціальних та екологічних проблем для створення людиноцентричного суспільства, де технології сприяють реалізації Цілей сталого розвитку. Розглянуто сутність та особливості циркулярної економіки і проблеми її впровадження. Досліджено взаємозв'язок між цифровою трансформацією та формуванням цифрових компетентностей. Доведено, що формуванням цифрових компетентностей є об'єктивною передумовою успішного впровадження та використання новітніх технологій. Проаналізовано проблему цифрового розриву між містом та селом. Запропоновано шляхи її подолання: через розвиток дорадництва та реформування системи освіти, зокрема в сільській місцевості.

Література

1. Society 5.0. A people centric super – smart society. Hitachi – U Tokyo Laboratory. Springer. 2020. 177. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-981-15-2989-4>
2. Boulding, K. The economics of the coming spaceship earth. Arachnid. URL: <http://surl.li/itqhsK> (дата звернення: 02.01.2025).
3. Sauvé, S., Bernard, S., & Sloan, P. Environmental sciences, sustainable development and circular economy: Alternative concepts for trans-disciplinary research. *Environmental Development*. 2016. 17. 48–56.
4. Кононенко, Л., Сисоліна, Н., Сисоліна, І. Формування стратегії підприємствами агропромислового комплексу в умовах циркулярної економіки. *Економічний простір*. 2023. 184. 91–94. DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/184-15>
5. Сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 02.01.2025).
6. Скляр, Р., Скляр, О., & Мілько, Д. Особливості процесу метаногенерації пташиного посліду. *Науковий вісник Таврійського державного агротехнологічного університету*. 2018. 8(2). URL: <https://oj.tsatu.edu.ua/index.php/visnik/article/view/7>
7. Karnaushenko, A., Tanklevska, N., Povod, T., Kononenko, L., & Savchenko, V. Implementation of blockchain technology in agriculture: fashionable trends or requirements of the modern economy. *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*. 2023. 9(3). 124–149. DOI: <https://doi.org/10.51599/are.2023.09.03.06>
8. Lioutas, E. D., Charatsari, C., & De Rosa, M. Digitalization of agriculture: A way to solve the food problem or a trolley dilemma? *Technol. Soc.*. 2021. 67. 101744.

9. Chiumenti, A., da Borso, F., Pezzuolo, A., Sartori, L., & Chiumenti, R. Ammonia and greenhouse gas emissions from slatted dairy barn floors cleaned by robotic scrapers. *Res. Agric. Eng.* 2018. 64. 26–33.
10. Oberle, B., Bringezu, S., Hatfield-Dodds, S., Hellweg, S., Schandl, H., & Clement, J. Global resources outlook: 2019. International Resource Panel, United Nations Enviro, Paris, France. 2019.
11. Fraser, M., Haigh, L., & Soria, A. C. The circularity gap report 2023. Circularity Gap Reporting Initiative. 2023.
12. Circularity gap report 2021. Circularity Gap Reporting Initiative. 2021.
13. Кирилов, Ю. Є., Грановська, В. Г., & Кононенко, Л. В. Агроконсалтинг як інструмент забезпечення реалізації сталого сільського розвитку. *Економічний простір*. 2024. 193. 102-108. DOI: <https://doi.org/10.30838/EP.193.102-108>
14. Стегней, М. І., Черничко, Т. В., Михайляк, Г., & Медвідь, Л. І. Агропідприємництво в умовах розвитку цифрової економіки та в контексті забезпечення продовольчої безпеки. *Український журнал прикладної економіки та техніки*. 2023. 8(1). DOI: <https://doi.org/10.36887/2415-8453-2023-1-16>
15. Li, S., Da Xu, L., & Zhao, S. 5G Internet of Things: A survey. *J. Ind. Inf. Integr.*. 2018. 10. 1–9.
16. Giampietro, M., & Funtowicz, S. O. From elite folk science to the policy legend of the circular economy. *Environmental Science & Policy*. 2020. 109. 64–72. <https://doi.org/10.1016/j.envsci.2020.04.012>
17. Friends of the Earth Europe. Principles for Transformation: How the European Green Deal Can Achieve System Change. 2020. URL: <http://www.foeeurope.org/Principles-for-transformation> (дата звернення: 02.01.2025).
18. Heeks, R. ICT4D 3.0? Part 1–The components of an emerging “digital-for-development” paradigm. *The Electronic Journal of Information Systems in Developing Countries*. 2020. 86(3). Article e12124. <https://doi.org/10.1002/isd2.12124>
19. Hernández-Chover, V., Castellet-Viciano, L., Bellver-Domingo, Á., & Hernández-Sancho, F. The potential of digitalization to promote a circular economy in the water sector. *Water*. 2022. 14(22), 3722.
20. НУШ (нова українська школа). 2022. URL: <https://nus.org.ua/articles/chomu-shkoly-v-selah-zakryvayut-ta-chy-vyshhayakist-osvity-v-mistah/#:~:text=96> (дата звернення: 02.01.2025).
21. Міністерство освіти і науки України. 2023. URL: <https://mon.gov.ua/ua> (дата звернення: 02.01.2025).
22. Про сільськогосподарську дорадчу діяльність: Закон України № 1807-IV від 17 червня 2004 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1807-15#Text> (дата звернення: 02.01.2025).
23. Nordholm, D., Wermke, W., Andersson, A., & Kotavuopio Olsson, R. State, municipality and local community. Exploring principal’s autonomy

and control in the rural north of Scandinavia. *Education Inquiry*. 2022. 1-18.<https://doi.org/10.1080/20004508.2022.2149059>

24. Jakoet-Salie, A., & Ramalobe, K. The digitalization of learning and teaching practices in higher education institutions during the Covid-19 pandemic. *Teaching Public Administration*. 2023. 41(1), 59-71. <https://doi.org/10.1177/01447394221092275>

25. Lythreathis, S., Singh, S. K., & El-Kassar, A. N. The digital divide: A review and future research agenda. *Technological Forecasting and Social Change*. 2022. 175, 121359. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2021.121359>

26. Measuring digital development: Facts and Figures. 2023. URL: <https://www.itu.int/itu-d/reports/statistics/2023/10/10/ff23-internet-use-in-urban-and-rural-areas/> (дата звернення: 02.01.2025).

27. Sabii, I. Choosing a Model of the Agrarian Structure of Ukraine as a Foundation for Comprehensive Sustainable Rural Development. *Ekonomika APK*. 2021. 28(9), 82-90. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202109082>

28. Добрунік, Т., Кузнєцова, О. Проблеми і напрямки розвитку аграрного сектору України в умовах економічної нестабільності. *Економіка та суспільство*. 2022. (42).DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-42-25>

Information about the authors:

Hranovska Viktoriia Hryhorivna,

Doctor of Economics,

Professor at the Department of Hotel, Restaurant and Tourism Business
Kherson State Agrarian and Economic University
5/2, Universytetska Ave., Kropyvnytskyi, 25030, Ukraine

Kononenko Lesia Vitaliivna,

Candidate of Economic Sciences,

Associate Professor at the Department of Entrepreneurship,
Accounting and Finance
Kherson State Agrarian and Economic University
5/2, Universytetska Ave., Kropyvnytskyi, 25030, Ukraine

Savchenko Vira Meierivna

Candidate of Economic Sciences,

Professor at the Department of Entrepreneurship,
Accounting and Finance
Kherson State Agrarian and Economic University
5/2, Universytetska Ave., Kropyvnytskyi, 25030, Ukraine

ЦИФРОВІЗАЦІЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ: СТАН, ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Гриньків А. П.

ВСТУП

Цифровізація соціальних послуг є одним із ключових викликів і водночас стратегічних пріоритетів сучасного суспільства в умовах глобальної трансформації. Розвиток інформаційних технологій, вплив пандемії COVID-19 та збройних конфліктів, зокрема війни в Україні, значно прискорили процес інтеграції цифрових рішень у всі сфери соціального життя, включаючи соціальний захист та надання послуг вразливим групам населення. У сучасних умовах, коли зростає потреба в оперативності, доступності та прозорості соціальних послуг, цифровізація постає не лише інструментом оптимізації, але й засобом забезпечення соціальної справедливості.

Актуальність дослідження зумовлена кількома взаємопов'язаними чинниками. На глобальному рівні впровадження цифрових технологій у соціальну сферу є складовою стратегії сталого розвитку, зокрема досягнення таких цілей ООН, як зменшення нерівності, доступ до інноваційних рішень та забезпечення інклюзивного суспільства. Водночас, згідно з дослідженнями міжнародних організацій, таких як ООН та Світовий банк, понад 2 мільярди людей залишаються поза доступом до базових соціальних послуг, що посилює проблему цифрової нерівності. У цьому контексті цифровізація розглядається як необхідна умова подолання системних бар'єрів у доступі до соціальних ресурсів.

На національному рівні вплив війни в Україні став каталізатором процесів цифровізації. Збройний конфлікт спричинив значне зростання кількості внутрішньо переміщених осіб, які потребують соціального захисту, гуманітарної допомоги та підтримки. Відповідно, цифрові платформи стали ключовими у швидкому зборі інформації, координації ресурсів та наданні допомоги постраждалим. Важливим прикладом є інтеграція електронних систем для реєстрації гуманітарних запитів, а також використання чат-ботів для консультацій, як це проаналізовано у роботах, представлених у завантажених джерелах.

Крім того, цифровізація соціальних послуг має важливе значення для забезпечення прозорості й підзвітності державної політики. Впровадження автоматизованих систем дозволяє мінімізувати ризики

корупції та зловживань, спрощує комунікацію між громадянами й органами влади, а також сприяє залученню громадськості до процесів прийняття рішень. У наукових працях, зокрема у роботі Хлівнюк Т. та Кіріяк А.¹, підкреслюється важливість цифрових технологій для створення інклюзивного середовища, яке дозволяє ефективно реагувати на виклики, спричинені кризовими ситуаціями.

Актуальність дослідження визначається не лише потребою у підвищенні ефективності соціальних послуг, але й необхідністю адаптації до викликів цифрової епохи, забезпечення стійкості соціальних систем і підтримки вразливих груп населення в умовах глобальних криз. Дослідження зазначених проблем зробить свій внесок у розробку інноваційних підходів до цифровізації соціального захисту, об'єднуючи соціально-філософський аналіз із практичними рекомендаціями щодо подолання ключових бар'єрів.

1. Теоретичні засади цифровізації соціальних послуг

Науковий інтерес до проблем цифровізації соціальних послуг значно зріс у сучасних умовах, зумовлених як глобальними викликами цифрової трансформації, так і локальними факторами, такими як воєнний стан в Україні. Цифровізація є не лише технічним процесом, а й соціально значущим явищем, яке впливає на структуру суспільних відносин, забезпечення прав і свобод громадян, зокрема в доступі до соціальних послуг. Це обумовлює необхідність аналізу існуючих досліджень і практик у цій сфері для визначення науково обґрунтованих шляхів розвитку цифрових інструментів у соціальній політиці. Інтеграція принципів корпоративної соціальної відповідальності та державного регулювання сприяє стійкості цифрових ініціатив у соціальній сфері².

У науковій праці Єгорової-Луценко Т.³ досліджуються теоретичні засади цифровізації соціальної сфери, акцентуючи увагу на її соціально-філософських вимірах. Авторка підкреслює, що впровадження цифрових платформ не лише оптимізує надання соціальних послуг, але й створює нові моделі взаємодії між громадянами та державою. Зокрема, розглядається роль цифрових технологій у забезпеченні соціальної згуртованості в умовах кризових ситуацій, таких як війна, яка є каталізатором для прискорення змін у системі соціального забезпечення.

¹ Хлівнюк Т. П., Кіріяк А. І. Соціальна інклюзія в контексті цифровізації: можливості та ризики для соціальної держави. *Психологія та соціальна робота*, 2024. №2. С. 135-149.

² Bekh, Y. et al Corporate social responsibility as a ethical composition of business management: Regulation on the state level. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory*, 2019. iss. 22, pp. 1–5.

³ Єгорова-Луценко Т. Цифровізація системи надання соціальних послуг в Україні. *Право та інноваційне суспільство* № 2 (15) 2020. С. 80-85

Ці дослідження окреслюють важливість формування довіри до цифрових сервісів, яка стає основою їх ефективності.

Практичні аспекти цифровізації соціальних послуг розглядає Карпич І.О.⁴, де акцентується увага на інтеграції електронних платформ у механізми надання допомоги, зокрема гуманітарної. Авторка наводить приклади успішного впровадження платформ для швидкої ідентифікації потреб осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, та ефективного перерозподілу ресурсів. Окремо підкреслюється важливість доступності цих платформ для вразливих категорій населення, включаючи внутрішньо переміщених осіб.

Досвід використання цифрових інструментів у контексті надання гуманітарної допомоги в Україні детально аналізується у дослідженні «Цифровізація гуманітарної допомоги в Україні в умовах воєнного стану»⁵. У цій праці наголошено на ключових викликах, таких як обмеженість інфраструктури, цифрова нерівність та низький рівень цифрової грамотності серед певних груп населення. Разом із тим автори підкреслюють, що цифрові технології мають потенціал для підвищення ефективності допомоги, зокрема через створення автоматизованих систем збору та обробки даних про потреби постраждалих.

Цифровізація соціальних послуг є багатовекторним процесом, що потребує міждисциплінарного підходу для дослідження та впровадження. У цьому контексті важливо звернути увагу на внесок таких дослідників, як Гриценко Г.⁶, В. Я. Малиновський, Додон Оксана, Коваленко Олена, Хлівнюк Т. П. та Жаворонок А. В., які у своїх працях розглядали різні аспекти цифровізації, зокрема соціально-економічний, управлінський та гуманітарний.

Гриценко Г. досліджує роль цифровізації у трансформації системи соціального забезпечення. Автор акцентує увагу на необхідності інтеграції інноваційних технологій у процеси управління соціальними послугами, зокрема на рівні територіальних громад, що дозволяє забезпечити прозорість і підзвітність їх функціонування. Його праці надають цінний аналіз сучасних викликів, пов'язаних із розбудовою цифрової інфраструктури у віддалених регіонах.

⁴ Карпич І. Державна політика України щодо організації надання соціальних послуг в умовах воєнного стану. Ввічливість. Видавничий дім «Гельветика». В. 2. 2024. С. 44-50.

⁵ Нездойминога О. Є. Цифровізація гуманітарної допомоги в Україні в умовах воєнного стану / Нездойминога О. Є., Прийдак Т. Б. // Трансформація практики управління інноваційним розвитком соціально-економічних систем : колективна монографія / під заг. ред. Храпкіної В. В., Пічик К. В. ; Національний університет "Кієво-Могилянська академія". – Київ : Видавничий дім "Кієво-Могилянська академія", 2024. – [Підрозділ] 5.3. – С. 560-567.

⁶ Гриценко Г. Цифровізація соціальних послуг: Проблеми можливостей та компетенції. Актуальні проблеми права: теорія і практика №1 (47), 2024. С. 36-48.

Малиновський В. Я. у своїх роботах звертає увагу на стратегічне планування цифровізації у сфері соціального забезпечення⁷. Автор детально аналізує питання розробки та впровадження електронних реєстрів, що дозволяють ефективно обробляти дані про отримувачів соціальних послуг, а також оптимізувати процеси розподілу ресурсів. Його підхід базується на дослідженні міжнародного досвіду, що робить внесок автора важливим для українських реалій.

Додон Оксана та Коваленко Олена у своїй спільній роботі досліджують аспекти управління цифровими платформами для надання гуманітарної допомоги. Автори підкреслюють значення міжвідомчої співпраці та стандартизації даних для підвищення ефективності цифрових рішень. У своїх дослідженнях вони наводять приклади успішного впровадження таких платформ під час кризових ситуацій⁸.

Хлівнюк Т. П. досліджує проблеми цифрової грамотності серед соціальних працівників, акцентуючи увагу на необхідності проведення навчальних програм для підвищення їхньої компетентності у використанні цифрових технологій. Автор наголошує, що без належної підготовки кадрів неможливо досягти ефективності у наданні соціальних послуг у цифровому середовищі⁹.

Жаворонок А. В. у своїх роботах зосереджується на соціально-економічних аспектах цифровізації, розглядаючи її як інструмент скорочення нерівності у доступі до соціальних благ. Автор аналізує, як автоматизація процесів у соціальній сфері впливає на зменшення витрат і водночас сприяє розширенню охоплення вразливих категорій населення¹⁰.

Попри значну кількість наукових досліджень, окремі аспекти цифровізації соціальних послуг залишаються недостатньо висвітленими. Серед таких можна виділити етичні виклики, які виникають у процесі автоматизації соціальної допомоги, вплив цифровізації на професійний склад соціальних працівників та їхні компетенції, а також питання довіри громадян до електронних сервісів. Наразі бракує комплексних досліджень, які б інтегрували соціально-філософський аналіз із практичними рекомендаціями для органів державної влади щодо впровадження цифрових технологій у соціальну політику.

⁷ Малиновський В. Я. Стратегічні аспекти цифрової трансформації Соціальної сфери. Socio-economic problems of the modern period of Ukraine. 2021 Вип. 1(147). С. 27-31.

⁸ Додон, О., Коваленко, О. Інформаційні технології в системі соціального захисту. Modeling the development of the economic systems, 2023 (2), 74–78.

⁹ Хлівнюк Т. П. Модернізація соціальної держави шляхом цифровізації в умовах старіння населення. Політичне життя, 2022. № 2 – С. 78-85.

¹⁰ Жаворонок А., Лопашук, І. Цифровізація соціальної сфери в контексті забезпечення економічної безпеки держави. Економічний простір, 2024 (189), С. 253-258.

Враховуючи зазначене, необхідність подальшого дослідження цифровізації соціальних послуг є очевидною та дає змогу зробити суттєвий внесок у цю сферу, об'єднуючи теоретичні аспекти з емпіричним аналізом і виробленням практичних рекомендацій для ефективної інтеграції цифрових технологій у систему соціального захисту України.

Соціальні послуги, відповідно до визначення, закріпленого в Законі України «Про соціальні послуги» від 17 січня 2019 року № 2671-VIII, становлять собою дії, спрямовані на профілактику складних життєвих обставин, подолання таких обставин або мінімізацію їх негативних наслідків для осіб чи сімей, які опинилися в таких умовах. Законодавство передбачає класифікацію соціальних послуг за типами, що охоплюють: прості соціальні послуги, які не вимагають постійної або систематичної комплексної допомоги (наприклад, інформування, консультування, посередництво, надання притулку, представництво інтересів); комплексні соціальні послуги, які передбачають узгоджені дії фахівців з постійного або систематичного надання допомоги (догляд, виховання, спільне проживання тощо); комплексні спеціалізовані соціальні послуги, спрямовані на певні категорії отримувачів (наприклад, ВІЛ-інфікованих осіб чи осіб із залежністю від психотропних речовин); допоміжні соціальні послуги у вигляді натуральної допомоги (продукти харчування, предмети особистої гігієни) або технічних послуг (транспортні послуги, переклад жестовою мовою)¹¹.

Особливості надання соціальних послуг полягають у кількох ключових аспектах. По-перше, законодавством не визначено вичерпний перелік таких послуг, тому їхня конкретизація зазвичай залежить від суб'єктів-одержувачів. По-друге, соціалізація послуг передбачає організацію спрощеного доступу громадян до адміністративних і соціальних послуг, що стає можливим завдяки цифровим інструментам. Як зазначено у дослідженні Гриньків А. (2024), цифрові інструменти сприяють не лише оптимізації доступу до послуг, а й формуванню нових моделей соціальної взаємодії між громадянами та державою¹². По-третє, механізми надання соціальних послуг повинні забезпечувати високий рівень захисту персональних даних одержувачів, що вимагає впровадження сучасних технічних рішень у сфері кібербезпеки¹³.

¹¹ Про соціальні послуги: Закон України від 17.01.2019 р. № 2671-VIII. Дата оновлення: 02.01.2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>.

¹² Гриньків, А. П., Петрунчак, Д. В. Волонтерська складова у наданні соціальних послуг в умовах воєнного стану. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2024., (1), 12–20. <https://doi.org/10.12958/1817-3764-2024-1-12-20>

¹³ Єгорова-Луценко Т. Цифровізація системи надання соціальних послуг в Україні. *Право та інноваційне суспільство* № 2 (15) 2020. С. 80–85

Законодавство України у сфері соціальних послуг містить значний потенціал для цифрової трансформації, однак у базовому Законі України «Про соціальні послуги» відсутні положення, що безпосередньо регулюють аспекти цифровізації в цій сфері. Натомість це питання отримало розвиток у Розпорядженні Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2020 року № 1353-р «Про схвалення стратегії цифрової трансформації соціальної сфери»¹⁴. У межах цієї стратегії передбачено створення Єдиної інформаційної системи соціальної сфери, яка включатиме Єдиний соціальний реєстр з детальними відомостями про отримувачів соціальної допомоги, їхні права на соціальну підтримку, а також стан реалізації цих прав.

Стратегія також передбачає впровадження технологій електронного інформування громадян про соціальні послуги через мобільні додатки, електронну пошту та державний веб-портал «Дія». Значним досягненням є розробка єдиного електронного документа для соціальної сфери, який має оптимізувати доступ до послуг і забезпечити прозорість у системі соціального захисту. Проте недостатнє нормативно-правове регулювання аспектів діяльності порталу «Дія» створює ризики для захисту персональних даних громадян, що потребує внесення відповідних змін у чинне законодавство.

Особливу увагу слід приділити цифровізації пенсійного забезпечення, яка є актуальною для України через демографічну ситуацію, що характеризується високим рівнем старіння населення. Впровадження онлайн-сервісів, таких як «Пенсійний фонд України у смартфоні», значно спрощує процес подання документів, призначення пенсій та доступ до інформаційних ресурсів. Це дає змогу мінімізувати черги в територіальних управліннях та підвищити ефективність роботи Пенсійного фонду.

У контексті допомоги по безробіттю цифрові сервіси також демонструють значний прогрес. Постанова Кабінету Міністрів України від 24 квітня 2020 року № 307 передбачає експериментальний проєкт, що дозволяє здійснювати реєстрацію безробітних та призначати виплати в електронній формі. Завдяки додатку «Дія» громадяни можуть отримати доступ до послуг, не відвідуючи центри зайнятості, що значно полегшує процедури для користувачів¹⁵.

¹⁴ Про схвалення Стратегії цифрової трансформації соціальної сфери: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 28.10.2020 р. № 1353-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1353-2020-%D1%80#Text>

¹⁵ Про реалізацію експериментального проєкту щодо реєстрації, перереєстрації безробітних та призначення виплати допомоги по безробіттю в електронній формі: Постанова Кабінету Міністрів України від 24.04.2020 р. № 307. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/307-2020-%D0%BF#Text>

Пріоритетним напрямом розвитку соціальної сфери сьогодні є її цифровізація, що спрямована на підвищення оперативності та ефективності реагування на потреби населення. Так, у вересні 2023 року в Україні розпочалося бета-тестування системи кейс-менеджменту для соціальних послуг. Ця система, що запроваджується у Вінницькій, Дніпропетровській, Полтавській та Черкаській областях, передбачає створення єдиної електронної системи, яка включатиме електронну персональну картку громадянина з його соціальною історією. Це дозволить соціальним працівникам оперативно аналізувати ситуацію та надавати адресну допомогу залежно від конкретних потреб¹⁶.

Війна в Україні зумовила нові виклики для соціальної сфери, що вимагають комплексних системних змін. Одним із ключових завдань є підвищення спроможності громад у забезпеченні необхідних соціальних послуг. Ця мета реалізується через впровадження експериментальних проєктів у громадах, серед яких проєкти з формування життестійкості, участі соціальних працівників у мультидисциплінарних реабілітаційних командах, соціального відновлення військовослужбовців та їхніх родин, навчання соціальних працівників у територіальних центрах комплектування та соціальної підтримки, а також забезпечення соціального супроводу військових і їхніх сімей у військових частинах Збройних сил України. Особливої уваги заслуговує експериментальний проєкт із надання адміністративних послуг ветеранам за принципом «єдиного вікна», який значно спрощує доступ до послуг для цієї категорії громадян.

Для підвищення ефективності організації соціальних послуг важливим є також процес трансформації установ у комунальні некомерційні підприємства, що сприятиме забезпеченню більшої автономії, прозорості та підзвітності в їх діяльності.

Реформи цифровізації соціальної сфери, що здійснюються в розвинених соціальних державах протягом останніх двох десятиліть, істотно змінюють доступ до основних соціальних послуг, поступово роблячи цей доступ все більше залежним від цифрових технологій. Надавачі соціальних послуг активно впроваджують веб-комунікаційні платформи, що замінюють традиційні формати надання соціальних послуг, дозволяючи громадянам отримувати необхідні послуги без фізичної присутності в установах. Однак значною проблемою залишається адаптація всіх соціально-демографічних верств населення до цих змін, зокрема осіб похилого віку, які стикаються з певними труднощами при переході до нового формату взаємодії.

¹⁶ Сайт Міністерства соціальної політики України. URL: <https://www.msp.gov.ua/>

Модернізація класичних моделей соціальної держави в напрямку «цифрових» моделей є можливим лише за умови досягнення достатнього рівня цифрової грамотності серед усіх громадян, включаючи старше покоління. Цифровізація надає людям похилого віку нові можливості для навчання, соціальної активності та інтеграції в суспільство, особливо коли їхня фізична мобільність обмежена. Технології здатні запобігти соціальній сегрегації осіб старшого віку, забезпечити їм зручний доступ до інформації та послуг. Поступове впровадження цифрових послуг може позитивно вплинути на якість життя літніх людей, підвищити їхню персональну незалежність і інтеграцію в суспільство¹⁷. Проте, стрімкий розвиток цифрових технологій створює нові виклики: відсутність доступу до Інтернету, недостатній рівень навичок користування цифровими технологіями може перетворитися на серйозний соціальний бар'єр для старшого покоління.

Цифровізація соціальних послуг має на меті створити умови, за яких кожен громадянин, включаючи людей похилого віку, зможе ефективно користуватися електронними сервісами замість особистого контакту з державними інституціями. Однак реалізація цього процесу повинна враховувати специфіку використання інформаційно-комунікаційних технологій різними віковими групами¹⁸. Люди, які не мають доступу до Інтернету або не володіють необхідними технічними навичками, можуть опинитися в ситуації, коли важлива інформація та соціальні послуги доступні лише в цифровому форматі. У результаті цього, більшість державних послуг все більше надаються через онлайн-платформи, що вимагає від громадян значних змін у способах взаємодії з державою.

Цифровий розрив між різними віковими групами, зокрема між літніми людьми та молодшими категоріями населення, є очевидним. Часто літні люди перебувають у гіршому фінансовому становищі, а тому не можуть дозволити собі сучасні технічні засоби для доступу до цифрових послуг. Вони також рідше користуються або взагалі не використовують цифрові сервіси в інтерфейсі з державою, що ставить їх у подвійно маргіналізовану ситуацію: через вік і через обмежені можливості у використанні технологій¹⁹.

Водночас, група осіб похилого віку в розвинених соціальних державах є гетерогенною і включає в себе людей з різним життєвим

¹⁷ Czaja S. J. The role of Technology in Supporting Social Engagement among Older Adults. Public Policy & Aging Report. 2017. № 27 (4). P. 145-148.

¹⁸ Hansen H.T., Lundberg K., Syltevik L.J. Digitalization, street-level bureaucracy and welfare users' experiences. Social Policy & Administration. 2018. № 52 (1). P. 67-90.

¹⁹ Там само.

досвідом, соціальним статусом, рівнем освіти та доходу. Серед цієї групи є люди, які все своє життя працювали з комп'ютерною технікою, та ті, чия трудова діяльність не була пов'язана з технічним прогресом. Це означає, що до впровадження цифрових послуг треба підходити диференційовано, враховуючи різноманітність досвіду і потреб цієї вікової категорії. У контексті розробки політики соціальних послуг важливо враховувати ці аспекти, щоб мінімізувати соціальні ризики і забезпечити рівний доступ до послуг для всіх громадян, незалежно від їхнього віку чи технологічної підготовки²⁰.

Важливо зазначити, що цифрова залученість є багатогранним процесом, який залежить не лише від особистих зусиль людини, а й від контекстуальних обставин. Страх перед новими технологіями, низький рівень довіри до цифрових платформ, а також обмеженість знань можуть суттєво вплинути на рішення про використання цифрових сервісів. Особливо це стосується послуг, які вимагають високого рівня безпеки, таких як ідентифікація через системи онлайн-банкінгу, які є ключовим елементом багатьох державних цифрових платформ. Значна кількість осіб похилого віку не користується дистанційними банківськими послугами, що створює додаткові бар'єри для доступу до соціальних прав і послуг через Інтернет.

Досвід цифровізації соціальних послуг у розвинених країнах, особливо в Північній Європі, демонструє її потенціал як конструктивного фактора соціальних змін. Зокрема, у цих країнах рівень проникнення Інтернету досягає 97% (станом на 2021 рік), а концепції «e-Elderly» («електронні літні люди») та програми «e-Seniors» активно впроваджуються для підвищення цифрової грамотності та залучення літніх громадян до використання цифрових сервісів²¹.

Естонія є одним із провідних новаторів у цифровізації соціальної держави, демонструючи значні успіхи у впровадженні електронних послуг, орієнтованих на забезпечення доступності для різних соціальних груп, включаючи людей похилого віку та осіб із інвалідністю. У межах системи e-Estonia, яка розвивається вже три десятиліття, функціонує низка сервісів, що охоплюють різноманітні аспекти соціальної підтримки. Серед найбільш значущих є електронна медична картка (e-Health Record), система електронної швидкої допомоги, яка здатна оперативно реагувати на запити громадян та скеровувати необхідну медичну допомогу протягом 30 секунд, а також централізована система електронних рецептів (e-Receipt), що спрощує процес отримання

²⁰ Хлівнюк Т. П. Модернізація соціальної держави шляхом цифровізації в умовах старіння населення. Політичне життя, 2022. № 2 С. 80.

²¹ Там само. С. 81.

медикаментів через онлайн-форму, забезпечуючи зручність пацієнтам завдяки ідентифікації за ID-карткою. Для досягнення рівня, за якого 99% державних послуг надаються через онлайн-звернення, Естонія реалізувала масштабні освітні та інфраструктурні проєкти²².

Також доречним буде згадати Данію, яка є однією з країн, де цифровізація соціальної держави триває вже два десятиліття, демонструючи високий рівень інтеграції цифрових технологій у функціонування державних інституцій. Одним із ключових кроків у цьому напрямі стало впровадження у 2012 році каналу Digital Post – офіційної електронної пошти, яка з 1 листопада 2014 року стала обов'язковою для юридичних і більшості фізичних осіб віком від 15 років.

Цифрові послуги в Данії успішно використовуються у різних аспектах функціонування соціальної держави. Наприклад, 100% звернень щодо допомоги у зв'язку з вагітністю та пологами, 97% реєстрацій для здобуття дітьми початкової та неповної середньої освіти, а також 95% звернень щодо державних пенсій здійснюються онлайн. Така інтеграція сприяє значній фінансовій економії, забезпечує надійні антикорупційні механізми та демонструє, наскільки орієнтованим на громадянина став інститут соціальної держави в Данії.

Водночас уряд Данії врахував наявність невеликих груп населення, які не мають можливості користуватися цифровими технологіями, таких як особи з інвалідністю або ті, хто проживає у регіонах із відсутністю доступу до Інтернету. Для таких громадян збережено альтернативні способи отримання державних послуг, що свідчить про інклюзивний підхід до забезпечення соціальних прав. Як зазначається у дослідженнях, соціокультурна діяльність також формує основи для адаптації інноваційних технологій у соціальній сфері, сприяючи створенню нових моделей соціальної взаємодії²³.

2. Сучасний стан та виклики цифровізації соціальних послуг в Україні

Цифровізація в рамках концепту сервісної держави забезпечує комплексне реагування на запити громадян щодо надання адміністративних послуг, що ґрунтується на автоматизованих бізнес-процесах. Це мінімізує бюрократичні процедури за участі чиновників, оскільки центри надання адміністративних послуг (ЦНАП) виконують роль модераторів між громадянами та відповідними органами влади.

²² Hrytsenko, Kostiantyn, et al. The eu experience on developing and implementing strategic documents of digital transformation at the national level. *Information Technologies and Learning Tools*, vol. 103, no. 5, Oct. 2024, pp. 1-20.

²³ Гриньків, А. П. Соціокультурна vs соціально-культурна діяльність. Гілея. 2019, Вип. 146 (№ 7), ч. 2: Філософські науки, С. 53–56.

У межах цієї системи впроваджується виключення паперових документів з обігу як між надавачами та отримувачами послуг, так і між відомствами; фронт-офіси, що забезпечують взаємодію з громадянами, відокремлюються від бек-офісів, де ухвалюються рішення. Мультиканальність взаємодії та інформування включає веб-сайти, мобільні додатки, соціальні мережі й засоби мобільного зв'язку.

На сьогодні в Україні надається близько 2200 адміністративних послуг, що є результатом роботи розвиненої мережі ЦНАП. Згідно з дослідженням Центру політико-правових реформ, 95–96% відвідувачів задоволені рівнем отриманих послуг. У свою чергу, дослідження Об'єднаного дослідницького центру Європейської комісії (JRC) показує, що цифровізація адміністративних послуг у поєднанні з їх децентралізацією може скоротити час, який громадяни проводять в адміністративних установах, на 25%. Це відповідає економії в 24 мільйони годин на рік (приблизно 2738 років) та фінансовій економії в розмірі близько 543 мільйонів євро щорічно²⁴.

Центральним органом, відповідальним за цифровізацію державних послуг в Україні, є Міністерство цифрової трансформації. У межах своєї діяльності до 2024 року Міністерство поставило наступні стратегічні цілі: переведення 100% публічних послуг для громадян і бізнесу в онлайн; забезпечення 95% транспортної інфраструктури, населених пунктів та соціальних об'єктів доступом до високошвидкісного Інтернету; навчання цифровим навичкам 6 мільйонів українців; збільшення частки ІТ у ВВП країни до 10%.

Для реалізації цих завдань у кожному міністерстві, обласних державних адміністраціях та органах територіальних громад запроваджено посаду заступника з цифрової трансформації (Chief Digital Transformation Officer, CDTO). Ці посадові особи відповідають за розвиток цифрових ініціатив у регіонах, впровадження затверджених громадою програм і планів дій.

За результатами роботи Міністерства цифрової трансформації у 2023 році було опубліковано Індекс цифрової трансформації регіонів, що оцінює досягнення в таких напрямках, як інституційна спроможність, розвиток Інтернету, модернізація ЦНАП, впровадження режиму «без паперів», цифрова освіта, поширення електронних послуг та галузева цифрова трансформація. Станом на кінець 2023 року стратегічна ціль щодо цифрової освіти була досягнута: 6 мільйонів українців успішно пройшли програми розвитку цифрових навичок²⁵.

²⁴ Науковий центр ЄС. URL: https://jointresearch-centre.ec.europa.eu/index_en

²⁵ Результати цифрової трансформації в регіонах України за 2023 рік URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/rezultaty-tsyfrovoi-transformatsii-v-rehionakh-ukrainy-za-2023-rik>

Інші стратегічні цілі перебувають на етапі реалізації, хоча їх досягнення ускладнюється об'єктивними факторами, такими як збройна агресія та окупація частини території.

В жовтні 2023 року Центр політико-правових реформ презентував «Стратегію реформи: адміністративні послуги та їх цифровізація», яка визначає основні цілі та напрями адміністративної реформи, запланованої до реалізації в Україні до 2030 року. Серед ключових завдань реформи виокремлено забезпечення доступності послуг, які мають надаватися як в онлайн-, так і в офлайн-форматі; інтегрованість та комфортність отримання послуг, що передбачає удосконалення діяльності центрів надання адміністративних послуг (ЦНАП); дотримання правових стандартів у відповідності до Закону України «Про адміністративну процедуру»; збалансовану та безпечну цифровізацію; а також стійкість систем адміністративних послуг.

У процесі розробки Стратегії було ідентифіковано та проаналізовано основні проблеми й виклики реформи. Серед них виокремлено проблему централізації, яка призводить до віддаленості окремих послуг від громадян. Зокрема, більшість послуг з реєстрації актів цивільного стану (87%) та послуг, пов'язаних із Пенсійним фондом України, залишаються у компетенції центральних органів, а не передаються на рівень ЦНАПів. Також наголошується на відомчих бар'єрах, що створюються органами, як-от Міністерством юстиції чи Пенсійним фондом, та перешкоджають ефективній інтеграції послуг²⁶.

Серед інших викликів зазначено кадрові й інфраструктурні проблеми, які загострилися через воєнний конфлікт, а також недостатність ресурсів та прозорості у системі оплати адміністративних послуг. Окрему увагу приділено питанням цифрових дисбалансів: окремі послуги запускаються спершу лише в онлайн-форматі, а їх офлайн-аналог з'являється із запізненням, або й узагалі відсутній. Крім того, для офлайн-послуг можуть встановлюватися складніші процедури порівняно з онлайн-сервісами.

Процеси євроінтеграції передбачають необхідність уніфікації базових категорій, що використовуються у сфері надання адміністративних послуг транскордонного характеру. У цьому контексті застосування Базових словників (Core Vocabularies) стало стандартом для опису публічних послуг, що дозволяє досягти сумісності між державними системами країн ЄС. Базові словники являють собою спрощені, багаторазово використовувані та розширювані моделі даних, які фіксують фундаментальні характеристики систем, включно з публічними

²⁶ Гриценко Г. Цифровізація соціальних послуг: Проблеми можливостей та компетенцій. Актуальні проблеми права: теорія і практика №1 (47), 2024. С. 38.

послугами. Їх розробка здійснювалася в межах програми Європейського Союзу ISAI (Interoperability Solutions for European Public Administrations, Businesses and Citizens), яка підтримувала створення цифрових рішень, що забезпечують сумісність між транскордонними й міжгалузевими державними послугами.

До основних Базових словників, створених у відкритому процесі з активним залученням зацікавлених сторін SEMIC, належать²⁷:

- основна особа (Core Person): включає основні характеристики особи, такі як ім'я, стать, дата народження, місцезнаходження.
- основний бізнес (Core Business): описує ключові характеристики юридичної особи (ідентифікатор, види діяльності), зареєстрованої в національних чи регіональних реєстрах.
- основне розташування (Core Location): фіксує характеристики місця у форматі адреси, географічної назви або геометрії.
- основний критерій і основні докази (Core Criterion and Evidence): визначає принципи та засоби, за якими організації мають право на надання державних послуг.
- основна громадська організація (Core Public Organisation): описує організації, що діють у межах ЄС.

ISAI забезпечила можливість використання й розширення цих словників для різних цілей, зокрема:

- обмін інформацією між системами.
- інтеграція даних із різних джерел.
- публікація даних у загальних форматах.
- розробка нових систем.

Впровадження електронних сервісних систем, таких як публічні е-реєстри, системи е-взаємодії та електронної ідентифікації, вимагає також створення надійних механізмів захисту даних та кібербезпеки.

У 2021 році ініціативу ISAI замінила програма «Interoperable Europe», спрямована на реалізацію Цифрового порядку денного для Європи. Ця програма керує впровадженням політики інтероперабельності, що сприяє досягненню цілей ЄС і забезпечує ефективну цифрову трансформацію²⁸.

Додатково процес цифровізації в адміністративній сфері підтримується такими міжнародними деклараціями, як Талліннська декларація 2017 року, що підтвердила зобов'язання держав-членів щодо оперативної сумісності, а також Берлінська декларація 2020 року про цифрове суспільство та уряд. Ці документи підкреслюють роль

²⁷ ISAI – рішення для сумісності для державних адміністрацій, підприємств і громадян. URL: https://ec.europa.eu/isa2/solutions/core-vocabularies_en/

²⁸ Там само.

цифрових рішень у подоланні сучасних викликів та досягненні стратегічних цілей Союзу.

Цифрова трансформація адміністративних послуг, заснована на європейських стандартах, має потенціал значно підвищити ефективність взаємодії між державами, підприємствами та громадянами, забезпечуючи стійкість і прозорість цифрових рішень.

У структурах Європейського Союзу значна увага приділяється організаційно-управлінському забезпеченню кібербезпеки, тоді як практичним аспектам розробки систем захисту та протидії кібератакам відводиться менше ресурсів. Цей дисбаланс у фінансуванні є однією з причин слабких позицій ЄС у міжнародній системі кібербезпеки, де домінують США та Китай.

Серед адміністративних послуг важливе місце займають соціальні послуги, які стосуються більшості населення. У контексті децентралізації в Україні передбачено передання більшості соціальних послуг у відання органів місцевого самоврядування, які відповідають за їх надання, тоді як державні виконавчі органи виконують контрольні функції. «Стратегія реформи: адміністративні послуги та їх цифровізація» передбачає створення та розвиток Єдиної інформаційної системи соціальної сфери (ЄІССС), яка має полегшити роботу органів місцевого самоврядування та соціальних служб.

У 2021 році Європейська комісія ухвалила комюніке «Цифровий компас 2030: європейський шлях до цифрового десятиліття»²⁹. Документ визначає стратегічну мету ЄС – до 2030 року забезпечити доступність демократичного життя та публічних послуг онлайн для всіх громадян, включно з особами з обмеженими можливостями, у якісному цифровому середовищі з високими стандартами безпеки. Комюніке акцентує на ролі цифровізації як інструменту, що забезпечує рівний доступ до послуг, незалежно від географічного положення чи соціального статусу.

З метою підтримки цифрової трансформації України та її гармонізації з єдиним цифровим ринком ЄС у 2020 році було розпочато проєкт **EU4DigitalUA**

Основним компонентом є інтероперабельність, що передбачає розвиток інфраструктури цифрового уряду, таких як система «Трембіта», публічні реєстри, система електронної ідентифікації, інтегровані з європейськими стандартами. У 2017 році в межах Нової стратегії європейської інтероперабельності було визначено здатність

²⁹ Komunikacija komisije europskom parlamentu, vijeću, europskom gospodarskom i socijalnom odboru i odboru regija. Цифровий компас 2030.: європейський доступ до цифрового десятиліття URL: <https://eur-ex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/?uri=CELEX%3A52021DC0118>

організацій взаємодіяти для досягнення спільних цілей, що передбачає обмін даними через інформаційно-комунікаційні системи.

Стратегія європейської інтероперабельності (EIS) та її концепція (EIF) передбачають використання єдиних стандартів, забезпечення обміну даними, розвиток наскрізних цифрових послуг та адаптацію законодавства до цифрових рішень. Це забезпечує базу для цифровізації адміністративних послуг в Україні, зокрема в умовах децентралізації. Органи місцевого самоврядування, об'єднані у територіальні громади, активно впроваджують електронний документообіг, програми «електронна громада» та електронні сервіси комунікації з мешканцями³⁰.

Відповідно до Розпорядження Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2020 року № 1353-р «Про схвалення Стратегії цифрової трансформації соціальної сфери», в Україні триває масштабна цифрова реформа системи соціальної підтримки, ключовим елементом якої є створення та впровадження Єдиної інформаційної системи соціальної підтримки (ЄІССС)³¹. Ця система базується на принципі проактивності, що передбачає автоматизацію надання соціальних послуг і підтримки через єдине інформаційне середовище, технологічну платформу та автоматичну верифікацію особи. Адміністрування системи здійснюється Міністерством соціальної політики України за участі інших державних органів.

Особливістю ЄІССС є її здатність забезпечувати громадянам швидкий доступ до соціальної підтримки через фронт-офіси територіальних громад, ЦНАПи або сервіси порталу «Дія». Ця система стає важливим інструментом ефективної цифровізації соціальної сфери, трансформуючи підхід до надання послуг: громадянин із соціальними потребами стає «соціальним клієнтом», що докорінно змінює концепцію обслуговування.

Система має мікросервісну архітектуру, що забезпечує її гнучкість. Потреби, пов'язані з кризою, викликаною повномасштабним російським вторгненням, зумовили появу нових модулів, таких як послуги для внутрішньо переміщених осіб (ВПО), можливість подання заяв на усиновлення через портал «Дія», а також інтеграція з платформою «Допомога для реалізації додаткових виплат міжнародними організаціями».

Інтеграція ЄІССС із порталом «Дія» дозволяє забезпечувати надання послуг у режимі 24/7. Автоматизація роботи фахівців соціальної сфери звільняє більше часу для взаємодії з громадянами,

³⁰ Бородін Є., Піскоха Н., Демошенко Г. Проблеми і переваги цифровізації місцевого самоврядування. *Public administration aspects* 9 (4) 2021 С.95-103

³¹ Про схвалення Стратегії цифрової трансформації соціальної сфери: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 28.10.2020 р. № 1353-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1353-2020-%D1%80#Text>

сприяючи підвищенню якості обслуговування. Принцип багаторазового використання метаданих та сформованої інформації мінімізує дублювання даних, забезпечуючи водночас високий рівень захисту персональних даних.

Людиноцентричний підхід, що є основою функціонування системи, доповнює принцип інформаційної екосистеми. ЄІССС сприяє максимальному інформаційному обміну з іншими державними ресурсами, що дозволяє оптимізувати кількість необхідних документів, підвищити точність верифікації та автоматизувати обробку інформації.

Основними електронними сервісами, що функціонують у межах Єдиної інформаційної системи соціальної підтримки є³²:

- інформація щодо перебування на обліку та повноти наповнення даних осіб у Центральному банку даних з проблем інвалідності – цей сервіс забезпечує доступ до інформації для осіб із пільгами, зокрема щодо придбання квитків на пільгових умовах.

- інформація про стан субсидії в домогосподарстві – надається на основі даних Єдиного державного реєстру отримувачів субсидій Міністерства соціальної політики, що дозволяє громадянам оперативно отримувати актуальні дані про свої субсидії.

- система «Облік студентів (курсантів) вищих навчальних закладів, які отримують соціальну стипендію» – забезпечує облік та контроль за наданням соціальних стипендій студентам, які відповідають встановленим критеріям.

- електронна соціальна послуга відшкодування вартості послуги з догляду за дитиною до трьох років «Муніципальна няня» – дозволяє отримувати фінансову компенсацію за послуги догляду за дитиною через автоматизовану платформу.

- програмний комплекс «Інтегрована Інформаційна Система «Соціальна громада» – сприяє цифровізації роботи територіальних громад, забезпечуючи доступ до навчально-методичних матеріалів та оптимізацію надання соціальних послуг на місцевому рівні.

- державний реєстр майнових об'єктів оздоровлення та відпочинку дітей – надає доступ до інформації про об'єкти, які використовуються для оздоровлення та відпочинку дітей, що сприяє підвищенню прозорості й ефективності їх використання.

- автоматизована система реєстрації гуманітарної допомоги – забезпечує централізований облік і контроль за наданням гуманітарної допомоги, що особливо важливо в умовах кризових ситуацій.

³² Інформаційно-обчислювальний центр Мінсоцполітики України. URL: <https://www.ioc.gov.ua/analyticsRNCP/>

Єдина інформаційна система соціального захисту є комплексним інструментом, який об'єднує дані про соціальний статус осіб, їхні права на соціальну підтримку, обсяг призначеної та фактично наданої допомоги. Система функціонує відповідно до уніфікованих технологічних процесів надання послуг соціального захисту, що дозволяє забезпечувати централізовані та автоматичні виплати соціальних допомог. ЄІСС³³ володіє можливістю гнучко адаптуватися до змін нормативно-правової бази, забезпечуючи реінжиніринг ділових процесів, виявлення дублювання процедур і документів, а також автоматичну верифікацію поданих документів. Повна імплементація системи дає змогу здійснювати централізований та оперативний контроль за функціонуванням системи соціального забезпечення на рівні країни, областей, районів і територіальних громад. Система також дозволяє надавати соціальні послуги внутрішньо переміщеним особам (ВПО) без географічної прив'язки, що є особливо актуальним у сучасних умовах.

ЄІСС об'єднує понад 35 підсистем, які інтегровані з реєстром надавачів і отримувачів соціальних послуг та Єдиним соціальним реєстром. Єдина технологічна платформа створює уніфіковане інформаційне середовище, що включає такі основні підсистеми:

- «електронний бюджет» – управління фінансовими потоками у сфері соціального захисту.
- «соціальне казначейство» – координація фінансування соціальних програм.
- система верифікації отримувачів соціальної підтримки – перевірка відповідності даних та запобігання дублюванню.
- підсистема взаємодії інституцій соціального захисту з правоохоронними органами – забезпечення ефективного обміну інформацією.
- система обміну даними із суб'єктами інформаційної взаємодії – інтеграція з іншими державними реєстрами.
- «єдиний соціальний процесинг» – автоматизація обробки запитів та заяв громадян.
- єдиний моніторинговий центр соціальної сфери – централізоване управління даними для аналізу ефективності надання послуг.
- підсистема аналітики – збір і аналіз статистичних даних.
- підсистема ретроконверсії – переведення архівних даних у цифровий формат.

³³ Єдина інформаційна система соціальної сфери України URL: <https://medirent.ua/projects/project/yedyna-informatsiina-systema-sotsialnoi-sfery-yei-ss-ukrainy>

- система дистанційного інформування – інформування громадян через цифрові канали.

- централізована служба технічної підтримки інституцій соціального захисту – забезпечення технічної підтримки для працівників системи.

- підсистеми юридичної та адміністративної підтримки – допомога у правових і організаційних питаннях.

- система ведення довідників та реєстрів загального призначення – управління базовими даними.

ЄІСС є стратегічно важливим елементом цифрової трансформації соціальної сфери України, що сприяє підвищенню прозорості, доступності та ефективності надання соціальних послуг. Вона забезпечує інтеграцію всіх ключових процесів і сприяє адаптації системи до сучасних викликів.

Серед підсистем Єдиної інформаційної системи соціального захисту особливе місце займають програмно-апаратні комплекси, призначені для управління процесами надання послуг у сервісних центрах. Ці підсистеми спрямовані на автоматизацію рутинних операцій, структурування запитів споживачів соціальних послуг та підвищення ефективності роботи установ.

Однією з ключових підсистем є «Електронна черга», яка дозволяє організовувати управління чергою та розподіляти потік відвідувачів відповідно до доступності фахівців у реальному часі. Ця автоматизована система сприяє скороченню часу очікування та покращує якість обслуговування громадян.

Централізований банк даних з проблем інвалідності (ЦБІ), що адмініструється Міністерством соціальної політики України, забезпечує автоматизовану реєстрацію осіб з інвалідністю та організовує процеси їх обслуговування відповідно до чинного законодавства. Підсистема дозволяє швидко отримати доступ до реєстраційних даних, формувати індивідуальні програми реабілітації, виділяти технічні засоби реабілітації, а також вести облік установ, які надають соціальні, освітні чи реабілітаційні послуги. ЦБІ також підтримує реєстрацію бездомних громадян і сприяє забезпеченню їх соціальними послугами.

Електронний кабінет осіб з інвалідністю (<https://ek-cbi.msp.gov.ua/>) інтегрує ключові функції, такі як подання запитів, доступ до інформації, отримання відповідей на запити та організацію процедур надання соціальних послуг. Станом на сьогодні система веде облік 2,4 мільйона осіб, а кількість активних користувачів перевищує 3,5 тисячі. Ця платформа є ефективним інструментом забезпечення прозорості та зручності у взаємодії з особами з інвалідністю.

Цифровізація соціальної сфери в Україні також охоплює інтеграцію різноманітних інструментів на спеціалізованих платформах, таких як портал «Дія». Завдяки автоматизації процесів перевірки даних та формування документів, включно з виплатними, забезпечується швидкий і зручний доступ до соціальних послуг. Цифрова комунікація формує сучасне середовище для надання державних соціальних послуг, підвищуючи їхню доступність та ефективність, що сприяє побудові прозорої та технологічно розвиненої системи соціального захисту в Україні.

ВИСНОВКИ

Аналіз теоретичних засад цифровізації соціальних послуг дозволив виявити її ключову роль у трансформації соціальної політики та забезпеченні доступності соціальних благ у сучасному суспільстві. Визначено, що цифровізація є не лише інструментом оптимізації, а й важливим чинником досягнення соціальної справедливості, зокрема через зменшення бар'єрів доступу до послуг.

Досвід Естонії та Данії свідчить, що успіх цифровізації залежить від інтеграції цифрових сервісів у національні стратегії через прозоре законодавче регулювання, цілеспрямовані освітні програми для населення та модернізацію технічної інфраструктури. Особливий акцент зроблено на важливості інклюзивності у забезпеченні доступу до цифрових сервісів для всіх соціальних груп, зокрема літніх людей та осіб із обмеженими можливостями.

Розглянуті концепції свідчать про те, що цифровізація вимагає синхронізації технічних інновацій із потребами соціальної політики, що передбачає адаптацію інструментів до особливостей цільових груп населення. У цьому контексті важливою є адаптація міжнародного досвіду до локальних умов, що дозволить ефективно впроваджувати цифрові технології у соціальну сферу.

Аналіз стану цифровізації соціальних послуг в Україні виявив значний прогрес у впровадженні інноваційних технологій, зокрема через створення платформ, таких як «Дія» та Єдина інформаційна система соціальної сфери (ЄІССС). Ці інструменти стали важливими компонентами реформування соціальної сфери, спрямованими на підвищення оперативності, прозорості та доступності соціальних послуг.

Основними бар'єрами цифрової трансформації в Україні залишаються нерівномірний доступ до Інтернету, особливо в сільській місцевості, цифрова неграмотність серед вразливих груп населення, а також брак ресурсів для масштабного впровадження цифрових інновацій. Особливу увагу привертають проблеми захисту

персональних даних та забезпечення кібербезпеки, які є критично важливими для збереження довіри громадян до електронних сервісів.

Війна в Україні виступила каталізатором цифровізації, змусивши швидко адаптувати соціальну сферу до нових умов. У цьому контексті цифрові інструменти відіграють ключову роль у координації гуманітарної допомоги, наданні послуг внутрішньо переміщеним особам та оперативному реагуванні на соціальні потреби. Однак для подолання існуючих бар'єрів потрібні додаткові зусилля з боку держави, бізнесу та громадянського суспільства.

Інтеграція міжнародного досвіду, зокрема моделей, реалізованих у країнах Європи, сприяє формуванню інноваційних рішень, які можуть бути ефективно впроваджені в українських реаліях.

Для подальшого розвитку цифровізації соціальних послуг в Україні доцільно:

- Подолати цифрову нерівність, розширивши доступ до Інтернету, зокрема в сільських регіонах, і впровадивши програми цифрової освіти для різних соціальних груп. Особливу увагу варто приділити літнім людям через організацію спеціальних курсів і платформ.
- Розвивати кадровий потенціал соціальної сфери шляхом обов'язкового навчання працівників цифровим навичкам.
- Забезпечити високий рівень кібербезпеки, створивши надійні механізми захисту персональних даних та інфраструктури.
- Удосконалити законодавчу базу, інтегрувавши стандарти кібербезпеки та чіткі регуляторні норми для цифрових платформ.

Людиноцентричний підхід має враховувати не лише специфічні потреби різних соціальних груп, але й передбачати адресну підтримку через індивідуальні цифрові рішення, як-от електронні соціальні картки або персоналізовані кабінети громадян. Впровадження сучасних цифрових інструментів не лише покращить якість життя громадян, але й сприятиме створенню ефективної, прозорої та стійкої системи соціального захисту в Україні.

АНОТАЦІЯ

Цифровізація соціальних послуг в Україні є одним із пріоритетних напрямів реформування соціальної сфери, що має на меті забезпечення її стійкості та доступності в умовах кризових викликів. У сучасних умовах цифрові технології відіграють ключову роль у трансформації системи соціального захисту, сприяючи підвищенню ефективності надання послуг вразливим групам населення, зокрема внутрішньо переміщеним особам та постраждалим від воєнного конфлікту. Разом із тим процес цифровізації стикається з низкою викликів: нормативно-

правових, технологічних, соціально-економічних, що потребують комплексного аналізу.

Мета дослідження – охарактеризувати сучасний стан, виклики та перспективи цифровізації соціальних послуг в Україні, виокремити ключові аспекти інтеграції цифрових технологій у систему соціального захисту. Для досягнення поставленої мети використано загальнонаукові методи аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення, а також методи емпіричного дослідження.

Проаналізовано міжнародний досвід цифровізації соціальної сфери та визначено можливості його адаптації до українських реалій. Описано механізми впровадження Єдиної інформаційної системи соціальної сфери (ЄІССС) як ключового елемента цифрової трансформації. Виокремлено проблеми цифрової нерівності, недостатнього рівня цифрової грамотності населення та ризики, пов'язані з кібербезпекою.

Запропоновано практичні рекомендації щодо розширення доступу до цифрових сервісів, посилення кібербезпеки та удосконалення законодавчої бази. Особливий акцент зроблено на впровадженні людиноцентричного підходу до надання соціальних послуг, адаптації цифрових рішень до потреб різних соціальних груп, зокрема людей похилого віку.

Література

1. Хлівнюк Т. П., Кіряк А. І. Соціальна інклюзія в контексті цифровізації: можливості та ризики для соціальної держави. *Психологія та соціальна робота*, 2024. Вип. 2(60). С. 135-149. DOI 10.32782/2707-0409.2024.2.12

2. Єгорова-Луценко Т. Цифровізація системи надання соціальних послуг в Україні. *Право та інноваційне суспільство* № 2 (15) 2020. С. 80-85. DOI 10.37772/2309-9275-2020-2(15)-13

3. Карпич І. Державна політика України щодо організації надання соціальних послуг в умовах воєнного стану. *Ввічливість. Видавничий дім «Гельветика»*. В. 2. 2024. С. 44-50. DOI: 10.32782/humanitas/2024.2.7

4. Нездойминого О. Є., Прийдак Т. Б. Цифровізація гуманітарної допомоги в Україні в умовах воєнного стану. Трансформація практики управління інноваційним розвитком соціально-економічних систем : колективна монографія під заг. ред. Храпкіної В. В., Пічик К. В. ; Національний університет "Києво-Могилянська академія". Київ : Видавничий дім "Києво-Могилянська академія", 2024. С. 560-567.

5. Гриценко Г. Цифровізація соціальних послуг: Проблеми можливостей та компетенції. *Актуальні проблеми права: теорія і*

практика №1 (47), 2024. С. 36-48. DOI: <https://doi.org/10.33216/2218-5461/2024-47-1-36-48>

6. Малиновський В. Я. Стратегічні аспекти цифрової трансформації Соціальної сфери. *Socio-economic problems of the modern period of Ukraine*. 2021 Вип. 1(147). С. 27-31.

7. Додон, О., Коваленко, О. Інформаційні технології в системі соціального захисту. *Modeling the development of the economic systems*, 2023 (2), 74–78. <https://doi.org/10.31891/mdes/2023-8-10>

8. Хлівнюк Т. П. Модернізація соціальної держави шляхом цифровізації в умовах старіння населення. *Політичне життя*, 2022. № 2. С. 78-85. DOI: <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2022.2.12>

9. Жаворонок А., Лопашук, І. Цифровізація соціальної сфери в контексті забезпечення економічної безпеки держави. *Економічний простір*, 2024 (189), С. 253-258. <https://doi.org/10.32782/2224-6282/189-45>

10. Про соціальні послуги: Закон України від 17.01.2019 р. № 2671-VIII. Дата оновлення: 17.01.2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>.

11. Про схвалення Стратегії цифрової трансформації соціальної сфери: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 28.10.2020 р. № 1353-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1353-2020-%D1%80#Text>

12. Про реалізацію експериментального проекту щодо реєстрації, перереєстрації безробітних та призначення виплати допомоги по безробіттю в електронній формі: Постанова Кабінету Міністрів України від 24.04 2020 р. № 307. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/307-2020-%D0%BF#Text>

13. Сайт Міністерства соціальної політики України. URL: <https://www.msp.gov.ua/>

14. Гриньків, А. П., Петрунчак, Д. В. Волонтерська складова у наданні соціальних послуг в умовах воєнного стану. Соціальна педагогіка: теорія та практика. 2024., (1), 12–20. <https://doi.org/10.12958/1817-3764-2024-1-12-20>

15. Czaja S. J. The role of Technology in Supporting Social Engagement among Older Adults. *Public Policy & Aging Report*. 2017. № 27 (4). P. 145-148.

16. Siegel C., Dorner T. E. Information technologies for active and assisted living – Influences to the quality of life of an ageing society. *International Journal of Medical Informatics*. 2017. № 100. P. 32-45.

17. Hansen H.T., Lundberg K., Syltevik L.J. Digitalization, street-level bureaucracy and welfare users' experiences. *Social Policy & Administration*. 2018. № 52 (1). P. 67-90.

18. Bekh, Y. et al Corporate social responsibility as a ethical composition of business management: Regulation on the state level. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory*, 2019. Iss. 22, pp. 1–5.

19. Hrytsenko, Kostiantyn, et al. The eu experience on developing and implementing strategic documents of digital transformation at the national level. *Information Technologies and Learning Tools*, Vol. 103, no. 5, Oct. 2024, pp. 1-20, <https://doi.org/10.33407/itlt.v103i5.5792>.

20. Науковий центр ЄС. URL: https://jointresearch-centre.ec.europa.eu/index_en

21. Результати цифрової трансформації в регіонах України за 2023 рік URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/rezultaty-tsyfrovoi-transformatsii-v-rehionakh-ukrainy-za-2023-rik>

22. ISA2 – рішення для сумісності для державних адміністрацій, підприємств і громадян. URL: https://ec.europa.eu/isa2/solutions/core-vocabularies_en/

23. Гриньків, А. П. Соціокультурна vs соціально-культурна діяльність. Гілея. 2019, Вип. 146 (№ 7), ч. 2: Філософські науки, С. 53–56.

24. Komunikacija komisije europskom parlamentu, vijeću, europskom gospodarskom i socijalnom odboru i odboru regija. Цифровий компас 2030: європейський доступ до цифрового десятиліття URL: <https://eur-ex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/?uri=CELEX%3A52021DC0118>

25. Бородін Є., Піскоха Н., Демошенко Г. Проблеми і переваги цифровізації місцевого самоврядування. *Public administartion aspects* 9 (4) 2021 С. 95-103.

26. Інформаційно-обчислювальний центр Мінсоцполітики України. URL: <https://www.ioc.gov.ua/analyticsRNCP>

27. Єдина інформаційна система соціальної сфери України URL: <https://medirent.ua/projects/project/yedyna-informatsiina-systema-sotsialnoi-sfery-yeisss-ukrainy>

Information about the author:

Hrynkiv Andrii Petrovych,

Candidate of Philosophical Sciences,

Associate Professor at the Department of Social Policy

Mykhailo Drahomanov Ukrainian State University

Pyrohova St, 9, Kyiv, 02000, Ukraine

**DIGITAL TECHNOLOGIES IN DENTISTRY: MAIN ASPECTS,
DEVELOPMENT TRENDS, AND APPLICATION FEATURES
IN THE DENTAL MeDICAL CENTER OF BOHOMOLETS
NATIONAL MEDICAL UNIVERSITY**

Gushcha D. K., Mykhailov A. A., Tyshko D. F.

INTRODUCTION

For most of its history, the main goal of the dental specialty was to address the consequences of diseases affecting teeth, surrounding tissues, and structures. However, in recent decades, driven by scientific advancements and a better understanding of numerous biological processes, new approaches in providing dental care have emerged¹⁶.

The increasing significance of incorporating a model in clinical dentistry, which involves thorough diagnostics and the assessment of clinically significant aspects tailored to each individual case using digital technologies, has become more evident^{4,10}.

In the automotive and aerospace industries, computer modeling and production have been utilized for many years^{11,16}. The adoption of computer technologies has also become an integral part of modern dental practice, although their introduction into dentistry is relatively recent^{1,12,17}. The development of precise scanning devices, software capable of compensating for material shrinkage, high-tech milling machines, and the emergence of new ceramic materials have significantly expanded the capabilities of CAD/CAM technologies^{2,7,13,15}.

Recent advances in this rapidly evolving field have reduced production time and eliminated inevitable operator-related flaws during the restoration creation process. Furthermore, such technologies have made it possible to fabricate durable and aesthetically precise ceramic frameworks^{12,14,16}.

Digital dentistry studies the implementation of dental technologies or devices in dental procedures that involve digital components or are computer-controlled rather than relying on mechanical or electrical instruments^{3,5,11}.

Digital protocols have increasingly influenced orthopedic treatment processes. Digital technologies are applied at all stages of patient rehabilitation in clinical prosthodontics: medical documentation, diagnostics, planning, treatment, and fabrication of prosthetic structures^{2,6,7,8,17}.

The advantages of using digital technologies in dental treatment include high accuracy, simplified and faster production, and optimized use of human resources^{8,9,15,16}. Achieving positive long-term outcomes requires understanding the interactions between factors such as clinical and laboratory protocols, materials science, and integrating digital workflows with proper training.

For better understanding by clinicians and students of our University, we propose a step-by-step sequence for using digital technologies and fabricating prosthetic structures, as outlined in the following sections.

1. The Process of Fabrication

The Process of Fabrication using digital protocols (DSD and CAD/CAM)

The process of creating restorations with digital protocols can be divided into several stages:

1. Diagnostics
 - o Filling out medical records (electronic medical cards stored in the institution's medical information systems).
 - o Video and photographic documentation of the patient (without a smile, with a smile, in profile, and full face) to evaluate function, phonetics, and gum exposure.
 - o Determining tooth color.
 - o Creation of diagnostic models.
 - o Radiological examination (dental computer radiovisiography, digital orthopantomography, computed tomography, 3D scanning of the face and dental arches).
 - o Additional diagnostic methods such as digital occlusal analysis, computer programs to analyze the specifics of articulatory movements, devices to assess the functional state of the temporomandibular joint, and tools to evaluate the condition of the tooth's supporting tissues, including periodontal functionality.
2. Treatment Planning (Digital Prognosis)
 - o Creation of a "smile contour" considering facial features using DSD software, which calculates the ideal three-dimensional position of the upper jaw (teeth and gums) in relation to the lips and face during movement.
 - o Virtual modeling (Wax-up) followed by 3D printing of the model.
 - o Fabrication of a mock-up to simulate the future restoration's aesthetic appearance.
3. Tooth Preparation
 - o Preparing teeth for the chosen restoration design.
 - o Taking optical (digital) impressions.
4. Restoration Design

- Finalizing the design of restorations on the prepared teeth using software.

- Exporting files to the CAD software of the milling machine.

5. Fabrication of Structures

- Laboratory fabrication of restorations (if additional equipment and specific skills are available, temporary and permanent restorations can be fabricated directly in the clinic without involving an external laboratory).

6. Fixation

- Final placement and fitting of the restoration.

Digital technologies also play a crucial role in radiological examinations, an integral stage in creating prosthetic constructions.

2. Radiological Examination

For minimizing diagnostic errors, specialized computer programs have been developed. These programs are also used for processing information obtained from dental computer radiovisiography and digital orthopantomography.

- Digital X-Ray Imaging: Transforming traditional images into pixel matrices.

- Dental Computer Radiovisiography: Digital dental X-ray diagnostics where the radiovisiograph reproduces images on a monitor screen based on digital signal processing from the detector (Fig.1).

- Orthopantomography: A panoramic radiograph method offering a comprehensive view of the upper and lower jaws.

- Computed Tomography (CT): A radiological method where a beam of X-rays passes through thin layers of tissue to create a three-dimensional digital image.

Fig. 1. Dental Computer Radiovisiography

Fig. 2. Computed Tomography

Computed tomography (CT) is a method of X-ray examination in which an X-ray beam passes layer by layer and gradually through a thin layer of tissues of the human body in different directions. Computed tomography allows you to obtain a digital three-dimensional image of an object.

As a result of a tomographic study, a large number of points with different optical densities are obtained. Using the optical density regulator, teeth, bone, and the surface of the skin can be highlighted according to CT data. Soft tissues, such as the surface of the gums, cannot be distinguished without the use of special techniques using CT. For their visualization, 3D scanning methods of the oral cavity are used.

3. 3D Scanning

The 3D scanning method enables the creation of digital models of oral cavity objects. Technologies for 3D scanning are categorized into two types:

1. **Contact Scanners (Mechanical):** These rely on direct contact with the object using tactile sensors that transmit the 3D coordinates to a computer. Advantages: High accuracy, independence from lighting and surface reflectivity.

Disadvantages: Long processing times and difficulty scanning internal angles.

2. **Non-Contact Scanners (Optical):** Utilize optical or laser scanning, preferred for their speed in processing larger objects.

Types of Dental Scanners:

- **Extraoral Scanners:** Suitable for scanning gypsum models, with a scanning field of 80×90 mm or 90×90 mm and a precision of 5–15 μm .

- **Intraoral Scanners:** Provide time and resource efficiency, eliminating the need for impressions and models, though their accuracy is slightly lower (approximately 30 μm).

**Fig. 3. Laboratory 3D scanner Medit Identica Light
(Bohomolets national medical university)**

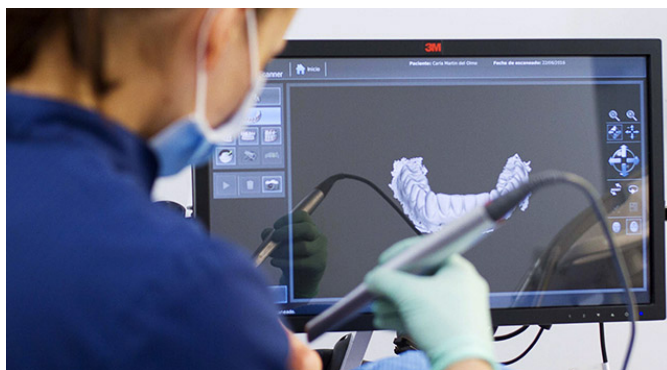

Fig. 4. Intraoral scanner

The initial scan result is a cloud of dots (file format – .asc). In order to be able to edit the scanned object, it is converted into a grid (file format – .stl).

Equally important is the photographic method of recording and storing information on the received images.

4. Photographic Methods in Dentistry

Photography in dentistry is a combination of techniques used to examine patients by capturing images for further analysis by specialists. Dental photography provides accurate visual representations of dental arches and the soft tissues surrounding them.

Fig. 5. Obtaining a dental photograph

Objectives and Tasks of Dental Photography:

- Understanding the clinical situation.
- Aesthetic analysis of the face and smile.
- Transmission of color and morphological characteristics of teeth.
- Treatment planning and interdisciplinary coordination.
- Systematic documentation of treatment results.
- Monitoring patient progress over time.
- Patient motivation.

Photographic Methods Include:

1. **Documentary Portrait Photography:** Captures images of the patient's face to provide reliable visual details.
2. **Dental Macro Photography:** Close-up shots of teeth, taken at scales ranging from 1:15 to 20:1, using macro lenses or standard fixed lenses.
3. **Video Interviewing:** Modern technique for recording clinical data using video.

Documentary portrait photography is an image of a person, made with the help of a camera, the purpose of which is to convey reliable visual features.

Dental macro photography is a type of photography from a closer location on a larger scale (from 1:15 to 20:1), which is implemented with macro or conventional fix lenses.

Video interviewing is a modern way of capturing the patient's clinical data using a video recording.

5. Additional Diagnostic Methods

Digital technologies enable additional diagnostic approaches, such as:

- **Virtual Articulators:** These tools replicate dynamic occlusion during prosthetic modeling by transferring real-world articulator data into digital software using supporting scanners.
- **Digital Occlusal Diagnostics:** The T-Scan analyzer measures individual occlusal contacts with high precision.
- **Temporomandibular Joint (TMJ) Assessment:** Devices like BioJVA (BioResearch, USA) detect TMJ vibrations for analysis.

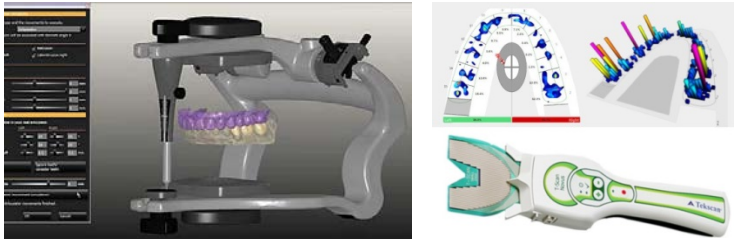

Fig. 6. Virtual Articulators. Fig. 7. T-scan (Teksan, USA)

Fig. 8. Detect TMJ vibrations BioJVA (BIORESEARCH)

6. Application of digital technologies at the planning and manufacturing stage of orthopedic construction

Digital smile design (Digital Smile Design) is a multifunctional conceptual tool for dental treatment planning that improves diagnosis, feedback between the doctor and the patient, and the predictability of the

treatment result. Concept development (DSD) began in 2007, but has undergone changes since then.

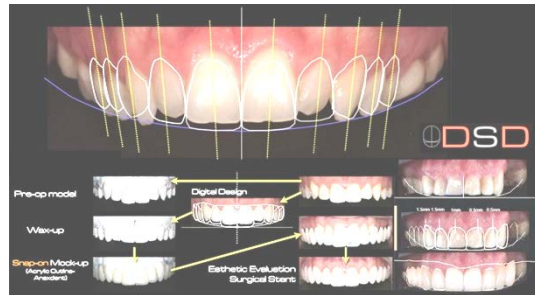

Fig. 9. The process of digital smile planning

Digital Smile Design (DSD) is a multifunctional tool for planning dental treatment. It enhances diagnosis, communication between the dentist and patient, and the predictability of treatment outcomes.

Components of DSD:

1. **Design (CAD):** Creating a virtual model of the restoration using computer software based on scanned tooth data.
2. **Manufacturing (CAM):** Utilizing milling or 3D printing systems to fabricate restorations based on digital designs.

Two Main Methods of Production:

1. **Subtractive Method:** Removing excess material from a solid block (e.g., milling).
2. **Additive Method:** Layer-by-layer construction using 3D printing or laser sintering.

Modern CAD/CAM systems integrate advanced features such as dental anatomy databases and virtual catalogs for precise modeling.

DSD involves the design and manufacture of an orthopedic structure with the help of a hardware and software complex of planning and reproduction – the so-called CAD/CAM systems.

Design using computers (Computer-Aided Design – CAD) – reproduction or modeling of the future design on a tooth model, obtained by methods of contact or optical scanning in three-dimensional space with subsequent manufacture of a prosthesis using an automated production system (Computer-Aided Manufacturing – CAM) which consists of abrasive tools and devices that "carve" the structure and controls.

Fig. 10. Computer-Aided Manufacturing – CAM

CAD/CAM are terms that entered the practice of dentists in the 80s of the 20th century. SIRONA is a pioneer in the field of digital dentistry.

CEREC 1, ING BRANDESTINI AND DR MORMANN, UNIV ZURICH

Doctor W. Mormann together with engineer M. Brandestini developed the CEREC system (University of Zurich), the first manufacturer was Siemens Dental Corp., Bensheim (Germany), later SIRONA (Germany). The system was focused on the production of all-ceramic inlays.

Today, a large number of different CAD/CAM systems have appeared on the market, capable of solving various tasks, starting with the design of all types of dental prostheses and ending with templates for implantation. The most popular among dentists are the products of the companies Amann Girrbach, Sirona, 3Shape, Exocad Technologies, Kavo, Zirconzahn, Bego.

A modern CAD / CAM system includes the following elements:

- Module for scanning – allows you to convert the geometry of the object into digital data. Different variants of scanners are used. The result of the scan is called a digital (virtual) model.
- CAD module – software (software) for visualization of the received information and modeling of the product (dental prosthesis, template, individual abutment, skull bone).

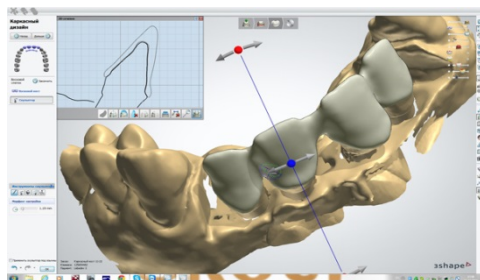

Fig. 11 The process of modeling the orthopedic structure in the CAD module

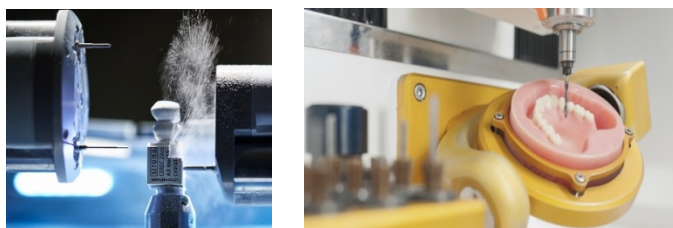

Fig. 12, 13. Subtractive manufacturing methods

Fig. 14. Selective laser sintering

To facilitate the construction of an adequate virtual model, the possibility of using a dental database is provided in most modern CAD/CAM systems. The virtual catalog includes several thousand variants of the anatomical shape of the teeth.

– CAM module – production technology (milling unit, 3D printer) that transforms digital data into a finished product. In the vast majority, these are milling modules for processing standard industrial blanks of material in the form of software-controlled machines into which a virtual model of the prosthesis is loaded.

However, new additive manufacturing methods of dental restorations are becoming more and more widespread – systems of rapid prototyping, selective laser sintering (SLS – Selective Laser Sintering), etc.

This system can be strictly closed or open. In closed systems, the software works only with the router and scanner of the manufacturer's company.

The production of prosthetic structures with the help of CAD/CAM technology in dentistry can be classified as either “subtractive” (Fig. 12, 13) or “Additive” manufacturing methods. Subtractive manufacturing methods include machining and milling (CAM) and laser ablation technologies, while additive manufacturing methods includes 3D printing and laser melting technologies (Fig. 14).

CONCLUSIONS

The development of digital technologies in general, and dental digital protocols in particular, causes not only a high level of people's attention to their health and appearance, but also, in a certain way, leads to a significant increase in the aesthetic requirements of patients, who today want not only functional, but also beautiful, aesthetic restorations that do not differ in appearance from natural teeth.

The constant development of digital technologies, their use in clinical dentistry, makes dental treatment less invasive and relatively simple.

The involvement of digital technologies in the educational process allows future dentists to feel the growing demands for aesthetic results of therapy and to feel the advantages of this decision-making model.

References

1. Carlos E.F., Laercio W.V. Metal-free esthetic restorations (2-th edition). Quintessence, 2003.
2. Christoph Hammerle, Irena Sailer, Andrea Thoma. Dental ceramics. Quintessence, 2008.
3. David A. Garber, Ronald E. Goldstein. Porcelain and composite inlays and onlays. Quintessence, 2006.
4. Dianne Rekow. Digital dentistry: A comprehensive reference and preview of the future. Quintessence, 2018.
5. Galip Gurel. The Science and Art of Porcelain Laminate Veneers. Quintessence, 2003.
6. John M. Powers, John C. Wataha, Yen-Wei Chen, Dental Materials. Foundations and applications, Elsevier, 2017.
7. Mauro Fradeani. Esthetic rehabilitation in fixed prosthodontics. Quintessence, Vol. 1, 2004.
8. Odman P, Andersson B. Procera All Ceram crowns followed for 5 to 10.5 years: A prospective clinical study. Int J Prosthodont. 2001 NovDec;14:6:504-9.

9. Pascal Magne, Urs Belser. Bonded porcelain restorations in the anterior dentition. A biomimetic approach. Quintessence, 2003.
10. Pascal Magne, Urs Belser. Biomimetic restorative dentistry, Vol. 1. Quintessence, 2022.
11. Radi Masri, Carl F. Driscoll, Clinical Applications of Digital Dental Technology. John Wiley & Sons, Inc., 2023.
12. Ronald E. Goldstein's. Esthetics in Dentistry (3-th edition). John Wiley & Sons, Inc., Hoboken, NJ, 2018.
13. Richard D. Trushkowsky, Esthetic Oral Rehabilitation with Veneers. A Guide to Treatment Preparation and Clinical Concepts. Springer, NY, 2020.
14. Scarano A, Piattelli M, Caputi S, Favero GA, Piattelli A. Bacterial Adhesion on commercially pure titanium and zirconiumoxide disks: an in vivo human study. J Periodontol February 2004; Vol. 75, No.2, 276-280.
15. Stephen F. Rosenstiel, Martin F. Land, Junhei Fujimoto. Contemporary fixed prosthodontics. Elsevire. 2016.
16. Terry, Douglas A., Geller, Willi. Esthetics and Restorative Dentistry (2nd edition). Quintessence, 2013.
17. Schmidseeder J. Aesthetic dentistry. Thieme, 2005.

Information about the authors:

Gushcha Dmytro Kostiantynovych,

Candidate of Medical Sciences,
Associate Professor at the Department of Prosthetic Stomatology
Bogomolets National Medical University
13, Taras Shevchenko boulevard, Kyiv, 01601, Ukraine

Mykhailov Andrii Andriovych,

Candidate of Medical Sciences,
Associate Professor at the Department of Prosthetic Stomatology
Bogomolets National Medical University
13, Taras Shevchenko boulevard, Kyiv, 01601, Ukraine

Tyshko Dmytro Fedorovych,

Candidate of Medical Sciences,
Associate Professor at the Department of Prosthetic Stomatology
Bogomolets National Medical University
13, Taras Shevchenko boulevard, Kyiv, 01601, Ukraine

ЦИФРОВІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВАХ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПІДПРИЄМНИЦТВА

Козьмук Н. І.

ВСТУП

Сучасний світ постійно стикається з викликами, які змінюють умови функціонування бізнесу. Екстремальні ситуації, такі як пандемії, війни, природні катастрофи, економічні кризи або політична нестабільність, створюють нові ризики для підприємств. В таких умовах цифрові технології стають незамінним інструментом адаптації, забезпечуючи стабільність та розвиток підприємництва.

Бізнес покликаний впровадити свої процеси, забезпечувати безперервність діяльності та мінімізувати вплив зовнішніх чинників. Інструменти дистанційного управління, автоматизація, цифрові платформи для комунікації та хмарні рішення дають змогу підтримувати роботу підприємств навіть у найскладніших умовах. Особливий акцент у використанні цифрових технологій в екстремальних умовах припадає на забезпечення інформаційної безпеки, гнучкості операцій та мобільності персоналу. Вони дозволяють організаціям зберігати конкурентоспроможність і виконувати зобов'язання перед клієнтами та партнерами.

1. Екстремальні умови функціонування підприємств : класифікація, екстремальні фактори, способи реагування в сучасних умовах

Екстремальні умови – це умови, обставини, ситуації, які виникають через ряд факторів, що порушують звичний стан справ, що може призвести до небажаних наслідків. Категорія «екстремальні умови» трактується рядом авторів та джерел, і продовжує досліджуватись. В таблиці 1 наведено деякі з таких тлумачень даної категорії.

Таблиця демонструє різноманітність підходів до визначення поняття «екстремальні умови», залежно від контексту і сфери дослідження.

Поруч з тим, виокремлюють поняття «екстремальні умови функціонування (діяльності) підприємства», що зосереджує увагу автора на функціонуванні господарської одиниці в екстремальних умовах.

Таблиця 1

Еволюція трактування категорії «Екстремальні умови»

Автор / Джерело	Визначення «Екстремальні умови»	Рік
Смирнов О.М.	Умови, які характеризуються високим ступенем ризику, нестабільністю та непередбачуваністю, що ускладнює функціонування.	2015
Буряк Л.І.	Обставини, які виникають через природні, техногенні або соціально-економічні катастрофи, що порушують звичний стан справ.	2017
Сідоров В.П., Іваненко К.О.	Ситуації, у яких відбувається різке порушення нормальних умов діяльності підприємств через вплив зовнішніх факторів.	2019
Задорожний М.М.	Комплекс несприятливих обставин, які обмежують можливість прийняття ефективних управлінських рішень.	2020
International Business Resilience (IBR)	Обставини, що виникають під впливом кризових явищ, таких як пандемії, війни або економічні спади, які ставлять бізнес під загрозу.	2021
Глобальний звіт про ризики WEF	Екстремальні умови охоплюють кризи, що виходять за межі звичних сценаріїв ризиків і потребують надзвичайних заходів.	2022

Джерело: власна розробка автора

Екстремальні умови функціонування підприємств – це ситуації, які виникають через раптові або тривалі зовнішні фактори, що значно впливають на стабільність бізнесу, змушуючи його адаптувати свої стратегії та операційні процеси. В таблиці 2 наведено декілька існуючих тлумачень цього терміну.

Таблиця 2

Категорія «Екстремальні умови функціонування підприємств»

Автор / Джерело	Визначення «Екстремальні умови функціонування підприємств»	Рік
Смирнов О.М.	Умови, за яких підприємство стикається зі значними ризиками та обмеженнями, що перешкоджають нормальному функціонуванню.	2016
Буряк Л.І.	Нестандартні обставини, викликані кризами, техногенними катастрофами чи соціальними потрясіннями, які впливають на діяльність підприємства.	2017
Сідоров В.П., Іваненко К.О.	Ситуації, за яких підприємства змушені працювати в умовах нестабільності, дефіциту ресурсів та підвищеного ризику.	2019

Задорожний М.М.	Обставини, що включають значні порушення ланцюгів постачання, зміни в попиті та негативний вплив зовнішнього середовища на бізнес.	2020
International Business Resilience (IBR)	Умови функціонування бізнесу під впливом глобальних криз, які вимагають адаптивності та швидкого прийняття рішень.	2021
Глобальний звіт про ризики WEF	Екстремальні умови функціонування підприємств охоплюють глобальні загрози, що підривають сталість операцій та стратегій.	2022
Мартинюк Т.В.	Критичні обставини, які виникають через зовнішні та внутрішні фактори, що призводять до необхідності оперативної реорганізації бізнес-процесів.	2018
Ковальчук О.С.	Екстремальні умови для підприємств включають загрозу виживання бізнесу, викликану соціально-економічними або екологічними кризами.	2021

Джерело : власна розробка автора

Ця таблиця охоплює коло науковців і джерел, що аналізують екстремальні умови функціонування підприємств у різних контекстах.

Для кращого розуміння цих умов важливо провести їх класифікацію на основі характеру, походження та впливу на діяльність підприємства.

1. За природою виникнення.

– природні катастрофи: землетруси, повені, урагани, пожежі, цунами тощо.

При цьому, результатом таких подій є руйнування інфраструктури, зупинка виробництва, проблеми з логістикою¹.

– соціально-економічні кризи: економічні рецесії, фінансові кризи, масові звільнення, бідність населення.

Як результат – зниження купівельної спроможності, нестача ресурсів².

– політична нестабільність: війни, конфлікти, зміна політичного режиму, санкції.

Як вплив: порушення зовнішньоекономічних зв'язків, вимушена релокація бізнесу³.

– техногенні катастрофи : аварії на підприємствах, радіаційні викиди, екологічні катастрофи.

¹ Лапін Є. В. Ризик-менеджмент у надзвичайних ситуаціях. Освіта України, 2019. С. 15–35.

² Коваленко С. М. Економічні аспекти кризового управління. Фактор, 2021. С. 50–70.

³ Ткачук В. О. Геополітичні виклики для підприємництва. Видавництво Львівської політехніки, 2020. С. 120–140.

Результатом таких подій є: шкода здоров'ю персоналу, руйнування інфраструктури⁴.

- епідеміологічні ризики : пандемії (COVID-19, птишиний грип), спалахи хвороб.

Як можливий результат: зупинка виробництва, перехід на дистанційну роботу, проблеми зі здоров'ям персоналу⁵.

2. За рівнем впливу.

- локальні умови, які стосуються окремих регіонів чи підприємств (наприклад: аварії на заводах, локальні стихійні лиха)⁶.

- глобальні умови – впливають на економіку загалом (наприклад: пандемії, глобальні фінансові кризи)⁷.

3. За тривалістю.

- короткострокові екстремальні умови: стихійні лиха, техногенні аварії, локальні конфлікти⁸.

- довгострокові екстремальні умови: економічні кризи, політична нестабільність, наслідки техногенних катастроф⁹.

Екстремальні умови мають безпосередній вплив на всі аспекти функціонування підприємств: фінансові показники, операційну діяльність, логістичні процеси та управління персоналом. Їх класифікація допомагає бізнесу розробляти ефективні стратегії кризового управління та мінімізувати ризики.

Класифікація екстремальних умов функціонування підприємств дає змогу краще зрозуміти природу цих ситуацій і їхній вплив. Це дозволяє підприємствам ефективніше адаптуватися до змін і розробляти гнучкі бізнес-стратегії.

Екстремальні фактори – це зовнішні або внутрішні обставини, які створюють критичні умови для функціонування підприємства, порушуючи його стабільність і ставлячи під загрозу досягнення бізнес-цілей. Ці фактори можуть бути як природного, так і антропогенного характеру, викликаючи необхідність швидкої адаптації бізнес-процесів.

Екстремальні фактори є критично важливими для аналізу в умовах нестабільного бізнес-середовища. Розуміння їхньої природи та

⁴ Гринько П. В. Техногенна безпека підприємств. Видавництво Дніпровського національного університету, 2018. С. 60–80.

⁵ Світовий банк. COVID-19 і глобальний економічний вплив. Вашингтон: 2020. URL: <https://www.worldbank.org/uk/country/ukraine> (дата звернення: 07.01.2025).

⁶ Мішин А. О. Ризики локального бізнесу в умовах кризи. Астропринт, 2019. С. 100–120.

⁷ ООН. Глобальні виклики для бізнесу у 21 столітті. Нью-Йорк: ООН, 2021. URL: [https://ukr-socium.org.ua/articles/\(дата звернення: 07.01.2025\)](https://ukr-socium.org.ua/articles/(дата звернення: 07.01.2025)).

⁸ Симоненко І. В. Управління ризиками короткострокового характеру. Видавництво Полтавського університету економіки і торгівлі, 2020. С. 50–70.

⁹ Білик Н. П. Сталий розвиток бізнесу в умовах довгострокових ризиків. Видавництво Тернопільського національного економічного університету, 2022. С. 120–140.

класифікація дають змогу підприємствам краще підготуватися до несподіваних викликів, розробляти ефективні антикризові стратегії та мінімізувати ризики.

Ефективне реагування на екстремальні умови функціонування підприємств є ключовим для забезпечення їхньої стійкості та адаптивності. Сучасний бізнес має використовувати інноваційні підходи, цифрові технології та гнучкі стратегії, щоб мінімізувати негативні наслідки від зовнішніх і внутрішніх загроз.

Серед способів реагування на екстремальні умови виділяють:

1. Стратегічні заходи, такі як :

- розробка антикризових стратегій, а саме, передбачення можливих кризових ситуацій і розробка планів реагування. Прикладом є створення кризових штабів для швидкого прийняття рішень².

- диверсифікація бізнесу, що включає розширення асортименту товарів і послуг, пошук нових ринків збуту⁹.

- гнучкість стратегічного планування, зокрема, постійна адаптація стратегічних цілей до нових умов⁴.

2. Операційні заходи:

- цифровізація бізнес-процесів, тобто, впровадження систем дистанційного управління, автоматизації та хмарних технологій. Яскравим прикладом є перехід на онлайн-продажі або використання CRM-систем¹⁰.

- оптимізація ланцюгів постачання, зокрема, перегляд логістичних схем, пошук альтернативних постачальників¹¹.

- інвестиції у кібербезпеку. А саме, захист даних від кібератак, забезпечення безпеки дистанційної роботи¹².

3. Соціальні заходи:

- підтримка персоналу, в якості забезпечення безпеки працівників, впровадження гнучкого графіка роботи, дистанційної роботи¹³.

- зміцнення корпоративної культури, шляхом залучення персоналу до прийняття рішень, підтримка мотивації працівників¹⁴.

- комунікація з клієнтами, зокрема, підтримання відкритого діалогу, оперативне інформування про зміни у діяльності¹⁵.

4. Інноваційні заходи, такі як :

¹⁰ Світовий банк. Цифрові трансформації бізнесу. Вашингтон: Світовий банк, 2021. URL: <https://www.worldbank.org/uk/country/ukraine> (дата звернення: 07.01.2025).

¹¹ Мішин А. О. Логістичні стратегії у кризових умовах. Астропринт, 2020. С. 80–100.

¹² Ткачук В. О. Інформаційна безпека в умовах цифровізації. Видавництво Львівської політехніки, 2020. С. 180–200.

¹³ Симоненко І. В. Управління персоналом у кризових ситуаціях. Видавництво Полтавського університету економіки і торгівлі, 2021. С. 120–140.

¹⁴ Лапін Є. В. Корпоративна культура в умовах кризи. Освіта України, 2019. С. 80–100.

¹⁵ ООН. Ефективна комунікація бізнесу у кризові часи. Нью-Йорк: ООН, 2020. С. 50–70.

- використання Big Data та аналітики;
- аналіз даних для прогнозування кризових ситуацій і швидкого прийняття рішень¹⁶.
- розробка нових бізнес-моделей, а саме, впровадження моделей, орієнтованих на стійкість та інноваційність (наприклад, моделі спільного використання ресурсів)¹⁷.
- інтеграція сталого розвитку, тобто орієнтація на екологічність, соціальну відповідальність та довгострокову стійкість⁹.

Отже, сучасні умови функціонування підприємств потребують комплексного підходу до реагування на екстремальні ситуації. Використання стратегічних, операційних, соціальних та інноваційних заходів дозволяє бізнесу не лише подолати кризи, але й знайти нові можливості для розвитку. Розуміння актуальних способів реагування та їхня своєчасна реалізація є ключовим фактором успіху в умовах глобальної нестабільності.

2. Цифрові технології, як засіб оптимізації функціонування підприємства в екстремальних умовах

Цифрові технології відіграють ключову роль в адаптації та оптимізації бізнес-процесів підприємств у періоди криз чи екстремальних умов. Інноваційні інструменти дозволяють підвищити ефективність управління, знизити витрати та забезпечити стійкість бізнесу навіть за несприятливих умов.

Перевагами використання цифрових технологій в екстремальних умовах є:

1. Автоматизація процесів, зокрема, використання цифрових платформ для автоматизації бізнес-процесів дозволяє зменшити залежність від людського фактора та скоротити час на виконання завдань. Прикладом можуть слугувати ERP-системи (SAP, Oracle), які забезпечують інтеграцію управлінських функцій на різних рівнях¹⁸.
2. Дистанційна робота – інструменти для відеоконференцій (Zoom, Microsoft Teams) та управління проектами (Trello, Asana) підтримують продуктивність навіть за умов роботи поза офісом⁵.
3. Зменшення витрат, шляхом запровадження хмарних технологій (AWS, Google Cloud). Знижує витрати на серверне обладнання та дозволяє масштабувати бізнес відповідно до потреб⁵.

¹⁶ Світовий банк. Роль аналітичних даних у кризовому управлінні. Вашингтон: 2021. URL: <https://www.worldbank.org/uk/country/ukraine> (дата звернення: 08.01.2025).

¹⁷ Коваленко С. М. Інновації як засіб стабілізації бізнесу. Фактор, 2021. С. 80–100.

¹⁸ Гринько П. В. Інноваційні технології управління підприємством. Видавництво Дніпровського національного університету, 2021. С. 100–120.

4. Аналіз великих даних (Big Data). Забезпечує обробку великих обсягів даних за допомогою AI та ML дозволяє прогнозувати кризи, визначати ризики та оптимізувати ресурси. Приклад: аналіз споживчих тенденцій або моделювання ризиків у логістичних ланцюгах¹⁹.

Основними напрямми впровадження цифрових технологій виступають:

1. Оптимізація управління ресурсами. А саме, використання IoT (Internet of Things) для моніторингу стану обладнання, управління енергоспоживанням та запасами²⁰.

2. Підвищення ефективності комунікацій, шляхом використання CRM-системи (Salesforce, HubSpot) для управління клієнтськими відносинами та підтримки зворотного зв'язку з клієнтами²¹.

3. Кібербезпека, зокрема, захист корпоративних даних за допомогою сучасних антивірусних програм, систем шифрування та багатофакторної автентифікації²².

4. Електронна комерція. А саме, створення онлайн-платформ для продажу товарів і послуг, що дозволяє підтримувати дохідність навіть за умов фізичних обмежень (локдаунів)²³.

Значними перевагами використання цифрових технологій для підприємництва виступають:

- швидке прийняття рішень: використання систем BI (Business Intelligence) забезпечує доступ до аналітичних звітів у режимі реального часу.

- гнучкість та адаптивність: цифрові інструменти дозволяють швидко адаптуватися до змінних умов ринку.

- підтримка конкурентоспроможності: технології забезпечують можливість надавати унікальні послуги клієнтам, що сприяє залученню нових ринків.

Цифрові технології виступають потужним інструментом у вирішенні завдань, що виникають під час функціонування підприємств в екстремальних умовах. Вони сприяють підвищенню ефективності, зниженню витрат, забезпеченню стійкості та розвитку бізнесу в умовах кризи. Впровадження таких технологій є необхідною складовою сучасного управління та антикризової стратегії.

¹⁹ Білик Н. П. Цифровізація як інструмент кризового менеджменту. Видавництво Тернопільського національного економічного університету, 2020. С. 50–70.

²⁰ Ткачук В. О. Інновації в управлінні виробничими процесами. Видавництво Львівської політехніки, 2020. С. 200–220.

²¹ Лапін Є. В. Діджиталізація у сфері B2B. Освіта України, 2019. С. 140–160.

²² ООН. Роль кібербезпеки в умовах цифровізації. Нью-Йорк: ООН, 2021. С. 100–120.

²³ Мішин А. О. Трансформація бізнес-моделей у цифрову епоху. Астропринт, 2020. С. 160–180.

3. Перспективи та прогнозні показники подальшого запровадження цифрових технологій в бізнесі, з врахуванням умов сьогодення

Перспективи подальшого запровадження цифрових технологій у бізнесі в умовах сьогодення мають стратегічне значення для розвитку підприємств. Глобальні зміни, пов'язані з прискоренням цифровізації, зростанням конкуренції та впливом зовнішніх факторів, вимагають від бізнесу нових підходів до управління, оптимізації процесів і взаємодії з клієнтами.

Таблиця 3

Порівняння ведення бізнесу з використанням і без використання цифрових технологій

Критерій	З використанням цифрових технологій	Без використання цифрових технологій
Ефективність процесів	Автоматизація дозволяє скоротити час на виконання завдань і зменшити кількість помилок.	Ручні процеси займають більше часу і є схильними до людських помилок.
Комунікації	Використання CRM-систем, месенджерів і платформ для відеоконференцій забезпечує швидкий обмін інформацією.	Обмін інформацією може бути повільним через використання паперової документації або телефонів.
Взаємодія з клієнтами	Аналітичні інструменти допомагають зрозуміти потреби клієнтів і персоналізувати обслуговування.	Обмежені можливості аналізу клієнтської бази та надання індивідуальних послуг.
Маркетинг	Цифровий маркетинг забезпечує ширший охоплення аудиторії через соцмережі, SEO та рекламу онлайн.	Маркетинг обмежується традиційними методами, такими як телебачення, радіо чи друковані ЗМІ.
Реакція на зміни ринку	Аналітика в реальному часі дозволяє швидко адаптувати стратегії до змін.	Відсутність доступу до оперативних даних ускладнює швидку адаптацію.
Масштабованість	Хмарні сервіси та цифрові платформи спрощують розширення бізнесу на нові ринки.	Розширення потребує значних ресурсів і часу.
Витрати	Знижуються за рахунок автоматизації, хмарних сервісів і оптимізації процесів.	Витрати можуть бути вищими через ручну роботу та неефективність процесів.

Кібербезпека	Використання цифрових інструментів підвищує ризики кіберзагроз, але дозволяє впроваджувати системи захисту.	Низький ризик кіберзагроз, проте фізична безпека даних залежить від паперових архівів.
Гнучкість	Можливість швидко змінювати бізнес-моделі завдяки цифровим платформам.	Зміни впроваджуються повільніше через громіздкі процеси.
Доступність даних	Дані доступні в реальному часі з будь-якого місця завдяки хмарним рішенням.	Дані доступні лише в офісі або на паперових носіях.
Конкурентоспроможність	Використання інновацій дозволяє залишатися на крок попереду конкурентів.	Високий ризик втрати позицій на ринку через повільну адаптацію.

Джерело : власна розробка автора

Ця таблиця демонструє, що цифрові технології є ключовим інструментом підвищення ефективності, конкурентоспроможності та адаптивності бізнесу в сучасних умовах.

Сучасний бізнес дедалі частіше звертається до цифрових технологій як до основного засобу підвищення ефективності. Використання хмарних платформ, автоматизації процесів і інструментів аналітики дозволяє значно скоротити витрати та підвищити точність рішень. Особливої актуальності набуває впровадження штучного інтелекту та машинного навчання, які дають змогу прогнозувати ризики, моделювати сценарії розвитку ринку та знаходити оптимальні стратегії.

У сучасних умовах особливого значення набуває дистанційна форма роботи та взаємодії. Завдяки впровадженню інструментів для віддаленого управління, підприємства можуть зберігати операційну ефективність навіть за умов локдаунів чи інших обмежень. Цифрові технології також сприяють розширенню географічного охоплення бізнесу, оскільки завдяки онлайн-торгівлі та цифровим маркетинговим кампаніям компанії можуть залучати клієнтів із різних регіонів світу.

Перспективним напрямом є подальший розвиток електронної комерції, яка стає ключовим сектором економіки. Інтеграція цифрових платформ із традиційними бізнес-моделями відкриває нові можливості для збільшення доходів і розширення асортименту послуг. Інтернет речей (IoT), блокчейн-технології та автоматизовані системи управління вже сьогодні забезпечують підвищення ефективності у виробничій сфері, логістиці та енергетиці.

Серед викликів, які визначають перспективи цифровізації, можна виділити питання кібербезпеки та захисту даних. В умовах постійного

зростання обсягів цифрової інформації необхідно забезпечити належний рівень її безпеки. Інвестиції в інноваційні рішення в цій сфері мають стати пріоритетом для бізнесу.

Подальше запровадження цифрових технологій залежить і від зовнішніх факторів, зокрема економічної стабільності, доступності інфраструктури та рівня цифрової грамотності персоналу. Водночас підтримка з боку держави через програми стимулювання цифровізації та розвиток цифрових навичок серед працівників сприятиме прискоренню цих процесів.

Отже, цифрові технології продовжують залишатися одним із найважливіших чинників конкурентоспроможності бізнесу. Їх впровадження дозволяє підприємствам бути гнучкими, адаптивними та здатними ефективно функціонувати в умовах сучасних викликів.

Прогнозні показники впровадження цифрових технологій свідчать про значне зростання їхнього впливу на всі аспекти функціонування підприємств. У найближчі роки очікується, що інвестиції в цифровізацію бізнес-процесів будуть зростати високими темпами, зумовлюючи трансформацію багатьох галузей економіки.

За даними дослідження *International Data Corporation (IDC)*, до 2026 року глобальні витрати на цифрову трансформацію сягнуть 3,4 трлн доларів, що вдвічі більше, ніж у 2022 році. Більшість цих інвестицій спрямовуватимуться на впровадження хмарних технологій, штучного інтелекту та автоматизації. Хмарні платформи залишатимуться ключовим напрямом цифровізації, оскільки вони забезпечують масштабованість бізнесу та значно знижують витрати на інфраструктуру²⁴.

Аналітики компанії *Gartner* прогнозують, що до 2025 року 75% підприємств перейдуть до моделі використання штучного інтелекту для оптимізації своїх операцій. Це дозволить скоротити витрати на персонал на 20-30% у секторах, що вимагають великих обсягів рутинної роботи, таких як обслуговування клієнтів, бухгалтерський облік та управління запасами²⁵.

Особливого зростання очікується у сфері аналізу великих даних. Згідно з прогнозами *Statista*, ринок технологій Big Data досягне обсягу 684 млрд доларів до 2030 року. Це зумовлено зростаючою потребою підприємств у точному прогнозуванні тенденцій і прийнятті рішень на

²⁴ International Data Corporation (IDC). Worldwide Digital Transformation Spending Guide Framingham : IDC, 2022: веб-сайт. URL: <https://www.idc.com/> (дата звернення: 08.01.2025)

²⁵ Gartner. Future of AI in Business Operations .Stamford : Gartner, 2023: веб-сайт. URL: <https://www.tamr.com/resources/gartner-market-guide-for-master-data-management> (дата звернення: 08.01.2025)

основі аналітики. Використання Big Data забезпечить до 40% зростання ефективності маркетингових кампаній та управління клієнтським досвідом²⁶.

Впровадження технологій Інтернету речей (IoT) також демонструє високу динаміку. До 2030 року кількість IoT-пристроїв у світі може перевищити 25 млрд одиниць, а сукупні витрати на ці технології сягнуть 1 трлн доларів на рік. Ці системи особливо ефективні у виробничій сфері, де вони дозволяють автоматизувати моніторинг обладнання та знижувати витрати на обслуговування до 30%²⁷.

Важливим напрямом є розвиток електронної комерції. Згідно з даними *eMarketer*, до 2027 року обсяг світової електронної торгівлі перевищить 10 трлн. доларів, а її частка у світовій роздрібній торгівлі складе 27%. Це зумовлено збільшенням доступу до мобільних пристроїв та розвитком платіжних систем²⁸.

Таким чином, цифрові технології продовжують формувати майбутнє бізнесу, забезпечуючи зростання його ефективності, адаптивності та конкурентоспроможності. Враховуючи високі прогнози показники впровадження цих технологій, підприємства, які вже зараз активно інвестують у цифровізацію, отримують значні переваги на ринку у найближчі роки.

ВИСНОВКИ

Цифрові технології є ключовим елементом для забезпечення стійкості та адаптивності підприємництва в екстремальних умовах. Вони виступають інструментом оптимізації бізнес-процесів, зниження ризиків та підвищення конкурентоспроможності. У сучасних умовах постійних змін і глобальних криз їх впровадження стає не лише перевагою, а й необхідністю для виживання та подальшого розвитку бізнесу.

1. Переваги цифровізації. Використання цифрових технологій дозволяє підприємствам автоматизувати рутинні процеси, забезпечити оперативний доступ до даних і зменшити залежність від фізичних ресурсів. Це особливо важливо в умовах дефіциту ресурсів або обмеження мобільності.

2. Забезпечення адаптивності. Цифрові інструменти сприяють швидкому реагуванню на зміни ринку та зовнішні виклики. Аналітичні

²⁶ Statista. Big Data Analytics Market Size . 2023: веб-сайт. URL: <https://www.statista.com/statistics/254266/global-big-data-market-forecast/> (дата звернення: 09.01.2025)

²⁷ McKinsey & Company. The Future of IoT in Industry. 2023: веб-сайт. URL: <https://www.mckinsey.com/featured-insights/internet-of-things/our-insights> (дата звернення: 09.01.2025)

²⁸ eMarketer. Global E-commerce Trends Report. 2023: веб-сайт. URL: <https://www.emarketer.com/content/global-retail-ecommerce-forecast-2023> (дата звернення: 09.01.2025)

системи, прогнозні моделі та платформи для комунікації дозволяють підприємствам бути більш гнучкими та ефективно адаптуватися до нових умов.

3. Зменшення впливу ризиків. Технології, такі як хмарні обчислення, кібербезпека та аналітика в реальному часі, мінімізують вплив зовнішніх та внутрішніх ризиків на функціонування підприємств.

4. Перспективи розвитку. Подальше запровадження цифрових технологій має значний потенціал для покращення ефективності бізнесу. Інновації в галузі штучного інтелекту, Інтернету речей (IoT) та блокчейну відкривають нові можливості для підприємств у різних секторах економіки.

5. Вплив на конкурентоспроможність. Підприємства, які активно впроваджують цифрові технології, отримують суттєву перевагу на ринку, тоді як ті, що ігнорують їх, ризикують втратити свої позиції.

У сучасному світі впровадження цифрових технологій є стратегічним рішенням, яке допомагає підприємствам не лише подолати екстремальні умови функціонування, але й знайти нові можливості для зростання. Успішна реалізація цифровізації вимагає системного підходу, інвестицій у інновації та адаптації організаційної культури до нових реалій.

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто роль цифрових технологій як ключового інструменту оптимізації функціонування підприємств в екстремальних умовах. Обґрунтовано, що в умовах сучасних криз, таких як пандемії, військові конфлікти, економічна нестабільність чи природні катастрофи, впровадження цифрових інновацій сприяє збереженню конкурентоспроможності та адаптивності бізнесу. Висвітлено основні переваги цифровізації, включаючи автоматизацію бізнес-процесів, покращення доступу до даних у реальному часі та зменшення впливу ризиків.

Акцентовано, що цифрові технології забезпечують підприємствам можливість не лише оперативного адаптуватися до змін зовнішнього середовища, але й виявляти нові можливості для розвитку, використовуючи потенціал штучного інтелекту, Інтернету речей (IoT) та блокчейну. Визначено перспективи подальшого запровадження цифрових рішень для покращення ефективності діяльності підприємств. Зроблено висновок, що цифровізація є стратегічним напрямком, необхідним для виживання та розвитку бізнесу в умовах сучасних глобальних викликів.

Література

1. Лапін Є. В. Ризик-менеджмент у надзвичайних ситуаціях. *Освіта України*, 2019. С. 15–35.
2. Коваленко С. М. Економічні аспекти кризового управління. *Фактор*, 2021. С. 50–70.
3. Ткачук В. О. Геополітичні виклики для підприємництва. *Видавництво Львівської політехніки*, 2020. С. 120–140.
4. Гринько П. В. Техногенна безпека підприємств. *Видавництво Дніпровського національного університету*, 2018. С. 60–80.
5. Світовий банк. COVID-19 і глобальний економічний вплив. Вашингтон: 2020. URL: <https://www.worldbank.org/uk/country/ukraine> (дата звернення: 07.01.2025).
6. Мішин А. О. Ризики локального бізнесу в умовах кризи. *Астропринт*, 2019. С. 100–120.
7. ООН. Глобальні виклики для бізнесу у 21 столітті. Нью-Йорк: ООН, 2021. URL: <https://ukr-socium.org.ua/articles/> (дата звернення: 07.01.2025).
8. Симоненко І. В. Управління ризиками короткострокового характеру. *Видавництво Полтавського університету економіки і торгівлі*, 2020. С. 50–70.
9. Білик Н. П. Сталий розвиток бізнесу в умовах довгострокових ризиків. *Видавництво Тернопільського національного економічного університету*, 2022. С. 120–140.
10. Світовий банк. Цифрові трансформації бізнесу. Вашингтон: Світовий банк, 2021. URL: <https://www.worldbank.org/uk/country/ukraine> (дата звернення: 07.01.2025).
11. Мішин А. О. Логістичні стратегії у кризових умовах. *Астропринт*, 2020. С. 80–100.
12. Ткачук В. О. Інформаційна безпека в умовах цифровізації. *Видавництво Львівської політехніки*, 2020. С. 180–200.
13. Симоненко І. В. Управління персоналом у кризових ситуаціях. *Видавництво Полтавського університету економіки і торгівлі*, 2021. С. 120–140.
14. Лапін Є. В. Корпоративна культура в умовах кризи. *Освіта України*, 2019. С. 80–100.
15. ООН. Ефективна комунікація бізнесу у кризові часи. Нью-Йорк: ООН, 2020. С. 50–70.
16. Світовий банк. Роль аналітичних даних у кризовому управлінні. Вашингтон: 2021. URL: <https://www.worldbank.org/uk/country/ukraine> (дата звернення: 08.01.2025).
17. Коваленко С. М. Інновації як засіб стабілізації бізнесу. *Фактор*, 2021. С. 80–100.

18. Гринько П. В. Інноваційні технології управління підприємством. *Видавництво Дніпровського національного університету*, 2021. С. 100–120.
19. Білик Н. П. Цифровізація як інструмент кризового менеджменту. *Видавництво Тернопільського національного економічного університету*, 2020. С. 50–70.
20. Ткачук В. О. Інновації в управлінні виробничими процесами. *Видавництво Львівської політехніки*, 2020. С. 200–220.
21. Лапін Є. В. Діджиталізація у сфері B2B. *Освіта України*, 2019. С. 140–160.
22. ООН. Роль кібербезпеки в умовах цифровізації. Нью-Йорк: ООН, 2021. С. 100–120.
23. Мішин А. О. Трансформація бізнес-моделей у цифрову епоху. *Астропринт*, 2020. С. 160–180.
24. International Data Corporation (IDC). Worldwide Digital Transformation Spending Guide Framingham : IDC, 2022: веб-сайт. URL: <https://www.idc.com/> (дата звернення: 08.01.2025)
25. Gartner. Future of AI in Business Operations .Stamford : Gartner, 2023: веб-сайт. URL: <https://www.tamr.com/resources/gartner-market-guide-for-master-data-management> (дата звернення: 08.01.2025)
26. Statista. Big Data Analytics Market Size . 2023: веб-сайт. URL: <https://www.statista.com/statistics/254266/global-big-data-market-forecast/> (дата звернення: 09.01.2025)
27. McKinsey & Company. The Future of IoT in Industry. 2023: веб-сайт. URL: <https://www.mckinsey.com/featured-insights/internet-of-things/our-insights> (дата звернення: 09.01.2025)
28. eMarketer. Global E-commerce Trends Report. 2023: веб-сайт. URL: <https://www.emarketer.com/content/global-retail-ecommerce-forecast-2023> (дата звернення: 09.01.2025)

Information about the author:

Kozmuk Natalya Igorivna,

Candidate of Economic Sciences,

Associate Professor at the Department of Social Security
and Personnel Management

Head of the Distance and Dual Education Department of the Center
for Quality Assurance of Education

Ivan Franko National University of Lviv
1, University Str., 79000, Lviv, Ukraine

ЦИФРОВІЗАЦІЯ В ОСВІТІ: СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПРОБЛЕМИ

Кононенко С. О.

ВСТУП

У сучасному світі цифрові технології проникають у всі сфери людської діяльності, трансформуючи економіку, управління, комунікацію та, звичайно ж, освіту. Цифровізація освітнього процесу стала не просто тенденцією, а об'єктивною реальністю, що визначає напрями розвитку сучасної педагогіки. Цей процес відкриває нові можливості для покращення якості навчання, розширення доступу до освіти та формування компетентностей, що необхідні для успішної діяльності.

Актуальність дослідження впливу цифровізації на освітній процес зумовлена низкою факторів. По-перше, стрімкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій створює нові інструменти та платформи для навчання, що потребують осмислення та ефективного впровадження. По-друге, глобальні виклики, такі як пандемія COVID-19, повномасштабне військове вторгнення показали необхідність швидкої адаптації освітніх систем до дистанційного та змішаного форматів навчання, що актуалізувало питання цифрової трансформації освіти. По-третє, сучасний ринок праці вимагає від випускників закладів освіти не лише глибоких фахових знань, але й розвинених цифрових компетентностей, здатності до самостійного навчання та ефективної роботи в цифровому середовищі.

Цифровізація освіти – це не просто використання комп'ютерів та інтернету в навчальному процесі. Це комплексна трансформація, що охоплює зміну педагогічних підходів, методів навчання, форм організації освітньої діяльності та ролей учасників освітнього процесу. Вона передбачає створення нового освітнього ландшафту, де цифрові технології стають невід'ємною частиною навчального процесу, забезпечуючи персоналізацію навчання, інтерактивність, доступ до різноманітних інформаційних ресурсів та розвиток навичок співпраці.

У цьому контексті особливої ваги набуває формування інформаційно-дослідницьких компетентностей у здобувачів освіти. Ці компетентності дозволяють ефективно орієнтуватися в інформаційному просторі, здійснювати пошук, аналіз, оцінку та використання інформації для вирішення навчальних та професійних завдань. В умовах цифрової трансформації освіти, інформаційно-дослідницькі компетентності стають

ключовими для успішної адаптації до змін, самостійного навчання та безперервного професійного розвитку.

Освіта як система та процес передавання знань зазнає тих самих змін, що і всі інші сфери людської діяльності під впливом цифровізації. По-перше, стрімкий розвиток цифровізації виводить на перший план інформаційно-комунікаційні технології як інструмент трансформації самого процесу освіти як системи передачі знань. По-друге, з огляду на свою міждисциплінарність цифровізація є об'єктом вивчення і змінює зміст освітніх програм практично за всіма профілями.

Можливі напрями трансформації освіти під впливом цифровізації визначаються чотирма напрямками: педагогіка, технологія та управління.

У межах педагогічних технологій можна виокремити традиційну освіту, технологічну освіту та гібридні моделі як моделі конвергенції традиційної та технологічної освіти.

Натепер спостерігається цифрова трансформація освіти. Насамперед змінюється сам процес навчання: використовуються цифрові двійники, віртуальна та доповнена реальність, технології людино-машинної взаємодії тощо. Незважаючи на те, що процес цифровізації освіти триває вже давно, широке використання цифрових технологій (перехід на повністю віддалений формат взаємодії всіх учасників освітнього процесу) припадає на період тимчасових обмежень комунікації, що пов'язано із COVID-19, а в Україні і з повномасштабними військовими діями. Натепер використання цифрових технологій відбувається на всіх рівнях освіти і призводить до трансформації освітнього процесу (методики викладання здобувачам, компетентностей викладачів, адміністраторів тощо).

Цифровізація обумовила еволюцію форм і методів освіти та формування сучасного середовища освітнього закладу.

1. Цифровізація освітнього процесу в умовах дистанційного навчання

Цифровізація освітнього процесу сприяє підвищенню доступності та гнучкості освіти, стимулює навчальну мотивацію здобувачів освіти та сприяє розвитку мережевої взаємодії між закладами освіти. Впровадження цифрових технологій призводить до формування нового освітнього ландшафту, де змінюються ролі викладачів та конфігурація взаємовідносин між усіма учасниками освітнього процесу. Трансформація взаємодії між викладачем та здобувачем освіти в умовах цифровізації вимагає адаптації до нових форм комунікації та навчання. Пандемія COVID-19, що стала глобальним викликом, прискорила

перехід до онлайн-освіти та створення віртуального освітнього середовища, що актуалізувало питання модернізації управління освітнім процесом. Неспроможність адаптуватися до цих змін може призвести до негативних наслідків для системи освіти. Наукова спільнота активно досліджує вплив цифровізації на освітню сферу, зосереджуючись на перевагах, які надають цифрові технології. Серед таких переваг виділяють розширений доступ до інформаційних ресурсів, можливість індивідуалізації освітніх траєкторій, підвищення прозорості діяльності освітніх організацій та оптимізацію взаємодії між усіма учасниками освітнього процесу.

Поряд з позитивними аспектами цифровізації освіти, існують і критичні оцінки цього процесу. Зокрема, висловлюються застереження щодо викликів, з якими стикається освіта в умовах цифровізації: посилення конкуренції між освітніми установами, підвищення мобільності здобувачів освіти, зміна їх очікувань щодо змісту, методів та технологій навчання. Водночас, не всі заклади освіти демонструють достатню готовність до опанування нових вимог та ефективного використання можливостей цифрових технологій¹. Іншою проблемою є зростання академічної доброчесності, зокрема шахрайства та плагіату, внаслідок розширення доступу до інформаційних ресурсів. Крім того, існує ризик формалізації підготовки майбутніх фахівців та уніфікації знань і компетентностей випускників через алгоритмізацію та стандартизацію онлайн-освіти, особливо за відсутності безпосереднього контакту між викладачем та здобувачем освіти.

Розглядаючи еволюцію цифровізації освітнього процесу, варто зазначити, що на початкових етапах під цифровими освітніми технологіями розумілося переважно використання інформаційно-комп'ютерних технологій. До них відносили електронні проектори, що замінили діaproектори, електронні дошки, електронну пошту, Інтернет, вебінари, телеконференції та технології дистанційного навчання. Впровадження у освітній процес технічних засобів навчання у 60-90-х роках минулого століття супроводжувався оптимістичними очікуваннями щодо значного підвищення ефективності навчального процесу та навіть потенційної заміни викладачів технічними пристроями, наприклад, кодоскопами, епідіаскопами та автоматизованими класами контролю і навчання типу «АКОРД». Однак, з часом стало очевидно, що ефективне використання техніки потребує не лише методичної підтримки та наповнення навчальним змістом, але й кваліфікованих викладачів, здатних інтегрувати ці технології в освітній процес. Внаслідок цього первісний

¹Тимофєєва, І. Б., Нетребя, М. М. Упровадження цифрових технологій у підготовку майбутніх педагогів. *Інноваційна педагогіка*, 2019. Т. 3, № 11. С. 191–195.

ентузізм педагогів щодо впровадження технічних засобів навчання поступово зменшився². Сучасні дослідження цієї проблеми, відображені в наукових публікаціях, концентруються на тезі, що цифрові освітні технології використовують цифрові засоби для оптимізації процесів викладання та навчання, підкреслюючи при цьому важливість підготовки викладачів, здатних ефективно використовувати цифрове середовище³. Отже, історія впровадження цифрових технологій в освіту демонструє, що якість освіти не може бути забезпечена виключно за рахунок технічних досягнень в галузі інформаційно-комунікаційних технологій. Проте, питання використання цифрових освітньої технологій з метою забезпечення високої якості освіти залишається актуальним та досліджується педагогічною спільнотою. Відома дослідницька та консалтингова компанія «Gartner», що спеціалізується на ринку інформаційних технологій, у 1995 році запропонувала концепцію «циклу хайпу» (Hype Cycle) для аналізу нових технологічних тенденцій. «Цикл хайпу» описує етапи розвитку та впровадження цифрових інновацій, для кожного з яких характерний різний рівень інтересу з боку фахівців та суспільства.

Перший етап розвитку технологічних інновацій – це технологічний тригер. Він характеризується появою нової технології та першими публікаціями, що висвітлюють її потенціал. Термін «тригер», що походить з радіотехніки, де він означає пусковий механізм, який активує пристрій або систему, сьогодні широко використовується в різних галузях, включаючи педагогіку, медицину та психологію, для опису факторів, що ініціює певний процес.

Другий етап – це пік завищених очікувань. На цьому етапі від нової технології очікують кардинальних змін, вона набуває значної популярності та активно рекомендується для масового впровадження. Проте, з часом ейфорія спадає.

Третій етап – період розчарування. Під час масового впровадження технології виявляються практичні проблеми та обмеження, що призводить до появи критичних публікацій та корекції первісних оптимістичних прогнозів.

Четвертий етап розвитку технологічної інновації, згідно з концепцією «циклу хайпу», передбачає подолання виявлених недоліків. На цьому етапі проводяться дослідження з метою оцінки та усунення існуючих проблем, вдосконалення та апробація методів використання нових технологій, а також підготовка кваліфікованих кадрів для її ефективного впровадження.

² Лопушняк, Г. С., Рибчанська, Х. В. *Вища освіта України: державне регулювання та перспективи розвитку*. 2018.

³ Sadiku, M. N. O., Omotoso, A., Musa, S. M. *Digital Pedagogy. International Journal of Trend in Scientific Research and Development (IJTSRD)*, 2019. Vol. 3, Issue 2.

П'ятий етап, плато продуктивності, характеризується досягненням технологією зрілості. Професійна спільнота визнає цифрові технології як необхідний інструмент.

Варто зазначити, що не всі технологічні інновації досягають навіть другого етапу через свою недосконалість, неактуальність або низьку ефективність.

Не слід перебільшувати вплив цифровізації на освітній процес. Цифровізація не змінює мету освітнього процесу, завдання та зміст навчання, за винятком дисциплін, що безпосередньо пов'язані з інформатикою, програмуванням або інформаційними технологіями. Здобувач освіти як споживач інформації повинен володіти відповідними компетентностями, такими як пошук, отримання, аналіз, оцінювання, використання та створення інформації. Цифровізація освітнього процесу забезпечує технологічні можливості, що сприяють покращенню результатів навчання та відкривають нові перспективи як для здобувачів освіти, так і для викладачів.

Інтеграція цифрових технологій в освітній процес передбачає не лише розробку новітніх методів і засобів навчання, але й переосмислення та модернізацію існуючих, апробованих практик. Впровадження цифрових освітніх технологій сприяє еволюції педагогічних методів. Наприклад, групова робота може бути ефективно реалізована за допомогою соціальних мереж, метод сократівського діалогу та індивідуальне навчання – через платформи, такі як Skype, лекції трансформуються у вебінари, дискусії – у чати, форуми та блоги, підготовка рефератів – з використанням інтернет-ресурсів та електронної пошти, семінари – у форматі аудіо- та відеоконференцій, практичні заняття – з використанням симуляційних технологій, робота з підручником – за допомогою електронних версій, а доступ до бібліотечних ресурсів забезпечується електронними бібліотеками. Натомість традиційні форми контролю трансформуються у тестові та письмові форми з використанням цифрових інструментів. У зв'язку з цим, педагогічні зусилля мають бути спрямовані на формування у здобувачів освіти прагнення до нових знань, здатності до самостійного навчання, вміння сприймати різні точки зору та навичок ефективної комунікації в цифровому середовищі, включаючи соціальні мережі, онлайн-спільноти, блоги, платформи для відеозв'язку тощо.

Аналіз досліджень у сфері цифрових технологій дозволяє запропонувати модель трансформації освітнього процесу у закладах освіти, що базується на:

- встановленні партнерських відносин між викладачем та здобувачем освіти, заснованих на взаємній довірі, зацікавленості, готовності до обміну досвідом та мотивації до саморозвитку;

- розкритті творчого потенціалу науково-педагогічних працівників;
- формуванні усвідомлення цінності освітніх послуг;
- організації мобільних, структурованих та гнучких навчальних процесів;

- впровадженні інноваційних педагогічних методик.

Впровадження цифрових освітніх технологій у підготовку здобувачів вищої освіти має забезпечувати вирішення таких завдань:

- усвідомлення неминучості цифровізації суспільства;
- подолання цифрового розриву;
- фундаментальні зміни у засобах, методах навчання та контролю;
- персоналізацію освітнього процесу на основі цифрових освітніх платформ;

- дослідження можливостей ефективного використання цифрових ресурсів у навчальному процесі для досягнення очікуваних результатів;

- вивчення впливу цифрових технологій на здоров'я здобувачів освіти.

Сьогодення характеризується зростанням використання цифрових технологій. Так найбільші зміни в практиках використання інтернету підлітками є онлайн-навчання. Цей досвід станом на 2023 рік мають 83% респондентів, а приріст з 2019 року становив 42%. Практики взаємодії з викладачами з використанням навчальних сайтів чи порталів мали 74% опитаних (+49%), тоді як користувачами онлайн-курсів 2023 року є 48% дітей, що є абсолютним збільшенням показника, порівняно з 2019 роком⁴.

Хоча окремі елементи цифрових технологій поступово впроваджувалися в освітню практику протягом останніх десятиліть, пандемія COVID-19 стала потужним каталізатором для їх масового та прискореного використання. Перехід до дистанційного навчання в глобальному масштабі підкреслив необхідність використання цифрових платформ та інструментів для забезпечення безперервності освітнього процесу. Платформа Moodle, як одна з найбільш поширених систем управління навчанням (LMS), що базується на принципах когнітивної психології та конструктивізму, де здобувач розглядається як активний суб'єкт, що самостійно конструює знання, набула ще більшої популярності. В умовах дистанційного навчання, платформа Zoom та аналогічні сервіси для відеоконференцзв'язку забезпечили можливість синхронної взаємодії, відтворення елементів аудиторного навчання

⁴ Цифрова грамотність в Україні 2023. Міністерство та Комітет цифрової трансформації України. 2023. URL: https://osvita.diiia.gov.ua/uploads/1/8800-ua_cifrova_gramotnist_naselenna_ukraini_2023.pdf (дата звернення: 02.01.2025).

та доповнення функціоналу Moodle, створюючи більш інтерактивне та динамічне навчальне середовище.

Незважаючи на численні переваги, які надає використання цифрових технологій в освіті, існують і певні виклики та проблеми, що пов'язані з цифровою нерівністю, що виявляється у нерівномірному доступі до якісного технічного забезпечення, стабільного інтернет-з'єднання та необхідного програмного забезпечення. Це створює нерівні умови для здобувачів освіти, обмежуючи їх можливості для повноцінної участі в навчальному процесі⁵.

Інтенсивне проникнення цифрових технологій в освіту породжує низку практичних питань. Як і з іншими інноваціями, впровадження цифрових пов'язано з певними суперечностями та непередбачуваними обставинами. Так, використання цифрових технологій потребує тривалого часу роботи за комп'ютером. Так у 2014 році науковцями компанії Lego Group були опубліковані результати досліджень які дозволили зробити висновки щодо необхідності знаходження рішення щодо коректної «цифрової» поведінки здобувачів та розробки «правил цифрової активності». Це твердження стосується будь-якої «цифрової» діяльності, тим більше, що натеper освітньому процесі ми стикаємося з тенденцією «поєднання» ігор та освіти.

Однією з головних рис сучасної освіти є активне впровадження цифрових технологій. Це проявляється у широкому використанні інтерактивних дошок, різноманітних гаджетів (планшетів, ноутбуків, смартфонів) та інших інноваційних інструментів у навчальному процесі. Під впливом цифровізації відбувається фундаментальна трансформація парадигми навчання, що передбачає автономне опрацювання матеріалу здобувачами освіти, тоді як викладач виконує функцію фасилітатора або тьютора. Водночас, цифрова форма навчання характеризується зменшенням значення письма від руки, що, як наслідок, призводить до нівелювання каліграфії та, зрештою, самого чистопису. Негативні ефекти відмови від рукописного письма вже сьогодні проявляються у погіршенні моторики та координації рухів здобувачів освіти, зниженні розвитку окоміру та навичок читання. Застосування гаджетів та браузерів з функцією автоматичної корекції тексту сприяє зниженню уваги здобувачів освіти до орфографічних, граматичних та пунктуаційних норм. Тривале перебування дітей перед екраном монітора зумовлює погіршення зору у ранньому віці. Захоплення комп'ютерними іграми не тільки відволікає здобувачів освіти від навчання, але й суттєво обмежує

⁵ Kyrylov, Y., Hranovska, V., Savchenko, V., Kononenko, L., Gai, O., Kononenko, S. Sustainable Rural Development in the Context of the Implementation of Digital Technologies and Nanotechnology in Education and Business. *Nanotechnology Perceptions*, 2024. P. 297–323. DOI: <https://doi.org/10.62441/nano-ntp.v20iS8.25>

живе спілкування з однолітками, що може призвести до ускладнень у соціальній адаптації в майбутньому. Використання цифрових технологій в освітній сфері має амбівалентний характер: з одного боку, перехід до цифрового формату є об'єктивною необхідністю та відкриває ряд позитивних перспектив. Серед них – значне розширення інформаційного поля, що дозволяє здобувачам освіти ознайомлюватися з актуальними досягненнями науки і техніки, використання прогресивних методів та засобів навчання, а також стимулювання самостійності у пошуку та опануванні нових знань. Проте, з іншого боку, цифровізація освітнього процесу пов'язана з такими потенційними негативними наслідками, як проблеми з фізичним розвитком та здоров'ям здобувачів освіти, зниження когнітивної активності, недостатня соціалізація, порушення міжгенераційного зв'язку, посилення контролю за допомогою електронних щоденників, засобів відстеження та мобільних пристроїв тощо.

Університет Дарема завершив дослідження впливу цифрових технологій на освіту та зробив кілька цікавих висновків. За словами його експертів, цифрові технології повинні лише доповнювати, але не замінювати традиційні методи навчання, при цьому їхній повний потенціал має бути використаний для здобувачів освіти з повільним темпом навчання або для здобувачів з особливими потребами. Найкращі результати можуть бути досягнуті, якщо цифрові технології використовуються з певними інтервалами, приблизно тричі на тиждень, оскільки часте використання інноваційних та переважно цифрових методів може поступово знизити ефективність обробки інформації здобувачами освіти. Крім того, для забезпечення якості освіти у сучасних умовах глобальної цифровізації є необхідним постійне підвищення кваліфікації вчителів, які використовуватимуть цифрові технології у своїй роботі⁶.

Іншою проблемою в цьому контексті є всеосяжна цифровізація людського життя, що прогнозується науковою спільнотою. Сьогодні цифрові технології перебувають на етапі інтенсивного розвитку. Водночас вимоги суспільства зростають, змушуючи нас адаптуватися до прогресу ХХІ століття. У наш час здатність адаптуватися до нових технологій є необхідною умовою успіху, як зазначено у 8-му випуску інформаційного бюлетеня глобальної рекрутингової компанії Neys⁷.

Фактично цифрова революція вплинула на всі аспекти життя в усьому світі. Такі спеціальності як генеральний директор, фінансовий директор, фахівці з торгівлі та маркетингу сьогодні, як правило,

⁶ Pearce, N., Weller, M., Scanlon, E., Kinsley, S. Digital scholarship considered: how new technologies could transform academic work. *Durh. Res. Onl.*, 2011. Vol. 16, № 1. P. 72–80.

⁷ Digital Dawn. *Hays recruiting revue*, 2015. Vol. 8, № 46. P. 18–26.

використовують новітні цифрові технології у своїй роботі. Збільшення кількості інтернет-транзакцій стимулює бізнесменів обробляти дані онлайн. Управлінський персонал підприємств контактує із клієнтами в електронній формі, додаючи до своїх повідомлень новини та супровідні пропозиції. Такі завдання передбачають більш ґрунтовних знань цифрових технологій порівняно зі звичайним користувачем. Все це обумовлює необхідність трансформації системи освіти щодо формування цифрової компетентності у здобувачів. При підготовці здобувачів освіти вже сьогодні необхідно враховувати те, що через деякий час більшість робочих місць вимагатиме знання новітніх цифрових технологій, які постійно розширюються та розвиваються. Незалежно від професії більшість сучасних підприємств та організацій при наймі на роботу надають перевагу персоналу, який володіє цифровими технології та готовий підвищувати свою кваліфікацію⁸.

Іншою важливою тенденцією розвитку освіти в сучасних умовах є інституційна реорганізація. Наразі ми перебуваємо на етапі, коли тенденції цифрової освіти потребують інституціоналізації в навчальних закладах нового типу. Так, науковцями пропонується новий освітній підхід, що заснований на принципах, які максимально відображають майбутній етап розвитку освіти:

- інформація має бути безкоштовною;
- новітні технології повинні використовуватися максимально;
- застосування індивідуального підходу до кожного здобувача освіти;
- освітній процес повинен бути комфортним та приємним⁹.

Цифровізація освітнього процесу потребує переосмислення традиційних підходів до організації навчання та базується на нових освітніх концепціях, що набувають все більшої популярності. Майбутнє освіти пов'язують з розвитком таких підходів, як спільне навчання (*collaborative learning*), що передбачає навчання у співпраці, та гейміфікація (*gamification*), яка полягає у застосуванні ігрових елементів, реалізованих за допомогою комп'ютерних програм, з метою розробки та впровадження інноваційних методів навчання. Ці методи спрямовані на підвищення мотивації до навчання, стимулювання співпраці між викладачем та здобувачем освіти в мережевих

⁸ Савченко, В. М., Кононенко, Л. В., Карнаушенко, А. С. Організаційне забезпечення розвитку трудового потенціалу підприємницьких структур як складова стратегічного управління. *Modern engineering and innovative technologies. International periodic scientific journal. Published by: Sergeieva&Co Karlsruhe, Germany*, 2023. Vol. 25, № 4. P. 117–122. DOI: <https://doi.org/10.30890/2567-5273.2023-25-04-127>

⁹ Khan Academy. *Khan principles*. n.d. URL: <https://www.khanacademy.org/> (дата звернення: 02.01.2025).

колегіальних середовищах та використання інших освітніх технологій, що стають можливими завдяки процесам цифровізації.

2. Цифрові технології як інструмент формування інформаційно-дослідницьких компетентностей у вищій освіті

У сучасних умовах стрімкого розвитку цифрових технологій спостерігається значна трансформація сфер людської діяльності, особливо тих, що пов'язані з наданням послуг та вимагають інтелектуальної праці, креативності та безпосередньої участі людини. На сучасному етапі розвитку людства цифровізація є фундаментальним мегатрендом, що визначає траєкторію подальшого розвитку. Цифрові технології, формуючи якісно нову основу для виробництва, передачі та зберігання інформації, зумовлюють значну трансформацію усіх засобів та видів комунікації, а також організації мислення та форм діяльності людей.

Освіта, як фундаментальна сфера суспільства, не є винятком. Цифровізація освітнього процесу зумовлює необхідність формування у випускників закладів вищої освіти здатності до вирішення складних, комплексних завдань, що виникають у професійній діяльності. Враховуючи перманентний характер змін, які охоплюють усі аспекти сучасного життя, актуалізується концепція навчання протягом усього життя (life-long learning). При цьому особливого значення набувають навички самостійного прийняття рішень, аналітичне та критичне мислення, а також здатність до розв'язання складних міждисциплінарних проблем у нестандартних ситуаціях з використанням цифрових інструментів. Отже, ключовою вимогою до сучасного випускника є не лише володіння теоретичними знаннями, але й уміння їх ефективно застосовувати в умовах цифрового середовища, трансформуючи інформацію у знання та використовуючи їх для вирішення практичних завдань¹⁰.

Натепер оволодіння навичками пошуку, аналізу та опрацювання інформації з використанням цифрових технологій, відповідно до принципів наукового пізнання, є необхідною умовою успішної діяльності у будь-якій діяльності. Перехід від традиційної авторитарної моделі навчання до адаптивної, що орієнтована на особистість, актуалізує питання застосування сучасних цифрових технологій в освітньому процесі¹¹. Застосування цифрових технологій спрямоване

¹⁰ Kononenko L. Formation of Professional Knowledge among Graduates of Higher Educational Institutions in the Conditions of Knowledge-Based Economy: Integrative Approach. *Центральноукраїнський науковий вісник. Економічні науки*. 2019. Вип. 3. С. 125–130. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npkntu_e_2019_3_14

¹¹ Кононенко Л. В., Оришак О. В., Селіщева Є. В. Формування цифрової компетентності як основа трансформації вищої освіти в умовах глобалізаційних процесів. *Вісник науки та освіти*. 2022. № 1(1). С. 169–180.

на забезпечення формування інформаційно-дослідницьких компетентностей у здобувачів вищої освіти. Хоча роль викладача в цьому процесі залишається ключовою, об'єктивні обставини, зокрема адміністративне навантаження та обмеження, викликані пандемією COVID-19 і повномасштабні військові дії, суттєво обмежують час безпосередньої співпраці із здобувачами. Це актуалізує доцільність застосування цифрових технологій у розвитку інформаційно-дослідницьких компетентностей здобувачів вищої освіти.

Інформаційно-дослідницькі компетентності – це складний, інтегрований комплекс знань, умінь, навичок та особистісних якостей, які забезпечують ефективну орієнтацію особистості в інформаційному просторі, успішний пошук, критичний аналіз, об'єктивне оцінювання, продуктивне використання та творче створення інформації для досягнення дослідницьких цілей. Ця компетентність набуває особливого значення в умовах інформаційного суспільства, де інформація є ключовим ресурсом у всіх сферах людської діяльності.

Інформаційно-дослідницькі компетентності є багатограним явищем, яке можна структурувати за такими основними компонентами:

- інформаційна грамотність, що передбачає знання про джерела інформації, методи пошуку, критерії оцінки достовірності, надійності та актуальності інформації, а також вміння ефективно використовувати інформаційно-комунікаційні технології для доступу, обробки та зберігання інформації;

- дослідницька компетентність, що представляє собою здатність до формулювання дослідницьких питань та гіпотез, визначення мети та завдань дослідження, розробки плану дослідження, застосування відповідних методів збору та аналізу даних, інтерпретації результатів та формулювання обґрунтованих висновків;

- цифрова компетентність, що включає вміння ефективно та безпечно використовувати цифрові технології, інструменти та платформи для пошуку, обробки, зберігання, передачі та представлення інформації, дотримуючись етичних та правових норм цифрової взаємодії;

- критичне мислення, як здатність аналізувати інформацію з різних точок зору, виявляти логічні помилки, суперечності та маніпуляції, формувати власну обґрунтовану позицію та приймати зважені рішення на основі отриманої інформації;

- комунікативна компетентність, що включає вміння ефективно комунікувати в різних форматах (письмово, усно, візуально), обмінюватися інформацією та результатами дослідження з різними аудиторіями, вести дискусії, аргументувати свою позицію та толерантно сприймати альтернативні погляди.

Формування цих компетентностей є важливим завданням сучасної освіти. Основні шляхи формування інформаційно-дослідницьких компетентностей включають:

- інтеграцію в навчальні програми дисциплін та модулів, спрямованих на розвиток інформаційної, дослідницької та цифрової грамотності, критичного мислення та комунікативних навичок;

- практичну дослідницьку діяльність, що передбачає залучення здобувачів освіти до виконання дослідницьких проєктів, що вимагають самостійного пошуку, аналізу, оцінки та обробки інформації, а також представлення результатів дослідження в різних форматах;

- використання інформаційно-комунікаційних технологій в освітньому процесі, що передбачає активне та свідоме використання цифрових інструментів, платформ та середовищ для навчання, спілкування та співпраці;

- самостійну роботу та самоосвіту, що заохочують здобувачів освіти до самостійного опрацювання наукової літератури, участі в наукових заходах (конференціях, семінарах, вебінарах), використання онлайн-ресурсів для поглиблення знань та розвитку навичок;

- тренінги та майстер-класи, що передбачають організацію спеціалізованих тренінгів та майстер-класів з розвитку окремих компонентів інформаційно-дослідницьких компетентностей.

Розвинені інформаційно-дослідницькі компетентності критично важливі для успішного навчання, оскільки здобувачі освіти, володіючи цими компетентностями, демонструють вищу академічну успішність, здатні до самостійного навчання та ефективного вирішення складних проблем; професійної реалізації, оскільки в більшості сучасних професій, особливо в науково-дослідницькій, аналітичній та інформаційній сферах, ці компетентності є необхідною умовою успішної кар'єри; активної громадянської позиції, оскільки вміння критично аналізувати інформацію, розрізняти фейки та маніпуляції, обґрунтовувати свою точку зору та ефективно комунікувати важливо для активної участі в житті суспільства; навчання протягом усього життя, оскільки інформаційно-дослідницькі компетентності забезпечують здатність до постійного самовдосконалення, адаптації до нових технологій та змін у професійній сфері.

Інформаційно-дослідницькі компетентності тісно інтегровані з іншими ключовими компетентностями, такими як:

- комунікативна компетентність, що необхідна для обміну інформацією, співпраці та представлення результатів дослідження;

- соціальна та громадянська компетентності, оскільки вміння критично аналізувати інформацію та приймати обґрунтовані рішення сприяє активній громадянській позиції та соціальній відповідальності;

– самоосвітня та навчальна компетентності, оскільки здатність до самостійного пошуку, аналізу та оцінки інформації є основою для навчання протягом усього життя та безперервного саморозвитку.

Формування інформаційно-дослідницьких компетентностей є стратегічним завданням сучасного освіти, що спрямовані на підготовку конкурентоспроможних фахівців, здатних ефективно діяти в умовах сучасного суспільства та постійних технологічних змін. Розвиток цих компетентностей сприяє не лише академічним та професійним успіхам, але й формуванню активної та відповідальної громадянської позиції.

Інтеграція передових цифрових технологій, таких як штучний інтелект (AI), машинне навчання (ML), великі дані (Big Data), хмарні обчислення (Cloud Computing) та технологія блокчейн (Blockchain), у різні сфери суспільного життя, зокрема економіку, управління, науку та освіту, зумовлює необхідність фундаментального переосмислення підходів до формування компетентностей у здобувачів вищої освіти. Застосування цих технологій створює значний потенціал для оптимізації навчального процесу, відкриваючи можливості для персоналізації навчання, автоматизації рутинних завдань, аналізу великих обсягів даних для виявлення тенденцій та покращення якості освіти. Проте, незважаючи на значний технологічний прогрес, ключова роль у формуванні інформаційно-дослідницьких компетентностей, таких як критичне мислення, аналіз даних, інформаційна грамотність та здатність до самостійного навчання, як і раніше, належить викладачеві. Саме ефективне поєднання цифрових інструментів з педагогічною майстерністю, що включає в себе мотивацію, менторство, фасилітацію та створення сприятливого навчального середовища, забезпечує повноцінне формування у здобувачів необхідних компетентностей. Окрім того, слід зазначити, що важливим аспектом освітнього процесу є формування цифрової грамотності як у здобувачів освіти, так і у викладачів, що передбачає не лише вміння користуватися цифровими інструментами, але й критично осмислювати інформацію, враховувати етичні аспекти використання новітніх технологій та безпеку в цифровому середовищі.

Важливо також підкреслити, що освітні заклади надають інформацію, яка в процесі навчання, завдяки активній діяльності здобувачів освіти та педагогічній підтримці викладачів, трансформується у структуровані та усвідомлені знання¹². Так, Бусарева Т.Г. зазначає, що ключовою відмінністю між знанням та інформацією є рівень організованості та

¹²Кононенко, С. О., Кононенко, Л. В., Манойленко, Н. В. Методика формування інформаційно-дослідницьких компетентностей у здобувачів вищої освіти засобами цифрових технологій. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*, 2021. № 198. С. 125–128. DOI: <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2021-1-198-125-128>

усвідомленості первинних даних¹³. Проте, на нашу думку, розмежування цих понять не обмежується лише цим аспектом. Важливим критерієм розрізнення є також спрямованість. Інформація, у цьому контексті, виступає як первинний матеріал, своєрідна «сировина», що слугує основою для формування знання. Її можна розглядати як ресурс, послугу або навіть товар. Натомість, знання є систематизованою та структурованою інформацією, що інтегрована в когнітивну систему індивідуума. Таким чином, знання є внутрішньою якістю, надбанням особистості, тоді як інформація існує незалежно від конкретного суб'єкта. Процес перетворення інформації на знання передбачає активну когнітивну діяльність, включаючи аналіз, синтез, інтерпретацію та інтеграцію нової інформації з вже існуючими знаннями. Ця трансформація передбачає не просто запам'ятовування фактів, а й їх розуміння, аналіз, синтез та здатність застосування на практиці.

Інформація, задовольняючи індивідуальні інформаційні потреби, є фундаментом для формування знань. Проте, процес трансформації інформації у знання не є пасивним сприйняттям даних. Він передбачає активну когнітивну діяльність індивідуума, що вимагає наявності певних якостей, навичок та здібностей, які в сукупності формують інформаційно-дослідницькі компетентності. До таких компетентностей належать, зокрема, вміння аналізувати, синтезувати, критично оцінювати та інтерпретувати інформацію, а також здатність до самостійного пошуку та систематизації даних. Цей процес можна охарактеризувати як динамічну взаємодію між інформацією та когнітивними структурами індивідуума, в результаті якої формуються нові знання. Як слушно зауважено, "knowledge produces knowledge, and the ability to think produces thinking" (знання породжують знання, а вміння думати – мислення)¹⁴. Ця теза підкреслює, що знання не існують ізольовано, а постійно розвиваються та збагачуються завдяки активному мисленню та когнітивній діяльності.

У філософській системі Георга Вільгельма Фрідріха Гегеля, розвиток знання та мислення розглядається як діалектичний процес, що відбувається через протиріччя та їхнє вирішення. Цей процес, відомий як гегелівська діалектика, описується тріадою: теза, антитеза та синтез. Теза представляє собою початкове твердження або ідею, антитеза – це заперечення або протилежна ідея, що виникає з тези, а синтез – це вирішення протиріччя між тезою та антитезою, що призводить до формування нової, більш розвиненої ідеї.

¹³Бусарева Т.Г. Специфічні риси формування світового ринку знань. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. : Економічні науки*. 2019. Вип. 34. С. 7-12. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdn_en_2019_34_3

¹⁴Dumas, A. (2003). *The Count of Monte Cristo* (R. Buss, Trans.). Penguin Classics.

Ідея «знання породжує знання» корелює з гегелівським розумінням розвитку знання як безперервного процесу самовдосконалення. Кожне нове знання, засвоєне свідомістю, стає новою «тезою», яка неминуче породжує протиріччя або «антитезу». Вирішення цього протиріччя, тобто знаходження «синтезу», призводить до формування нового, більш повного та глибокого знання. Таким чином, знання постійно розвивається, «породжуючи» нові знання.

Здатність мислити, відповідно до концепції Гегеля, є ключовим інструментом у діалектичному процесі. Мислення дозволяє свідомості аналізувати, порівнювати, узагальнювати та робити висновки, тобто здійснювати ті операції, що необхідні для виявлення протиріч та знаходження їх вирішення. Кожен акт мислення, що спрямований на вирішення певної проблеми або протиріччя, розвиває здатність мислити в цілому, формуючи більш складні та розвинені когнітивні структури.

Гегель у своїй праці «Феноменологія духу»¹⁵ детально досліджує розвиток свідомості від найпростіших форм чуттєвого сприйняття до абсолютного знання. Він показує, як свідомість, стикаючись з протиріччями та долаючи їх, поступово досягає все більш повного розуміння світу та самої себе. Цей процес є безперервним та динамічним, що відображає ідею про те, що знання та мислення знаходяться у постійній взаємодії та взаємозумовленості, де знання породжує нове знання, а здатність мислити – розвиває саме мислення.

У сучасних умовах стрімкого технологічного розвитку, освітній процес неможливий без застосування сучасних цифрових технологій. Концепція навчання протягом усього життя (life-long learning) стає ключовою для успішної адаптації індивіда до умов мінливого світу. При цьому особливого значення набувають такі когнітивні навички, як здатність до самостійного прийняття рішень, критичне мислення та вміння розв'язувати складні міждисциплінарні проблеми в умовах невизначеності. Це, в свою чергу, зумовлює необхідність формування у сучасної людини розвинених навичок пошуку, аналізу та обробки інформації, що відповідають методологічним принципам наукового пізнання та здійснюються з використанням цифрових інструментів. Освіта, як фундамент отримання знань, забезпечує здобувачів вищої освіти первинною інформацією, яка в процесі навчання трансформується у знання. Ефективна трансформація інформації у знання в сучасному цифровому середовищі можлива лише за умов наявності розвинених інформаційно-дослідницьких компетентностей.

¹⁵ Hegel, G. W. F. (1807). *Phenomenology of Spirit*.

ВИСНОВКИ

Цифровізація освітнього процесу є складним та багатогранним явищем, що охоплює широкий спектр змін у методології навчання, ролях учасників освітнього процесу та організації освітнього середовища. Її вплив не обмежується лише впровадженням новітніх цифрових технологій, але й передбачає трансформацію існуючих педагогічних практик та формування нових компетентностей у здобувачів освіти та викладачів.

Аналіз еволюції цифровізації освіти демонструє циклічність у сприйнятті технологічних інновацій: від ейфорії та завищених очікувань до усвідомлення реальних можливостей та обмежень.

Пандемія COVID-19 стала потужним каталізатором цифровізації, прискоривши перехід до онлайн-навчання та актуалізуючи питання модернізації управління освітнім процесом. Водночас, цифрова нерівність, ризики академічної недоброчесності та потенційна формалізація навчання є серйозними викликами, що потребують уваги та прийняття відповідних рішень.

Цифровізація не змінює фундаментальні цілі освіти, але надає нові можливості для їх досягнення. Вона сприяє підвищенню доступності та гнучкості освіти, розвитку мережевої взаємодії та формуванню інформаційно-дослідницьких компетентностей, які є ключовими для успішної діяльності в сучасному інформаційному суспільстві.

Важливим аспектом є формування не лише цифрової компетентності, але й інформаційної грамотності, критичного мислення та комунікативних навичок. Здобувач освіти повинен вміти не лише користуватися цифровими інструментами, але й ефективно аналізувати, оцінювати та використовувати інформацію для досягнення дослідницьких та професійних цілей.

Ефективна інтеграція цифрових технологій в освітній процес вимагає поєднання технологічних інновацій з педагогічною майстерністю викладачів, створення сприятливого навчального середовища та постійного професійного розвитку педагогічних кадрів. Трансформація інформації у знання є ключовим процесом, що відбувається завдяки активній когнітивній діяльності здобувачів освіти та підтримці викладачів.

Майбутнє освіти пов'язане з розвитком таких підходів, як спільне навчання та гейміфікація, що сприяють підвищенню мотивації та розвитку навичок співпраці. Успішна цифровізація освітнього процесу залежить від комплексного підходу, що враховує як технологічні, так і педагогічні аспекти, та спрямована на формування всебічно розвиненої особистості, готової до життя та діяльності в умовах цифрового суспільства.

АНОТАЦІЯ

У публікації досліджено вплив цифровізації на освітній процес, зокрема на формування інформаційно-дослідницьких компетентностей. Проаналізовано еволюцію впровадження цифрових технологій в освіту, починаючи з використання технічних засобів навчання до сучасних цифрових платформ та інструментів. Розглянуто позитивні та негативні аспекти цифровізації, включаючи розширення доступу до інформації, ризики академічної недобросовісності та цифрову нерівність. Підкреслено важливість формування інформаційної грамотності, критичного мислення та комунікативних навичок у здобувачів освіти в умовах цифрового середовища. Запропоновано модель трансформації освітнього процесу, що базується на партнерських відносинах між викладачем та здобувачем освіти, розвитку творчого потенціалу викладачів та впровадженні інноваційних педагогічних методик. Акцентовано увагу на необхідності поєднання цифрових інновацій з педагогічною майстерністю для забезпечення якісної освіти. Розглянуто вплив пандемії COVID-19 на прискорення процесів цифровізації та актуалізацію питань модернізації управління освітнім процесом. Визначено ключові завдання впровадження цифрових освітніх технологій, такі як подолання цифрового розриву, персоналізація навчання. Наголошено на важливості трансформації інформації у знання через активну когнітивну діяльність та педагогічну підтримку.

Література

1. Тимофєєва, І. Б., Нетребя, М. М. Упровадження цифрових технологій у підготовку майбутніх педагогів. *Інноваційна педагогіка*, 2019. Т. 11, № 3. С. 191–195.
2. Лопушняк, Г. С., Рибчанська, Х. В. *Вища освіта України: державне регулювання та перспективи розвитку*. 2018.
3. Sadiku, M. N. O., Omotoso, A., Musa, S. M. Digital Pedagogy. *International Journal of Trend in Scientific Research and Development (IJTSRD)*, 2019. Vol. 3, Issue 2.
4. Цифрова грамотність в Україні 2023. Міністерство та Комітет цифрової трансформації України. 2023. URL: https://osvita.dia.gov.ua/uploads/1/8800-ua_cifrova_gramotnist_naselenna_ukraini_2023.pdf (дата звернення: 02.01.2025).
5. Kurylov, Y., Hranovska, V., Savchenko, V., Kononenko, L., Gai, O., Kononenko, S. Sustainable Rural Development in the Context of the Implementation of Digital Technologies and Nanotechnology in Education and Business. *Nanotechnology Perceptions*, 2024. P. 297–323. DOI: <https://doi.org/10.62441/nano-ntp.v20iS8.25>

6. Pearce, N., Weller, M., Scanlon, E., Kinsley, S. Digital scholarship considered: how new technologies could transform academic work. *Durh. Res. Onl.*, 2011. Vol. 16, № 1. P. 72–80.
7. Digital Dawn. *Hays recruiting revue*, 2015. Vol. 8, № 46. P. 18–26.
8. Савченко, В. М., Кононенко, Л. В., Карнаушенко, А. С. Організаційне забезпечення розвитку трудового потенціалу підприємницьких структур як складова стратегічного управління. *Modern engineering and innovative technologies. International periodic scientific journal. Published by: Sergeieva&Co Karlsruhe, Germany*, 2023. Vol. 25, № 4. P. 117–122. DOI: <https://doi.org/10.30890/2567-5273.2023-25-04-127>
9. Khan Academy. *Khan principles*. n.d. URL: <https://www.khanacademy.org/> (дата звернення: 02.01.2025).
10. Kononenko, L. Formation of Professional Knowledge among Graduates of Higher Educational Institutions in the Conditions of Knowledge-Based Economy: Integrative Approach. *Центральноукраїнський науковий вісник. Економічні науки*, 2019. № 3. P. 125–130. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npkntu_e_2019_3_14 (дата звернення: 02.01.2025).
11. Кононенко, Л. В., Оришака, О. В., Селіщева, Є. В. Формування цифрової компетентності як основа трансформації вищої освіти в умовах глобалізаційних процесів. *Вісник науки та освіти*, 2022. № 1(1). С. 169–180.
12. Кононенко, С. О., Кононенко, Л. В., Маноїленко, Н. В. Методика формування інформаційно-дослідницьких компетентностей у здобувачів вищої освіти засобами цифрових технологій. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*, 2021. № 198. С. 125–128. DOI: <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2021-1-198-125-128>
13. Бусарєва, Т. Г. Специфічні риси формування світового ринку знань. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. : Економічні науки*, 2019. № 34. С. 7–12. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_en_2019_34_3 (дата звернення: 02.01.2025).
14. Dumas, A. *The Count of Monte Cristo*. 2003. Penguin Classics.
15. Hegel, G. W. F. *Phenomenology of Spirit*. 1977. Oxford University Press.

Information about the author:

Kononenko Serhii Oleksiiovych,

Candidate of Pedagogical Sciences,

Associate Professor at the Department of Computer Science,
Programming, Artificial Intelligence, and Technology Education

Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University

1, Shevchenko Str., Kropyvnytskyi, 25006, Ukraine

**STRATEGIC FRAMEWORK FOR THE DEVELOPMENT
OF E-BUSINESS MODELS IN THE CONTEXT OF SUSTAINABLE
DEVELOPMENT**

Nazarenko Ya. Ya.

INTRODUCTION

In today's global landscape, marked by economic and environmental challenges, the strategic foundations for developing e-business models are becoming increasingly important. Traditional business approaches that focus primarily on profit are no longer sufficient to ensure the long-term viability of companies in a rapidly changing world. Issues such as the depletion of natural resources, climate change, social inequalities, and economic crises necessitate new business strategies that address these challenges.

The rapid advancement of digital technologies, the Internet, and global information networks has transformed traditional business practices and led to the creation of new business models. E-business models that leverage information technology to manage business processes have become essential in the modern economy, providing new opportunities for growth, efficient resource utilization, and greater access to global markets. However, their development must adhere to the principles of sustainable development, which focuses on balancing economic, environmental, and social objectives.

The concept of sustainable development, which emerged in the twentieth century, highlights the importance of meeting the needs of the current generation while ensuring that future generations have opportunities to meet their own needs. Its fundamental principles – economic efficiency, social justice, and environmental responsibility – serve as the foundation for new approaches to planning and management across various sectors of the economy. In the era of global digitalization and rapid technological innovation, it is essential to strategically incorporate these principles into the development of e-business models, as they can drive significant transformations toward a sustainable future.

E-business models can greatly enhance the efficiency of a company's operations, lower logistics and communication costs, and foster innovative interactions with customers and partners. They allow businesses to scale without a substantial increase in physical resources, which ultimately helps lessen environmental impact. Additionally, the adoption of cloud technologies and virtual platforms contributes to reduced energy and resource consumption while optimizing data management processes.

Despite the many advantages of e-business models, their effectiveness and sustainability rely on addressing socio-economic and environmental risks. Developing a strategic framework for these models in the context of sustainable development should involve several key components: integrating ecological standards into digital platforms, creating solutions to reduce the carbon footprint, promoting sustainable development principles, and fostering socially responsible entrepreneurship. Additionally, strategies should ensure transparency in business processes, protect personal data, and promote digital inclusion. These measures will help combat digital inequality and create accessible opportunities for diverse groups of people.

The introduction of e-business not only enhances the productivity and competitiveness of companies but also supports the achievement of sustainable development goals, including economic growth, social welfare, and environmental protection. This highlights the significance of e-business as a crucial component of the modern economy. It enables businesses to adapt flexibly to changing market conditions and deliver long-term value to society.

1. Key aspects of implementing e-business models in the context of sustainable development

In today's fast-evolving landscape of information technology and the digital economy, the adoption of e-business models has become a crucial element of global economic processes. This transition is one of the key factors contributing to the achievement of sustainable development goals that encompass economic, environmental, and social dimensions. E-business models enable companies to integrate digital technologies into their operations, fostering more efficient resource management, reducing costs, increasing productivity, and expanding market reach.

E-business models are essential to the modern digital economy, which relies on information and communication technologies for various business activities, process management, and value creation. These models outline how value is organized, created, delivered, and received electronically. While there are numerous definitions of e-business, they share common characteristics. Generally, e-business is understood as a new model of integrated economic activity that utilizes information and communication technologies and networks.

These technologies create a unique macroeconomic environment that serves as the primary means for conducting operational, financial, and commercial activities. The main goal of e-business is to enhance the efficiency of existing business segments, dynamically develop new areas, and achieve a stable socio-economic impact. Researchers S.V. Naumenkova

and S.V. Mishchenko define electronic business (e-business) as the integration of systems, processes, organizations, value chains, and markets that utilize the Internet and related technologies and concepts¹. According to V. Strakharchuk and A. Strakharchuk, e-business represents a fundamentally new model of integrated economic activity. It relies on the use of information and communication technologies, as well as networks, which create a unique macroeconomic environment and serve as the primary means of production for commercial and financial operations. The goal of e-business is to enhance the efficiency of existing business segments, foster the dynamic development of new ones, and achieve a stable socio-economic impact². Marusei T. V. interprets e-business as any business activity that uses the capabilities of global information networks to transform internal and external relations in order to create profit³. D. D. Yevtushenko defines e-business as a type of entrepreneurship that is carried out on the basis of information technology to transform the company's relations with suppliers, partners and customers in order to improve overall business efficiency and improve business processes (production, inventory management, product development, risk management, finance, knowledge management and human resources)⁴.

Taking into account the characteristics of the e-business category, we can conclude that e-business is a type of economic activity that actively utilizes information and communication technologies and networks. This approach enables the creation of added value and the generation of income. In a more specific sense, e-business involves the transformation of business operations through Internet technologies to achieve greater productivity. Today, e-business is a rapidly evolving industry. E-business technologies have become essential tools in today's competitive landscape. The impact of e-business influences all facets of both large and small businesses, from developing new products to marketing goods. The primary source of market power lies in the intelligence embedded within the organizational structures of research and market corporations, which develop and control new information technologies. The components and characteristics of e-business models are illustrated in Figure 1.

E-business models possess several key characteristics that enhance their effectiveness in today's business environment and support the achievement

¹ Науменкова С. В., Міщенко С. В. Ринок фінансових послуг // Ринок фінансових послуг : навч. посіб. Київ : Знання, 2010. 532 с.

² Страхарчук В., Страхарчук А. Концептуальні засади електронного банківського бізнесу. *Молодь і ринок*. 2012, № 4 (87), С. 59–64

³ Марусей Т. В. Основні тенденції розвитку ринку електронної комерції в Україні. *Економіка і суспільство*. 2018, Вип. 14, С. 1011–1015

⁴ Євтушенко Д. Д. Електронний бізнес, електронна комерція, інтернет-торгівля: сутність та взаємозв'язок понять. *Бізнес Інформ*. 2014. №8. С. 184–188.

of sustainable development goals. These models utilize digital technologies to organize business processes, resulting in increased productivity, expanded market opportunities, and reduced negative environmental impacts. Their attributes enable companies to adapt to new challenges and capitalize on competitive advantages in a rapidly changing global economy.

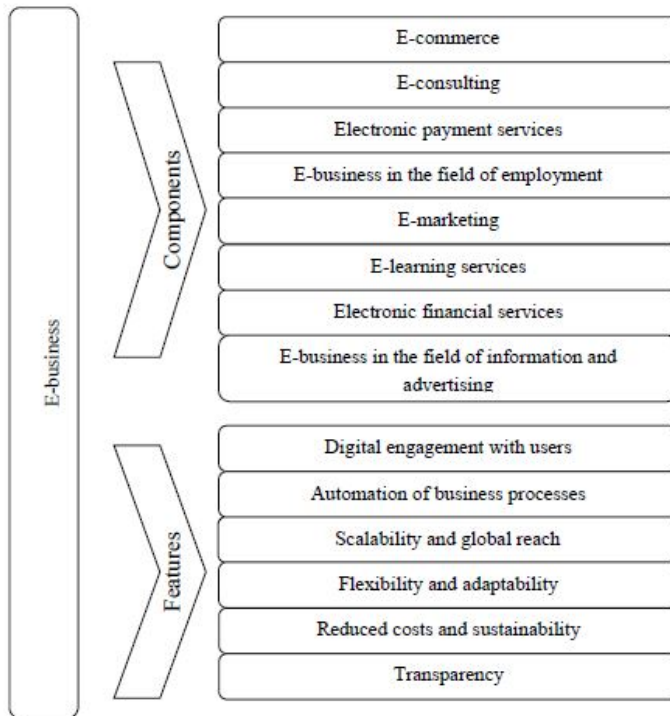

Figure 1. Components and characteristics of e-business business models

The main characteristics include the following:

- Digital interaction with users. E-business models are based on the use of digital channels to interact with customers, partners, and other market participants. This allows businesses to provide services and sell goods through online stores, mobile applications, or social platforms, providing round-the-clock access to products from anywhere.
- Automation of business processes. One of the most important characteristics of e-business models is the automation of operations, such as order processing, payment processing, inventory and logistics management. This increases the efficiency of enterprises and reduces operating costs.

- Scalability and global reach. Unlike traditional business models, e-commerce models allow businesses to expand their operations beyond national borders at minimal cost. Scalability makes it easy to increase sales and expand the customer base.

- Flexibility and adaptability. E-business models allow you to quickly adapt to changes in market conditions and consumer preferences through the use of analytical data and digital tools. This flexibility helps businesses stay competitive in a dynamic environment.

- Reduced costs and environmental friendliness. By going digital, businesses reduce the cost of paperwork, transportation, and physical infrastructure. This not only increases business profitability, but also contributes to environmental sustainability by reducing the carbon footprint.

- Transparency. Electronic business models provide a high level of transparency through automated transaction accounting and the ability to track processes in real time. Integration with other systems allows you to combine different parts of the value chain into a single platform.

E-business models possess several key characteristics that enhance their effectiveness in today's business environment and support the achievement of sustainable development goals. These models utilize digital technologies to organize business processes, resulting in increased productivity, expanded market opportunities, and reduced negative environmental impacts. Their attributes enable companies to adapt to new challenges and capitalize on competitive advantages in a rapidly changing global economy. The main characteristics include the following:

- Digital interaction with users. E-business models are based on the use of digital channels to interact with customers, partners, and other market participants. This allows businesses to provide services and sell goods through online stores, mobile applications, or social platforms, providing round-the-clock access to products from anywhere.

- Automation of business processes. One of the most important characteristics of e-business models is the automation of operations, such as order processing, payment processing, inventory and logistics management. This increases the efficiency of enterprises and reduces operating costs.

- Scalability and global reach. Unlike traditional business models, e-commerce models allow businesses to expand their operations beyond national borders at minimal cost. Scalability makes it easy to increase sales and expand the customer base.

- Flexibility and adaptability. E-business models allow you to quickly adapt to changes in market conditions and consumer preferences through the use of analytical data and digital tools. This flexibility helps businesses stay competitive in a dynamic environment.

- Reduced costs and environmental friendliness. By going digital, businesses reduce the cost of paperwork, transportation, and physical infrastructure. This not only increases business profitability, but also contributes to environmental sustainability by reducing the carbon footprint.

- Transparency. Electronic business models provide a high level of transparency through automated transaction accounting and the ability to track processes in real time. Integration with other systems allows you to combine different parts of the value chain into a single platform.

The primary feature of these models is their emphasis on integrating digital technologies throughout all stages of an enterprise's interactions with customers, partners, and suppliers. This integration enables the effective use of modern information and communication solutions that automate business processes, optimize resource management, and generate additional value for all participants in the supply chain. As a result, companies can quickly adapt to changing market conditions by leveraging technological innovations to develop sustainable and flexible business solutions.

The introduction of e-business models in the modern economy is one of the key areas contributing to the achievement of sustainable development goals. For the effective integration of digital technologies into business processes, taking into account the principles of sustainability, the main aspects of their implementation should be highlighted (Figure 2).

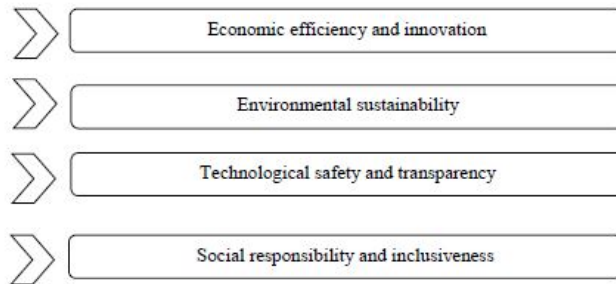

Figure 2. Key aspects of implementing e-business business models

Economic efficiency and innovation are the primary drivers of modern business development and essential components of sustainable development. They focus on achieving high results while optimizing resource use and introducing new technological solutions that add value to society, enhance productivity, and lower costs. Innovations lead to increased economic efficiency, and this efficiency, in turn, provides the resources necessary for developing new innovations. This creates a cyclical process where each element supports the other. For instance, automating production through

robotic systems not only reduces costs but also opens up avenues for creating advanced technological solutions. Therefore, the combination of economic efficiency and innovation forms the foundation of contemporary sustainable development, ensuring a balance between economic growth, social progress, and environmental responsibility.

Environmental sustainability is a crucial component of sustainable development. It focuses on preserving natural resources, minimizing the negative impacts of human activities on the environment, and ensuring a balance between economic growth and environmental safety. This concept involves using natural resources in a way that preserves them for future generations, reduces pollution, promotes ecosystem restoration, and maintains biodiversity. The primary goal of environmental sustainability is to develop models that minimize harm to nature. This is achieved through the use of resource-efficient technologies, transitioning to renewable energy sources, reducing waste, and increasing the efficiency of production processes.

E-business models provide opportunities for small businesses and start-ups to expand their market access and encourage social inclusion. Digital platforms can help reduce social inequality by offering access to education, financial services, and healthcare. However, a key challenge is to uphold ethical standards, protect user data, and promote digital literacy.

Technological security and transparency are essential components of modern business and society, particularly in the context of digital transformation. These elements ensure the stable operation of technological systems, protect data and privacy, and help build trust in the processes and outcomes of enterprises, government agencies, and other participants in the digital ecosystem. Technological security encompasses measures designed to safeguard information systems, computer networks, software, and data from cyber threats, technical failures, and unauthorized access. A high level of technological security can prevent significant financial losses, protect confidential customer information, and maintain a company's reputation. Transparency in the technological environment refers to the openness of information regarding the use of technologies, algorithms, and data management practices. This concept involves providing access to details about how data is processed, the decision-making mechanisms employed in automated systems, and the rules governing interactions among various parties. Transparency fosters trust in technological solutions, creates conditions for fair competition, and promotes adherence to ethical standards. When combined with technological security, it helps mitigate risks associated with the use of digital technologies and establishes a foundation for responsible management.

Technological security and transparency are closely related and support each other. Without a sufficient level of security, transparency may be ineffective; open information can be exploited for malicious purposes. Conversely, transparency plays a vital role in enhancing security by enabling the timely identification of risks and issues in technology management. Therefore, both technological security and transparency are essential for the stable development of modern digital systems. They help ensure a sustainable future in which technology serves society's interests, protects human rights, and maintains the integrity of business relationships.

Social responsibility and inclusiveness are essential components of modern entrepreneurship, particularly in the implementation of e-business models. These principles focus on sustainable development and ensuring equal opportunities for all participants in the digital economy. In the context of e-business, they play a crucial role in fostering transparent, ethical, and innovative business practices that benefit society as a whole. Implementing e-business models relies heavily on digital technologies to organize and conduct business, which introduces both new opportunities and responsibilities to society. A socially responsible e-business takes into account the social, economic, and environmental impacts of its activities.

Inclusivity in e-business means creating conditions where all users, regardless of their social, cultural, or physical characteristics, can fully participate in the digital economy. It involves designing interfaces, policies, and processes that take into account the needs of diverse groups.

Social responsibility and inclusiveness in e-business models are interconnected and form a comprehensive approach to developing the digital economy. Inclusiveness ensures equal access to technology, which supports social responsibility. In turn, a responsible approach fosters fair and transparent conditions for utilizing resources and data. Incorporating social responsibility and inclusiveness into e-business models plays a crucial role in achieving sustainable development goals, such as reducing inequality, improving education, creating jobs, and promoting innovation. Therefore, these principles not only serve as an ethical obligation but also act as a vital strategic tool for long-term business success.

The introduction of e-business models into the modern economy is crucial for achieving sustainable development goals. Key aspects such as technological security, transparency, social responsibility, inclusiveness, environmental sustainability, and economic efficiency contribute to a comprehensive approach for creating sustainable and competitive business processes. E-business enables companies to use resources more efficiently, reduce their environmental impact, optimize interactions with customers and partners, and access new markets. By supporting innovation, integrating

digital technologies, and adhering to ethical standards, businesses can develop responsible models that address current needs without compromising the opportunities for future generations. Consequently, e-business models are becoming vital tools for the sustainable development of society, striking a balance between economic growth, social progress, and environmental safety.

2. Strategies for implementing electronic business models in the context of sustainable development

In today's digital transformation, the global economy is experiencing significant changes that drive the adoption of innovative technologies in business processes. One key focus of this transformation is the development of e-business models, which enable companies to adapt to rapid market changes, enhance their competitiveness, and create additional value for society. At the same time, sustainable development has become a priority for global growth, necessitating new approaches to business organization.

Strategies for implementing e-business models that support sustainable development focus on integrating digital technologies to enhance economic efficiency, social responsibility, and environmental sustainability. These strategies aim to optimize resource use, minimize negative environmental impacts, and ensure equal access to technology and opportunities for all segments of the population. Research and development in this area are crucial for scientists, policymakers, and entrepreneurs, as they lay the groundwork for creating sustainable business processes that can effectively address the current challenges of globalization and climate change.

Strategies for implementing e-business models within the framework of sustainable development focus on integrating technological advancement, social responsibility, and environmental sustainability. These strategies aim to create innovative, efficient, and eco-friendly business processes that support the long-term viability of companies and contribute to achieving global sustainable development goals.

An important component of an effective e-business model strategy is the stages of its implementation. Each stage has its own specifics, which allows businesses not only to implement innovations but also to adapt to changing market conditions, ensuring sustainable development and increasing competitiveness. The main stages that help create an effective strategy for implementing electronic business models include:

1. Analysis of the current state of the business. The initial step involves a thorough analysis of the business's current state, including its processes, infrastructure, resources, and technologies. This evaluation helps identify weaknesses and opportunities for improvement through digitalization.

2. Setting goals and priorities. Following the analysis, it is essential to establish clear goals and priorities for implementing the electronic business model. Defining these objectives will aid in pinpointing key tasks and areas for further strategy development.

3. Selection and implementation of appropriate technologies. This stage involves selecting technologies that effectively support the chosen strategy. The selection process should prioritize technologies that align with the company's needs, business model, and goals.

4. Develop a new business model or adapt an existing one. At this stage, the business should evaluate its current model and, if necessary, modify it to accommodate digital advancements. For companies operating under a traditional business model, it is essential to adapt to the requirements of e-business. The development or modification of a business model must consider not only technological capabilities but also social, environmental, and economic factors.

5. Create an implementation plan and allocate resources. After developing the strategy, it is necessary to create a detailed implementation plan that includes specific steps, timelines, and responsible parties. It is important to keep in mind that the implementation of electronic business models is a process that requires ongoing investment in staff training and infrastructure support.

6. Monitoring and adaptation of the strategy. The last stage is to constantly monitor the results of strategy implementation and adjust plans depending on changes in market conditions or internal processes of the company. The company should be ready to adjust its strategy as the digital landscape is constantly changing.

Creating a strategy for implementing electronic business models is a complex, multi-stage process. Each stage is crucial to ensure successful implementation and to achieve the long-term goals of sustainable development for the enterprise.

Strategies for implementing e-business models with a focus on sustainable development aim to harmoniously blend technological advancement, social responsibility, and environmental sustainability. These strategies are designed to establish innovative, efficient, and environmentally friendly business processes that enhance the long-term viability of enterprises and contribute to the achievement of global sustainable development goals.

These strategies are based on the integration of digital technologies to optimize the company's internal and external processes. This involves automating production, managing supply chains, using artificial intelligence systems to forecast demand, and implementing analytical tools to make strategic decisions. This approach not only increases productivity and

competitiveness, but also significantly reduces resource and energy consumption, which has a positive impact on the environment. Social responsibility plays an important role, which is realized through ensuring transparency of business processes, observance of consumer and employee rights, and support of local communities. Strategies include the development of inclusive platforms for interaction with different categories of users, access to educational resources and corporate responsibility programs aimed at improving the quality of life of society. Environmental sustainability involves reducing the environmental impact by switching to renewable energy sources, using environmentally friendly materials and minimizing waste. The introduction of circular production models based on the principles of recycling and reuse of resources is becoming a key factor in maintaining ecosystems.

The types of e-business strategies depend on the specific goals of the company, its business model, level of technological readiness, and market needs. Each of these approaches allows businesses to maximize their efficiency, ensure sustainable development, and create competitive advantages with the help of digital technologies.

Let's consider the main types of e-business strategies:

1. The digital transformation strategy envisages a comprehensive digital transformation of all the company's business processes. It includes the introduction of the latest technologies to automate and optimize operations, improve interaction with customers and partners, and create new digital products and services. Digital transformation also includes an improvement in interaction with customers and partners. The application of big data analytics technologies allows for a better understanding of customer needs and behavior, and modern CRM systems provide personalized communication and improve customer experience. This helps to increase customer loyalty and expand the company's market opportunities. A key element in today's business landscape is the development of new digital products and services that cater to the demands of the digital age. Companies are creating innovative solutions, such as mobile applications, electronic platforms, and cloud-based services, which enable them to respond more swiftly to market changes and generate new revenue streams. Additionally, the digital transformation strategy focuses on enhancing cyber security, a crucial aspect of the contemporary digital environment. Protecting customer data and business information involves implementing advanced security systems, which help mitigate the risks of cyber-attacks and data breaches. Successfully executing this strategy necessitates changes in organizational culture and the development of employees' digital skills. This fosters an environment conducive to flexible change management and continuous

business improvement, both of which are vital for maintaining a competitive edge in a rapidly evolving market. The primary components of this strategy are illustrated in Figure 3.

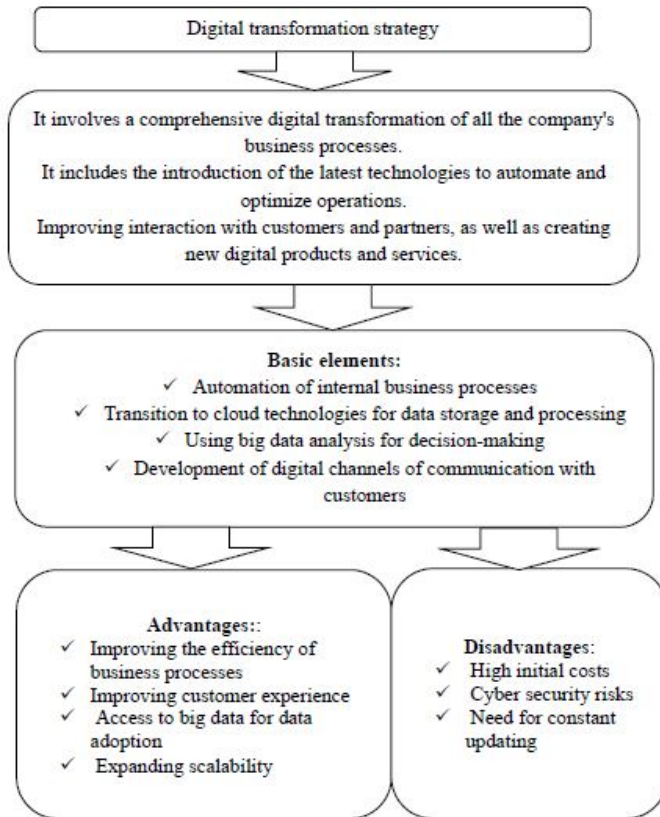

Figure 3. The essence of a digital transformation strategy

1. One of the key components of this strategy is the utilization of company-owned online stores. These websites serve not only as sales platforms but also as tools for enhancing customer interaction, providing a personalized user experience, and increasing customer loyalty. By integrating payment systems, facilitating convenient product searches, and optimizing website design, companies can significantly enhance the customer experience and boost sales conversion. The main aspects of this strategy are illustrated in Figure 4.

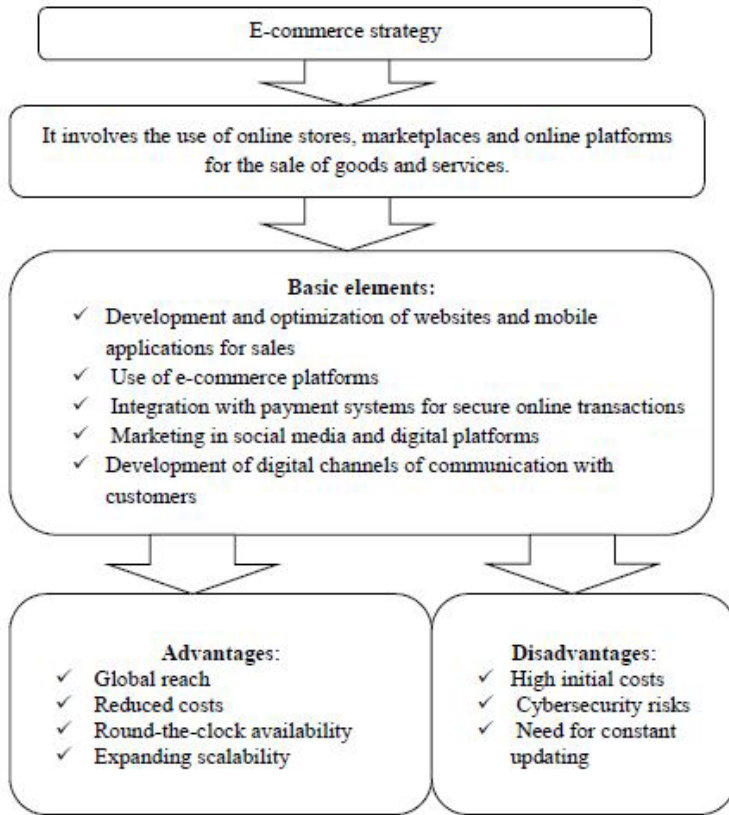

Figure 4. The essence of e-commerce strategy

The e-commerce strategy focuses on an integrated approach to organizing online sales. This ensures efficiency, convenience for consumers, and the potential for dynamic business expansion. By implementing this strategy, companies can adapt to the evolving digital economy, enhance their competitiveness, and support sustainable development.

2. A digital marketing strategy utilizes various digital channels to promote a brand, products, and services. This includes social media advertising, content marketing, search engine optimization, email marketing, and other tools. The key elements of this strategy are illustrated in Figure 5.

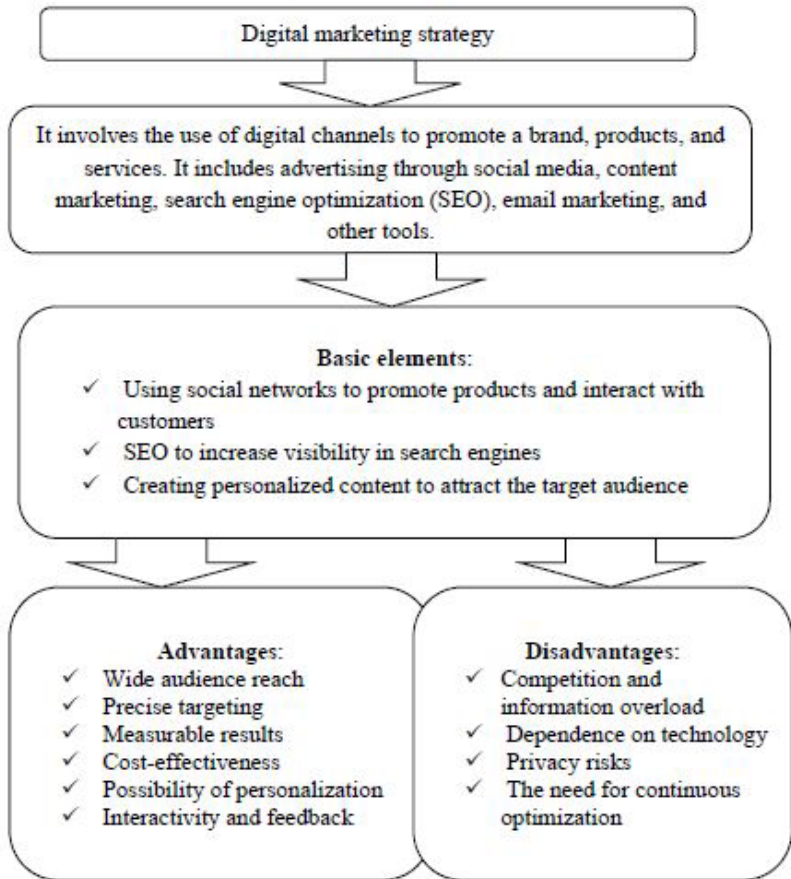

Figure 5. The essence of a digital marketing strategy

A digital marketing strategy covers various tools and techniques that allow companies to actively engage with customers, build their reputation, and remain competitive in a rapidly changing market environment. Implementing this strategy promotes flexibility, innovation and sustainable business growth.

4. Omnichannel strategy involves the use of multiple channels to interact with customers. It combines online and offline sales and service channels to create a single customer experience. The main provisions of this strategy are shown in Figure 6.

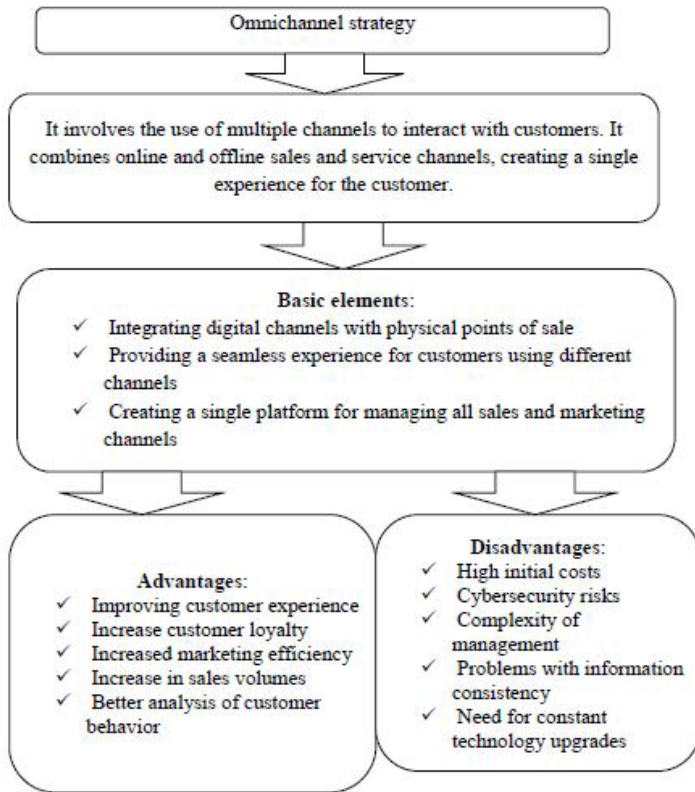

Figure 6. The essence of a digital marketing strategy

The main goal of this strategy is to provide a unified and consistent experience for consumers, no matter which channel they use to communicate or make a purchase – whether through the website, mobile application, and social media, email, physical stores, or contact centers. A key feature of the Omnichannel strategy is the synchronization of all channels. This allows customers to start their interaction with a brand on one platform, such as searching for product information on a website, and then complete their purchase in a physical store or via a mobile app. Throughout this process, information regarding the order, customer preferences, and purchase history remains accessible and consistent across all interaction points. The benefits of integrating online and offline channels as part of this strategy include an enhanced customer experience, increased customer loyalty, and more repeat sales. Additionally, utilizing data from multiple channels allows for

personalized offers tailored to each customer. Another important aspect of this approach is the consistent marketing communication across different platforms. Consumers receive the same messages, promotions, or discounts, whether they are browsing email, social media, or a brand's mobile app. This consistency helps boost brand awareness and strengthens the connection between consumers and the brand.

The Omnichannel strategy involves utilizing customer relationship management systems and analytical tools to collect and analyze data. This approach enables companies to track user behavior, assess their preferences, and create personalized offers. As a result, the effectiveness of marketing campaigns and sales improves. However, implementing an Omnichannel strategy requires significant investments in technology and organizational changes. It is essential to integrate various platforms, train staff in new working methods, and establish a unified customer database. Despite these challenges, the Omnichannel strategy serves as a powerful tool for creating value for both companies and consumers by providing high-quality service, convenience, and enhanced customer satisfaction in today's competitive environment.

The selection of an e-business strategy relies on several factors, including the type of company, its size, goals, and capabilities. Each strategy can be tailored to promote sustainable development, attract new customers, and enhance efficiency and competitiveness in the market. It's essential for the strategy to align with the company's needs and its market, while also being flexible enough to adapt to the rapidly changing digital landscape.

Strategies for implementing e-business models within the framework of sustainable development are essential in today's business environment. These strategies aim to integrate technological progress, economic efficiency, environmental sustainability, and social responsibility. By adopting these approaches, companies can optimize their business processes, enhance competitiveness, and contribute to achieving global sustainable development goals. The main strategies include digital transformation, e-commerce, Omnichannel marketing, and digital marketing, each with its unique characteristics and applications. The digital transformation strategy focuses on comprehensive business automation, while e-commerce expands sales opportunities through online platforms. Omnichannel marketing creates a seamless experience for customers by integrating both online and offline channels, and digital marketing effectively promotes brands using modern communication tools.

Implementation of these strategies requires a comprehensive approach that includes planning, analysis, and the use of innovative technologies. Success depends on adapting to market changes, business agility, and

customer focus. Despite significant challenges, such as the need to invest in digital infrastructure and data management, the benefits outweigh the costs.

In general, e-business models are becoming an effective mechanism for the long-term development of enterprises, contributing to sustainable economic growth, reducing environmental impact and building a socially responsible business that meets modern global challenges and the needs of society.

CONCLUSIONS

The strategic framework for the development of e-business models in the context of sustainable development has a decisive impact on the formation of the modern business environment. They include principles, approaches, and tools that allow the integration of the latest technological solutions to achieve the long-term goals of the enterprise while contributing to social progress and environmental balance. One of the key benefits of applying strategic frameworks is the ability of enterprises to respond effectively to the challenges of the global digital economy. By implementing innovative solutions and automating business processes, companies can increase their productivity, reduce operating costs, and improve the quality of customer service. For example, the use of e-commerce platforms allows for increased access to new markets and easier transactions, which contributes to revenue growth.

The strategic framework for developing e-business models is closely tied to the concept of environmental sustainability. Companies that adopt modern digital technologies can significantly reduce their environmental impact by minimizing paper usage, employing energy-efficient data management practices, and optimizing logistics processes. As a result, technological advancements serve as a tool not only for improving efficiency but also for ensuring the sustainable use of resources. Another critical aspect is social responsibility. Strategic planning in e-business models facilitates the creation of more accessible and inclusive services for various consumer groups, ensuring equal access to products and services regardless of geographic location or social status. By adopting transparent and responsible business practices, companies can build brand trust and foster long-term partnerships.

Therefore, the strategic framework for the development of e-business models is a comprehensive approach that combines technological innovation, environmental awareness, and social responsibility. They provide companies with opportunities to increase their competitiveness, ensure long-term sustainability, and actively contribute to the achievement of global sustainable development goals.

SUMMARY

The article explores the strategic foundations for developing electronic business models within the context of sustainable development. It analyzes key approaches that integrate technological innovation, economic efficiency, environmental sustainability, and social responsibility. Special emphasis is placed on strategies related to digital transformation, e-commerce, digital marketing, and Omnichannel approaches. These strategies are essential for enhancing competitive advantage, optimizing business processes, and creating additional value for consumers. The article outlines both the advantages and challenges of implementing these strategies, along with their impact on achieving global sustainable development goals. Furthermore, it highlights the importance of integrating innovative technologies and responsible resource management to ensure long-term economic growth, minimize environmental impact, and foster socially responsible business practices.

References

1. Науменкова С. В., Міщенко С. В. Ринок фінансових послуг. Ринок фінансових послуг : навч. посіб. Київ : Знання, 2010. 532 с.
2. Страхарчук В., Страхарчук А. Концептуальні засади електронного банківського бізнесу. *Молодь і ринок*. 2012, № 4 (87), С. 59–64
3. Марусей Т. В. Основні тенденції розвитку ринку електронної комерції в Україні. *Економіка і суспільство*. 2018, Вип. 14. С. 1011–1015.
4. Євтушенко Д. Д. Електронний бізнес, електронна комерція, інтернет-торгівля: сутність та взаємозв'язок понять. *Бізнес Інформ*. 2014. №8. С. 184–188.
5. Зайцева О.О., Болотинюк І.М. Електронний бізнес: Навчальний посібник. / За наук. ред. Н.В. Морзе. Івано-Франківськ : «Лілея-НВ» Нова ред.–2020. 264 с.
6. Виноградова О.В., Дрокіна Н.І. В49 Електронний бізнес. Навчальний посібник. Київ: ДУТ, 2018. 292 с.
7. Пілевич Д. С. Теоретичне підґрунтя розвитку електронного бізнесу. *Бізнес Інформ*. 2019, № 5, С. 67–72.
8. Майборода І., Березина Ю. Розвиток електронної комерції та її непрямий вплив на зовнішнє та внутрішнє бізнес середовище. *Наукові записки Херсонського державного аграрно-економічного університету*. 2017. № 11. С. 25–36.
9. Подра О., Рогожинська А. Особливості розвитку електронного бізнесу в умовах становлення цифрової економіки. *Менеджмент і підприємництво в Україні: етапи становлення та проблеми розвитку*. 2023. Т. 202, № 1. С. 224–235. <https://doi.org/10.23939/smeu2023.01.224>.

10. Пуцентейло П. Р., Гуменюк О. О. Цифрова економіка як новітній вектор реконструкції традиційної економіки. *Інноваційна економіка*. 2018. № 5–6 (75). С. 131–143.

11. Вербівська, Л. Концептуальні засади обґрунтування сутності електронного бізнесу. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2021 (2(26), 57–64.

12. Статистика електронної комерційної діяльності у 2022 р. Тенденції, факти, прогнози [Електронна комерція в 2022 році. факти, прогнози]. URL: <https://nxdigitalagency.com/blog-ua/statistika-elektronnoi-kommercii-u-2022/>

13. Кубліцька О. Ринок електронної комерції в Україні: сучасний стан та тенденції після воєнного відновлення. *Проблеми та перспективи економіки та управління*. 2023. № 3(35). С. 98–108. [https://doi.org/10.25140/2411-5215-2023-3\(35\)-98-108](https://doi.org/10.25140/2411-5215-2023-3(35)-98-108).

14. Дибя М. І., Гернего Ю. О. Диджиталізація економіки: світовий досвід та можливості розвитку в Україні. *Фінанси України*. 2018. № 7. С. 50–63.

15. Краус К.М., Краус Н.М., Манжура О.В. К 78 Електронна комерція та Інтернет-торгівля: навчально-методичний посібник. – Київ: Аграр Медіа Груп, 2021. 454с.

16. Національна доповідь «Цілі Сталого Розвитку: Україна». Кабінет Міністрів України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/natsionalna-dopovid-csr-Ukrainy.pdf>.

17. Цілі сталого розвитку. Політика ЄС та завдання до 2030 року. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. URL: <https://international-relationstourism.karazin.ua/themes/irtb/resources/b65f03080452f0615e4c3873bfc10cd.pdf>

Information about the author:

Nazarenko Yaroslava Yaroslavivna

Candidate of Economy (Ph.D),

Associate Professor at the Department of Finance, Accounting and Audit

National Transport University

1, Omelianovycha-Pavlenko str., Kyiv, 01010, Ukraine

ОСНОВИ ІНТЕГРАЦІЇ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ У СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО

Пилипенко Т. В., Хоненко Л. Г., Зелінський Ю. А.

ВСТУП

З розвитком науки і технологій процес діджиталізації виробничих та наукових процесів є невід’ємною складовою для успішного розвитку будь якої компанії. Інтеграція цифрових технологій у сільське господарство є однією з ключових тенденцій сучасного розвитку аграрного сектору. Використання інноваційних рішень дозволяє підвищити ефективність виробництва, знизити витрати ресурсів і мінімізувати вплив людського фактору.

Процес діджиталізації дозволяє оперативно реагувати на зміни та адаптувати свою стратегію відповідно до існуючих та прогнозованих тенденцій ринкової кон’юктури.

Основні аспекти діджиталізації: перехід від паперових документів до електронних; автоматизація процесів, що повторюються; використання цифрових технологій для аналізу даних прийняття виробничих та управлінських рішень, тощо.

Це дослідження спрямоване на аналіз наукових основ впровадження цифрових технологій, що сприяють сталому розвитку сільського господарства.

1. Теоретичні засади діджиталізації

Процес діджиталізації реалізується через впровадження «Інформаційних систем управління підприємством (ІСУП)»¹. Синергетична дія діджиталізації разом з інформаційними системами створюють платформу для інновацій, що сприяють сталому розвитку бізнесу та економіки загалом.

Процес діджиталізації визначає напрями впровадження цифрових рішень, спрямованих на підвищення ефективності бізнесу. Інформаційні системи при цьому використовуються як своєрідний інструмент. Вони реалізують стратегії діджиталізації шляхом автоматизації процесів, аналізу даних та інтеграції підрозділів. Застосування ІС

¹ Юрчук Н. П. Інформаційні системи в управлінні діяльністю підприємства. *Агросвіт* № 19, 2015. С. 53-58. URL: http://www.agrosvit.info/pdf/19_2015/12.pdf (дата звернення: 19.01.2024).

дозволяє підприємствам швидко адаптуватися до змін у ринковому середовищі та забезпечують високу конкурентоспроможність. Технологічною основою інформаційних систем є системи обробки інформації в конкретній предметній області.

Відповідно до тієї частини діяльності виробничих та комерційних об'єктів де буде впроваджуватись інформаційна система, визначають: виробничу, маркетингову, фінансову та кадрову системи².

Система маркетингу включає дослідження ринку, прогнозування попиту і пропозиції, аналіз цін, управління продажами, розробка рекомендацій виробництва нової продукції, облік замовлень.

Застосування інформаційних систем у виробничій сфері полегшує планування обсягів робіт, розробку календарних планів, здійснює оперативний контроль і управління виробництвом, здійснює аналіз роботи обладнання, управління ресурсами, полегшує участь у формуванні замовлень постачальникам.

Фінансові системи та системи обліку застосовують інформаційні системи для управління портфелем замовлень, розробки фінансового плану, здійснення фінансового аналізу і прогнозування, бухгалтерського обліку і розрахунків заробітної платні, контролю бюджету та кредитної політики.

Процес діджиталізації сприяє спрощенню ведення системи кадрів: аналіз і прогнозування потреби у трудових ресурсах, ведення архівів записів про персонал, аналіз і планування підготовки кадрів, забезпечення процесу кадрового управління.

Можна виділити й інші системи (наприклад інформаційні системи маркетингу та управління), що включають контроль за діяльністю організації, виявлення оперативних проблем, ситуаційний аналіз, формування та впровадження стратегічних рішень.

Тип інформаційної системи також залежить від рівня управління та класифікації персоналу. Так розділяють: стратегічний, тактичний, оперативний і функціональний. Сюди ж можна додати і інші типи систем, що виконують допоміжні функції залежно від специфіки діяльності підприємства (організації).

Також інформаційні системи поділяють за масштабністю (одиночні, групові, корпоративні, глобальні); за способом організації автоматизовані ІС (на основі архітектури файл-сервер; на основі архітектури клієнт-сервер; на основі багаторівневої архітектури; на

² Інформаційні системи управління підприємством. URL : https://osvita.ua/vnz/reports/management/13930/#google_vignette (дата звернення: 19.01.2024).

основі Інтернет технологій); за рівнем або сферою діяльності (державні, регіональні, галузеві), тощо³.

Основними напрямками цифровізації є діджиталізація управління та автоматизація виробничих процесів.

2. Діджиталізація процесів управління сільськогосподарським виробництвом

Діджиталізація управління в сільськогосподарському секторі спрямована на підвищення ефективності прийняття рішень, оптимізацію ресурсів та автоматизацію бізнес-процесів. Сучасні цифрові технології, такі як штучний інтелект (ШІ), Інтернет речей (IoT) та великі дані, активно впроваджуються для підвищення прозорості та точності управлінських процесів.

Штучний інтелект знаходить широке застосування у прогнозуванні врожаїв, аналізі ризиків і автоматизації бухгалтерського обліку. Завдяки алгоритмам машинного навчання фермери можуть отримувати рекомендації щодо оптимальних строків сівби та збору врожаю⁴. Наприклад, моделі на основі ШІ можуть враховувати кліматичні умови, аналізувати історичні дані про врожайність і передбачати ризики, пов'язані зі шкідниками або погодними змінами.

Важливим аспектом є також автоматизація процесів документо-обігу. Цифрові платформи дозволяють фермерам вести електронні журнали обліку, відстежувати витрати та доходи, а також аналізувати фінансові показники у зручному форматі. Це сприяє покращенню фінансового планування та прийняттю стратегічних рішень, а також економії трудових ресурсів.

Окремо варто виділити застосування елементів діджиталізації для написання грантових проєктів, спрямованих на відновлення сільського господарства. Використання спеціалізованих програмних засобів, таких як платформи для управління проєктами (наприклад, Microsoft Project або Trello), дозволяє ефективно планувати етапи реалізації, розраховувати бюджети та контролювати терміни виконання. Онлайн-інструменти для аналізу даних і підготовки візуалізацій, такі як Tableau або Power BI, дають змогу створювати якісні звіти, які підвищують шанси на отримання фінансування. Крім того, автоматизовані системи перевірки тексту (Grammarly,

³ Юрчук Н. П. Інформаційні системи в управлінні діяльністю підприємства. Агросвіт № 19, 2015. С. 53-58. URL: http://www.agrosvit.info/pdf/19_2015/12.pdf (дата звернення: 19.01.2024).

⁴ Mohammed A. H., Mohammed F. E., Raed Z. S., Mones M. A., Basem S.A. and Samy S. A. Artificial Intelligence in Agriculture: Enhancing Productivity and Sustainability. URL: <http://www.ijeais.org/ijeais/> (date of access: 19.01.2024).

ProWritingAid) допомагають удосконалити мовну якість грантових заявок, а платформи для спільної роботи (Google Workspace, Slack) сприяють командній взаємодії та узгодженню деталей проєкту. Таким чином, діджиталізація стає важливим інструментом для залучення інвестицій та розвитку сільського господарства.

Ключовою складовою діджиталізації є використання геоінформаційних систем (ГІС), які дозволяють моніторити стан ґрунту, вологість та інші параметри з високою точністю. ГІС також забезпечують створення цифрових карт полів, які містять дані про тип ґрунту, рельєф місцевості та продуктивність зон. Такі карти є основою для реалізації технологій точного землеробства. Наприклад, дослідження⁵ доводить, що впровадження ГІС у фермерських господарствах сприяє скороченню витрат на 20-30%.

3. Цифровізація сільськогосподарського виробничого процесу

Інтернет речей відіграє важливу роль у створенні «розумних» ферм. Сенсори, встановлені в полях, надають у режимі реального часу дані про стан ґрунту, рівень вологості, температуру повітря та інші параметри. Ця інформація автоматично передається до централізованої системи, яка аналізує її та надає рекомендації або запускає певні процеси, наприклад, включення системи поливу чи внесення добрив.

Системи управління фермерськими господарствами (Farm Management Information Systems, FMIS) забезпечують інтеграцію даних з різних джерел, включаючи метеорологічні станції, сенсори в полі та дрони. Такі системи дозволяють фермерам оперативного аналізувати інформацію та ухвалювати зважені рішення щодо процесів сівби, поливу, захисту рослин тощо. Наприклад, завдяки FMIS фермери можуть вчасно визначати необхідність обробки полів або внесення добрив, що значно знижує витрати та підвищує продуктивність.

Як приклад інформаційної системи для планування посівів; управління застосування добрив та засобів захисту рослин; планування та контроль польових робіт; навігація сільськогосподарської техніки; документування та аналіз даних можна назвати програму української розробки FarmSoft⁶.

Планування посівів у цій системі включає створення електронних мап полів та планування посівів з урахуванням сівозміни. Також можна створювати технологічні карти, формувати документи з фактичними

⁵ GIS in Agriculture – Geospatial Intelligence for Sustainable Farming. URL: <https://tracextech.com/gis-in-agriculture> (date of access:19.01.2024).

⁶ Що таке діджиталізація сільськогосподарського виробництва? URL: <http://xapkpdaa.org.ua/2020/12/14/shcho-take-didzhytalizatsiia-silskohospodarsk-oho-vyrobnytstva/> (дата звернення: 19.01.2024).

даними та проводити план-факт аналіз витрат, опанувати інноваційну технологію диференційованого внесення добрив та елементи точного землеробства, планувати та контролювати польові роботи за допомогою систем GPS та мобільних додатків⁷.

Використання систем FMIS, протоколів agroXML і ISOBUS дасть можливість перейти до точного землеробства і суттєво підтримає виробничий менеджмент фермера, покращить ефективність виробництва.

Цифровізація виробничих процесів у сільському господарстві включає впровадження автоматизованих систем і технологій, що підвищують продуктивність і якість продукції. Одним із ключових елементів є точне землеробство, яке базується на використанні сенсорів, дронів і супутникових знімків для збирання даних про поля та рослини.

Точне землеробство дозволяє оптимізувати використання добрив, води та засобів захисту рослин. Наприклад, автоматичні системи поливу можуть регулювати обсяг води залежно від вологості ґрунту, що сприяє економії ресурсів та підвищенню врожайності⁸.

Сучасні агродрони забезпечують високу точність при обробці полів: від внесення добрив до обприскування засобами захисту рослин. Використання агродронів дозволяє значно скоротити час і витрати на виконання таких операцій, мінімізуючи вплив на довкілля⁹. Крім того, дистанційне зондування Землі (ДЗЗ) сприяє детальному моніторингу стану посівів та ґрунту за допомогою супутникових даних, що дозволяє оперативно реагувати на зміни у виробничих умовах.

В умовах Миколаївської області, де станом на грудень 2023 року близько 30% території (приблизно 754 тисячі гектарів) забруднено вибухонебезпечними предметами, дистанційні методи дослідження та моніторингу ґрунтів стають надзвичайно актуальними. Розмінування таких площ є складним і тривалим процесом: ще близько 288 тисяч гектарів землі потребують першочергового обстеження.

Колишні зони бойових дій, окуповані населені пункти, дороги та акваторії залишаються небезпечними через нерозірвані боєприпаси. Навіть знешкоджені об'єкти можуть містити механізми самоліквідації або додаткові вибухові пристрої. Окрім того, уламки безпілотників,

⁷ Борхаленко Ю. Інформаційні системи управління підприємством (ІСУП) як ключовий елемент з забезпечення успішного сільського господарства. URL : <https://agrarausbildung-ukraine.net/?p=1627&lang=uk> (дата звернення: 19.01.2024).

⁸ Khosla R. Precision agriculture: challenges and opportunities Agricultural URL : <https://old.iuss.org/19th%20WCSS/Symposium/pdf/0779.pdf> (date of access: 19.01.2024).

⁹ Johnson, R., & Patel, S. (2021). Drones in modern agriculture: A review of applications and advancements. *Technology and Innovation in Agriculture*, Vol.12, No 2. P.78-92.

ракет та інших вибухових елементів можуть повторно забруднювати вже очищені території.

У цьому контексті використання агродронів як засобу дистанційного моніторингу ґрунтів має значний потенціал. Такий підхід дозволяє уникнути ризику для людей, зменшує витрати та є економічно обґрунтованим. Проведення зйомки поверхні ґрунту без фізичного контакту із землею можна реалізувати за допомогою дронів або наземних платформ, оснащених системами, які реєструють електромагнітні чи гравітаційні поля у визначених діапазонах випромінювання.

Дистанційні методи дослідження ґрунтів мають тривалу історію. Першим таким методом була аерофотозйомка, яка застосовувалась ще у першій чверті XX століття. Подальший розвиток отримали інфрачервона та кольорова зйомки. У 1960-х роках до цих методів додалися радарні технології, мікрохвильова радіометрія, а також тепловізійна інфрачервона зйомка. Як платформи для дистанційного моніторингу використовувались літаки, повітряні кулі, супутники й навіть космічні станції.

Доступ до даних, отриманих із космічних апаратів, часто обмежений, потребує значних фінансових витрат та супроводжується часовими затримками. Натомість використання агродронів, оснащених гіперспектральними камерами та іншими сучасними технологіями, дозволяє суттєво скоротити витрати й оперативно отримувати необхідну інформацію.

Гіперспектральна зйомка, виконана безпілотником, у поєднанні з даними супутникових знімків дає змогу виділяти окремі зони на полі. Тобто, на знімках виділяють проблемні зони, які відрізняються від еталонних, що відповідають здоровому стану рослин чи ґрунтів зі збалансованим вмістом поживних речовин. Після цього проводяться додаткові дослідження, щоб встановити причини відхилень. Відбирати зразки для лабораторного аналізу також можна дистанційно за допомогою літальних або наземних апаратів, що дозволяє уникнути ризику для людей, які працюють на потенційно небезпечних ділянках. Дистанційне управління технікою на територіях, які зазнали забруднення залишками вибухових речовин унаслідок військових дій є особливо актуальним. У таких умовах застосування дронів та автоматизованої техніки забезпечує безпеку працівників і ефективність робіт.

Це також спрощує процес встановлення регресійних залежностей між вмістом гумусу, отриманим у результаті наземних досліджень, і спектральними характеристиками, зафіксованими дронами.

Агродрони мають вищу роздільну здатність порівняно із супутниковими знімками, хоча кількість спектральних діапазонів, доступних для космічних апаратів, постійно зростає. Таким чином, агродрони представляють собою передову технологію, що змінює підходи до ведення сільського господарства. Їх компактність, доступність і простота використання роблять їх незамінним інструментом для дослідження та моніторингу ґрунтів.

Ще одним важливим аспектом цифровізації є автоматизація механізмів. Сучасні трактори, комбайни та інша техніка обладнані GPS-навігацією, яка забезпечує точне виконання польових робіт. Крім того, роботи для збору врожаю активно розробляються для зменшення залежності від ручної праці¹⁰.

Інтернет речей відіграє важливу роль у створенні «розумних» ферм. Сенсори, встановлені в полях, надають у режимі реального часу дані про стан ґрунту, рівень вологості, температуру повітря та інші параметри. Ця інформація автоматично передається до централізованої системи, яка аналізує її та надає рекомендації або запускає певні процеси, наприклад, включення системи поливу чи внесення добрив.

Виробництво також виграє від технологій IoT, що дозволяють здійснювати моніторинг стану обладнання в режимі реального часу. Це допомагає уникнути простоїв через поломки і забезпечує безперервність виробничих процесів.

До основних видів цифрових технологій, які застосовують в агропромисловому комплексі України можна віднести наступні: інноваційні ферми (автоматизовані мініферми, ферми під водою, «розумні» ферми, плаваючі екоферми тощо); сучасні електронні картографічні системи (використання цифрових моделей рельєфу та цифрових тематичних карт); логістичні рішення (цифрова платформа Navizor.com); системи моніторингу технопарку (GPS-трекінг, LogBook); використання дронів (для аерофотозйомки та її аналізу, ґрунтової зйомки, охорони врожаю, хімічної обробки тощо); системи автоматизованої аналітики та планування (електронний агрохімічний паспорт поля, електронний обіг); використання мобільних додатків і смартфонів (для відстеження та контролю вантажу, машин, водіїв; комунікації між працівниками; контролю цілісності та опломбування вантажів тощо); системи управління й комунікації з персоналом, клієнтами й партнерами (спеціалізовані CRM та HRM системи); засоби моніторингу якості та здоров'я (автоматизовані системи управління стадом); IT у садівництві (цифрова система Pantheon Farming допомагає

¹⁰ Garcia L., Johnson M., & Lee T. (2022). Automation in farming: Trends and future directions. *Journal of Smart Agriculture*, Vol.18, No 1. P. 45-59.

в підвищенні ефективності, створенні сучасного «правдивого» метеопрогнозу, контролю за шкідниками, зокрема електронні пастки Trapview)¹¹.

Не зважаючи на значні екологічні та економічні втрати від наслідків військової агресії сусідньої країни український агробізнес все ж таки проводять політику діджиталізації виробництва за допомогою інноваційних заходів.

Рейтинг інноваційних фірм України наразі очолюють п'ять підприємств¹².

Найбільший проект, що наразі реалізують в компанії «Миронівський хлібопродукт» (МХП), ставить на меті виробництво біогазу з курячого посліду. Перша станція дала продукцію ще в 2012 році. На Ладижинську птахофабрику виділено \$20 млн., завдяки чому в 2019 році тут закінчили будівництво та ввели в експлуатацію першу чергу потужного біогазового комплексу на 12 МВт.

В агрохолдингу «Kernel» всі інновації, для кращої координації їх розробки та впровадження, об'єднали в проект DigitalAgriBusiness. Це дозволило виконати глобальну автоматизацію виробничих процесів завдяки інтеграції як внутрішніх, так і зовнішніх IT-сервісів в єдину систему. Компанія засновує власний вагонний парк та розширює потужності в порту Чорноморськ.

Фірма «Нібулон» до війни інвестувала у розвиток власного річкового флоту (\$85 млн лише в 2018–2019 рр.), так що наразі він налічує майже 100 одиниць плавзасобів. Була створена найбільша в Україні мережа сучасних перевантажувальних терміналів з можливістю одночасного зберігання 2,1 млн. т.

Фірма «Астарта» використовує для керування спеціально розроблену платформу. Сучасні IT-рішення допомагають у подоланні різноманітних проблем. Широко впроваджують поняття ощадливого виробництва. Для максимального залучення робітників до стратегічних рішень, впроваджують японський принцип hoshin kanri.

У компанії ІМК створена повноцінна школа агрономів, яка допомагає не тільки подолати дефіцит кадрів, але й суттєво підвищити їх професійний рівень¹³.

¹¹ Череп О.Г., Нагаєць С.В., Веремєєнко О.О., Семібраторова Є.С. Впровадження сучасних цифрових технологій в аграрному секторі. URL : https://eco-science.net/wp-content/uploads/2024/01/1.24._topic_-Cherep-O.H.-Naha%D1%96ets-S.V.-Veremieienko-%D0%9E.%D0%9E.-Semibratova-Ye.S.-133-139.pdf (дата звернення: 19.01.2024).

¹² Топ агрохолдінгів України 2024 року URL : <https://economist.com.ua/top-agricultural-holdings-of-ukraine-in-2024/> (дата звернення: 19.01.2024).

¹³ ТОП-5 аграрних інноваційних компаній України URL: <https://agrarii-razom.com.ua/news-agro/top-5-innovatsiy-nih-kompaniy-ukraini> (дата звернення: 19.01.2024).

У той же час на шляху використання агроінноваційних інформаційних систем стають певні перешкоди, які знижують ефективність їх впровадження, або нівелюють чи унеможливають їх: конкуренція; низький попит на інноваційні розробки серед агровиробників; інфляція; неформована державна інноваційна політика; низька підтримка та стимулювання підприємств державою для здійснення інноваційної діяльності; обмежені фінансові можливості аграрних підприємств; демографічний стан; низька кваліфікація персоналу; нестача фінансових ресурсів; застаріле технічне оснащення; зміна природно-кліматичних умов; високі ризики виробництва через військові дії; відсутність ефективної системи збуту продукції та нормального доступу до світового ринку, тощо¹⁴.

На даний період часу реалізації стратегій розвитку виробничо-інноваційної діяльності сільськогосподарських підприємств може сприяти підвищення рівня грантової активності. Зараз існує велика кількість різноманітних грантових програм, що дозволить виробникам аграрної продукції покращити свій матеріально-технічний стан. Засоби штучного інтелекту також можуть допомогти у написанні грантових проєктів.

Використання ШІ може значно підвищити ефективність, точність і конкурентоспроможність заявок на отримання фінансування. Нижче наведено основні напрями, в яких ШІ може допомогти в процесі підготовки грантових проєктів.

1. Аналіз вимог грантових програм. ШІ-системи здатні швидко аналізувати великий обсяг інформації, такої як умови грантових програм, вимоги до заявників та критерії оцінювання. Це допомагає дослідникам заощаджувати час на пошук релевантних можливостей фінансування та зосередитися на проєктах, які відповідають їхнім цілям.

2. Автоматичне генерування тексту. Завдяки алгоритмам обробки природної мови (NLP), ШІ може: створювати чорнові варіанти заявок, включаючи опис проєкту, обґрунтування актуальності, цілі, методологію та очікувані результати; допомагати формулювати ключові ідеї зрозуміло та відповідно до стилю, прийнятого у грантових заявках.

3. Оптимізація структури документів. ШІ може перевіряти відповідність структури заявки вимогам грантових організацій, рекомендувати зміни для покращення логіки викладення та загального оформлення.

4. Аналіз релевантних даних. Штучний інтелект може: збирати і аналізувати статистичні дані, наукові публікації та попередні дослідження, що стосуються тематики проєкту; автоматично створювати

¹⁴ Горобець Н.М. Напрямки діджиталізації аграрного виробництва. URL: <https://www.inter-nauka.com/uploads/public/16171772254066.pdf> (дата звернення: 19.01.2024).

графіки, діаграми та інші візуальні матеріали для підкріплення аргументації.

5. Оцінка ризиків та прогнозування результатів. ІІІ здатний допомагати у створенні моделей прогнозування очікуваних результатів проєкту, оцінювати ризики реалізації, а також пропонувати способи їх мінімізації.

6. Перевірка тексту та підвищення якості. Інструменти ІІІ забезпечують перевірку тексту на: граматичні, лексичні та стилістичні помилки; уникнення повторень та плутанини в термінах; узгодженість і чіткість аргументації.

7. Персоналізація заявок. ІІІ допомагає адаптувати текст заявки під конкретного донора, аналізуючи його попередні рішення щодо фінансування та виділяючи ключові аспекти, які можуть зацікавити грантодавця.

8. Моніторинг дедлайнів та управління проєктом. Інструменти ІІІ можуть створювати нагадування про терміни подання заявок, допомагати в управлінні ресурсами та синхронізувати роботу команди, залученої до написання грантового проєкту.

9. Навчання та розвиток навичок. Використання ІІІ сприяє навчанню дослідників написанню заявок шляхом аналізу успішних грантових проєктів, надання порад щодо покращення власних текстів та демонстрації прикладів ефективного формулювання ідей.

10. Аналіз зворотного зв'язку. ІІІ може аналізувати відгуки грантодавців на попередні заявки, визначати слабкі місця та пропонувати шляхи їх вдосконалення в майбутніх проєктах.

Штучний інтелект є потужним інструментом для написання грантових проєктів, який дозволяє підвищити якість заявок, оптимізувати процес їх підготовки та збільшити шанси на отримання фінансування. Інтеграція ІІІ у цю сферу сприяє більш ефективному використанню ресурсів та забезпечує конкурентоспроможність у середовищі грантових конкурсів.

ВИСНОВКИ

Цифрова трансформація агробізнесу відкриває нові можливості для ефективного виконання широкого спектра завдань у режимі онлайн. Завдяки впровадженню сучасних технологій можна дистанційно управляти виробничими, маркетинговими, логістичними та іншими бізнес-процесами, що дозволяє забезпечувати високий рівень продуктивності та досягати поставлених цілей. Це також сприяє оптимізації ресурсів, скороченню витрат часу та підвищенню оперативності прийняття рішень. Використання цифрових інструментів дозволяє не лише координувати поточну діяльність, але й будувати довгострокові стратегії розвитку, підвищуючи конкурентоспроможність аграрного сектору в умовах сучасного ринку.

Інтеграція цифрових технологій у сільське господарство відкриває нові перспективи для підвищення ефективності та стійкості галузі. Діджиталізація управління дозволяє фермерам ухвалювати більш зважені рішення на основі аналізу великих обсягів даних, тоді як цифровізація виробничих процесів сприяє зниженню витрат ресурсів і підвищенню продуктивності.

Застосування інформаційних систем дозволяє розробити ефективну стратегію розвитку виробничо-інноваційної діяльності агропідприємств та реалізувати її. Правильно обрана стратегія є найважливішим результатом та ефективним механізмом стратегічного управління, так як вона мобілізує використання науково-технічного, інноваційного, фінансово-економічного, соціального та організаційного потенціалу підприємства за певними напрямками. Тож, для більшості сільськогосподарських підприємств першочерговим є завдання стратегічного планування інноваційного розвитку за рахунок залучення діджиталізації, цифрових технологій, безпілотних літальних апаратів, датчиків тощо.

Подальший розвиток технологій, таких як ШІ, IoT і точне землеробство, є ключем до успішного майбутнього аграрного сектору.

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто наукові основи інтеграції цифрових технологій у сільське господарство. Проаналізовано два основні напрями: діджиталізацію управління сільськогосподарським виробництвом та цифровізацію виробничих процесів. Виявлено, що використання таких технологій, як геоінформаційні системи, штучний інтелект, Інтернет речей і точне землеробство, дозволяє значно підвищити ефективність галузі, оптимізувати використання ресурсів і мінімізувати вплив на довкілля. Результати дослідження підкреслюють важливість подальшого впровадження інновацій для сталого розвитку аграрного сектору.

Література

1. Garcia L., Johnson M., & Lee T. (2022). Automation in farming: Trends and future directions. *Journal of Smart Agriculture*, Vol. 18, No 1. P. 45-59.
2. GIS in Agriculture – Geospatial Intelligence for Sustainable Farming. URL: <https://tracextech.com/gis-in-agriculture> (date of access: 19.01.2024).
3. Johnson R., & Patel S. (2021). Drones in modern agriculture: A review of applications and advancements. *Technology and Innovation in Agriculture*, Vol. 12, No 2. P. 78-92.
4. Khosla R. Precision agriculture: challenges and opportunities Agricultural URL : <https://old.iuss.org/19th%20WCSS/Symposium/pdf/0779.pdf> (date of access: 19.01.2024).

5. Mohammed A. H., Mohammed F. E., Raed Z. S., Mones M. A., Basem S.A. and Samy S. A. Artificial Intelligence in Agriculture: Enhancing Productivity and Sustainability. URL: <http://www.ijeais.org/ijeais/> (date of access: 19.01.2024).

6. Борхаленко Ю. Інформаційні системи управління підприємством (ІСУП) як ключовий елемент з забезпечення успішного сільського господарства. URL: <https://agrarausbildung-ukraine.net/?p=1627&lang=uk> (дата звернення: 19.01.2024).

7. Горобець Н.М. Напрямки діджиталізації аграрного виробництва. URL: <https://www.inter-nauka.com/uploads/public/16171772254066.pdf> (дата звернення: 19.01.2024).

8. Інформаційні системи управління підприємством. URL: https://osvita.ua/vnz/reports/management/13930/#google_vignette (дата звернення: 19.01.2024).

9. Топ агрохолдінгів України 2024 року URL: <https://economist.com.ua/top-agricultural-holdings-of-ukraine-in-2024/> (дата звернення: 19.01.2024).

10. ТОП-5 аграрних інноваційних компаній України URL: <https://agrarii-razom.com.ua/news-agro/top-5-innovaciy-nih-kompaniy-ukraini> (дата звернення: 19.01.2024).

11. Череп О.Г., Нагаєць С.В., Веремєєнко О.О., Семібраторова Є.С. Впровадження сучасних цифрових технологій в аграрному секторі. URL: https://eco-science.net/wp-content/uploads/2024/01/1.24._topic_-Cherep-O.H.-Naha%D1%96ets-S.V.-Veremieienko-%D0%9E.%D0%9E.-Semibratova-Ye.S.-133-139.pdf (дата звернення: 19.01.2024).

12. Що таке діджиталізація сільськогосподарського виробництва? URL: <http://xapkpdaa.org.ua/2020/12/14/shcho-take-didzhytalizatsiia-silskohospodarsk-oho-vyrobnytstva/> (дата звернення: 19.01.2024).

13. Юрчук Н. П. Інформаційні системи в управлінні діяльністю підприємства. *Агросвіт* № 19, 2015. С. 53-58. URL: http://www.agrosvit.info/pdf/19_2015/12.pdf (дата звернення: 19.01.2024).

Information about the authors:

Pylypenko Tetiana Vasylivna,

Candidate of Economic Sciences,

Scientist Secretary

Mykolaiv State Agricultural Research Station of Institute of Irrigated Farming of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine
17, Tsentralna str., Poligon, Mykolaiv region, 57217, Ukraine

Khonenko Lubov Hryhorivna,
Candidate of Agricultural Sciences,
Associate Professor at the Faculty of Agricultural Technology
Mykolaiv National Agrarian University, Ukraine
9, Georgiy Gongadze str., Mykolaiv, 54008, Ukraine

Zelinskyi Yurii Andriiovych,
Director
Mykolaiv State Agricultural Research Station of Institute of Irrigated
Farming of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine
17, Tsentralna str., Poligon, Mykolaiv region, 57217, Ukraine

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ БАГАТОВИМІРНИХ ВЕКТОРНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ЯК АЛЬТЕРНАТИВИ КВАНТОВИМ

Різник В. В., Гладчук М. А., Талан Т. С.

ВСТУП

Стрімкий розвиток інформаційних технологій та глобальна комп'ютеризація суспільства вимагає розроблення концептуально нових підходів до швидкісного опрацювання, пересилання, збереження та цифрової обробки великих масивів даних, надійного їх пересилання каналами зв'язку, використовуючи векторні дискретні сигнали. Такі сигнали здебільшого включають дані, які змінюються за двома й більше ознаками одночасно без здійснення паралельних обчислень, тобто без залучення додаткових апаратно-програмних засобів опрацювання інформації. У випадку опрацювання багатовимірних сигналів в задачах керування рухомими об'єктами векторні сигнали є багатовимірними функціями просторових незалежних змінних, а керування цими функціями здійснюється в просторовій системі координат. Під координатами багатовимірного сигналу розуміють будь-які аргументи, на числових осях яких фіксується динаміка його зміни, що дає змогу керувати одночасно двома й більшим числом взаємопов'язаних параметрів фізичного процесу, поведінка кожної керованої координати якого визначається не лише керуючим діянням, а й усією сукупністю цих діянь у вигляді векторів керування та збурювань¹. При цьому необхідно враховувати взаємозалежність та взаємопов'язаність регульованих параметрів таких систем, складність керування якими зростає зі збільшенням кількості параметрів за квадратичною залежністю. Великий потенціал для майбутнього інформаційних технологій становлять квантові комп'ютери, але їх шлях до широкого застосування ускладнений рядом викликів, серед яких суттєвими недоліками є чутливість до шумів і впливу зовнішніх факторів, високі витрати на розробку й обслуговування через потребу в спеціалізованих матеріалах, системах охолодження та операційних середовищах, що робить квантові обчислення недоступними для більшості компаній та приватних осіб.

¹ Жук К.Д., Тунік А.А., Чинаєв П.І. Багатовимірні системи автоматичного керування: Енциклопедія кібернетики/ відп. ред. В.М.Глушков, Київ: Головна редакція УРЕ, 1973. Т.1. С. 140-142.

Тому розвиток альтернативних технологій опрацювання багатовимірних масивів інформації в просторових системах координат набуває важливого значення в комп'ютерній техніці, радіотехнічних системах, обчислювальних мережах, системах зв'язку, робототехніці та інших галузях науки і техніки.

1. Аналіз методів опрацювання багатовимірних векторних сигналів

Сучасні методи цифрового опрацювання багатовимірних сигналів базуються здебільшого на використанні алгоритмів швидкого перетворення Фур'є, класів представлення багатовимірних поліномів і двовимірних FIR-фільтрів перетворення частоти². Опрацювання сигналів за цими методами опирається на використанні маніпуляцій, таких як вибірка, перетворення Фур'є на векторній основі й перетворення для стовпчиків і рядків Фур'є, фільтрація, реконструкція тощо. Обчислювальна складність згаданих методів зростає із числом вимірювань. У роботі³ досліджена мінливість та просторова еволюція клімату на основі багатовимірного просторово-часового аналізу з розкладанням часових рядів у кожній точці координатної сітки і наступним об'єднанням часової та просторової еволюцій мінливості клімату в природно розділених часових масштабах.

Алгоритми декомпозиції та реконструювання багатовимірних сигналів на основі полігармонічних вейвлет-сплайнів, дискретизації та згортки запропоновані в публікаціях^{4,5}. Стаття⁶ присвячена дослідженню подання поліноміальних функцій у вигляді багатовимірних лінійних форм, а в роботі⁷ розглядаються деякі ключові математичні, які полегшують дослідження стосовно багатовимірної вибірки і обробки сигналів, нелінійну багатовимірну фільтрацію та підходи до нелінійного

² Bose N.K. Multidimensional Sampling. *Applied Multidimensional Systems Theory*, 2017. P. 57-80. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-319-46825-9_3

³ Wu Z., Feng J., Qiao F. and Tan Z. Fast multidimensional ensemble empirical mode decomposition for the analysis of big spatio-temporal datasets, 2016. *Philosophical Transactions of the Royal Society A: Mathematical, Physical and Engineering Sciences*, Vol.374, Iss. 2065. URL: <https://doi.org/10.1098/rsta.2015.0197>

⁴ Bacchelli B., Bozzini M., Rabut C. and Varas Maria-Leonor. Decomposition and reconstruction of multidimensional signals using polyharmonic pre-wavelets. *Applied and Computational Harmonic Analysis*, 2005. Vol. 18, Iss. 3. P. 282-299. URL: <https://doi.org/10.1016/j.acha.2004.11.007>

⁵ Bacchelli B., Bozzini M. and Rabut C. A fast wavelet algorithm for multidimensional signal using polyharmonic splines. *Curves and Surfaces Fitting / A. Cohen, J.L. Merrien, L.L. Schumaker (Eds.). Saint- Malo, Nashboro Press, 2002. P. 21-30.*

⁶ Rué J. On polynomial representation functions for multivariable linear forms. *European Journal of Combinatorics*, 2013. Vol. 34, Iss. 8. P. 1429-1435. URL: <https://doi.org/10.1016/j.ejc.2013.05.017>

⁷ Dudgeon D.E. and Mersereau R.M. *Multidimensional Digital Signal Processing*. Englewood Cliffs NJ: Prentice-Hall, 1983. 420 p.

багатовимірного моделювання. В роботі⁸ обговорюються алгоритми опрацювання багатовимірних сигналів, які підлягають квантизації на регулярних періодичних решітках спеціального типу з відповідним фільтруванням, обчисленням дискретного перетворення Фур'є, проріджуванням та інтерполяцією. Проектування двовимірних лінійно-фазових цифрових фільтрів зі скінченною імпульсною характеристикою із одновимірних розглядається у статті⁹. Використання кардинальних полігармонічних сплайнів для багатовимірного аналізу наведено в роботах^{10,11}, де показано, що вони можуть бути використані у методі сумування для відновлення великого класу функцій експоненціального типу на множині вибірок цілочислових решіток.

В роботі¹² запропоновано поширити сингулярний розклад матриці на багатовимірні масиви, а в праці¹³ окреслено новий підхід до класифікації багатовимірних часових рядів (MTS) з двовимірною вибіркою, за яким для виділення ознак обчислюються власні вектори коваріаційних матриць рядка-рядка і стовпця-стовпця, після чого використовується класифікатор «один найближчий сусід».

Підсумовуючи результати аналітичного огляду багатовимірних векторних інформаційних технологій, можна бачити, що методи опрацювання багатовимірних сигналів ґрунтуються здебільшого на застосуванні алгоритмів швидкого перетворення Фур'є, двовимірних FIR-фільтрів перетворення частоти, використанні полігармонічних сплайнів, вейвлет-перетворень, сингулярного розкладу в багатовимірних масивах з використанням представлень багатовимірних поліномів та швидкодіючих цифрових ЕОМ, що окреслює загальну тенденцію, яка зараз складається у науковому світі стосовно перспективи розвитку багатовимірних векторних технологій.

⁸ Mersereau R. and Speake T. The processing of periodically sampled multidimensional signals. *IEEE Transactions on Acoustics, Speech, and Signal Processing*, 1983. Vol. 31, Iss. 1. P. 188-194. URL: <https://doi.org/10.1109/tassp.1983.1164018>

⁹ Mersereau R., Mecklenbrauker W. and Quatieri T. McClellan transformations for two-dimensional digital filtering-Part I: Design. *IEEE Transactions on Circuits and Systems*, 1976. Vol. 23, Iss. 7. P. 405-414. URL: <https://doi.org/10.1109/tcs.1976.1084236>

¹⁰ Madych W.R. Polyharmonic Splines, Multiscale Analysis, and Entire Functions. *International Series of Numerical Mathematics / Internationale Schriftenreihe zur Numerischen Mathematik/ Série Internationale d'Analyse Numérique.*, 1990, P. 205-216. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-0348-5685-0_15

¹¹ Madych W.R. Spline type summability for multivariate sampling. *Analysis of Divergence*, 1999. P. 477-512. URL: https://doi.org/10.1007/978-1-4612-2236-1_27

¹² Mastorakis N.E. Singular value decomposition in multidimensional arrays. *International Journal of Systems Science*, 1996. Vol. 27, Iss. 7. P. 647-650. URL: <https://doi.org/10.1080/00207729608929261>

¹³ Weng X. and Shen J. Classification of Multivariate time series using two-dimensional singular value decomposition. *Knowledge-Based Systems*, Vol. 21, Iss. 7, 2008. P. 535-539. URL: <https://doi.org/10.1016/j.knosys.2008.03.014>

Інший підхід базується на використанні класичної теорії комбінаторних конфігурацій¹⁴, таких як блок-схеми¹⁵, досконалі різнищеві множини^{16,17}, проєктивні площини¹⁸ та інші, а в статті¹⁹ описано метод побудови множини таких лишків в $GF(p^s)$ з обчисленням усіх ненульових елементів цього поля.

Опрацювання багатовимірних сигналів зручно здійснювати у тороїдних системах координат²⁰. Теоретичні дослідження у цій області знань вимагають ознайомлення із математичними моделями оптимального розподілу елементів у багатовимірному просторі заданих розмірів і розмірності. У монографії²¹ на основі загального теоретичного підходу (теорії ідеальних кільцевих в'язанок) розглядаються методи синтезу, перетворення, переліку та умови існування багатовимірних в'язанок із ланцюжковою і кільцевою структурами. Встановлено теоретичний зв'язок між обертовою симетрією S -го порядку та закодованою ній асиметрією у вигляді розбиття симетричного простору на n неоднакових частин, кратних натуральному ряду²². Метод ґрунтується на використанні оптимальної вагової системи двійкового n -позиційного двійкового коду з t -вимірними ваговими розрядами для опрацювання t -вимірних векторних кодових послідовностей у вигляді багатовимірних ідеальних кільцевих в'язанок (ІКВ). До кластеру ІКВ належать кільцеві n -послідовності цілочислових t -кортежів, множина значень яких, разом із множиною значень усіх модулярних сум, утворених на цих t -кортежах, покриває множину вузлових точок координатної сітки на поверхні вищезгаданого тора. На сьогоднішній день фізики-теоретики в усьому світі досліджують питання багатовимірному простору-часу як

¹⁴ Hall M.Jr. Combinatorial Theory, 2-nd Edition: Wiley-Interscience, 1998. 464 p.

¹⁵ Hughes D.R. and Piper F.C. Design Theory. Cambridge University Press, Cambridge, New York, New Rochelle, Melbourne, Sidney, 1985. 240 p. URL: [https://doi.org/10.1016/0012-365x\(90\)90123-y](https://doi.org/10.1016/0012-365x(90)90123-y)

¹⁶ Moore E.H. and Pollatsek H.S. Difference Sets: Connecting Algebra, Combinatorics, and Geometry. Providence, Rhode Island: American Mathematical Sociate, 2013. 298 p.

¹⁷ Singer J. Division of mathematics: perfect difference sets. Perfect difference sets. *Transactions of the New York Academy of Sciences*, 1966. Vol.28, no.7, Series II. P. 883-888. URL: <https://doi.org/10.1111/j.2164-0947.1966.tb02392.x>

¹⁸ Vajda S., Hughes D.R. and Piper F.C. Projective Planes. *Journal of the Royal Statistical Society. Series A (General)*, 1974. Vol.137, Iss.2. P.269. URL: <https://doi.org/10.2307/2344563>

¹⁹ Rotman J. Galois Extensions. *Universitext*. Univ. of Illinois, Urbana. 1998, P.79-82 URL: https://doi.org/10.1007/978-1-4612-0617-0_15

²⁰ Woods J.W. *Multidimensional Signal, Image, and Video Processing and Coding*. Elsevier Inc., New York, 2011. P.393-413. URL: <https://doi.org/10.1016/C2009-0-62200-5>

²¹ Різник В.В. Синтез оптимальних комбінаторних систем: Львів: Вища школа, 1989. 168 с.

²² Riznyk V. Multi-modular Optimum Coding Systems Based on Remarkable Geometric Properties of Space. *Advances in Intelligent Systems and Computing*, 2017.Vol. 512. P. 129-148 URL: https://doi.org/10.1007/978-3-319-45991-2_9

природного середовища законів фізики²³. Поруч з теоретичними дослідженнями виникає багато суто практичних застосувань багатовимірних комбінаторних конфігурацій в інформаційній геометрії²⁴, у тому числі й для розвитку багатовимірних векторних технологій як альтернативи квантовим.

2. Постановка задачі про підвищення ефективності багатовимірних векторних інформаційних технологій

Логічним продовженням питання дослідження багатовимірних просторів є постановка задачі про підвищення ефективності багатовимірних векторних інформаційних технологій. Задача полягає у скороченні кількості базових векторів для формування багатовимірних сигналів по числу фіксованих ознак у вигляді комбінацій цих векторів, множина яких перелічує множину вузлових точок просторової системи координат з відповідним числом осей та кількістю точок відліку. Математичне завдання в прямій і оберненій постановках зводиться до встановлення взаємно однозначного відображення множини потрібної кількості лінійних комбінацій множині t -вимірних векторів, утворених на мінімізованому наборі базисних векторів на t -вимірній координатній сітці.

Метод вирішення завдання ґрунтується на використанні теорії багатовимірних ідеальних кільцевих в'язанок (ІКВ) для оптимізації опрацювання інформації в базисі інформаційного поля t -вимірної системи координат по числу категорій атрибутів. Під базисом розуміють підмножину множини координат t -вимірного простору, яка утворена додаванням базисних координат цього простору. Суть технології опрацювання полягає у використанні мінімальної кількості базисних координат для покриття інформаційного поля t -вимірної системи координат визначених розмірів множиною комбінаційних сум базису. Вирішення цього завдання пов'язується з розширенням можливості оптимального опрацювання інформації, використовуючи менше, як раніше, число закодованих сигналів, що дає змогу скоротити загальний час опрацювання потоків інформації завдяки кодуванню даних за списками багатьох категорій атрибутів одночасно. Комбінації утворюються послідовним додаванням базисних векторів з урахуванням відповідних модулів $m_1, m_2, \dots, m_t$, а множина цих комбінацій набуває вигляду t -вимірної координатної сітки, яка окриває поверхню $(t+1)$ -вимірного тора з просторовими розмірами $m_1 \times m_2 \times \dots \times m_t$.

²³ Michio Kaku. *Hyperspace: A Scientific Odyssey Through Parallel Universes, Time Warps, and the 10th Dimension*. Oxford, 1995 University Press.

²⁴ Kumar Vijay Mishra, M. Ashok Kumar, Ting-Kam Leonard Wong *Information Geometry for the Working Information Theorist*, 2023. 12 p. URL: <https://doi.org/10.48550/arXiv.2310.03884>

Символічна схема формування t -вимірної системи координат $m_1 \times m_2 \times \dots \times m_t = m_1 \cdot m_2 \cdot \dots \cdot m_t \sim 2^n$ для опрацювання масивів даних за t – наборами категорій атрибутів одночасно, де множина t – вимірних сигналів взаємно однозначно відповідає множині двійкових кодових комбінацій на n вагових розрядах, представлена на рис. 1.

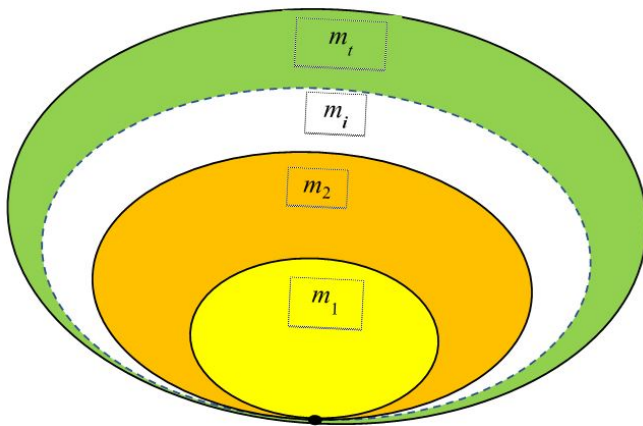

Рис. 1. Символічна схема формування t -вимірної системи координат $m_1 \times m_2 \times \dots \times m_t = m_1 \cdot m_2 \cdot \dots \cdot m_t$ для опрацювання масивів даних за t – наборами категорій атрибутів одночасно

Розглянемо математичну модель опрацювання сигналів у t -вимірній системі координат, яка має вигляд кільцевої n -послідовності t -кортежів $((k_{11}, k_{12}, \dots, k_{1t}), (k_{21}, k_{22}, \dots, k_{2t}), \dots, (k_{i1}, k_{i2}, \dots, k_{it}), \dots, (k_{n1}, k_{n2}, \dots, k_{nt}))$, де $k_{i1} \equiv k_i \pmod{m_1}$, $k_{i2} \equiv k_i \pmod{m_2}, \dots, k_{it} \equiv k_i \pmod{m_t}$. Така система координат описується параметрами $n, R, S, m_1, m_2, \dots, m_t$, де n – число базисних t – вимірних векторів, R – кількість різних способів утворення однакових кільцевих вектор-сум на базисних векторах, S – параметр, який визначається просторовими розмірами t – вимірної системи координат за модулями $m_1, m_2, \dots, m_t$.

Модель передбачає покриття множиною кільцевих сум, утворених n базисними t -кортежами, множини вузлових координат t -вимірної решітки:

$$m_1 \times m_2 \times \dots \times m_t = n(n-1)/R, \quad (1)$$

або

$$m_1 \times m_2 \times \dots \times m_t = n(n-1)/R+1 \quad (2)$$

Множина сум утворюються додаванням відповідних t – кортежів за комплексним модулем $(m_1, m_2, \dots, m_t)$, причому координати кожної вузлової точки можна отримати рівно R різними способами додавання базисних векторів.

В основу методу закладено принцип комбінаторної оптимізації векторної вагової системи двійкового n – позиційного коду, розрядом якого присвоєно значення цілочислових t – кортежів. Ваги розрядів обрані так, щоб множиною усіх векторних сум, утворених комбінаційним додаванням цих вагових розрядів, можна було покрити множину вузлових координат t –вимірної решітки тора. Така система координат описується параметрами $n, R, m_1, m_2, \dots, m_t$, де n – число базисних t – вимірних векторів, R – кількість різних способів утворення однакових кільцевих вектор-сум на базисних векторах.

Наприклад, якщо вхідні дані передбачено опрацьовувати за двома ($t = 2$) категоріями атрибутів, перша з яких характеризується двома ($m_1 = 2$), а друга – трьома ($m_2 = 3$) атрибутами, система координат окриває поверхню тора 2×3 зі спільною точкою відліку $(0,0)$ на кільцевих осях за двовимірними наборами координат $((1,0),(0,2),(0,1))$, множина яких, разом з множиною усіх лінійних комбінацій, утворених їх додаванням з урахуванням значень модулів, перелічує множину точкових координат цієї системи: $(1,0); (0,2); (0,1); (1,2) \equiv (1,0)+(0,2)$ $(0,0) \equiv (0,1)+(0,2); (1,1) \equiv (0,1)+(1,0)$. При цьому відкривається можливість опрацювання масивів даних одночасно з двома ($t=2$) категоріями атрибутів, один з яких може набувати двох, а другий – трьох значень. В загальному випадку число категорій і атрибутів може змінюватися під час опрацювання інформації залежно від розмірності та розмірів координатної сітки обраного базису. Опрацювання інформації здійснюється у створеному базисі з використанням n -розрядного зваженого коду, t -векторним вагам якого присвоюють значення впорядкованих елементів базису.

Приклад кодування двовимірних даних за двома категоріями атрибутів в базисі $((1,0),(0,2),(0,1))$ системи координат 2×3 на поверхні тора у вигляді 4-розрядного ($n = 4$) двовимірного коду наведено в таблиці 1.

У таблиці 1 відображено результат кодування масивів даних з двома ($t = 2$) наборами категорій атрибутів в базисі системи координат тора за допомогою двійкового коду з двовимірними ваговими розрядами $(1,0),(0,2),(0,1)$. Перше число закодованого набору вказує на один із двох ($m_1 = 2$), а друге – трьох ($m_2 = 3$) індексованих атрибутів першої і другої категорій атрибутів відповідно, що дає змогу кодувати дані за двома ($t = 2$) категоріями атрибутів одночасно.

Таблиця 1

Приклад кодування двовимірних даних за двома категоріями атрибутів в базисі $((1,0),(0,2),(0,1))$ системи координат 2×3 на поверхні тора у вигляді 4-розрядного ($n=4$) двовимірного коду

№	Кодування даних за двома ($t=2$) категоріями атрибутів				
	Категорії атрибутів		Ваги розрядів двовимірного ($t=2$) векторного коду в базисі $((1,0),(0,2),(0,1))$ системи координат 2×3 на поверхні тора		
	1	2	(1,0)	(0,2)	(0,1)
1	0	0	0	1	1
2	0	1	0	0	1
3	0	2	0	1	0
4	1	0	1	0	0
5	1	1	1	0	1
6	1	2	1	1	0

Для опрацювання даних з більшим числом категорій атрибутів обирають базиси, які породжують системи просторових координат з потрібними геометричними характеристиками. Наприклад, для опрацювання даних з трьома ($t = 3$) категоріями атрибутів доцільно обрати базис $((0,2,3), (1,1,2), (0,2,2), (1,0,3), (1,1,1), (0,1,0))$, який утворює 3-вимірну ($t = 3$) систему координат $2 \times 3 \times 5$ на поверхні 4-вимірного тора для формування 3-вимірного двійкового коду (Таблиця 2).

Таблиця 2 ілюструє можливість кодування з подальшим опрацюванням тривимірних масивів даних з трьома ($t = 3$) наборами категорій атрибутів у створеному базисі просторової системи координат $2 \times 3 \times 5$ з використанням шестирозрядного ($n = 6$) зваженого коду, t -векторним вагам якого присвоєні значення елементів базису. При цьому вхідні дані передбачено опрацьовувати за трьома категоріями атрибутів, перша з яких характеризується двома ($m_1 = 2$), друга – трьома ($m_2 = 3$), а третя п'ятьма ($m_3 = 3$) атрибутами. Елементи базису тут обрані так, щоб множина із шести ($n = 6$) послідовно впорядкованих за кільцевою схемою 3-наборів координат $((0,2,3), (1,1,2), (0,2,2), (1,0,3), (1,1,1), (0,1,0))$, разом з множиною усіх лінійних комбінацій, утворених послідовним їх додаванням з урахуванням числових значень ($m_1 = 2$), ($m_2 = 3$), ($m_3 = 5$) модулів, вичерпувала множину координат цієї системи.

Таблиця 2

Приклад кодування даних за трьома ($t=3$) категоріями атрибутів в базисі $((0,2,3), (1,1,2), (0,2,2), (1,0,3), (1,1,1), (0,1,0))$ системи координат $2 \times 3 \times 5$ на поверхні тора для формування 3-вимірного двійкового коду

№	Кодування даних за трьома ($t=3$) категоріями атрибутів								
	Категорії атрибутів			Ваги розрядів тривимірного ($t=3$) векторного коду в базисі $((0,2,3), (1,1,2), (0,2,2), (1,0,3), (1,1,1), (0,1,0))$ системи координат $2 \times 3 \times 5$					
1	0	0	0	1	1	1	1	0	1
2	0	0	1	0	0	1	1	1	0
3	0	0	2	0	1	1	1	0	0
4	0	0	3	1	0	0	0	0	1
5	0	0	4	0	0	0	1	1	1
6	0	1	0	0	0	0	0	0	1
7	0	1	1	0	0	1	1	1	1
8	0	1	2	1	0	0	1	1	1
9	0	1	3	1	1	1	0	1	1
10	0	1	4	0	0	0	1	1	0
11	0	2	0	1	1	1	1	0	0
12	0	2	1	0	0	0	0	1	1
13	0	2	2	0	0	1	0	0	0
14	0	2	3	1	0	0	0	0	0
15	0	2	4	0	0	0	1	1	1
16	1	0	0	1	1	0	0	0	0
20	1	0	1	1	1	1	1	1	
21	1	0	2	1	1	1	0	0	1
22	1	0	3	0	0	0	1	0	0
23	1	0	4	0	1	1	0	0	0
...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
31	1	2	4	1	1	0	1	1	1

У цьому прикладі система здатна обробляти масиви даних одночасно з трьома ($t = 3$) категоріями атрибутів, один з яких може набувати двох ($m_1 = 2$), другий – трьох ($m_2 = 3$), а третій – п'ятьох ($m_3 = 5$) значень.

В загальному випадку число категорій і атрибутів може змінюватися під час опрацювання інформації залежно від розмірності та розмірів координатної сітки обраного базису. Серед переваг векторних інформаційних технологій, які ґрунтуються на використанні оптимальної системи n – позиційного двійкового коду з t -вимірними ваговими розрядами²², слід відзначити здатність обробки великих обсягів інформації без використання додаткових обчислювальних процедур та апаратно-технічних засобів. Крім того, опрацювання даних у просторовій системі координат з оптимізацією базових векторів

за кільцевою схемою характеризується високою надійністю завдяки використанню завадостійкого самокоректувального коду, який автоматично виявляє і виправляє помилкові кодові сигнали за ознакою появи більше однієї монолітної послідовності однойменних символів, а також вищою обчислювальною потужністю завдяки здатності виконувати більший набір операцій за окреслений час.

З таблиці 2 випливає, що векторний код переважає стандартний за обсягом кількості інформації, яку він здатний опрацювати протягом фіксованого часу. Темпи зростання обчислювальної потужності комп'ютерних систем збільшуються в рази завдяки використанню t -вимірних векторних кодів для опрацювання t -наборів індексованих даних одночасно.

ВИСНОВОК

Опрацювання багатовимірних масивів інформації, що здійснюється в базисі t -вимірної системи координат, дає змогу оптимізувати процедури, пов'язані з їх кодуванням, пересиланням, збереженням, реконструкцією, шифруванням тощо. Оптимізація полягає у розширенні просторового поля системи координат завдяки використанню комбінаційних вектор-сум, утворюваних на множині фіксованої кількості базових векторів. Математична модель опрацювання інформації у багатовимірній системі координат віддзеркалює взаємно однозначне відображення множини потрібної кількості лінійних комбінацій t -вимірних векторів, утворених на мінімізованому наборі базисних векторів, множині векторів на t -вимірній координатній сітці. В основі методу вирішення завдання використано теорію багатовимірних ідеальних кільцевих в'язанок (ІКВ), що дало змогу застосовувати векторні інформаційні технології для опрацювання масивів даних з багатьма категоріями атрибутів в базисі просторової системи координат. Розроблено векторну інформаційну технологію опрацювання масивів даних у просторовому полі систем координат з використанням оптимальних багатовимірних кодів, сформованих в базисі цієї системи. Множина всіх дозволених двійкових комбінацій оптимального векторного коду взаємно однозначно відповідає множині координат вузлових точок просторової системи відліку наборів категорій атрибутів. Векторні комп'ютерні системи вигідно відрізняється від існуючих обчислювальних мереж меншим використанням машинного часу та пам'яті завдяки опрацюванню інформації з багатьма категоріями атрибутів одночасно, тобто без додаткових обчислювальних операцій.

АНОТАЦІЯ

Квантові обчислювальні системи мають великий потенціал для майбутнього інформаційних технологій, але їх шлях до широкого застосування ускладнений рядом викликів, серед яких суттєвими недоліками є чутливість до шумів і впливу зовнішніх факторів, що вимагає високих витрат на їх розробку й обслуговування через потребу в спеціалізованих матеріалах, системах охолодження та операційних середовищах. На основі дослідження геометричних властивостей багатовимірних просторів окреслено напрям розвитку багатовимірних векторних інформаційних технологій як альтернативи квантовим. Для цього використані унікальні геометричні властивості багатовимірних комбінаторних конфігурацій нового класу – «ідеальних кільцевих в'язанок» (ІКВ). На основі ІКВ розроблено математичну модель кодування векторних даних в базисі багатовимірних систем координат у вигляді просторової сітки, множині вузлових точок якої взаємно однозначно відповідає множина комбінаторних сум базисних векторів цієї системи координат. В свою чергу, множина всіх дозволених кодових комбінаций взаємно однозначно відповідає множині координат усіх вузлових точок багатовимірної системи відліку векторів, число яких збігається з кількістю комбінаторних вектор-сум, утворених на оптимізованих наборах базових векторів типу ІКВ-конфігурацій. Опрацювання даних у цій базі може здійснюватися завадостійким самокоректувальним кодом, який виявляє і виправляє помилки автоматично за ознакою появи більше однієї монолітної послідовності однойменних символів. Досліджено векторний код переважає стандартний за обсягом кількості інформації, яку він здатний опрацьовувати протягом фіксованого часу. Темпи зростання обчислювальної потужності комп'ютерних систем збільшуються в рази завдяки використанню t – вимірних векторних кодів для опрацювання t -наборів індексованих даних одночасно. Теоретично існує нескінченно багато базисів, які породжують численні різновиди множин координат багатовимірних просторів. Розширення сфери застосування векторних кодів дає змогу створювати нові пристрої і системи комп'ютерної техніки, радіоелектроніки, зв'язку, робототехніки та інших галузей науки і техніки. Використання оптимальних векторних кодів для опрацювання масивів даних відкриває нові перспективи для розвитку векторних інформаційних технологій і векторної комп'ютерної інженерії як альтернативи квантовим.

Література

1. Жук К.Д., Тунік А.А., Чинаєв П.І. Багатовимірні системи автоматичного керування: Енциклопедія кібернетики/ відп. ред. В.М. Глушков, Київ: Головна редакція УРЕ, 1973. Т. 1. С. 140–142.
2. Bose N.K. Multidimensional Sampling. *Applied Multidimensional Systems Theory*, 2017. P.57-80. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-319-46825-9_3
3. Wu Z., Feng J., Qiao F. and Tan Z. Fast multidimensional ensemble empirical mode decomposition for the analysis of big spatio-temporal datasets, 2016. *Philosophical Transactions of the Royal Society A: Mathematical, Physical and Engineering Sciences*, Vol. 374, Iss. 2065. URL: <https://doi.org/10.1098/rsta.2015.0197>
4. Bacchelli B., Bozzini M., Rabut C. and Varas Maria-Leonor. Decomposition and reconstruction of multidimensional signals using polyharmonic pre-wavelets. *Applied and Computational Harmonic Analysis*, 2005. Vol. 18, Iss. 3. P. 282-299. URL: <https://doi.org/10.1016/j.acha.2004.11.007>
5. Bacchelli B., Bozzini M. and Rabut C. A fast wavelet algorithm for multidimensional signal using polyharmonic splines. *Curves and Surfaces Fitting/ A. Cohen, J.L. Merrien, L.L. Schumaker (Eds.). Saint-Malo, Nashboro Press, 2002. P. 21-30.*
6. Rué J. On polynomial representation functions for multivariable linear forms. *European Journal of Combinatorics*, 2013. Vol. 34, Iss. 8.P. 1429-1435. URL: <https://doi.org/10.1016/j.ejc.2013.05.017>
7. Dudgeon D.E. and Mersereau R.M. Multidimensional Digital Signal Processing. Englewood Cliffs NJ: Prentice-Hall, 1983. 420 p.
8. Mersereau R. and Speake T. The processing of periodically sampled multidimensional signals. *IEEE Transactions on Acoustics, Speech, and Signal Processing*, 1983. Vol. 31, Iss. 1. P. 188-194. URL: <https://doi.org/10.1109/tassp.1983.1164018>
9. Mersereau R., Mecklenbrauker W. and Quatieri T. McClellan transformations for two-dimensional digital filtering-Part I: Design. *IEEE Transactions on Circuits and Systems*, 1976. Vol. 23. Iss. 7. P. 405-414. URL: <https://doi.org/10.1109/tcs.1976.1084236>
10. Madych W.R. Polyharmonic Splines, Multiscale Analysis, and Entire Functions. *International Series of Numerical Mathematics / Internationale Schriftenreihe zur Numerischen Mathematik / Série Internationale d'Analyse Numérique.*, 1990, P. 205-216. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-0348-5685-0_15

11. Madych W.R. Spline type summability for multivariate sampling. *Analysis of Divergence*, 1999. P. 477-512. URL: https://doi.org/10.1007/978-1-4612-2236-1_27
12. Hall M.Jr. Combinatorial Theory, 2-nd Edition: Wiley Mastorakis N.E. Singular value decomposition in multidimensional arrays. *International Journal of Systems Science*, 1996. Vol. 27, Iss. 7. P.647-650. URL: <https://doi.org/10.1080/00207729608929261>
13. Weng X. and Shen J. Classification of Multivariate time series using two-dimensional singular value decomposition. *Knowledge-Based Systems*, Vol. 21, Iss. 7, 2008. P. 535-539. URL: <https://doi.org/10.1016/j.knosys.2008.03.014>
14. Hall M.Jr. Combinatorial Theory, 2-nd Edition: Wiley-Interscience, 1998. 464 p.
15. Hughes D.R. and Piper F.C. Design Theory. Cambridge University Press, Cambridge, New York, New Rochelle, Melbourne, Sidney, 1985. 240 p. URL: [https://doi.org/10.1016/0012-365x\(90\)90123-y](https://doi.org/10.1016/0012-365x(90)90123-y)
16. Moore E.H. and Pollatsek H.S. Difference Sets: Connecting Algebra, Combinatorics, and Geometry. Providence, Rhode Island: American Mathematical Sociate, 2013. 298 p.
17. Singer J. Division of mathematics: perfect difference sets. Perfect difference sets. *Transactions of the New York Academy of Sciences*, 1966. Vol. 28, no.7, Series II. P. 883-888. URL: <https://doi.org/10.1111/j.2164-0947.1966.tb02392.x>
18. Vajda S., Hughes D.R. and Piper F.C. Projective Planes. *Journal of the Royal Statistical Society. Series A (General)*, 1974. Vol. 137, Iss. 2. P.269. URL: <https://doi.org/10.2307/2344563>
19. Rotman J. Galois Extensions. *Universitext*. Univ. of Illinois, Urbana. 1998, P.79-82 URL: https://doi.org/10.1007/978-1-4612-0617-0_15
20. Woods J.W. Multidimensional Signal, Image, and Video Processing and Coding. Elsevier Inc., New York, 2011. P. 393-413. URL: <https://doi.org/10.1016/C2009-0-62200-5>
21. Пізник В.В. Синтез оптимальних комбінаторних систем: Львів: Вища школа, 1989. 168 с.
22. Riznyk V. Multi-modular Optimum Coding Systems Based on Remarkable Geometric Properties of Space. *Advances in Intelligent Systems and Computing*, 2017. Vol. 512. P. 129-148 URL: https://doi.org/10.1007/978-3-319-45991-2_9
23. Michio Kaku. Hyperspace: A Scientific Odyssey Through Parallel Universes, Time Warps, and the 10th Dimension. Oxford, 1995 University Press.

24. Kumar Vijay Mishra, M. Ashok Kumar, Ting-Kam Leonard Wong
Information Geometry for the Working Information Theorist, 2023. 12 p.
URL: <https://doi.org/10.48550/arXiv.2310.03884>

Information about the authors:

Riznyk Volodymyr Vasyljovych,

Doctor of Technical Sciences,
Professor at the Department of Automated Control Systems
Lviv Polytechnic National University
12, Stepan Bandera str., Lviv, 79013, Ukraine

Hladchuk Maksym Andriiovych

PhD student at the Department of Automated Control Systems
Lviv Polytechnic National University
12, Stepan Bandera str., Lviv, 79013, Ukraine

Talan Theodor Serhiovych

Student at the Faculty of Applied Sciences
Ukrainian Catholic University
17, Svetsitsky str., Lviv, 79011, Ukraine

The project was implemented with the support of

The Center for Ukrainian and European Scientific Cooperation is a non-governmental organization, which was established in 2010 with a view to ensuring the development of international science and education in Ukraine by organizing different scientific events for Ukrainian academic community.

The priority guidelines of the Centre for Ukrainian and European Scientific Cooperation

1. International scientific events in the EU

Assistance to Ukrainian scientists in participating in international scientific events that take place within the territory of the EU countries, in particular, participation in academic conferences and internships, elaboration of collective monographs.

2. Scientific analytical research

Implementation of scientific analytical research aimed at studying best practices of higher education establishments, research institutions, and subjects of public administration in the sphere of education and science of the EU countries towards the organization of educational process and scientific activities, as well as the state certification of academic staff.

3. International institutions study visits

The organisation of institutional visits for domestic students, postgraduates, young lecturers and scientists to international and European institutes, government authorities of the European Union countries.

4. International scientific events in Ukraine with the involvement of EU speakers

The organisation of academic conferences, trainings, workshops, and round tables in picturesque Ukrainian cities for domestic scholars with the involvement of leading scholars, coaches, government leaders of domestic and neighbouring EU countries as main speakers.

Contacts:

Head Office of the Center for Ukrainian and European Scientific Cooperation:
88000, Uzhhorod, 25, Mytraka str.
+38 (099) 733 42 54
info@cuesc.org.ua

www.cuesc.org.ua

Izdevniecība “Baltija Publishing”
Valdeķu iela 62 – 156, Rīga, LV-1058
E-mail: office@baltijapublishing.lv

Iespiests tipogrāfijā SIA “Izdevniecība “Baltija Publishing”
Parakstīts iespiešanai: 2025. gada 26. februāris
Tirāža 150 eks.